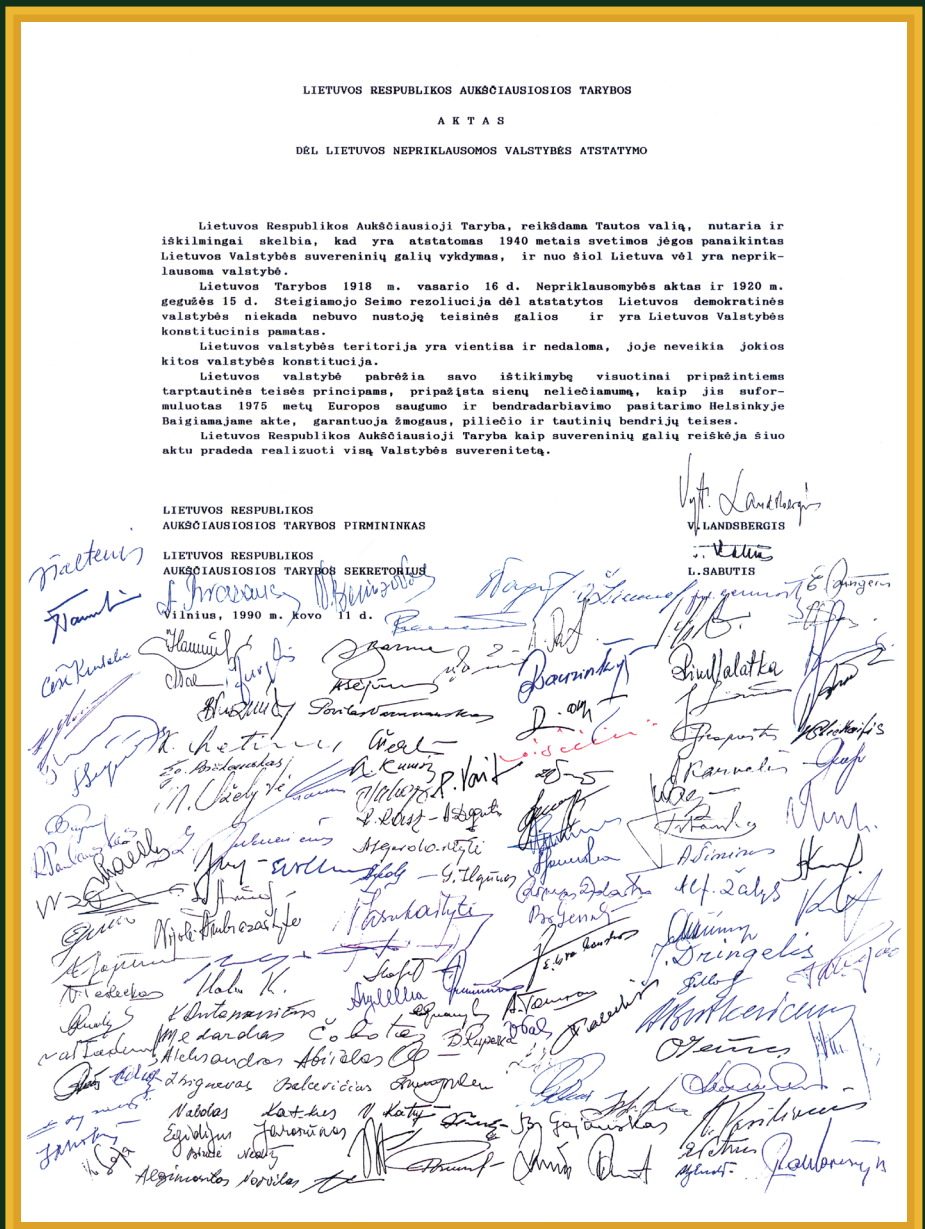
Egidijus Jarašiūnas, Valdemaras Katkus, Vytautas Landsbergis,
Vytautas Sinkevičius, Česlovas Vytautas Stankevičius, Arūnas Streikus, Dainius Žalimas

KOVO 11-OJI: LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS — V. LANDSBERGIS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS — L. SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Egidijus Jarašiūnas, Valdemaras Katkus, Vytautas Landsbergis,
Vytautas Sinkevičius, Česlovas Vytautas Stankevičius,
Arūnas Streikus, Dainius Žalimas

KOVO 11-OJI: LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMAS

(įžvalgos, projektai, dokumentai)

Monografija

Mykolo Romerio universitetas

Vilnius, 2023

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius
prof. dr. Vytautas Sinkevičius, Mykolo Romerio universitetas

Recenzentai:
prof. dr. Toma Birmontienė, Mykolo Romerio universitetas
doc. dr. Algirdas Jakubčionis, Vilniaus universitetas

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.
Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

Išleido Mykolo Romerio universitetas.

© Egidijus Jarašiūnas, 2023
© Valdemaras Katkus, 2023
© Vytautas Landsbergis, 2023
© Vytautas Sinkevičius, 2023
© Česlovas Vytautas Stankevičius, 2023
© Arūnas Streikus, 2023
© Dainius Žalimas, 2023
© Viršelio dailininkė Neringa Sviščiauskaitė, 2023
© Mykolo Romerio universitetas, 2023

ISBN 978-609-488-065-0 (elektroninis leidinys)
ISBN 978-609-488-066-7 (spausdintas leidinys)

TURINYS

PRATARMĖ
Apie žodžio ir veiksmo sąsajas:
kelios istoriko pastabos apie kelią į Kovo 11-ąją
Arūnas Streikus 7

I SKYRIUS
Kovo 11-osios akto „Dėl Lietuvos
nepriklausomos valstybės atstatymo“ rengimo kronika
Česlovas Vytautas Stankevičius 12

II SKYRIUS
Nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija
Vytautas Sinkevičius 61

1. Lietuvos sovietinė okupacija 1940 metais.
Liaudies seimo ir jo sprendimų neteisėtumas 61

2. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
rinkimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 69

3. Pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą 81

4. Teisinis atsiribojimas nuo ankstesnių Lietuvos TSR
Aukščiausiųjų Tarybų ir nuo Lietuvos TSR 82

5. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto nuostatos. 1938 m. Lietuvos
Konstitucijos galiojimo atkūrimas. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas 100

6. Kodėl Lietuvos nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d.? 105

III SKYRIUS
Kovo 11-osios aktas tarptautinės teisės požiūriu
Dainius Žalimas 113

1. Stimsono doktrinos universalumas: agresijos draudimą
pažeidžiančių tarptautinių sutarčių absoliutus negaliojimas 115

2. Agresijos samprata: Niurnbergo principų universalumas 120

3. Senaties netaikymo agresijai imperatyvas 131

4. Valstybės tęstinumo specifika 135

4.1. Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje unikalumas okupacijos laikotarpiu 140

4.2. Tautos apsisprendimo specifika: marionetinės prigimties institucijos
transformacija į aukščiausią Lietuvos valstybės instituciją 142

4.3. *Restitutio ad integrum* principo taikymo specifika 144

5. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo pripažinimo specifika 148

IV SKYRIUS
Laikinasis Pagrindinis Įstatymas kaip provizorinė konstitucinė teisė
Egidijus Jarašiūnas 152

1. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas kaip provizorinės konstitucinės teisės atvejis ir iš to kylančios jo nagrinėjimo ypatybės 155

2. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimo ypatumai, jo kaip laikinosios konstitucijos identifikavimas ir jame išdėstytų normų kilmės šaltiniai 161

3. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo forma, struktūra, turinys 167

4. Trys Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaip laikinosios konstitucijos norminiai sluoksniai (norminio reguliavimo, susijusio su teisine praeitimi, tuomečio laikotarpio aktualijomis ir ateitimi, persipynimo klausimas) 170

5. Apie Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaip laikinosios konstitucijos savybes ir jo funkcijas 175

6. Piliečių teisių apsauga Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme 181

7. Valstybinės valdžios organizavimo ir veiklos pagrindai Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme 186

8. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo raida 192

V SKYRIUS
Sudėtingas atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos tarptautinis pripažinimas
Valdemaras Katkus 199

1. Lietuvos Respublikos diplomatijos sugrįžimo tarptautinis kontekstas 199

2. *Dviejų krizių* Europa 204

3. SSRS įtakos reikšmė Skandinavijos šalyse ir Lenkijoje 222

4. Lietuvos piliečių kraujas ir keista „M. Gorbačiovo Vakarų koalicijos“ pabaiga 229

5. Po šaltojo karo: galutinė Lietuvos deokupacija 240

PALYDIMASIS ŽODIS
Apie Lietuvos 1990 m. Laikinąją Konstituciją ir prasiskleidžiančią dabartinės 1992 m. Konstitucijos istoriją
Vytautas Landsbergis 251

SUMMARY
The 11th of March, 1990: Restoration of the Lithuanian Independence (Insights, drafts, documents) 254

PRIEDAI

1 PRIEDAS
1990 m. kovo 11 d. priimti Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo dokumentai ____ 269

2 PRIEDAS
Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo įžvalgos ____ 275

3 PRIEDAS
1990 m. vasario 24 d. išrinktos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos sušaukimo dokumentai ____ 304

4 PRIEDAS
Deklaracijos „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ projektai ____ 308

5 PRIEDAS
Įstatymo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektai ____ 327

6 PRIEDAS
Akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo projektai ____ 336

7 PRIEDAS
Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ projektai ____ 357

8 PRIEDAS
Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ projektai ____ 371

9 PRIEDAS
Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų 1990 m. kovo 12 d. kreipimasis į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Michailą Gorbačiovą ____ 380

10 PRIEDAS
Stasio Lozoraičio pastabos ir patarimai rengiant nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus ____ 384

11 PRIEDAS
Jacko Matlocko, 1989–1991 m. JAV ambasadoriaus Sovietų Sąjungoje, užrašų fragmentai ____ 390

12 PRIEDAS
Sąjūdžio deputatų 1990 m. kovo 9 d. pasitarimas dėl nepriklausomybės atkūrimo ____ 393

13 PRIEDAS
Sąjūdžio deputatų pasitarimas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, vykęs naktį iš 1990 m. kovo 10 d. į kovo 11 d. 407

14 PRIEDAS
Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų 1990 m. kovo 11 d. balsavimo dėl akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ suvestinė lentelė 409

15 PRIEDAS
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų 2010 m. kovo 12 d. pokalbis apie nepriklausomybės atkūrimą 417

PADĖKA 426

PRATARMĖ

APIE ŽODŽIO IR VEIKSMO SĄSAJAS: KELIOS ISTORIKO PASTABOS APIE KELIĄ Į KOVO 11-ĄJĄ

Arūnas Streikus
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius

„Pradžioje buvo žodis“ (Jn 1, 1) – krikščioniškame pasaulyje visuotinai žinomas Evangelijos pagal Joną pirmas sakinys, išreiškiantis dieviškosios kūrybos esmę, teisėtai gali būti pritaikomas ir ilgalaikes politines bei socialines pasekmes sukeliantiems žmogiškosios kūrybos aktams interpretuoti. Turbūt niekas per daug neprieštarautų, jeigu sakytume, kad pirmiausia tokių aktų kategorijai priskirtini valstybių (at)kūrimo dokumentai. Penkiose šios knygos dalyse Lietuvoje labiausiai patyrusių konstitucinės teisės ekspertų ir politinių veikėjų, dauguma kurių ir patys buvo antrosios Lietuvos Respublikos kūrėjų gretose, rodoma atida ir pagarba žodžiams, ištartiems ar užrašytiems ne tik atkuriamos valstybės steigimo dokumentuose, bet ir jų tapimo kūnu procese taip pat galėtų būti puikus žodžio svarbos valstybės kūryboje paliudijimas.

Konstitucinės ir tarptautinės teisės bei politikos analitinių prieigų sankryžoje esanti knyga kartu svariai papildo ir išplečia jau esamus istorikų bandymus atkurti ir interpretuoti kelią link lemtingų Kovo 11-osios sprendimų, naudojantis savais tyrimo įrankiais[1]. Beje, istorikai, bent jau jų dauguma, taip pat gerai supranta žodžio svarbą, tik galbūt žodžiams priskiriamos reikšmės istoriniame ir teisiniame mąstyme šiek tiek skiriasi. Pirmuoju atveju žodžiai – ar tai būtų paskirų veikėjų tam tikruose kontekstuose ištartos frazės, ar socialinių judėjimų subrandinti šūkiai, ar raktiniai diskursų terminai – dažniausiai matomi kaip sukuriantys naują tikrovę, palaikantys arba kvestionuojantys esamus tikrovės pavidalus (aišku, jeigu tie žodžiai nėra totalitarinių ideologijų žodynų dalis). Dėl to istorikams labiau rūpi tai, kaip ir kodėl atsiranda vienokie ar kitokie žodžiai ir kaip jie keičia istorijos vyksmą. Antruoju atveju į žodžius – pirmiausia įrašytus teisės aktuose – daugiau žiūrima kaip į reprezentuojančius tam tikrus tikrovės dalykus ir turinčius konkrečias iš to kylančias pasekmes. Taigi teisininkus labiau domina čia ir dabar (arba ten ir tada) užfiksuoti žodžiai nei tai, kaip iki jų buvo einama.

Valstybingumo tyrimų lauke šie du žiūros kampai jokiu būdu nelaikytini prieštaraujančiais vienas kitam, veikiau priešingai – matytini kaip papildantys ir praturtinantys vienas kitą. Idant ir šioje knygoje ta istorinio ir teisinio žvilgsnio į Lietuvos valstybingumo atkūrimą pusiausvyra būtų bent kiek išlaikyta, trumpoje įžangoje leisiu sau pasidalyti keliais pamąstymais apie tai, kaip ir kodėl

[1] *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*. Sud. ANUŠAUSKAS, A., et al., Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000; LAURINAVIČIUS, Č.; SIRUTAVIČIUS, V. Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios. Iš *Lietuvos istorija*. T. XII, d. I. Vilnius: Baltos lankos, 2008.

nepriklausomos valstybės idėja (žodis) išliko per penkis okupacijų dešimtmečius ir vėl sėkmingai susigrąžino kūną palankiai susiklosčius aplinkybėms. Prieš trejus metus kolega Algimantas Kasparavičius Kovo 11-osios trisdešimtmečiui paminėti skirtoje publikacijoje taip apibrėžė esmines sąlygas, nulėmusias lietuvių atsparumą sovietizacijai: „Daugiau nei 600 metų siekianti aristokratiško valstybingumo tradicija ir respublikoniškas į modernų nacionalizmą orientuotas tarpukario dvidešimtmetis buvo tas mentalinis giluminės valstybės pamatas, kurio suviršinti sovietmetis taip ir neįstengė. O jeigu prie to dar pridėsime praktiškai nuo visų valdžių nepriklausomybę išlaikiusią katalikybę, tai turėsime jau beveik tikrą sovietmečio lietuvybės *deep state* konspiracinį kodą."[2] Ištarmė graži ir skamba įtaigiai, tačiau drauge atrodo ir truputį tuščiavidurė, nes autorius minėtame straipsnyje taip ir neatskleidžia mechanizmų, parodančių, kaip konkrečiai tas „mentalinis pamatas" reiškėsi. Mat idėja – kad ir kokias gilias šaknis ji turėtų ir į kokią įkvepiančią patirtį ji apeliuotų – negali 50 metų išlikti veiksminga be ją iš kartos į kartą perduoti sąlygas sudarančių, ja grindžiamų veiksmų.

Visų pirma, aišku, dera dar kartą patikslinti, kad modernaus lietuviškojo valstybingumo idėjos atspirties taškas yra 1918 m. Vasario 16-osios aktu deklaruota demokratinės valstybės steigimo valia, kurios gyvybingumą pirmiausia paliudijo demokratijos egzamino iki galo neišlaikęs, tačiau iš esmės pasiteisinęs suverenios valstybės projektas, daugumai tos valstybės piliečių atrodęs sėkmės istorija. 1940 m. vasarą ta dauguma buvo iš tikrųjų trapi, o jau po kelių mėnesių sąlyčio su sovietine realybe abejojančių liko labai nedaug. Kalbant apie tolesnį idėjos gyvenimą okupacijų sąlygomis, reikia įžvelgti dvi linijas: vieną pačiame okupuotame krašte ir kitą – išeivijoje. Ilgaamžės valstybingumo tradicijos ir civilizacinio kitoniškumo, kuriuos kaip pagrindinius išlikimo sovietmečiu garantus minėtame straipsnyje akcentuoja A. Kasparavičius, vargu ar būtų užtekę Vasario 16-osios Lietuvos atminčiai išlaikyti, jeigu jos nebūtų gaivinę periodiškai pasikartojantys ginkluoti ir neginkluoti visuomenės protesto proveržiai, pradedant antisovietiniu 1941 m. birželio sukilimu ir baigiant Sąjūdžio mitingais 1988–1989 m.

Šioje valios gyventi laisvoje valstybėje manifestacijų grandinėje ypatingas vaidmuo atiteko dešimtmetį trukusiam partizanų karui. Dar ir iki šiol esama istorikų, kurie šį karinį konfliktą laiko nelaimingu tarptautinės konjunktūros nepaisymo atveju, kuris pareikalavo gausybės nereikalingų aukų ir taip sumažino lietuvių galimybes atsispirti sovietizacijai. Taip interpretuojantys šį karą, viena vertus, remiasi niekuo nepagrįsta prielaida, kad be partizaninio pasipriešinimo sovietinio teroro mastas būtų buvęs mažesnis, kita vertus, ignoruoja tai, kad laisvės idėjai išlikti gyvybingai daugiausia padeda herojiniai pasakojimai apie pasiaukojusius jos labui ir asmeninis įsipareigojimas žuvusiems. Bent jau tiems tūkstančiams šeimų Lietuvoje, kurių nariai buvo įsitraukę (įtraukti) į pokario laisvės kovas kaip aktyvūs kovotojai, ryšininkai ar nuolatiniai rėmėjai, nepriklausomos valstybės

[2] KASPARAVIČIUS, A. Kovo 11-oji: kolektyvinės biografijos bandymas. *Naujasis židinys-Aidai*, 2020, Nr. 3, p. 35.

idealas reiškė ir labai apčiuopiamą pareigą jį saugoti toliau, kad už jį kovojusių artimųjų ir (ar) draugų auka neliktų beprasmė. Ne mažiau svarbus ir grynai idėjinis valstybės idėjos tęstinumas, partizanų vadų įtvirtintas 1949 m. vasario 16 d. pasirašytoje Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaracijoje (toliau – LLKS deklaracija). Šis dokumentas tolesnei valstybingumo idėjos raidai buvo reikšmingas keliais aspektais. Pirma, jis dar kartą paliudijo kovojančios, taigi ir vienintelės jos politinę valią reprezentuoti galinčios tautos dalies ištikimybę Vasario 16-osios valstybei, konkrečiai išreikštą įsipareigojimu Steigiamojo Seimo 1922 m. priimtos konstitucijos dvasiai (LLKS deklaracijos 14 straipsnis). Antra, LLKS deklaracijos autoriai adaptavo Lietuvos valstybingumo idėją prie aktualių sąlygų, deklaruodami įsipareigojimą demokratijos principams, įtvirtintiems Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo paskelbtuose fundamentaliuose tarptautinės teisės dokumentuose, visų pirma, 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (LLKS deklaracijos 22 straipsnis). Su to meto realijomis sietina ir LLKS deklaracijos autorių net dviejuose straipsniuose (19 ir 20) nužymėta orientacija į socialinės gerovės valstybės modelį, pokario metais ypatingai aktualizuotą europiniu lygiu. Trečias ir, mano požiūriu, bene svarbiausias dalykas yra tai, kad daugiau nei pusė iš aštuonių minėtos deklaracijos signatarų buvo gimę jau po 1918 m. vasario 16 d., o ir likusieji buvo vos 7–12 metų vyresni už Vasario 16-osios Lietuvą, taigi reprezentavo pirmąją joje subrendusią kartą.

Kitas svarbus slenkstis valstybingumo idėjos tęstinumo istorijoje įžvelgtinas XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje, kai subrendo ir aiškiai savo politinę valią pareiškė antroji Vasario 16-osios Lietuvos karta – LLKS deklaraciją pasirašiusiųjų kartos vaikai. Šiame gausiame įvykių dešimtmetyje, mano požiūriu, išskirtini trys momentai: 1) Romo Kalantos susideginimas ir jo išprovokuotos masinės protesto akcijos Kaune; 2) žmogaus teisių judėjimas, Lietuvoje ryškiausiai matomas kaip kova už religijos laisvę, atspindima 1972 m. pradėtoje leisti „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikoje“; 3) Lietuvos laisvės lygos iniciatyva 1979 m. rugpjūčio 23 d. parengtas, Jungtinių Tautų Organizacijos generaliniam sekretoriui ir Atlanto chartiją pasirašiusių valstybių vadovams adresuotas vadinamasis Keturiasdešimt penkių pabaltijiečių memorandumas. Pirmasis iš išvardytų įvykių buvo labai akivaizdus visuomenės nuotaikų barometras, nes šūkis „Laisvę Lietuvai“ buvo aiškiai girdimas ir gal net dominuojantis tarp daugelio demonstracijos dalyvių garsiai išsakytų šūkių. Antruoju atveju, atskleidžiant akivaizdžius žmogaus teisių nepaisymo Sovietų Sąjungoje atvejus visame pasaulyje vykstančios savotiškos žmogaus teisių revoliucijos fone, okupacinis režimas buvo efektyviai delegitimizuojamas. Savo ruožtu Keturiasdešimt penkių pabaltijiečių memorandumas sovietų režimo neteisėtumą bene pirmą kartą taip aiškiai grindė nuoroda į nusikalstamą dviejų totalitarinių režimų suokalbį, užfiksuotą Molotovo–Ribentropo pakte, ir jo pasekmę – karinę agresiją prieš Baltijos valstybes.

Taigi galime konstatuoti, kad pradedant XX amžiaus aštuntuoju dešimtmečiu dar viena karta ėmėsi konkrečiais veiksmais liudyti savo angažavimąsi modernios

nepriklausomos valstybės projektui ne vien viešu žodžiu, bet ir asmenine auka už jį, kadangi kelios dešimtys aktyviausių disidentinio judėjimo dalyvių buvo nuteisti laisvės įkalinimo bausmėmis, dešimteriopai daugiau patyrė įvairias administracinio pobūdžio sankcijas ar net pagal sovietinius įstatymus neteisėtus persekiojimus. Kartu reikia pastebėti, kad su esama nelaisvės padėtimi nesusitaikiusiems šios kartos atstovams, kaip ir partizanų vadams, buvo svarbu ne tik parodyti savo politinę valią, bet ir papildomai pagrįsti okupacinio režimo neteisėtumą prieš visą pasaulį, apeliuojant į aktualius to meto kontekstus: egzistuojančias tarptautinės teisės normas ir žmogaus teisių diskursą. Visa tai, beje, randame ir Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. akte „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo", kur ne tik konstatuojamas neteisėtai svetimos jėgos panaikinto valstybės suverenių galių vykdymo atkūrimas, bet ir pabrėžiama ištikimybė visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, kaip jie suformuluoti 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje baigiamajame akte, užtikrinamos tame pačiame akte įtvirtintos žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teisės.

Kaip minėta, dar viena valstybingumo idėjos išlikimo linija brėžtina išeivijoje. Iš pirmo žvilgsnio čia sąlygos palaikyti Vasario 16-osios Lietuvos atmintį buvo daug palankesnės nei okupuotame, nuožmią sovietizaciją patiriančiame krašte. Tą turėjo užtikrinti Vakaruose atsidūrę smetoninės Lietuvos socialinio, politinio ir kultūrinio elito atstovai ir jų sukurtos organizacinės struktūros, palankią terpę sudarė JAV, Europoje ir Lotynų Amerikos šalyse išlikusios Lietuvos diplomatinės atstovybės. Vis dėlto šiuo atveju svarbiausia buvo ne pats idėjos išsaugojimas išeivijoje, o išeivijos galimybės daryti poveikį likusiems okupuotame krašte. Ir šioje plotmėje galima matyti dvejopo pobūdžio problemas. Viena vertus, sunku paneigti, kad aktyvus išeivijos angažavimasis laisvinimo veiklai ir jos turimi ištekliai, ypač sparčios komunikacijos priemonių plėtros sąlygomis, svariai prisidėjo prie okupuoto krašto atsparumo sovietizacijai stiprinimo ir laisvės idėjų sklaidos. *Amerikos balso*, *Laisvosios Europos* ir *Vatikano radijo* lietuviškos programos vėlyvuoju sovietmečiu, nepaisant režimo vykdomų transliacijų trukdžių, sugebėjo pritraukti kritinę auditorijos dalį – pagrįstai tikėtina, kad šiuo laikotarpiu daugiau nei pusė Lietuvos gyventojų jas laikė patikimesniu informacijos šaltiniu už sovietinį radiją ir televiziją.

Kita vertus, maždaug nuo septintojo XX amžiaus dešimtmečio sovietų režimui atveriant vis daugiau tiesioginės komunikacijos su išeivija kanalų ir kartu aktyviai stengiantis juos panaudoti sistemos legitimumui stiprinti[3], iškilo atgalinio poveikio pavojus ir su tuo susijusi tinkamų išeivijos bendra(darbia)vimo su sovietų Lietuva būdų pasirinkimo dilema. Liberalioji išeivijos srovė savo programą „Veidu į Lietuvą" grindė siekiu geriau pažinti okupuoto krašto sąlygas, jos gyventojų mentalitetą ir kartu ambicija daryti išlaisvinantį poveikį šalies kultūrinio elito mąstymui, tačiau naudojimasis oficialių sovietų institucijų sukurtomis bendravimo

[3] Daugiau apie tai žr.: STREIKUS, A. Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 20, 2007, p. 42–63.

platformomis, platus atsivėrimas sovietų Lietuvoje kuriamai meninei ir intelektualinei kultūrai, o kartais netgi atsiradę asmeniniai interesai neišvengiamai prisidėjo prie bent dalinės tautiškai paspalvintų, bet iš esmės sovietinių mąstymo kategorijų difuzijos į išeivijos aplinką. Dažnai kalbant ir rašant apie išeivijos ryšius su sovietine Lietuva suponuojamas perdėm schematiškas tokių ryšių vaizdinys, kuriame griežtai atskiriami tie, kurie drąsiai leidosi išnaudoti atsiradusias bendravimo su okupuotu kraštu galimybes, nuo tų, kurie kietakaktiškai laikėsi nuoseklaus jokių santykių nepalaikymo su okupacinės valdžios struktūromis pozicijos. Tokiame vaizdinyje dažniausiai pražiūrima trečioji ir ketvirtoji grupės, t. y. tie, kurie stengėsi apsiriboti tik privačiais ryšiais (epistoliniais ar tiesioginiais), ir tie, kurie atsiradusias didesnes komunikavimo galimybes siekė išnaudoti kaip priedangą teikti paramą neginkluoto pasipriešinimo, ypač tikinčiųjų teisių, sąjūdžio dalyviams. Būtent su pastaruoju atveju būtų galima sieti dar vieną nišą, kurioje galima matyti išeivijos indėlį ir valstybingumo idėjos išlikimo istorijoje.

Iš čia labai punktyriškai nužymėtos valstybingumo idėjos išlikimo istorijos, manau, galime pasidaryti porą išvadų. Pirma, tikiuosi, kad ji patvirtina pradžioje išsakytą mintį: svetimos jėgos užgniaužtas žodis išlaiko potenciją virsti kūnu tik kai egzistuoja gyva jo (at)mintis, o kad atmintis neišblėstų, reikalingas kiekvienos kartos ištikimybės tam žodžiui paliudijimas. Antra, galime teigti, kad Kovo 11-oji nėra antras Lietuvos gimtadienis, kaip kartais ji metaforiškai vadinama viešoje erdvėje ir kaip kartais mėgstame aiškinti vaikams, kurie vis tiek lieka iki galo nesupratę, kodėl valstybei neužtenka vieno gimtadienio. Kovo 11-ąją adekvačiau būtų prisiminti kaip dar vieną žodžio išlaisvinimo (sėkmingą) veiksmą ir lyginti ją ne su Vasario 16-ąja, o su kitais (nepavykusiais) išsilaisvinimo veiksmais. Žvelgiant iš šios perspektyvos, ir Kovo 11-osios akto signatarų istorinis vaidmuo gerokai skiriasi nuo Vasario 16-osios aktą pasirašiusiųjų. 1918 m. dvidešimt valstybės tėvų-steigėjų, vaizdžiai tariant, šiek tiek improvizavo, nes nors ir skelbė valstybę *atstatantys*, realiai ją kūrė tuščioje vietoje nuo nulio ir net patys nebūdami tikri dėl savo mandato pagrįstumo (dėl to paliko pradėtą darbą užbaigti Steigiamajam Seimui). Visiškai kitokioje situacijoje buvo 124 Kovo 11-osios akto signatarai. Jie ne tik turėjo demokratinių rinkimų būdu jiems suteiktą įgaliojantį mandatą, ne tik galėjo kliautis pirmosios Lietuvos Respublikos precedentu ir jį gyvai reprezentuojančiais egzilio diplomatais, bet ir turėjo jausti moralinį įsipareigojimą tiems, kas per 50 nelaisvės metų už 1918 m. garsiai ištartą žodį paaukojo savo gyvybę.

Šiemet minime 33-iąsias Kovo 11-osios metines, o tai reiškia, kad jau tikrai užaugo pirmoji antrosios Lietuvos Respublikos karta. Atrodo, nėra jokio pagrindo abejonei, kad esant reikalui – o turint galvoje mūsų pašonėje jau antrus metus vykstantį karą, tai nėra vien teorinė galimybė – didesnė jos dalis paliudys savo ištikimybę žodžiui taip pat, kaip tą darė jų tėvai, seneliai ir proseneliai.

I SKYRIUS

KOVO 11-OSIOS AKTO „DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO“ RENGIMO KRONIKA

Česlovas Vytautas Stankevičius
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Įžanga

Iki 1989 m. pabaigos okupuotoje Lietuvoje veikusi Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nebuvo laisvuose demokratiškuose rinkimuose renkamas parlamentas. Tai buvo pseudoparlamentinė struktūra, kurios sudarymą ir veikimą tiesiogiai ir visiškai kontroliavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos valdžios teritorinis padalinys Lietuvoje. Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu vykdavę LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų „rinkimai“ buvo farsas, skirtas tikrajam deputatų korpuso sudarymo būdui maskuoti, o LTSR Aukščiausiajai Tarybai – neva „suverenios Sovietų Sąjungos respublikos“ tariamam legitimumo įvaizdžiui sukurti.

Tik 1990 metais pirmą kartą buvo leista surengti laisvus LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus, kuriuose Sąjūdžio remiami kandidatai buvo pagrindiniai valdančiosios komunistų partijos remiamų kandidatų politiniai konkurentai. Sąjūdžio dalyvavimas tokiuose LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimuose atitiko jo politinės programos nuostatą – *panaikinti 1940 m. SSRS įvykdytą Lietuvos Respublikos aneksiją parlamentiniu būdu*.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis 1989 m. vasario 16 d. priimtoje deklaracijoje jau buvo deklaravęs galutinį tikslą – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. 1990 m. vasario 3 d. Vilniuje Sporto rūmuose Sąjūdis surengė konferenciją „Lietuvos kelias“ ir joje priėmė programą, skirtą LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimams. Sąjūdis savo deklaruotą konstitucinį tikslą – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę rinkimuose gavęs tautos mandatą – įsipareigojo realizuoti, neatidėliotinai paskelbdamas Lietuvos valstybės atkūrimo aktą:

„*Sąjūdžio remiami kandidatai, dalyvaujantys 1990 m. vasario 24-osios dienos rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, gavę Lietuvos visuomenės mandatą įgyvendinti šią programą, sieks atkurti nepriklausomą, demokratiškai tvarkomą Lietuvos valstybę. Sąjūdis numato, jog artimiausiu metu būtina parlamentiniu būdu konstituciniu keliu panaikinti Lietuvos aneksiją ir paskelbti Lietuvos valstybės atkūrimo aktą.*“[1]

SSRS komunistų partijos padalinys Lietuvoje, 1989 m. gruodžio 20 d. paskelbęs apie savo atsiskyrimą nuo SSRS komunistų partijos kaip savarankiška Lietuvos komunistų partija, savo rinkiminėje platformoje deklaravo Sąjūdžio

[1] Sąjūdžio rinkiminė programa. *Atgimimas*, 1990-02-02-09, Nr. 5.

įsipareigojimui iš esmės alternatyvų „žingsnis po žingsnio“ politinį kelią, tenkinantį M. Gorbačiovo deklaruojamus Sovietų Sąjungos pertvarkos planus didinti SSRSS respublikų savarankiškumą – siekti „lietuvių tautos apsisprendimo teisės realizavimo“ ir nepriklausomos Lietuvos valstybės „atkūrimo tam tikrais etapais“, „derybų keliu, sutarčių pagrindu“ siekiant lygiateisio bendradarbiavimo su SSRS „Centru“ ir respublikomis[2].

Savo pagrindinio tikslo – atkurti okupuotos Lietuvos valstybės nepriklausomybę – Lietuvos Sąjūdis nutarė siekti pasinaudodamas pakeista LTSR konstitucija ir rinkimų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą įstatymu, taip pat panaudodamas tuo metu veikiančias sovietines valdžios struktūras ir jų veiklos reglamentavimą. Todėl 1990 m. vasario 24 d. formalus rinktos LTSR Aukščiausiosios Tarybos pavadinimas buvo toks pat kaip ir ankstesnių sovietinių Aukščiausiųjų Tarybų. Tačiau ji savo esme nuo jų visiškai skyrėsi, nes pirmą kartą po 1940 m. įvykdytos Lietuvos sovietinės okupacijos ji buvo renkama laisvų ir demokratinių rinkimų būdu.

1990 m. vasario 24 d. rinkimų į LTSR AT pirmajame ture iš 90 jau išrinktų deputatų buvo išrinkti 72 deputatai, įsipareigoję su Lietuvos Sąjūdžiu atstatyti Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Antai, visose šešiolikoje Kauno miesto rinkiminių apygardų sąjūdininkai laimėjo rinkimus pirmajame ture. Provincijos apygardose rinkimus laimėjo septyni kandidatavę Sąjūdžio Kauno tarybos nariai[3]. Pirmajame rinkimų ture buvo išrinkti tik 14 deputatų, kurie rinkimuose dalyvavo su alternatyvia politine LKP platforma „suvereniteto žingsnis po žingsnio“. Visose apygardose, kuriose pirmajame ture deputatai nebuvo išrinkti, antrasis balsavimo turas buvo numatytas kovo 10 d.

Jau po pirmojo rinkimų turo tapo aišku, kad naujai išrinktoje 141 vietų Aukščiausiojoje Taryboje Sąjūdis turės absoliučią deputatų daugumą ir rinkėjų patvirtintą mandatą nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo aktams priimti. Pirmajame ture su Sąjūdžio platforma išrinkti deputatai jau vasario 28 d. susirinko į pirmąjį pasitarimą dėl išrinktos Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos parengimo.

Kadangi kovo 12 d. SSRS liaudies deputatų suvažiavimas turėjo išrinkti M. Gorbačiovą SSRS prezidentu, ketino suteikti jam teises bet kurioje TSRS respublikoje paskelbti ypatingąją padėtį, planavo priimti neįmanomo „išstojimo iš SSRS mechanizmą“, Sąjūdžio Tarybos pirmininkas V. Landsbergis nuogąstavo, kad vienvaldiškus prezidento įgaliojimus įgijęs M. Gorbačiovas pasinaudos jais siekdamas užkardyti Lietuvos nepriklausomybės atstatymą ir išlaikyti SSRS imperijos integralumą[4].

Su Lietuvos Sąjūdžio programa jau išrinkta deputatų dauguma sutarė, kad iki kovo 12 d. reikia turėti veikiančią naująją Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Jie nutarė kreiptis į buvusios LTSR AT Prezidiumą (kurio Pirmininkas tebebuvo LKP vadovas

[2] Mūsų tikslai ir darbai. Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto žodis rinkėjams. *Tiesa*, 1990-01-24, Nr. 19.

[3] A. Butkevičius, B. Gajauskas, A. Karoblis, E. Klumbys, N. Medvedevas, L. Milčius ir K. Uoka.

[4] LANDSBERGIS, V. *Lūžis prie Baltijos.* Vilnius: Vaga, 2019, p. 154–155.

A. M. Brazauskas) ir rinkiminę komisiją, siūlydami paankstinti pakartotinį balsavimą ir, atsižvelgiant į apygardų pasirengimą, jį vykdyti kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis, o išrinktą Aukščiausiąją Tarybą sušaukti kovo 10 d. Jie taip pat pasiūlė buvusios LTSR AT Prezidiumui nelaukti išrinktos naujos Aukščiausiosios Tarybos darbo pradžios ir sustabdyti Lietuvos teritorijoje „sovietinius" teisės aktus, numatančius atsakomybę už karinės prievolės Tarybų Sąjungai nevykdymą[5].

Lietuvos Sąjūdžio remti deputatai, įvertinę jiems rinkėjų suteiktą atsakomybę už tautos laukiamą Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą pirmojoje naujosios Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, nutarė būtinų valstybei atkurti teisės aktų projektų parengimui sudaryti keturias Sąjūdžio deputatų grupes arba komisijas ir pritarė jų vadovų kandidatūroms: 1) valstybės atkūrimo projektų rengimo (vadovas V. Landsbergis); 2) Aukščiausiosios Tarybos veiklos reglamento ir struktūros pakeitimų (vadovas A. Abišala); 3) vykdomosios valdžios formavimo ir veiklos principų (vadovas G. Vagnorius); 4) teisėsaugos ir krašto apsaugos (vadovas Z. Vaišvila)[6]. Asmeninę Sąjūdžio remtų kandidatų komisijų sudėtį buvo patikėta suformuoti jų vadovams.

Šios kronikos teksto rengėjas siekė nuosekliai rekonstruoti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo 1990 m. kovo 1–11 d. dienomis pamatinių teisės aktų paketo parengimo ir priėmimo raidą pagal išlikusius teisės aktų tarpinius projektus ir jų rengėjų ano meto užrašus.

Kronikoje pateikta Kovo 11-osios Akto ir kitų tą dieną priimtų dokumentų projektų rengimo chronologija turėtų padėti atskleisti iki šiol visiškai netyrinėtus ar labai mažai tyrinėtus jų rengimo aspektus, taip pat turėtų padėti patikslinti įvairiose publikacijose pasitaikančius netikslumus. Kronikos rengėjas tikisi, kad ji galės būti naudinga istorikams, politologams, tarptautinės teisės specialistams, aukštųjų mokyklų dėstytojams ir studentams, taip pat visiems, kurie domisi Lietuvos nepriklausomybės 1990 m. kovo 11 d. atkūrimo istorija.

Kovo 1 d., ketvirtadienis

Tuo metu dar tebeveikusio kadenciją baigusios LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius Liudvikas Sabutis[7] kaip Sąjūdžio remtas kandidatas jau pirmajame rinkimų ture buvo išrinktas naujos sudėties LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu. Kovo 1 d. vakare jis sukvietė LTSR AT Prezidiumo skyrių vedėjų ir pavaduotojų pasitarimą dėl išrinktos naujos Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos darbo organizavimo. Pasitarimo dalyvius jis informavo apie

[5] ČEPAITIS, V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą.* Vilnius: Tvermė, 2007, p. 413–415.

[6] Grupės pavadinimas nebuvo formalizuotas, įvairių straipsnių autoriai ją yra vadinę skirtingai: pagrindine arba centrine valstybės atkūrimo projektų grupe (V. Landsbergis, R. Ozolas, V. Sinkevičius) arba komisija (Č. Laurinavičius ir V. Sirutavičius). Šioje kronikoje ji toliau sąlygiškai vadintina Valstybės atkūrimo projektų komisija, trumpiau – Komisija.

[7] L. Sabutis į ankstesnę LTSR Aukščiausiąją Tarybą buvo išrinktas 1988 m. birželio 19 d., 1989 m. gegužės 18 d. jis buvo išrinktas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriumi. 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose – Aukščiausiosios Tarybos deputatu, jo kandidatūrą rėmė Lietuvos Sąjūdis.

išrinktos Sąjūdžio daugumos sudaromas keturias deputatų grupes arba komisijas Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos teisės aktų projektams parengti ir apie paskirtus jų vadovus. L. Sabutis pavedė Prezidiumo skyriams pagal savo funkcijas sudaryti deputatų veiklai būtinas sąlygas ir teikti pasirengimui Aukščiausiosios Tarybos sesijai reikiamą organizacinę ir techninę pagalbą[8].

Kovo 2 d., penktadienis

V. Landsbergis kovo 2 d. pakvietė į pirmąjį valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo grupės posėdį nuo Sąjūdžio išrinktus LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatus R. Ozolą, Č. V. Stankevičių, V. Katkų, V. P. Andriukaitį, K. Lapinską, L. Sabutį ir teisininką (ne deputatą) – LTSR AT Prezidiumo Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotoją V. Sinkevičių.

Reikia pažymėti, kad Sąjūdžio rinkiminės programos II skyriuje „Veiklos planas“ buvo suformuluotos principinės okupacijos ir aneksijos panaikinimo nuostatos bei numatytas uždavinys – „artimiausiu metu būtina parlamentiniu konstituciniu keliu panaikinti Lietuvos aneksiją ir paskelbti *Lietuvos valstybės atkūrimo aktą*“. Programos teisinio aneksijos panaikinimo veiksmų sąraše buvo išvardyta vienuolika LTSR konstitucijos straipsnių, kuriuos išrinkta LTSR Aukščiausioji Taryba turėtų pakeisti arba panaikinti[9].

Iki 1989 metų pabaigos pagrindine visuomenės politine jėga tapusio Sąjūdžio centralizuotos Sovietų Sąjungos valdžios galių mažinimo okupuotoje Lietuvoje politika, privertusi LTSR Aukščiausiąją Tarybą „žingsnis po žingsnio“ keisti surogatinę LTSR konstituciją joje maksimaliai įtvirtinant tariamą Lietuvos TSR suverenitetą (savarankiškumą), atvedė Lietuvą iki kovo 11-osios istorinio virsmo, kai Lietuvos TSR egzistencija turėjo baigtis ir buvo atstatyta nepriklausoma Lietuvos Respublika.

Su Sąjūdžio programa laimėjusiems rinkimus deputatams, gavusiems tautos mandatą atkurti tęstinę Lietuvos Respubliką, reikėjo ją atstatyti ant tarpukario nepriklausomos Lietuvos valstybės rekonstruojamų konstitucinių pamatų. Tam reikėjo sukonstruoti naują teisinį valstybės atkūrimo mechanizmą, pagal kurį tautos suvereninę galią vykdanti Lietuvos Aukščiausioji Taryba atsiribotų nuo visų teisinio pobūdžio sąsajų su Lietuvai buvusia primesta surogatine Lietuvos TSR, jos Aukščiausiąja Taryba ir pseudokonstitucija, bet priimamais pamatiniais nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aktais pradėtų nepriklausomą jos demokratinio konstitucionalizmo raidą.

V. Sinkevičius yra užfiksavęs, kad kovo 2 d. deputatų posėdyje vyko pirmoji diskusija „dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo mechanizmo“ – teisės aktų principinių nuostatų ir jų priėmimo sekos: valstybės tęstinumo; 1938 m. Konstitucijos panaudojimo; Aukščiausiosios Tarybos pavadinimo Seimu; galimų teisės aktų variantų; sienų klausimo ir kt. Sutarta kitą Komisijos posėdį surengti

[8] V. Sinkevičiaus 1990-03-01 užrašai, asmeninis archyvas, 44.

[9] Sąjūdžio rinkiminė programa. *Atgimimas*, 1990-02-02-09, Nr. 5.

kovo 4 d. (sekmadienį) 14:00 ir toliau diskutuoti dėl valstybės atkūrimo schemos ir pagrindinių dokumentų principinių nuostatų[10].

Kovo 3 d., šeštadienis

Pirmajame ture išrinkti ne vilniečiai deputatai šeštadienį grįžo savaitgaliui į savo apygardas ir namus. Į Kauną grįžę Valstybės atkūrimo dokumentų projektų rengimo komisijos nariais tapę Č. V. Stankevičius ir V. Katkus, rengdamiesi kitam Komisijos posėdžiui, šeštadienį peržiūrėjo Sąjūdžio dokumentuose suformuluotas tariamo LTSR suvereniteto realizavimo nuostatas ir valstybės atkūrimui reikalingus Aukščiausiosios Tarybos sprendimus bei veiksmus, juos specifikavo juodraštyje, kurį pavadino eskizu[11].

Nors eskizinio sąrašo (toliau – ir Eskizo) elementai buvo santykinai suskirstyti į tris „etapus“, tačiau juose nebuvo nustatyta aiški ir nuosekli Lietuvos valstybės atkūrimo sprendimų seka („atkūrimo mechanizmas“), nes Eskizo rengėjams šeštadienį neužteko laiko surikiuoti užrašytas nuostatas ir Aukščiausiosios Tarybos sprendimus. Todėl šis Eskizas tebuvo Sąjūdžio dokumentuose numatytų ikirinkiminio periodo politikos veiksmų specifikacija, arba nuostatų atmintinė diskusijai, bet dar ne valstybės atkūrimo mechanizmo metmenys.

Pvz., Eskizo I etapo 1–7 punktuose išvardyti būtini išrinktos LTSR Aukščiausiosios Tarybos organizaciniai sprendimai. Po jų atkeliamos 13 p. ir 9 p. užrašytos nuostatos: *„13. Deklaruoti, kad 1990 m. vasario 24 d. išrinkti deputatai yra rinkimų teisę turinčių gyventojų vieninteliai teisėti atstovai, gavę aiškų mandatą ir prievolę artimiausiu metu atstatyti Lietuvos valstybę. Jie tik naudojasi dabartinėmis svetimos jėgos valdžios struktūromis*; *9. Paskelbti, kad Lietuvos teritorija tebėra TSRS aneksuota, joje tebėra neteisėtai dislokuota TSRS kariuomenė.“* Jos iš esmės atitiko Sąjūdžio rinkiminės programos skyrių „II. Veiklos planas“.

Toliau įrašytos trys Sąjūdžio programinės nuostatos, skirtos neatidėliotinam Lietuvos jaunuolių prievartinės karinės tarnybos okupacinėje kariuomenėje ir atsakomybės už jos vengimą panaikinimui: *„10. Panaikinti LTSR konstitucijos 29, 60 ir 61 straipsnius dėl karinės tarnybos; 11. Patvirtinti, kad Lietuvos teritorijoje galioja 1949 m. Ženevos konvencija ir panaikinti bet kokią atsakomybę už karinės prievolės nevykdymą; 12. Priimti kreipimąsi į TSRS Vyriausybę ir Tarptautinį Raudonąjį Kryžių dėl kareivių sugrąžinimo.“*

I etapo 14 ir 15 punktuose numatyta: priimti Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl Lietuvos Respublikos derybų su TSRS objekto ir principinių nuostatų; išrinkti (personaliai) delegaciją deryboms su TSRS dėl TSRS ir Lietuvos Respublikos santykių pagal 1920 m. ir 1939 m. atstatymo sutartis remiantis tarptautinės teisės principais; apibrėžti delegacijos įgaliojimus. 17 punkte numatyta sudaryti veikimo strategiją ir taktiką ekonominės blokados sąlygomis.

[10] V. Sinkevičiaus 1990-03-02 užrašai, asmeninis archyvas, 45.

[11] Nepriklausomybės Akto signataro Č. V. Stankevičiaus archyvas Seimo kanceliarijos archyve, 4 byla, p. 15–18.

II etape buvo išvardyti veiksmai dėl Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės struktūros ir reglamento bei Vyriausybės formavimo.

Eskizo III etapo skyrelyje pirmajame punkte užrašytos Deklaracijos (akto) nuostatos, pagal kurias teisėtai išrinkti balsavimo teisę turinčių Lietuvos gyventojų atstovai, reikšdami [tautos] suvereninę galią, skelbia, kad:

„(a) 1940 m. Seimo rinkimai buvo neteisėti;

(b) 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos valstybės atstatymo aktas niekada nebuvo panaikintas; jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas;

(c) šiuo aktu visiškai atstatomas 1940 *m. kitos valstybės prievarta sustabdytas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir jos veikimas;*

(d) Lietuvos teritorija yra vieninga [vientisa] ir nedaloma;

(e) sudarome Lietuvos valstybės Seimą kaip vienintelį tautos suverenumo vykdytoją;

(f) 1938 m. Lietuvos Konstitucijos kaip aukščiausiojo valstybės įstatymo veikimas atstatomas visoje Lietuvos teritorijoje, išskyrus laikinai sustabdomą 80-ojo straipsnio veikimą.“

Toliau šiame skyriuje išvardyti tokie atkurto Seimo sprendimai:

„2. Padaryti 1938 m. Lietuvos valstybės Konstitucijos pakeitimus.

3. Priimti nutarimą dėl pasienio apsaugos organizavimo.

4. Priimti aktą dėl Lietuvos diplomatinių tarnybų pripažinimo.

5. Priimti kreipimąsi į tautines mažumas (analogišką K. Griniaus 1921 m. XII 17 d. deklaracijos tekstui – paskelbtam „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“, 493 p.).

6. Seimo Pirmininko ir pavaduotojų rinkimai.

7. Vyriausybės formavimas.

8. Priimti kreipimąsi į pasaulio valstybes.

9. Teismų formavimas.

10. Nutarimas dėl įstatymų galiojimo.“

Pabrėžtina, kad Eskizo nuostatų sąraše iš dalies atspindėtos ir Pasaulio lietuvių bendruomenės atstovo iš JAV Algimanto Gurecko 1990 m. vasario 5 d. Sąjūdžio Kauno tarybos nariams pasiūlytos „Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo schemos“ nuostatos[12], kurios iš esmės yra analogiškos, pvz.: Eskizo I–9 ir A. Gurecko 1–1; Eskizo III–(b) ir A. Gurecko 1–2; Eskizo III–(e) ir A. Gurecko 1–3; Eskizo III–(2) ir A. Gurecko 4. Tačiau į pagrindinius A. Gurecko parengto plano siūlymus, kad Seimas renka Prezidentą, kad skelbiamas referendumas *„Ar Lietuva turi pasilikti pilnai suvereni ir nepriklausoma valstybė pagal Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimą“* ir kt., Eskizo rengėjai neatsižvelgė.

[12] Nepriklausomybės Akto signataro Č. V. Stankevičiaus archyvas Seimo kanceliarijos archyve, 4 byla, p. 9–11.

Kovo 4 d., sekmadienis

V. Sinkevičius, dalyvavęs kovo 4 d. 14 val. įvykusiame Valstybės atkūrimo aktų rengimo komisijos posėdyje, savo užrašuose yra užfiksavęs, kad posėdyje dalyvavo V. Landsbergis, K. Motieka, K. Lapinskas V. P. Andriukaitis, V. Katkus ir Č. V. Stankevičius[13]. V. Sinkevičius užrašuose apie posėdį pažymėjo, kad jame buvo tariamasi dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo ir Respublikos tęstinumo; kad K. Motieka siūlė nuostatų variantą, jog „atstatomas 1938 m. Konstitucijos veikimas" ir „SSRS įstatymai veikia tiek, kiek jie neprieštarauja Lietuvos įstatymams".

Užrašuose pažymėti šie momentai: „Valstybės tęstinumas: 1) nuo 1918 m.; 2) nuo 1940 m. (aneksijos neteisėtumo); 3) buvusios Aukščiausiosios Tarybos nutarimai – dėl jos pačios [teisėtumo?] paneigimo."; „– Vieni [ligtolinės LTSR AT?] aktai išreiškė tautos valią, kiti – ne, taigi [tautos?] apsisprendimas jau įvyko."; „– Reikšti tautos apsisprendimą kaip funkciją."; „– Sujungti du dalykus: turime mandatą, tautos apsisprendimą ir reikalaujame pašalinti aneksiją."[14]

Apie sekmadienį įvykusį pasitarimą R. Ozolo dienoraštyje yra toks pirmadienio 7.35 val. įrašas: „[Vakar] Popiet, 14 val. buvo naujosios nepriklausomybės [atkūrimo] sampratai ir mechanizmui kurti posėdis. Diskutavom pačius pagrindus. Kaip padaryti, beveik niekam neaišku, neginčijama tik tai, kad skelbti reikia nedelsiant. Visi sutinka, kad Gorbačiovo prezidentavimas gali tapti operatyviniu slopinimo mechanizmu, užtat juridiškai apsisaugoti nuo pavojų būtina iškart, o bėdas įveikinėti paskui. *Svarbiausias klausimas buvo, kokius veiksmus reikia atlikti iki nepriklausomybės skelbimo*. Kauniečiai pasiūlė scenarijų pagal A. Gurecko iš JAV parengtą planą[15], ir mes sutikom, kad jie jį sukonkretintų. Buvo aišku, kad į mus ten [Vakaruose] žiūrima iš šalies ir iš viršaus, paisoma tik mūsų Akto pripažinimo akivaizdumo prielaidų – kad būtų galima pasakyti: įvyko. Tai gerai. Bet visiškai neišryškintas liko mūsų pačių, to Akto skelbėjų statusas. Sutarėm susirinkti detalizuoti tai sekmadienį."[16]

Kovo 5 d., pirmadienis

Kovo 5 d. valstybės atkūrimo projektų rengimo komisijos vadovas V. Landsbergis savo užrašų knygelėje eskizavo pradinius dokumentų projektus – jų seką ir nuostatas, kurių faksimiles vėliau yra paskelbęs savo knygoje „Laisvės byla" rubrikoje „Rengtų dokumentų projektai (faksimilės)"[17]. Rankraščių faksimilėse numatyta tokia dokumentų seka: 1) Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas „apie save"; 2) Deklaracija apie Lietuvos Valstybės tęstinumą; 3) Deklaracija apie

[13] Nepažymėta, kad posėdyje dalyvavo ir R. Ozolas, kurio užrašai apie tą posėdį čia cituojami.
[14] V. Sinkevičiaus 1990 m. kovo 4 d. užrašai, asmeninis archyvas.
[15] Čia R. Ozolas mini Č. V. Stankevičiaus ir V. Katkaus valstybės atkūrimo veiksmų ir nuostatų eskizą.
[16] OZOLAS, R. *Aušros raudoniai: sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 35.
[17] LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla*. Kaunas: Spindulys, 1992, p. 7–15.

Valstybės Konstituciją (1938 m.)[18]; 4) Įstatymas dėl teisinių valstybės pagrindų Laikinojo Pagrindinio Įstatymo[19]; nutarimas dėl Lietuvos deputatų statuso TSRS liaudies deputatų suvažiavime ir jų delegacijos įgaliojimų atstovaujant Lietuvos Respublikai derybose su TSRS[20].

Iš paskelbto kovo 5 d. V. Landsbergio susirašinėjimo telefaksu su tuo metu Vašingtone rezidavusiu Lietuvos Respublikos diplomatiniu atstovu Stasiu Lozoraičiu (laiškuose vadinamu *pusbroliu Motiejumi*) žinoma, kad V. Landsbergis apie eskizuojamų pagrindinių valstybės atkūrimo dokumentų seką ir nuostatas informuodavo ambasadorių, teiraudavosi jo nuomonės apie rengiamų projektų formuluotes.

Kovo 5 d. 14 val. 30 min. S. Lozoraičiui išsiųstu fakso laišku V. Landsbergis rašė: „Viename dokumente gali būti tokia formulė: *Lietuvai primestų svetimos valstybės tvarkymo struktūrų panaudojimas nereiškia, jog pripažįstamas* jas *primetusios valstybės suverenitetas Lietuvai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumas. Jūsų nuomonė?*“[21]

Tos pačios dienos 17 val. 8 min. fakso laišku S. Lozoraitis atsakė: „*Numatyta formuluotė man atrodo gera. Ji pavirtina aiškius dalykus, tačiau yra naudinga*“[22]. Tame pačiame laiške S. Lozoraitis patarė, kad Deklaracijos apie valstybės tęstinumą projekte „*reikėtų numatyti prisidėjimą prie Helsinkio Baigiamojo Akto principų, prie Vienos diplomatinės konvencijos <...>. Be to, joje pažymėtina, kad pagal Helsinkio susitarimus bus respektuojamos sienos; naudinga yra priminti, kad mūsų mažumos turės atitinkamas teises*“.

Kovo 5 d. įvyko Sąjūdžio deputatų klubo (SDK)[23] posėdis, kuriame buvo aptariamas valstybės atkūrimo projektų komisijos darbas. V. Čepaitis apie posėdį yra užsirašęs taip: „Landsbergis referuoja apie nepriklausomybininkų grupės darbą. Svarbiausia – valstybės tęstinumas. Turi kol kas veikti seni įstatymai. Negalime paneigti pastarųjų metų vyksmo – arba grąžinti 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, panaikinant pasenusius jos straipsnius, arba iš esamos LTSR Konstitucijos išmėtyti nereikalingus naujoje situacijoje straipsnius. Po 6 mėnesių reiktų sušaukti „*konstituantą*“, kuri jau atkurtų valstybę. Manyčiau, kad *mūsų tikslas yra ne popierinė, o reali nepriklausomybė*“[24]

Kovo 6 d., antradienis

V. Landsbergio vadovaujamos Valstybės atkūrimo projektų rengimo komisijos posėdis prasidėjo 15 val. Posėdyje dalyvavo Aukščiausiosios Tarybos deputatai:

[18] *Ibid.,* p. 10.
[19] *Ibid.*, p. 14.
[20] *Ibid.*, p. 15.
[21] LANDSBERGIS, V. *Pusbrolis Motiejus. Knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų.* Vilnius: Vaga, 2003, p. 91.
[22] *Ibid.*, p. 92.
[23] Sąjūdžio remti deputatai savo pasitarimus vadino *Sąjūdžio deputatų klubo* (SDK) posėdžiais.
[24] V. Čepaitis, 1990-02-28–03-11 užrašai, asmeninis archyvas.

V. P. Andriukaitis, V. Katkus, E. Klumbys, K. Lapinskas, K. Motieka, R. Ozolas, Č. V. Stankevičius ir teisininkas V. Sinkevičius[25]. Užrašuose nepaminėtas Komisijos narys A. Saudargas, kuris įsijungė į Komisijos darbą galimai jau vykstant posėdžiui.

V. Landsbergis savo knygoje rašo: „1990-03-06 „Lietuvos Sąjūdžio *valstybės atstatymo komisijoje* buvo svarstomi tokie dokumentų sumanymai ir projektuojama jų eilės tvarka: 1) „pareiškimas apie save" – Aukščiausiąją Tarybą; 2) Deklaracija apie valstybės tęstinumą; 3) Deklaracija apie Valstybės Konstituciją (1938 m.); 4) Įstatymas dėl teisinių valstybės pagrindų (1938 m. Konstitucijos laikino sustabdymo ir Laikinojo pagrindinio valstybės įstatymo"[26].

V. Sinkevičius kitoje kovo 6 d. užrašų vietoje yra pasižymėjęs posėdyje V. Landsbergio akcentuotas tezes („idėjas"): „<...> senų struktūrų panaudojimas nereiškia, kad pripažįstamas kitos valstybės primestas suverenitetas ir aneksijos teisėtumas; reikalinga nuostata apie 1978 m. [SSRS] konstitucijos negaliojimą; už įstatymą dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo sustabdymo ir LR Laikinosios Konstitucijos priėmimo balsuoti iš karto, nesiveliant į ginčus; Laikinąją Konstituciją padaryti iš LTSR konstitucijos 1989 m. varianto išbraukiant visa, kas susiję su pareigomis TSRS ir panaudojant Sąjūdžio Kauno tarybos grupės parengtą variantą."[27]

V. Sinkevičius dar kitoje užrašų vietoje apie kovo 6 d. posėdį yra užfiksavęs: „Tada buvo ilgai diskutuojama, kaip užfiksuoti, jog neatsiranda nauja [Lietuvos] valstybė, o tik atstatoma „sena" valstybė, jos Konstitucijos galiojimas. Tada buvo pasiūlymų šią Aukščiausiąją Tarybą pervadinti Seimu. Oponavau sakydamas, kad tai būtų pagrindas nepripažinti šios [pervadintos] Aukščiausiosios Tarybos, nes žmonės rinko Aukščiausiąją Tarybą, o ne Seimą."

Kovo 6 d. Komisijoje buvo galutinai sutarta dėl valstybės atkūrimo dokumentų struktūros. Č. V. Stankevičius sutarimą savo ranka užrašė kaip Aukščiausiosios Tarybos „Pirmosios sesijos dienotvarkės klausimo" projektą. Atspausdintas projekto tekstas buvo toks:

„*Pirmosios sesijos dienotvarkės klausimas*

Dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo

Svarstant šį klausimą turėtų būti priimti keturi dokumentai: 1. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas (dėl savo statuso); 2. Deklaracija apie Lietuvos valstybės tęstinumą; 3. Deklaracija apie 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymą su kai kurių straipsnių sustabdymu; 4. Įstatymas dėl 1938 *m. Lietuvos Konstitucijos laikino sustabdymo ir Lietuvos Respublikos Laikinosios Konstitucijos priėmimo. Be to, turėtų būti priimti: 1. Kreipimasis į lietuvių tautą; 2. Kreipimasis į Lietuvos tautines bendrijas; 3. Kreipimasis į TSR Sąjungą; 4. Keipimasis į pasaulio valstybes.*"[28]

[25] V. Sinkevičius, 1990-03-05–03-11 posėdžių užrašai, asmeninis archyvas.
[26] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 91.
[27] V. Sinkevičiaus 1990-03-06 15 val. posėdžio užrašai (atskiras lapas).
[28] Spausdinto teksto kopija V. Sinkevičiaus asmeniniame archyve.

Komisijos nariai sutarė, kas iš jų užrašys pagal Komisijoje išdiskutuotas ir sutartas formuluotes, patobulintas projektų redakcijas. Po šio posėdžio Deklaracijos dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų ir valstybės tęstinumo akto Komisijos pirminius projektus apsiėmė užrašyti Č. V. Stankevičius ir V. Katkus (prie jų prisijungė A. Saudargas). V. Sinkevičius kartu su K. Lapinsku apsiėmė parašyti įstatymų dėl valstybės pavadinimo ir herbo, dėl 1938 m. Konstitucijos veikimo atstatymo ir Laikinosios Konstitucijos patvirtinimo pirminius projektus.

Laikinajai Konstitucijai posėdyje buvo pasirinktas Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pavadinimas. Komisija sutarė, kad numatytas tvirtinti įstatymu Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektas bus rengiamas panaudojant LTSR konstitucijos 1989 m. (Sąjūdžio pastangomis pakeistą) tekstą ir Sąjūdžio Kauno grupės parengtą variantą[29]. V. Čepaitis yra užfiksavęs, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektui parengti sudaryta kitos sudėties (nei Komisija) deputatų grupė: Č. V. Stankevičius, V. Landsbergis, K. Lapinskas, A. Saudargas, V. P. Andriukaitis, R. Ozolas, V. Katkus ir K. Motieka[30].

Rengiant šį precedento neturintį projektą paraleliai su Komisijos rengiamais projektais pagrindinį vaidmenį prisiėmė Komisijos narys teisininkas K. Lapinskas.

Galima konstatuoti, kad nuo kovo 6-osios pagrindinius valstybės nepriklausomybės atstatymo dokumentų projektus (išskyrus Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą) rengė ši nuolatinės sudėties Komisija: Vytautas Landsbergis (vadovas), grupės nariai – Aukščiausiosios Tarybos deputatai – Vytenis Povilas Andriukaitis, Valdemaras Katkus, Egidijus Klumbys, Kęstutis Lapinskas, Romualdas Ozolas, Algirdas Saudargas, Česlovas Vytautas Stankevičius ir teisininkas Vytautas Sinkevičius[31]. Iki kovo 6 d. imtinai Komisijos darbe dalyvavęs deputatas teisininkas Kazimieras Motieka po kovo 6 d. posėdžio toliau dirbo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą rengiančių deputatų grupėje, o tiesiogiai prie kitų pagrindinių projektų bendroje Komisijoje nedirbo.

Reikia pažymėti, kad konstruodami valstybės atstatymo aktų paketo projektų formuluotes Komisijos nariai *laikėsi kolegialaus darbo ir bendro sutarimo principų*. Po kiekvieno projektų svarstymo Komisijos patikslintos ir sutartos formuluotės, nesvarbu kieno iš narių pasiūlytos ar po svarstymo užrašytos, buvo traktuojamos kaip kolegialaus Komisijos darbo rezultatas: nei atskirų Komisijos narių indėlis, nei atskirų pataisų „autorystė“ nebuvo fiksuojama. Atspausdintame ir net pasirašytame tarpinio projekto tekste kitame svarstyme komisijos narys paprastai savo ranka pasižymėdavo sutartas pataisas ar formuluočių patikslinimą.

[29] V. Sinkevičiaus 1990 m. kovo 6 d. užrašai.

[30] ČEPAITIS, 5 išnaša.

[31] Č. Laurinavičiaus ir V. Sirutavičiaus knygos „Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-tosios“ XII tomo I dalies 529 p. ir asmenvardžių rodyklės 577 p. vietoje teisininko Vytauto Sinkevičiaus klaidingai nurodytas A. Sinkevičius (Apolinaras), kuris visiškai nesusijęs su Lietuvos nepriklausomybės dokumentų rengimu. Tuo metu Apolinaras Sinkevičius buvo LTSR valstybinio radijo ir televizijos komiteto pirmininko pavaduotojas (tai nurodyta minėtos knygos 234 p.).

Reguliariuose Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimuose Komisijos pirmininkas arba jį pavaduojantis narys supažindindavo deputatus su tobulinamais dokumentų projektų variantais ir atsakydavo į klausimus. Komisijos nariai išklausydavo deputatų pastabas ir dėl jų diskutuodavo.

6 d. 1) Pirminis „Deklaracijos dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ projektas

Kovo 6 d. (trečiadienio) Komisijos posėdyje buvo diskutuojamos ir formuluojamos Deklaracijos dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų projekto nuostatos, projektuojamas pirminis dokumento tekstas. Šiame posėdyje parengtas Deklaracijos projekto tekstas buvo pirminis, kadangi jo ruošinio nėra tarp V. Landsbergio paskelbtų pirminių užrašų faksimilių[32]. Po posėdžio, jau vidurnaktį (kovo 7 d. 00 val. 30 min.), Č. V. Stankevičiaus ranka bendrai su V. Katkumi ir A. Saudargu buvo užrašytas toks sutartas „Deklaracijos dėl AT deputatų įgaliojimų“ projekto tekstas:

„Projektas

DEKLARACIJA
DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos Valstybė tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. laisvai reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos Valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. brutaliu smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi visais jai įmanomais būdais, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis struktūromis.

Nuo 1988 metų atsiradus naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valios reiškimas pilietinėmis akcijomis išaugo į suvereninės galios raišką per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto teisių lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo pasirinkimu suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams aiškų mandatą ir prievolę kaip

[32] LANDSBERGIS, 17 išnaša, p. 7–15.

tautos atstovams atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti jos suvereninę galią (suprema potestas) *per Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą*.

Vilnius 1990.II.7 d. 0[30]“[33]

Atspausdintame šio rankraščio tekste lapo viršuje vietoje „Projektas (juodraštis)“ atspausdintas užrašas „Tezės“ , o klaidinga data rankraštyje („1990.II.7 d. 0[30]“) pataisyta – „Vilnius, 1990 03 07“[34].

6 d. 2) Akto dėl Lietuvos Valstybės atkūrimo/atstatymo projektas

V. Landsbergis knygoje „Pusbrolis Motiejus“ rašo, kad kovo 6 d. Komisijoje svarstytas toks pirminis „Deklaracijos apie Lietuvos Valstybės tęstinumą“ projektas:

„DEKLARACIJA
APIE LIETUVOS VALSTYBĖS TĘSTINUMĄ

LAT [Lietuvos Aukščiausioji Taryba] iškilmingai skelbia, jog 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas buvo ir tebėra tuo aktu atkurtos Lietuvos Valstybės pagrindas. Taip šiandien atstatomas lietuvių tautos suvereninių galių vykdymas ir Lietuvos valstybės – nepriklausomos demokratinės respublikos teisinis buvimas laisvųjų pasaulio šalių šeimoje. LAT sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą, kuris buvo prievarta sustabdytas 1940 metais.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija. Lietuvos valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos baigiamajame akte. “[35]

Šis tekstas yra identiškas pirminiam V. Landsbergio rankraštiniam „Deklaracijos apie Lietuvos Valstybės tęstinumą“ tekstui, kurio faksimilė paskelbta 1992 m. išleistoje jo knygoje „Laisvės byla“[36].

Čia reikia paminėti, kad Sąjūdžio programai atstovaujantys deputatai Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aktų paketą konceptualiai grindė pagrindiniu *valstybės tęstinumo principu*. Todėl pirminiame pagrindinio dokumento projekto („Deklaracija apie Lietuvos Valstybės tęstinumą“) pavadinime žodis „tęstinumas“ buvo panaudotas deklaracijos esmei (objektui) pabrėžti.

Kovo 6 d. Komisijos posėdyje sutarta pagrindinio dokumento pavadinime žodį „Deklaracija“ pakeisti žodžiu „Aktas“. Tačiau žodis „tęstinumo“ pavadinime paliktas nepakeistas, tik papildytas žodžiu „atkūrimo“ – „*AKTAS dėl Lietuvos valstybės tęstinumo atkūrimo*“.

[33] Č. V. Stankevičiaus Lietuvos nacionaliniam muziejui perduotų saugoti dokumentų aplankas. Dok. Nr. 8.2.
[34] Spausdintas tekstas, kuriame pieštuku (archyvaro?) užrašyti skirtingi lapų numeriai 60 ir 96. / Identiškas tekstas Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplanke Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.2.1.
[35] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 93.
[36] LANDSBERGIS, 17 išnaša, p. 12–13.

Po kovo 6 d. trečiadienio naktį pasibaigusio komisijos posėdžio, kovo 7 d. 1 val. 30 min. šios Kronikos rengėjo ranka kartu su V. Katkumi ir A. Saudargu buvo užrašytas toks Komisijos narių sutartas Akto dėl Lietuvos valstybės tęstinumo atkūrimo dalinio (trijų pastraipų) projekto tarpinis tekstas:

„Projektas (juodraštis)

AKTAS
DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS TĘSTINUMO ATKŪRIMO

Lietuvos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės nutarimas niekada nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos valstybinis konstitucinis įstatymas.

Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais, kaip jis suformuluotas Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte.“[37]

Pirmosios ir antrosios Akto pastraipų iš kovo 6 d. į kovo 7 d. patikslinta redakcija, palyginti su pirminiu „Deklaracijos apie valstybės tęstinumo atkūrimą“ variantu, yra tobulesnė, nes išryškina pagrindinio dokumento pamatinius teisinius momentus ir pabrėžia jų neatsiejamą tęstinį ryšį: pirmoji nuostata skelbia nepriklausomos valstybės suvereninių galių vykdymo atstatymą, o antroji – valstybės tęstinį teisinį egzistavimo pamatą.

Komisijos kovo 6 dienos posėdyje sutartas trijų pirmųjų pastraipų dalinis Akto tekstas, palyginti su pirminiu „Deklaracijos apie valstybės tęstinumo atkūrimą“ tekstu, dar neaprėpia kitų pirminio varianto nuostatų. Tai rodo, kad dėl jų sekos loginėje Akto struktūroje ir tobulesnės redakcijos Komisijai dar reikėjo diskutuoti kitame posėdyje.

Šios Kronikos rengėjo ir V. Sinkevičiaus archyvuose saugomi atspausdinti identiški Akto teksto egzemplioriai, kaip ir Deklaracijos dėl Lietuvos TSR deputatų įgaliojimų atveju, jie pažymėti kaip „Tezės“. Tik *vienas yra visų Komisijos narių nepasirašytas*[38]*, o kitas – pasirašytas*[39]. Juose atspausdinta klaidinga rankraščio data: 1990 02 07. Tai rodytų, kad abu tekstai atspausdinti kovo 7 d. Ant abiejų atspausdintų Akto egzempliorių (nepasirašyto ir pasirašyto) tekstų yra ranka užrašytos identiškos jau po atspausdinimo Komisijos sutartos pataisos: ant pirmojo (nepasirašyto) teksto jos užrašytos Č. Stankevičiaus ranka[40], ant antrojo (pasirašyto) – nenustatyto Komisijos nario ranka. Jame ta pačia ranka

[37] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.3.
[38] *Ibid.*, dok. Nr. 8.3.1.
[39] Kopija iš V. Sinkevičiaus asmeninio archyvo.
[40] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.3.1.

pataisytas mėnesio skaičius, bet data (1990 03 07) nepakeista, o lapo dešiniajame kampe V. Sinkevičiaus ranka pažymėta „Centr. d. gr. 90.03.08 (10^{00})“.

Komisijos narių sutartos ir ranka fiksuotos pataisos aptartinos toliau. Tačiau kada jos buvo svarstomos ir priimtos, Kronikos rengėjui vienareikšmiškai nustatyti nepavyko.

Atsižvelgus į tai, kad jos identiškai užfiksuotos spausdintuose, datuotuose kovo septintąja diena egzemplioriuose, negalima atmesti prielaidos, kad jos buvo priimtos ir užrašytos kovo 7 d. ant pasirašyto dalinio teksto, o V. Sinkevičiaus žyma „ 90.03.08 10^{00}“ rodo, kad kovo 8 d. posėdyje bus tęsiamas darbas prie kitų Akto projekto pastraipų. Akto dalies teksto pataisas reikia traktuoti kaip realiai vykusį Akto pirmųjų teksto pastraipų pirmąjį tobulinimo etapą.

Neapibrėžtumas laiko skalėje yra ir dėl kovo 6 d. parengto ir atspausdinto „Deklaracijos apie Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimus“ teksto, kuris buvo atspausdintas, papildytas ir pasirašytas be nurodytos datos.

Susidūręs su neapibrėžtumu dėl kovo 7–8 d. Komisijos padarytų dokumentų redakcinių pokyčių, kai pagal užrašus ranka negalima vienareikšmiškai atkurti informacijos, kurios dienos posėdyje buvo padarytos juose pažymėtos pataisos, šios Kronikos rengėjas pasirinko nuostatą, kad dėl to galima daryti vieną iš įmanomų prielaidų, jeigu ji atitinka tobulinamo dokumento projektų pataisų realią seką redakciniuose variantuose.

Kovo 7 d., trečiadienis

10 val. įvyko išrinktų Sąjūdžio deputatų klubo posėdis, kuriame buvo svarstomas „Sąjūdžio deputatų klubo nuostatų“ (kaip frakcijos) projektas, kurį parengė deputatas V. Čepaitis[41].

14 val. įvyko buvusios LTSR AT Prezidiumo posėdis, pirmininkaujamas A. M. Brazausko. Nuo Sąjūdžio jame dalyvavo naujai išrinktos Aukščiausiosios Tarybos deputatai Č. V. Stankevičius, V. Katkus ir Z. Vaišvila. Posėdyje svarstytas klausimas dėl Aukščiausiosios Tarybos sesijos pradžios ir darbotvarkės. Č. V. Stankevičius informavo apie kovo 6 d. Komisijos parengtą Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos pradžios darbotvarkei siūlomą Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo aktų struktūros projektą[42].

Prezidiumo nariai pradėjo diskutuoti, ar priimant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus nereikėtų daryti pertraukėlę, kad būtų galima atsižvelgti į tai, kas vyksta SSRS liaudies deputatų suvažiavime Maskvoje (pertrauka naujos Aukščiausiosios Tarybos sesijos darbotvarkės projekte nebuvo numatyta). Ši Prezidiumo narių diskusija buvo beprasmė, nes buvusios LTSR AT Prezidiumas šiuo klausimu negalėjo priimti sprendimo. Tai spręsti galėjo tik naujoji Aukščiausioji Taryba.

[41] V. Sinkevičiaus 1990 m. kovo 7 d. užrašai, asmeninis archyvas.
[42] *Ibid.*

A. M. Brazauskas šiame susitikime, atsižvelgdamas į ankstesnį Sąjūdžio deputatų kreipimąsi, pasiūlė sušaukti Aukščiausiosios Tarybos sesiją kovo 10 d. vakare. Rinkimų komisijos pirmininkas J. Bulavas pasiūlė 21 valandą, kad būtų nors trumpa pertraukėlė po tą dieną keliose apygardose vykusio pakartotinio balsavimo pabaigos[43].

Nors nei V. Sinkevičiaus, nei kitų Komisijos narių užrašuose apie kovo 7 d. posėdį, kuriame galėjo būti padarytos dalinio Akto teksto pataisos, nėra užrašų, vis dėlto negalima ignoruoti fiksuotų požymių, kad kovo 6 d. naktį užrašyto „Akto dėl Lietuvos Valstybės tęstinumo atkūrimo" tezių rankraščio dalinis tekstas kovo 7 d. buvo atspausdintas, Komisijos narių pasirašytas, po to svarstoma ir sutarta dėl jo pavadinimo ir dviejų pirmųjų pastraipų pataisų redakcijos. Todėl negalima atmesti prielaidos, kad jos galėjo būti padarytos kovo 7-tąją, o likusių Akto pastraipų seka ir jų formuluotės Komisijos priimtos kovo 8 d. posėdyje.

7 d. 1) Akto dėl Lietuvos valstybės tęstinumo atkūrimo tezių pataisos

Padarius prielaidą, kad tikėtina, jog kovo 7 d. atspausdinto ir pasirašyto Akto tarpinio teksto pirmosios trys pastraipos buvo realiai svarstytos ir sutarta dėl to teksto naujų redakcinių pataisų, šiame skyrelyje aptariamos galimai 7 d. atliktos pataisos.

Jau pirmiau buvo paminėta, kad „valstybės tęstinumo atkūrimo" sąvoka kovo 6 d. „Akto dėl Lietuvos valstybės tęstinumo atkūrimo" redakcijoje išliko nepakeista. Tačiau pakartotinai svarstydami atspausdintą ir pasirašytą tarpinį Akto tekstą Komisijos nariai atkreipė dėmesį į tai, kad valstybės juridinis tęstinumas nebuvo nutrūkęs ir jo atkurti nereikia. Jie sutarė *„Akto dėl Lietuvos valstybės tęstinumo atkūrimo"* pavadinime *„tęstinumo atkūrimo"* sąvoką kaip teisės akto objektą pakeisti teisiškai tikslesne *„valstybės atkūrimo"* sąvoka.

Komisijos nariai atsižvelgė ir į tai, kad pirmojo valstybės atkūrimo 1918 m. Vasario 16 d. aktas buvo pavadintas „Nutarimas". Todėl pagal analogiją (precedentą) žodį „atkūrimo" jie sutarė pakeisti žodžiu „atstatymo". Pagrindinio dokumento pavadinimas nutarimu labiau atliepė ir jo deklaruojamą pirmąją nuostatą: *„Aukščiausioji Taryba **nutaria** ir iškilmingai skelbia <...>"*. Todėl Komisijos nariai užsirašė tokią pakeistą nepriklausomos valstybės atkūrimo pagrindinio teisės akto pavadinimo redakciją: *„Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl Lietuvos valstybės atstatymo"*.

Pirmojoje pastraipoje Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pavadinime atspausdintos raidės „TSR" buvo pakeistos žodžiu „Respublikos".

Antrąją pastraipą buvo sutarta papildyti intarpu su nuoroda į 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliuciją ir 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją. Papildytas Komisijos narių užrašytas antrosios pastraipos tekstas skambėjo taip:

[43] *Ibid.*

„Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės *bei Lietuvos Valstybės Konstitucija niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.“*[44]

Komisijos narių kovo 7 d. spausdintuose „Tezių“ egzemplioriuose trečiosios pastraipos formuluotė, kuri skelbė, kad Akto galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais, taip pat dabartinių sienų nekintamumo principais, kaip jie suformuluoti Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte[45], Komisijos narių darbo egzemplioriuose buvo ranka išbraukta.

Akcentuotina, kad šios pastraipos išbraukimas kovo 7 d. pasirašytoje redakcijoje nereiškė jos atsisakymo. Ji buvo išbraukta todėl, kad Komisijos nariai sutarė, kad viso tobulinamo projekto kontekste šios pastraipos nuostatų formuluotės turės būti patikslintos ir struktūrinėje dokumento sekoje perkeltos į kitas pozicijas.

Šiame etape atlikus pataisas Akto dalinio dviejų pastraipų tekstas skambėjo taip:

„3 projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
NUTARIMAS
DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS TĘSTINUMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas. Jie turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas.“[46]

[3-ioji pastraipa išbraukta]

Kovo 8 d., ketvirtadienis

Kovo 8 d. rytą valdančiosios komunistų partijos oficioze „Tiesa“ buvo paskelbtas buvusios LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo kovo 7 d. įsakas *dėl dvyliktojo* šaukimo *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos*[47] *pirmosios sesijos*

[44] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.3.1.
[45] *Ibid.*
[46] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.3.1.
[47] Lietuvos demokratiškai išrinkta Aukščiausioji Taryba LTSR valdžios buvo vadinama „*12 šaukimo LTSR Aukščiausiąja Taryba*“.

sušaukimo[48]. Juo nustatyta, kad pirmasis sesijos posėdis prasidės kovo 10 d. 21 valandą, o kovo 11 d. posėdžio pradžia – 9 val.

Įsaku Prezidiumas pasiūlė pirmoje sesijoje svarstyti šiuos klausimus: 1. Mandatų komisijos rinkimai. 2. Deputatų įgaliojimų pripažinimas. 3. LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimų ir atšaukimo tvarka. 4. LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimai. 5. LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojų ir sekretoriaus rinkimai. 6. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliojimų grąžinimas ir Ministrų Tarybos pirmininko paskyrimas.

8 d. 1) Deklaracijos dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų tezių pataisos

V. Sinkevičius savo užrašuose apie kovo 8 d. posėdį yra užsirašęs: „Komisijos posėdis prasidėjo 10 valandą. Č. Stankevičius ir V. Katkus pateikė Deklaracijos dėl AT deputatų įgaliojimų ir Akto dėl valstybės atstatymo projektus. Tai buvo pirminiai projektai, todėl prieš spausdinant Č. Stankevičius paprašė pavadinti šią medžiagą tezėmis. Taip ir padariau. Padauginau 10 egz. ir atidaviau jam.“[49]

Svarstant „Deklaracijos dėl Lietuvos TSR deputatų įgaliojimų“ atspausdintą kovo 7-osios Deklaracijos „Tezių“ tekstą šios Kronikos rengėjo ranka užsirašytos tokios sutartos pataisos.

Pirmoji Deklaracijos pastraipa buvo papildyta intarpu apie 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliuciją ir Lietuvos Valstybės Konstituciją. Paskutiniame sakinyje buvo išbrauktas žodis „laisvai“. Papildyta pirmosios pastraipos redakcija tapo tokia:

„*Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos Valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucija, tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos Valstybės konstitucines institucijas.*“

Antrojoje Deklaracijos pastraipoje prieš žodį „smurtu“ sutarta išbraukti žodį „brutaliu“.

Trečiojoje pastraipoje po žodžių „Nors tauta nepertraukiamai priešinosi visais jai įmanomais būdais,“ Komisija sutarė išbraukti žodžius „visais jai įmanomais būdais“ ir perteklinį žodį „struktūromis“ sakinio pabaigoje.

„Tezių“ ketvirtosios pastraipos paskutinis sakinys „Tautos valios reiškimas pilietinėmis akcijomis išaugo į jos suvereninės galios raišką per esamas institucijas“ po svarstymo pataisytas taip: „Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.“

Paskutinės pastraipos sakinyje žodis „pasirinkimu“ buvo pakeistas žodžiu „valia“, vietoje žodžių „reikšti jos“ įrašyti žodžiai „reikšti tautos“, o sakinio pabaigoje „ <...>

[48] *Tiesa*, 1990 m. kovo 8 d., ketvirtadienis, Nr. 56. Įsakas buvo atspausdintas neįprastoje oficialiems tekstams vietoje – „Tiesos“ pirmojo puslapio apatiniame kamputyje.

[49] V. Sinkevičiaus asmeninis archyvas.

reikšti suvereninę galią (*suprema potestas*) per Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą“ žodžiai „Lietuvos TSR“ buvo išbraukti ir vietoje jų įrašytas žodis „šią“ [50].

Deklaracijos su minėtomis rankraštinėmis pataisomis „Tezių“ tekstas galimai buvo atspausdintas tą pačią (kovo 8) dieną ir pažymėtas kaip „Projektas (1)“. Jis buvo išdėstytas tokia redakcija:

„Projektas (1)

DEKLARACIJA
DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos Valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucija tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos Valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto teisių lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) *per* šią *Aukščiausiąją Tarybą.*“

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas

Vilnius, 1990 kovo d.“[51]

Atspausdintą pataisytą Deklaracijos projektą (1) be įrašytos datos Komisijos nariai pasirašė taip pat galimai kovo 8 d. Jų parašai išdėstyti tokia seka: R. Ozolas, V. Andriukaitis, K. Lapinskas, V. Katkus, A. Saudargas, V. Landsbergis ir Č. Stankevičius. Po šiuo Deklaracijos projektu trūksta V. Sinkevičiaus parašo.

[50] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.2.1.
[51] *Ibid.*

8 d. 2) Akto dėl Lietuvos valstybės atstatymo projektas

Kovo 8 d. posėdyje Komisija toliau tęsė darbą prie pagrindinio projekto „*Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl Lietuvos Valstybės atstatymo*“ komponavimo ir trečios – penktosios pastraipų formulavimo panaudojant V. Landsbergio pirminio projekto „Deklaracijos dėl valstybės tęstinumo atstatymo“ projekto formuluotes[52].

Kovo 7 d. skyriuje jau yra minėtas V. Sinkevičiaus asmeniniame archyve saugomas jo paties pasidarytas „*Nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo*“ pirmųjų trijų pastraipų *Komisijos narių pasirašytas* spausdintas tekstas su vėliau ranka užrašytomis Komisijos sutartomis pataisomis, ant kurio V. Sinkevičiaus ranka yra užrašyta žymė „*Centr. d. gr. 90.03.08 (10^{00})*“.

Dar viename V. Sinkevičiaus ruošinyje panaudotas egzempliorius – *Komisijos narių nepasirašytas* tekstas su fiksuotomis identiškomis rankraštinėmis pataisomis. Prie jo primontuotas kitame lape kitu mašinraščiu atspausdintos ir ranka pataisytos pirminio V. Landsbergio Deklaracijos varianto nuostatos; jame pažymėta, kad pataisyta nuostata „*Taryba kaip suvereninių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą*“ nukeliama į paskutinę Nutarimo pastraipą.

Tai galimai patvirtina prielaidą, kad visas visų pastraipų Nutarimo tekstas buvo suformuotas ir visos nuostatos suredaguotos kovo 8 d. posėdyje.

Tačiau minėtame ruošinyje V. Sinkevičiaus ranka papildomai (neaišku kada) pažymėta, kad projektas „*Taisytas 1990.03.9 14^{00}*“. Tai rodytų, kad atspausdintas tekstas kaip „Projektas (3)“, padarius kokį nors redakcinį patikslinimą, galimai buvo Komisijos narių pasirašytas kovo 9 d.

Kovo 8 d. posėdyje į trečiąją pastraipą Komisija perkėlė pirminio (kovo 6 d. „Deklaracijos apie Lietuvos Valstybės tęstinumą“) projekto nuostatą „*Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*“.

Ketvirtąją pastraipą Komisijos nariai sutarė išdėstyti taip: „*Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame akte*“. Akcentuotina, kad šioje formuluotėje Helsinkio konferencijos ir jos priimto dokumento pavadinimas liko nepatikslintas. Jis liko toks kaip S. Lozoraičio kovo 5 d. laiške ir pirminiame Deklaracijos projekte vartotas neformalus (bendrinis) pavadinimas „Helsinkio konferencijos Baigiamasis Aktas“, kuris neatitiko oficialaus konferencijos ir jos priimto dokumento pavadinimo vertimo į lietuvių kalbą.

Pirminio „Deklaracijos dėl valstybės tęstinumo atstatymo“ projekto formuluotę „LAT sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą, kuris buvo prievarta sustabdytas 1940 metais“ Komisijoje sutarta iškelti į „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl Lietuvos valstybės atkūrimo“ penktąją pastraipą, ją išdėstant tokia redakcija: „*Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.*“

[52] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 93.

Šios Kronikos rengėjo archyve kovo 8 d. patobulintas tekstas yra pažymėtas kaip „Projektas (3)“. Jis buvo atspausdintas be įrašytos datos, bet nepasirašytas. Jo tekstas buvo šis:

„Projektas (3)

„LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS NUTARIMAS DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.“[53]

***

Kovo 8 d. dieną to meto Profsąjungų rūmų konferencijų salėje (dabar Seimo III rūmai) įvyko Sąjūdžio Seimo 13 sesija. Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininkas V. Landsbergis skaitė pranešimą apie politinę situaciją ir pristatė pirmajai Aukščiausiosios Tarybos sesijai Sąjūdžio deputatų parengtą Lietuvos valstybės atstatymo aktų struktūrą ir nepertraukiamo priėmimo seką. Diskusijose buvo prieštaringų pasisakymų dėl nepriklausomybės skelbimo – ar reikia skubėti, ar atidėti[54]. Vis dėlto dauguma Sąjūdžio seimo narių pritarė kovo 6 d. skyrelyje minėtam Komisijos parengtam „Pirmosios sesijos dienotvarkės klausimo „Dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo“ projektui.

Kovo 9 d., penktadienis

V. Sinkevičius savo užrašų sąsiuvinyje yra užsirašęs: „14^{00} vėl susirinko Centrinė darbo grupė. Dalyvauja: V. Landsbergis, R. Ozolas, Č. Stankevičius, V. Katkus, V. Andriukaitis, K. Lapinskas, (V. Sinkevičius) ir dar kažkuris iš deputatų,

[53] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.3.2.

[54] ČEPAITIS, 5 išnaša, p. 420–422.

neįeinantis į darbo grupę. Svarstyta: Deklaracija apie AT deputatų įgaliojimus, Aktas dėl valstybės atstatymo, įstatymas dėl v-bės pavadinimo ir herbo, taip pat nutarimas dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymo, įstatymas dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. Taisyti visi dokumentai. Susitarta juos pateikti sesijai."

9 d. 1) Aukščiausiosios Tarybos Deklaracijos dėl deputatų įgaliojimų projektas

Kovo 9 d. Komisijos nariai peržiūrėjo kovo 8 d. patikslintą „Deklaracijos dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų" projekto (1) tekstą ir jame padarė dvi redakcines pataisas.

Deklaracijos antrojoje pastraipoje *„1940 m. birželio 15 d. brutaliu smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį"* buvo išbraukti žodžiai „brutaliu" ir „tuometinė".

Trečiojoje pastraipoje *„Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis"* buvo išbrauktas žodis „ilgainiui".

Dauginimui deputatams kovo 10 d. prasidedančioje sesijoje buvo atspausdintas ir pasirašytas toks baigtas projekto (1) tekstas:

„Projektas (1)

DEKLARACIJA
DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos Valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucija, tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos Valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia viešai prabilusi pilietinėse akcijose virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) *per šią Aukščiausiąją Tarybą.“*[55]

9 d. 2) Nutarimo/įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo projektas[56]

Komisijos kovo 9 d. posėdyje du kartus buvo svarstomas nutarimo (arba įstatymo) dėl valstybės pavadinimo ir herbo projektas. Komisija šį projektą svarstyti pradėjo nuo V. Landsbergio pateikto *pirminio* „Lietuvos TSR XII šaukimo Aukščiausiosios Tarybos I sesijos *nutarimo dėl valstybės pavadinimo ir herbo*“ projekto.

V. Sinkevičius yra pažymėjęs, kad tokią neįprastą pirminio projekto teisinę formą („Lietuvos TSR XII šaukimo Aukščiausiosios Tarybos I sesijos nutarimas“) paveikė po kovo 7 dienos Komisijos posėdžio vykę jos narių diskusijos dėl to, kokios formos teisės aktas turėtų būti priimtas, kuriuo būtų sugrąžintas iki 1940 metų sovietinės okupacijos buvusios nepriklausomos Lietuvos valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“. Komisijos nariai priėjo prie nuomonės, kad tas teisės aktas negalėtų būti vadinamas Lietuvos Respublikos teisės aktu, nes kol nėra priimtas sprendimas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo, tol Lietuvos Respublikos institucijų dar nėra[57].

Pradėto svarstyti V. Landsbergio parengto pirminio teisės akto tekstas buvo toks:

„LIETUVOS TSR XII ŠAUKIMO
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS I SESIJOS[58]
N U T A R I M A S

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politines reikšmes,

Jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių – rinkėjų valios,

Aukščiausioji Taryba nutaria:

1. Vartoti oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika“, o trumpiau ir sudėtiniuose įstaigų pavadinimuose „Lietuva“, „Lietuvos“.

2. Žodžiui „Respublika“ turi būti sugrąžintas jo demokratinis turinys.

3. Toliau vartoti oficialiai susigrąžinamą Lietuvos Respublikos valstybės herbą ir ženklą – „Vytį“.

[55] V. Sinkevičiaus archyvo egzemplioriuje jo ranka užrašyta: „Projektai, iš kurių buvo dauginama medžiaga I sesijai (1990 03 10)“.

[56] Šis skyrelis patikslintas ir papildytas pagal V. Sinkevičiaus tekstų variantus ir užrašus asmeniniame archyve.

[57] V. Sinkevičiaus užrašuose užfiksuoti argumentai.

[58] V. Sinkevičiaus kovo 7 d. užrašai asmeniniame archyve.

4. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos nutarimus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios tarybos nutarimais.“[59]

Dėl pirmiau minėtų V. Sinkevičiaus užrašytų komisijos narių argumentų, kovo 9 d. posėdyje pirmą kartą koreguojant projektą buvo pakeista jo teisinė forma – vietoje „Lietuvos TSR XII šaukimo Aukščiausiosios tarybos I sesijos *nutarimo*“ buvo įrašytas pavadinimas „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Įstatymo projekto preambulėje vietoje žodžių „Aukščiausioji Taryba nutaria“ buvo įrašyta „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba nutaria“.

Iš pirminio pasiūlymo 1 straipsnio buvo išbrauktas sakinys „Žodžiui „Respublikai“ turi būti sugrąžintas jos demokratinis turinys“. Straipsnis buvo išdėstytas taip:

„1. Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika“, o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose „Lietuva“, Lietuvos“.

Pirminio pasiūlymo 1 straipsnio paskutinis sakinys tapo projekto 2 straipsniu:

„2. Toliau vartoti oficialiai susigrąžinamą Lietuvos Respublikos valstybės herbą ir ženklą – „Vytį“.

Pirminio pasiūlymo 2 straipsnis be pakeitimų tapo projekto 3 straipsniu:

„3. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos nutarimus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios tarybos nutarimais.“

Projektas papildytas naujais 4 ir 5 straipsniais:

„4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko“ pareigybe.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.“

Reikia pažymėti, kad 4 straipsnio formuluotė buvo V. Landsbergio užrašyta jo užrašų knygelėje anksčiau, galimai kovo 6 d. (*Paskelbta: V. Landsbergis, knyga „Laisvės byla“. „Kovo vienuoliktajai rengtų dokumentų projektai (faksimilės). Iš V. Landsbergio užrašų knygutės“).*

Komisijos nariai taip pakeistą ir papildytą bei atspausdintą projektą, pažymėtą *„Projektas Nr. 2“* ir kovo 9 d. data, pasirašė tokia eilės tvarka: V. Landsbergis, R. Ozolas, K. Lapinskas, V. Katkus, V. Sinkevičius, A. Saudargas, E. Klumbys, V. Andriukaitis[60]. Pasirašant „Projektą Nr. 2“ Č. Stankevičius nedalyvavo.

Po kelių valandų „Projektas Nr. 2“ Komisijoje buvo koreguojamas dar kartą. Po pirmojo redagavimo atspausdinto, bet dar nepasirašyto ir be įrašytos kovo 9 datos „Projekto (2)“ tekste Č. V. Stankevičiaus ranka yra užrašyti Komisijos sutarti šie papildymai.

[59] Kronikos rengėjo įvertinimu, šiame pirminio projekto 2-ajame straipsnyje suformuluotas Aukščiausios Tarybos išplėstinis pavadinimas „*I šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*“ pabrėžia jos kaip valstybę atkuriančios tautos atstovybės unikalų statusą: ji buvo išrinkta panaudojant Lietuvą okupavusios Sovietų Sąjungos surogatinės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų įstatymą, tačiau su ja neturi ir nesukuria jokių teisinių sąsajų ir savo pirmojoje sesijoje pradeda *Lietuvos Respublikos legislatūrą* „nuo balto lapo“.

[60] Č. V. Stankevičiaus archyvas Seimo kanceliarijoje, 4 byla, l. 25.

„Projekte (2)“ po 2 straipsnio įterptas naujas 3 straipsnis – „*3. Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą vadinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba*“, o po 4 straipsnio, tapusio 5, įterptas toks naujas 6 straipsnis:

„*6. Sutinkamai su šio įstatymo 1-ju straipsniu keičiami valstybinės valdžios ir valdymo organų pavadinimai.*“

Atitinkamai pakeisti 4, 5 ir 7 straipsnių numeriai. Pataisytas projekto tekstas pažymėtas su mašinraščiu atspausdintu indeksu „Projektas (2)“. Šio projekto tekstas skamba taip:

„Projektas (2)

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politines reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių – rinkėjų valios, Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba nutaria:

1. Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika“, o trumpiau ir sudėtiniuose įstaigų pavadinimuose „Lietuva“, „Lietuvos“.

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą – Vytį.

3. Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą vadinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba.

4. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

5. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko“ pareigybe.

6. Sutinkamai su šio įstatymo 1-ju straipsniu keičiasi valstybinės valdžios ir valdymo organų pavadinimai.

7. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.“

Šį „Projektą (2)“ Komisijos nariai pasirašė tokia eilės tvarka: V. Katkus, V. Landsbergis, A. Saudargas, V. Andriukaitis, R. Ozolas, K. Lapinskas, Č. Stankevičius[61]. Komisijos narių pavardės prie jų parašų užrašytos (pasirašius) Č. V. Stankevičiaus ranka.

Šioje projekto redakcijoje sutvarkoma formali teisinė logika iki Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo Akto priėmimo ir paskelbimo. Įstatymo preambulėje panaudotas sovietinės Aukščiausiosios Tarybos pavadinimas – „*Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba*“, kuri, būdama išrinkta kaip institucija, bet jau deklaravusi save kaip *Lietuvos Aukščiausioji Taryba*, šio teisės akto (projekte – jau pavadinto įstatymu) *3 straipsniu nustato*, kad ji turi būti

[61] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.5.

vadinama *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*[62]. *Veikdama kaip Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba* ir priimdama Aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, aukščiausios teisinės galios konstituciniu Aktu išsprendžia susidariusią teisės koliziją.

Galima konstatuoti, kad Komisijos nariai kovo 9 d. posėdyje pasirašė du „Įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo" redakcinius variantus, iš kurių septynių straipsnių paskesnės redakcijos „Projektas (2)" Komisijos buvo parengtas teikti svarstyti Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai kovo 11 d.

Vis dėlto tam tikra Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pavadinimo dvilypumo ir kaitos problema toliau išliko. Ji turėjo būti (ir buvo) sprendžiama šio įstatymo projektą svarstant ir priimant Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos kovo 11 d. posėdyje.

Kronikos kovo 11 dienos skyriuje aptarsimas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos svarstymui ir priėmimui *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos* Pirmininko teiktas Nutarimas dėl valstybės pavadinimo ir herbo projekto papildomai patikslintas projektas su šį aktą teisiškai labiau harmonizuojančiomis su kitais valstybės atstatymo aktų paketo aktais redakcinėmis pataisomis. Siekiama atsekti, kaip buvo surastas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pavadinimo kaitos teisinis sprendimas kartu su jos kovo 11-ąją priimto ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pasirašyta galutine Lietuvos Respublikos įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo galutine redakcija, kuri tapo pirmuoju atkuriamos Lietuvos Respublikos įstatymu (registro Nr. I-11).

9 d. 3) Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo projektas

Šios Kronikos rengėjo archyve Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo projekto *yra du atspausdinti, datuoti kovo 9 d. ir komisijos narių pasirašyti projekto variantai*. Jų mašinraščiu atspausdinti tekstai yra tapatūs ir tokie, kokie Komisijos buvo parengti kovo 8 d. posėdyje. Tačiau ranka įrašyti jų numeriai yra skirtingi – vienas pažymėtas kaip „Projektas (3)", kitas – kaip „Projektas Nr. 3". Esama ir kai kurių kitų skirtumų:

„Projektas (3)" yra pasirašytas dalies Komisijos narių šia parašų seka: V. Andriukaitis, V. Landsbergis, R. Ozolas, Č. Stankevičius, K. Lapinskas, V. Katkus ir A. Saudargas. Jame nėra E. Klumbio ir V. Sinkevičiaus parašų. Pasirašiusiųjų pavardės įrašytos Č. Stankevičiaus ranka, galimai po pasirašymo. Data įrašyta ne spausdintame tekste „Vilnius, 1990 m. kovo d.", bet ta pačia ranka įrašyta po pasirašiusiųjų pavardėmis: „1990 kovo 9 d.". Šiame tekste taip pat Č. Stankevičiaus ranka ketvirtoje pastraipoje įrašytas intarpas „*<...> 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje*"[63].

[62] V. Sinkevičiaus įvertinimas.

[63] Č. V. Stankevičiaus dokumentų aplankas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dok. Nr. 8.3.2.

„Projektas Nr. 3“ pasirašytas visų Komisijos narių šia seka: V. Landsbergis, R. Ozolas, Č. Stankevičius, K. Lapinskas, E. Klumbys, A. Saudargas, V. Sinkevičius, V. Katkus ir V. Andriukaitis. 9 dienos data įrašyta ranka atspausdintame tekste „Vilnius, 1990 m. kovo d.“ skirtoje vietoje. Kažkurio pasirašiusiojo ranka žodis „Helsinkio“ yra pabrauktas ir pažymėtas šauktuku[64].

Todėl galima konstatuoti, kad tie įrašai ranka pasirašytame ir atspausdintame „Projekte (3)“ padaryti kovo 9 d.

Galima konstatuoti, kad kovo 8 d. parengtas „Projektas (3)“ po jo peržiūros Komisijoje kovo 9 d. buvo svarstomas, naujai atspausdintas, pažymėtas kaip „Projektas Nr. 3“ ir visų Komisijos narių pasirašytas tokia parašų seka, kokią yra paliudijęs V. Landsbergis. Jis knygoje „Pusbrolis Motiejus“ rašo: „*Nutarimą dėl Lietuvos Valstybės atstatymo (projektas Nr. 3) 1990 m. kovo 9 d. Vilniuje pasirašė V. Landsbergis, R. Ozolas, Č. Stankevičius, K. Lapinskas, E. Klumbys, A. Saudargas, V. Sinkevičius, V. Katkus, V. Andriukaitis. Ligi kovo 11-tosios tekstas buvo toliau tobulinamas.*“[65]

Galimai po projekto (3) svarstymo kovo 9 d. Č. Stankevičiaus ranka užrašytas ketvirtosios projekto pastraipos redakcinis intarpas – žodžiai „*1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje*“ „Projekte Nr. 3“ nebuvo atspausdintas, tai buvo pastebėta tik galutinai pasirašant tekst*ą* (tai rodo žodžio „Helsinkis“ pabraukimas su šauktuku). Tokia redakcinė pataisa buvo padaryta kovo 11 d. pateikiant Akto projektą Aukščiausiosios Tarybos posėdyje svarstymui (žr. kovo 11 d. skyrelį „Trečiasis Aukščiausiosios Tarybos posėdis).

Komisijos narių archyvuose yra dar vienas (trečias) kovo 9 d. atspausdintas ir jų pasirašytas tekstas, identiškas projektui Nr. 3, bet pažymėtas tiesiog „Projektas“[66]. Jo pasirašymo ypatumus šios Kronikos rengėjui paaiškino E. Klumbys. Pasak jo, kovo 9 dieną Komisijai baigus darbą ir pasirašius užbaigtus projektus, jis pasiūlė bendro Komisijos narių darbo pabaigos prisiminimui pasirašyti pagrindinio dokumento – „Nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projekto tekstą ir kiekvienam pasidalyti po pasirašytą egzempliorių. E. Klumbys ant kiekvieno teksto egzemplioriaus savo ranka raudonos spalvos rašikliu surašė visų Komisijos narių pavardes. Jau juose esant V. Landsbergio parašui, kažkas iš Komisijos narių įrašė jo pavardę pirmojoje pozicijoje dar kartą. Ją išbraukęs E. Klumbys „memorialinius“ egzempliorius pasirašė pirmojoje pozicijoje[67].

[64] Č. V. Stankevičiaus archyvas Seimo kanceliarijoje, 4 byla, l. 39.
[65] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 94.
[66] Č. V. Stankevičiaus archyvas Seimo kanceliarijoje, 4 byla, l. 35.
[67] *Ibid*.

9 d. 4) „Įstatymo dėl 1938 metų gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ projektas

Kovo 9 d. Komisijos svarstymui jos nariai teisininkai K. Lapinskas ir V. Sinkevičius parengė 4-ojo dokumento – įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ – pirminį projektą:

„Projektas (4)

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS
DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS
KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

– Patvirtindama Lietuvos TRS Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos – TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“,

– Konstatuodama, kad 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, 1940 metais TSRS įvykdžius prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę agresiją ir ją aneksavus, svetimai valstybei diktuojant tautos suvereninės galios neišreiškusio Liaudies seimo veiklą,

– Siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a*:*

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) galiojimą.

2. Pareikšti, kad Lietuvos TSR teritorijoje nutraukiamas 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų galiojimas.

3. Atstatyti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

4. Nustatyti, kad 1938 metų gegužės 12 dienos Konstitucijos galiojimo atstatymas niekam nesukelia pareigos vykdyti fiziniams ar juridiniams asmenims turtines ir finansines prievoles, išplaukiančias iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.“[68]

Komisijoje svarstant pirminį projektą padaryti tokie pakeitimai:

– į atskirą pastraipą išskirta preambulės antrosios pastraipos nuostata „laikydama 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus – neteisėtais“;

– įstatymo trečiojo straipsnio formuluotė išplėsta taip: „*sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą, galiojimą*“,

– padaryti redakciniai patikslinimai.

[68] V. Sinkevičiaus asmeninis archyvas.

Taigi pataisytas projekto tekstas skambėjo taip:

„LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS
DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų vasario 7 dienos nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos – TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“,

konstatuodama, kad 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 metų birželio 15 dieną įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,

laikydama 1940 metų liepos 21 dienos Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus neteisėtais, siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a :

1. Nutraukti 1978 metų balandžio 20 dienos Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Nutraukti 1977 metų spalio 7 dienos TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų taikymą Lietuvos Respublikos teritorijoje.

3. Atnaujinti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą, galiojimą.

4. Nustatyti, kad 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimo atnaujinimas nieko neįpareigoja vykdyti iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų kylančias turtines ir finansines prievoles fiziniams ir juridiniams asmenims.“[69]

9 d. 5) Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo

1990 m. kovo 9 d. Komisijos posėdžiui jos narys V. Sinkevičius parengė Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo patvirtinimo pirminį projektą:

„LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS
DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a :

[69] V. Sinkevičiaus asmeninis archyvas.

1. Atsižvelgiant į būtinumą suderinti atstatytos 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, laikinai sustabdyti šios Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

3. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.“

Šiuo įstatymu tvirtinamo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo parengimas ir priėmimas bendrame Lietuvos valstybės atstatymo projektų pakete buvo labiausiai problemiškas.

Pirma, faktiškos Laikinosios Konstitucijos – Laikinojo Pagrindinio Įstatymo parengimo darbą reikėjo atlikti vos per kelias dienas. *Antra*, nepriklausomos valstybės atkūrimo momentu Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu reikėjo adaptuoti esamą Lietuvos okupacinio laikotarpio teisės sistemą ir neatidėliotinai pradėti nuoseklų jos perkeitimą į europinę demokratinės valstybės teisinę sistemą.

Sąjūdžio parlamentinės daugumos deputatai, įvertindami tas aplinkybes, pasirinko kompromisinius sprendimus, nebūdingus stabilios Laikinosios Konstitucijos parengimui ir priėmimui. Kaip ruošinys LPĮ projektui buvo naudojamas 1989 m. sausio mėn. Sąjūdžio Seimo tarybos ir Kauno tarybos bendros komisijos dar 1989 m. parengtas LTSR konstitucijos 33-jų straipsnių pakeitimų projektas[70; 71].

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (LPĮ) projektą greta pagrindinių valstybės atkūrimo projektų rengimo Komisijos tiesiogiai rengė iš dalies kitos sudėties rengėjų grupė[72; 73]. LPĮ rengėjai panaudojo (pritaikė) nepriklausomos Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui LTSR Aukščiausiosios Tarybos kadencijos pabaigoje priimtų LTSR konstitucijos pakeitimų formuluotes.

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos Respubliką reikėjo atkurti jos tarptautinį teisinį subjektiškumą, t. y. atnaujinti jos tarptautinį pripažinimą ir atnaujinti iki okupacijos turėtus tarpvalstybinius santykius su kitomis valstybėmis. Tam Laikinojoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (LPĮ) valstybės valdžios sąrangoje reikėjo įtvirtinti valstybės vadovo statusą su atstovavimo tarptautiniuose santykiuose įgaliojimais.

LPĮ projekto rengėjai nepriklausomos Lietuvos Respublikos vadovo statusui tiesiog panaudojo Sąjūdžio oponentų pasipriešinimo neiššaukiančią LTSR konstitucijoje nustatytą „suverenios Lietuvos TSR“ Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kaip aukščiausiojo valstybės pareigūno statuso formuluotę[74]. Lietuvos Respublikos LPĮ projekto 86 straipsnis panaudojo tą formuluotę, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas yra aukščiausiasis Lietuvos

[70] Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas). *Kauno aidas*, 1989 m. sausio 26 d. / *Atgimimas*, 1989 m. sausio 27 d.

[71] Detaliau žr. STANKEVIČIUS, Č. V. Tariamojo suvereniteto įtvirtinimas LTSR konstitucijoje 1988–1990 metais: procesas ir samprata“. *Konstitucinė jurisprudencija,* 2017, Nr. 47 (3), p. 90–92.

[72] Išvardyta šios kronikos kovo 6 d. skyriuje.

[73] „Lietuvos istorijos“ XII tomo I dalies 529 p. informacija, kad „LPĮ parengė dar Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos vienuoliktojo šaukimo sudaryta komisija“ yra klaidinga – LPĮ rengė po naujosios AT rinkimų pirmojo turo sudaryta Sąjūdžio deputatų grupė.

[74] Pagal pakeistą RTFSR konstituciją RTFSR liaudies deputatų suvažiavimas 1990-05-29 išrinko B. Jelciną Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku – aukščiausiuoju Rusijos Federacijos pareigūnu.

Respublikos pareigūnas ir atstovauja Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose. LPĮ projekto 87 straipsnis įtvirtino jo įgaliojimus vesti derybas ir pasirašyti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, pateikti jas ratifikuoti Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai.

Kaip jau minėta, paties LPĮ projektas Komisijoje nebuvo svarstomas. Kovo 9 d. joje svarstant pirmiau cituotą Įstatymo dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą, jo 1 straipsnis buvo pakeistas – jo dalis panaudota įstatymo preambulei. Projektas buvo papildytas nauju trečiuoju straipsniu ir išdėstytas taip:

„LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS
DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atstatytos 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, nutaria:

1. Sustabdyti šios Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

3. Nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie tarybiniai įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

4. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.“

***

Kovo 9 d. 14 val. penktadienį Valstybės atkūrimo projektų komisija dar kartą persvarstė visų penkių teisės aktų projektų paketą. Komisijos nariai kovo 9 d. patikslintus projektų tekstus pasirašė ir nusprendė teikti Aukščiausiosios Tarybos sesijai[75].

V. Sinkevičius Komisijos nariams pasiūlė, kad vertėtų paprašyti tarptautinės teisės profesoriaus P. Kūrio[76] peržiūrėti parengtų projektų tekstus tarptautinės teisės redakciniais aspektais, kadangi projektai susiję su tarptautine teise, o Nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo projekte yra tiesioginė nuoroda į Helsinkio Baigiamąjį aktą[77]. Tačiau Komisija tokio pasiūlymo nesvarstė ir į P. Kūrį nesikreipė.

Atsižvelgdami į tai, kad Laikinasis Pagrindinis Įstatymas buvo rengiamas iš dalies kitos sudėties rengėjų grupės ir Komisija savo posėdžiuose jo nesvarstydavo, komisijos nariai nepasirašė nei atskirai parengto LPĮ, nei jį patvirtinančio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ projekto.

[75] V. Sinkevičius kaip lygiateisis Komisijos narys ir projektų rengėjas turėjo lygią teisę kartu su deputatais juos pasirašyti, tačiau jis laikėsi nuostatos, kad jis, nebūdamas deputatas, negali būti jų teikėjas Aukščiausiajai Tarybai.

[76] To meto Lietuvos TSR teisingumo ministrui.

[77] Fiksuota V. Sinkevičiaus kovo 9 d. užrašuose.

Komisijos parengtus teisės aktų projektus V. Landsbergis perdavė paskutines dienas vykdančiam savo pareigas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriui L. Sabučiui. Jis pagal LTSR laikais taikomą procedūrą projektus vizavo ir pavedė buvusios LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo darbuotojams juos užregistruoti, atspausdinti ir išplatinti naujai išrinktos Aukščiausios Tarybos deputatams svarstyti pirmojoje sesijoje.

***

Kovo 9 d. įvyko paskutinis iki Aukščiausiosios Tarybos sesijos pradžios Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimas, kuriame dalyvavo ir LKP deputatų mažumos atstovas Č. Juršėnas.

V. Landsbergis ir Č. V. Stankevičius pasitarime pristatė Komisijos parengtus projektus. Diskusija vyko ne tik dėl parengtų dokumentų projektų, ypač dėl nebaigtos galutinės Laikinojo Pagrindinio Įstatymo redakcijos. Taip pat buvo diskutuojama dėl Aukščiausiosios Tarybos sesijos pradžios ir dėl Lietuvos valstybės atkūrimo tvarkos – ar parengtus projektus priiminėti nepertraukiamai kaip vieną paketą, ar, įvertinant galimą griežtą Kremliaus reakciją, jų priėmimą skaidyti į kelis etapus. Nusvėrė daugumos deputatų argumentai už nepertraukiamą viso projektų paketo priėmimą[78].

***

Komisijos narys E. Klumbys, kovo 9 d. pavakarį su Komisijos parengtais valstybės atkūrimo aktų projektais grįžęs į Kauną, susitiko su Sąjūdžio Kauno tarybos nariu ir jos teisiniu ekspertu Gintaru Puku. Pateikęs jam parengtų aktų projektų tekstus (be komisijos narių parašų), E. Klumbys paprašė juos peržiūrėti ir pareikšti savo nuomonę. G. Pukas susipažino su dokumentų projektais ir jam „dėl kai kurių tekstų vietų kilo redakcinio pobūdžio klausimų“. „*Gerai supratau dokumentų svarbą, atsakomybę, kaip sudėtinga buvo juos paruošti ir nedrįsau teikti pasiūlymus*“. G. Pukas paprašė projektus jam perdavusio E. Klumbio sutikimo juos parodyti savo buvusiam dėstytojui prof. P. Kūriui ir paprašyti jo konsultacijos kartu peržiūrint projektų tekstus ir parengiant jų atskirų formuluočių teisinio pobūdžio redakcinius pasiūlymus. E. Klumbys tokį sutikimą G. Pukui davė[79].

Kovo 10 d., šeštadienis
Pirmasis Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos posėdis

Kaip buvusios LTSR Aukščiausiosios Tarybos laikinai tebeveikiančio Prezidiumo įsaku formaliai buvo nustatyta, jo pavadintos „*dvyliktojo šaukimo*

[78] Posėdžio stenograma „Sąjūdžio deputatai aptaria valstybės atkūrimo tvarką“. *Nepriklausomybės sąsiuviniai* 1, 1 (2012), p. 39–55. Prieiga per internetą: <https://alkas.lt/uploads/Nepriklausomybes-sasiuviniai/Nepriklausomybes-sasiuviniai_1.pdf.>

[79] Šios kronikos sudarytojui elektroniniu laišku G. Puko atsiųsta detali informacija.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“ (iš tikrųjų – *„pirmojo šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos*“) posėdis prasidėjo 21 val. Šiame posėdyje buvo sprendžiami procedūriniai ir Aukščiausiosios Tarybos reglamento pakeitimo klausimai. Deputatai išrinko mandatų komisiją.

Po to deputatai svarstė A. Abišalo vadovaujamos deputatų grupės parengtą Lietuvos TSR AT reglamento papildymo nauju II[I] skirsniu „Lietuvos TSR AT Pirmininko rinkimas ir atšaukimas“ projektą. Deputatas E. Bičkauskas pateikė svarstyti TSR AT reglamento įstatymo 15 straipsnio pakeitimo projektą (du variantus) dėl AT sprendimų priėmimo vardiniu balsavimu. AT sudarė redakcinę komisiją šių projektų galutinei redakcijai parengti[80].

Kovo 10 d. rytą G. Pukui atvykus į Vilnių, su P. Kūriu susitikti ir paprašyti kartu apsvarstyti projektus jam pavyko tik tos dienos vakare. Profesorius „po trumpos diskusijos sutiko“. Projektų tekstus abu teisininkai nagrinėjo, vertino ir diskutavo keletą valandų (iki kovo 11-osios ankstyvo ryto)[81]. Abiejų teisininkų išdiskutuotus pasiūlymus ant Komisijos parengtų projektų tekstų savo ranka užrašinėjo P. Kūris. Tik pagrindinio projekto (3) pavadinime žodžio „nutarimas“ keitimą žodžiu „Aktas“ savo ranka užrašė G. Pukas[82].

Kovo 10 d. po 7 valandos vakaro V. Landsbergis telefakso laišku gavo S. Lozoraičio *pro memoria*, kurioje jis pateikė savo nuomonę dėl kovo 8 d. iš Vilniaus gautų projektų. S. Lozoraičio siūlymai dėl valstybės atstatymo aktų tame laiške buvo šie:

„Man atrodo, kad LTSR Aukščiausioji Taryba, priėmusi projektą Nr. 1, turėtų tuoj pat pasidaryti Lietuvos Aukščiausioji Taryba. Tuo tikslu prie Deklaracijos (projektas Nr. 1) turėtų būti pridėtas sakinys ... ir reikšti tautos suvereninę galią. Tuo tikslu susirinkę tautos atstovai pareiškia, kad vadinamoji „LTSR Aukščiausioji Taryba“ nuo 1990 m. kovo ... d. vadinsis Lietuvos Aukščiausioji Taryba[83].

Pasidariusi Lietuvos Aukščiausioji Taryba, ji galės padaryti Nutarimą dėl Lietuvos Valstybės Atstatymo (projektas Nr. 3. Šiame projekte siūlyčiau sekančius pakeitimus:

a) „... svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos ...“. Vietoje žodžio „suvaržytas“ rašyti „sutrukdytas“.

b) Paskutiniame sakinyje padaryti šitokį pakeitimą: ... TARYBA KAIP SUVERENINIŲ GALIŲ REIŠKĖJA SIEKS ĮGYVENDINTI PILNĄ SUVERENITETO GALIŲ VYKDYMĄ.

Priėmus Nutarimo projektą Nr. 3, reiktų eiti prie projekto Nr. 4 (Lietuvos Respublikos Įstatymas dėl 1938 m. Konstitucijos). Jame aš siūlyčiau išbraukti skyrių, kuriuo patvirtinamas „LTSR AT“ nutarimas dėl 1939 m. sutarčių, tokiu būdu

---

[80] Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdžio Nr. 1 stenograma. Lietuvos Respublikos Seimas. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251059>.

[81] Šios kronikos sudarytojui elektroniniu laišku G. Puko atsiųsta detali informacija.

[82] Šios kronikos sudarytojui elektroniniu laišku G. Puko atsiųsta detali informacija. Komisijos parengti projektai su P. Kūrio ir G. Puko redakciniais pasiūlymais saugomi G. Puko asmeniniame archyve.

[83] Deklaracijos dėl AT deputatų įgaliojimų projekte Komisijos priimta formuluotė, kad deputatai *turi „mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą*“ tikslesnė, nes „šios“ Aukščiausiosios Tarybos pavadinimą kildino iš (siejo su) jos mandatu, o ne pripažino kaip LTSR Aukščiausiosios Tarybos pavadinimo pakeitimą.

išvengiama bet kokio pripažinimo „LTSR AT“ aktams ir nutraukiamas bet koks ryšis su sovietine institucija.

Toliau būtų einama prie įstatymo, liečiančio Lietuvos Respublikos pagrindinį įstatymą. Ir pagaliau galima būtų priimti įstatymą dėl valstybės herbo, pavadinimo ir t. t., jei ta nėra jau išspręsta Lietuvos Respublikos Laikinajame Pagrindiniame įstatyme. Būtų tikslingiau šiuos klausimus įrašyti į Pagrindinį įstatymą.“[84]

Reikia pažymėti, kad V. Landsbergis, susirašinėdamas su S. Lozoraičiu, laikėsi konfidencialumo, todėl iš Lietuvos diplomatinės atstovybės Vašingtone fakso siunčiamų S. Lozoraičio laiškų kopijų su pasiūlymais dėl rengiamų dokumentų projektų Valstybės atstatymo projektų komisijos nariams neplatino. Jam pačiam reikėjo įvertinti tai, ar ir į kuriuos iš gautų pasiūlymų verta atsižvelgti ir, vadovaujant Komisijos darbui, teikti atitinkamas pataisas projektų variantams.

Kovo 11 d., sekmadienis
Antrasis Aukščiausiosios Tarybos posėdis

G. Pukas kartu su P. Kūriu siūlomas redakcines pataisas valstybės atkūrimo aktų tekstams iki kovo 11 d. rytinio Aukščiausiosios Tarybos posėdžio pradžios perdavė E. Klumbiui, o šis – Č. Stankevičiui[85]. Tuos teisininkų redakcinius pasiūlymus Aukščiausioji Taryba galėjo įvertinti tik kartu su deputatų pasiūlymais ir pastabomis po valstybės atkūrimo aktų projektų pristatymo (pateikimo) Aukščiausiajai Tarybai antrajame posėdyje.

10 val. prasidėjusiame antrajame (rytiniame) plenariniame posėdyje Aukščiausioji Taryba nutarimu patvirtino mandatų komisijos protokolą dėl 133 deputatų mandatų pripažinimo. Pabrėžtina, kad 102 deputatai iš 133 buvo remti Sąjūdžio[86]. Po to Taryba svarstė ir priėmė 1-ajame posėdyje sudarytos redakcinės komisijos patikslintą įstatymo dėl LTSR Aukščiausiosios Tarybos reglamento 15 straipsnio (dėl vardinio balsavimo) pakeitimo ir papildymo II[1] skirsniu (dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko ir Pirmininko pavaduotojų rinkimų reglamentavimo) įstatymą.

Po to buvo siūlomi kandidatai į LTSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigas. Buvo pasiūlytos R. Ozolo, V. Landsbergio, M. A. Brazausko ir K. Motiekos kandidatūros. R. Ozolui ir K. Motieka savo kandidatūras atsiėmus, M. A. Brazauskas ir V. Landsbergis sutiko būti kandidatais, išdėstė savo rinkimines programas ir atsakė į deputatų klausimus. Įvyko deputatų debatai dėl kandidatų ir buvo paskelbta Pirmininko rinkimų slapto balsavimo procedūros pradžia skiriant balsavimui pusantros valandos Tarybos posėdžio pertrauką[87].

---

[84] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 94.

[85] Tai patvirtino E. Klumbys rengiant šią kroniką.

[86] *Sąjūdis pradeda ir laimi – 1990 m. rinkimų rezultatai*. Lietuvos Respublikos Seimas. Prieiga per internetą: <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38196&p_t=272716>.

[87] Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. plenarinio posėdžio Nr. 2 stenograma. Lietuvos Respublikos Seimas. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251075>.

Trečiasis Aukščiausiosios Tarybos posėdis[88]

Po pertraukos paskelbtas ir patvirtintas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko rinkimų balsų skaičiavimo komisijos slapto balsavimo rezultatų protokolas. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku 91 balsu „už“ ir 42 „prieš“ Vytautas Landsbergis paskelbtas išrinktas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku.

V. Landsbergio teikimu LTSR Aukščiausioji Taryba Pirmininko pavaduotojais išrinko Kazimierą Motieką (98 „už“, 2 „prieš“), Bronislovą Juozą Kuzmicką (117 „už“, nė vieno „prieš“) ir Česlovą Vytautą Stankevičių (105 „už“, 11 „prieš“), o AT sekretoriumi – Liudviką Sabutį (125 „už“, niekas nebalsavo „prieš“). Išrinktus Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką, jo pavaduotojus ir sekretorius bei Mandatų komisijos pirmininką Aloyzą Sakalą pagal pareigas Aukščiausioji Taryba patvirtino kaip pradinės sudėties Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą.

Gavusi LTSR Ministrų Tarybos pareiškimą dėl įgaliojimų grąžinimo, LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pareiškimo“, kuriuo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko pareigas laikinai pavedė Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojai Kazimierai Prunskienei (nutarimo 3 punktas). „Už“ nutarimą balsavo 127 deputatai, niekas nebalsavo prieš, 3 susilaikė. Tuo pačiu nutarimu Aukščiausioji Taryba pavedė *Lietuvos TSR Ministrų Tarybai toliau vykdyti savo įgaliojimus, kol Respublikos Aukščiausioji Taryba sudarys naują vyriausybę*[89].

11 d. 1) Deklaracijos dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų pateikimas ir priėmimas

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis pristatė parengtą penkių teisės aktų paketą, pakomentavo jų sekos logiką pabrėždamas, kad paketo projektai vienas su kitu glaudžiai susiję ir turėtų būti priimami vienas po kito. Jis pateikė priėmimui pirmąjį – *„Deklaracijos „dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“* – projektą ir perskaitė jo tekstą.

Pateiktame Deklaracijos projekte, palyginti su Komisijos kovo 9 d. pasirašytu projektu, buvo įrašyti du papildomi redakciniai patikslinimai: pirmos pastraipos pabaigoje sakinio fragmente „<...> Valstybės konstitucines institucijas“ žodis „konstitucines“ buvo pakeistas žodžiu „suverenines“, o paskutinės pastraipos sakinys po žodžių *„<...> per šią Aukščiausiąją Tarybą“* buvo papildytas *„<...> kuri nuo 1990 m. kovo 11 d. 17 val. 15 min.*[90] *bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba“.*

Dėl šio Deklaracijos sakinio papildymo V. Sinkevičius savo užrašuose yra užfiksavęs teisinius motyvus. Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai priėmus *„Deklaraciją dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kuri skelbia ir*

[88] Kovo 11 d. nuo 15 val. 30 min.

[89] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pareiškimo“ Nr. 1–7. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys I*, 1991.

[90] Priimtoje Deklaracijoje 17 val. 15 min. laikas buvo patikslintas į 18 val.

deputatams suteikia tautos atstovų mandatą ir prievolę per šią Tarybą atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią, tautos atstovų susirinkimas toliau veikia kaip Lietuvos Aukščiausioji Taryba ir negali būti vadinamas LTSR Aukščiausiąja Taryba. Jos Pirmininkas negalėjo šios Deklaracijos ir po jos priimamų visų kitų nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aktų (Įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo, Akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo ir kitų įstatymų) pasirašyti kaip LTSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas[91].

Todėl pasiūlytam Deklaracijos paskutiniojo sakinio papildymui reikėjo teisinio sprendimo tam, kad po Deklaracijos priėmimo Tarybos Pirmininkas ją pasirašytų *kaip Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas*, o kitus aktus – *kaip Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas*.

Deputatas Z. Vaišvilai pasiūlė dėl Deklaracijos priėmimo balsuoti vardiniu balsavimu. Deputatams parėmus Z. Vaišvilos pasiūlymą įvyko balsavimas. Po balsų skaičiavimo pertraukos buvo paskelbti vardinio balsavimo dėl Deklaracijos priėmimo rezultatai: „už" Deklaraciją balsavo 126, „prieš" nebalsavo niekas, susilaikė – 6, negaliojančių biuletenių – 1.

11 d. 2) Įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo projekto svarstymas ir priėmimas

Po Deklaracijos priėmimo Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis paskelbė: *„Dabar svarstysime Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo" projektą*[92]*. Jūs jį turite, bet aš vis tiek perskaitysiu."* Jis perskaitė tokį tekstą:

„Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politines reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių rinkėjų valios, Lietuvos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a :

1. Konstitucijoje ir kituose teisiniuose norminiuose aktuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose – „Lietuva", „Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą – Vytį.

3. Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba".

4. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

---

[91] V. Sinkevičiaus 1990 m. kovo 11 d. užrašai, 141.

[92] Pabrėžtina, kad, teikdamas šio teisės akto projektą Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai, V. Landsbergis jį pavadino „[Lietuvos TSR] Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl valstybės pavadinimo ir herbo" projektu, kai pagal Komisijos narių kovo 9 d. pasirašytą projektą jo pavadinimas buvo kitoks – „[Lietuvos TSR] įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo" projektas. V. Landsbergio pasakyti žodžiai *„Jūs jį turite, bet aš vis tiek perskaitysiu"* reiškia, kad deputatams projektas buvo išdalytas su siūlomu pavadinimo pakeitimu.

5. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos pirmojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

6. Sutinkamai su šio įstatymo pirmuoju straipsniu keičiami valstybinių organų pavadinimai.

7. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.“[93]

Norint suprasti argumentus, kodėl Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai V. Landsbergis teikė kovo 9 d. Komisijos parengto teisės akto projekto tekstą su pakeitimais, derėtų pastraipsniui palyginti abiejų tekstų atskirų straipsnių redakcinių pakeitimų teisinius argumentus dviejų kitų nepriklausomos valstybės atkūrimo aktų sekos kontekste.

„Įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ kovo 11-ąją teikiamo svarstyti ir priimti Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai teksto siūlomas pataisas nulėmė tai, kad šis įstatymas turėjo būti priimamas po „Deklaracijos dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, bet dar iki „Akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ priėmimo. Įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo turėjo išspręsti tebesančią teisinę koliziją dėl „tos“ – LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir „šios“ – Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos, išlikus tik jų pavadinimų panašumui, bet jau deklaruotam jos *nelygstamam legitimumui*.

Priėmusi Deklaraciją dėl deputatų įgaliojimų, deklaravusi deputatams tautos suteiktą mandatą atkurti nepriklausomą Lietuvos Respubliką, kartu deklaravusi (nustačiusi), kad nuo to momento ji vadinama (tampa) *Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*, ji negalėjo priimti su savo statusu nesuderinamo vadinamojo Lietuvos TSR įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo.

Jau pirmiau minėta, kad Komisija, rengdama įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo projektą, tuo metu buvo priėjusi prie nuomonės, kad naujoji *Lietuvos Aukščiausioji Taryba* neturėtų priimti įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo kaip Lietuvos Respublikos įstatymo, kol nepriimtas aukščiausiosios teisinės galios Aktas dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės kaip Lietuvos Respublikos atstatymo. Tačiau tęstinė nepriklausoma Lietuvos valstybė turėjo būti atstatoma kaip Lietuvos Respublika harmoningų penkių konstitucinės galios aktų priėmimu. Todėl V. Landsbergio teiktame įstatymo dėl valstybės pavadinimo projekto straipsniuose, palyginti su kovo 9 d. projektu, buvo padaryti papildomi (harmonizuojantys) redakciniai pakeitimai.

V. Landsbergio pristatytas įstatymo projekto variantas žodžiu buvo įvardytas kaip „Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos nutarimas dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, kuris kovo 9 d. Komisijos parengtame projekto variante buvo vadinamas „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas“.

V. Sinkevičiaus archyve yra išlikęs V. Landsbergio ranka kovo 11-osios sesijos metu vėliau (po pateikimo) taisytas projekto „Variantas Nr. 2“, kurio pavadinimas įrašytas taip: „Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl valstybės pavadinimo ir

[93] Kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdžio Nr. 3 stenograma. Lietuvos Respublikos Seimas. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251084>.

herbo“. Tas nutarimo projekto pataisų variantas turėjo būti papildomai išdalytas deputatams. Šio ranka taisyto varianto preambulėje, palyginti su kovo 9 d. Komisijos parengto projekto redakcija, V. Landsbergio plunksna preambulės tekste žodžiai „Tarybų Socialistinės Respublikos“ išbraukti ir palikta „*Lietuvos Aukščiausioji Taryba nutaria:*“, kaip ir buvo V. Landsbergio perskaityta bei užfiksuota stenogramoje. Taip norėta išvengti LTSR Aukščiausiosios Tarybos įstatymo priėmimo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad V. Landsbergio taisymai ranka buvo daryti spausdintame penkių straipsnių kovo 9 d. projekto tekste, bet ne Komisijos narių pasirašytame papildytame septynių straipsnių teksto variante. Tačiau V. Landsbergio Aukščiausiajai Tarybai perskaitytas (taigi ir deputatams išdalytas) buvo septynių straipsnių projekto tekstas.

Teisiškai tobulesnes pateikto projekto redakcines pataisas verta išvardyti pastraipsniui ir palyginti su kovo 9 d. Komisijos papildytų septynių straipsnių teksto redakcija. Pateikto projekto 1 straipsnyje žodžiai „kituose įstatymuose“ pakeisti žodžiais „kituose teisiniuose norminiuose aktuose“. 3 straipsnyje išbraukta santrumpa „TSR“ ir, atsižvelgus į tik ką priimtą Deklaraciją dėl deputatų įgaliojimų, jis išdėstytas taip:

„*3. Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba.*“

Analogiškai patikslintos 4 straipsnio (kovo 9 d. projekte buvusio 5), taip pat 5 straipsnio (kovo 9 d. projekte buvusio 4) pavadinimų formuluotės:

„*4. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko“ pareigybe.*

5. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos pirmojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.“

Projekto 6 ir 7 straipsniai taisomi nebuvo.

Kronikos rengėjo nuomone, taip tapo aiškesnė pakeistos redakcijos nuostatų teisinė prasmė. Galima teigti, kad šiomis nutarimo nuostatomis Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba teisiškai galutinai atsiribojo nuo bet kokių, net menamų sąsajų su ankstesnėmis LTSR Aukščiausiomis Tarybomis ir visa surogatine „LTSR“ sąranga, kuri nebuvo Lietuvos valstybingumo forma, o išreiškė tik okupuotos Lietuvos teritorijos valdymo būdą.

Po nutarimo projekto pristatymo deputatas E. Bičkauskas pasiūlė, kad dėl valstybės pavadinimo ir herbo būtų priimtas ne nutarimas, o įstatymas. Savo pasiūlymą jis argumentavo tuo, kad „čia kalbama ir apie Konstituciją“. V. Landsbergis pateikė kai kuriuos paaiškinimus, po to paskelbė: „Gerai. Vadinasi [nutarimą] pakeičiame į Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymą.“

Pagal nutylėjimą tai buvo pirmasis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtas Lietuvos Respublikos įstatymas. Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ buvo priimtas atviru balsavimu vienbalsiai, 133 balsais[94].

[94] *Ibid.*

11 d. 3) Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ pateikimas

Po įstatymo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ priėmimo AT Pirmininko pavaduotojas Č. Stankevičius projektų rengėjų Komisijos vardu pristatė (perskaitydamas) 9 d. parengtą projektą Nr. 3 – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo *„Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projektą.*

Jo tekstas visiškai atitiko Komisijos kovo 9 d. pasirašytą projekto Nr. 3 tekstą, tik su ketvirtosios pastraipos redakciniu patikslinimu. Teikiamo (perskaityto) Aukščiausiajai Tarybai projekto ketvirtosios pastraipos sakinio dalis „pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte“ iki kablelio buvo patikslinta taip: „<...> *pripažįsta sienų neliečiamumo principą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte.*“[95] Perskaitęs tekstą pranešėjas specialiai atkreipė dėmesį į kitą patikslinimą: *„Jūsų išdalintuose tekstuose pačiame paskutiniame sakinyje paskutinėje eilutėje mes pataisėme vieną žodį: vietoje „sieks“ įrašėme „pradeda“. Aš prašau jūsų ištaisyti jį patiems.*“[96]

11 d. 4) Įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ projekto pateikimas

Po to pranešėjas Č. V. Stankevičius pristatė (perskaitydamas) 4-ąjį – Lietuvos Respublikos įstatymo ***„Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“*** – projektą, kurio tekstas pateiktas Kronikos kovo 9 d. skyrelyje.

Atkreipiame dėmesį, kad pristatyme šio įstatymo projekte nebuvo atsižvelgta (Komisijoje nebuvo svarstyta) į kovo 10 d. 7 val. vakaro V. Landsbergio gautoje S. Lozoraičio atmintinėje (*pro memoria*) teiktą pasiūlymą: *„Jame siūlyčiau išbraukti skyrių, kuriuo patvirtinamas „LTSR AT“ nutarimas dėl 1939 m. sutarčių, tokiu būdu išvengiama bet kokio pripažinimo „LTSR AT“ aktams ir nutraukiamas bet koks ryšis su sovietine institucija.*“[97]

Kartu su įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ projektu pranešėjas pristatė (perskaitė ir pakomentavo) 5-ąjį – Lietuvos Respublikos įstatymo *„Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo*“ – projektą, kurio tekstas pateiktas kovo 9 d. skyrelyje.

Deputatai turėjo daug klausimų ir pastabų dėl šiuo įstatymu tvirtinamo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projekto. Pranešėjas pažymėjo, kad pateiktam Laikinajam Pagrindiniam įstatymui (LPĮ) panaudoti nuo 1989 metų Sąjūdžio rengti ir

[95] Aukščiausiosios Tarybos 1990-03-11 posėdžio Nr. 3 stenogramos skyrelis „Deputato Č. Stankevičiaus pranešimas dėl nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ ir diskusijos dėl šio pranešimo“. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251084>.

[96] *Ibid.*

[97] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 94.

jo spaudoje skelbti Lietuvos TSR konstitucijos pakeitimo projektai. Teikiamame LPĮ projekte, kaip numatyta Sąjūdžio rinkiminėje programoje, panaikintos visos Lietuvos pareigos ir prievolės dėl Tarybų Sąjungos, jos konstitucijos ir įstatymų. Jis atkreipė dėmesį į pirmąjį Laikinojo Pagrindinio Įstatymo straipsnį, kuris skelbia: „*Lietuvos Respublika yra suvereni demokratinė valstybė*, išreiškianti Lietuvos liaudies bendrą valią ir interesus."

Pranešėjas pabrėžė, kad būtų geriausia, jeigu būtų parengtas naujos Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, tačiau nauja Laikinoji Konstitucija iki valstybės atstatymo dienos negalėjo būti parengta. Buvo pasakyta, kad šis darbas dar laukia ateityje dėl to, kad pritaikomai veikiančiai teisinei sistemai reikia praeiti tam tikrą vystymosi laikotarpį, kad ji atitiktų tikrai demokratiškos Lietuvos Respublikos teisinius pamatus.

Po trumpos pertraukėlės dėl pateiktų projektų vyko bendri debatai. Į deputatų pastabas ir klausimus dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (LPĮ) išsamiai atsakinėjo LPĮ rengimui vadovavęs deputatas teisininkas K. Lapinskas. Klausimus ir atsakymus galima rasti kovo 11 d. trečiojo posėdžio stenogramoje.

Čia išskirtinai reikia paminėti deputato A. Leščinsko pasiūlymą nutarimą „Dėl Lietuvos Valstybės atstatymo" pakeisti „*aktu arba rezoliucija*" ir deputato K. Lapinsko atsakymą dėl šio pasiūlymo. K. Lapinskas paaiškino, kad rengėjai šį dokumentą pervadino į nutarimą, nors pirminiame variante jis buvo vadinamas Aktu, kadangi 1918 m. vasario 16 d. aktas taip pat vadinosi „nutarimas". K. Lapinskas pritarė tam, kad pasiūlymas dokumento pavadinime žodį „nutarimas" vėl grąžinti į „Aktas" būtų apsvarstytas redakcinėje grupėje.

Aukščiausioji Taryba patvirtino bendrą visų valstybės atkūrimo projektų redakcinę grupę. Į grupės narius buvo pasiūlyti valstybės atkūrimo projektų rengimo komisijos nariai – deputatai Č. V. Stankevičius, K. Lapinskas, A. Saudargas, V. P. Andriukaitis, R. Ozolas, V. Katkus, taip pat deputatai K. Motieka, V. Šadreika, E. Grakauskas, K. Antanavičius, V. Terleckas ir Z. Balcevičius. Į redakcinę grupę V. Landsbergis kaip ekspertą pasiūlė įtraukti ir prof. P. Kūrį, kadangi grupėje galėjo būti svarstomi pastarojo kartu su G. Puku parengti redakciniai pasiūlymai.

Aukščiausioji Taryba pavedė redakcinei grupei iki 21 valandos svarstomus tris (du jau buvo priimti) valstybės atkūrimo aktų projektus patikslinti įvertinant gautas pastabas ir redakcinius pasiūlymus ir parengti juos priimti Aukščiausiojoje Taryboje. Pradedant darbą Aukščiausiosios Tarybos sudarytai redakcinei grupei prof. P. Kūris pasiūlė pakviesti ir teisininką Gintarą Puką, kuris turėjo jų bendrai parengtus redakcinius pasiūlymus, kad juos nuosekliai pristatytų.

11 d. 5) Redakcinių pasiūlymų valstybės atkūrimo aktams nagrinėjimas Aukščiausiosios Tarybos *ad hoc* redakcinėje grupėje

Redakcinei grupei pradedant svarstyti deputatų ir ekspertų siūlymus dėl redakcinių pataisų valstybės atkūrimo aktų projektams P. Kūris pasiūlė, kad jų su G. Puku parengtus redakcinius pasiūlymus būtų pakviestas pristatyti G. Pukas, kuris Aukščiausiosios Tarybos posėdyje dalyvavo svečio teisėmis. Redakcinei grupei sutikus, pristatydamas redakcinei grupei abiejų teisininkų pasiūlymus G. Pukas naudojo darbinius užrašus ant jam E. Klumbio perduotų projektų tekstų kartu su savo parengtais svarstyti darbinius projektų ruošinius su inkorporuotais abiejų teisininkų pasiūlymais. G. Pukas: *„Aš perteikiau turimą informaciją, pateiktus pasiūlymus, paaiškinimus.“*[98]

Redakcinė grupė darbą pradėjo nuo pasiūlytų redakcinių pataisų nutarimo „Dėl Lietuvos Valstybės atstatymo“ projektui. Jau pirmiau minėta, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdyje deputatas A. Leščinskas pateikė siūlymą nutarimą „Dėl Lietuvos Valstybės atstatymo“ pavadinti „aktu arba rezoliucija“. Savo ruožtu P. Kūris ir G. Pukas savo pastabose taip pat siūlė dokumentą pavadinti Aktu ir pavadinime įterpti žodį „Nepriklausomos“. Redakcinė grupė pritarė tam, kad dokumento pavadinimas būtų *„Aktas dėl Nepriklausomos Lietuvos Valstybės atstatymo“*.

Akto pirmosios pastraipos formuluotėje *„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“* P. Kūris ir G. Pukas siūlė žodį „suvaržytas“ pakeisti žodžiu „panaikintas“[99]. Argumentuodami, „kad toliau nenutrūktų mintis“[100], jie pasiūlė formuluotę pratęsti įrašant *„ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“*. Redakcinė grupė šiems redakciniams pasiūlymams pritarė.

P. Kūrio ir G. Puko įvertinimu, Akto antrojoje pastraipoje, kurioje akcentuojama, kad 1918 m. Nepriklausomybės Aktas ir Steigiamojo Seimo 1920 m. rezoliucija niekada nebuvo panaikinti, formuluotė teisiškai nėra pakankamai tiksli, nes jie „nebuvo panaikinti, egzistavo, bet neturėjo teisinės galios“[101]. Jų pasiūlymui dvi formuluočių dalis „niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir <...>“ pakeisti tęstine formuluote „niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir <...>“[102] redakcinė grupė pritarė.

Trečiojoje pastraipoje P. Kūris ir G. Pukas siūlė formuluotėje išbraukti antrą sudurtinio sakinio nuostatą, kad Lietuvoje „neveikia jokios kitos valstybės

[98] ČEPLEVIČIŪTĖ, V. Kovo 11-osios Akto užkulisiai. *Respublika*, 2000-03-11, Nr. 59 (2993).
[99] Čia ir toliau P. Kūrio ir G. Puko pasiūlymai cituojami ir remiantis jų autentiškais užrašais, saugomais G. Puko asmeniniame archyve.
[100] ČEPLEVIČIŪTĖ, *op. cit.*
[101] *Ibid.*
[102] *Ibid.*

konstitucija“[103]. Vietoje jos jie siūlė iš ketvirtosios pastraipos atkelti nuostatą apie sienų neliečiamumo principą pagal Helsinkio pasitarimo Baigiamąjį aktą. Redakcinėje grupėje tokiems esminiams Akto projekto pakeitimams nebuvo pritarta. Buvo pritarta tik pirmojo sudurtinio sakinio dalyje pirmojoje dalyje „Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, <...>“ siūlymui po žodžio „Lietuvos“ įterpti žodį „valstybės“.

P. Kūrio ir G. Puko pasiūlymui ketvirtąją Akto pastraipos sakinio pradžią papildyti nuostata *„Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, <...>“* redakcinėje grupėje buvo pritarta.

Nors Akto projekto antrojoje pastraipoje pabrėžiama, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. rezoliucija, kuri deklaravo atkurtą demokratinę Lietuvos Respubliką, yra atkuriamos Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas, P. Kūris ir G. Pukas papildomai pasiūlė ketvirtąją Akto pastraipą papildyti Lietuvos įsipareigojimu garantuoti demokratinės valdymo tvarką ir visą šios pastraipos sakinį išdėstyti taip: *„Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę tarptautinės teisės principams, įsipareigoja garantuoti demokratinę valdymo tvarką, žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.“*

Redakcinėje grupėje niekam nepaprašius paaiškinti, kokiais argumentais grindžiamas tokios dviprasmiškos politinės garantijos reikalingumas[104], toks papildymas be svarstymo buvo įrašytas į redakcinės grupės tikslinamą Akto projektą. Svarstant Akto projektui pasiūlytas redakcines pataisas, jo projektą su visomis pritartomis redakcinėmis pataisomis savo ranka užrašinėjo V. P. Andriukaitis. Šis papildymas su V. P. Andriukaičio *įterptu dar vienu žodžiu „viduje“* jo buvo užrašytas taip: *„Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte. Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką, žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.“*[105]

Ankstesniame skyrelyje jau minėta, kad nutarimo (Akto) projekto pristatymo Aukščiausiajai Tarybai metu pranešėjas (šios kronikos teksto rengėjas) buvo paskelbęs, kad paskutinėje projekto pastraipoje žodis „sieks“ jo projekto rengėjų buvo pakeistas žodžiu „pradeda“. Redakcinėje grupėje šioje formuluotėje dar buvo pritarta įterpti patikslinančius žodžius „šiuo aktu“ ir ji buvo išdėstyta taip: *„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.“*

[103] Tiesioginis SSRS konstitucijos galiojimo paneigimas Akte jį rengusiai Komisijai buvo svarbus kaip tęstinės Lietuvos valstybės atkūrimo principo sudėtinė dalis, kai SSRS vadovybė Lietuvai ir tarptautinei bendruomenei pabrėždavo SSRS konstitucijos galiojimą Lietuvai ir *a priori* kvestionavo jos „vienašališko“ nepriklausomybės atstatymo teisėtumą tvirtindama, kad „iš SSRS išstoti“ įmanoma tik pagal jos konstituciją.

[104] Lietuvos istorijoje užfiksuota, kad P. Kūris faktiškai yra pripažinęs šią nuostatą buvus politinio pobūdžio papildymu: „Kaip prisimena pats P. Kūris, jis buvo įrašęs ir, anot jo, papildomą demokratijos saugiklį, t. y. „garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką“. P. Kūris, 2007-01-04 interviu istorijos knygos autoriams: LAURINAVIČIUS, Č.; SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. XII t., I d., p. 530.

[105] V. P. Andriukaičio užrašyta Akto su pataisomis faksimilė. LAURINAVIČIUS, Č.; SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I d., p. 557.

Kokiais teisiniais argumentais abu teisininkai grindė kai kuriuos savo bendrus pasiūlymus ir kaip jie patys vertino pasiūlymų poveikį Akto projektui, žinoma pagal jų pasisakymus apie tai pirmą kartą 2000 m. kovo 11 d. duotame interviu spaudai. P. Kūris jų pasiūlymus Akto projektui įvertino trumpai: „Aš to nevadinčiau redagavimu.“ G. Pukas juos apibūdino taip: „Noriu pabrėžti, kad mes jokiu būdu nepretendavome į principinių klausimų redakciją. Profesorius teisingai pasakė, kad mes neredagavome. Mes tik pateikėme pastabas, kurios, mūsų manymu, teisine prasme buvo tikslesnės.“[106]

Redakcinėje grupėje buvo pritarta P. Kūrio ir G. Puko redakcinėms pataisoms „Įstatymo dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ projektui: preambulės antrosios pastraipos frazėje „<...> konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas“ žodis „galiojimas“ buvo pakeistas žodžiu „veikimas“: pastraipa „<...> laikydama 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus – neteisėtais“ buvo išbraukta[107]; atsižvelgta į pasiūlytas 2 ir 4 straipsnių teksto smulkias redakcines pataisas.

Tačiau S. Lozoraičio kovo 8 d. V. Landsbergiui atsiųstoje *pro memoria* įrašytas pasiūlymas iš šio įstatymo preambulės išbraukti pirmąją pastraipą „<...> patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“ *svarstyti* redakcinei grupei nebuvo pateiktas. S. Lozoraitis savo siūlymą buvo argumentavęs taip: „Tokiu būdu išvengiama bet kokio pripažinimo „LTSR AT“ aktams ir nutraukiamas bet koks ryšys su sovietine institucija.“[108]

11 d. 6) Akto dėl Nepriklausomos Lietuvos Valstybės atstatymo ir įstatymų dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymo ir jos pakeitimo Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu priėmimas

Aukščiausiosios Tarybos posėdyje po pertraukos, prieš teikiant patikslintus projektus priėmimui, deputatas Č. Juršėnas pasiūlė, kad 3-iasis dokumentas (Aktas dėl Nepriklausomos Lietuvos Valstybės atstatymo) būtų priimamas balsuojant vardiniu būdu. Deputatai pasiūlymui pritarė.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis Akto projektą Aukščiausiosios Tarybos balsavimui dėl priėmimo teikė be P. Kūrio ir G. Puko pasiūlytos papildomos, deputatų nediskutuotos formuluotės, kad Lietuva „įsipareigoja garantuoti [viduje] demokratinę valdymo tvarką“. Teikdamas Akto projektą

[106] ČEPLEVIČIŪTĖ, 98 išnaša.
[107] Ant projekto teksto P. Kūrio įrašytas išbraukimo motyvas: „Tai jau buvo pasakyta LTSR AT 1990 02 07 nutarime“.
[108] LANDSBERGIS, 21 išnaša, p. 94.

priėmimui nuostatoje, kad [Lietuvos valstybė] „užtikrina *žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, jis žodį „užtikrina“ pakeitė žodžiu „garantuoja“* .

Pirmininkas perskaitė Aukščiausiosios Tarybos priėmimui vardiniu balsavimu teikiamo Akto tekstą:

„LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
AKTAS
DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.“

Dėl balsavimui V. Landsbergio pateikto Akto su redakcinėje grupėje pritartu teisinio redakcinio pobūdžio patikslinimu, bet be išbraukto galimai dviprasmiško papildomo atkuriamos Lietuvos valstybės įsipareigojimo garantuoti demokratinę vidaus tvarką, Aukščiausiosios Tarybos posėdyje niekas nei iš redakcinės grupės, nei iš kitų deputatų jokių klausimų nekėlė ir jokios pastabos nepareiškė.

Pamatinį nepriklausomos Lietuvos Respublikos atstatymo konstitucinį Aktą deputatai vardiniu balsavimu (pasirašydami vardinio balsavimo kortelėse) 1990 m. kovo 11 d. 22 val. 44 min. priėmė 124 balsais, prieš nebalsavo niekas, 6 deputatai susilaikė. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui skelbiant vardinio balsavimo rezultatus, deputatas, kurio pavardė buvo perskaityta, atsistodavo ir žodžiu patvirtindavo, kaip jis balsavo.

Kai Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtas Aktas buvo paskelbtas, jos Pirmininko ir Sekretoriaus pasirašytas, vėliau ant didelio popieriaus lapo buvo atspausdintas ir jų pasirašytas kartotinis Akto tekstas (dublikatas), po kuriuo turėjo galimybę pasirašyti už Akto priėmimą balsavusieji deputatai.

11 d. 7) Įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ priėmimas

Pirmininko pavaduotojas Č. V. Stankevičius perskaitė Aukščiausiajai Tarybai balsuoti dėl priėmimo pateiktų kitų dviejų įstatymų projektų tekstus:

„LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS
DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS
KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

– patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų vasario 7 dienos nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“,

– konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. vykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,

– siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises, n u t a r i a:

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje.

3. Atnaujinti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą.

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų.“

Įstatymas dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Konstitucijos galiojimo atstatymo priimtas atviru balsavimu, vienbalsiai („už“ balsavo 128 deputatai).

11 d. 8) Įstatymo dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimas

Deputatas K. Lapinskas pateikė Aukščiausiosios Tarybos sprendimui siūlomas redakcinės grupės išvadas dėl deputatų pasiūlytų Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo. Pavyzdžiui, K. Lapinskas pateikė redakcinės grupės siūlymą pritarti 7 straipsnio papildymui, kad tautinėms bendrijoms sudaromos sąlygos vartoti ir ugdyti gimtąsias kalbas, taip pat 57 straipsnio papildymui, kad joms sudaromos galimybės turėti ikimokyklines įstaigas ir mokyti vaikus

gimtąja kalba, kuriems Aukščiausioji Taryba pritarė. Ji taip pat pritarė pasiūlytai normai, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatas negali būti kitos Tarybos deputatas. Aukščiausiosios Tarybos priėmimui pateikto Įstatymo pataisytas tekstas buvo išdėstytas tokia redakcija:

„LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS
DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, n u t a r i a :

1. Sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį įstatymą.

3. Nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

4. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento."

„Įstatymas dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo patvirtinimo" buvo priimtas atviru balsavimu 125 balsais „už", vienam balsuojančiajam susilaikius.

Priėmus šį Įstatymą jį pasirašyti turėjo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir antru parašu – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sekretorius L. Sabutis. Nuo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo įsigaliojimo pagal jo 87 straipsnio 1 punktą visus Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtus įstatymus ir kitus Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo priimtus aktus Pirmininkas pasirašydavo vienasmeniškai.

Pasibaigus Aukščiausiosios Tarybos kovo 11 d. posėdžiui, jame priimti Lietuvos Nepriklausomos valstybės atkūrimo dokumentai buvo spausdinami, dar kartą skaitomi, ar spausdinant neįsivėlė klaidų, ir rengiami pasirašyti. Juos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui jau po vidurnakčio pateikė Aukščiausiosios Tarybos sekretorius L. Sabutis ir dokumentų rengimo komisijos narys V. Sinkevičius. Dokumentų pasirašymo epizodai čia panaudoti iš V. Sinkevičiaus straipsnio[109].

Minėta, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdyje svarstant nutarimo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo" projektą, vietoje žodžio „nutarimas" buvo pasiūlyta įrašyti „įstatymas". Pasiūlymui pritarus buvo priimtas *Aukščiausiosios Tarybos įstatymas*. Prieš V. Landsbergiui pasirašant šį teisės aktą V. Sinkevičius atkreipė jo dėmesį į tai, kad *įstatymas gali būti „Lietuvos Respublikos", o ne „Aukščiausiosios Tarybos*", bet tol, kol *įstatymas, kuriuo nustatomas valstybės pavadinimas* „Lietuvos Respublika", neįsigaliojo, jis negali būti laikomas Lietuvos Respublikos įstatymu. V. Sinkevičius pasiūlė išbraukti žodžius „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos".

[109] SINKEVIČIUS, V. Kovo 11-osios naktis V. Landsbergio kabinete: kaip buvo nukabintas M. Gorbačiovo portretas. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/vytautas-sinkevicius-kovo-11-osios-naktis-v-landsbergio-kabinete-kaip-buvo-nukabintas-m-gorbaciovo-portretas-582-936362>.

V. Landsbergis ir L. Sabutis su tokiu pasiūlymu sutiko, V. Landsbergis pasirašė įstatymą korektiškai pataisytu pavadinimu – „Įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Tokia pataisa laikytina redakcinio pobūdžio, ji įstatymo turinio nepakeitė, nes deputatų valios, kuri buvo pareikšta priimant šį įstatymą, neiškreipė.

Atidžiai skaitydamas priimto Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ tekstą, V. Landsbergis atkreipė dėmesį į priimto įstatymo preambulės pirmos pastraipos nuostatą, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba patvirtina LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“. Ši nuostata neatitiko prieš tai priimtų Deklaracijos „Dėl Lietuvos TSR deputatų įgaliojimų“ ir Įstatymo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ nuostatų. Būtų teisiškai nelogiška, jeigu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, priėmusi minėtus Deklaraciją ir Įstatymą, taip pat Aktą dėl Nepriklausomos Lietuvos Valstybės atstatymo, dar tvirtintų *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 m. Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių likvidavimo“.* V. Sinkevičius pasiūlė žodį „patvirtindama“ pakeisti žodžiais „atsižvelgdama į“. Ši redakcinė pataisa neiškreipė Aukščiausiosios Tarybos priimto įstatymo prasmės, ji buvo būtina siekiant visas įstatymo nuostatas geriau suderinti su prieš tai priimtais dokumentais. Kai įstatymo tekstas buvo perspausdintas su padaryta pataisa, V. Landsbergis jį pasirašė[110].

Baigiamosios nuostatos

Bėgant metams ir Nepriklausomybės atkūrimo istoriniams įvykiams tolstant istorijos dešimtmečiuose, įvairūs autoriai yra paskelbę atskirus to laikotarpio faktus ir prisimenamus epizodus. Kai laikui bėgant labiau pasikliaujama atmintimi, negu remiamasi trapiu, tolstančio į praeitį laikotarpio pirminių šaltinių karkasu, susiklosto bendras memuarinis naratyvas, kuriame pasitaiko subjektyvių, netikslių ar net prieštaringų įvykių ir faktų interpretacijų. Nuoseklaus ir detalaus kronikos paveikslo apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo dokumentų rengimą 1990 m. kovo 1–11 dienomis stoka paskatino šio teksto rengėją pamėginti atkurti (restauruoti) to trumpo laikotarpio kronikos karkasą.

Rengdamas šią Kroniką 2020–2021 m. laikotarpiu jos rengėjas vadovavosi nuostata, kad tik autentiškai fiksuoti įvykiai ir faktai, o ne jų interpretacija ar atskiros nuomonės gali būti kronikos karkasas. Rengėjas, kiek jam prieinama ir įmanoma, rėmėsi rašytiniais šaltiniais – komisijos narių išsaugotais Nepriklausomos valstybės atstatymo tarpiniais projektais ir Valstybės atkūrimo projektų rengėjų bei kai kurių kitų asmenų užrašuose užfiksuotais autentiškais faktais.

Vis dėlto ir pats rengėjas šiame darbe susidūrė su sunkumais dėl juodraštiniuose pirminiuose šaltiniuose fragmentiško ir nevienareikšmiško faktų ir jų sekos fiksavimo. Šios Kronikos rengėjui pagrindinių sunkumų kilo dėl anuo metu

[110] *Ibid.*

rengtų dokumentų projektų ir jų pataisų fiksuotų datų (o ypač – valandų) stokos. Dėl to ir šioje Kronikoje galėjo atsirasti netikslumų.

Šios kronikos teksto atsiradimas ir pateikimas į viešumą būtų neįmanomas be dalies aktyvios Lietuvos valstybės atkūrimo projektų rengimo komisijos narių pagalbos pasidalijant jų išsaugotais faktografiniais šaltiniais ir teikiant patikslinimus ankstesnėms kronikos teksto redakcinėms versijoms. Atkuriant 1990 m. kovo 1–11 d. kroniką rengėjui ypač daug padėjo teisininkas V. Sinkevičius, kuris yra fiksavęs ir asmeniniame archyve išsaugojęs to dinamiško laikotarpio dokumentų projektų kopijas ir posėdžių užrašus. Kronikos rengėjas už leidimą jais pasinaudoti ir paaiškinimus yra jam dėkingas.

Kronikos rankraštis 2021 m. vasarą buvo pasiųstas svarstyti ir pateikti pastabas kai kuriems Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo aktų projektų rengimo Komisijos nariams. Už kritiškai perskaitytą Kronikos tekstą ir vertingas pastabas rengėjas dėkoja Komisijos nariui, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarui Algirdui Saudargui. Už konsultacijas ir pastabas dėl atskirų Kronikos epizodų rengėjas dėkoja Komisijos nariui, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarui Egidijui Klumbiui, taip pat teisininkui Gintarui Pukui. Už techninę pagalbą rengėjas dėkoja Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Archyvo skyriaus vyr. specialistei Rasai Narbutaitei.

Išvados

Po 1990 m. vasario 24 d. rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą pirmojo turo tapo akivaizdu, kad po antrojo turo Aukščiausiojoje Taryboje Sąjūdžio deputatų blokas užsitikrins absoliučią 2/3 deputatų daugumą 141 vietų Aukščiausiojoje Taryboje ir turės daugumos rinkėjų valia suteiktą mandatą ir prievolę atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Todėl rinkimus pirmajame ture laimėjusių Sąjūdžio deputatų susirinkimas kovo 1 d. nutarė, kad Sąjūdžio lyderis V. Landsbergis sudarys jo vadovaujamą Sąjūdžio deputatų centrinę darbo grupę arba komisiją Lietuvos valstybės atkūrimo pagrindinių teisės aktų projektams parengti.

Per intensyvaus darbo savaitę iki kovo 10 d. suplanuoto išrinktos naujosios Aukščiausiosios Tarybos pirmojo posėdžio 8 Sąjūdžio deputatų ir vieno teisininko ne deputato Komisija parengė vientisą Lietuvos valstybės atkūrimo „teisinio mechanizmo“ projektų paketą, susidedantį iš penkių teisės aktų, siūlydama juos priimti tokia seka:

1. Deklaracija dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų.

2. Įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo.

3. Aktas dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo.

4. Įstatymas dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo.

5. Įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo patvirtinimo.

Komisijos parengtų projektų redakcijos dar buvo tikslinamos jų svarstymo ir priėmimo Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos kovo 11 d. trečiajame (vakariniame) posėdyje metu pagal Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sudarytos redakcinės grupės redakcinius pasiūlymus.

Kadangi 1990 m. vasario 24 d. – kovo 10 d. rinkimuose deputatai buvo renkami formaliai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, pirmajame (vakariniame) kovo 10 d. ir antrajame (rytiniame) kovo 11 d. posėdžiuose, priimdama organizacinio pobūdžio nutarimus, rinkdama savo Pirmininką, Pirmininko pavaduotojus ir formuodama Prezidiumą, išrinkta iš esmės kitokia Aukščiausioji Taryba formaliai dar naudojosi Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pavadinimu ir anos veiklai taikomais Lietuvos TSR teisės aktais.

Trečiajame (vakariniame) kovo 11 d. posėdyje naujoji Aukščiausioji Taryba priėmė savo išskirtinį statusą apibrėžiančią *„Deklaraciją dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“,* kuri skelbė apie balsavimo teisę turinčių Lietuvos gyventojų daugumos jiems *suteiktą tautos atstovų mandatą ir prievolę per šią Tarybą atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią.*

Deklaracija skelbė, kad „*svetimos valstybės Lietuvai primestų struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės aneksijos teisėtumo pripažinimas*.“

Priimdama Deklaraciją, naujoji Aukščiausioji Taryba paskelbė, kad ji tampa („bus vadinama“) *Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*. Šis pavadinimas dar buvo patikslintas po Deklaracijos paskelbimo priėmus „Įstatymą dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Jis nustatė, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba turi būti vadinama *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*, o visi tolesni jos priimami teisės aktai bus vadinami Lietuvos Respublikos pirmojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

Lietuvos Aukščiausioji Taryba, priėmusi Deklaraciją apie savo tikrąjį statusą ir įgaliojimus, taip atsiribojo nuo bet kokių formalių tęstinumo sąsajų su Lietuvai ją okupavusios valstybės primesta surogatine institucija – buvusia visų „šaukimų“ Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama tautos suvereninę galią ir vykdydama jai skirtą prievolę, trečiuoju pagal loginę seką priėmė ir paskelbė pamatinį Lietuvos valstybės atstatymo teisės aktą, kuris įgijo galutinį pavadinimą *„Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo*“ .

Visi Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktai grindžiami bendru atkuriamos Lietuvos valstybės tęstinumo principu. Šis principas tiesiogiai įtvirtintas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Akte dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo: *„Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės*

valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.“

Šio principo taikymas atsispindi ir Lietuvos Respublikos Įstatyme dėl atkuriamos valstybės pavadinimo ir herbo, taip pat Lietuvos Respublikos įstatyme „*Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo*“, kuris buvo priimtas tuoj po to, kai tik buvo priimtas, paskelbtas ir įsigaliojo *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo Aktas.*

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimas sustabdė simboliškai trumpam laikui atkurtą 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimą. Ją pakeitęs Laikinasis Pagrindinis Įstatymas tapo atkurtos Lietuvos valstybės nepriklausomybės faktiško realizavimo laikotarpio Laikinąja Konstitucija. Teisine prasme jis atstatė sovietinės okupacijos nutraukto Lietuvos konstitucionalizmo tęstinumą, neturintį jokių teisinių sąsajų su 1940 m. Lietuvai prievarta primesta surogatine sovietine konstitucija.

Pastaba. Šis straipsnis išspausdintas Mykolo Romerio universiteto 2022 m. leidinyje „Jurisprudencija. Mokslo darbai“ Nr. 29 (1).

II SKYRIUS

NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO TEISINĖ KONSTRUKCIJA

Vytautas Sinkevičius
Mykolo Romerio universiteto profesorius

Lietuvoje 1990 m. vasario 24 d. įvyko rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Tai buvo pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą per pastaruosius 50 sovietinės okupacijos metų. Iki tol visi vykę – vadinamojo Liaudies seimo ir vėlesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų rinkimai – nebuvo tikri, tai buvo tik jų imitacija, farsas.

Šis teiginys reikalauja kai kurių išsamesnių paaiškinimų.

1. Lietuvos sovietinė okupacija 1940 metais. Liaudies seimo ir jo sprendimų neteisėtumas

SSRS ir Vokietija 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudarė Nepuolimo sutartį (vadinamąjį Molotovo–Ribentropo paktą), prie kurios buvo pridėti slaptieji protokolai – jais SSRS ir Vokietija pasidalijo įtakos sferomis Rytų ir Vidurio Europoje, numatydamos teritorinius ir politinius pakeitimus Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje ir Suomijoje. Nepriklausoma Lietuvos Respublika atiteko Vokietijos įtakos sferai. 1939 m. rugsėjo 28 d. SSRS ir Vokietija sudarė sienų ir draugystės sutartį, prie kurios buvo pridėtas papildomas slaptasis protokolas, pakeitęs 1939 m. rugpjūčio 23 d. slaptąjį protokolą, – taip Lietuvos Respublika atiteko Sovietų Sąjungai[1].

Tai reiškė, kad Vokietija sutinka, jog Sovietų Sąjunga gali imtis prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę bet kokių veiksmų, taip pat ir karinių, kuriais bus padaryti esminiai Lietuvos konstitucinės santvarkos pakeitimai, kad Vokietija neprieštaraus Sovietų Sąjungos veiksmams, kuriais Lietuva bus inkorporuota į Sovietų Sąjungos sudėtį. Įgyvendindama minėtus slaptus susitarimus su Vokietija, Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 14 d. vidurnaktį Lietuvos Respublikai pateikė ultimatumą[2]. Jame buvo reikalaujama: 1) atiduoti teismui vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Valstybės saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį; 2) sudaryti naują Vyriausybę; 3) įsileisti į Lietuvą neribotą Raudonosios armijos kontingentą[3]. Sovietų Sąjunga pareiškė, kad jeigu Lietuvos Vyriausybė nesutiks

[1] *Документы внешней политики. 1939 год*. Т. 22. Кн. 2. М., 1992, p. 134–136 (Германо-Советский Договор о дружбе и границе между СССР и Германией); ПОНОМАРЕВ, М. В.; СМИРНОВА, С. Ю. *Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Т. 3.* Москва, 2000, p. 173–175.

[2] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 383, ap. 7, b. 2259, l. 41, 42, 43, 44.

[3] Pagal Lietuvos–SSRS 1939 m. spalio 10 d. Savitarpio pagalbos sutartį tuo metu Lietuvoje jau buvo dislokuota apie 20 tūkstančių Raudonosios armijos karių, jų daliniai stovėjo visuose didžiausiuose Lietuvos miestuose. SENN, A. E. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2009, p. 166.

įvykdyti ultimatume nurodytų reikalavimų, papildomi Raudonosios armijos daliniai vis tiek įžengs į Lietuvą[4]. Taigi buvo atvirai grasinama panaudoti karinę jėgą prieš Lietuvą, jeigu ji nutartų atmesti ultimatumą. Pateikdama ultimatumą, Sovietų Sąjunga šiurkščiai pažeidė su Lietuva sudarytas tarptautines sutartis, taip pat kitus savo tarptautinius įsipareigojimus[5]. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, supratusi, kad jeigu Sovietų Sąjungos ultimatumas nebus priimtas, papildomi Raudonosios armijos daliniai vis tiek bus įvesti, o ginkluotas pasipriešinimas agresijai pareikalaus didelių aukų, nutarė nesipriešinti ir ultimatumą priimti. Apie tai 1940 m. birželio 15 d. rytą buvo pranešta Sovietų Sąjungos vyriausybei. Raudonosios armijos daliniai jau buvo sutelkti prie Lietuvos sienų, jiems buvo duotas įsakymas būti pasiruošusiems pulti. Lietuvai pranešus, kad ji priėmė ultimatumą, įsakymas pulti buvo atšauktas, Raudonosios armijos daliniai netrukdomi kirto Lietuvos Respublikos sieną. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga į Lietuvą įvedė apie 150 tūkstančių Raudonosios armijos karių, jie išsidėstė didžiausiuose Lietuvos miestuose ir svarbiausiose strateginėse vietose. Raudonosios armijos įvedimas į Lietuvą buvo Sovietų Sąjungos karinė agresija[6]. Pateikdama Lietuvai ultimatumą ir įvedusi į Lietuvą savo kariuomenę, Sovietų Sąjunga įvykdė tarptautinį nusikaltimą[7]. 1940 m. birželio 15 d. Lietuva buvo Sovietų Sąjungos okupuota.

Tos pačios dienos vakarą į Lietuvą iš Maskvos atskrido Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas, kurio „svarbiausias uždavinys buvo sudaryti laikinąją marionetinę vyriausybę, kuri maskuotų komunistų įsiviešpatavimą ir pasirengimą aneksuoti šalį“[8].

---

4 TRUSKA, L.; KANCEVIČIUS, V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 128.

5 Sovietų Sąjunga sulaužė 1920 m. liepos 21 d. Lietuvos Taikos sutartį su Rusija, pagal kurią „Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi Lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu“ (1 straipsnis); pažeidė Tautų Sąjungos Statuto 10 straipsnį, kuris įpareigojo valstybes Sąjungos nares gerbti ir apsaugoti nuo užsienio agresijos vieną kitos teritorinį vientisumą ir politinę nepriklausomybę; pažeidė 1928 m. rugpjūčio 27 d. Briano–Kelogo pakto (Paryžiaus sutarties) 1 straipsnį, pagal kurį valstybės „pasmerkia karą kaip priemonę tarptautiniams ginčams spręsti, ir atsižada jo kaip nacionalinės politikos priemonės“; to paties pakto 2 straipsnį, įpareigojantį visus tarpusavio ginčus spręsti tik taikiomis priemonėmis; sulaužė 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos Nepuolimo ir taikaus ginčų sprendimo sutartį, pagal kurią sutarties šalys įsipareigojo „visomis aplinkybėmis gerbti viena antros suverenumą bei teritorinį integralumą ir neliečiamybę“ (2 straipsnis), „susilaikyti nuo bet kurių agresijos veiksmų prieš antrąją šalį“ (3 straipsnis); pažeidė 1933 m. liepos 5 d. Lietuvos ir SSRS Konvenciją užpuolimui apibūdinti, kurioje buvo nustatyta, kad užpuolike valstybė bus pripažinta ta, kuri pirma įsibraus ginkluotomis pajėgomis, net ir karo nepaskelbusi, į kitos valstybės teritoriją (2 straipsnis); pažeidė 1939 m. spalio 10 d. Savitarpio pagalbos sutartį, kuri buvo sudaryta siekiant „išplėsti 1920 metų liepos 12 dienos sutartimi nustatytus draugiškus santykius, pagrįstus nepriklausomo valstybingumo ir nesikišimo į antrosios šalies vidaus reikalus pripažinimų“ (Sutarties preambulės pirmoji pastraipa) ir kuria šalys pripažino, kad „1920 metų liepos 12 dienos taikos sutartis ir nepuolimo bei taikaus ginčų sprendimo 1926 metų rugsėjo 28 dienos sutartis tebėra jų savitarpinių santykių ir prievolių tvirtu pagrindu“ (Sutarties preambulės antroji pastraipa). Sovietų Sąjunga taip pat šiukščiai pažeidė ir kitus savo tarptautinius įsipareigojimus.

6 ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 94.

7 *Ibid.*, p. 108.

8 BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, D.; TAMOŠAITIS, M.; TRUSKA, L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, p. 209.

V. Dekanozovas pareiškė, kad naujos Lietuvos vyriausybės sudėtis turės būti iš anksto suderinta su Sovietų Sąjungos vyriausybe. Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, supratęs, kad neturės galimybės savarankiškai vykdyti savo, kaip valstybės vadovo, įgaliojimų, negalės sudaryti naujos Lietuvos vyriausybės, birželio 15 d. pasitraukė į Vokietiją. Prieš išvykdamas iš Lietuvos, A. Smetona paliko Ministrui Pirmininkui Antanui Merkiui tokio turinio birželio 15 d. raštą: „Man sunegalavus, remdamasis Lietuvos Konstitucija (Str. 71), prašau Tamstą pavaduoti mane Respublikos Prezidento pareigose“[9]. Vadinasi, pagal Konstituciją, A. Smetona ir toliau liko Respublikos Prezidentas, o Ministrui Pirmininkui, vadovaujantis Konstitucijos 71 straipsniu, buvo pavesta Respublikos Prezidentą tik laikinai pavaduoti. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad, laikinai pavaduodamas Respublikos Prezidentą, Ministras Pirmininkas neįgijo visų Respublikos Prezidento, kaip valstybės vadovo, galių[10], jų nepakako „net naujam Ministrų kabinetui sudaryti“[11]. Tokia padėtis netenkino Sovietų Sąjungos. Jai reikėjo, kad iš į užsienį pasitraukusio A. Smetonos būtų atimtos Respublikos Prezidento galios ir perduotos Respublikos Prezidentą pavaduojančiam Ministrui Pirmininkui A. Merkiui, kuris, tapęs laikinai einančiu Respublikos Prezidento pareigas ir pasinaudodamas jam Konstitucijoje nustatytais įgaliojimais, galėtų paskirti naują Ministrą Pirmininką ir patvirtinti naują Vyriausybę, o tada pasitrauktų iš Respublikos Prezidento pareigų, – jas pradėtų eiti ką tik paskirtas naujas Ministras Pirmininkas, kuris, be jokios abejonės, būtų okupantų statytinis. Suvokus nurodytą Konstitucijos subtilumą, išeitis rasta greitai. A. Merkys pasiūlė Vyriausybei nuspręsti, kad A. Smetonos išvykimą į užsienį Vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų. Vyriausybė birželio 16 d. padarė pareiškimą, kad susidariusiomis aplinkybėmis A. Smetonos išvykimą į užsienį Vyriausybė laiko jo atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų ir kad pagal Lietuvos Konstitucijos 72 straipsnį jo pareigas pradeda eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys[12]. Šis Vyriausybės pareiškimas buvo neteisėtas, nes, pagal Konstituciją, Vyriausybė apskritai neturėjo įgaliojimų spręsti, ar laikyti Respublikos Prezidentą atsistatydinusiu, jeigu jis išvyko į užsienį. Konstitucijoje buvo nustatyta, kad sprendimą atsistatydinti gali priimti tik pats Respublikos Prezidentas, jokiam kitam subjektui nebuvo suteikta teisė paskelbti, kad Respublikos Prezidentas atsistatydino. Vyriausybė visiškai ignoravo Respublikos Prezidento A. Smetonos birželio 15 d. rašte Ministrui Pirmininkui A. Merkiui pareikštą Respublikos Prezidento valią: Respublikos Prezidentas pavedė Ministrui Pirmininkui tik jį laikinai pavaduoti. Vyriausybės pareiškimas nebuvo įformintas kokiu nors Ministrų Tarybos aktu, jokio Ministrų Tarybos nutarimo tuo klausimu nebuvo, nurodytas Ministrų

[9] *Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 86.
[10] RĖMERIS, M. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*. Vilnius: Lituanus, 1989, p. 18.
[11] MAKSIMAITIS, M. Lietuvos Respublikos okupacija ir aneksija 1940 m. „Sovietinės teisės“ sistemos prievartinis įdiegimas. Iš *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018, p. 83.
[12] TRUSKA, KANCEVIČIUS, 4 išnaša, p. 137.

Tarybos pareiškimas nebuvo oficialiai paskelbtas „Valstybės žiniose“, apsiribota jo paskelbimu „Eltos“ kanalais per žiniasklaidos priemones. Vyriausybė, birželio 16 d. pranešimu visuomenei konstatuodama, kad A. Smetonos pasitraukimas į užsienį yra jo atsistatydinimas ir kad jo pareigas pradėjo eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys, neteisėtai pašalino A. Smetoną iš Respublikos Prezidento pareigų.

Nors Ministrų Tarybos 1940 m. birželio 16 d. pareiškimas, kuriame konstatuota, kad A. Smetonos išvykimą į užsienį Vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų ir jo pareigas pradeda eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys, prieštaravo Konstitucijai ir buvo neteisėtas, Respublikos Prezidento pareigas 1940 m. birželio 16 d. pradėjo laikinai eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys. Jas ėjo vos dvi dienas: birželio 16 ir 17. Sovietinių emisarų V. Pozdniakovo ir N. Dekanozovo nurodymu A. Merkys 1940 m. birželio 17 d. Ministru Pirmininku paskyrė Justą Paleckį, kuris atvirai simpatizavo Sovietų Sąjungai, buvo prokomunistinių pažiūrų, ir pavedė jam sudaryti Ministrų Tarybą; tos pačios dienos kitu aktu A. Merkys patvirtino J. Paleckio vadovaujamos Ministrų Tarybos sudėtį[13], kurią taip pat padiktavo V. Pozdniakovas ir N. Dekanozovas. Tarptautinėje teisėje taikoma prezumpcija, kad okupacijos sąlygomis sudaryta vyriausybė yra marionetinė, tokia vyriausybė nėra nepriklausoma, nes ją okupuotoje teritorijoje suformuoja ir iš esmės kontroliuoja okupavusi šią teritoriją valstybė[14]. Pagal tarptautinę teisę, marionetinė vyriausybė yra okupanto institucija, jos teisinės sistemos dalis, marionetinės vyriausybės valdžia – okupanto valdžia[15]. A. Merkio patvirtinta J. Paleckio vadovaujama Vyriausybė buvo marionetinė, ji vykdė okupacinės administracijos funkcijas[16]. Per šią marionetinę vyriausybę Sovietų Sąjunga įgyvendino savo planus pakeisti Lietuvos konstitucinę santvarką, sunaikinti Lietuvos valstybingumą, įtraukti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Maskvos emisarų reikalavimu paskyręs naują Ministrą Pirmininką ir patvirtinęs Ministrų Tarybos sudėtį, kuri vėliau buvo praminta Liaudies vyriausybe ir pati pradėjo taip vadintis, A. Merkys 1940 m. birželio 17 d. atsistatydino iš Ministro Pirmininko pareigų, taigi nustojo laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas. Jas laikinai pradėjo eiti ką tik paskirtas Ministras Pirmininkas J. Paleckis.

Šalyje prasidėjo esminiai politiniai pokyčiai, kurie buvo vykdomi Raudonosios armijos, Lietuvos komunistų partijos, radikalių kairiųjų pažiūrų asmenų ir į Lietuvą atvykusių Sovietų Sąjungos represinių struktūrų pareigūnų jėgomis. Liaudies vyriausybė uoliai vykdė Maskvos nurodymus: legalizavo Lietuvos komunistų partiją, taip pat Lietuvos komunistinę jaunimo sąjungą, uždraudė visas kitas nekomunistines visuomenines organizacijas, visus nekomunistinius laikraščius ir žurnalus, atleido daugelį valstybės pareigūnų, į jų vietą paskyrė komunistų partijos nurodytus asmenis, kurie buvo komunistinių ir prosovietinių pažiūrų.

[13] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 922, ap. 1, b. 59, l. 98.
[14] ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 109.
[15] ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. Vilnius: Rosma, 1997, p. 57–58.
[16] BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, TAMOŠAITIS, TRUSKA, 8 išnaša, p. 212.

Birželio pabaigoje – liepos pradžioje kai kurios Lietuvos Respublikos valstybės institucijos buvo pradėtos pertvarkyti pagal Sovietų Sąjungos modelį. Laikinai Respublikos Prezidento pareigas einantis Ministras Pirmininkas J. Paleckis 1940 m. birželio 27 d. sprendimu[17] paleido Seimą (nuo liepos 1 d.), keitė Liaudies vyriausybės sudėtį taip, kaip pageidavo Sovietų Sąjunga, – liepos pradžioje Vyriausybės daugumą jau sudarė komunistai. „Nelikus Seimo, remdamasis konstitucine nuostata, suteikiančia, nesant Seimo ar jo sesijos, Respublikos Prezidentui teisę pačiam leisti įstatymus, jų leidybą perėmė J. Paleckis. Jis iki 1940 m. liepos 21 d. išleido ir „Vyriausybės žiniose" paskelbė per keturiasdešimt įstatymo galios aktų, naikinančių arba nauja dvasia keičiančių ar papildančių atitinkamus nepriklausomoje Lietuvoje išleistus įstatymus, naujai reglamentuojančių politinę, ūkinę, socialinę ir kultūrinę gyvenimo sferas, visuomeninį-politinį gyvenimą"[18]. Norint sudaryti įspūdį, kad politinius pokyčius vykdo pati Lietuvos visuomenė, jos politinės jėgos, Sovietų Sąjunga pareikalavo, kad būtų surengti vadinamojo Liaudies seimo rinkimai[19]. Vyriausybė 1940 m. liepos 5 d. priėmė Liaudies seimo rinkimų įstatymą[20], kurį kitą dieną paskelbė einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis[21]. Nemažai Liaudies seimo rinkimų įstatymo nuostatų prieštaravo tuo metu galiojusiai 1938 m. Lietuvos Konstitucijai. Antai, Konstitucijos 77 straipsnio 2 dalyje buvo nustatyta, kad Seimo nariai renkami pagal *proporcinę* rinkimų sistemą, o Liaudies seimo rinkimų įstatymas įtvirtino *mažoritarinę* rinkimų sistemą t. y. liaudies atstovai renkami rinkimų apygardoje (4 straipsnis). Pagal Konstitucijos 76 straipsnio 1 dalį, kandidatu į Seimo narius leido būti piliečiui, turinčiam ne mažiau kaip trisdešimt metų, o pagal Rinkimų įstatymą, liaudies atstovu galėjo būti renkamas asmuo, sukakęs dvidešimt vienus metus (1 straipsnio 1 dalis). Nesutapo ir asmens, turinčio teisę rinkti, amžiaus cenzai: pagal Konstitucijos 78 straipsnio 1 dalį, rinkti galėjo piliečiai, sukakę dvidešimt ketverius metus, o pagal Rinkimų įstatymą – dvidešimt vienus metus (2 straipsnio 1 dalis). Konstitucijoje buvo nustatyta, kad „Įstatymai, kurie priešingi Konstitucijai, neturi galios" (106 straipsnis). Vadinasi, Liaudies seimo rinkimai pagal nurodytą Liaudies seimo rinkimų įstatymą negalėjo būti vykdomi, nes Liaudies seimo rinkimų įstatymas prieštaravo Konstitucijai; Liaudies seimo rinkimai buvo neteisėti[22]. Kita vertus, Rinkimų įstatymas nebuvo demokratiškas: kandidatus galėjo kelti tik apskričių darbo žmonių susirinkimai, kuriuos šaukė apygardos rinkimų komisijos; į vieną vietą galėjo būti pasiūlytas tik vienas kandidatas; visi rinkėjai turėjo pareigą balsuoti, balsavusiųjų pasuose

[17] Einančio Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckio 1940 m. birželio 27 d. aktas Nr. 839 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo paleidimo". Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 922, ap. 1, b. 59, l. 113.

[18] MAKSIMAITIS, 11 išnaša, p. 85.

[19] TRUSKA, KANCEVIČIUS, 4 išnaša, p. 163.

[20] Liaudies vyriausybės 1940 m. liepos 5 d. posėdžio protokolas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 923, ap. 1, b. 1558, l. 13.

[21] *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 19–24.

[22] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimas Nr. XI-3650 „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo".

buvo dedamos žymos, kad vėliau galima būtų nustatyti, ar asmuo balsavo. Įstatymo nuostata, kad rinkėjai turi pareigą balsuoti, reiškė, jog draudžiama agituoti nedalyvauti rinkimuose, už tai buvo numatyta atsakomybė. Patys rinkimai taip pat nebuvo laisvi ir demokratiški. Realiai juose dalyvavo tik komunistų partija, kitos politinės partijos rinkimuose dalyvauti negalėjo, nes buvo uždraustos. Komunistų partija savo kandidatus kėlė ir rinkimų agitaciją vykdė per fiktyvią Lietuvos darbo liaudies sąjungą ir kitas komunistų partijos kontroliuojamas tuo metu veikusias visuomenines organizacijas; keliamos kandidatūros buvo iš anksto derinamos su komunistų partijos vadovybe ir Sovietų Sąjungos emisarais Lietuvoje V. Dekanozovu ir N. Pozdniakovu. „Kandidatus siūlė komunistai ir balsuoti tebuvo galima tik už šiuos pasiūlytus, o kadangi kitokių nebuvo ir kadangi pasiūlytų skaičius tiksliai atitiko mandatų skaičių, tai balsuojant rinkimuose nieko ir pasirinkti nebuvo galima. Išrinkti tegalėjo būti ir tebuvo tiktai visi pasiūlytieji“[23]. Lietuvos darbo liaudies sąjungos rinkiminėje platformoje nebuvo nė užuominos apie Lietuvos konstitucinės santvarkos pakeitimą ir jos įsijungimą į Sovietų Sąjungą. Liaudies seimo rinkimų išvakarėse prasidėjo Lietuvos politinių ir visuomenės veikėjų, valstybės tarnautojų masiniai suėmimai[24], rinkėjai buvo bauginami, abejojantiems rinkimais buvo atvirai grasinama, kad jie bus laikomi tautos priešais. Visa tai turėjo priversti rinkėjus dalyvauti rinkimuose. Rinkimai vyko pažeidžiant rinkimų įstatymą, į balsavimą aktyviai kišosi ne tik komunistai, bet ir raudonarmiečiai. Be to, nebuvo sudaryti rinkėjų sąrašai, tai leido koreguoti rinkimų rezultatus norima linkme. Nepaisant bauginimų, didelė dalis gyventojų boikotavo rinkimus. Aiškėjant, kad rinkimų rezultatai gali neduoti laukiamo rezultato, einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis rinkimus pratęsė dar vieną dieną[25]. Rinkimų rezultatai buvo falsifikuoti ir suklastoti. Sovietinės okupacijos sąlygomis tokiu būdu suformuotas Liaudies seimas neatspindėjo tikrosios rinkėjų valios, jis buvo neteisėtas. Būdamas neteisėta institucija Liaudies seimas neturėjo teisės priimti jokių įstatymų ar kitų sprendimų, taip pat ir tokių, kurie pakeitė Lietuvos konstitucinę santvarką, panaikino Lietuvos valstybingumą ir jos nepriklausomybę.

Einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis 1940 m. liepos 18 d. išleido aktą „Dėl Liaudies seimo pirmosios sesijos sušaukimo“, pagal kurį Liaudies seimas į sesiją turėjo susirinkti 1940 m. liepos 21 d.[26] Susirinkęs į sesiją Liaudies seimas 1940 m. liepos 21 d. priėmė „Deklaraciją apie valstybės santvarką“ – Lietuva buvo paskelbta „socialistine tarybų respublika“[27].

[23] RĖMERIS, 10 išnaša, p. 31.

[24] Valstybės saugumo departamento direktorius A. Sniečkus 1940 m. liepos 7 d. patvirtino „Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kitų vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos“ planą, kuris turėjo būti vykdomas vienu laiku visoje Lietuvos teritorijoje, naktį iš 1940 m. liepos 11 į 12 dieną. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 10, b. 1, l. 231–233.

[25] *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga.* Vilnius: Mintis, 1985, p. 30.

[26] *Ibid.*, p. 34.

[27] *Ibid.*, p. 60–62.

Tą pačią dieną Liaudies seimas priėmė „Lietuvos įstojimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos sudėtį deklaraciją“[28], kuria kreipėsi į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, prašydamas Lietuvos TSR priimti į TSRS sudėtį. Lietuvos aneksija buvo užbaigta, kai TSRS Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 3 d. priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos TSR priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“[29].

Tuo metu, kai Liaudies seimas priiminėjo nurodytas deklaracijas, galiojo 1938 m. Lietuvos Konstitucija. Joje buvo nustatyta, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma suvereninė“ (1 straipsnio 1 dalis), „jos suverenumas priklauso Tautai“ (1 straipsnio 2 dalis). Vadinasi, pagal Konstituciją, tik pati Tauta galėjo spręsti savo nepriklausomybės ir suverenumo klausimus, Liaudies seimas tokių įgaliojimų neturėjo. Kita vertus, Konstitucijos nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė, reiškė, kad jokia valstybės institucija, tuo labiau neteisėtas Liaudies seimas, neturėjo įgaliojimų priimti jokių sprendimų, kurie panaikintų Lietuvos nepriklausomybę. 1938 m. Konstitucijoje buvo nustatyta, kad „įstatymai, kurie yra priešingi Konstitucijai, negalioja“. Taigi, Liaudies seimo sprendimai pakeisti Lietuvos konstitucinę santvarką, paskelbti Lietuvą „tarybų socialistine respublika“, taip pat sprendimas prašyti Sovietų Sąjungos priimti „Lietuvos TSR“ į Sovietų Sąjungos sudėtį, yra neteisėti ir niekiniai. Sovietinių okupantų paskirtas „Liaudies seimas neturėjo lietuvių tautos ir visų šalies gyventojų įgaliojimo panaikinti Lietuvos valstybingumą ir prašytis į SSRS, todėl jo nutarimai buvo neteisėti“[30]. 1940 m. vasarą Lietuvoje vykusius procesus M. Romeris vertina taip: „Visa, kas nuo birželio 15 iki liepos 21 d. įvyko Lietuvoje, – tai buvo tiktai šios Sovietų jėgų spaudimu pagrįstas jų politikos inscenizavimas, <...> politinio teatro vaidinimas. Šio inscenizavimo žymiausias sąmoningas veikėjas buvo Lietuvos kompartija, režisieriai – Dekanozovas su Pozdniakovu, Molotovui ir Stalinui vadovaujant, o agentais buvo Liaudies vyriausybė ir Liaudies seimas. <...> Lietuva, Lietuvos liaudis jokio sprendžiamo vaidmens čia nevaidino <...>, tačiau svetimųjų viskas buvo daroma jos vardu; <...>“[31]

Liaudies seimas, 1940 m. liepos 21 d. priėmęs „Deklaraciją apie valstybės santvarką“ ir Lietuvą paskelbęs „socialistine tarybų respublika“, nepriėmė jokio sprendimo dėl 1938 m. Lietuvos Konstitucijos. Tai, kad Lietuva buvo paskelbta „socialistine tarybų respublika“, savaime nepanaikino 1938 m. Konstitucijos galiojimo, ji liko galioti. Tokią išvadą patvirtina vėlesni įvykiai, *inter alia* tai, kad po to, kai Lietuva jau buvo paskelbta „socialistine tarybų respublika“, einantis Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis, išleisdamas teisės aktus, rėmėsi būtent 1938 m. Konstitucijoje Respublikos Prezidentui nustatytais įgaliojimais (kai Ministras Pirmininkas laikinai eina Respublikos Prezidento pareigas). Vadinasi, 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvos TSR į

[28] *Ibid.*, p. 75–76.
[29] *Ibid.*, p. 148.
[30] BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, TAMOŠAITIS, TRUSKA, 8 išnaša, p. 222.
[31] RĖMERIS, 10 išnaša, p. 40.

Sovietų Sąjungą buvo priimta su galiojančia 1938 m. Lietuvos Konstitucija, kurios 1 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma suvereninė“! Tai gali būti laikoma dar vienu argumentu, patvirtinančiu, kad TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. įstatymas „Dėl Lietuvos TSR priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“ yra neteisėtas.

Liaudies seimas 1940 m. liepos 23 d. posėdyje sudarė vienuolikos asmenų komisiją Lietuvos TSR konstitucijos projektui parengti. Tai turėjo būti atlikta per dvi savaites[32]. Konstitucijos projektas buvo parengtas diriguojant Maskvai, jis atitiko Sovietų Sąjungos ir kitų sąjunginių respublikų konstitucijų principus, nuostatas ir struktūrą, buvo kitų sąjunginių respublikų konstitucijų kopija[33]. Tiesa, projekte būta ir kai kurių visiškai nereikšmingų skirtumų, padarytų atsižvelgiant į specifines Lietuvos sąlygas. VKP (bolševikų) CK ir SSRS Liaudies Komisarų Taryba 1940 m. rugpjūčio 14 d. rekomendavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos sovietinių respublikų vyriausybėms rugpjūčio 20–25 d. sušaukti respublikų atstovybių sesijas pranešimams dėl naujų konstitucijų projektų išklausyti[34]. Lietuvos TSR konstitucijos projektas, prieš jį teikiant Liaudies seimui, 1940 m. rugpjūčio 22 d. buvo aptartas ir patvirtintas VKP (b) CK Politinio biuro sprendimu. Projektą pristatė ne kuris nors Liaudies seimo sudarytos oficialios konstitucijos rengimo komisijos atstovas, o V. Dekanozovas, kuris tuo metu jau buvo baigęs savo misiją Lietuvoje ir atšauktas į Maskvą[35].

Einantis Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis, vykdydamas minėtą VKP (b) CK ir SSRS LKT rugpjūčio 14 d. rekomendaciją, 1940 m. rugpjūčio 20 d. išleido aktą „Dėl Liaudies seimo nepaprastosios sesijos sušaukimo“[36], pagal kurį Liaudies seimas turėjo susirinkti į nepaprastąją sesiją 1940 m. rugpjūčio 24 d. Susirinkęs į sesiją Liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. posėdyje patvirtino Lietuvos TSR konstituciją[37]. Iš karto buvo balsuojama už visus konstitucijos straipsnius, jų buvo net 119. Projekto svarstymo procedūros nebuvo, jokių diskusijų dėl atskirų projekto straipsnių ar nuostatų nekilo, už Lietuvos TSR konstituciją balsuota vienbalsiai, susilaikiusių ar balsavusių „prieš“ nebuvo. Konstitucija įtvirtino naują visuomeninę ir valstybės santvarką, socialistinę ūkio sistemą, socialistinę nuosavybę, planinę ekonomiką, naujas valdžios institucijas. LTSR konstitucijos priėmimas užbaigė Lietuvos aneksijos procesą.

Lietuvos TSR konstitucija nebuvo Lietuvos valstybės konstitucija, tai buvo „ne Lietuvos žmonių ar tam jų įgaliotų atstovų, o svetimos valstybės Lietuvai primestas aktas. Nesama pagrindo jos vertinti net kaip sovietizuotos Lietuvos

[32] *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p.129.

[33] Liaudies Seimo posėdyje pristatydamas Lietuvos TSR konstitucijos projektą, Povilas Pakarklis kalbėjo: „Konstitucinė komisija vadovavosi TSRS Konstitucijos principais ir pavyzdžiu ėmė kitų Tarybų Sąjungos broliškų sąjunginių respublikų veikiančias konstitucijas“. *Ibid.,* p. 156.

[34] LEBEDEVA, N. VKP (b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas. *Genocidas ir rezistencija.* 2000, Nr. 1 (7), p. 94.

[35] *Ibid.*, p. 95.

[36] *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga.* Vilnius: Mintis, 1985, p. 149.

[37] *Ibid.*, p. 198.

konstitucijos, apie ją, kaip Lietuvos konstituciją, kalbėti apskritai nedera, net ir pabrėžiant sovietinį jos pobūdį“[38]. Lietuvos TSR konstitucija buvo okupuotos Lietuvos Respublikos teritorijos valdymo dokumentas, neturintis nieko bendra nei su tikrąja konstitucija, nei su teise.

Lietuvos TSR konstitucijoje buvo numatyta, kad „Lietuvos TSR aukščiausiasis valstybinės valdžios organas yra Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“ (20 straipsnis). Vadovaudamasis nurodyta nuostata, Liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. priėmė nutarimą, kuriuo pasivadino laikinąja Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba[39], turinčia visas teises, kurias jai numatė ką tik priimta Lietuvos TSR konstitucija. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui buvo pavesta paskirti naujos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų datą. Lietuvos TSR konstitucija nenumatė Respublikos Prezidento institucijos, todėl J. Paleckis nustojo laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas, 1940 m. rugpjūčio 25 d. jis buvo paskirtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininku. Pagal Lietuvos TSR konstituciją, „Aukščiausias vykdomasis ir tvarkomasis Lietuvos TSR valstybinės valdžios organas yra Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba“ (39 straipsnis). Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 26 d. posėdyje[40] patvirtino Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybą, vadovaujamą M. Gedvilo. Sovietinių okupantų sudaryta marionetinė „Liaudies vyriausybė“ nustojo egzistavusi.

2. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai sovietinės okupacijos laikotarpiu

Okupuotą Lietuvą 1940 m. rugpjūčio 3 d. prievarta įjungus į Sovietų Sąjungą, Lietuvoje buvo pradėta taikyti Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucija[41]. Pagal ją visi Lietuvos TSR piliečiai buvo paskelbti ir Sovietų Sąjungos piliečiais (21 straipsnis). SSRS Konstitucijoje buvo nustatyta, kad piliečiai turi teisę jungtis į profesines sąjungas, kooperatinius susivienijimus, jaunimo, sporto ir gynybos organizacijas, kultūros, technikos ir mokslo draugijas, o „aktyviausi ir sąmoningiausi piliečiai iš darbo klasės ir kitų darbo žmonių sluoksnių jungiasi į Visasąjunginę komunistų partiją (bolševikų), kuri yra darbo žmonių priešakinis būrys jų kovoje stiprinant ir vystant socialistinę santvarką, ir yra darbo žmonių visų organizacijų, tiek visuomeninių, tiek ir valstybinių, vadovaujantis branduolys“ (126 straipsnis). Tai, kad Konstitucijoje buvo pateiktas baigtinis visuomeninių organizacijų, į kurias jungtis galėjo piliečiai, sąrašas, – nė viena iš jų nebuvo politinio pobūdžio, – ir tai, kad Konstitucijoje buvo nurodyta tik viena politinė partija, į kurią galėjo jungtis piliečiai, t. y. Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų), reiškė, kad, pagal Konstituciją, piliečiai *neturėjo teisės jungtis į kitas politines partijas*, *taigi kitos*

[38] MAKSIMAITIS, 11 išnaša, p. 93.
[39] *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga.* Vilnius: Mintis, 1985, p. 198.
[40] *Ibid.*, p. 217.
[41] Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Каунас: Государственное издательство Литовской ССР, 1940.

politinės partijos negalėjo būti steigiamos. Konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys“, reiškė ir tai, kad komunistų partija yra taip pat visų grandžių tarybų, – taigi ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos, ir sąjunginių respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, ir vietinių tarybų, – vadovaujantis branduolys. Atkreipkime dėmesį, kad nuostata apie komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį buvo įtvirtinta ne Konstitucijos pirmajame skyriuje, nustatančiame Sovietų Sąjungos visuomeninės santvarkos pagrindus, o dešimtajame skyriuje, reglamentuojančiame piliečių teises ir laisves. Manytina, kad tai buvo padaryta sąmoningai, norint paslėpti (užmaskuoti) šios nuostatos nesuderinamumą su Konstitucijos 2 straipsniu, pagal kurį Sovietų Sąjungos politinės sistemos pagrindą sudaro darbo žmonių deputatų tarybos, ir su Konstitucijos 3 straipsniu, pagal kurį Sovietų Sąjungoje visa valdžia priklauso miestų ir kaimų darbo žmonėms, atstovaujamiems jų deputatų tarybų. Akivaizdu, kad jeigu visa valdžia priklauso taryboms (3 straipsnis), joms niekas negali vadovauti, visus sprendimus jos priima savarankiškai, o Konstitucijoje (126 straipsnis) įtvirtinus, kad komunistų partija yra vadovaujantis visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys (126 straipsnis), taigi ir visų grandžių darbo žmonių deputatų tarybų vadovaujantis branduolys, Konstitucijos 3 straipsnio nuostata, kad visa valdžia priklauso taryboms, tapo fiktyvi. Kad ir kaip būtų, Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys“, reiškė, jog komunistų partija uzurpavo valstybės valdžią.

Lietuvos TSR konstitucijoje, kurią Liaudies seimas priėmė 1940 m. rugpjūčio 25 d., buvo įtvirtintas toks pat komunistų partijos statusas, koks jis buvo numatytas 1936 m. Sovietų Sąjungos Konstitucijoje. Lietuvos TSR konstitucijoje buvo rašoma, kad Lietuvos TSR piliečiams užtikrinama teisė jungtis į visuomenines organizacijas (profesines sąjungas, kooperatyvinius sambūrius, jaunimo, sporto organizacijas, kultūros, technikos, mokslo draugijas), o „aktyviausieji ir sąmoningiausieji darbininkų klasės ir kitų darbo žmonių sluoksnių piliečiai jungiasi į Visasąjunginę komunistų partiją (bolševikų), kuri yra priešakinis darbo žmonių būrys jų kovoje dėl socialistinės santvarkos sustiprinimo bei išplėtimo ir visų, tiek visuomeninių, tiek valstybinių, darbo žmonių organizacijų vadovaująs branduolys“ (98 straipsnis). Nuostata, kad piliečiai jungiasi į Visasąjunginę komunistų partiją (bolševikų), reiškė, kad Lietuvos komunistų partija nebuvo savarankiška politinė partija, tai buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, turėjęs besąlygiškai paklusti Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovybės sprendimams. Minėta, kad pagal Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstituciją piliečiai *neturėjo į teisės jungtis į kitas politines partijas*, kitos politinės partijos negalėjo būti steigiamos. Tokie patys draudimai buvo nustatyti ir LTSR 1940 m. konstitucijoje. Ji skelbė, kad „Lietuva yra socialistinė darbininkų ir valstiečių valstybė“ (1 straipsnis), kad darbo žmonės kovoja „dėl socialistinės santvarkos sustiprinimo bei išplėtimo“ (98 straipsnis). Iš šių nuostatų kilo ir tai, kad galėjo

būti steigiamos ir veikti tik tokios nepolitinės visuomeninės organizacijos, kurios siekia stiprinti socialistinę santvarką. Taigi, Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijos ir Lietuvos TSR 1940 m. konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys, komunistų partijai suteikė teisę kontroliuoti visas Lietuvos TSR veikiančias visuomenines ir valstybines organizacijas, lemti jų sprendimus, taip pat ir keliant kandidatus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Nors pagal LTSR konstituciją atstovus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kaip ir į visas kitas darbo žmonių atstovų tarybas, galėjo kelti „visuomeninės darbo žmonių organizacijos ir draugijos: komunistinės politinės organizacijos, profesinės sąjungos, kooperatyvai, jaunimo organizacijos, kultūrinės draugijos“ (113 straipsnio 2 dalis), tačiau visų kandidatų kėlimą organizavo ir griežtai kontroliavo komunistų partija. Visos tuo metu veikusios „visuomeninės darbo žmonių organizacijos ir draugijos“ kandidatais į Aukščiausiosios Tarybos deputatus galėjo kelti tik tuos asmenis, kurie buvo socialistinių ir komunistinių pažiūrų, kurie buvo priimtini komunistų partijai. Kandidatai, kurie jai buvo nepriimtini, negalėjo būti ir nebuvo keliami. Kitaip tariant, visus kandidatus į Aukščiausiąją Tarybą, kad ir kokia visuomeninė organizacija juos formaliai iškeldavo, prieš tai parinkdavo komunistų partija. Kandidatai buvo keliami rinkimų apygardose. Į vieną Aukščiausiosios Tarybos deputato vietą buvo keliamas vienas kandidatas.

Nors Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucija buvo keičiama ir pildoma, tačiau teisinis reguliavimas, susijęs su piliečių teise jungtis į visuomenines organizacijas, taip pat įtvirtinantis komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį, iki 1977 m. išliko nepakitęs.

Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba 1977 m. spalio 7 d. priėmė naują SSRS Konstituciją. Joje buvo nustatyta, kad „tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija“ (6 straipsnio 1 dalis). Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1978 m. balandžio 20 d. priėmė naują Lietuvos TSR konstituciją[42]. Konstitucijos preambulėje rašoma, kad ji priimta ir skelbiama „sutinkamai su TSR Sąjungos Konstitucija (Pagrindiniu Įstatymu), įtvirtinusia TSRS visuomeninės santvarkos ir politikos pagrindus, nustačiusia piliečių teises, laisves ir pareigas, socialistinės visaliaudinės valstybės organizavimo principus bei tikslus“[43]. Lietuvos TSR konstitucijoje buvo įtvirtintas ir komunistų partijos statusas. Joje buvo rašoma, kad „tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija“ (6 straipsnio 1 dalis). Taigi Lietuvos TSR konstitucijoje buvo pažodžiui pakartota Sovietų Sąjungos Konstitucijos nuostata. Sutapo net konstitucijų straipsnių, kuriuose buvo įtvirtinta nurodyta nuostata, numeracija.

[42] *Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 145–196.

[43] 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR konstitucijos preambulės paskutinė pastraipa.

Priėmus naujas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos TSR konstitucijas, ankstesnėse Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijoje ir Lietuvos TSR 1940 m. konstitucijoje buvusios nuostatos, kad komunistų partija yra „visų, tiek visuomeninių, tiek valstybinių, darbo žmonių organizacijų vadovaujantis branduolys“, buvo išplėstos, nustatant, kad komunistų partija yra ne tik valstybinių ir visuomeninių organizacijų, bet ir „*tarybinės politinės sistemos branduolys*“, *taip pat* „*tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga*“. Norint pabrėžti ypatingą komunistų partijos vaidmenį, nuostatos, įtvirtinančios komunistų partijos teisinį statusą, iš skirsnių, nustačiusių piliečių teises ir pareigas, buvo perkeltos į konstitucijų pirmus skirsnius, kurie vadinosi „Politinė sistema“. Konstitucijose įtvirtinus, kad komunistų partija yra politinės sistemos, visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys bei tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, kartu buvo įtvirtintas komunistų partijos, kaip nuolat valdančios partijos, statusas. Kitaip tariant, komunistų partija tapo valdančia partija visam laikui, kol galios Sovietų Sąjungos Konstitucija. Ji tapo valdančia partija ne Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos kadencijos laikotarpiu ir ne dėl to, kad rinkimuose varžėsi su kitomis politinėmis partijomis ir laimėjo rinkimus į atitinkamos kadencijos SSRS Aukščiausiąją Tarybą, o pagal Sovietų Sąjungos Konstituciją.

Iš nurodytų Sovietų Sąjungos 1977 m. Konstitucijos ir Lietuvos TSR 1978 m. konstitucijos nuostatų kilo *inter alia* tai, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai turėjo būti organizuoti ir vykdomi taip, kad juos laimėtų komunistų partija. Kitaip būtų pažeistas konstitucinės nuostatos, įtvirtinančios komunistų partijos, kaip politinės sistemos, visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolio bei tarybinės visuomenės vadovaujančios ir vairuojančios jėgos, statusas. Taigi rinkimų keliu komunistų partija negalėjo būti pašalinta iš valdžios. Nei Sovietų Sąjungoje, nei okupuotoje Lietuvoje. Tuometė Sovietų Sąjunga buvo partinė valstybė, nes komunistų partijos aparatas suaugo su valstybės aparatu, komunistų partija buvo pasisavinusi ir realiai vykdė valstybės institucijų funkcijas. Komunistų partija buvo uzurpavusi ir politinę, ir valstybinę valdžią, – tai buvo niekam neatskaitinga jėga, besiremianti saugumo ir kitomis represinėmis struktūromis. Vaizdžiai tariant, už kiekvieno partijos žodį skelbiančio žmogaus stovėjo NKVD (saugumo) darbuotojas su pistoletu rankoje (jeigu ne tiesiogine prasme, tai kaip šešėlis). Tad komunistų partijos žodis buvo aukščiausias įstatymas. Kitos politinės partijos, oponuojančios komunistų partijai, kaip minėta, buvo uždraustos. Apskritai, jeigu tuo metu būtų pamėginta įkurti kokią nors alternatyvią partiją komunistų partijai, iškelti priešingą programą, tai ketinę padaryti asmenys būtų iš karto apkaltinti mėginimu pažeisti sovietinę konstitucinę santvarką, konstitucijos nuostatą, kad tik komunistų partija yra politinės sistemos, visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys bei tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, ir šie žmonės be jokio gailesčio būtų įkalinti ar kitaip izoliuoti nuo visuomenės.

Tai, kad Sovietų Sąjungos komunistų partija nebuvo politinė partija tikrąja šio žodžio prasme, pripažįsta ir Rusija, kuri yra buvusios Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėja ir tęsėja. Rusijos Konstitucinis Teismas 1992 m. lapkričio 30 d. nutarime konstatavo, kad *komunistų partija buvo tuometės Sovietų Sąjungos valstybinės valdžios sudedamoji ir pagrindinė dalis, lemdavusi visus valstybinės valdžios institucijų, taip pat kitų institucijų priimamus sprendimus*[44].

Minėta, kad, pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos TSR konstituciją, tik komunistų partija sprendė, kas bus iškeltas kandidatu į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Nuo pat pirmų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų, vykusių 1947 metais, iki pat 1990 m. vasario 24 d. rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą į vieną deputato vietą, kaip minėta, buvo keliamas tik vienas kandidatas.

Iki 1990 m. vasario 24 d. rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą kandidatų kėlimas ir Aukščiausiosios Tarybos rinkimai vyko taip: Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK nuspręsdavo, kokia turi būti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sudėtis, – kiek joje turi būti darbininkų, kolūkiečių, inteligentų, jaunimo, kiek vyrų ir moterų, kiek su aukštuoju išsilavinimu, kiek su viduriniu, koks turi būti jų amžius ir kt. SSKP CK sprendimai būdavo perduodami Lietuvos komunistų partijai, kuri buvo vietinis SSKP padalinys. Vadovaudamasis gautais nurodymais, Lietuvos komunistų partijos CK parinkdavo konkrečias kandidatūras, jas suderindavo su SSKP CK ir, gavęs jo pritarimą, organizuodavo kandidatų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą kėlimą. Siekiant sudaryti įspūdį, kad kandidatus gali kelti ne tik pati komunistų partija, bet ir įvairios visuomeninės organizacijos, komunistų partija pavesdavo tam tikroms visuomeninėms organizacijoms iškelti konkrečius komunistų partijos atrinktus kandidatus. Apie jokį visuomeninių organizacijų savarankiškumą negalėjo būti nė kalbos, jos galėjo kelti tik tuos kandidatus, kuriuos leisdavo kelti komunistų partija. Buvo sugalvotas specialus terminas – „komunistų partijos ir nepartinių bloko“ iškelti kandidatai. Nors formaliai rinkimus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą organizavo ir vykdė respublikinė rinkimų komisija, jos pirmininką ir visą sudėtį parinkdavo Lietuvos komunistų partijos CK, o Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba tik klusniai patvirtindavo. Respublikinės rinkimų komisijos veiklą taip pat kontroliavo komunistų partija. Per visą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų istoriją nebuvo nė vieno atvejo, kad kokia nors visuomeninė organizacija ar darbo kolektyvas iškeltų kandidatu asmenį, kurio kandidatūra prieš tai nebūtų suderinta su Lietuvos komunistų partijos CK. Rinkimų kampanijai taip pat vadovavo Lietuvos komunistų partijos CK. Agitacija „už kandidatus“ buvo vykdoma per pagrindinius šalies laikraščius, kurie priklausė Lietuvos komunistų partijai, taip pat per jos kontroliuojamus radiją ir televiziją, vietinę spaudą. Žiniasklaidos priemonių, kurių nekontroliavo komunistų partija, tuo metu apskritai nebuvo. Terminą „agitacija už kandidatus“ pavartojome neatsitiktinai, nes agituoti „prieš“ kandidatą nebuvo leidžiama. Tai būtų nesuderinama su komunistų partijos, kaip

[44] *Konstytucionyj Sud Rossijskoj Federacyji (1992–1996)*. Moskva: Novyj Jurist, 1997, p. 230–260.

„visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolio bei tarybinės visuomenės vadovaujančios ir vairuojančios jėgos“, statusu. Agitacija „prieš“ reikštų, kad yra abejojama komunistų partijos atrinktu kandidatu. Tokių abejonių neturėjo kilti, todėl buvo galima agituoti tik „už“.

Rinkėjai įvairias būdais buvo raginami atvykti balsuoti. Nors laikui bėgant tiesioginio rinkėjų bauginimo, kad jeigu jie nedalyvaus rinkimuose, – sulauks pasekmių, liko vis mažiau, tačiau įmonių, kolūkių, įstaigų ir organizacijų vadovai, vykdydami komunistų partijos nurodymus, neužmiršdavo jose dirbantiems žmonėms priminti, kad rinkimuose dalyvauti būtina. Nedalyvaujantys rinkimuose būdavo įtraukiami į vadinamuosius „juoduosius“ sąrašus, rizikuodavo savo karjera, galėjo susilaukti ir neretai sulaukdavo kitų neigiamų pasekmių. O kad asmenys ateitų balsuoti, rinkimų dieną rinkimų apylinkių patalpose būdavo nemokamai rodomi kino filmai, vykdavo koncertai, o svarbiausia – veikdavo bufetai, kuriuose būdavo parduodami tuo metu deficitiniai maisto produktai: majonezas, konservuoti žirneliai, pieniškos dešrelės ir pan. Neturėjo reikšmės, kiek rinkėjų dalyvaudavo rinkimuose, jiems pasibaigus visada būdavo paskelbiama, kad rinkimuose dalyvavo maždaug 99,99 proc. visų rinkėjų, iš jų „už“ komunistų partijos ir nepartinių bloko iškeltus kandidatus balsavo 99,99 proc. rinkėjų. Buvo skelbiama, kad tik viena šimtoji (ar kelios šimtosios) rinkėjų dalis balsuodavo „prieš“. Taip buvo norėta sudaryti įspūdį, esą rinkimai yra laisvi ir demokratiški, nes, matote, rinkėjai galėjo balsuoti ir „prieš“ iškeltus kandidatus.

Akivaizdu, kad tokie Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai nebuvo nei laisvi, nei demokratiški. Tai buvo tik rinkimų imitacija, siekiant pavaizduoti, kad Aukščiausiąją Tarybą neva išrenka patys rinkėjai. Taip norėta jai suteikti legalumą ir legitimumą. Per visą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų istoriją nebuvo atvejo, kad kuris nors „komunistų partijos ir nepartinių bloko“ iškeltas kandidatas nebūtų išrinktas. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatais neretai tapdavo ir tokie asmenys, kurie neturėjo nieko bendra su Lietuva, net nuolat negyveno Lietuvoje, bet užėmė aukštas pareigas Sovietų Sąjungos valdžios struktūrose, buvo Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariškiai. *Taigi Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba faktiškai buvo komunistų partijos paskiriama, o ne rinkėjų renkama*. Tokia LTSR Aukščiausioji Taryba neturėjo tautos mandato reikšti jos valią. Tai buvo sovietinės okupacinės valdžios sudaryta instituciją per kurią buvo valdoma okupuotos Lietuvos teritorija.

Kitokios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos tuo metu ir nereikėjo. Ji posėdžiaudavo tik du kartus per metus, po kelias dienas, deputatai nebuvo profesionalūs politikai, jie neturėdavo atsisakyti savo kitos nuolatinės darbo veiklos; vadinama „deputatystė“ buvo tik priedas prie jų nuolatinio darbo. Beje, už tai kas mėnesį buvo mokamas atlyginimas – tai buvo vienas iš būdų laikyti deputatus paklusnius. Lietuvos politinio, ekonominio, visuomeninio gyvenimo ir visus kitus bent kiek reikšmingesnius klausimus realiai sprendė Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK, tiksliau – jo politbiuras, kurių nurodymai buvo privalomi

Lietuvos komunistų partijai, nes ji buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis padalinys. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kurioje daugumą sudarė komunistų partijos nariai, tik formaliai patvirtindavo komunistų partijos vadovybės priimtus sprendimus[45].

Sovietų Sąjungos Konstitucijoje buvo nustatyta, kad Sovietų Sąjungos ekonominė sistema grindžiama „socialistine gamybos priemonių nuosavybe", kurią sudaro valstybinė (visaliaudinė) ir kolūkinė-kooperatinė nuosavybė. Valstybinė nuosavybė buvo pagrindinė socialistinės nuosavybės forma. Privati gamybos priemonių nuosavybė buvo draudžiama. Pagal Konstituciją, asmeninė nuosavybė galėjo būti tik apyvokos, asmeninio vartojimo, patogumo ir pagalbiniai namų ūkio reikmenys, gyvenamasis namas ir darbo santaupos.

Sovietų Sąjungos ekonominė sistema, kuri, kaip minėta, buvo grindžiama valstybine nuosavybe ir griežtu centralizuotu planavimu, negalėjo būti ir nebuvo efektyvi. Per visą socialistinės santvarkos laikotarpį Sovietų Sąjungoje žmonės gyveno labai varganai, daug prasčiau negu Vakarų valstybėse, kurių ūkis buvo grindžiamas privačios nuosavybės teise ir iniciatyva, konkurencija. Su ypač dideliais ekonominiais sunkumais Sovietų Sąjunga susidūrė praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio pradžioje. Labai stigo lėšų pramonei ir kitoms ūkio šakoms modernizuoti, darbo našumas, ypač žemės ūkyje, buvo labai menkas. Valstybė negalėjo išsiversti be užsienio kreditų, valstybės skola nepaliaujamai augo, tapo akivaizdu, kad egzistuojanti ekonominė sistema jau nepajėgia užtikrinti bent kiek pakenčiamo žmonių gyvenimo lygio. Dabar tai sunku įsivaizduoti, tačiau tuomet parduotuvėse stigdavo paprasčiausių maisto produktų ir kasdienių buitinių prekių, jų pardavimas buvo normuojamas. Augo visuomenės nepasitenkinimas. Sovietų Sąjungos ekonominė sistema visiškai nepajėgė konkuruoti su JAV ir kitų Vakarų valstybių ekonomikomis. Sovietų Sąjunga labai daug lėšų skyrė ginklavimuisi, kariuomenei ir įvairioms represinėms struktūroms išlaikyti, vadinamajai „pagalbai" kitoms socialistinėms valstybėms, o tai dar labiau skurdino ir taip labai menką žmonių gyvenimo lygį.

1985 m. pasikeitė Sovietų Sąjungos komunistų partijos generalinis sekretorius, juo tapo Michailas Gorbačiovas. Prasidėjo vadinamoji „perestroika" (persitvarkymas), kurios esmė – daugiau viešumo, demokratijos, daugiau ūkinio savarankiškumo atskiriems regionams, daugiau galimybių pasireikšti žmonių iniciatyvai. Žinoma, su viena sąlyga – Sovietų Sąjunga išlieka tokia pati vieninga ir komunistų partijos centralizuotai valdoma valstybė. Kitaip tariant, sovietinė imperija išlieka, tik truputį pakeista, kad ją galima būtų apskritai išsaugoti. Kremliuje toli gražu ne visi palaikė net ir šias, iš esmės kosmetines reformas, o Lietuvos komunistų partijos vadovybė, kuri buvo labai konservatyvi, nieko nedarė, kad M. Gorbačiovo deklaruotas „persitvarkymas" prasidėtų ir Lietuvoje. Ji tiesiog laukė, kuo

[45] Iki 1988 m. visais klausimais LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesijose buvo balsuojama vienbalsiai. Pirmą kartą įstatymai ir nutarimai ne vienbalsiai buvo priimti tik 1988 m. lapkričio 17–18 d. vykusioje vienuoliktojo šaukimo dešimtojoje sesijoje.

pasibaigs vidinė partinė kova Kremliuje, o kol tai nebuvo aišku, – gniuždė demokratiją, stabdė bet kokias visuomeninių organizacijų ir atskirų žmonių iniciatyvas keisti susiklosčiusią padėtį. Taip pat ir siekį atskleisti istorinę tiesą apie 1939 m. Molotovo–Ribentropo paktą, 1940 m. sovietinę okupaciją, prievartinį Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Stabdė bet kokias visuomeninių organizacijų pastangas apsaugoti Lietuvą nuo „rusifikavimo", apsaugoti istorijos ir kultūros paminklus, gamtą ir pan.

Atsiradus didesnio viešumo galimybei, Lietuvoje 1988 m. birželio 3 d. susikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Jis prasidėjo būtent nuo reikalavimų apginti lietuvių kalbą, nustoti niokoti Lietuvos istorijos, archeologijos ir kultūros paminklus, gamtą, nepažeisti žmogaus teisių, įvertinti Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes Lietuvai. 1988 m. spalio 22–23 d. įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, patvirtinęs judėjimo Bendrąją programą, priėmęs kitas rezoliucijas. Manytina, kad Sąjūdžio pavadinime žodis „persitvarkymo" atsirado neatsitiktinai. Tuo metu šis žodis buvo kaip savotiškas skydas prieš vietinius ir centro stagnatorius, – prireikus visada buvo galima pasakyti, kad Sąjūdis sukurtas siekiant paremti M. Gorbačiovo deklaruotą „perestroiką" (persitvarkymą), o tie, kas trukdo Sąjūdžiui veikti, nesupranta persitvarkymo būtinumo, taigi jam priešinasi, vadinasi, priešinasi pačios komunistų partijos kursui. Žinoma, tikroji, giluminė Sąjūdžio idėja, kuri išsikristalizavo labai greitai, vos per pusmetį, buvo kita – pamėginti atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Bet Sąjūdžio veiklos pradžioje taip toli žvelgė nelabai daug žmonių, taip pat ir iš Sąjūdžio.

Sąjūdis labai greitai įgijo didžiulį visuomenės pasitikėjimą ir milžinišką paramą. Viešumas, istorinės tiesos sakymas, stalinizmo nusikaltimų atskleidimas, noras keisti esamą padėtį darė visuomenę laisvesnę ir atviresnę, labiau demokratinę. Sąjūdis reikalavo, kad Lietuvos komunistų partijos CK, jos kontroliuojama LTSR Aukščiausioji Taryba ir kitos valdžios institucijos nevaržytų demokratinių procesų, leistų laisvai reikštis visuomenės iniciatyvoms, netrukdytų atskleisti istorinę tiesą apie Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 m. sutartis, jų slaptuosius protokolus, Lietuvos okupaciją ir aneksiją, gyventojų tremtį. Sąjūdžio Seimas 1989 m. vasario 16 d. priėmė rezoliuciją, kurioje skelbė, kad jis „reiškia tautos ryžtą taikiu būdu atgauti savo teises, gyventi nepriklausomai nuo bet kokio diktato", žengia „keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas daliniais pasiekimais"[46]. Tai buvo atviras pareiškimas, kad Sąjūdis sieks atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Komunistų partija gerai suprato, kad jeigu Sąjūdžiui pavyks įgyvendinti savo programinius tikslus, ji praras valdžios monopolį, o socialistinė santvarka, kuri Lietuvoje buvo įdiegta prievarta, sugrius, todėl visaip trukdė viešumo ir demokratijos procesams, ribojo Sąjūdžio galimybes naudotis Lietuvos radiju ir televizija, kitomis žiniasklaidos priemonėmis. Lietuvos komunistų partijos CK 1989 m. vasario 21 d. plenume,

[46] KAŠAUSKIENĖ, V. Sąjūdis – tautos istorinės atminties versmė. Iš *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 247.

kuris buvo pramintas „juoduoju“, pasigirdo raginimai imtis veiksmų prieš tuos, „kurie iš persitvarkymo rėmimo suka į visiškos Lietuvos nepriklausomybės kelią“, „stumia Lietuvą į pražūtį“, „destabilizuoja visuomenę“. Buvo pareikalauta iš Sąjūdžio atimti „laisvą mikrofoną“, uždrausti „Atgimimo bangą“ ir kitas televizijos laidas, per kurias Sąjūdis skleidė savo idėjas[47].

Politinė padėtis Lietuvoje iš esmės pasikeitė po 1989 m. kovo 26 d. įvykusių Sovietų Sąjungos liaudies deputatų rinkimų. M. Gorbačiovas, siekdamas įgyvendinti savo paskelbtą visuomenės demokratizavimo ir viešumo kursą, įveikti „kietosios linijos“ šalininkus ir išlikti valdžioje, reformavo iki tol buvusią Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų sistemą. Pagal 1988 m. gruodžio 1 d. padarytas Sovietų Sąjungos Konstitucijos pataisas[48] ir tą pačią dieną priimtą SSRS liaudies deputatų rinkimų įstatymą[49], vietoje anksčiau buvusių tiesioginių Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų buvo renkami Sovietų Sąjungos liaudies deputatai, kurie savo suvažiavime turėjo rinkti Sovietų Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą. Iš viso buvo renkama 2250 liaudies deputatų, iš jų 1500 tiesiogiai rinko rinkėjai, o 750 deputatų vietų buvo iš anksto rezervuota Sovietų Sąjungos komunistų partijai ir su ja susijusioms bei jos kontroliuojamoms sąjunginėms visuomeninėms organizacijoms, kurios deputatus rinko savo atstovų susirinkimuose. Nauja buvo ir tai, kad pirmą kartą buvo nutarta neriboti kandidatų į SSRS liaudies deputatus skaičiaus, į vieną vietą galėjo būti iškeltas ne vienas, kaip buvo anksčiau, o daugiau kandidatų. M. Gorbačiovas tikėjosi, kad leidus rinkėjams rinktis iš kelių kandidatų, bus išrinktas toks Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame jo šalininkai turės daugumą. Lietuvai buvo skirtos 42 deputatų vietos, į kurias deputatai turėjo būti išrinkti tiesioginių rinkimų būdu, dar 16 deputatų iš asmenų, gyvenančių Lietuvoje, turėjo deleguoti Sovietų Sąjungos komunistų partiją ir sąjunginės visuomeninės organizacijos. Tai, kad Lietuvoje net 42 deputatai galėjo būti išrinkti demokratinių rinkimų būdu, rinkėjams sudarė galimybę išreikšti savo tikrąją valią. Nors buvo raginimų boikotuoti Sovietų Sąjungos liaudies deputatų rinkimus, nes dalyvavimas juose esą reikštų netiesioginį okupacinės valdžios pripažinimą, Sąjūdis nutarė, kad juose reikia dalyvauti, – Lietuvoje išrinkti deputatai turėtų galimybę Lietuvai rūpimus klausimus, taip pat ir nepriklausomybės atkūrimo, kelti pasinaudodami Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimo tribūna. Sąjūdis į rinkimus ėjo aiškiai deklaruodamas tikslą atkurti Lietuvos nepriklausomybę, o Lietuvos komunistų partija iškėlė šūkį „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities“. Tai buvo labai abstraktu, nes rinkėjams buvo neaišku, apie kokį suverenitetą kalbama. Rinkimus triuškinamai laimėjo Sąjūdis, gavęs net 36 vietas iš 42. Sąjūdžio siekiams pritarė ir didelė dalis iš 16 deputatų, kuriuos delegavo Sovietų Sąjungos komunistų partija

[47] *Tiesa*, 1989 m. vasario 23 d., Nr. 23.

[48] Закон СССР от 1 декабря 1988 года № 9853-XI «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) СССР» // *Ведомости ВС СССР*. 1988, № 49, p. 727.

[49] *Ibid.*, p. 729.

ir sąjunginės visuomeninės organizacijos. Taigi iš 58 Sovietų Sąjungos liaudies deputatų absoliuti dauguma buvo Sąjūdžio remti ir jo siekius palaikantys deputatai. Tik keli liaudies deputatai, išrinkti apygardose, kuriose gyventojų daugumą sudarė lenkų tautybės rinkėjai, buvo nusiteikę prieš Lietuvos nepriklausomybės siekį. Rinkimų rezultatai tuometei Lietuvos valdžiai buvo visiškai netikėti, sukėlė šoką. Apie tai, kad valdžia neturi visuomenės pasitikėjimo, liudijo iškalbinga aplinkybė: Sovietų Sąjungos liaudies deputatais nebuvo išrinkti nei LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas V. Astrauskas, nei Ministrų Tarybos pirmininkas V. Sakalauskas, nei kiti aukščiausi valdžios pareigūnai. Nežinia kaip būtų pasibaigęs ir tuomečio LKP CK pirmojo sekretoriaus A. M. Brazausko kandidatavimas, jeigu Sąjūdžio iškeltas kandidatas A. Juozaitis, paragintas Sąjūdžio vadovybės, kuri nenorėjo aštrinti konfrontacijos su Lietuvos komunistų partijos vadovais, likus kelioms savaitėms iki rinkimų, nebūtų atsiėmęs savo kandidatūros.

Sovietų Sąjungos liaudies deputatų rinkimai parodė, kad Sąjūdis yra stipri politinė jėga, turinti didelį visuomenės palaikymą. Komunistų partija ir jos kontroliuojama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba jau negalėjo nekreipti dėmesio į Sąjūdžio reikalavimus. Sovietų Sąjungos liaudies deputatai turėjo teisę dalyvauti LTSR Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose ir juose kalbėti. Deputatai aktyviai naudojosi šia teise, reikalaudami, kad Aukščiausioji Taryba priimtų Lietuvai naudingus sprendimus. 1989 m. sausio–vasario mėnesiais vykusiuose papildomuose rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą jos deputatais buvo išrinkti keli Sąjūdžio iškelti kandidatai. Nemažai tuometės LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų, kurie buvo išrinkti (paskirti) anksčiau, taip pat ėmė remti Sąjūdžio iniciatyvas. Sąjūdžio spaudžiamas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1988 m. spalio 6 d. įteisino Lietuvos tautinę vėliavą (trispalvę) ir V. Kudirkos „Tautišką giesmę“, kaip Lietuvos TSR simbolius; Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1989 m. gegužės 18 d. priėmė deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“, pakeitė LTSR konstituciją ir nustatė, kad Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai, o TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka; 1989 m. gegužės 18 d. buvo priimtas Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymas; 1989 m. lapkričio 3 d. – Lietuvos TSR pilietybės įstatymas, taip pat Lietuvos TSR referendumo įstatymas. Ypač svarbus buvo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–SSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, kuriame konstatuota, kad „Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos dvidešimt pirmos dienos Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija, kaip neišreiškianti lietuvių tautos valios, yra neteisėta ir negaliojanti“ ir kad „TSRS 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“, grindžiamas Lietuvos Liaudies Seimo

1940 metų liepos dvidešimt pirmos dienos deklaracija, yra neteisėtas ir Lietuvos juridiškai nesaisto“.

Sąjūdžio spaudžiamos valdžios institucijos pradėjo kitaip aiškinti ir LTSR konstitucijos nuostatas apie komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį, – nurodytos konstitucijos nuostatos esą netrukdo steigtis bei veikti ir kitoms politinėms partijoms bei organizacijoms. 1989 m. vasario 5 d. atsikūrė tarpukariu veikusi Lietuvos demokratų partija, vasario 16 d. – Lietuvos krikščionių demokratų partija, rugpjūčio 12 d. – Lietuvos socialdemokratų partija. 1989 m. rugsėjo 29 d. buvo padarytos LTSR konstitucijos pataisos[50], numačiusios, kad „teisę kelti kandidatus į deputatus turi visuomeninės, tarp jų ir politinės, organizacijos, visuomeniniai judėjimai, darbo kolektyvų ir gyvenamosios vietos rinkėjų susirinkimai“ (89 straipsnio 1 dalis). Konstitucijoje pirmą kartą buvo nustatyta, kad „kandidatų į deputatus skaičius neribojamas“ (89 straipsnio 2 dalis) ir kad „į rinkiminius biuletenius gali būti įrašytas bet koks kandidatų skaičius“ (89 straipsnio 3 dalis). Aukščiausioji Taryba buvo renkama penkeriems metams. Pirmą kartą buvo nustatyta ir tai, kad „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas atleidžiamas nuo savo gamybinių ir tarnybinių pareigų visam savo įgaliojimų laikui“ (93 straipsnis). Tai reiškė, kad Aukščiausiosios Tarybos deputato veikla laikoma profesine darbo veikla. Konstitucijos pataisomis buvo labai sumažintas Aukščiausiosios Tarybos deputatų skaičius, – vietoje 350 deputatų naujoji Aukščiausioji Taryba turėjo susidėti iš 141 deputato (98 straipsnio 1 dalis), visi deputatai buvo renkami pagal mažoritarinę rinkimų sistemą vienmandatėse rinkimų apygardose, turinčiose vienodą rinkėjų skaičių. Rinkimai buvo visuotiniai, lygūs, tiesioginiai, o balsavimas – slaptas. Buvo numatyta ir tai, kad kontroliuoti rinkėjų reiškiamą valią draudžiama. Teisę rinkti turėjo Lietuvos TSR piliečiai, sukakę 18 metų, o Aukščiausiosios Tarybos deputatu galėjo būti išrinktas Lietuvos TSR pilietis, sukakęs 21 metus (85 straipsnio 2 dalis).

1989 m. rugsėjo 29 d. buvo priimtas naujas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymas[51], kuriame buvo įtvirtintos minėtos Lietuvos TSR konstitucijos nuostatos, nustatyta Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų tvarka. Nors konstitucijoje ir rinkimų įstatyme buvo numatyta, kad teisę rinkti ir būti išrinktu turi Lietuvos TSR piliečiai, tą pačią dieną priimtame Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarime „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos“ buvo nustatyta, kad „Lietuvos TSR teritorijoje dislokuotų karinių dalinių kariai rinkimuose dalyvauja bendra tvarka“ ir kad „rinkiminės apylinkės sudaromos ir kariniuose daliniuose“. Tai reiškė, kad kandidatais į Aukščiausiosios Tarybos deputatus galėjo būti iškelti ir Lietuvoje dislokuotų okupacinių Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariai, juos galėjo kelti karių susirinkimai. Taigi Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos

[50] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) tryliktoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 449.

[51] *Ibid.*, p. 426–445.

nutarime dėl Rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos – šis nutarimas buvo poįstatyminis teisės aktas, kurio galia žemesnė negu įstatymo, – buvo nustatytos rinkimų taisyklės, konkuruojančios su tomis, kurios buvo įtvirtintos Rinkimų įstatyme. Vadinasi, Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos" prieštaravo LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymui, buvo neteisėtas.

Minėta, kad 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas Lietuvos TSR pilietybės įstatymas[52], kuris atribojo Lietuvos TSR piliečius nuo kitų Lietuvoje gyvenančių asmenų. Be to, 1989 m. gruodžio 7 d. buvo pakeistas LTSR konstitucijos 6 straipsnis, anksčiau įtvirtinęs komunistų partijos, kaip „tarybinės politinės sistemos, visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolio ir tarybinės visuomenės vadovaujančios ir vairuojančios jėgos", statusą, – ši nuostata buvo išbraukta, o vietoje jos nustatyta, kad „partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR konstitucijos bei įstatymų ribose"[53]. Taigi LTSR konstitucijoje buvo įteisinta daugpartinė sistema. Svarbus dalykas buvo ir tai, kad 1989 m. gruodžio 20 d. Lietuvos komunistų partija atsiskyrė nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos[54] ir tapo savarankiška, ne iš Maskvos valdoma partija. (LKP suskilo – tie, kas norėjo likti vieningoje Sovietų Sąjungos komunistų partijoje, tą naktį sukūrė „Lietuvos komunistų partiją ant TSKP platformos", todėl ji buvo praminta naktine „platformininkų" partija). Lietuvos komunistų partijos atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos reiškė, kad Sovietų Sąjunga neteko vieno svarbiausių įrankio, kurį pasitelkdama anksčiau valdė okupuotą Lietuvą.

Pagaliau, prieš pat rinkimus, 1990 m. sausio 15 d. LTSR Aukščiausioji Taryba buvo priversta priimti nutarimą, kad rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą turi teisę dalyvauti tik tie Lietuvoje dislokuotų Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariai, kurie, pagal Lietuvos TSR pilietybės įstatymą, gali būti Lietuvos TSR piliečiai[55]. To reikalavo atsikūrusi Lietuvos demokratų partija, LTSR Aukščiausioji Taryba ilgai spyriojosi ir tik po to, kai buvo surinkti parašai tuo klausimu surengti referendumą, Aukščiausioji Taryba priėmė minėtą nutarimą. Taip iš rinkimų proceso buvo eliminuoti Lietuvoje dislokuotų Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariškiai ir jų šeimų nariai, kurių buvo ne viena dešimtis tūkstančių.

Pakeitus Lietuvos TSR konstituciją ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų įstatymą, priėmus Lietuvos TSR pilietybės įstatymą, iš rinkimų eliminavus Lietuvoje dislokuotų okupacinių Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų

[52] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 153–161.

[53] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 507.

[54] *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 365.

[55] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios,* 1990, Nr. 4-85.

kariškius ir jų šeimos narius, buvo sudarytos galimybės surengti tikrai laisvus ir demokratinius Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus.

Lietuvos TSR konstitucijoje buvo numatyta, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai skiriami likus ne mažiau kaip trims mėnesiams iki pasibaigiant jų įgaliojimų laikui (79 straipsnio 2 dalis). Jie buvo paskirti LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. lapkričio 23 d. nutarimu[56], kuriame buvo nustatyta, kad nauja (dvyliktojo šaukimo) Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba bus renkama 1990 m. vasario 24 d. Respublikinė rinkiminė komisija buvo sudaryta LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gruodžio 4 d. nutarimu[57], jos pirmininku paskirtas Juozas Bulavas[58].

3. Pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 24 d. rinkimai buvo pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą per pastaruosius 50 sovietinės okupacijos metų. Pirmą kartą kandidatus galėjo laisvai kelti ne tik komunistų partija, bet ir kitos politinės partijos, įvairios visuomeninės, tarp jų ir politinės, organizacijos, visuomeniniai judėjimai, darbo kolektyvai ir gyvenamosios vietos rinkėjų susirinkimai. Tai buvo alternatyvūs (konkurenciniai) rinkimai, kai rungėsi ne tik kandidatai, bet ir jų rinkimų programos, kai rinkėjai turėjo galimybę pasirinkti, už ką balsuoti. Rinkėjai tuo laiku šmaikštavo, kad jie pirmą kartą per Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus turi galimybę gyvai pamatyti kandidatą, užduoti jam klausimų, kritikuoti jo rinkimų programą, pasakyti jam tiesiai į akis viską, ką apie jį galvoja. Minėta, kad LTSR konstitucijoje buvo numatyta, jog Aukščiausioji Taryba susideda iš 141 deputato. Rinkimams buvo įregistruoti net 472 kandidatai[59]. Sąjūdis iškėlė ar rėmė 146 kandidatus: 92 – nepartinius, 35 – iš savarankiškos LKP narių, 11 – iš Lietuvos socialdemokratų partijos, 4 – iš Lietuvos demokratų partijos, 2 – iš Lietuvos žaliųjų partijos, 2 – iš Lietuvos krikščionių demokratų partijos. Tuometė Lietuvos komunistų partija (savarankiška LKP) iškėlė 210 kandidatų, o „naktinė“ platformininkų (Lietuvos komunistų partija ant SSKP platformos) – 78 kandidatus. Rinkimų apygardose į vieną deputato vietą pretendavo po kelis kandidatus, tik septyniose apygardose į vieną deputato vietą buvo iškelta po vieną kandidatą. Ne dėl to, kad buvo trukdoma iškelti daugiau kandidatų, o dėl to, kad iškeltų kandidatų autoritetas buvo toks didelis, kad kiti asmenys nenorėjo su jais varžytis, atsisakė būti iškelti.

---

[56] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 472.

[57] *Ibid.*, p. 488.

[58] J. Bulavas buvo Lietuvos TSR Mokslų Akademijos narys korespondentas. Jo kandidatūrą į Respublikinės rinkimų komisijos pirmininkus pasiūlė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas.

[59] Respublikos rinkimų komisijos pirmininko J. Bulavo pranešimas LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 4.

1990 m. vasario 24 d. buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Iš jų net 72 buvo iškelti ar remiami Sąjūdžio. Rinkimuose dalyvavo 71,72 proc. visų rinkėjų. Tą dieną ne visose rinkimų apygardose pavyko iš karto išsiaiškinti nugalėtojus, tad vėliau, kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis jose vyko pakartotinis balsavimas – iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo naujai išrinktos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141. Pakartotiniame balsavime dalyvavo 66,4 proc. visų rinkėjų[60]. Dar 8 deputatai buvo išrinkti vėliau.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus triuškinama balsų dauguma laimėjo Sąjūdis, net 102 deputatai buvo iškelti ar remti Sąjūdžio. Išrinktų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų sudėtis buvo tokia: 70 – nepartiniai; 63 – įvairių politinių partijų nariai, iš jų 40 – savarankiškos LKP narių, 9 – socialdemokratai, 5 – LKP/TSKP nariai („platformininkai), 3 – Lietuvos demokratų partijos nariai; 4 – Lietuvos žaliųjų partijos nariai; 2 – Lietuvos krikščionių demokratų partijos nariai. Net 126 deputatai buvo baigę aukštąjį mokslą, 42 deputatai turėjo mokslo laipsnius. Deputatais buvo išrinkti įvairaus amžiaus žmonės, vidutinis deputatų amžius buvo 46 metai. Išrinkta 12 moterų. Aukščiausiojoje Taryboje buvo net 17 teisininkų[61].

Sąjūdžio iškelti ir jo remiami deputatai iš karto susijungė į Sąjūdžio klubą, kuriame buvo aptariami būsimi veiksmai artėjančioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. Sąjūdžio klubo idėja buvo nukopijuota iš lenkų „Solidarumo“, kurio atstovai ne tik išaiškino, kaip toks klubas veikia Lenkijos Seime, bet ir atsiuntė savo klubo nuostatus.

Rinkimai parodė, kad Lietuvos komunistų partija yra pakankamai stipri jėga, tad Aukščiausiosios Tarybos sesijai reikėjo gerai pasirengti, kad neįvyktų kokių nors netikėtumų, kad nepriklausomybės atkūrimas vyktų sklandžiai, neįstrigtų procedūrinėse ir kitose smulkmenose.

4. Teisinis atsiribojimas nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų ir nuo Lietuvos TSR

Išrinkus naują Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, reikėjo rasti atsakymus į klausimus, kurie šiandien atrodo gana aiškūs. Pirmiausia reikėjo atsakyti į klausimą, *iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė.* Ar ji atsiranda vėl įgyvendinus tautų apsisprendimo teisę (atsiranda nauja valstybė), ar tai modifikuota „Lietuvos TSR valstybė“, ar tai atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos (secesija, išstojimas iš jos), ar tai tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys? Atsakymo į šį klausimą buvo ieškoma ir principinė Sąjūdžio nuostata buvo suformuluota dar iki rinkimų – tai tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys.

[60] Mandatų komisijos pirmininko Aloyzo Sakalo pranešimas LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 19.

[61] *Ibid.*, p. 20.

Dabar šią nuostatą reikėjo paversti šios naujos Aukščiausiosios Tarybos valia, ją įvilkti į tinkamą teisinį rūbą. Reikėjo parengti valstybės nepriklausomybės atkūrimo teisinę konstrukciją.

Nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų projektus parengė išrinktų į Aukščiausiąją Tarybą Sąjūdžio deputatų komisija (toliau – Komisija), vadovaujama Vytauto Landsbergio. Į Komisiją dar įėjo Česlovas Vytautas Stankevičius, Vytenis Andriukaitis, Valdemaras Katkus, Egidijus Klumbys, Kęstutis Lapinskas, Romualdas Ozolas, Algirdas Saudargas. Komisijos sudėtyje taip pat buvo teisininkas Vytautas Sinkevičius (jis nebuvo deputatas). Kovo 11-osios akto ir kitų nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektai buvo parengti 1990 m. kovo 3–10 d. Galutinai juos suredagavo Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje sudaryta redakcinė komisija.

Nepriklausomybės atkūrimo teisinių dokumentų rengimo Komisijai buvo žinomi ir joje svarstyti keli pasiūlymai, kokia tvarka galėtų būti atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Tai nebuvo nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektai, o tik planai veiksmų, kuriuos reikėtų atlikti atkuriant nepriklausomybę.

Vieną iš nepriklausomybės atkūrimo planų pasiūlė Algimantas Petras Gureckas, tuometinis Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininko pavaduotojas. Jo planas vadinosi „Lietuvos nepriklausomybės atstatymo schema“[62]. A. Gureckas šią schemą būsimiems Aukščiausiosios Tarybos deputatams Č. Stankevičiui ir V. Katkui perdavė 1990 m. vasario 5 d., t. y. dar iki LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų. Joje buvo rašoma: „Mes, 1990 m. vasario 24 d. išrinkti Lietuvos valstybinės tautos (ar Lietuvos gyventojų) atstovai, susirinkę iškilmingo posėdžio Vilniuje šią 1990 m. .... d. skelbiame, kad ....“. Toliau nurodoma, kad skelbiama: „I-1. Aneksijos ir jos neteisėtumo nuostatos. Kovų ir darbo už išsilaisvinimą trumpa apžvalga, kaip tautos valios išraiška. I-2. Reikšdami tautos valią skelbiame... Lietuvos Tarybos 1918 vasario 16 d. Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės nutarimas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausias Lietuvos konstitucinis įstatymas. I-3. Šiuo aktu pilnai atstatomas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir jos valdžios veikimas. Mes, rinkti tautos atstovai, sudarome Seimą“. Schemoje nurodoma, kad Seimo atstovai prisiekia, paskui Seimas renka Seimo Prezidiumą ir priima savo darbo statutą, padaro 1938 m. Konstitucijos pakeitimus arba priima laikinąją Konstituciją. Numatyta, kad Seimas renka Respublikos Prezidentą, tvirtina jo paskirtą Vyriausybę, pagal Konstitucijos nuostatas sudaromas Vyriausiasis Tribunolas ir kiti teismai. Visa tai atlikus „8. Pareikalaujama, kad sovietų armija pasitrauktų iš Vilniaus miesto, paliekant jai teisę pravažiuoti miestą plentu ir geležinkeliu Minskas–Karaliaučius ir priešinga kryptimi, arba pareikalauti, kad ji neįžengtų į Vilniaus miesto centrinę dalį tarp geležinkelio ir plento“. Schemoje numatyta ir tai, kad „9. Skelbiamas referendumas: ar Lietuva turi pasilikti pilnai suvereninė ir

[62] Lietuvos Respublikos Seimo archyvas. Kovo 11-osios nepriklausomybės akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmens fondas. Ap. 1, b. 4, l. 9–11.

nepriklausoma valstybė pagal Lietuvos Tarybos 1918 vasario 16 d. (Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės) nutarimą, kuris turi ir ateityje privalo turėti pilną galią kaip aukščiausiasis valstybės įstatymas? Taip/Ne“. Kad rinkėjams būtų lengviau apsispręsti, kaip balsuoti, schemoje nurodoma, jog „[s]u rinkimine kortele turi būti kiekvienam balsuotojui įteikiamas 1918 vasario 16 d. nutarimas“.

Kartu su „Lietuvos nepriklausomybės atstatymo schema“ A. Gureckas 1990 m. vasario 5 d. Č. Stankevičiui ir A. Saudargui pateikė tekstą, kuris vadinosi „Lietuvos Laikinosios Konstitucijos bruožai“[63]. Tai nebuvo Konstitucijos projektas, tekste buvo labai trumpai aptariami tik Respublikos Prezidento ir Seimo įgaliojimai. A. Gurecko pateiktas tekstas buvo toks: „Lietuvos Laikinosios Konstitucijos bruožai. A. Seimas. B. Prezidentas. C. Ministrų Kabinetas. [Mūsų paaiškinimas: A. Gurecko tekste numatyta, kad Prezidentas ir Ministrų Kabinetas yra Lietuvos Vyriausybė]. D. Vyriausiasis Tribunolas ir žemesni teismai. 2. Seimas absoliutine visų savo narių dauguma renka Respublikos Prezidentą. 3. Respublikos Prezidentas skiria Ministrą Pirmininką ir jo pristatymu kitus ministrus. 4. Seimas gali pareikšti Ministrų Kabinetui nepasitikėjimą. Tokiu atveju Ministrų Kabinetas atsistatydina. Respublikos Prezidentas arba priima atsistatydinimą ir paskiria kitą Ministrą Pirmininką ir jo pristatytus ministrus arba atsistatydinimo nepriima, paleidžia Seimą ir skiria naujus Seimo rinkimus. Naujai išrinktas Seimas svarsto pasitikėjimo klausimą. Jei pareiškia nepasitikėjimą, Ministrų Kabinetas atsistatydina ir Respublikos Prezidentas paskiria kitą Ministrą Pirmininką ir jo pristatytus ministrus. 1. Seimo nariai renkami po vieną nuo apylinkės. Išrinktu laikomas paprastą balsų daugumą gavęs kandidatas. 5. Respublikos Prezidentas skiria Vyriausiojo Tribunolo narius, paskyrimą turi patvirtinti Seimas. Vyriausiojo Tribunolo nariai tarnauja iki 75 metų amžiaus. Tas terminas negali būti pratęstas.“ Matome, kad A. Gurecko tekste nurodyti tik atskiri ir labai trumpi būsimos Konstitucijos fragmentai.

Pirmoji diskusija dėl to, kaip atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę, vyko Sąjūdžio deputatų grupės 1990 m. kovo 1 d. posėdyje, kuriame buvo tariamasi, kokios esminės nuostatos turi būti įtvirtintos nepriklausomybės atkūrimo teisės aktuose, kokia tvarka jie turi būti priimami. Diskutuota apie tai, kaip užfiksuoti, kad atstatyta nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda ne iš Lietuvos TSR, o yra tarpukario nepriklausomo Lietuvos valstybės tęsinys, kaip panaudoti 1938 m. Konstituciją. Kalbėta ir apie tai, ar ši Aukščiausioji Taryba gali pasiskelbti Seimu, apie sienų neliečiamumą, teisės aktų priėmimo eiliškumą ir kt.

Kitokį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo veiksmų planą 1990 m. kovo 3 d. parengė deputatai Č. Stankevičius ir V. Katkus. Šis planas buvo pavadintas eskizu. Tai nebuvo nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų projektai, o veiksmų, kuriuos turėjo atlikti naujai išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, eskizas. Jų pateiktame plane visi veiksmai suskirstyti į tris etapus. *Pirmajame etape* numatyta 17 punktų, iš kurių svarbiausi šie: sušaukiama LTSR Aukščiausioji Taryba,

[63] *Ibid.*, ap. 1, b. 4, l. 5–6.

renkama Mandatų komisija, tvirtinami deputatų įgaliojimai; renkamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas; daromi pakeitimai LTSR Konstitucijos straipsniuose dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimų ir Prezidiumo sudėties, karinės tarnybos; pavedama laikinai eiti pareigas tai pačiai Vyriausybei (asmeniškai); Liaudies seimo 1940 m. deklaracija dėl Lietuvos įstojimo į SSRS paskelbiama neteisėta; patvirtinama, kad Lietuvoje galioja 1949 m. Ženevos konvencija, panaikinama bet kokia atsakomybė už karinės prievolės nevykdymą; priimamas kreipimasis į TSRS vyriausybę ir Tarptautinį Raudonąjį Kryžių dėl kareivių sugrąžinimo; deklaruojama, kad 1990 m. vasario 24 d. išrinkti deputatai yra rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų vieninteliai teisėti atstovai, gavę mandatą ir prievolę artimiausiu metu atkurti Lietuvos valstybę – jie tik naudojasi dabartinėmis svetimos jėgos valdžios struktūromis; priimamas nutarimas dėl derybų su TSRS objekto ir principinių nuostatų; išrenkama derybų su TSRS delegacija dėl TSRS ir Lietuvos Respublikos santykių atkūrimo 1920 m. ir 1939 m. sutarčių bei tarptautinės teisės principais, apibrėžiami delegacijos įgaliojimai; sudaroma [...komisija] ekonominės blokados sąlygomis veikimo strategijai ir taktikai parengti.

Antrajame etape iš penkių punktų pažymėtini šie: patvirtinama Aukščiausiosios Tarybos struktūra ir Reglamentas, sudaroma komisija krašto apsaugos ir muitinės tarnybai kurti, patvirtinama Vyriausybės struktūra, paskiriamas Ministras Pirmininkas ir jam pavedama formuoti kabinetą.

Iš *trečiojo etapo* dešimties punktų svarbiausieji yra šie: priimama deklaracija, kurioje pareiškiama, kad 1940 m. Seimo rinkimai buvo neteisėti, kad 1918 m. vasario l6 d. Lietuvos valstybės aktas niekada nebuvo panaikintas, jis turi visišką galią ir yra aukščiausias Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas, kad šiuo aktu visiškai atkuriamas 1940 m. kitos valstybės prievarta sustabdytų Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir jos veikimas, kad mes [deputatai] sudarome Lietuvos valstybės Seimą, kaip vienintelį tautos suverenumo vykdytoją, kad atkuriamas 1938 m. Konstitucijos veikimas, 1938 m. Konstitucijoje padaromos pataisos, priimamas kreipimasis į pasaulio valstybes, priimamas nutarimas dėl pasienio apsaugos organizavimo, priimamas aktas dėl Lietuvos diplomatinių tarnybų pripažinimo, priimamas kreipimasis į tautines mažumas, renkamas Seimo Pirmininkas ir Prezidiumas, formuojama Vyriausybė, sudaromi teismai, priimamas nutarimas dėl įstatymų galiojimo.

Komisijai buvo žinoma ir Lietuvos komunistų partijos pozicija, kurios esmė buvo tokia: siekti lietuvių tautos apsisprendimo teisės įgyvendinimo, nepriklausomą Lietuvos valstybę atkurti tam tikrais etapais, derybų su SSRS keliu ir sutarčių su SSRS pagrindu, siekiant lygiateisiško bendradarbiavimo tarp SSRS „Centro“ ir respublikų. Kitaip tariant, žingsnis po žingsnio derėtis su SSRS dėl įmanomo Lietuvos suvereniteto lygio, kurį būtina įforminti sutartimi su SSRS.

Komisijai taip pat buvo žinomos Juozo Urbšio, paskutinio tarpukario Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro, įžvalgos. Jo nuomone, naujas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas ne tik nereikalingas, bet net būtų žalingas, nes

1918 m. vasario 16 d. paskelbta Lietuvos nepriklausomybė galioja iki šiol. Reikia ne iš naujo skelbti nepriklausomybę, o pasirūpinti, kad 1918 m. paskelbta nepriklausomybė vėl būtų realiai įgyvendinama. J. Urbšys siūlė pagalvoti apie tai, kad būtų galima atgaivinti Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutartį, ją pritaikant prie naujų realijų.

Komisijos nariai, diskutuodami, kaip atkurti Lietuvos nepriklausomybę, palaipsniui suformulavo principines nuostatas, kuriomis turėjo būti vadovaujamasi rengiant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus. Jos buvo tokios. Lietuvos Respublika *de jure* egzistuoja nepertraukiamai. Ji yra tik okupuota *de facto* ir kovoja už okupacijos ir aneksijos nutraukimą. Rinkimuose pareikšta rinkėjų valia yra aiški – tai Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas. Todėl galima drąsiai panaudoti Lietuvai primestą svetimą struktūrą, t. y. Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, kaip tarpinę instituciją okupacijai ir aneksijai laipsniškai likviduoti. Deputatai rinkimuose gavo aiškų mandatą visiškai atkurti valstybingumą, todėl jie teisėtai tampa tautos atstovais, galinčiais išreikšti suverenią tautos valią per šią Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Tai nereiškia, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė esą atsiranda iš sovietinės Lietuvos TSR, kad vėl įgyvendinama tautų apsisprendimo teisė. Atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė yra tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tąsa, Lietuva siekia pašalinti okupacijos ir aneksijos pasekmes. Kad Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas teisiškai prasidėtų, nepriklausomybę reikia skelbti nedelsiant, dar kartą pakartojant 1918 m. vasario l6-osios akto pamatinius principus. Nepriklausomybės atkūrimo paskelbimas nereikš, kad Lietuva iš karto įvaldys visus vidinius ir išorinius suverenumo požymius, todėl Aukščiausioji Taryba visą valstybės suverenitetą įgyvendins palaipsniui. Bus tam tikras pereinamasis laikotarpis, kurį bus galima laikyti pasibaigusiu, kai Lietuva galės vėl atkurti diplomatinius santykius su valstybėmis, kurios nepripažino sovietinės okupacijos ir aneksijos. Pereinamojo laikotarpio skirstyti į konkrečius etapus nereikia, tai padaryti neįmanoma, nes gyvenimas dinamiškas, visada gali atsirasti ir atsiras naujų aplinkybių. Derybos su SSRS dėl Lietuvos okupacijos ir aneksijos nutraukimo bus galimos tik po to, kai Lietuva paskelbs nepriklausomybę. Derybos vyks ne dėl nepriklausomybės, o dėl sovietinės okupacijos ir aneksijos nutraukimo.

1990 m. kovo 11 d. priimtų teisės aktų eiliškumą ir jų turinį diktavo atsakymas į jau minėtą klausimą – iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė. Gal suformuluokime klausimą kiek kitaip: ar 1990 m. vasario 24 d. išrinkta *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo iš karto priimti Aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo*?

Čia slypėjo vienas didelis pavojus. Jeigu būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* atkuria nepriklausomybę, tai iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Su kuo, kokiu teritoriniu vienetu yra susijusi ką tik išrinkta *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba?* Jeigu su *Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika*, tai ar Lietuvos TSR yra valstybė? Ar tai, kad būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba*

atkuria nepriklausomybę, nebus interpretuojama, kad ši, demokratiškuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Tautos atstovybė, – *Aukščiausioji Taryba, tegul ir netiesiogiai, bet vis dėlto pripažįsta, jog Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma?* Viena iš formų.

Jeigu būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* atkuria nepriklausomybę, tai būtų galimas, pavyzdžiui, kad ir toks aiškinimas: iki 1940 m. buvo viena Lietuvos valstybingumo forma (vadinamoji „buržuazinė nepriklausoma valstybė“), nuo 1940 m. – kita, vadinamoji „socialistinė valstybė Sovietų Sąjungos sudėtyje“, o dabar, 1990 m., pasirenkama dar kita, nauja valstybingumo forma. Pažymėtina, kad būtent taip Lietuvos valstybingumo raida aiškinama oficialioje dabartinės Rusijos istoriografijoje. Jeigu taip, tai gal 1940 m. Lietuvoje tikrai įvyko vadinama „socialistinė revoliucija“, gal tuomet tauta pati atsisakė nepriklausomybės, pati pasirinko „socialistinį valstybingumą“, o dabar štai nutaria pasirinkti kitokią valstybingumo formą?! Jeigu taip, tai gal ir sovietinės okupacijos, ir aneksijos nebuvo?! Tai ko tada kalbėti apie Sovietų Sąjungos atsakomybę, apie jos pareigą atlyginti Lietuvai padarytą žalą, jeigu demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kaip minėta, tegul ir netiesiogiai, bet vis dėlto pripažįsta, kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma?

Norint neiškreipti istorinės tiesos, – o ji buvo ir yra tokia: Lietuva 1940 m. buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota, – reikėjo labai aiškiai konstatuoti, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda ne iš Lietuvos TSR, o yra tarpukario nepriklausomos Lietuvos valstybės tąsa. Kitaip tariant, *nepriklausomos valstybės atkūrimas turėjo būti grindžiamas tik tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumo principu.*

Reikėjo būtinai atsiriboti nuo Lietuvos TSR kaip „valstybės“ kategorijos ir šią laisvuose ir demokratiniuose rinkimuose išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą labai aiškiai atriboti ir nuo Lietuvos TSR kaip sovietinio teritorinio darinio, ir nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų kaip sovietinių institucijų, kad tarp šios Aukščiausiosios Tarybos, kuri priims Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, ir vadinamosios Lietuvos TSR neliktų nė menkiausios sąsajos. To nepadarius, – jeigu nepriklausoma Lietuvos valstybė būtų kildinama iš vadinamosios Lietuvos TSR, – tai kartų reikštų, kad legalizuojama ir legitimizuojama sovietinė okupacija ir aneksija. Vadinasi, Lietuva tampa pati atsakinga už savo gyventojų trėmimus, turto nacionalizavimą, Lietuvos ekologinį užterštumą, taip pat ir už Sovietų Sąjungos nuo 1940 m. birželio mėnesio padarytus nusikaltimus, jos tarptautines skolas ir kt. Tokiems ar panašiems teisiškai visiškai nepagrįstiems aiškinimams nebuvo galima duoti net mažiausio pagrindo. 1990 m. kovą nepriklausoma Lietuvos valstybė galėjo atsirasti tik kaip prieškario nepriklausomos Lietuvos valstybės tąsa, ji jokiais būdais ir pavidalais negalėjo atsirasti iš vadinamosios Lietuvos TSR, nebuvo galima duoti net mažiausio preteksto laikyti ją esant „postsovietinės“ kilmės.

O ar 1990 m. pradžioje prieškario nepriklausoma Lietuvos valstybė vis dar egzistavo? Juk ji jau 50 metų buvo okupuota ir aneksuota. Tarptautinėje teisėje ne be pagrindo keliamas tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu labai svarbus klausimas – per kiek gi laiko okupacija ir aneksija tampa tokios efektyvios, kad sunaikintos ar užgrobtos valstybės identitetas ir tęstinumas juridiškai ir praktiškai nebetektų galios? Kitaip sakant, per kiek laiko kalba apie okupuotos valstybės egzistavimą nebetenka prasmės? Kaip ilgai okupuota valstybė gali išlikti *de jure,* jeigu ji ilgą laiką yra fiziškai nuslopinta[64]? Tai sunkus klausimas.

Valstybės tęstinumo aspektu Lietuvos atvejis buvo pakankamai aiškus, nes, nepaisant 50-ties metų okupacijos, buvo daug požymių, įrodančių prieškario Lietuvos valstybės teisinį egzistavimą net ir jos fizinio nuslopinimo metu. Kokie požymiai liudijo apie nepriklausomos Lietuvos valstybės egzistavimą *de jure* jos okupacijos metu?

Geriausiai valstybės tęstinumą parodo jos valstybės valdžios institucijų veiklos okupacijos sąlygomis tęstinumas, pirmiausia, Vyriausybės emigracijoje buvimas. Tokia Vyriausybė būna kitų valstybių pripažįstama, ji paprastai iš karto laikoma aukščiausia valdžia išlaisvintoje savo valstybės teritorijoje, ji savo valstybės vardu gali dalyvauti tarptautiniuose santykiuose ir pan. Kaip pavyzdys galėtų būti Prancūzijos, Olandijos, Norvegijos vyriausybių egzistavimas emigracijoje Antrojo pasaulinio karo metu. Ar egzistavo Lietuvos Respublikos Vyriausybė emigracijoje? Deja, tokios Vyriausybės emigracijoje sudaryti nepavyko. Ne todėl, kad nebuvo siekta tai padaryti. Tiesiog nė viena valstybė, į kurią buvo kreiptasi siekiant sužinoti jų nuomonę, nesutiko, kad jos teritorijoje veiktų okupuotos Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar koks nors jos prototipas, ar politikų grupė, kurių siekis būtų atkurti Lietuvos nepriklausomybę[65]. Niekas tuomet nenorėjo gadinti santykių ar konfliktuoti su Sovietų Sąjunga. Prisiminkime, kad kai 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos Prezidentas A. Smetona pasitraukė į Vokietiją, jam buvo išduota tik trumpalaikė viza, suteiktas tik laikinas prieglobstis. Suteikti nuolatinį prieglobstį Vokietija atsisakė. Kai rugsėjo mėnesį A. Smetona išvyko iš Vokietijos ir apsistojo Šveicarijoje (Berne), jis negavo šios šalies Vyriausybės leidimo nuolat gyventi Šveicarijoje, nors ši šalis tuo metu neturėjo diplomatinių santykių su Sovietų Sąjunga ir Lietuvos atstovybė Berne tuo metu buvo saugi. Kai A. Smetona prašė JAV vizos (į šią valstybę jis atvyko 1941 m. kovo mėnesį), jam viza buvo išduota su sąlyga, kad kol jis gyvens Jungtinėse Valstijose, jis nebus laikomas jokios Vyriausybės vadovu ar nariu[66]. Jis buvo laikomas privačiu asmeniu, atvykusiu atostogų ir negalinčiu grįžti atgal į Lietuvą.

Tiesa, buvo bandymų pavaizduoti, kad emigracijoje Lietuvos Vyriausybė yra, tiksliau – yra jos atstovai, turintys Vyriausybės narių įgaliojimus. Šie bandymai

[64] SAKALAS, A. *Kalba Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. kovo 11 d. iškilmingame posėdyje*. Prieiga per internetą: <*https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.236816*>

[65] JONUŠAUSKAS, L. *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*. Vilnius: Gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2003, p. 133.

[66] SENN, 3 išnaša, p. 175.

žinomi *Kybartų aktų* pavadinimu. Tai paties Prezidento A. Smetonos ranka rašyti du dokumentai, du tekstai ant atskirų lapų. Jie surašyti ant paprastų lapų, tiesa, lapų viršuje yra Vytis, lapai be jokių antspaudų.

Pirmo akto tekstas yra toks: „Remdamasis Lietuvos Konstitucija (97 str.), atleidžiu ministrą pirmininką atsargos pulkininką Antaną Merkį ir jo sudarytą Ministrų Tarybą iš pareigų ir skiriu Stanislovą Lozoraitį ministru pirmininku". Kybartai, 1940 m. birželio 15 d. Parašas: A. Smetona, Respublikos prezidentas[67]. (Čia minimas Stanislovas Lozoraitis (vyresnysis), kuris tuo metu buvo Lietuvos pasiuntinys Romoje ir prie Šventojo Sosto).

Kitas dokumentas yra toks: „Remdamasis Lietuvos Konstitucija (71 str.), pavedu ministrui pirmininkui Stanislovui Lozoraičiui mane pavaduoti". Kybartai, 1940 m. birželio 15 d. Parašas: A. Smetona, Respublikos prezidentas[68].

Reikėtų trumpai priminti, kad, pagal 1938 m. Lietuvos Konstitucijos 71 straipsnį, Respublikos Prezidentui sergant arba esant užsienyje, jį pavaduoja Ministras Pirmininkas; pavaduodamas Ministras Pirmininkas atlieka už Respublikos Prezidentą jo galios veiksmus. Konstitucijos 97 straipsnyje buvo nustatyta, kad Ministrą Pirmininką ir ministrus skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas; atleidžiant Ministrą Pirmininką kartu atleidžiami ir kiti ministrai.

Tačiau gana greitai paaiškėjo, kad šie aktai surašyti ne 1940 m. birželio 15 d., o 1940 m. lapkričio 23 d., ir ne Kybartuose, o Berne (Šveicarijoje). Berne tuo metu vyko Lietuvos pasiuntinių užsienyje antrasis pasitarimas, kuriame dalyvavo ir A. Smetona. Šiame pasitarime buvo svarstoma ir tai, kad Respublikos Prezidentas turi perduoti įgaliojimus kitam asmeniui. Pasibaigus pasitarimui šie aktai ir buvo surašyti. Taigi jie buvo surašyti atgaline data.

Kokia Kybartų aktų teisinė reikšmė? Istorikai ir teisininkai teigia, kad teisine prasme tai buvo juridinė fikcija[69]. Vien todėl, kad jie buvo surašyti atgaline data. Jais buvo mėginta kvestionuoti J. Paleckio paskyrimą Ministru Pirmininku, o vėliau jo tapimą Respublikos Prezidentu, tačiau tai nebuvo Kybartų aktų pagrindinė paskirtis. Kaip savo atsiminimuose rašė tų aktų surašymo liudininkas, tuometis Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos E. Turauskas, surašant šiuos aktus buvo galvojama tik apie tai, kad jeigu Vokietija pradės karą su Sovietų Sąjunga, norėdama parodyti, kad jos pozicija Baltijos kraštų atžvilgiu yra visiškai kitokia negu Sovietų Sąjungos, ir jeigu ji ims ieškoti Lietuvos nepriklausomos valstybės tęstinumo nešėjų, – tuomet Kybartų aktai būtų panaudoti. Apie jokią platesnę šių aktų reikšmę jų kūrėjai negalvojo[70]. Be abejo, taip mąstę asmenys nieko nežinojo apie 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudarytą Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus.

Vykstant karui S. Lozoraitis nepanaudojo šių aktų, nes laikas tam buvo visiškai netinkamas. Apie Kybartų aktus nebuvo informuoti ir Lietuvos pasiuntiniai užsienio

[67] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 648, ap. 2, b. 475, l. 59–60.
[68] *Ibid*.
[69] JONUŠAUSKAS, 65 išnaša, p. 93–94.
[70] *Ibid.*, p. 93.

valstybėse. 1944 m. sausio 9 d. JAV žuvo A. Smetona[71]. 1944 m. liepos mėnesį buvo pabandyta neoficialiai supažindinti su Kybartų aktais JAV valstybės departamentą. Pirmą kartą šie aktai į viešumą iškilo 1945 m. rugsėjo 19–20 d. S. Lozoraičio rašytuose laiškuose JAV prezidentui H. Trumanui, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybių vadovams. S. Lozoraitis prisistatė Lietuvos Ministru Pirmininku, prašė Lietuvą priimti į Jungtines Tautas, kėlė Lietuvos suvereniteto atgavimo klausimą. Taigi buvo bandyta parodyti tarptautinei bendrijai – tiksliau, Vakarų sąjunginin-kėms, kad ir po A. Smetonos mirties Lietuvos valstybės valdžios tęstinumas yra išlikęs. Deja, į šiuos S. Lozoraičio laiškus net nebuvo atsakyta ir tarptautiniu mastu Kybartų aktais daugiau nebuvo pasiremta[72]. Taigi panaudoti Kybartų aktus tam, kad būtų įrodyta, jog emigracijoje egzistuoja Lietuvos Vyriausybė, nepavyko.

Tai, kad Vyriausybė užsienyje nebuvo sudaryta, nereiškia, jog okupacijos metu nebuvo jokių institucijų, atstovaujančių Lietuvos valstybės valdžiai.

Pirmiausia, tai *Lietuvos diplomatinės atstovybės užsienyje*. Iš 1939 m. pradžioje penkiolikos veikusių pasiuntinybių 1940 m. rudenį liko tik penkios oficialiai pri-pažintos Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, Londone, Vatikane, Berne ir Buenos Airėse bei Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos Ženevoje[73]. Laikui bėgant dėl lėšų ir personalo trūkumo jų sumažėjo, bet iki pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarpukario Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės veikė JAV (Vašingtone) ir prie Šventojo Sosto, taip pat Didžiojoje Britanijoje (Londone)[74]. Akivaizdu, kad jeigu okupavus nepriklausomą Lietuvos valstybę, ji nustotų egzistavusi teisiškai, negalėtų veikti ir Lietuvos diplomatinės atstovybės. Tarptautinėje praktikoje unikalus dalykas yra ir tai, kad Lietuvos diplomatinės atstovybės veikė nesant Lietuvos Respublikos Vyriausybės[75]. Jos veikė dėl to, kad valstybės, kuriose jos buvo įsikūrusios, nepripažino Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Ypač reikšminga buvo JAV sovietinės okupacijos ir aneksijos nepri-pažinimo politika, kuri buvo oficialiai išreikšta 1940 m. liepos 23 d., kai laikinai JAV valstybės sekretoriaus pareigas einantis Sumneris Wellesas paskelbė oficialų pareiškimą dėl padėties okupuotose Baltijos valstybėse[76]. Šiuo pareiškimu JAV padėjo pamatą Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politikai. Ne tik JAV, bet ir dar maždaug 50 kitų valstybių (tikslų valstybių skaičių sunku pasakyti, jis gali būti ir kitoks) niekada *de jure* nepripažino Baltijos valsty-bių aneksavimo ir inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Nepripažino Belgija, Kanada, Danija, Prancūzija, Vokietija, Didžioji Britanija, Graikija, Italija ir kt. Arčiausiai pripažinimo buvo Švedija, bet ir ji to oficialiai nėra pareiškusi. Ne visai aiški buvo Islandijos pozicija, tačiau ji įėjo į Lietuvos istoriją kaip pirmoji valstybė, kuri po

[71] Plačiau apie A. Smetonos mirties aplinkybes žr. EIDINTAS, A. *Antanas Smetona ir Justas Paleckis istorijos dramoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centas, 2022, p. 467–472.

[72] JONUŠAUSKAS, 65 išnaša, p. 120–123.

[73] *Ibid*., p. 78–79.

[74] VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 223.

[75] ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 185.

[76] *Lietuvos Respublikos užsienio politika. Dokumentai: 1939–1940*, II t. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 315–316.

1990 m. kovo 11 d. oficialiai pripažino nepriklausomą Lietuvos valstybę, – ji tai padarė 1991 m. vasario 11 d. Pažymėtina, kad Lietuvos diplomatiniai atstovai užsienio valstybėse buvo laikomi paskutinės teisėtos tarpukario Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovais, o ne Vyriausybe emigracijoje.

Sovietų Sąjunga gerai suprato, kokią reikšmę Lietuvos nepriklausomos valstybės tęstinumui turi Lietuvos diplomatinių atstovybių funkcionavimas užsienio valstybėse, kai Lietuva okupuota. Nuo pat 1940 m. birželio, kai į Lietuvą įžengė Raudonosios Armijos daliniai, kai dar tik buvo ruošiamasi vadinamiesiems Liaudies seimo rinkimams, buvo siekiama sužlugdyti Lietuvos diplomatinių atstovybių veiklą. Antai, 1940 m. liepos 6 d. užsienio reikalų ministras Vincas Krėvė-Mickevičius išsiuntinėjo telegramas atstovybėms Romoje, Vatikane, Berne, taip pat Prancūzijoje, Švedijoje, kviesdamas pasiuntinius atvykti į Lietuvą, į Kauną, „dėl tarnybinių reikalų“ (padaryti pranešimus). Tačiau visi pasiuntiniai lyg susitarę atsisakė atvykti, motyvuodami, kad serga ir pan. Kai kurie net pridėjo gydytojų pažymas. Paskaičius diplomatų atsakymus galima buvo pagalvoti, kad visi jie yra vos ne beviltiški ligoniai, kurie negali pakelti bent kiek ilgesnės kelionės nei traukiniu, nei lėktuvu. Suprantama, tikroji neatvykimo priežastis buvo visiškai kita – jie jautė, kokia ateitis laukia Lietuvos, numanė, kad atvykę į Lietuvą gali iš jos neišvažiuoti. Arba išvykti tik į Rytus, į Sibirą. Bet svarbiausias jų rūpestis buvo tai, kad nesant pasiuntinio nebūtų uždarytos Lietuvos atstovybės[77].

Po to, kai Lietuva 1940 m. rugpjūčio 3 d. buvo aneksuota ir inkorporuota į Sovietų Sąjungą, tuometis Lietuvos TSR užsienio reikalų ministerijos sekretorius Pijus Glovackis, vykdydamas Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministro V. Molotovo nurodymus, per Sovietų Sąjungos pasiuntinybę Kaune išsiuntė telegramas Lietuvos diplomatinėms atstovybėms ir pranešė, kad jų veikla nutraukiama nuo 1940 m. rugpjūčio 8 d. Telegramose buvo reikalaujama visą Lietuvos atstovybių turtą perduoti Sovietų Sąjungos atstovybėms, o visam personalui buvo nurodyta grįžti į Lietuvą. Nė vienas Lietuvos diplomatas nepakluso reikalavimui grįžti[78]. (Iš viso tuo metu užsienyje buvo apie 140 diplomatų ir jų šeimų narių).

Lietuvos užsienio reikalų ministerija nutraukė savo veiklą 1940 m. rugpjūčio 9 d. Ar diplomatinės atstovybės užsienio valstybėse toliau veiks, priklausė nuo tų valstybių požiūrio. Iš penkiolikos diplomatinių atstovybių, veikusių 1939 m. pradžioje, liko veikti tik penkios[79]. Kitoms buvo pranešta, kad jos negalės funkcionuoti ir turi būti uždarytos. 1940 m. pabaigoje užsienio diplomatinėse atstovybėse dirbo apie 40 asmenų.

1990 m. kovo 11 d. išvakarėse Lietuvos diplomatinę tarnybą užsienyje sudarė vos keli asmenys: diplomatijos šefas S. A. Bačkis; atstovas Vašingtone (JAV) ir prie Šventojo Sosto (Vatikanas) S. Lozoraitis (jaunesnysis); atstovas Londone (Jungtinė Karalystė) V. Balickas; generalinis konsulas Niujorke (JAV) A. Simutis; generaliniai

[77] JONUŠAUSKAS, 64 išnaša, p. 61.
[78] *Ibid.*, p. 67.
[79] *Ibid.*, p. 78.

garbės konsulai: Čikagoje (JAV) – V. Kleiza; Los Andžele (JAV) – V. Čekanauskas; Toronte (Kanada) – H. Lopas; Karakase (Venesuela) – V. A. Dambrava[80]. Lietuvos diplomatinės atstovybės buvo išlaikomos iš tarpukario Lietuvos Respublikos aukso ir valiutos atsargų, laikomų JAV. Tai sudarė apie 3–4 mln. JAV dolerių. JAV Prezidento nurodymu šios atsargos 1940 m. liepos mėnesį buvo įšaldytos, kad neatitektų Sovietų Sąjungai. Lietuvai priklausančios valiutos ir aukso atsargos buvo išnaudotos iki 1980 m. pabaigos. Nuo 1981 m. pradžios iki 1991 m. vidurio Lietuvos diplomatinių atstovybių veikla buvo finansuojama iš beprocentės paskolos, kurią 1980 m. Lietuvai suteikė Latvijos Respublikos diplomatinė atstovybė JAV[81].

Taigi okupuotos Lietuvos valstybės valdžios ir jos institucijų tęstinumą sovietinės okupacijos sąlygomis liudijo Lietuvos diplomatinių atstovybių veikla užsienyje.

Kita institucija, kuri išreiškė Lietuvos valstybės valdžios tęstinumą, veikė pačioje Lietuvoje. Tai *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba* (toliau – ir LLKS Taryba). Ji susikūrė 1949 m. vasario mėnesį ir apėmė bei atstovavo visoms tuo metu Lietuvoje veikusioms karinėms ir visuomeninėms formuotėms, besipriešinančioms Sovietų Sąjungos okupacijai. LLKS Taryba 1949 m. vasario 16 d. priėmė Deklaraciją[82]. Tai unikalus dokumentas. Deklaracija pirmiausia ypatinga savo turiniu: tai buvo ne tik į to meto situaciją, bet ir į ateitį orientuotas programinis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktas, kuriame buvo nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės būsimi konstituciniai pagrindai. Valstybės valdžios tęstinumo požiūriu labai svarbi Deklaracijos nuostata, kad *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas*, vadovaująs politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai (1 straipsnis). Visuotinai priimta, kad Tautos aukščiausia politinė institucija yra ne kas kita, o Tautos atstovybė. Deklaracijos priėmimo metu Lietuvoje nebuvo kitos institucijos, kuri taip plačiai atstovautų okupacijai besipriešinančiam Tautos judėjimui ir kuri galėtų išreikšti ir vykdyti tikrąją Tautos valią. Taigi Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba buvo tikroji Tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė tautos valią. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė tuometėje okupuotoje Lietuvoje; jokia kita Tautos atstovybė okupuotoje Lietuvoje tuo metu neegzistavo. Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. sausio 12 d. priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“[83]. Šiuo įstatymu Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu. Deklaracijos nuostata, kad Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas, dar labiau išryškinta, – įstatyme rašoma, jog „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo vienintelė teisėta valdžia Lietuvos teritorijoje“ (2 straipsnio 2 dalis). Konstitucinis Teismas 2020 m. liepos 30 d. nutarime[84] yra konstatavęs, kad Lietuvos Laisvės

[80] *Ibid.*, p. 309.
[81] *Ibid.*, p. 262–266.
[82] Lietuvos valstybės centrinis archyvas, f. 3377, ap. 55, b. 218, l. 191.
[83] *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 11-241.
[84] TAR, 2021-07-01.

Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra vienas iš Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų.

Galima paklausti – jeigu užsienio valstybėse 1940–1990 m. veikusios Lietuvos diplomatinės atstovybės atstovavo egzistavusiai *de jure* tarpukario nepriklausomai Lietuvos valstybei, kas tokiu atveju buvo vadinama Lietuvos TSR ir tuo metu veikusi Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba? Ar Lietuvos TSR galima laikyti valstybe? Ar Lietuvos TSR Aukščiausiąsias Tarybas, kurios buvo renkamos nuo 1947 m., galima laikyti Lietuvos parlamentais? Jeigu tai buvo parlamentai, tai kokios valstybės? Ar Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos?

Visuotinai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. gruodžio 26 d. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“[85], kurios 1 straipsnyje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti tokius požymius: 1) nuolatinius gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Prisiminkime austrų profesoriaus Georgo Jellineko mokymą apie tris elementus (vok. *die drei Elementen Lehre*), kurie turi egzistuoti, kad galėtume kalbėti apie valstybės buvimą. Tai pirmieji trys išvardyti požymiai: tauta (angl. *state population*), teritorija (angl. *defined teritory*) ir valdžia (angl. *state government*). Tačiau norint konstatuoti valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto egzistavimą, yra būtinas dar vienas požymis – *valstybės gebėjimas savarankiškai palaikyti santykius su kitomis valstybėmis.* Toks gebėjimas reiškia ne ką kita, o valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi *neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas*[86]. Akivaizdu, kad po 1940 m. okupacijos Lietuva neteko suvereniteto. Tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarką, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindus, pasirinkti užsienio politikos kryptis. Tauta taip pat neteko galimybės laisvai ir savarankiškai rinkti Seimą – Tautos atstovybę. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkiniai sprendimai buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, bet Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujamieji organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje, – juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė.

Visuotinai pripažįstama ir tai, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra Tautos suvereni valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis Tauta neturėjo jokių galimybių. Tad iš kur galėjo atsirasti Lietuvos TSR kaip valstybė? Vadinamąją Lietuvos TSR sukūrė ne Tauta ir ne jos atstovai. Lietuvos TSR atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir Tautos valios neatspindinčio vadinamojo Liaudies

[85] VADAPALAS, 74 išnaša, p. 68.

[86] Plačiau žr., pavyzdžiui, MESONIS, G. Valstybės požymiai konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 30 (22), p. 34–41.

seimo 1940 m. liepos 21 d. sprendimo, kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi *laikyti vadinamąją Lietuvos TSR valstybe nėra jokio teisinio pagrindo.*

Tai kas tuomet buvo Lietuvos TSR? Galima teigti, kad terminas „*Lietuvos TSR*“ *atspindi okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą*, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas vietines administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti šių įstaigų neva tautos atstovaujamąjį pobūdį (pavyzdžiui, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, Lietuvos TSR Ministrų Taryba), ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Tegul neklaidina pavadinime „Lietuvos TSR“ esantis žodis „respublika“. Respublika yra valstybės valdymo forma, bet Lietuvos TSR nebuvo valstybė, tad ir valdymo formos (respublika) nurodymas tebuvo fikcija – Lietuvos TSR nebuvo nei valstybė, nei respublika.

Visos vadinamosios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos 1940 m. iki tol, kol 1990 m. vasario 24 d. laisvuose ir demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, taip pat nebuvo parlamentai, nebuvo tautos atstovybės. Tai buvo ne kas kita, o tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti sovietinės okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai valdyti okupuotos ir aneksuotos Lietuvos valstybės teritoriją.

Tokio pat pobūdžio buvo ir 1985 m. išrinkta Lietuvos TSR aukščiausioji Taryba, veikusi iki 1990 m. kovo 10 d. Tai, kad Sąjūdžio spaudžiama ši Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1988–1990 m. vasario mėn. priėmė kai kuriuos teisės aktus (dėl valstybinės kalbos, vėliavos, Molotovo–Ribentropo pakto ir kt.), ir tai, kad devintojo dešimtmečio pabaigoje per šią svetimos valstybės primestą instituciją buvo galima siekti priimti kai kuriuos Lietuvai naudingus sprendimus, visiškai nereiškia, kad dėl to minėta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba esą buvo tautos atstovybė. Ji nelaikytina tautos atstovybe vien dėl to, kad ji atsirado ne laisvų ir demokratinių rinkimų būdu, ne tautos valia, jos deputatai neturėjo tautos mandato būti jos atstovais, o ji pati neturėjo tautos mandato būti tautos atstovybe. Tai buvo komunistų partijos paskirta LTSR Aukščiausioji Taryba.

Kartais vis dar tenka išgirsti vartojant maždaug tokius pasakymus: „Lietuva – pirmoji iš buvusių TSRS sąjunginių respublikų“, „Lietuva kaip postsovietinė valstybė“, „Lietuva, išėjusi iš TSRS“ ir pan. Nors šios ir panašios formuluotės vartojamos įvairiame kontekste, jų potekstėje glūdi esminė klaidinga prielaida: vadinamoji Lietuvos TSR netiesiogiai (ar tiesiogiai) laikoma valstybe; na, gal ir ne visai tikra valstybe, gal socialistine, gal su ribotu suverenitetu, bet vis dėlto valstybe?! Toks požiūris yra visiškai klaidingas. Minėjome argumentus, pagrindžiančius, kad Lietuvos TSR nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Pridursime, kad Seimo 1999 m. sausio 12 d. priimtame Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams konstatuota, kad „Lietuva savo suvereniteto tęstinumo ir tarptautinės teisės požiūriu niekada nebuvo Sovietų

Sąjungą sudarančia respublika, o tik 1940–1990 m. buvo dviejų agresorių pakaitomis okupuota valstybė. Ir 1920 m. vasarą (iki 1940 m. vasaros), ir 1991 m. rudenį Lietuva buvo Sovietų Sąjungos pripažinta nepriklausoma valstybė, pagal jokį statusą neįeinanti į SSRS valdas. Todėl bet koks „**buvusios sovietų respublikos**“ arba „**posovietinės**“ **valstybės terminas Lietuvai**, tvirtai apsisprendusiai jungtis į Šiaurės Atlanto Aljansą, **negali būti taikomas**.“[87]

Pagal tarptautinės teisės principą *ex injurija non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenių teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“[88]. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis[89], todėl negali būti laikoma buvusia sovietine respublika[90]. Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių bei pareigų tęsėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2013 m. vasario 22 d. nutarime yra konstatavęs, kad „1940 m. birželio 15 d. prieš Lietuvos Respubliką pradėta SSRS agresija (*inter alia* Lietuvos Respublikos teritorijos okupacija ir aneksija) nepanaikino Lietuvos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, ir jos suverenių galių; dėl Lietuvos Respublikos teritorijos okupacijos ir valstybės institucijų sunaikinimo buvo sustabdytas Lietuvos valstybės suverenių galių, *inter alia* jos tarptautinių teisių ir įsipareigojimų, vykdymas; 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įvykdyta Lietuvos Respublikos teritorijos aneksija, kaip agresijos tęsinys, buvo niekinis aktas, todėl Lietuvos Respublikos teritorija tarptautinės teisės požiūriu buvo okupuota kitos valstybės ir niekada nebuvo teisėta SSRS dalis.“[91]

Galime prisiminti vieną iš epizodų, kai Lietuvoje 1990 m. sausio 11–14 d. lankėsi tuometis TSKP generalinis sekretorius M. Gorbačiovas. Sovietų Sąjunga, kaip minėta, buvo partinė valstybė, kurioje viską spręsdavo komunistų partijos CK, tiksliau – jo Politinis biuras, tad TSKP CK generalinis sekretorius buvo realus Sovietų Sąjungos vadovas. Jis atvyko į Lietuvą, kaip pats sakė, siekdamas „užkirsti kelią pavojingų išcentrinių jėgų plėtrai Sovietų Sąjungoje“; įprastai kalbant tai reiškė, kad jo vizito tikslas buvo sustabdyti Sąjūdį, sustabdyti nacionalinio išsivadavimo judėjimą. M. Gorbačiovas mėgo vaidinti demokratą, flirtuodavo su minia, demonstruodavo, kad moka bendrauti su „paprastais“ žmonėmis, kad jam rūpi jų nuomonė. O tiems, kurie išdrįsdavo paklausti ko nors nemalonaus, pats

[87] Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. sausio 12 d. Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 7-144.

[88] VADAPALAS, 74 išnaša, p. 218.

[89] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės 1991 m. vasario 22 d. pareiškimas „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, t. 2, p. 538.

[90] ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 158.

[91] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

užduodavo kokį nors suktą ar netikėtą klausimą ir taip neretai suglumindavo pašnekovą, išmušdavo jį iš vėžių. Paprastai tokie triukai suveikdavo – oponentas lyg ir susigėsdavo dėl savo „nebrandžių“ minčių, lyg ir sutikdavo su M. Gorbačiovo argumentais. Vilniuje M. Gorbačiovas elgėsi taip pat. Jo kortežas sustojo gatvėje pakeliui iš oro uosto, jis išlipo iš automobilio ir kalbėjosi su žmonėmis. Žmonėms tai darė įspūdį. Sovietinė propagandos mašina veikė kaip įprastai – antai, spaudoje sušmėžavo nuotrauka, kurioje M. Gorbačiovas eina Vilniaus gatve ir veda už rankos mažą mergaitę. Vilniuje Spaudos rūmuose M. Gorbačiovas susitiko su inteligentijos atstovais ir bene pirmą kartą viešai užsiminė ir apie kažkokius „mechanizmus“, apie „rimtus“ procesus, kaip būtų galima reformuoti Sovietų Sąjungą, kaip ją paversti federacija. Be to, jis pasakė, kad rengiamas įstatymas, leisiantis sąjunginėms respublikoms išstoti iš Sovietų Sąjungos. Užsienio korespondentams (o jų buvo atvykę apie 150, iš įvairių pasaulio valstybių) tai buvo pagrindinė naujiena, tačiau susitikimuose dalyvavę žmonės reagavo ramiai, nes tai buvo labai nekonkretu. Be to, lietuvių tautai tai buvo jau praeitas etapas, ji siekė daug daugiau negu tai, ką siūlė M. Gorbačiovas. Kitą dieną spaudoje į kalbas apie kažkokius neaiškius Sovietų Sąjungos reformavimo „mechanizmus“ buvo replikuojama taip: „Mums, lietuviams, belieka tik atsidusti – 1940 metais kažkodėl nereikėjo labai gudrių mechanizmų, užteko ir vagonų“. Stengdamasis įtikinti vietinę publiką M. Gorbačiovas vartojo įvairius patoso kupinus posakius, pavyzdžiui, pareiškė, kad jis esąs *„didesnis lietuvis negu mes patys“*. Tačiau tuometėje Kuro aparatūros gamykloje, į kurią jis nuvyko pasikalbėti su „paprastais“ darbininkais, jo laukė netikėtumas, atskleidęs tikrąjį M. Gorbačiovo veidą. Eidamas per milžinišką cechą, lydimas gausios svitos ir daugybės žurnalistų, jis pamatė nuošaliau stovintį pagyvenusį darbininką, kuris rankose laikė savadarbį plakatą. Ant jo rusų kalba buvo parašyta: „Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė“. M. Gorbačiovas ryžtingai priėjo prie darbininko ir paklausė: „Nagi, kas čia parašyta? Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė. Kokia nepriklausomybė?“ Atsakymas: „Aš gimiau laisvoje Lietuvoje ir turiu mirti nepriklausomoje Lietuvoje“. M. Gorbačiovas: „Kas Jums pavedė parašyti šitą plakatą?“ Atsakymas: „Aš pats asmeniškai...“. M. Gorbačiovas: „Jūs parašėte „visiška“. Vadinasi, iš Sąjungos susiruošėte išeiti?“ Atsakymas: „Taip. Anksčiau ar vėliau...“ M. Gorbačiovas: „Jūs viską apgalvojote ir viską žinote?“ Atsakymas: „Na, žinoma...“. Generalinis sekretorius įsiaudrino, iškėlęs smilių agresyviai grūmojo pagyvenusiam žmogui, pradėjo mosikuoti rankomis ir beveik šaukė: „Ką, manote, mane sutrikdysite? Nesutrikdysite manęs!“ Net M. Gorbačiovo žmona puolė jį raminti: „Miša, ramiau, ramiau...“ Baigėsi tuo, kad M. Gorbačiovas numojo ranka ir nuskubėjo toliau, į kitą cechą. Pasirodė, kad jis nebuvo pratęs prie pokalbių, kurie netilpo į jo mąstymą, kad Lietuva gali būti nepriklausoma. Nueidamas dar mestelėjo: „Sunku jums bus...“. Bet čia pat gavo repliką atgal: „Kur? Į Jakutiją išvešite?“[92]

[92] M. Gorbačiovo nepabūgo Zenys Lisauskas. *Savanoris*, 2009 m. spalio 29 d., Nr. 10 (406), p. 8.

Štai toks įvyko pokalbis. Paprastas žmogus ne tik kad nesutriko prieš Sovietų Sąjungos vadovą, bet ir sugebėjo jam aiškiai pasakyti, ko iš tikrųjų trokšta Lietuvos žmonės.

Apie Lietuvos valstybės tęstinumą jos fizinio nuslopinimo atveju liudijo ir tai, kad užsienio valstybėse buvo pripažįstami prieškario Lietuvos Respublikos pasai, taip pat diplomatinių atstovybių užsienyje išduodami pasai, kad užsienio valstybėse buvo išsaugota Lietuvos nuosavybė (ambasadų pastatai Romoje, Paryžiuje), taip pat ir Lietuvai priklausiusios piniginės lėšos bei aukso atsargos, iki okupacijos laikytos tų valstybių bankuose.

Taigi Lietuvos valstybė okupacijos laikotarpiu išlaikė (formaliai) vadinamąjį teisinį titulą[93]. Okupuotų Baltijos valstybių teisinį statusą labai tiksliai ir vaizdingai 1954 m. apibūdino Prancūzijos Valstybės Tarybos vicepirmininkas Ernesťas Pezeťas: „Baltijos valstybės teisiškai egzistavo visada ir išlaikė savo teisinį subjektiškumą būdamos savotiškos „gyvi mirusieji" (*morts vivats*) tiek tarptautinės teisės, tiek moralės požiūriu"[94].

Būtent tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumas tapo nepriklausomybės atkūrimo pagrindas 1990 m. kovo 11-ąją.

Norint nepriklausomybės atkūrimą pagrįsti jos tęstinumo principu, pirmiausia *reikėjo 1990 m. vasario 24 d. išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą atriboti nuo prieš tai buvusių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, taip pat atsiriboti nuo vadinamosios Lietuvos TSR*. Be abejo, 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba savo esme buvo visiškai kitokia negu ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Tai buvo tikra Tautos atstovybė, išrinkta demokratiškuose ir laisvuose rinkimuose. Ji buvo atribota nuo Lietuvos TSR, priėmus ***deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų"***. Ši deklaracija buvo priimta kovo 11 d., ji turi Nr. 1-10. Tai pirmas teisės dokumentas, tiesiogiai susijęs su Kovo 11-osios aktu.

Deklaracijoje įtvirtintos šios esminės nuostatos: 1) iki 1940 m. egzistavo nepriklausoma Lietuvos valstybė, ji suverenią Tautos galią reiškė per Lietuvos valstybės institucijas; 2) 1940 m. Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, sugriovė buvusias valstybės struktūras ir primetė svetimas; 3) nuo 1988 m. atsirado naujos galimybės reikštis Tautos valiai, taip pat ir per šias primestas (esamas) institucijas; 4) tai, kad yra panaudojamos Lietuvai primestos svetimos struktūros, negali būti interpretuojama, kad pripažįstamas jas primetusios valstybės (Sovietų Sąjungos) suverenitetas lietuvių Tautai ir Lietuvos teritorijai, kad pripažįstama aneksija; 5) 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose Tauta suteikė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams Tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti Tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą; 6) ši *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 valandos bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.*

[93] KŪRIS, P. Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas ir tarptautinė teisė. *Teisės problemos,* 1998, Nr. 1, p. 12.
[94] Cituota pagal *ibid*.

Taigi, atrodytų, nedidelė smulkmena – iškrito vos trys raidės (TSR). Tačiau tai ne vien pavadinimo reikalas. Taip atsirado *Lietuvos Aukščiausioji Taryba*. Konstatuoti, jog turime visiškai kitokio pobūdžio instituciją, buvo būtina dėl to, kad institucija, kuri priims sprendimą dėl nepriklausomybės, jokiais būdais nebūtų susieta su vadinamąja Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika, kuri, kaip minėta, niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma.

Jeigu grįžtume truputėlį atgal ir prisimintume, kad V. Landsbergis buvo išrinktas *Lietuvos TSR* Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku, tai po šios deklaracijos priėmimo (konstatavus, kad yra „Lietuvos Aukščiausioji Taryba“) jis tapo *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku.* Būtent tokiu titulu jis pasirašė šią deklaraciją.

Kokios valstybės nepriklausomybę galėjo atkurti Lietuvos Aukščiausioji Taryba? Deklaracija, apie kurią ką tik kalbėjome, buvo atsiribota nuo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Minėta ir tai, kad nors Lietuvos valstybė nuo 1940 m. buvo fiziškai nuslopinta, ji egzistavo *de jure,* išlaikė savo teisinį statusą. Vadinasi, buvo aišku, kad gali būti atkurta būtent tarpukario Lietuvos valstybės, t. y. *Lietuvos Respublikos*, *nepriklausomybė.*

Minėta ir tai, kad Lietuvos TSR nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Siekiant išvengti bet kokių spekuliacijų dėl to, kokios valstybės nepriklausomybė bus atkuriama, siekiant išvengti bet kokių mėginimų tai susieti su Lietuvos TSR, buvo priimtas ***įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“***. Šis teisės aktas taip pat buvo priimtas kovo 11 d., jis pažymėtas Nr. 1-11. Įstatyme nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“, kad *Lietuvos Aukščiausioji Taryba* yra vadinama *Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba*, o Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybė vadinama Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybe. Įstatyme taip pat nurodyta, kad visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus reikia vadinti Lietuvos Respublikos *pirmojo šaukimo* Aukščiausiosios Tarybos aktais.

Šie du teisės aktai – deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ ir įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – teisės literatūroje dažnai vadinami Nepriklausomybės atkūrimo parengiamaisiais teisės dokumentais[95].

Atkreipkime dėmesį į įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, tiksliau – į jo pavadinimą. Ar jis nekelia jokių klausimų? Ar tai tipiškas tokio pobūdžio teisės akto pavadinimas?

Dar kartą pažvelkime į įstatymo pavadinimą. Jis prasideda žodžiu „įstatymas“. Tačiau Lietuvos teisės tradicijoje, taip pat kaip ir kitų valstybių teisės tradicijoje, įstatymas yra tam tikros *valstybės teisės aktas.* Be abejo, įstatymus leidžia tam tikros valstybės institucijos, paprastai parlamentai, bet įstatymas visada yra tam tikros valstybės įstatymas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas.

[95] ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 202–204.

Nagrinėjamu atveju turime kitokią teisinę išraišką: žodžių „Lietuvos Respublikos“ nėra, o pavadinimas prasideda žodžiu „įstatymas“. Kodėl?

Minėta, kad šiuo įstatymu buvo nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“. Vadinasi, tik po to, kai šis įstatymas įsigalios, visi įstatymai, kuriuos priims Lietuvos Aukščiausioji Taryba, bus vadinami Lietuvos Respublikos įstatymais. Kol šis įstatymas neįsigaliojo, žodžiai „Lietuvos Respublikos įstatymas“ negali būti vartojami. Remiantis šia logika, Aukščiausiajai Tarybai buvo pateiktas *ne įstatymo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas, o *Lietuvos TSR* Aukščiausiosios Tarybos *nutarimo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas.

Atidesnis skaitytojas tikriausiai iš karto pastebėjo, kad šiame projekte buvo padaryta klaida, nes pavadinime buvo įrašyta *„Lietuvos TSR“*. Ką tik kalbėjome apie prieš tai priimtą deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kuria, kaip minėta, raidės „TSR“ buvo išbrauktos, buvo nutarta, kad ši Aukščiausioji Taryba nuo 18 val. bus vadinama *Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*. Vadinasi, projekte taip pat turėjo būti nurodyta, kad tai yra ne *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos* nutarimo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas, o *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos* nutarimo projektas.

Projekto svarstymo metu šis netikslumas iš karto buvo pastebėtas, jis buvo ištaisytas – vietoje „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas“ įrašyta „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas“. Vienas iš deputatų pasiūlė pakeisti ir šio teisės akto formą: vietoje *nutarimo* priimti *įstatymą*[96]. Motyvas buvo toks: šiame teisės akte kalbama ir apie Konstituciją, vadinasi, tai turėtų būti ne nutarimas, o įstatymas. Reaguojant į minėtą deputato pasiūlymą, projekto pavadinimas jo svarstymo posėdyje metu buvo pakeistas taip: vietoje žodžių „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *nutarimas* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ buvo įrašyta *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Būtent už tokį įstatymo projektą buvo balsuojama, toks įstatymas buvo priimtas.

Taigi vietoje žodžio „nutarimas“ įrašius žodį „įstatymas“ susidarė teisiniu požiūriu gana kebli situacija. Buvo priimtas *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas*. Jau minėjau, kad tokių teisės aktų negali būti, nes įstatymas yra ne *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas,* o valstybės teisės aktas. Tai, kad įstatymą priima Lietuvos Aukščiausioji Taryba, nereiškia, kad gali būti vartojama formuluotė „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“. Deja, šiuo atveju atsitiko būtent taip.

Prieš oficialiai pasirašant ir paskelbiant šį įstatymą, reikėjo rasti kiek įmanoma teisiškai korektiškesnę formuluotę. Buvo įvairių pasiūlymų, pavyzdžiui, kai kurie deputatai siūlė ir tokį: vartoti formuluotę „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas – įstatymas“. Teisiškai tai nebūtų buvę gerai, nes „nutarimas“ ir „įstatymas“ yra skirtingos galios teisės aktai, jų negalima suplakti.

[96] Deputato Egidijaus Bičkausko kalba Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 78.

Įstatymų leidyboje neretai panaudojamas toks metodas: kai dėl kokios nors teisės akto nuostatos nesutariama, dažniausiai būna pasiūloma ją išbraukti. Tuomet problemos lyg ir nelieka. Šis metodas pravertė ir mūsų nagrinėjamu atveju: buvo nutarta iš pavadinimo „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas" išbraukti žodžius „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos" ir palikti vieną žodį „įstatymas". Taip atsirado įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo". Tai buvo tik redakcinio pobūdžio pataisymas, kuris tikrai neiškreipė Aukščiausiosios Tarybos valios – teisės aktas, kurį ji priėmė, išliko įstatymu.

Taigi priėmus įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo" atsirado institucija, kuri vadinosi *„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba"*. Nutraukus bet kokias sąsajas su Lietuvos TSR būtent Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo priimti sprendimą dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo.

5. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto nuostatos. 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atkūrimas. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas

Nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus rengusi Komisija ne iš karto apsisprendė, kad tai bus padaryta priimant būtent aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo". Nors akto forma buvo pasiūlyta viename iš pirmųjų Komisijos posėdžių, buvo suabejota, ar nepriklausomybės atkūrimo dokumentas turėtų vadintis aktu. Pagrindas abejoti buvo paprastas: jau turime Vasario 16-osios aktą. Nors 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba priėmė ne aktą, o nutarimą, tačiau istoriografijoje ir visuomenėje šis nutarimas dažniausiai vadinamas Vasario 16-osios aktu, tokiu pavadinimu jis įaugęs į tautos sąmonę. Tad ar nekils tam tikrų nesusipratimų ir painiavos, jeigu turėsime dar vieną aktą dėl nepriklausomybės atkūrimo[97]? Gal nepriklausomybės atkūrimo dokumentą, kurį priims nauja Aukščiausioji Taryba, reikėtų pavadinti ne aktu, o kitaip? Buvo svarstoma, kad gal reikėtų priimti deklaraciją dėl nepriklausomybės paskelbimo, gal nutarimą ar įstatymą. Siekdama būsimą nepriklausomybės atkūrimą kuo glaudžiau susieti su 1918 m. įvykusiu nepriklausomybės atkūrimu, – tada, kaip minėta, Lietuvos Taryba priėmė nutarimą, – Komisija taip pat parengė *nutarimo* dėl nepriklausomybės paskelbimo projektą. Jo pavadinimas skambėjo taip: „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo". Ar žodis „atstatymas" buvo pats tinkamiausias? Būtent jis vėliau užkliuvo ne vienam lietuvių kalbos specialistui, kurie sakė, kad vietoje žodžio „atstatymas" būtų geriau rašyti „atkūrimas". Žodis „atstatymas" nutarimo projekte atsirado neatsitiktinai – juo taip pat norėta pabrėžti būsimo nepriklausomybės paskelbimo sąsajas su 1918 m. vasario 16 d. nutarimu, kuriame, kaip skaitytojas

[97] Deputato Kęstučio Lapinsko kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 95.

gerai žino, rašoma, kad Lietuvos Taryba „*skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę*“. Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje svarstant Komisijos parengto nutarimo projektą, deputatas Arvydas Leščinskas pasiūlė priimti ne nutarimą, o arba aktą, arba rezoliuciją dėl Lietuvos valstybės atstatymo[98]. Aukščiausioji Taryba nutarė, kad Lietuvos nepriklausomybė bus atstatyta priimant ne nutarimą, o aktą.

Kovo 11-osios aktas yra trumpas, bet jo turinys labai talpus. Dvi pirmosios akto nuostatos išreiškia tarpukario Lietuvos *valstybės tęstinumą ir jos nepriklausomybės atkūrimą*. Pirmoji nuostata „*atstatomas* 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“ reiškia, kad paskelbiant nepriklausomybę nėra sukuriama nauja Lietuvos valstybė, – ji, kaip minėta, teisiškai egzistavo ir jos fizinio nuslopinimo laikotarpiu, – o tai, kad Lietuva vėl pati įgyvendina savo suverenias galias, kurių vykdymas buvo laikinai sustabdytas sovietinės okupacijos metu. Formuluotė „*atstatomas* 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“ reiškia, kad *atkuriama Lietuvos nepriklausomybė*. O kad nekiltų jokių abejonių, jog nurodyta formuluotė reiškia būtent nepriklausomybės atkūrimą, ji pratęsiama žodžiais „ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“. Akto nuostata, kad „*atstatomas* 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“ reiškia ir tai, kad nuo šiol Lietuva ir jos piliečiai nepriklauso Sovietų Sąjungos valdžios institucijų jurisdikcijai, kad Lietuva pati savarankiškai nustatys savo politinę, ekonominę ir socialinę sistemas, santykius su kitomis pasaulio valstybėmis, taip pat ir su SSRS.

Tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumą išreiškia ir antroji akto nuostata, kad „*Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios*“. Ši nuostata ne tik nurodo 1918 m. atkurtos Lietuvos valstybės konstitucinius pagrindus, bet ir įtvirtina, kad 1990 m. kovo 11 d. atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė remiasi tais pačiais konstituciniais pagrindais. Nuostata „*Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios*“ reiškia ir tai, kad konstatuojamas ne tik Lietuvos valstybės tęstinumas, bet ir jos *tapatumas*, t. y. „atkūrusi nepriklausomybę, Lietuvos Respublika tarptautinės ir konstitucinės teisės požiūriu yra Lietuvos valstybei, prieš kurią 1940 m. birželio 15 d. buvo pradėta SSRS agresija, tapatus teisės subjektas; tokį konstitucinį Lietuvos valstybės tapatumą patvirtina *inter alia* 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos

[98] Deputato Arvydo Leščinsko kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 91.

Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“[99].

Formuluotė „*šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios*“ reiškia ir tai, kad jokie vadinamojo Liaudies seimo, o vėliau – sovietinės okupacinės valdžios sudarytų marionetinių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų – sprendimai, kurie prieštaravo šiems kertiniams konstituciniams aktams, yra neteisėti.

Toliau akte konstatuojama, kad „*Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, kad joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*“. Nuostata, kad Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma reiškia *inter alia* tai, kad iš Lietuvos negali būti reikalaujama atiduoti ar kam nors „grąžinti“ Vilniaus ar Klaipėdos kraštą, ar kokias nors kitas teritorijas[100]. Ši nuostata reiškia ir tai, kad Lietuvoje negali būti jokių autonominių ar kitų panašių teritorinių darinių, kurie galėtų kelti grėsmę Lietuvos teritoriniam vientisumui. Konstatavimas, jog Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija, reiškia, kad SSRS Konstitucija Lietuvoje negalioja, kad Lietuvoje galioja tik Lietuvos Konstitucija. Kovo 11 d. akto nuostata, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija, reiškia ir tai, kad „bet kurios kitos valstybės (*inter alia* SSRS) konstitucijos galiojimo įvedimas, *inter alia* tokios konstitucijos nustatytų pareigų primetimas Lietuvos Respublikos piliečiams, buvo neteisėtas.“[101]

Ketvirtoji akto nuostata skirta išreikšti tai, kokių pozicijų (nuostatų) Lietuvos valstybė laikysis tarptautiniuose santykiuose: Lietuva pareiškia savo *ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams*, pripažįsta sienų neliečiamumą, taip pat garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Penktoji akto nuostata skamba taip: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo Aktu pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą.“ Būtent dėl to, kokia formuluotė turi būti pavartota norint išreikšti tai, *ką pradeda daryti* Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, buvo labai daug diskutuojama. Žodžiai „*pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą*“ atsirado tik pačią paskutinę naktį prieš kovo 11-ąją. Iki tol Nepriklausomybės atkūrimo projektuose buvo įrašyta kita formuluotė: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *sieks* realizuoti visą valstybės suverenitetą.“ Tikriausiai nereikia aiškinti, kad „sieks realizuoti“ nėra tas pats, kas „pradeda realizuoti“. Kodėl iki pat paskutinės akimirkos vyko diskusijos dėl to, ar Aukščiausioji Taryba *sieks realizuoti,* ar *pradeda realizuoti* visą valstybės suverenitetą? Tik todėl, kad buvo rimtų abejonių, ar nepriklausomybę paskelbusi Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba

[99] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

[100] Kovo 11-osios išvakarėse SSRS vadovybė svarstė, kad jeigu Lietuva paskelbs nepriklausomybę, iš jos turi būti atimti penki rajonai ir grąžinti Baltarusijai, o Klaipėdos miestas turėtų likti SSRS dalis. Taigi nuo Lietuvos buvo planuojama atplėšti septintadalį jos teritorijos, su maždaug 200 tūkst. gyventojų. Žr. M. Gorbačiovo slaptieji archyvai (33): 1990 m. kovo 11-ajai artėjant, Maskva ruošė Lietuvai trumpą pavadį. *Lietuvos rytas*, 2011-12-08.

[101] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

galės realiai įgyvendinti valstybės suverenitetą, ar Sovietų Sąjunga nepanaudos ginkluotos jėgos ir prievarta šiurkščiai nenumalšins paskelbtos nepriklausomybės. Deputatų grupėje, rengusioje Kovo 11-osios akto projektą, buvo svarstomas ir toks argumentas: jeigu bus įrašyta, kad Aukščiausioji Taryba jau *pradėjo realizuoti* visą valstybės suverenitetą, bet ji neturės realios galimybės tai daryti, ar nebus sumenkintas pats nepriklausomybės paskelbimas? Tik dėl to projekte buvo įrašytas žodis „*sieks*“. Nors šis žodis pats savaime neužkirto kelio iš karto „*pradėti realizuoti* visą valstybės suverenitetą“, bet jis buvo gana dviprasmiškas. Kada sieks – ar dabar, iš karto, vos atkūrus nepriklausomybę, ar vėliau, kai tam atsiras sąlygos, ir pan.? Formuluotė „*pradeda realizuoti* visą valstybės suverenitetą“ tinkamesnė, nes tiksliau atskleidžia tai, kas įvyko: paskelbusi nepriklausomybę būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba „*pradeda* realizuoti visą valstybės suverenitetą“. Vadinasi, jokios kitos valstybės valdžios Lietuvoje nėra, jokia kita institucija ar organizacija negali įgyvendinti valstybės suvereniteto, nes visą Lietuvos valstybės suverenitetą jau pradėjo įgyvendinti būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

Grįžkime prie Kovo 11-osios akto nuostatos, kad „*Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*“. Valstybė negali būti be Konstitucijos, todėl buvo būtina nedelsiant konstatuoti, kad atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Kokią Konstituciją? Rengiant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus pirmiausia buvo minima 1922 m. Konstitucija, nes tai buvo tikrai demokratinė Konstitucija. Bet ji prieš okupaciją jau negaliojo, tuo metu galiojo 1938 m. Konstitucija. Ši Konstitucija buvo autoritarinė, visa valdžia buvo sukoncentruota Respublikos Prezidento rankose, o Seimui – Tautos atstovybei – iš esmės buvo paliktas antraeilis vaidmuo. Ar atkuriama nepriklausoma valstybė tikrai savo gyvenimą turi pradėti pagal nedemokratinę, autoritarinę Konstituciją? Ar jos galiojimo atkūrimas nereiškia, kad kartu grąžinamas autoritarinis A. Smetonos režimas? Vien dėl to idėja atkurti 1938 m. Konstitucijos galiojimą buvo priimama labai atsargiai. Labiausiai dvejojo deputatai, esantys mažumoje, kurie šiuo klausimu ne visiškai pasitikėjo Aukščiausiosios Tarybos dauguma ir net įtarė, kad gali būti apgauti – gal po to, kai bus atkurtas 1938 m. Konstitucijos galiojimas, ji ir liks toliau galioti, o nauja Konstitucija nebus priimta. Tik po tam tikrų įtikinėjimų ir pažadų, kad dauguma elgsis garbingai, kad paskutinę galiojusią, t. y. 1938 m., Konstituciją reikia atkurti tik tam, kad dar kartą būtų įtvirtintas tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumas, buvo sutarta, kad bus atkuriamas būtent 1938 m. Konstitucijos galiojimas, bet tik trumpam laikui.

Įstatymą „Dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymo“ sudaro preambulė ir nustatomoji dalis. Preambulėje rašoma, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *atsižvelgia* į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, taip pat konstatuojama, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d.

įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus“. Įstatymo nustatomojoje dalyje įtvirtintos tokios nuostatos: *pirma*, „nutraukti 1978 m. Lietuvos TSR konstitucijos galiojimą“, *antra*, „nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje“. Matome, kad šios įstatymo nuostatos tiesiogiai susijusios su Kovo 11-osios akto teiginiu, jog Lietuvos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija; *trečia*, „atnaujinti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą“. Sustabdyti nurodytų skyrių ir straipsnių galiojimą buvo būtina, nes minėtos institucijos 1990 m. pradžioje neegzistavo.

Žinoma, iš karto kilo klausimas, ar 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymas reiškia ir tai, kad atkuriami ir tuo metu veikę įstatymai? Buvusių įstatymų mechaninis atkūrimas buvo neįmanomas, nes kiltų teisinis chaosas, todėl buvo įtvirtinta nuostata, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų“.

Akivaizdu, kad, 1990 m. kovo 11 d. atkūrus valstybės nepriklausomybę, gyventi pagal 1938 m. Konstituciją būtų buvę labai sunku ar net neįmanoma, nes ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kiti visuomeniniai santykiai buvo labai pasikeitę. Todėl buvo pasirinktas kitas kelias: buvo nutarta sustabdyti 1938 m. Konstitucijos galiojimą ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Tam skirtas ***įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“.*** Jame konstatuota, kad atsižvelgiant į būtinumą suderinti 1938 m. Konstitucijos nuostatas su pasikeitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, *sustabdomas* 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas ir patvirtinamas Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas. Nors jo pavadinime nėra žodžio Konstitucija, bet tai buvo ne kas kita, kaip laikinoji Konstitucija. Konstitucija turi viršenybę teisės sistemoje, Konstitucijos viršenybės principas yra demokratinės teisinės valstybės principas, jis reiškia, kad jokie teisės aktai ir veiksmai negali prieštarauti Konstitucijai. Kaip galiojančius įstatymus suderinti su Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu (laikinąja Konstitucija)? Jeigu būtų pradėta peržiūrėti kiekvieną įstatymą jo suderinamumo su Konstitucija požiūriu, tas darbas labai užsitęstų. Tuomet net nebuvo žinoma, kiek apskritai įstatymų yra, kokios jų paskutinės galiojančios redakcijos ir pan. Teisinio chaoso nebuvo galima leisti, todėl buvo įtvirtinta tokia nuostata: *nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.*

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nebuvo originali konstitucinė kūryba. Tai buvo modifikuota Lietuvos TSR konstitucija – išbrauktos nuostatos apie Lietuvos sąsajas su SSRS, pašalinta tai, kas buvo nesuderinama su Lietuvos nepriklausomybe, demokratija, žmogaus teisėmis ir laisvėmis, teisinės valstybės principais. Iki

1990 m. kovo 11 d. parengti geresnį Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą nebuvo laiko, todėl jį teko priimti nepaisant jo esminių trūkumų. Buvo akivaizdu, kad Laikinasis Pagrindinis įstatymas yra tik tam tikro pereinamojo laikotarpio dokumentas, kad jis neatitinka naujų visuomenės ir atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės poreikių[102], jį teks nedelsiant taisyti, reikės rengti iš esmės naują Konstituciją.

Taigi tokia buvo nepriklausomybės atkūrimo aktų rengimo logika, nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija.

6. Kodėl Lietuvos nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d.?

Kodėl nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d., kodėl to negalima buvo padaryti anksčiau, tarkim, iš karto po 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų arba, pavyzdžiui, kovo mėnesio pirmosiomis dienomis, arba vėliau, tarkim, kovo 15 d.?

Anksčiau to negalima buvo padaryti vien dėl to, kad per vasario 24 d. vykusius rinkimus buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Pagal tuo metu galiojusią Lietuvos TSR Konstituciją, Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo laikoma teisėta, jeigu joje dalyvauja ne mažiau kaip 2/3 visų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų (99 straipsnio 5 dalis), t. y. ne mažiau kaip 94 deputatai. Vadinasi, reikėjo palaukti, kol bus išrinkta pakankamai deputatų, kol įvyks pakartotinis balsavimas. Jis vyko kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis. Iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141. Atidedant sesiją iki kovo 10 d., t. y. iki įvyks pakartotinis balsavimas, buvo siekiama turėti garantiją, kad bus išrinkta kuo daugiau nepriklausomybės atkūrimą remiančių deputatų. Tai buvo labai svarbu, nes jeigu Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas būtų priimtas tik nedidele balsų persvara, būtų sunkiau pasaulį įtikinti, kad Lietuva tikrai nori būti nepriklausoma valstybė.

Kodėl ne vėliau kaip kovo 11 d.? Kitą dieną, t. y. kovo 12 d., Maskvoje turėjo prasidėti TSRS liaudies deputatų suvažiavimas. Formaliai tai buvo aukščiausia TSRS valdžios institucija. Jos vadovaujantis branduolys, kaip minėta, buvo komunistų partija. Šis suvažiavimas turėjo išrinkti pirmą Tarybų Sąjungos prezidentą, kuriuo turėjo tapti Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovas M. Gorbačiovas. Taip ir atsitiko, jis buvo išrinktas pirmuoju ir, beje, paskutiniu Tarybų Sąjungos prezidentu, nes po pusantrų metų Tarybų Sąjungos neliko, ji subyrėjo. Buvo baiminamasi, kad išrinktas TSRS prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, galės pamėginti įvesti Lietuvoje nepaprastąją padėtį. Nepaprastosios padėties įvedimas reikštų, kad visą valdžią Lietuvoje perima Sovietų Sąjungos kariškiai, jų kariniai komendantai, kad labai apribojamos žmonių teisės ir laisvės, kad kariškiai įgyja teisę panaudoti ginkluotą jėgą ir pan. Suprantama, tokiu atveju išrinktoji Aukščiausioji Taryba negalėtų susirinkti, negalėtų veikti, negalėtų paskelbti apie

[102] Deputato Č. Stankevičiaus kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 82.

nepriklausomybės atkūrimą. Kitaip tariant, reikėjo užbėgti TSRS liaudies deputatų suvažiavimui už akių, reikėjo suskubti pasinaudoti tautos sukurtu ir istorijos suteiktu šansu. Ir tai buvo padaryta, padaryta būtent 1990 m. kovo 11 d.

Kitą dieną po to, kai buvo priimtas Aktas dėl nepriklausomybės atkūrimo, t. y. kovo 12 d., Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutarė kreiptis į tuometę TSRS Aukščiausiąją Tarybą, jos pirmininką M. Gorbačiovą (būtent tokios buvo jo pareigos iki tol, kol jis buvo išrinktas Tarybų Sąjungos prezidentu). Kreipimosi tekstas buvo rengiamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio kabinete, jį rengiant dalyvavo A. Brazauskas, L. Sabutis, J. Žilys ir V. Sinkevičius. Dėl kreipimosi teksto kokių nors didesnių nesutarimų nekilo, – kreipimesi buvo pranešama apie tai, kad kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė teisės aktus dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo, kad šis kreipimasis yra oficialus *pasiūlymas Sovietų Sąjungai pradėti derybas dėl sureguliavimo visų klausimų, susijusių su įvykusiu valstybės nepriklausomybės atkūrimu*. Formuluotė „derybos dėl visų klausimų sureguliavimo" reiškė, kad buvo pasiūlyta derėtis ne dėl Lietuvos nepriklausomybės fakto, bet tik dėl to, kaip sureguliuoti *visus klausimus, susijusius su jau įvykusiu valstybės nepriklausomybės atkūrimu.* Taigi dėl nepriklausomybės negali būti deramasi, tai jau įvykęs faktas, nepriklausomybės atkūrimas negali būti kvestionuojamas, – gali ir turėtų būti deramasi tik dėl to, kaip sureguliuoti iš to kylančius santykius. Tai ekonominiai, finansiniai, sienų demarkacijos ir kiti panašaus pobūdžio santykiai. Bet kreipimosi rengėjų nuomonės dėl to, kaip kreiptis į M. Gorbačiovą, išsiskyrė. Oficialiai jo pareigos tuo metu buvo „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas". Ar žodžiu „draugas" (toks kreipimasis tuomet buvo visuotinai priimtas), ar žodžiu „gerbiamasis", ar tiesiog „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke"? O gal, kaip buvo šmaikštaujama pasitarime, žodžiais „brangusis Michailai Sergejevičiau", kuriais į jį tuo metu dažnai buvo kreipiamasi ir kurie jam patiko... V. Landsbergis pasiūlė kreipinį, kuris daug tiksliau atspindėjo tai, kas iš tiesų įvyko. Tas kreipinys buvo toks: „Jo prakilnybei Michailui Gorbačiovui". Kreipinys „Jo prakilnybei" – tarptautinėje teisėje, diplomatinių santykių praktikoje įprastas kreipinys, kai *vienas valstybės vadovas oficialiai kreipiasi į kitos valstybės vadovą.* Kai Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis pasiekė TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, didžiausią šurmulį ir net kai kurių deputatų pasipiktinimą sukėlė būtent šis kreipinys. Vėliau vienas iš M. Gorbačiovo „perestroikos" architektų Aleksandras Jakovlevas savo atsiminimuose rašė, kad kai jis išgirdo kreipinį „Jo prakilnybei", jis supratęs, kad Lietuva tikrai išsprūdo iš Sovietų Sąjungos.

Minėta, kad Lietuvos valstybės nepriklausomybė buvo atkurta vadovaujantis jos tęstinumo principu. *Galima paklausti: ar 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta ta pati Lietuvos Respublika, kuri egzistavo tarpukariu, t. y. iki 1940 metų sovietinės okupacijos?* Praėjus 50 metų nuo to, kai Lietuva buvo okupuota ir aneksuota, visko grąžinti į buvusią pirminę padėtį buvo neįmanoma, nes politiniai, ekonominiai, socialiniai santykiai buvo iš esmės pasikeitę. Tarptautinėje teisėje tokiais

atvejais kalbama apie modifikuotą valstybės identitetą ir tęstinumą[103]. Atkūrus nepriklausomybę buvo išspręsta „globalinė" problema – atkurtas teisingumas plačiausia prasme, t. y. atkurta nepriklausoma valstybė, tačiau sprendžiant konkrečius klausimus *valstybės identitetas buvo kiek pakeistas, tačiau tik tiek, kad tai nepaneigtų valstybės tęstinumo.*

Praėjusiame amžiuje buvo priimti net trys Lietuvos valstybingumui svarbiausi aktai, kuriuose pavartota formuluotė apie Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą.

Pirmasis – 1918 m. vasario 16 d. aktas. Jame rašoma, kad Lietuvos Taryba „*skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę*". Taip pat nurodoma, kad „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas". Taigi vartojama formuluotė „*skelbia atstatanti*".

Antrasis aktas – Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. deklaracija (ji buvo priimta pirmame šio Seimo posėdyje), kurioje vartojama tokia formuluotė: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, *proklamuoja esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę,* kaipo demokratinę respubliką etnologinėmis sienomis ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis valstybėmis". Taigi vartojama formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*".

Palyginus formuluotes „*skelbia atstatanti*" (1918 m.) ir „*proklamuoja esant atstatytą*" (1920 m.) galima teigti, kad jos nėra visiškai identiškos, turi tam tikrų tekstinių skirtumų. Tačiau formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*" nereiškia, kad 1920 m. Lietuvos nepriklausomybė buvo atstatyta dar kartą, t. y. antrą kartą, ar kad 1920 m. buvo patvirtintas 1918 m. vasario 16 d. aktas[104]. Tiesa, istorinėje literatūroje yra teiginių, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija, kuria buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, yra „visos tautos rinktų atstovų valios pareiškimas", ir kad „tas didelės istorinės reikšmės įvykis *galutinai patvirtino* 1918.II.16 nepriklausomybės paskelbimo aktą <...>"[105]. Vis dėlto manytina, kad yra pagrindas kitaip vertinti 1918 m. vasario 16 d. akto ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos „Lietuvos valstybės nepriklausomybės proklamavimas" santykį. Pritartina K. Račkausko nuomonei, kad „nustatydamas Lietuvos valstybės pamatus, Seimas negali prieštarauti Vasario 16 d. Aktui, nes jo paties galia ir teisinis pagrindas yra išvestiniai iš to Akto. Jis negali būti pilnai suverenus, bet aprėžtas, sąlygotas ir negali savo valia keisti savo titulą ar plėsti savo kompetenciją. Jam Tarybos yra uždėta pareiga nustatyti Lietuvos valstybei papildomus pagrindus, respektuojant tuos, kurie yra Lietuvos Tarybos suminėti Akte."[106] Kita vertus, 1918 m. vasario 16 d. akte vartojama formuluotė „skelbia

[103] KŪRIS, 93 išnaša, p. 12.
[104] MAKSIMAITIS, M. Lietuvos valstybė ir teisė 1918–1940 m. Iš *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 40.
[105] Žr., pavyzdžiui, DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V. *Lietuvos Steigiamasis Seimas*. New York, 1975, p. 66.
[106] RAČKAUSKAS, K. *Lietuvos konstitucinės teisės klausimais*. New York, 1967, p. 15–16.

atstatanti“ ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluotė „proklamuoja esant *atstatytą*“ nėra visiškai tapačios, esminis jų skirtumas yra tai, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*“ rodo, jog yra pasibaigęs tam tikras 1918 m. vasario 16 d. atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės raidos laikotarpis, kad prasideda naujas valstybės raidos etapas, kai jau funkcionuoja visuotinių demokratinių rinkimų būdu sudaryta Tautos atstovybė – Seimas. Kita vertus, Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijoje išspręstas labai svarbus klausimas – yra nurodyta Lietuvos valstybės valdymo forma. Tai demokratinė respublika.

Be abejo, ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija, ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. priimtas konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ yra konstitucinę reikšmę turintys teisės aktai, nes juose įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai.

Taigi 1918 m. vasario 16 d. aktas buvo galutinis, tai nebuvo aktas *ad referendum*. Jeigu taip, tai kodėl Steigiamasis Seimas apskritai grįžo prie klausimo apie nepriklausomybės atkūrimą?

Tuomet buvo aktyviai propaguojama nuomonė, kad tik Seimas, kaip tautos atstovybė, gali priimti sprendimus, išreiškiančius tautos valią[107]. Tokį požiūrį būtų sunku ginčyti. Tikrai tik Seimas yra tautos atstovybė ir tik Seimas gali išreikšti tautos valią. Bet tai nereiškia, kad tautos valios neišreiškė Lietuvos Taryba, kai 1918 m. vasario 16 d. priėmė nutarimą paskelbti Lietuvos nepriklausomybę. Juk būtent Lietuvos Tarybos priimtas nutarimas dėl Lietuvos nepriklausomybės sudarė sąlygas atsirasti Steigiamajam Seimui. Jis negalėjo kvestionuoti to, kas buvo nustatyta 1918 m. vasario 16 d. nutarime. Manytina, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluote „*proklamuoja esant atstatytą*“ yra konstatuojama tam tikra valstybingumo būklė – nepriklausomybė realiai įgyvendinta.

Trečiasis aktas – 1990 m. kovo 11-osios aktas. Jame įrašyta tokia formuluotė: „yra *atstatomas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė*“. Be to, nurodoma, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kaip suvereninių galių reiškėja, šiuo aktu pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą“. Šios nuostatos reiškia, kad Aukščiausioji Taryba iš karto atkūrė nepriklausomybę. Minėjome, kad Aukščiausioji Taryba turėjo tautos įgaliojimus tai padaryti ir juos įgyvendino. Aukščiausioji Taryba iš esmės vykdė Steigiamojo Seimo funkcijas. Jokio kito tautos atsiklausimo pagal Kovo 11-osios aktą nereikėjo ir jo negalėjo būti. Kitaip būtų iškreipta Kovo 11-osios akto esmė ir prasmė.

Čia tenka atkreipti dėmesį į tai, kad teisinėje literatūroje galima sutikti ir kitokią nuomonę. Ją lemia tai, kad klaidingai interpretuojamas Kovo 11-osios akto ir 1991 m. vasario 9 d. vykusios visuotinės apklausos (plebiscito) santykis. Ta apklausa buvo surengta praėjus mažiau negu mėnesiui nuo 1991 m. sausio 13 d. įvykdytos Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą. Tuomet žuvo 14 žmonių, daugiau kaip 700 buvo sužeisti. Apklausai buvo pateiktas toks klausimas: „Ar jūs

[107] PURICKIS, J. Seimų laikai. Iš *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 141.

už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika?“ *Apklausos biuletenyje buvo nurodyta, kad šis klausimas siejamas su rengiama nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija, į kurios pirmąjį straipsnį buvo siūloma įrašyti, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika*“. Tada 3/4 Lietuvos gyventojų, turinčių aktyviąją rinkimų teisę, pasisakė už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika.

Iš apklausos ir jos rezultatų kartais daroma tokia išvada: „<...> 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo* 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą“[108] [išskirta autoriaus – *V. S.*]. Sąvoka „legitimus“ turi įvairių reikšmių, dažniausiai ji reiškia, kad tam tikras reiškinys turi didelį visuomenės palaikymą, kad jam pritariama. Kitaip tariant, kalbama apie pasitikėjimą, apie tam tikrą jo laipsnį. Atrodytų, kas gali būti nepriimtino teiginyje, kad visuotinėje apklausoje (plebiscite) 3/4Lietuvos gyventojų galuti nai *legitimavo* 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą. Ir vis dėlto teiginys, kad „plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo* 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą“, mūsų nuomone, yra teisiškai klaidingas.

Šiame teiginyje esanti formuluotė „*galutinai legitimavo*“ leidžia daryti ir tokią, visiškai klaidingą, prielaidą, kad 1990 m. kovo 11 d. aktas neva buvo nepakankamai legitimus, nes jis vėliau plebiscito būdu buvo „galutinai legitimuotas“ (?!). Teiginys apie 1990 m. kovo 11-osios akto tariamai vėliau įvykusį „galutinį legitimavimą“, mūsų nuomone, yra nesuderinamas su faktu, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 11 d. priimdama aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, turėjo visus tautos jai suteiktus įgaliojimus (mandatą) atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šiuos įgaliojimus Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gavo iš tautos per rinkimus į šią Aukščiausiąją Tarybą, kurie įvyko 1990 m. vasario 24 d.; teisinis faktas, kad Lietuvos gyventojai, turintys rinkimų teisę, 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų metu suteikė išrinktiems Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, yra konstatuotas Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. priimtoje deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“[109], kuri buvo priimta prieš priimant aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Pažymėtina, kad 1990 m. kovo 11 d. aktu Lietuvos nepriklausoma valstybė buvo atkurta vienkartiniu, neatšaukiamu ir nepaneigiamu Tautos atstovų sprendimu, ji buvo atkurta ir legaliai, ir legitimiai. Taigi 1990 m. kovo 11 d. akto vėliau nereikėjo dar kaip nors „galutinai legitimuoti“.

1991 m. vasario 9 d. visuotinė apklausa (plebiscitas) buvo surengta ne tam, kaip kartais rašoma teisės literatūroje, kad „prieš pradedant rengti būsimos

[108] VAIČAITIS, V. *Konstitucinių įstatymų fenomenas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 78.

[109] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 308–309.

kodifikuotos rašytinės konstitucijos projektą, buvo nuspręsta, jog nuostatą dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos, kuri jau buvo konstatuota Kovo 11-osios akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, reikia įtvirtinti surengiant visuotinę apklausą – plebiscitą, taip *suteikiant šiai normai konstitucinį statusą*“[110]. Nors taip teigiant yra daromos nuorodos į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramas, taigi lyg ir cituojami deputatų pasisakymai, iš stenogramų matyti, jog Kovo 11-osios akto nuostatos, kad Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė valstybė, atžvilgiu kaip tik buvo vengiama bet kokių referendumų. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. posėdyje Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis kalbėjo: „<...> iš mūsų štai vis reikalauja kažkokio referendumo, kad pasirodę neapdairūs patys ir pripažintume, jog kovo 11 dienos aktai neva dar nepakankami, ir tada įkliūtume į žinomą „neišstojimo įstatymo“ kilpą. Todėl atsisakydavome, matydami klastą ir primindami, jog rinkėjų mums duotas mandatas atkurti nepriklausomybę taip pat yra tautos suverenios galios raiška, kurią mes, išrinkti deputatai, tik paskelbėme ir po to vis labiau praktiškai įgyvendiname. Bet dabar jau patys nutarėme pasitikrinti. <...> Pasitikrinome. Žmonės nėmaž nesuabejoję dėl nepriklausomybės, veikiau priešingai – dar tvirčiau apsisprendę, įsitikinę; jų balsai patvirtino, kad Kovo 11-oji buvo reikalinga ir teisinga, o dabar yra atėjęs laikas žengti toliau.“[111]

Pažymėtina, kad rengiant minėtą apklausą nebuvo net minties, kad gyventojai turės apsispręsti dėl valstybės nepriklausomybės ar valstybės formos. Kovo 11-osios akto nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė, nuo pat jo priėmimo buvo ir yra nekvestionuojamas dalykas. Svarbiausias 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos tikslas buvo visiškai kitoks: noras dar kartą parodyti pasaulio valstybių bendrijai, kad Tauta jau yra pasirinkusi Lietuvos valstybės nepriklausomybę, – Tautos valią 1990 m. kovo 11 d. aktu išreiškė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai; visuotine apklausa taip pat buvo siekta paskatinti Vakarų demokratinių valstybių vadovus kuo greičiau pripažinti Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Kita vertus, gyventojų visuotinė apklausa buvo Lietuvos Respublikos atsakymas į 1991 m. kovo 17 d. turėjusį įvykti Sovietų Sąjungos rengtą referendumą dėl SSRS išsaugojimo. Lietuvos politinė ir teisinė pozicija dėl šio Sovietų Sąjungos organizuojamo referendumo ir jo pretenzijų buvo suformuluota 1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškime „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS

[110] VAIČAITIS, 107 išnaša, p. 77.

[111] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos (Nr. 25)*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 441–442.

referendumo“[112]. Šiuo pareiškimu dar kartą buvo pabrėžta, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. „jokie TSRS įstatymai ar valdžios nutarimai Lietuvoje neveikia ir jos žmonių niekaip neįpareigoja“, kad „pasaulio valstybių bendrija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos ir teisiniu požiūriu Lietuva niekada nebuvo TSRS teritorijos dalimi“, kad TSRS struktūrų pastangos organizuoti Lietuvoje tokį referendumą yra „ne kas kita, kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą“.

Vertinant 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito) ir Kovo 11-osios akto santykį, *esminę reikšmę turi tai, kad visuotinės apklausos balsavimo biuletenyje buvo nurodyta, jog apklausa siejama su rengiamos naujos Konstitucijos siūlomu pirmuoju straipsniu, pagal kurį „Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika“, o ne su Kovo 11-osios akto nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė*. Taigi Lietuvos gyventojai 1991 m. vasario 9 d. visuotinėje apklausoje ne „galutinai legitimavo“ Kovo 11-osios aktą, o išreiškė valią, kad Kovo 11-osios akto nuostatos, jog Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė, būtų įtvirtintos ir rengiamos naujos Lietuvos Respublikos Konstitucijos pirmajame straipsnyje.

Išvados

1. Lietuvoje 1990 m. vasario 24 d. įvykę rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą buvo pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą per pastaruosius 50 sovietinės okupacijos metų. Visi iki tol vykę – vadinamojo Liaudies seimo rinkimai 1940 m. ir vėlesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų rinkimai – nebuvo tikri, tai buvo tik jų imitacija, farsas, nes LTSR Aukščiausiosios Tarybos buvo komunistų partijos paskiriamos.

2. Nepriklausomybės atkūrimas buvo grindžiamas tarpukario (1918–1940 m.) nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumo principu, kuris reiškė, kad nepriklausomybę atkūrusi Lietuva yra tarpukario (1918–1940 m.) nepriklausomos Lietuvos valstybės tąsa. Ji nėra nauja valstybė, ji atsiranda ne dėl to, kad Lietuva „išstojo“ iš Sovietų Sąjungos ar vėl įgyvendino tautų apsisprendimo teisę. Nors sovietinės okupacijos metu Lietuvos valstybė buvo fiziškai nuslopinta, per visą okupacijos laikotarpį ji egzistavo *de jure*.

3. 1990 m. vasario 24 d. išrinkta nauja Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba iš esmės skyrėsi nuo ankstesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų tuo, kad buvo išrinkta laisvuose ir demokratiškuose rinkimuose. Naujai išrinktą LTSR Aukščiausiąją Tarybą reikėjo atriboti nuo ankstesnių sovietinių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, taip pat atriboti nuo vadinamosios Lietuvos TSR valstybės, kad su jomis neliktų jokių sąsajų. Tai buvo padaryta priėmus deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, pagal kurią 1990 m. vasario 24 d.

[112] 1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškimas „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, t. 2, p. 538.

išrinkta *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 val. tapo Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*. Paskui buvo priimtas įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, pagal kurį oficialus valstybės pavadinimas yra Lietuvos Respublika, o *Lietuvos Aukščiausioji Taryba tapo Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba*. Nutraukus bet kokias sąsajas su Lietuvos TSR, atsirado Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kuri galėjo priimti Nepriklausomybės Aktą.

4. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akte įtvirtinus nuostatą, kad „*Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*“, buvo būtina nedelsiant konstatuoti, kad atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Norint pabrėžti atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumą, buvo nutarta trumpam laikui atkurti paskutinę iki sovietinės okupacijos galiojusią 1938 m. Lietuvos Konstituciją. Tai buvo padaryta priėmus Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymo“.

5. Gyventi pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją būtų buvę labai sunku ar net neįmanoma, nes ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kiti visuomeniniai santykiai buvo labai pasikeitę. Todėl, vos atkūrus 1938 m. Lietuvos Konstituciją, buvo nutarta iš karto sustabdyti jos galiojimą ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Tam skirtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“.

III SKYRIUS

KOVO 11-OSIOS AKTAS TARPTAUTINĖS TEISĖS POŽIŪRIU

Dainius Žalimas

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto dekanas, profesorius

Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimas po penkis dešimtmečius trukusios jų okupacijos pelnytai vadinamas nuostabia tarptautinės teisės pergale ir unikaliu politiniu bei teisiniu fenomenu, neturinčiu analogų tarptautinės teisės istorijoje[1]. Pirmoji Baltijos valstybė, kuri atkūrė nepriklausomybę, buvo Lietuvos Respublika, 1990 m. kovo 11 d. priėmusi Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo"[2] (toliau – ir Kovo 11-osios aktas). Kitos dvi Baltijos valstybės tai padarė praėjus kiek daugiau nei 17 mėnesių, 1991 m. rugpjūtį, besivadovaudamos tais pačiais tarptautiniais teisiniais pagrindais, kaip ir Lietuva[3].

Lietuvos Respublikai pirmajai iš Baltijos valstybių teko atremti Sovietų Sąjungos reikalavimus atsisakyti nepriklausomybės (atšaukti Kovo 11-osios aktą) ir tokius reikalavimus lydėjusią sovietinę agresiją mėginant reokupuoti Lietuvą 1991 m. sausį; po to atkurtąją Lietuvos Respublikos nepriklausomybę pripažino pirmosios užsienio valstybės 1991 m. vasarį[4]. Visa tai leidžia ne tik kalbėti apie Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo unikalumą apskritai, bet ir išskirti unikalų Kovo 11-osios akto vaidmenį ir reikšmę tarptautinės teisės raidai.

Kokiais aspektais tarptautinei teisei reikšmingas Kovo 11-osios aktas? Jiems išryškinti galima pasitelkti kelis šaltinius. Pirma, tai – Kovo 11-osios aktą aiškinančios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos[5], kad:

– iš 1990 m. kovo 11 d. akto nuostatų „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol

---

1 YAKEMTCHOUK, R. Les republiques baltes en droit international: Echec d'une annexation operee en violation du droit des gens. Iš *The Baltic Path to Independence*. New York: William S. Hein & Co., 1994, p. 261; VADAPALAS, V. Pratarmė. Iš ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. Vilnius: Rosma, 1997, p. 8.

2 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo". *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-222.

3 ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 211–214.

4 ŽALIMAS, D. SSRS agresija prieš Lietuvos Respubliką 1991 m. sausį: tarptautiniai teisiniai aspektai (The Soviet Aggression against Lithuania in January 1991: International Legal Aspects). Iš *Vilniaus pedagoginio universiteto mokslinių straipsnių rinkinių serijos „MSR serija". Mokslinių straipsnių rinkinys „1991 metų Sausio 13-oji Lietuvoje naujausiųjų mokslinių tyrimų kontekste (Selection of scientific articles 13 January 1991 in Lithuania in the Context of the Newest Scientific Research")*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 50–51, 61–62, 193, 205–206.

5 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas (TAR, 2014-03-19, Nr. 3226); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas (*ibid*., 2021-07-01, Nr. 14847).

Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“ matyti, jog Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas buvo grindžiamas Lietuvos valstybės tęstinumu, kuris reiškia, kad 1940 m. birželio 15 d. prieš Lietuvos Respubliką pradėta SSRS agresija (*inter alia* Lietuvos Respublikos teritorijos okupacija ir aneksija) nepanaikino Lietuvos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, ir jos suverenių galių; dėl Lietuvos Respublikos teritorijos okupacijos ir valstybės institucijų sunaikinimo buvo sustabdytas Lietuvos valstybės suverenių galių, *inter alia* jos tarptautinių teisių ir įsipareigojimų, vykdymas; 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įvykdyta Lietuvos Respublikos teritorijos aneksija, kaip agresijos tęsinys, buvo niekinis aktas, todėl Lietuvos Respublikos teritorija tarptautinės teisės požiūriu buvo okupuota kitos valstybės ir niekada nebuvo teisėta SSRS dalis;

– iš 1990 m. kovo 11 d. akto nuostatų „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas“ matyti, kad konstatuojamas ne tik Lietuvos valstybės tęstinumas, bet ir jos tapatumas: atkūrusi nepriklausomybę, Lietuvos Respublika tarptautinės ir konstitucinės teisės požiūriu yra Lietuvos valstybei, prieš kurią 1940 m. birželio 15 d. buvo pradėta SSRS agresija, tapatus teisės subjektas; tokį konstitucinį Lietuvos valstybės tapatumą patvirtina *inter alia* 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“.

Antra, Kovo 11-osios aktas minimas 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos sutarties su Rusija dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų[6] (toliau – ir Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis) 1 straipsnyje, kurio nuostatos yra neatšaukiamos ir amžino galiojimo: konkrečiai, pagal šį straipsnį Rusijos Federacija pripažįsta Lietuvos Respubliką visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal jos „valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose <...> 1990 metų kovo 11 dieną“. Ką konkrečiai tai reiškia, ypač aktualu prisiminti dabar, kai Rusijos agresija prieš Ukrainą griaunami tarptautinės teisės pamatai ir siekiama įgyvendinti „rusų pasaulio“ ideologiją, kurios vienas iš postulatų yra „istorinės Rusijos“ buvusios SSRS ribose atkūrimas[7]. Prieš imdamasi plataus masto agresijos Rusija ultimatyviai siūlė Vakarams pripažinti išskirtine jos interesų sfera visą buvusios SSRS ir jos kontroliuotų šalių teritoriją, t. y. sudaryti panašų į Molotovo–Ribentropo paktą[8]. Tad, kaip ir Ukraina, Kovo 11-osios Lietuvos Respublika

[6] Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų. *Lietuvos aidas*, 1991 m. liepos 30 d.

[7] Prieš pradėdamas plataus masto puolimą prieš Ukrainą Rusijos Federacijos prezidentas V. Putinas 2022 m. vasario 21 d. eilinį kartą apgailestavo dėl „istorinės Rusijos, žinomos kaip SSRS“, griuvimo dėl „radikalų ir nacionalistų“ veiksmų, kuriems padėjo „komunistų partijos vadovybės strateginės klaidos“. Žr. *Address by the President of the Russian Federation*, 21 February 2022. Prieiga per internetą: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>.

[8] ŽALIMAS, D. Vakarų „ne“ Rusijai lemia ir tarptautinė teisė. *LRT portalas*, 2022 m. vasario 10 d. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1612206/dainius-zalimas-vakaru-ne-rusijai-lemia-ir-tarptautine-teise>.

„rusų pasaulio“ ideologams yra neteisėtas atsitiktinis darinys, kuris turėtų būti pašalintas (jeigu tik dabartiniam Rusijos režimui nepritrūktų tam jėgų). Juk būtent Kovo 11-osios aktas yra vienas ryškiausių šiuolaikinės tarptautinės teisės viršenybės tarptautiniuose santykiuose ir SSRS griūties simbolių.

Kaip matyti, svarbiausios Kovo 11-osios akto nuostatos yra susijusios su daugybe tarptautinės teisės institutų: agresijos draudimu, tarptautinių sutarčių galiojimu, senatimi, valstybės tęstinumu ir tapatumu, diplomatiniu atstovavimu, laisvu tautų apsisprendimu, pripažinimu, valstybių atsakomybe. Pamėginkime šių institutų kontekste pažvelgti į atitinkamas Kovo 11-osios akto nuostatas.

1. Stimsono doktrinos universalumas: agresijos draudimą pažeidžiančių tarptautinių sutarčių absoliutus negaliojimas

Kadangi Kovo 11-osios aktas visų pirma yra Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo aktas, kuriuo Lietuvos Respublika susigrąžino savo suverenių galių vykdymą, jis neišvengiamai susijęs su praeities įvykiais, nulėmusiais Lietuvos valstybės veiksnumo (galėjimo vykdyti šias suverenias galias) praradimą. Todėl Kovo 11-osios akto pirmojoje dalyje yra paminėta tai, kad atkuriamas suverenių galių vykdymas, kuris buvo „1940 metais svetimos jėgos panaikintas“. Akivaizdu, kad toks suverenių galių vykdymo panaikinimas Kovo 11-osios akte traktuojamas kaip neteisėtas, nes jis buvo SSRS įvykdytos agresijos pasekmė. Tai patvirtina kiti su Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimu susiję konstituciniai aktai, taip pat 1990 m. kovo 11 d. priimti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo: deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“[9] (jos antroji pastraipa, kurioje aiškiai konstatuojama, kad Tautos suvereni galia buvo suvaržyta Sovietų Sąjungos smurtu ir agresija 1940 m. birželio 15 d.) ir Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“[10], kurio preambulėje taip pat konstatuojamas 1940 m. birželio 15 d. SSRS prieš Lietuvos valstybę įvykdytos agresijos faktas.

Taigi 1940 m. SSRS veiksmai prieš Lietuvą laikomi agresija. Jie pažeidė agresyvaus karo draudimo principą, kuris buvo įtvirtintas 1928 m. rugpjūčio 27 d. Bendrojoje sutartyje dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės[11], dažniau vadinamoje Briando–Kelloggo arba Paryžiaus paktu. O prielaidas 1940 m. agresijai prieš Lietuvą ir kitas Baltijos šalis, kaip ir apskritai Antrajam pasauliniam karui, pradėti sudarė vadinamasis Molotovo–Ribentropo paktas, kuriuo vadinami trys slaptieji SSRS ir Vokietijos Reicho susitarimai: 1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS–Vokietijos Reicho nepuolimo sutarties slaptasis papildomas protokolas, 1939 m. rugsėjo 28 d. SSRS–Vokietijos Reicho sutarties dėl draugystės

[9] 1990 m. kovo 11 d. deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-220.

[10] 1990 m. kovo 11 d. įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“. *Ibid*., 1990, Nr. 9-223.

[11] League of Nations, Treaty Series, vol. 94, p. 57.

ir sienų slaptasis papildomas protokolas, 1941 m. sausio 10 d. SSRS–Vokietijos Reicho slaptasis protokolas[12]. Tai iš esmės patvirtino kelios specialios tyrimo komisijos, sudarytos 1989 m. okupuotose Baltijos šalyse ir Sovietų Sąjungoje 1939–1941 m. SSRS ir Vokietijos Reicho sutartims bei jų padariniams įvertinti[13].

Nors Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai tiesiogiai Kovo 11-osios akte neminimi (jų pasekmių likvidavimas minimas tik 1990 m. kovo 11 d. įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ preambulėje), vis dėlto logiška, kad Kovo 11-osios akto nuostata apie 1940 m. svetimos jėgos panaikinto Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymo atkūrimą kartu reiškė ir Molotovo–Ribentropo pakto pasekmių likvidavimą, t. y. šio pakto slaptųjų protokolų laikymą niekiniais. Iš esmės taip Kovo 11-osios aktas patvirtino Briando–Kelloggo pakto pagrindu susiformavusią Stimsono doktriną, įtvirtinusią tarptautinėje teisėje pareigą nepripažinti veiksmų, pažeidžiančių agresyvaus karo draudimą. Šios doktrinos pagrindu buvo 1932 m. sausio 7 d. JAV valstybės sekretoriaus nota Japonijos ir Kinijos vyriausybėms dėl Japonijos invazijos į Mandžiūriją. Joje, be kita ko, buvo sakoma, kad JAV vyriausybė nepripažins jokios sutarties ar susitarimo, pažeidžiančio JAV ar jos piliečių teises Kinijoje, „įskaitant tas (sutartis ir susitarimus), kurie susiję su Kinijos Respublikos suverenitetu, nepriklausomybe ar teritoriniu ir administraciniu vientisumu“[14], taip pat sutarčių ar susitarimų, kurie pasiekti priemonėmis, pažeidžiančiomis tarptautinius paktus, o ypač – Briando–Kelloggo paktą. Kaip 1946 m. savo nuosprendyje akcentavo Niurnbergo tarptautinis karo tribunolas, po Briando–Kelloggo pakto sudarymo „bet

[12] Pagal 1939 m. rugpjūčio 23 d. pirmąjį slaptąjį papildomą protokolą, Sovietų Sąjunga ir Vokietija nustatė savo interesų sferų ribas Europoje nuo Baltijos iki Juodosios jūros, nuo Suomijos iki Besarabijos; be kita to, pagal protokolo 1 punktą, buvo numatyta teritorinio ir politinio pertvarkymo „srityse, priklausančiose Pabaltijo valstybėms (Suomijai, Estijai, Latvijai, Lietuvai)“ galimybė, šiaurinę Lietuvos sieną padarant „Vokietijos ir SSRS interesų sferų skiriamąja riba“ (kitaip tariant, toks SSRS ir Vokietijos susitarimas buvo nukreiptas prieš trečiųjų šalių – trijų Baltijos valstybių ir Suomijos, Lenkijos bei Rumunijos – suverenitetą, teritorinį vientisumą ir politinę nepriklausomybę). 1939 m. rugsėjo 28 d. antrasis slaptasis papildomas protokolas pakoregavo rugpjūčio 23 d. slaptojo papildomo protokolo 1 punktą: be kita ko, beveik visa Lietuva buvo įtraukta į SSRS interesų sferą; antrajame protokole jau buvo aiškiai numatyta, kad „SSRS Vyriausybė imsis Lietuvos teritorijoje specialiųjų priemonių savo interesams ginti“, po kurių dalis Lietuvai priklausančios Užnemunės turėtų atitekti Vokietijai (specialiosios priemonės sovietų interesams ginti praktikoje reiškė prievartą Lietuvos atžvilgiu – greitą sovietų karinių dalinių įvedimą į Lietuvą bei paskesnę jos okupaciją ir aneksiją). Kadangi 1940 m. Sovietų Sąjunga ne visai tiksliai įvykdė antrojo slaptojo protokolo sąlygas, prisijungusi visą Lietuvos teritoriją, Vokietija ir Sovietų Sąjunga 1941 m. sausio 10 d. pasirašė trečiąjį slaptąjį protokolą, pagal kurį Vokietija atsisakė pretenzijų į turėjusią jai atitekti Lietuvos teritorijos dalį, o sovietai įsipareigojo kompensuoti už tai, sumokėdami Vokietijai 31,5 milijono reichsmarkių.

[13] Žr. 1989 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos 1939 metų Vokietijos–TSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvados. *Tiesa*, 1989 m. rugpjūčio 22 d., Nr. 193 (14112); LAURINAVIČIUS, Č.; SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 541–548. Taip pat žr. 1989 m. rugsėjo 25 d. Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo komisijos 1940 metų įvykiams Estijoje istoriškai ir teisiškai įvertinti išvados bei 1989 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo komisijos 1939 metų Sovietų–Vokietijos nepuolimo sutarčiai politiškai ir teisiškai įvertinti išvados. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 1990, No. 39 (2), p. 165–168, 185–191. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo komisija apsiribojo švelnesnėmis formuluotėmis, kad 1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS–Vokietijos nepuolimo sutarties slaptasis papildomas protokolas „prieštaravo kai kurių trečiųjų šalių suverenitetui ir nepriklausomybei“ (Komisija pirmiausia turėjo omenyje tris Baltijos šalis).

[14] MENG, W. Stimson Doctrine. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982, vol. 4, p. 230.

kuri valstybė, besiimanti karo, kaip nacionalinės politikos priemonės, yra šio pakto pažeidėja“[15].

Dar iki Kovo 11-osios akto niekinis Molotovo–Ribentropo pakto slaptųjų protokolų pobūdis buvo konstatuotas 1989 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos 1939 metų Vokietijos–TSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvadose[16], kurių pagrindu buvo priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“[17] (šiuo nutarimu įgyvendinti Komisijos protokoliniai siūlymai paskelbti neteisėta ir negaliojančia nuo priėmimo dienos 1940 m. liepos 21 d. „Liaudies seimo“ deklaraciją dėl stojimo į SSRS bei paskelbti apie atitinkamo 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įstatymo dėl Lietuvos SSR priėmimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimą[18]). Ypač svarbu buvo tai, kad Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus niekiniais („teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo pasirašymo momento“) aukščiausiu lygiu pripažino pati jų signatarė SSRS – tokia pozicija buvo išreikšta SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarime „Dėl Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“[19], nors jo tekste buvo gana dviprasmiškų, kompromisinių formuluočių ir sovietinių klišių[20] ir nebuvo tiesiogiai pripažinta agresija prieš Baltijos valstybes (*expressis verbis* nutarime nevartoti žodžiai „agresija“, „okupacija“ ir „aneksija“).

Pagrindinė priežastis laikyti Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus niekiniais buvo jų prieštaravimas visuotinai pripažintiems pagrindiniams tarptautinės teisės principams, visų pirma, kaip minėta, agresyvaus karo draudimo principui[21], išreikštam 1928 m. Bendrojoje sutartyje dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės (Briando–Kelloggo pakte). Juk jie reiškė šalių susitarimą pasidalyti joms nepriklausančias trečiųjų šalių teritorijas, vykdyti agresiją prieš šias šalis užgrobiant jų teritorijas jėga, taigi jų objektas buvo kitų valstybių suverenitetas, nepriklausomybė ir teritorinis vientisumas, o tikslas – agresyvus karas. Šiuo požiūriu Molotovo–Ribentropo paktas gali būti pateikiamas šalia gėdingo

[15] 1946 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendis. The Avalon Project at Yale Law School. Prieiga per internetą: <https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/judcont.asp>; Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Москва: Госюриздат, 1961, том 7, p. 365.

[16] *Tiesa*, 1989 m. rugpjūčio 22 d., Nr. 193 (14112); LAURINAVIČIUS, SIRUTAVIČIUS, 13 išnaša, p. 541–548.

[17] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*, 1990, Nr. 8-182.

[18] Žr. LAURINAVIČIUS, SIRUTAVIČIUS, 13 išnaša, p. 542.

[19] *TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1989, Nr. 29-579.

[20] Pavyzdžiui, nutarimo 2 punkte buvo konstatuota, kad Molotovo–Ribentropo paktas buvo nulemtas kritiškos tarptautinės situacijos, „kai didėjo fašizmo agresijos Europoje ir Japonijos militarizmo agresijos Azijoje pavojus, ir vienas jos tikslų buvo apsaugoti Tarybų Sąjungą nuo artėjusio karo grėsmės“, kad šio pakto slaptieji protokolai buvo nukrypimas nuo „leninininių Sovietų Sąjungos užsienio politikos principų“ (5 punktas), kad derybos dėl slaptųjų protokolų vyko slaptai, jie buvo Stalino „asmeninės valdžios aktas“, nuslėptas nuo sovietinės liaudies, kuri už šį sąmokslą neatsakinga (6 punktas).

[21] Žinoma, Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai pagal savo turinį prieštaravo ir kitiems visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (kaip antai, taikaus tarptautinių ginčų sprendimo, valstybių suverenios lygybės, sąžiningo tarptautinių įsipareigojimų vykdymo, nesikišimo į kitų valstybių vidaus reikalus principams).

1938 m. rugsėjo 29 d. Miuncheno susitarimo tarp Vokietijos, Italijos, Jungtinės Karalystės ir Prancūzijos, pagal kurį Čekoslovakija (ji net nebuvo susitarimo dalyvė) buvo priversta dalį savo teritorijos perleisti Vokietijai[22]. Nors šiuo susitarimu tikėtasi atitolinti karą Europoje, jis buvo nesuderinamas su tarptautine teise[23]. Todėl 1973 m. Sutarties dėl tarpusavio santykių preambulėje Vokietijos Federacinė Respublika (VFR) ir Čekoslovakija paskelbė laikančios savo santykiuose Miuncheno susitarimą niekiniu[24], nes jis buvo prievarta primestas Čekoslovakijai. Tokie pavyzdžiai įtikinamai parodo, kad dabartinė Rusija, siūlanti Vakarams susitarti dėl Ukrainos ir išskirtinės savo interesų zonos, nėra pažengusi toliau nei nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga Antrojo pasaulinio karo išvakarėse.

Šiuolaikinės tarptautinės teisės požiūriu Stimsono doktrinos taisyklė, kad agresyvaus karo draudimą pažeidžianti tarptautinė sutartis negali būti pripažįstama, yra kodifikuota 1969 m. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės[25] 53 straipsnyje, pagal kurį bendrosios tarptautinės teisės imperatyviajai *jus cogens* normai prieštaraujanti tarptautinė sutartis laikoma niekine. Tad Kovo 11-osios aktu atliekamas Molotovo–Ribentropo pakto pasekmių šalinimas gali būti laikomas ir šios Vienos konvencijos normos taikymo pavyzdžiu. Panašiai Europos Žmogaus Teisių Teismas visuotinai pripažintu istoriniu ir teisiniu faktu laiko tai, kad Baltijos valstybių nepriklausomybės praradimas 1940 m. buvo Hitlerio Vokietijos ir Stalino Sovietų Sąjungos slaptais Molotovo–Ribentropo pakto protokolais įvykdyto Vidurio ir Rytų Europos pasidalijimo pasekmė, o šie protokolai buvo „susitarimas, prieštaraujantis visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams“ (pavyzdžiui, žr. 2006 m. kovo 16 d. Didžiosios kolegijos sprendimą byloje *Ždanoka prieš Latviją*[26] ir 2008 m. vasario 19 d. sprendimą byloje *Kuolelis, Bartoševičius ir Burokevičius prieš Lietuvą*[27]).

Kita priežastis laikyti Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus absoliučiai negaliojančiais yra paprotinė tarptautinės teisės norma, pagal kurią draudžiama sudaryti tokią tarptautinę sutartį, kurios sudarymą draudžia ankstesnė daugiašalė ar dvišalė sutartis[28] (kitaip tariant, tai yra vienas iš sąžiningo tarptautinių įsipareigojimų vykdymo principo aspektų). Jeigu sudaroma sutartis yra nesuderinama su ankstesne sutartimi dėl politinio teritorijos statuso, kartu sugriaunamas ankstesnės sutarties *raison d'être*. O slaptieji protokolai, kaip

[22] Išsamiau apie Miuncheno susitarimo sudarymą žr., pavyzdžiui: HOUGH, W. J. H., III. The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory. *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, 1985, vol. 6, No. 2, p. 338–340.

[23] Apie 1938 m. Miuncheno susitarimą žr. taip pat: SCHIEDER, T. Munich Agreement (1938). Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982, vol. 3, p. 285–287.

[24] Žr. SCHIEDER, 23 išnaša, p. 287; LACHS, M. Nullity in International Law. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1984, vol. 7, p. 361.

[25] *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 13-480.

[26] *Ždanoka v. Latvia*, 16 March 2006, ECtHR [GC], no. 58278/00.

[27] *Kuolelis, Bartoševičius and Burokevičius v. Lithuania*, 19 February 2008, ECtHR, nos. 74357/01, 26764/02, 27434/02.

[28] Žr. VADAPALAS, V.; ŽALYS, V. Secret Protocols to the Soviet-German Treaties of 1939 and the Problem of Prescription in International Law. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 1990, No. 39 (2), p. 130.

susitarimai dėl trečiųjų valstybių teritorijų politinio statuso, kartu griovė daugelio SSRS bei Vokietijos buvusių daugiašalių ir dvišalių sutarčių su šiomis valstybėmis sudarymo pagrindą[29]. Jie buvo nesuderinami su esminėmis daugiašalių (Briando–Kelloggo pakto ir Tautų Sąjungos Statuto[30]) bei dvišalių Lietuvos ir Sovietų Sąjungos (pradedant 1920 m. Taikos sutartimi ir baigiant 1939 m. Savitarpio pagalbos sutartimi[31]) tarptautinių sutarčių nuostatomis.

Galiausiai Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai niekada negalėjo galioti dėl to, kad jie buvo sutartys be objekto arba, tiksliau, be teisėto objekto, nes slaptųjų protokolų objektu buvo nė vienai iš šalių signatarių nepriklausiusi trečiųjų šalių teritorija. Be to, jie negalėjo turėti teisinių pasekmių trečiosioms šalims (taigi ir Lietuvai) pagal visuotinai pripažintą tarptautinių sutarčių teisės principą *pacta tertiis nec nocent nec procunt* – sutartis nesuteikia teisių ir nesukuria pareigų trečiosioms šalims be jų sutikimo.

Pažymėtina, kad SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarime konstatuota, kad Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosiuose protokoluose „nustatytos TSRS ir Vokietijos „interesų sferų" ribos, ir kiti veiksmai teisės požiūriu prieštaravo kai kurių trečiųjų šalių suverenumui ir nepriklausomybei", taip pat pastebėta, kad „tuo laikotarpiu TSRS santykiai su Latvija, Lietuva ir Estija buvo reguliuojami sutarčių sistema. Pagal 1920 metų taikos sutartis ir nepuolimo sutartis, sudarytas 1926–1933 metais, jų dalyviai įsipareigojo bet kokiomis aplinkybėmis savitarpiškai gerbti vienas kito suverenumą, teritorijos vientisumą ir neliečiamybę" (5 punktas). Tuo tarpu šio nutarimo 7 punkte konstatuota, kad nors „protokolai nesudarė Tarybų Sąjungos savitarpio santykių su trečiosiomis šalimis naujo teisinio pagrindo, bet Stalinas ir jo pakalikai juos panaudojo ultimatumams kelti ir jėgos spaudimui daryti kitoms valstybėms, pažeidžiant teisinius joms prisiimtus įsipareigojimus". Taigi iš šių nuostatų aišku, jog Sovietų Sąjunga pripažino, kad įgyvendinant Molotovo–Ribentropo sandėrį buvo pažeistas Baltijos valstybių suverenitetas ir nepriklausomybė, taip pat SSRS tarptautiniai įsipareigojimai pagal 1920 m. taikos sutartis ir 1926–1933 m. nepuolimo sutartis su

[29] Žr. taip pat VADAPALAS, V.; ŽALYS, V. Ar galioja aneksijai senaties terminas. *Atgimimas*, 1989 m. rugpjūčio 18–25 d., Nr. 29 (42).

[30] Tautų Sąjungos Statuto 10 straipsnis (įsipareigojimas gerbti ir apsaugoti nuo užsienio agresijos visų Tautų Sąjungos narių teritorinį vientisumą ir esamą politinę nepriklausomybę); 1928 m. Bendrosios sutarties dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės 1 straipsnis (karo kaip nacionalinės politikos priemonės atsisakymas), 2 straipsnis (įsipareigojimas spręsti visus tarpusavio ginčus tik taikiomis priemonėmis).

[31] 1920 m. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties 1 straipsnis (Lietuvos suvereniteto ir nepriklausomybės pripažinimas), 5 straipsnis (Sovietų Rusijos duotos Lietuvos neutraliteto garantijos); 1926 m. Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutarties 1 straipsnis (Lietuvos nepriklausomybės neliečiamybės garantijų pagal 1920 m. Taikos sutartį patvirtinimas), 2 straipsnis (įsipareigojimas gerbti Lietuvos Respublikos suverenitetą bei teritorinį vientisumą ir neliečiamybę), 3 straipsnis (įsipareigojimas susilaikyti nuo bet kokių agresijos veiksmų), 5 straipsnis (savitarpio ginčų sprendimas taikiomis priemonėmis sudarant taikomąsias komisijas); 1939 m. Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties 6 straipsnis (įsipareigojimas nesudarinėti bet kurių sąjungų ir nedalyvauti koalicijose, nukreiptose prieš vieną iš susitariančių šalių), 7 straipsnis (įsipareigojimas nepažeisti susitariančiųjų šalių suverenių teisių, ypač jų valstybinės santvarkos, ekonominės, socialinės ir gynybos sistemos, nesikišti į vidaus reikalus).

Baltijos valstybėmis. Vadinasi, taip pat implicitiškai Sovietų Sąjunga prisipažino įvykdžiusi agresiją prieš Baltijos valstybes. Kitaip logiškai paaiškinti taikos ir nepuolimo sutarčių pažeidimo fakto pripažinimo tiesiog neįmanoma: taikos ir nepuolimo sutartis pažeisti galima tik įvykdant agresiją (ginkluotą užpuolimą), kurią tokios sutartys draudžia.

2. Agresijos samprata: Niurnbergo principų universalumas

Kaip minėta, iš Kovo 11-osios akto nuostatų matyti, kad Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymo suvaržymas 1940 m. kvalifikuotinas kaip agresija, o agresyvaus karo draudimas buvo įtvirtintas 1928 m. Bendrosios sutarties dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės 1 straipsnyje.

Tačiau Sovietų Sąjungos agresija prieš Lietuvos Respubliką nebuvo klasikinė (kaip, pavyzdžiui, dabartinė Rusijos agresija prieš Ukrainą), nes tuo metu Lietuvos Respublika agresijai iš esmės nepasipriešino, sutiko su sovietų kariuomenės įvedimu, tarp šalių nekilo karo veiksmų. Tik 1944–1953 m. SSRS reokupuojant Lietuvos teritoriją, Lietuvos Respublika tam pasipriešino ginklu – kilo partizaninis karas prieš sovietinę okupaciją, kuris tarptautinės teisės požiūriu jau neabejotinai turėtų būti vertinamas kaip dviejų valstybių, Sovietų Sąjungos ir Lietuvos, tarptautinis ginkluotas konfliktas, t. y. Lietuvos Respublikos savigyna nuo SSRS agresijos[32].

Tuo tarpu 1940 m. gegužės mėn. pabaigoje, Vakaruose žlungant Prancūzijai, SSRS ėmėsi šiurkštaus spaudimo Lietuvos Respublikos atžvilgiu: Lietuvai pradėti teikti absurdiški ir nepagrįsti kaltinimai joje esančių sovietų karių grobimu, taip pat nukreipto prieš Sovietų Sąjungą karinio aljanso su Latvija ir Estija sudarymu. 1940 m. birželio 14 d. be jokio faktinio ir teisinio pagrindo SSRS pateikė Lietuvai ultimatumą[33], kuriame Lietuva buvo apkaltinta savitarpio pagalbos sutarties su Sovietų Sąjunga pažeidinėjimu ir nedraugiškais veiksmais sovietų atžvilgiu. Jame taip pat buvo išdėstyti šie skubiai vykdytini reikalavimai Lietuvai: 1) teisti Lietuvos vidaus reikalų ministrą ir Valstybės saugumo departamento direktorių, kurie buvo neva kalti dėl tariamų provokacijų prieš sovietų karius Lietuvoje; 2) pakeisti ir suformuoti Sovietų Sąjungai tinkamą vyriausybę, kuri neva turėtų laiduoti savitarpio pagalbos sutarties vykdymą; 3) įsileisti į šalies teritoriją faktiškai neribotą papildomą sovietų kariuomenės kiekį, kurio užtektų neva tinkamai įgyvendinti Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį ir užkirsti kelią provokacijos veiksmams; be to, SSRS kariuomenės daliniai turėtų „išsiskirstyti svarbesniuose Lietuvos centruose“. Kitaip tariant, pastarasis ultimatumo reikalavimas

[32] Taip partizaninį karą įvertino Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas minėtuose 2013 m. vasario 22 d., 2014 m. kovo 18 d. ir 2020 m. liepos 30 d. nutarimuose. Žr. taip pat ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 189; GAILIUS, B. *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 9–62.

[33] Žr. AUDĖNAS, J. *Paskutinis posėdis*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 267–269.

reiškė reikalavimą leisti SSRS ginkluotosioms pajėgoms užimti Lietuvos Respublikos teritoriją, t. y. ją okupuoti[34].

Ultimatumas buvo įteiktas Lietuvai, tiesiogiai grasinant prieš ją panaudoti karinę jėgą, t. y. paskelbiant, kad papildomi sovietų kariniai daliniai bus įvesti į Lietuvą bet kokiu atveju: kaip sovietų užsienio reikalų komisaras V. Molotovas pareiškė Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui bei nepaprastajam ir įgaliotajam ministrui Maskvoje L. Natkevičiui, „kad ir koks būtų jūsų atsakymas, kariuomenė rytoj vis tiek žengia į Lietuvą“[35]. Be to, SSRS net ir nelaukė, kol Lietuva atsakys į ultimatumą, pradėdama kruvinas pasienio ginkluotas provokacijas ir ginkluotą įsiveržimą į Lietuvos teritoriją dar nesibaigus ultimatume nurodytam laikui[36]. Iš tikrųjų SSRS grasinimai ir ginkluoti išpuoliai nebuvo tušti: iki 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga jau buvo visiškai kariniu ir logistiniu požiūriu pasirengusi didelio masto ginkluotam įsiveržimui į Lietuvos Respublikos teritoriją, karo veiksmams Lietuvos teritorijoje ir jos okupacijai, ir sovietų kariuomenės judėjimas į Lietuvos teritoriją bei jos viduje buvo toks, koks būdingas karinei okupacijai[37]. Tai patvirtina daugybė 1940 m. birželio 7–15 d. sovietų kovinių įsakymų, instrukcijų ir pranešimų dėl karo ligoninių parengimo, pasirengimo būsimų karo belaisvių evakuacijai ir specialių karo belaisvių stovyklų parengimo, karinių dalinių parengimo kovos veiksmams ir jų apginklavimo, kariuomenės judėjimo ir dislokavimo schemų, svarbiausių

[34] Okupacijos, kaip faktinio valstybės teritorijos užėmimo ir buvimo svetimos valstybės valdžioje, apibrėžimas kyla iš 1907 m. Hagos konvencijos dėl sausumos karo įstatymų ir papročių (IV konvencijos) priedo 42 straipsnio (prieiga per internetą: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>). Lemiamą efektyvios kontrolės ir valdžios elemento vaidmenį okupacijai konstatuoti ne kartą patvirtino Jungtinių Tautų Tarptautinis Teisingumo Teismas: pavyzdžiui, Ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje Teismas pažymėjo, kad „pagal paprotinę tarptautinę teisę, atspindėtą 1907 metų Hagos taisyklių 42 straipsnyje, teritorija laikoma okupuota, kai ji iš tikrųjų yra priešo armijos valdžioje, ir okupuota laikoma tik ta teritorija, kurioje tokia valdžia įvesta ir gali būti įgyvendinama“ (Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo 2005 m. gruodžio 19 d. sprendimo ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje (Kongo Demokratinė Respublika prieš Ugandą) 172 punktas, *ICJ Reports*, 2005); šioje byloje Teismas taip pat rėmėsi identišku savo teiginiu Sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje byloje (Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo 2004 m. liepos 9 d. konsultacinės išvados dėl sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių pasekmių 78 punktas, *ICJ Reports*, 2004).

[35] URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 50; 1940 m. birželio 14 d. Lietuvos nepaprastojo ir įgaliotojo ministro Maskvoje L. Natkevičiaus pranešimas Užsienio reikalų ministerijai. Iš *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1993, p. 255.

[36] Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. balandžio 29 d. rezoliucijoje „Dėl pasienio karininko A. Barausko nužudymo ir Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvos Respubliką pradžios 70-ųjų metinių“ (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 52-2551) konstatuota, kad 1940 m. birželio 15 d. „Ūtoje (Varėnos r.) į Lietuvos Respublikos teritoriją įsiveržęs SSRS ginkluotųjų pajėgų būrys užpuolė Lietuvos Respublikos pasienio užkardą ir žvėriškai nužudė neginkluotą sargybos viršininką Aleksandrą Barauską. Tai įvyko anksti rytą, net nesibaigus SSRS ultimatumo terminui. Taip SSRS pradėjo agresiją prieš Lietuvos Respubliką, siekdama įbauginti visus, kas išdrįstų jai pasipriešinti. Ginkluotas Ūtos pasienio užkardos užpuolimas ir jos sargybos viršininko Aleksandro Barausko nužudymas yra vienas iš faktų, kurie paneigia sovietų skleistus prasimanymus apie tai, kad prieš Lietuvos Respubliką nebuvo panaudota ginkluota jėga ir ji savo noru įsileido SSRS ginkluotąsias pajėgas“.

[37] ЛЕБЕДЕВА, Н. С. Вводная статья. Iš *СССР и Литва в годы Второй мировой войны: сборник документов*. Vilnius: LII leidykla, 2006, t. 1, p. 51–52; KATUOKA, S.; ŽILINSKAS, J. Lietuva ir tarptautinė teisė: 1940–1991 m. SSRS okupacijos neigimo teisiniame diskurse nepagrįstumas. Iš *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 277–278.

Lietuvos objektų, įskaitant laikinąją sostinę Kauną, Vilnių ir kitus miestus, pagrindinius kelius, tiltus ir oro uostus, užėmimo planų[38].

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė po tam tikrų dvejonių nerado kitos išeities ir patenkino visus ultimatumo reikalavimus. Papildomi sovietų kariuomenės daliniai įžengė į Lietuvą 1940 m. birželio 15 d. ir kartu su anksčiau dislokuotais Lietuvoje daliniais užėmė strateginius šalies centrus ir objektus, t. y. okupavo visą Lietuvos Respublikos teritoriją.

Nuo tos dienos Lietuvos naujos vyriausybės sudarymui iš tikrųjų vadovavo SSRS vyriausybės įgaliotinis V. Dekanozovas ir jos pasiuntinys Kaune G. Pozdniakovas: kaip prisimena buvęs paskutinės iki okupacijos Vyriausybės narys J. Audėnas, 1940 m. birželio 17 d. SSRS pasiuntinys G. Pozdniakovas sudiktavo naujos vyriausybės sudėtį[39]. Taigi faktiškai Lietuva prarado nepriklausomybę 1940 m. birželio 15 d., nes naujoji „liaudies vyriausybė" jau buvo sovietų politikos įrankis[40]. Ši „vyriausybė" netrukus buvo panaudota Lietuvos aneksijai įforminti. Ji paskelbė ir skubiai organizavo rinkimus į vadinamąjį „Liaudies seimą", įvykusius 1940 m. liepos 14–15 d. Šie rinkimai visiškai neatspindėjo Tautos valios, nes buvo nedemokratiški: surengti esant okupacinei kariuomenei, leista balotiruotis tik bolševikų kandidatams, galimos opozicijos veikėjai buvo suimti, balsuojant imtasi įvairių spaudimo ir manipuliacijos priemonių, o patys rinkimų rezultatai buvo akivaizdžiai suklastoti. Be to, siekiai pakeisti valstybinę santvarką ir inkorporuoti Lietuvą į SSRS sudėtį buvo slepiami iki rinkimų bei jų metu. Todėl taip išrinktas „Liaudies seimas" taip pat buvo tik Sovietų Sąjungos įrankis: jo nariai „atliko *savo*, bet ne Lietuvos liaudies masių darbą, atliko pakelta nuotaika ir sąžiningai, *bona fide*, iš tikrųjų būdami svetimos politinės jėgos sąmoningo, tikslaus, iš anksto paruošto ir racionalizuoto sprendimo agentai"[41]. Taigi, neturėdamas Tautos ir konstitucinių įgaliojimų, „Liaudies seimas" 1940 m. liepos 21 d. priėmė Lietuvos stojimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaraciją[42]; neva tenkindama Lietuvos prašymą, SSRS Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 3 d. priėmė Įstatymą apie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimą į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą[43]. Taip buvo galutinai įforminta

[38] Žr. ЛЕБЕДЕВА, 37 išnaša, p. 566–571, 578–579, 586–589, 600–601, 605–609.

[39] AUDĖNAS, 33 išnaša, p. 240–242.

[40] MAKSIMAITIS, M.; VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 216–222; ANDRIULIS, V.; MAKSIMAITIS, M.; PAKALNIŠKIS, V.; PEČKAITIS, J. S.; ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 449–453.

[41] RĖMERIS, M. *Lietuvos sovietizacija, 1940–1941*. Vilnius: Lituanus, 1989, p. 38.

[42] *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje, 1940 metai*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Mokslas, 1986, p. 102–104. Ši „Liaudies seimo" deklaracija paskelbta neteisėta ir negaliojančia Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimu „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo".

[43] *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1993, p. 396–397. Šis SSRS įstatymas paskelbtas neteisėtu ir Lietuvos juridiškai nesaistančiu Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimu „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo".

Lietuvos aneksija[44], kuri pagal tarptautinę teisę suprantama kaip prievartinis svetimos teritorijos įgijimas[45].

Jau iš šio įvykių aprašymo atrodytų savaime teisinga 1940 m. SSRS veiksmus prieš Lietuvos Respubliką kvalifikuoti kaip agresiją, tegul ir įvykdytą, kaip dabar madinga sakyti, hibridinėmis priemonėmis, maskuojančiomis karines. Tačiau galima pateikti gerokai daugiau teisinių argumentų, kodėl Kovo 11-osios akte suponuojamas toks sovietų agresijos įvertinimas yra visiškai pagrįstas.

Visų pirma, Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnį, įtvirtinantį agresyvaus karo draudimo principą, reikia sieti su kitomis šio pakto nuostatomis ir kitomis tarptautinėmis sutartimis, ribojančiomis arba draudžiančiomis jėgos naudojimą. Briando–Kelloggo pakto preambulėje įtvirtintas valstybių siekis sukurti nuolatinius taikius ir draugiškus tarpusavio santykius, atsisakant karo kaip nacionalinės politikos priemonės. Logiška, kad šio tikslo būtų neįmanoma pasiekti, jeigu karas būtų suprantamas tik pačia siauriausia prasme, t. y. tik kaip paskelbtas karas arba kitoks tiesioginis karinės jėgos panaudojimas, nes tai leistų pateisinti vadinamąjį netiesioginį ir užmaskuotą jėgos panaudojimą bei išvengti atsakomybės už vadinamąsias „taikias“ okupacijas, kurios įvykdomos okupuojamai valstybei priverstinai sutinkant ir nesipriešinant[46]. Suprantama, kad tokie prievartos aktai taip pat ne stiprina, o griauna taikius ir draugiškus santykius tarp valstybių. Be to, jie nesuderinami su bendru atsisakančių karo, kaip nacionalinės politikos priemonės, valstybių ketinimu užtikrinti žmonijos gerovę, kuris taip pat buvo įtvirtintas Briando–Kelloggo pakto preambulėje. Todėl būtų neteisinga iš esmės skirtingai vertinti karinės jėgos naudojimą ir grasinimą ja, nes „tai yra tarpusavyje glaudžiai susiję tos pačios prigimties aktai, – abu jie reiškia prievartą, ir dažnai iš pradžių grasinama jėga, o po to ji naudojama tiesiogiai“[47] (pavyzdžiui, šiuo požiūriu prisimintina 1939–1940 m. SSRS agresija prieš Suomiją). Tokią pat išvadą galima gauti susiejus Briando–Kelloggo 1 straipsnį su 2 straipsniu, kuris besąlygiškai įpareigoja „bet kokio pobūdžio ir kilmės ginčus bei konfliktus spręsti tik taikiomis priemonėmis“: akivaizdu, kad į tokių priemonių kategoriją nepatenka vienos valstybės grasinimas panaudoti karinę jėgą prieš kitą valstybę, jeigu ji nepatenkintų pateiktų reikalavimų.

Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnį taip pat reikia aiškinti kartu su Tautų Sąjungos Statuto[48] 11 straipsniu, pagal kurį bet kuris karas ar karo grėsmė vertinami

[44] Lietuvos aneksija laikytina vienašaliu SSRS aktu, nes vadinamasis „Lietuvos Liaudies seimas“, pateikęs prašymą priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį, nebuvo konstitucinė Lietuvos Respublikos institucija, o tik sovietų politikos įrankis. Žr. KŪRIS, P. Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas ir tarptautinė teisė. *Teisės problemos*, 1998, Nr. 1, p. 11.

[45] Apie aneksiją žr. BINDSCHEDLER, R. L. Annexation. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982, vol. 3, p. 19–23.

[46] Apie „taikią“ okupaciją (lot. *occupatio pacifica*) žr. BOTHE, M. Occupation, Pacific. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982, vol. 4, p. 67–69.

[47] ŽALIMAS, D. Legal and Political Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 1999, No. 4, p. 108–109.

[48] ZIMMERN, A. *The League of Nations and the Rule of Law (1918–1935).* Edinburgh: R&R Ltd., 1936, p. 500–505.

kaip lygiaverčiai veiksniai, keliantys pavojų tarptautinei taikai ir esantys visos Tautų Sąjungos susirūpinimo objektu. Tačiau svarbesnis Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnio turiniui atskleisti yra Tautų Sąjungos Statuto 10 straipsnis, kuriame buvo nustatyta valstybių Sąjungos narių pareiga gerbti ir saugoti nuo užsienio agresijos viena kitos teritorinį vientisumą ir politinę nepriklausomybę. Iš jo aišku, kad Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnyje įtvirtintas agresyvaus karo draudimas aiškintinas atsižvelgiant į agresijos apibrėžimą pagal tarptautinę teisę.

Tai patvirtina netrukus po Briando–Kelloggo pakto įsigaliojimo sudarytos dvišalės nepuolimo sutartys, „kurios aiškiai buvo grindžiamos Briando–Kelloggo pakto nuostatomis“[49]: pavyzdžiui, SSRS 1932–1937 m. sudarė nepuolimo sutartis su Suomija, Latvija, Estija, Lenkija, Prancūzija, Italija ir Kinija (su Lietuva Sovietų Sąjunga sudarė Nepuolimo sutartį[50] dar anksčiau, 1926 m.). Šias sutartis sudariusių šalių pagrindinis įsipareigojimas buvo nesiimti agresijos veiksmų viena prieš kitą. Jį įtvirtinančios formuluotės liudija, kad karo uždraudimas pagal Briando–Kelloggo paktą turėjo būti suprantamas plačiau negu vien tik paskelbto karo ar tiesioginio ginkluoto užpuolimo draudimas. Pavyzdžiui, 1932 m. vasario 5 d. Latvijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties[51] 1 straipsnis įpareigojo šalis tarpusavio santykiuose „susilaikyti nuo bet kokio agresijos akto <...>, taip pat nuo bet kokių prievartos aktų, nukreiptų prieš kitos Susitariančios Šalies teritorinį vientisumą ir neliečiamybę bei politinę nepriklausomybę, nepaisant to, ar tokia agresija arba tokie prievartos aktai daromi atskirai ar kartu su kitomis valstybėmis, paskelbus ar nepaskelbus karo“. Panašiai pagal 1932 m. gegužės 4 d. SSRS–Estijos nepuolimo ir taikaus ginčų sprendimo sutarties 1 straipsnį šalys įsipareigojo „susilaikyti nuo bet kokio agresijos akto ar bet kokių prievartos priemonių, nukreiptų prieš kitos Susitariančios Šalies teritorinį integralumą ar politinę nepriklausomybę“[52]. O, pavyzdžiui, 1939 m. birželio 7 d. Latvijos ir Vokietijos nepuolimo sutarties[53], kurioje nėra tiesioginės nuorodos į Briando–Kelloggo paktą, 1 straipsnyje buvo nustatytas šalių įsipareigojimas „jokiu atveju viena prieš kitą nesiimti karo ar kitokio jėgos panaudojimo“.

Svarbiausiomis tarptautinėmis sutartimis Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnyje įtvirtinto agresyvaus karo draudimo turiniui atskleisti yra trys identiško turinio 1933 m. Londono konvencijos dėl agresijos apibrėžimo. Atkreiptinas dėmesys, kad Londono konvencijų iniciatorė buvo SSRS, kurios pasiūlytas agresijos apibrėžimas tapo šių konvencijų branduoliu[54]. Pirmąją konvenciją, kuri dažniausiai ir vadinama

[49] MÖSSNER, J. M. Non-Aggression Pacts. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982, vol. 4, p. 36.

[50] *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1993, p. 41–44.

[51] *Latvian-Russian Relations*: Documents. Washington: the Latvian Legation, 1978, p. 170.

[52] *Baltijos valstybių užgrobimo byla*: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai, 1953–1954. Vilnius: Du Ka, 1997, p. 237.

[53] *Latvian-Russian Relations*: Documents. Washington: the Latvian Legation, 1978, p. 190–191.

[54] МЮЛЛЕРСОН, Р. А.; ШЕФФЕР, Д. Дж. Правовое регулирование применения силы. Iš *Вне конфронтации: международное право в период после Холодной войны*. Москва: Спарк, 1996, p. 109.

Londono konvencija dėl agresijos apibrėžimo[55], 1933 m. liepos 3 d. pasirašė SSRS ir septynios jos kaimynės, įskaitant Estiją, Latviją ir Lenkiją (prie šios konvencijos 1934 m. dar prisijungė Suomija). Antrąją konvenciją[56] 1933 m. liepos 4 d. pasirašė SSRS ir keturios jos kaimynės (be Sovietų Sąjungos, abi konvencijas dar pasirašė Rumunija ir Turkija). Galiausiai trečioji ir svarbiausia Lietuvai buvo 1933 m. liepos 5 d. pasirašyta dvišalė Lietuvos ir SSRS konvencija agresijai apibrėžti[57]. Taigi Londono konvencijų dėl agresijos apibrėžimo dalyvės buvo SSRS ir vienuolika jos kaimynių.

Visų trijų Londono konvencijų tikslas buvo tas pats – apibrėžti pagal Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnį uždraustą agresiją ir taip konkretizuoti su agresyvaus karo draudimu susijusius valstybių įsipareigojimus[58]. Tai matyti iš identiškų konvencijų preambulių nuostatų, kuriose akcentuota, kad konvencijos sudarytos atsižvelgiant į faktą, kad Briando–Kelloggo paktas „uždraudžia bet kokią agresiją", taip pat siekiant „kuo tiksliau apibrėžti agresiją visuotinio saugumo interesais".

Pagal Londono konvencijų identiškus 2 straipsnius atskirais agresijos aktų pavyzdžiais laikomi: karo paskelbimas (beje, karo paskelbimas praktikoje gali reikšti ir grasinimą panaudoti jėgą, jeigu formaliai paskelbus karą, jėga nėra naudojama), taip pat kiti vienos valstybės jėgos panaudojimo prieš kitą valstybę atvejai, kurie galimi ir karo nepaskelbus, kaip antai: įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją ginkluotosiomis pajėgomis, kitos valstybės teritorijos, laivų ar lėktuvų užpuolimas sausumos, jūrų ar oro pajėgomis, kitos valstybės jūros pakrančių ar uostų blokada, parama ginkluotoms gaujoms, kurios įsiveržė į kitą valstybę, ir atsisakymas savo teritorijoje imtis priemonių tokių gaujų veiklai nutraukti. Pagal aplinkybes šie agresijos aktai gali būti įvykdomi ne tik naudojant jėgą, bet ir ja grasinant (pavyzdžiui, jūrų blokados paskelbimas, karinių pajėgų įvedimas į kitos valstybės teritoriją). Tačiau svarbiausia, kad atskiri agresijos aktų pavyzdžiai, pateikiami skirtinguose identiškų 2 straipsnių 2 ir 3 punktuose, yra įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją ginkluotosiomis pajėgomis bei ginkluotas kitos valstybės teritorijos užpuolimas, ir abu šie agresijos aktai yra galimi net ir karo nepaskelbus. Todėl galima teigti, kad jie nėra visiškai tapatūs agresijos aktai, o ginkluotas įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją nebūtinai yra apimamas ginkluoto užpuolimo ir nebūtinai turi reikšti karo veiksmus; kitaip tariant, ginkluotas įsiveržimas galimas ir be užimamos valstybės pasipriešinimo arba kaip grasinimo panaudoti jėgą pasekmė, kai užimama valstybė sutinka su svetimos kariuomenės įvedimu.

[55] *Convention for the Definition of Aggression*. League of Nations, Treaty Series, vol. 147, p. 67 (No. 3391).

[56] *Convention for the Definition of Aggression between Romania, the Union of Soviet Socialist Republics, Czechoslovakia, Turkey and Yugoslavia*. League of Nations, Treaty Series, vol. 148, p. 211 (No. 3414).

[57] *Convention between Lithuania and the Union of Soviet Socialist Republics for the Definition of Aggression*. League of Nations, Treaty Series, vol. 148, p. 79 (No. 3405). Žr. taip pat: 1933 m. liepos 5 d. Lietuvos ir SSRS sutartis užpuolimo sąvokai apibrėžti (Konvencija užpuolimui apibrėžti). Iš *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1993, p. 47–50.

[58] BROWNLIE, I. *International Law and the Use of Force by States*. Oxford: Clarendon Press, 1963, p. 75-76, 103; KŪRIS, P. Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1970, p. 43.

Neatsitiktinai 1934 m. Tarptautinės teisės asociacija pasiūlė Briando–Kelloggo paktą aiškinti kaip draudžiantį ne tik karinės jėgos panaudojimą, bet ir grasinimą karu[59]: „valstybė, kuri grasina panaudoti ginkluotą jėgą tarptautiniam ginčui ar konfliktui spręsti, yra kalta dėl pakto pažeidimo“[60]. Toks Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnio aiškinimas atsižvelgiant į Londono konvencijų dėl agresijos apibrėžimo nuostatas patvirtina išvadą, kad „Baltijos šalių okupacija ir aneksija po pasisekusio grasinimo jėga prilygo agresyviam karui“[61].

Antra, tokį Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnio aiškinimą patvirtina valstybių praktika. Ir pirmiausia šiuo požiūriu įdomi oficiali tuometinės SSRS pozicija. Prisijungdama prie Briando–Kelloggo pakto, 1928 m. rugpjūčio 31 d. Sovietų Sąjunga atkreipė dėmesį į nepakankamą 1 straipsnio apibrėžtumą, tačiau taip pat pareiškė mananti, kad pagal paktą „turi būti draudžiami ne tik karai formalia teisine šio žodžio prasme (t. y. numanantys karo „paskelbimą“ ir pan.), bet ir tokie kariniai veiksmai kaip, pavyzdžiui, intervencija, svetimų uostų blokada, karinė svetimos teritorijos okupacija ir t. t.“[62] Atsižvelgdama į būtinybę pagal Briando–Kelloggo paktą tarptautinius ginčus spręsti tik taikiomis priemonėmis, Sovietų vyriausybė pakto draudžiamoms netaikioms priemonėms priskyrė ir tokias kaip „atsisakymas nuo taikių normalių santykių atkūrimo ar tokių santykių nutraukimas tarp tautų“, nes šiais veiksmais atmetami taikūs ginčų sprendimo būdai, aštrinami tarptautiniai santykiai ir kuriama palanki karams kilti atmosfera. Tokio savo požiūrio SSRS laikėsi ir praktikoje (pavyzdžiui, tai įrodo Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarčių su kitomis valstybėmis ir 1933 m. Londono konvencijų dėl agresijos apibrėžimo turinys). Štai likus dvejiems metams iki Baltijos šalių aneksijos, Sovietų Sąjunga įvertino Austrijos aneksiją kaip šiurkštų Tautų Sąjungos Statuto ir Briando–Kelloggo pakto pažeidimą bei tarptautinį nusikaltimą[63]. SSRS atstovas Tautų Sąjungos Asamblėjoje tada taip pat pareiškė, kad Tautų Sąjunga neturėtų keisti savo požiūrio į tiesioginius kitų tautų teritorijų užgrobimus ar aneksijas, taip pat „tuos atvejus, kai tokios aneksijos maskuojamos kuriant marionetines „liaudies“ vyriausybes, kurios yra tariamai nepriklausomos, tačiau iš tikrųjų tarnauja tik kaip užsienio agresoriaus priedanga ir priemonė“[64].

Be to, Baltijos valstybių aneksijos 1940 m. nepripažino dauguma to meto valstybių, t. y. daugiau kaip 50 valstybių (tuo metu pasaulyje buvo iki 70 valstybių): beveik visos Vakarų Europos ir Amerikos valstybės (įskaitant įtakingiausias iš jų – JAV ir Jungtinę Karalystę), Šventasis Sostas, kai kurios Azijos, Afrikos ir

[59] HILLIER, T. *Public International Law*. London: Cavendish Publishing Ltd., 1994, p. 266.
[60] HARRIS, D. J. *Cases and Materials on International Law*. London: Sweet & Maxwell, 1991, p. 862.
[61] HANNIKAINEN, L. The Molotov-Ribbentrop Pact and Imperative Norms of International Law. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 1990, No. 39 (2), p. 136.
[62] *Международное право в документах*. Москва: Юридическая литература, 1982, p. 670–671.
[63] HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 336; LINDPERE, H. Evaluation of the Soviet-German Pacts of August 23 and September 28, 1939, from the Standpoint of International Law. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 1990, No. 39 (2), p. 105.
[64] HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 390.

Okeanijos šalys (pavyzdžiui, Australija ir Filipinai)[65]. Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika kaip tik yra vienas ryškiausių minėtos Stimsono doktrinos taikymo pavyzdžių, nes ji buvo grindžiama principu, kad negali būti pripažįstamas joks teritorijos užgrobimas, esantis Briando–Kelloggo pakto pažeidimo rezultatu[66]; nuo pirmos iki paskutinės Baltijos šalių aneksijos dienos besitęsusią jos nepripažinimo politiką sunku būtų paaiškinti tik politinėmis priežastimis, nes SSRS kurį laiką buvo Vakarų sąjungininkė[67]. Šiame kontekste Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnio aiškinimui aktualiausias yra 1940 m. liepos 23 d. JAV valstybės sekretoriaus pareiškimas, kuriame buvo išreikšta Jungtinių Valstijų pozicija dėl Baltijos šalių aneksijos[68]: „Jungtinių Valstijų piliečiai nepritaria bet kokiems grobuoniškiems veiksmams, nepriklausomai nuo to, ar jie yra tiesioginio jėgos panaudojimo, ar tik grasinimo ją panaudoti rezultatas. <...> Jungtinės Valstijos ir toliau laikysis šių principų, nes Amerikos žmonės yra įsitikinę, kad jeigu santykiai tarp tautų nebus grindžiami tikėjimu šiais principais, nebus įmanomas ir proto, teisingumo bei teisės viešpatavimas, – kitais žodžiais tariant, – bus neįmanoma apsaugoti šiuolaikinės civilizacijos pagrindų."

Trečia, Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo (toliau – ir Tribunolas) jurisprudencija taip pat patvirtina išvadą, kad Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnyje įtvirtintas agresyvaus karo draudimas apima grasinimą jėga ir jos naudojimą nukentėjusiai valstybei nesipriešinant. 1946 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. nuosprendyje[69] Tribunolas, sisteminiu ir istoriniu požiūriu aiškindamas minėto pakto turinį, karo uždraudimą prilygino agresijos draudimui pagal bendrąją tarptautinę teisę. Remdamasis savo statute įtvirtintu agresyvaus karo nusikaltimo apibrėžimu, Tribunolas vienodai vertino agresyvaus karo planavimą, rengimą, inicijavimą ir kariavimą. Pasak Tribunolo, „tie, kas planuoja tokį karą su jo neišvengiamomis ir baisiomis pasekmėmis, kartu daro nusikaltimą". Taigi grasinimas jėga taip pat buvo laikytinas agresyvaus karo aktu, draudžiamu pagal Briando–Kelloggo paktą. Todėl Tribunolas visus Vokietijai inkriminuotus agresyvius karus prieš 12 valstybių pripažino neabejotinais minėto pakto pažeidimais. Šiems agresyviems karams buvo priskirti ne tik tie atvejai, kai vyko karo veiksmai, užpultoms valstybėms pasipriešinus Vokietijos kariuomenei ginklu (pavyzdžiui, agresija prieš Lenkiją, Jugoslaviją ar SSRS), bet ir tie atvejai, kai įsiveržusiai į kitą valstybę Vokietijos kariuomenei nebuvo pasipriešinta, t. y. vadinamųjų „taikių" okupacijų atvejai. Pastarųjų pavyzdžiai yra Danijos, Norvegijos, Belgijos, Nyder-

[65] *Ibid*., p. 391–446.

[66] MAREK, K. *Identity and Continuity of States in Public International Law*. Geneve: Librairie E. Droz, 1954, p. 397–407; *The Baltic Path to Independence*. New York: William S. Hein & Co., 1994, p. 200–211, 269–276.

[67] KUNZ, J. L. Identity of States under International Law. *American Journal of International Law*, 1955, vol. 49, p. 75.

[68] *Latvian-Russian Relations*: Documents. Washington: the Latvian Legation, 1978, p. 209.

[69] Žr. 1946 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendį. The Avalon Project at Yale Law School. Prieiga per internetą: <https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/judcont.asp>; *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961, том 7.

landų ir Liuksemburgo okupacijos 1940 m., taip pat Austrijos aneksija 1938 m. bei Čekoslovakijos aneksija 1939 m.

Pažymėtina, kad nėra jokio teisinio pagrindo kitaip vertinti analogiškus Sovietų Sąjungos veiksmus prieš Baltijos valstybes 1940 m. Niurnbergo principai, įtvirtinti ir išplėtoti Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo statute bei jurisprudencijoje[70], yra universalūs. Jų universalumą yra pripažinęs Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – ir Teismas): pavyzdžiui, 2006 m. sausio 17 d. sprendime dėl priimtinumo byloje *Kolk ir Kislyiy prieš Estiją*[71] ir 2006 m. sausio 24 d. sprendime dėl priimtinumo byloje *Penart prieš Estiją*[72] Teismas pabrėžė universalų Niurnbergo principų pobūdį, konstatuodamas tai, kad „atsakomybė už nusikaltimus žmoniškumui negali būti apribota tik tam tikrų šalių piliečiais ar tam tikrais veiksmais, padarytais specifiniu Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu"; šiuose sprendimuose taip pat pažymėta, kad „Sovietų Sąjunga buvo 1945 m. rugpjūčio 8 d. Londono susitarimo, kuriuo buvo patvirtintas Niurnbergo tribunolo statutas, šalis. Be to, 1946 m. gruodžio 11 d. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja patvirtino Statute pripažintus tarptautinės teisės principus. Kadangi Sovietų Sąjunga buvo Jungtinių Tautų narė, negali būti teigiama, kad sovietų valdžiai šie principai buvo nežinomi". Panašiai bylose *Kononov prieš Latviją*[73] ir *Janowiec ir kiti prieš Rusiją*[74] Europos Žmogaus Teisių Teismas taikė Niurnbergo principus atmesdamas požiūrį, kad jie negali būti taikomi Sovietų Sąjungos ir jos ginkluotųjų pajėgų narių veiksmams vertinti. Niurnbergo principų universalumas reiškia, kad tokie patys nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos veiksmai prieš trečiąsias valstybes turi būti vertinami vienodai nepaisant to, kuri šalis laimėjo ar pralaimėjo Antrąjį pasaulinį karą ir kurios iš jų veiksmai buvo įvertinti tarptautiniame baudžiamajame tribunole. Todėl, kaip 2007 m. lapkričio 29 d. nutarime konstatavo Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas[75], Niurnbergo tribunolo nuosprendis, kuriame vertinama nacistinės Vokietijos agresija prieš Austriją ir Čekoslovakiją, *mutatis mutandis* taikytinas vertinant Sovietų Sąjungos veiksmus prieš Baltijos valstybes.

Tai ypač praverčia vertinant Lietuvos sutikimą su okupacija ir kitais 1940 m. birželio 14 d. Sovietų Sąjungos ultimatumo reikalavimais, t. y. atsakant į klausimą, kokią teisinę reikšmę galėjo turėti šis sutikimas, ar galėjo jis legalizuoti agresyvius SSRS veiksmus. Niurnbergo tarptautinis karo tribunolas atmetė mėginimus pateisinti 1938 m. Austrijos anšliusą tariamu jos sutikimu ir net noru prisijungti prie Vokietijos reicho, laikydamas tokį argumentą „iš tikrųjų neesminiu, nes faktai aiškiai rodo, kad metodai, naudoti šiam tikslui pasiekti, buvo agresoriaus metodai. Pagrindiniu veiksniu buvo karinė Vokietijos galia, kuri būtų

[70] Apie Niurnbergo teisę žr. VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 335–337.
[71] *Kolk and Kislyiy v Estonia*, 17 January 2006, ECtHR, nos. 23052/04, 24018/04.
[72] *Penart v Estonia*, 24 January 2006, ECtHR, no. 14685/04.
[73] *Kononov v. Latvia*, 17 May 2010, ECtHR [GC], no. 36376/04.
[74] *Janowiec and Others v. Russia*, 21 October 2013, ECtHR [GC], nos. 55508/07, 29520/09.
[75] Žr. 2007 m. lapkričio 29 d. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimo byloje Nr. 2007-10-0102 25.5 ir 25.6 papunkčius. Prieiga per internetą: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?case-filter-years=%5B2007%5D&case-filter-status=&case-filter-types=&case-filter-result=&searchtext=>.

buvusi panaudota, jeigu susilauktų kokio nors pasipriešinimo.“[76] Taigi 1940 m. tarptautinėje teisėje jau buvo įsitvirtinusi taisyklė, kad nukentėjusios valstybės sutikimas su imperatyvių tarptautinių teisinių įsipareigojimų pažeidimu (agresija) nepašalina įvykdytų prieš ją veiksmų neteisėtumo[77] (pavyzdžiui, prieš Antrąjį pasaulinį karą negaliojančiu laikytas Korėjos ministrų pareiškimas dėl šalies prijungimo prie Japonijos, nes jis buvo gautas Japonijai grasinant jėga[78]). Būtent remdamasi Austrijos anšluso pavyzdžiu, Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija suformulavo 2001 m. Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto[79] 26 straipsnyje[80] įtvirtintą taisyklę, kad valstybės sutikimas nešalina bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinės normos pažeidimo (įskaitant agresiją) neteisėtumo[81].

Vadinasi, ta aplinkybė, kad Lietuvos Respublika priėmė ultimatumą, nepadarė Sovietų Sąjungos veiksmų teisėtais, nes Lietuvos sutikimas taip pat išgautas grasinant jėga ir todėl neturėjo jokios teisinės reikšmės; kaip ir Austrijos anšluso atveju, iš faktų apie SSRS karinį spaudimą Lietuvai ir pasirengimą plataus masto puolimui prieš Lietuvą aišku, kad Lietuvos sutikimui su ultimatumu gauti naudoti agresoriaus metodai, kai lemiamas veiksnys buvo sovietų karinė jėga, kuri neišvengiamai būtų buvusi panaudota. Todėl pagal tarptautinę teisę tiesiog nelieka jokios kitos galimybės, kaip 1940 m. birželio 15 d. SSRS ginkluotųjų pajėgų įvedimą į Lietuvą ir Lietuvos teritorijos užėmimą laikyti agresyvaus karo aktu, draudžiamu pagal Briando–Kelloggo pakto 1 straipsnį. Kaip pažymėta 2010 m. balandžio 29 d. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucijoje „Dėl pasienio karininko A. Barausko nužudymo ir Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvos Respubliką pradžios 70-ųjų metinių“[82], „1940 m. birželio 15 d. sovietų ginkluotas įsiveržimas į Lietuvos Respubliką buvo agresijos aktas, atitinkantis 1933 m. liepos 5 d. Lietuvos Respublikos ir SSRS konvencijos užpuolimui apibrėžti II straipsnio 2 punkte nustatytą vieną iš agresijos aktų apibrėžimų: „įsibrovimas ginkluotomis jėgomis, net ir karo nepaskelbus, į kitos valstybės teritoriją“. Lietuvos Respublikos teritorijos okupacija ir aneksija buvo šios agresijos, kuri buvo 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. Vokietijos ir SSRS

[76] 1946 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendis. The Avalon Project at Yale Law School. Prieiga per internetą: <https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/judcont.asp>; *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961, том 7, p. 336.

[77] VADAPALAS, ŽALYS, 28 išnaša, p. 129.

[78] JAŠČENKA, A. *Konstitucinė tarptautinė teisė*. Kaunas: Spindulys, 1931, p. 402.

[79] Žr. VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 258–272.

[80] Pagal šį straipsnį, jokia iš aplinkybių, šalinančių veikos neteisėtumą (įskaitant valstybės sutikimą), negali pašalinti neteisėtumo veikos, neatitinkančios iš bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinės normos kylančio įsipareigojimo.

[81] Tai matyti iš 2001 m. rugpjūčio 9 d. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto komentaro (žr. 20 straipsnio komentaro 4 punktą). CRAWFORD, J. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 163–164.

[82] *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 52-2551.

slaptųjų protokolų padarinys, tąsa“. Iš tikrųjų agresyvaus ginkluoto įsiveržimo[83] į kitos valstybės teritoriją tikslas paprastai yra šios teritorijos okupacija, todėl tokią okupaciją iš esmės apima ginkluotos invazijos draudimas[84]; o Lietuvos aneksija buvo jau jos okupacijos pasekmė. Neatsitiktinai pagal gerai žinomos 1974 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo[85] 3 straipsnio a punktą agresijos aktu laikomas ginkluotas įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją, karinė okupacija kaip tokio įsiveržimo pasekmė, taip pat kitos valstybės teritorijos aneksija panaudojant jėgą. Lietuvos Respublikos okupacija ir aneksija buvo SSRS tarptautinių įsipareigojimų, kilusių iš agresyvaus karo uždraudimo principo, tęstinio pobūdžio pažeidimas[86], t. y. tęstinė sovietinė agresija.

Galima pridurti, kad remiantis Niurnbergo principų universalumu pagal bendrąją tarptautinę teisę sovietinė agresija prieš Lietuvą (įsiveržimas į jos teritoriją ginkluotosiomis pajėgomis, šios teritorijos okupacija ir aneksija) laikytina tarptautiniu nusikaltimu, t. y. sunkiu bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinių (*jus cogens*) normų pažeidimu. Agresija buvo pripažįstama tarptautiniu nusikaltimu (sunkiu tarptautinės teisės pažeidimu) dar iki Antrojo pasaulinio karo: antai 1946 m. nuosprendyje Niurnbergo tarptautinis karo tribunolas atkreipė dėmesį į tai, kad jau 1923–1927 m. įvairiuose Tautų Sąjungos dokumentuose agresyvus karas buvo įvardytas kaip tarptautinis nusikaltimas[87]. Minėtos 1974 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo 5 straipsnyje agresyvus karas pripažįstamas nusikaltimu tarptautinei taikai. Neabejotinai agresija patenka į minėtame 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus projekte (antrosios dalies

[83] Šiame kontekste pažymėtina, kad agresyvus SSRS kariuomenės įsiveržimas į Baltijos valstybes 1940 m. laikomas visuotinai pripažįstamu teisiniu ir istoriniu faktu Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. Pavyzdžiui, 2006 m. kovo 16 d. Didžiosios kolegijos sprendime *Ždanoka prieš Latviją* byloje Teismas konstatavo, Baltijos valstybių aneksija buvo įvykdyta sovietų kariuomenei įsiveržus į Baltijos valstybes (para. 13, *Ždanoka v. Latvia*, 16 March 2006, ECtHR [GC], no. 58278/00). Sovietų kariuomenės 1940 m. birželio 15 d. įsiveržimas į Lietuvą konstatuotas Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. vasario 19 d. sprendime *Kuolelis, Bartoševičius ir Burokevičius prieš Lietuvą* byloje (para. 8, *Kuolelis, Bartoševičius and Burokevičius v. Lithuania*, 19 February 2008, ECtHR, nos. 74357/01, 26764/02, 27434/02).

[84] Žr. FERENCZ, B. B. Aggression. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982, vol. 3, p. 4.

[85] Žr. VADAPALAS, 79 išnaša, p. 52–56.

[86] Neteisėtą valstybės teritorijos okupaciją ir užsienio ginkluotųjų pajėgų buvimą be valstybės sutikimo, kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių įsipareigojimų pažeidimo pavyzdį, nurodo Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija. Žr. Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto 14 straipsnio komentaro 3 punktą, 2001 m. rugpjūčio 9 d. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto komentaras. Prieiga per internetą: <http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf&lang=EF>.

[87] Žr. 1946 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendį. The Avalon Project at Yale Law School. Prieiga per internetą: <https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/judcont.asp>; *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961, том 7, p. 366–367.

III skyriuje) įtvirtintą bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinių normų nustatytų įsipareigojimų sunkių pažeidimų kategoriją[88].

Taigi apibendrinant pažymėtina, kad Kovo 11-osios akte (aiškinant jį kartu su kitais 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos konstituciniais aktais, susijusiais su jos nepriklausomybės atkūrimu) konstatuotas 1940 m. sovietinės agresijos neteisėtumas praturtina valstybių praktiką taikant paprotinę normą, pagal kurią valstybės sutikimas su prieš ją vykdoma agresija laikytinas niekiniu ir neturinčiu įtakos agresoriaus veiksmų teisiniam kvalifikavimui. Taip pat atitinkamai aiškintina ir agresijos sąvoka, kuri apima ginkluotos jėgos panaudojimo atvejus be karo paskelbimo ir nukentėjusiai šaliai nesipriešinant. Kartu su nacistinės Vokietijos agresijos prieš Austriją, Čekoslovakiją ar kitas valstybes pavyzdžiais aiškinant agresijos sampratą naudotini ir Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą bei kitas Baltijos valstybes pavyzdžiai. Savo ruožtu taip patvirtinamas Niurnbergo principų, įtvirtintų ir išplėtotų Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo statute bei jurisprudencijoje, universalumas. Kitaip tariant, patvirtinamas objektyvus tarptautinės teisės pobūdis ir „dvigubų standartų" joje neleistinumas. Žvelgiant į priekį, tai suteikia pagrindo Niurnbergo principų kontekste vertinti ir dabartinę Rusijos agresiją prieš Ukrainą.

3. Senaties netaikymo agresijai imperatyvas

Nors Kovo 11-osios akto pavadinimas gali klaidinti minėdamas Valstybės atkūrimą, iš jo pirmosios dalies aišku, kad atkuriama ne pati Lietuvos valstybė, o jos nepriklausomybė – suverenių galių vykdymas (pačios suverenios galios ir Lietuvos valstybė, kaip jų turėtoja, nebuvo išnykusi). Šią išvadą sustiprina Kovo 11-osios akto antroji dalis, kurioje konstatuojama, kad „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios". Tokiu būdu įtvirtinamas Lietuvos valstybės tęstinumas, kuris kyla iš bendrojo teisės principo *ex injuria jus non oritur*, neigiančio bet kokias agresoriaus teises į užimtą teritoriją[89], ir kuris reiškia, kad Lietuvos valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, neišnyko per visą 50 metų jos teritorijos okupacijos laikotarpį. Tai patvirtina minėta Lietuvos Respublikos aneksijos nepripažinimo politika, kurios visus penkis Lietuvos okupacijos dešimtmečius nuosekliai laikėsi dauguma (daugiau nei 50) 1940 m. egzistavusių valstybių[90]. Unikalu yra tai, kad

[88] Tai matyti iš Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto 40 straipsnio komentaro: Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija nurodo, kad bendrosios tarptautinės teisės imperatyvių normų nustatyti įsipareigojimai yra esminiai valstybėms, jų žmonėms ir svarbiausioms žmogiškosioms vertybėms išsaugoti, ir visuotinai pripažįstamas agresijos draudimo imperatyvus pobūdis. Žr. 2001 m. rugpjūčio 9 d. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto komentarą. Iš CRAWFORD, 81 išnaša, p. 245–248.

[89] MAREK, 66 išnaša, p. 414.

[90] HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 391–446; *The Baltic Path to Independence*. New York: William S. Hein & Co., 1994, p. 200–211, 269–276; MAREK, 66 išnaša, p. 397–407.

Lietuvos okupacijos laikotarpis truko gerokai ilgiau nei jos nepriklausomybės laikotarpis 1918–1940 m., tačiau dėl to Lietuvos valstybė neišnyko, jos aneksijos nepripažinimo politika nepakito. 50 metų trukęs Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas taip pat yra unikalus todėl, kad iki tol valstybių praktikoje neteisėtos aneksijos nepripažinimo politika trukdavo ne ilgiau kaip 8–9 metus[91] (tiek daugiausia truko Vokietijos ir Italijos dar iki Antrojo pasaulinio karo bei jo metu užgrobtų valstybių okupacija). Taigi Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika tikrai yra ryškiausias minėtos Stimsono doktrinos, įpareigojusios nepripažinti jokių agresyvaus karo draudimą pažeidžiančių teritorijos užgrobimų, taikymo valstybių praktikoje pavyzdys. Šio pavyzdžio, kitaip nei kitų, neįmanoma paaiškinti tik politinėmis priežastimis, todėl jį veikiau lėmė teisinis nepripažinimo pareigos imperatyvumas[92]: SSRS Antrojo pasaulinio karo metais buvo Vakarų valstybių sąjungininkė, o šaltojo karo metais ne kartą mėginta gerinti Rytų ir Vakarų santykius, bet Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika nebuvo paaukota šių santykių labui. Vadinasi, darytina išvada, kad Lietuvos valstybės tęstinumas negalėjo būti pertrauktas ir jos teritorijos aneksija negalėjo būti įteisinta jokiomis teisinėmis priemonėmis[93]. Taip pat faktiniam Sovietų Sąjungos valdymui Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių teritorijoje negalėjo būti pritaikyta įgyjamoji senatis[94].

Įgyjamosios senaties institutas tarptautinės teisės doktrinoje grindžiamas principu *ex factis jus oritur*, pagal kurį lemiamas veiksnys neteisėtai situacijai legalizuoti yra laikas: „kuo daugiau laiko praeina, tuo svaresni yra argumentai esamai padėčiai pripažinti“[95]. Atitinkamai įgyjamoji senatis apibrėžiama kaip „suvereniteto tam tikrai teritorijai įgijimas nuolat ir netrukdomai įgyvendinant suverenitetą šiai teritorijai tokį laiko tarpą, kuris yra būtinas istorijos vystymosi sąlygomis sukurti bendrą įsitikinimą, kad esama padėtis atitinka tarptautinės sistemos interesus“[96]. Kaip matyti iš šio apibrėžimo, pakankamai ilgas teritorijos valdymo laikas nėra vienintelė įgyjamosios senaties sąlyga[97]: teritorijos valdymas taip pat turi būti tęstinis, netrukdomas ir viešas. Tai, kad Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksija nebuvo niekada pripažinta (pavyzdžiui, 1998 m. sausio 16 d. JAV ir Baltijos valstybių partnerystės chartijoje[98] konstatuota, kad JAV niekada nepripažino prievartinės Baltijos valstybių inkorporacijos į SSRS ir „laiko jų valstybingumą nepertrauktu nuo pat jų nepriklausomybės pradžios“), taip pat nuolatinis Lietuvos priešinimasis

[91] HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 466–467.
[92] KUNZ, 67 išnaša, p. 75.
[93] MAREK, 66 išnaša, p. 579.
[94] MÄLKSOO, L. *Illegal Annexation and State Continuity: the Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, p. 108–165.
[95] MULLERSON, R. *The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia*. *International and Comparative Law Quarterly*. London: the British Institute of International and Comparative Law, 1993, vol. 42, p. 487.
[96] *Oppenheim's International Law*. New York: Longman, 1996, p. 706.
[97] JAŠČENKA, 78 išnaša, p. 189.
[98] 1998 m. sausio 16 d. Jungtinių Amerikos Valstijų bei Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Lietuvos Respublikos partnerystės chartija. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 1999, No. 3, p. 197.

okupacijai rodo, kad Sovietų Sąjungos vykdytas Lietuvos teritorijos valdymas neatitiko pastarųjų senaties sąlygų – nebuvo nei tęstinis, nei netrukdomas[99].

Tačiau Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių tęstinumo išsaugojimas bei jų aneksijos nepripažinimas visą 50 metų okupacijos laikotarpį taip pat leidžia apskritai abejoti įgyjamosios senaties instituto įsitvirtinimu tarptautinėje teisėje, taip pat leidžia jau be abejonių teigti, kad bet kuriuo atveju šis institutas negali būti taikomas agresijai legalizuoti, ir toks draudimas taikyti senatį yra imperatyvus bei besąlyginis. Pirma, Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių tęstinumas bei jo tarptautinis pripažinimas patvirtino tarptautinę praktiką, kad senaties negalima laikyti paprotine tarptautinės teisės norma[100], nes nėra pakankamai aiškios valstybių *opinio juris* dėl tokios normos buvimo ir vienodos senaties taikymo praktikos. Svarbiausia, kad „tarptautinė teisė nenustato jokio bendro senaties termino“[101], todėl senaties institutas bendrojoje tarptautinėje teisėje tampa praktiškai neįmanomas. Antai H. Grocijus manė, kad senačiai turėtų būti taikomas neatmenamo (100 metų ar daugiau) teritorijos valdymo kriterijus[102]; 1899 m. nustatydamas Britų Gajanos ir Venesuelos sieną, arbitražas pagal specialų Jungtinės Karalystės bei Venesuelos susitarimą taikė 50 metų senaties terminą[103], o kai kurie autoriai siūlė „tarptautiniams santykiams pritaikyti įprastąjį 30 metų civilinės teisės terminą“[104]. Tuo tarpu Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių tęstinumas bei jų aneksijos nepripažinimas rodo, kad ir 50 metų terminas yra nepakankamas. Todėl bet kuriuo atveju vieninteliu praktiniu senaties termino nustatymo būdu pagal tarptautinę teisę galėtų būti tik speciali tarptautinė sutartis[105], ir senatis galėtų būti tik sutartinio, o ne paprotinio pobūdžio tarptautinės teisės institutas.

Antra, jeigu senatis ir būtų laikoma visuotinai pripažintu teritorijos įgijimo būdu, ji negalėtų būti taikoma neteisėtos okupacijos bei aneksijos atveju, nes prieštarautų tarptautinės teisės prigimčiai[106]: tarptautinės teisės normos apskritai yra skirtos valstybių teisėms ir interesams saugoti, o nustatydama kokį nors terminą pažeistoms okupuotos ar aneksuotos valstybės teisėms ginti, senatis kėsintųsi į teritorinį suverenitetą ir prieštarautų savanoriškumo principui[107]. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių tęstinumas bei jų aneksijos nepripažinimas tik patvirtina, kad šiuo požiūriu senaties institutas būtų visiškai nepriimtinas[108], todėl jokia tarptautinės teisės norma negali įtvirtinti senaties pagrindinėms valstybių teisėms ginti. Kaip minėta, agresija laikytina tarptautiniu nusikaltimu (pavyzdžiui, pagal

[99] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 142; MAREK, 66 išnaša, p. 416; HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 577.
[100] VADAPALAS, ŽALYS, 28 išnaša, p. 132–133.
[101] VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 200.
[102] FLEISCHHAUER, C. A. Prescription. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1987, vol. 10, p. 328.
[103] HILLIER, 59 išnaša, p. 132.
[104] JAŠČENKA, 78 išnaša, p. 189.
[105] VADAPALAS, V. Aspects de processus de la responsabilité internationale. *Polish Yearbook of International Law*, 1994, p. 96.
[106] VADAPALAS, ŽALYS, 28 išnaša, p. 132.
[107] VADAPALAS, ŽALYS, 29 išnaša.
[108] VADAPALAS, 105 išnaša, p. 96.

1974 m. gruodžio 14 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos patvirtinto agresijos apibrėžimo 5 straipsnį), o pagal bendrąją tarptautinę teisę senatis negali būti taikoma tarptautiniams nusikaltimams (sunkiems *jus cogens* normų pažeidimams). Tai patvirtino Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija, kuri tirdama valstybių atsakomybės klausimą konstatavo, kad tarptautinis nusikaltimas sukelia besąlyginę valstybių pareigą „nepripažinti šiuo nusikaltimu sukurtos situacijos teisėtumo“[109] (ši pareiga *inter alia* įtvirtinta minėtame 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto[110] 41 straipsnyje).

Be to, senaties netaikymą agresijos būdu įvykdytam teritorijos užgrobimui netiesiogiai patvirtina 1968 m. Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui[111]. Pagal jos 1 straipsnį, jokie senaties terminai, nepaisant nusikaltimo įvykdymo laiko, be kita ko, netaikomi karo nusikaltimams ir nusikaltimams žmoniškumui, „kaip jie apibrėžiami 1945 m. rugpjūčio 8 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo įstatuose“, taip pat „ištrėmimams ginkluotu užpuolimu arba okupacija ir nežmoniškiems veiksmams, pagrįstiems apartheido politika“, bei genocido nusikaltimui. Logiška, kad jeigu senatis netaikoma agresijos ar okupacijos pasekmėms, ji neturėtų būti taikoma ir pačiai agresijai bei okupacijai. Nors tokia nuostata *expressis verbis* Konvencijoje nėra įtvirtinta, darytina išvada, kad joje esančios paprotinės nuostatos dėl senaties termino netaikymo karo nusikaltimams ir nusikaltimams žmoniškumui *mutatis mutandis* taikytinos ir agresijos nusikaltimui[112]. Akivaizdu, kad agresija, kaip ir karo nusikaltimai bei nusikaltimai žmoniškumui, reiškia kėsinimąsi į tarptautinės bendrijos egzistavimo pagrindus, todėl agresijos (įskaitant neteisėtą okupaciją ir aneksiją) nusikaltimui taip pat negali būti taikomi jokie senaties terminai. Juo labiau kad Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendyje agresyvus karas buvo įvertintas kaip „pats sunkiausias tarptautinis nusikaltimas, kuris skiriasi nuo kitų karo nusikaltimų tik tuo, kad sukoncentruoja visą blogį, esantį kiekviename iš jų“[113]. Vadinasi, jeigu senatis netaikoma lengvesniems tarptautiniams nusikaltimams (karo nusikaltimams ir nusikaltimams žmoniškumui), tai ji negali būti taikoma ir sunkiausiam iš jų. Galimybę *mutatis mutandis* pagrindu taikyti valstybių tarptautiniams nusikaltimams fizinių asmenų atsakomybę už tarptautinius nusikaltimus reglamentuojančias tarptautinės teisės normas neseniai patvirtino Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas[114], konstatavęs,

[109] FROWEIN, J. A. Non-Recognition. Iš *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1987, vol. 10, p. 315.

[110] VADAPALAS, 79 išnaša, p. 258–272.

[111] *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 23-856.

[112] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 140–141.

[113] 1946 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendis. The Avalon Project at Yale Law School. Prieiga per internetą: <https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/judcont.asp>.

[114] Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas byloje Nr. 2007-10-0102 (žr. 25.5 papunktį). Prieiga per internetą: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?case-filter-years=%5B2007%5D&case-filter-status=&case-filter-types=&case-filter-result=&searchtext=>.

kad fizinio asmens atsakomybės už agresiją būtinoji sąlyga yra valstybės įvykdyta agresija, todėl fizinio asmens įvykdytas agresijos nusikaltimas pagal apimtį gali būti tik tapatus arba siauresnis nei valstybės įvykdyta agresija.

4. Valstybės tęstinumo specifika

Kaip minėta, Kovo 11-osios aktas yra grindžiamas Lietuvos valstybės tęstinumu, kuris reiškia, kad neteisėta okupacija ir aneksija nepanaikino Lietuvos Respublikos, kaip valstybės ir tarptautinės teisės subjekto, egzistavimo.

Valstybės tęstinumo (ir tapatumo) koncepcija yra susijusi su tradicine tarptautinės teisės paskirtimi saugoti valstybių, kurios yra pagrindiniai tarptautinės teisės kūrėjai ir subjektai, tarptautinį teisinį subjektiškumą: paprastai daroma prielaida, kad valstybė egzistuoja tol, kol neišnyksta pagal tarptautinę teisę[115], ir valstybių praktikoje susiklostė valstybės tęstinumo prezumpcija, pagal kurią valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, išlieka tam tikromis ekstremaliomis sąlygomis pakitus kuriam nors iš būtinų jos požymių (gyventojų skaičiui, teritorijai, valdžiai ar nepriklausomybei). Ši prezumpcija atitinka ne tik valstybės, kurios egzistencijai kyla grėsmė, bet ir kitų šalių interesus, nes taip garantuojama stabili tarptautinių santykių raida, laiduojamas tęstinis tarptautinių įsipareigojimų vykdymas[116]: viena vertus, apsaugomas valstybės tarptautinis teisinis subjektiškumas, t. y. jos tarptautinės teisės ir įsipareigojimai, tam tikrų teritorijos, gyventojų ar vyriausybės pasikeitimų arba laikino nepriklausomybės praradimo ar suvaržymo atvejais[117]; kita vertus, pati taip saugoma valstybė negali atsisakyti savo tarptautinių teisių ir įsipareigojimų, motyvuodama ją apibūdinančių požymių pokyčiais[118].

Nors valstybės tęstinumo ir tapatumo sąvokos yra neatsiejamos, kaip atspindinčios valstybės egzistavimo ekstremaliomis aplinkybėmis problemą, jas galima skirti teoriniu požiūriu: valstybės tapatumas (identitetas) reiškia jos tapatumą pačiai sau, o valstybės tęstinumas (kontinuitetas) – tęstinį jos egzistavimą. Valstybės tapatumas laikytinas statine sąvoka, nes reiškia valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, tapatumą, kurį atspindi iš esmės nepakitę jos tarptautinės teisės ir įsipareigojimai, lygintini dviem fiksuotais momentais – iki tam tikro įvykio, pakeitusio kurį nors valstybės požymį ir sukėlusio grėsmę jos gyvavimui, bei po šio įvykio. Tuo tarpu valstybės tęstinumas yra dinaminis jos tapatumo predikatas, reiškiantis, kad valstybė toliau egzistuoja aplinkybėmis, kurios sukelia dėl to abejonių; kitaip tariant, valstybės tęstinumas yra jos, kaip tarptautinės teisės subjekto, egzistavimas kritiniu laikotarpiu (kol trunka tam tikro valstybės požymio (požymių) pokytis) iš esmės nekintant turimoms tarptautinėms teisėms ir įsipareigojimams. Logiškai valstybės tęstinumas negalimas be tapatumo, kitaip

[115] ZIEMELE, I. The Role of State Continuity and Human Rights in Matters of Nationality of the Baltic States. Iš *The Baltic States at Historical Crossroads*. Riga: Academy of Sciences of Latvia, 1998, p. 250.
[116] KUNZ, 67 išnaša, p. 69–70.
[117] Žr. *ibid*., p. 71.
[118] CRAWFORD, J. *The Creation of States in International Law*. Oxford: Clarendon Press, 1979, p. 404.

predikatas egzistuotų be dalyko, kuriam yra taikomas[119]. Todėl valstybė, buvusi iki ją ištikusios krizės ir dėl tęstinumo išlikusi šios krizės metu, tarptautinio teisinio subjektiškumo prasme yra tapati valstybei, esančiai po krizės.

Valstybės tęstinumą ir tapatumą reikėtų skirti nuo valstybių teisių perėmimo[120], kuris yra vienos valstybės tarptautinių teisių ir įsipareigojimų perėjimas kitai valstybei dėl to, kad pastaroji pakeičia pirmąją atsakydama už tam tikros teritorijos tarptautinius santykius[121]. Visų pirma, „valstybių teisių perėmimas įvyksta tuo metu, kai galutinai ir negrįžtamai vienos valstybės suverenitetas tam tikrai teritorijai pakeičiamas kitos valstybės suverenitetu“[122]; tuo tarpu valstybės tęstinumo atveju suverenios teisės į teritoriją nepereina kitai (okupuojančiai ar aneksuojančiai) valstybei, ir „laikinas suvereniteto pakeitimas, kaip karinės okupacijos ar teritorijos perdavimo išimtiniam valdymui pagal sutartį rezultatas, nesukelia valstybių teisių perėmimo“[123]. Antra, valstybių teisių perėmimas įvyksta, kai „vienas tarptautinės teisės subjektas užima kito vietą, pavyzdžiui, susijungimo ar teisėto prijungimo atveju“[124]; tuo tarpu valstybės tęstinumo atveju „teisės subjektas ir valstybės konkrečios teisės ir pareigos lieka nepakitusios“[125]. Todėl valstybės tęstinumas ir identitetas reiškia „subjektiškumo tapatumą <...>, o teisių perėmimo problema – tam tikrų teisių ir įsipareigojimų tarp skirtingų subjektų tapatumą“[126]: pirmuoju atveju yra vienas, o antruoju atveju – ne mažiau kaip du tarptautinės teisės subjektai[127]. Taigi valstybės tęstinumo (ir tapatumo) bei valstybių teisių perėmimo sąvokos yra tarpusavyje nesuderinamos: valstybės tęstinumas yra jos išnykimo priešingybė, todėl tol, kol valstybė egzistuoja, suverenios teisės į jos teritoriją niekam nepereina ir valstybių teisių perėmimo galimybė savaime atkrinta[128].

Kaip minėta, Lietuvos Respublikos tęstinumas grindžiamas principu *ex injuria non oritur jus*, pagal kurį neigiant bet kokias agresoriaus teises į neteisėtai užgrobtas teritorijas sudarytos prielaidos išlikti Baltijos valstybėms. Pagrindiniai veiksniai, įrodantys valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, egzistavimą (tęstinumą) kritiniu (šiuo atveju – okupacijos) laikotarpiu, yra pačios valstybės valia

[119] MAREK, 66 išnaša, p. 6.
[120] Žr. ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 282–284.
[121] Toks valstybių teisių perėmimo apibrėžimas galimas pagal 1978 m. Vienos konvencijos dėl valstybių teisių perėmimo sutartims 2 straipsnio 1 dalies a punktą ir 1983 m. Vienos konvencijos dėl valstybių teisių perėmimo valstybės nuosavybei, archyvams ir skoloms 2 straipsnio 1 dalies a punktą. Žr. VADAPALAS, 79 išnaša, p. 71, 76.
[122] БРОУНЛИ, Я. *Международное право*. Москва: Прогресс, 1977, книга 2, p. 372.
[123] *Ibid*., p. 372–373.
[124] *Ibid*., книга 1, p. 140.
[125] *Ibid*.
[126] MAREK, 66 išnaša, p. 10.
[127] Žr. CRAWFORD, J. The Creation of States in International Law. Oxford: Clarendon Press, 1979, p. 400.
[128] Žr. ZIEMELE, I. *State Continuity and Nationality in the Baltic States*. Ph. D. Dissertation. Cambridge: University of Cambridge, 1998, p. 42–43.

išlikti ir tarptautinis jos tęstinumo pripažinimas[129]. Šie du veiksniai yra ir Lietuvos Respublikos tęstinumo teisinės konstrukcijos ramsčiai.

Pats svarbiausias veiksnys, rodęs Lietuvos Respublikos valią išlikti, buvo nuolatinis jos priešinimasis sovietinei okupacijai. Istoriniai faktai rodo, kad Tauta, kaip Lietuvos Respublikos suverenas, kiekvieną kartą susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, mėgindavo atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę jos tęstinumo pagrindu[130]. Be abejo, akivaizdžiausiu tokių mėginimų įrodymu buvo ginkluotas pasipriešinimas: 1941 m. birželio sukilimas ir 1944–1953 m. organizuotas partizaninis karas prieš Sovietų Sąjungos okupaciją. Kaip konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas[131], pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas Lietuvos Respublikos piliečiai turėjo neatimamą teisę priešintis kitos valstybės agresijai, *inter alia* sovietinei okupacijai; 1944–1953 m. organizuota ginkluota Lietuvos Respublikos piliečių kova su sovietine okupacija vertintina kaip Lietuvos valstybės savigyna. Reikšmingiausi buvo besipriešinančios Tautos sukurtų Lietuvos valstybės institucijų priimti Lietuvos Respublikos tęstinumą konstatavę teisės aktai, iš kurių išskirtina 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija[132], laikoma vienu iš pamatinių Lietuvos valstybės konstitucinių aktų, turinčių net virškonstitucinę galią[133]. Joje buvo deklaruoti Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo valstybės tęstinumo pagrindu principai, taip pat prisiimti tarptautiniai įsipareigojimai, kurie ir šiandien pripažįstami kaip Lietuvos Respublikos įsipareigojimai[134].

Sovietų Sąjungai nuslopinus ginkluotą Lietuvos pasipriešinimą, jis įgijo naujas formas. Nors represinės SSRS struktūros nuolat persekiojo tuos Lietuvos piliečius, kurie išdrįsdavo atvirai reikšti savo nepasitenkinimą sovietine okupacija, kartais jos būdavo nepajėgios užkirsti kelio spontaniškoms antisovietinėms demonstracijoms. Pavyzdžiui, tokios demonstracijos kilo įvairiose Lietuvos vietose 1956, 1960, 1968, 1972, 1975–1977, 1982, 1986–1987 m.[135] (iš jų išskirtinos 1972 m. demonstracijos Kaune po R. Kalantos susideginimo). Žinoma, labiausiai paplitusios pasipriešinimo sovietinei okupacijai formos buvo pogrindžio spaudos leidyba ir

[129] *Ibid*., p. 41; ZIEMELE, I. Is the Distinction between State Continuity and State Succession Reality or Fiction? The Russian Federation, the Federal Republic of Yugoslavia and Germany. *Baltic Yearbook of International Law*, 2001, vol. 1, p. 220.

[130] Apie Lietuvos pasipriešinimą žr., pavyzdžiui: *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Arlila, 1999, p. 707–792; LIEKIS, A. *Nenugalėtoji Lietuva*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993; *Lietuvos suvereniteto atkūrimas: 1988–1991 metai*. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 27–229; *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005; HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 472–479.

[131] Žr. minėtus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d., 2014 m. kovo 18 d., 2020 m. liepos 30 d. nutarimus.

[132] Žr. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 11-241.

[133] Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimą. TAR, 2021-07-01, Nr. 14847.

[134] Kaip konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. kovo 18 d. nutarime (TAR, 2014-03-19, Nr. 3226) ir 2015 m. spalio 20 d. nutarime (TAR, 2015-10-20, Nr. 15777), pagal LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos 22 punktą, Lietuvos Respublika įsipareigojo laikytis Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos.

[135] Žr. HOUGH, W. J. H., 22 išnaša, p. 474–478.

platinimas bei įvairių pogrindinių organizacijų veikla (dažnai šių organizacijų kova prieš okupaciją pasireikšdavo kaip žmogaus ar tikinčiųjų teisių gynyba)[136]. Iš pagrindinių Lietuvos pogrindžio leidinių paminėtina „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“, „Laisvės šauklys“, „Perspektyvos“, „Aušra“ ir kt.[137] 1976 m. Lietuvoje buvo įsteigta Visuomeninė grupė Helsinkio susitarimų vykdymui remti (vadinamoji Lietuvos Helsinkio grupė), kuri protestavo prieš Lietuvos okupaciją, fiksuodama masinius ir sistemingus žmogaus teisių pažeidimus okupuotoje šalyje, o 1978 m. susikūrė dar viena garsi disidentų organizacija kovai prieš okupaciją – Lietuvos laisvės lyga (LLL). 1979 m. visame pasaulyje nuskambėjo 45 Estijos, Latvijos ir Lietuvos piliečių memorandumas, kuriuo jie kreipėsi į SSRS, VFR, VDR ir Atlanto chartiją pasirašiusių valstybių vyriausybes bei Jungtines Tautas, prašydami panaikinti Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes ir laiduoti laisvo apsisprendimo teisę Baltijos šalių tautoms.

1985 m. Sovietų Sąjungoje prasidėjus *perestroikos* ir *glasnostj* politikai, Lietuvoje palaipsniui atsirado palankesnės sąlygos kovai dėl valstybės nepriklausomybės atkūrimo. Nors 1987 m. rugpjūčio 23 d. ir 1988 m. vasario 16 d. LLL organizuotų demonstracijų Vilniuje dalyviai dar buvo persekiojami, tai jau buvo vienos iš paskutiniųjų sovietinių represijų okupacijos metais. Kaip konstatuojama 1990 m. kovo 11 d. deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“[138], nuo 1988 m. „tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius“. 1988 m. birželio 3 d. buvo įsteigtas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS), vėliau pavadintas tiesiog Lietuvos Sąjūdžiu, tapusiu varomąja valstybės nepriklausomybės atkūrimo jėga: 1989 m. Sąjūdis, remiamas absoliučios Tautos daugumos, ėmė deklaruoti visiško Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo valstybės tęstinumo pagrindu tikslą[139]. Kartu su Latvijos ir Estijos liaudies frontais 1989 m. rugpjūčio 23 d. jis surengė masinę Baltijos šalių gyventojų akciją „Baltijos kelias“, kurioje buvo pareikalauta visiškai panaikinti Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Sąjūdžio veikiama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba taip pat priėmė daug reikšmingų politinių ir teisinių dokumentų, atspindėjusių Tautos siekį atkurti Valstybės nepriklausomybę. Svarbiausias iš jų buvo 1990 m. vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai

[136] Apie antisovietinį Lietuvos pogrindį žr., pavyzdžiui, KRICKUS, R. Lithuania: Nationalism in the Modern Era. Iš *Nation and Politics in the Soviet Successor States*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 166–169.

[137] Apie Lietuvos pogrindžio spaudą žr., pavyzdžiui, SKUODIS, V. Lietuvos pogrindžio spaudos žingsniai: 15 metų bendroji apžvalga. Iš *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Arlila, 1999, p. 770–775.

[138] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-220.

[139] Nuo įsikūrimo iki 1990 m. rinkimų Sąjūdis mobilizavo Tautą ir išreiškė jos valią atkurti teisiškai tebeegzistavusios Lietuvos valstybės – Lietuvos Respublikos – nepriklausomybę, todėl Lietuvos Sąjūdis ir jo atstovaujamosios institucijos (Sąjūdžio Seimas) iš tikrųjų atliko Tautos atstovybės funkcijas, kaip pripažinta 2009 m. sausio 15 d. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucijoje „Dėl Lietuvos Sąjūdžio ir 1988–1990 m. Sąjūdžio Seimo, kaip Tautos atstovybės“ (*Valstybės žinios*, 2009, Nr. 7-223).

likvidavimo“[140], kuriame pagal principą *ex injuria non oritur jus* 1940 m. Lietuvos aneksiją įforminusi „Liaudies seimo“ deklaracija buvo paskelbta niekine, o atitinkamas SSRS įstatymas – neteisėtu ir Lietuvos nesaistančiu.

Kaip minėta, kitas Lietuvos Respublikos tęstinumo teisinės konstrukcijos ramstis buvo tarptautinis tokio tęstinumo pripažinimas. Minėta, kad Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių aneksijos 1940 m. nepripažino dauguma to meto valstybių (daugiau kaip 50), iš jų beveik visos Vakarų Europos ir Amerikos valstybės[141]. Neteisėtos aneksijos nepripažinimas kartu reiškė Lietuvos Respublikos, kaip valstybės ir tarptautinės teisės subjekto, tęstinumo pripažinimą. Pavyzdžiui, 1942 m. JAV Niu Džersio apygardos teismas byloje *The Denny* konstatavo, kad „Lietuvos Respublikos priėmimas į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą yra nepripažintas Jungtinių Amerikos Valstijų“[142], todėl ir toliau „Lietuvos Respublika pripažįstama kaip suvereni valstybė“[143]; 1954 m. Kanados vyriausybė paskelbė neketinanti atšaukti Baltijos valstybių pripažinimo *de jure*[144]; VFR taip pat aiškiai pripažino, kad „Baltijos valstybės išsaugojo savo suverenias tarptautines teises“[145]; 1983 m. Jungtinių Valstijų prezidentas R. Reaganas padarė pareiškimą 61-ųjų Baltijos valstybių pripažinimo *de jure* metinių proga[146], kuriame eilinį kartą buvo patvirtinta Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politika ir nuo 1922 m. tebesitęsiantis jų pripažinimas. 1960 m. rugsėjo 29 d. rezoliucijoje Nr. 189(1960)[147] Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja konstatavo, kad „dauguma laisvo pasaulio šalių vyriausybių tebepripažįsta *de jure* nepriklausomą Baltijos valstybių egzistavimą“. Retrospektyviai Lietuvos Respublikos tęstinumas buvo įvertintas minėtoje 1998 m. sausio 16 d. Jungtinių Amerikos Valstijų bei Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Lietuvos Respublikos partnerystės chartijos[148] preambulėje, kurioje konstatuojama, kad „Jungtinės Amerikos Valstijos niekada nepripažino prievartinio Estijos, Latvijos ir Lietuvos inkorporavimo į SSRS 1940 metais ir laiko jų valstybingumą nepertrauktu nuo pat jų nepriklausomybės pradžios“, t. y. politika, „kurios Jungtinės Valstijos nuosekliai laikėsi penkis dešimtmečius“.

Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių, kaip tarptautinės teisės subjektų, egzistavimas net pusę amžiaus trukusiu jų okupacijos laikotarpiu, kaip ir jų aneksijos nepripažinimas, laikytinas unikaliu politiniu, teisiniu ir etiniu reiškiniu, iki šiol neturinčiu analogų tarptautinėje praktikoje. Dėl tokio ilgo okupacijos laikotarpio Lietuvos valstybės tęstinumas turi unikalių bruožų, kurių nebuvo jokių kitų

[140] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*, 1990, Nr. 8-182.
[141] HOUGH, 22 išnaša, p. 391–446.
[142] MAREK, 66 išnaša, p. 401.
[143] *Ibid*., p. 397.
[144] YAKEMTCHOUK, 1 išnaša, p. 270.
[145] Žr. HOUGH, 22 išnaša, p. 426.
[146] Žr. *Baltic Bulletin: the Voice of the Baltic-American Freedom League*, September, 1983, vol. 2, No. 5.
[147] 1960 m. rugsėjo 29 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 189(1960) dėl situacijos Baltijos valstybėse praėjus dvidešimčiai metų nuo prievartinės jų inkorporacijos į Sovietų Sąjungą. Prieiga per internetą: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15605&lang=en>.
[148] Žr. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 1999, No. 3, p. 197–204.

(išskyrus kitas dvi Baltijos valstybes) šalių praktikoje. Šie bruožai susiję su Lietuvos diplomatinės tarnybos veikla užsienyje, marionetinės prigimties institucijų transformavimu į nepriklausomos Lietuvos valstybės institucijas, *restitutio ad integrum* principo taikymu.

4.1. Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje unikalumas okupacijos laikotarpiu

Lietuvos diplomatinės tarnybos veikla užsienyje buvo ryškiausias Lietuvos Respublikos tęstinumo rodiklis[149]: diplomatinių ir konsulinių santykių palaikymas su kitomis valstybėmis per veikiančias Lietuvos diplomatinės tarnybos institucijas geriausiai iliustravo Lietuvos valstybės egzistavimą, nes neįmanomi oficialūs santykiai su nesama valstybe, kaip negali būti ir nesamos valstybės institucijų[150]. Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės ir konsulinės įstaigos buvo vienintelės valstybės institucijos, išlikusios ir veikusios visą 50 metų šalies okupacijos laikotarpį[151]: iki pat šalies nepriklausomybės atkūrimo funkcionavo Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės JAV (Vašingtone) ir prie Šventojo Sosto[152], taip pat Jungtinėje Karalystėje (Londone)[153].

Lietuvos diplomatiniai atstovai užsienyje nebuvo laikomi „šešėline" emigracine Lietuvos Respublikos vyriausybe, o tik paskutinės teisėtos Lietuvos vyriausybės atstovais[154] (pavyzdžiui, 1979 m. JAV valstybės departamento atstovas aiškiai pareiškė, kad Jungtinės Valstijos pripažįsta Baltijos valstybių pasiuntinius ne kaip vyriausybių vadovus, o būtent kaip šių šalių *chargés d'affaires* – diplomatinius pareigūnus, paskirtus paskutinių nepriklausomų vyriausybių[155]). Šie atstovai buvimo valstybėse metu naudojosi visais jiems priklausančias diplomatiniais imunitetais ir privilegijomis, buvo įtraukti į diplomatinio korpuso sąrašus ir akredituoti buvimo valstybėse nustatyta tvarka, jiems buvo išduotos diplomatinės akreditacijos kortelės.

Tuo tarpu tai, kad Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacija truko gerokai ilgiau nei tų valstybių, kurios buvo okupuotos fašistinės Italijos bei nacistinės Vokietijos ir taip pat išsaugojo užsienyje veikusią diplomatinę tarnybą, lėmė unikalų Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių diplomatinės tarnybos indėlį į tarptautinės

[149] Žr.: ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 181–188; JONUŠAUSKAS, L. *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003; BAČKIS, S. A. *Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 m. birželio 15 d. – 1990 m. kovo 11 d.)*. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1997, t. 36, p. 3–47.

[150] MAREK, 66 išnaša, p. 412.

[151] Kaip aišku iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimo (*Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068), laikotarpiu iki 1990 m. kovo 11 d. tarnyba Lietuvos valstybei buvo įmanoma tik užsienyje veikusiose Lietuvos Respublikos diplomatinėse atstovybėse ir konsulinėse įstaigose, kurios buvo vienintelės išlikusios Lietuvos valstybės institucijos, taip pat okupuotoje Lietuvoje tam tikrą laiką veikusiose organizuotos ginkluotos kovos su okupacija, *inter alia* Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio, struktūrose.

[152] ŠATAS, J. *Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeitis ir dabartinės realijos*. Vilnius: Žinija, 1991, p. 38.

[153] VADAPALAS, 101 išnaša, p. 223.

[154] *Ibid*., p. 221.

[155] HOUGH, 22 išnaša, p. 410.

teisės bei diplomatijos istoriją[156]. Kadangi visą okupacijos laikotarpį Lietuvos Respublika neturėjo vyriausybės ir užsienio reikalų ministro, kaip šalies diplomatijos vadovo, Lietuvos diplomatinei tarnybai vadovavo ir ją administravo vienas iš Lietuvos diplomatinių atstovų, turėjęs specifinius diplomatijos šefo įgaliojimus. Diplomatijos šefas buvo paskirtas 1940 m. birželio 2 d. paskutinės iki okupacijos Lietuvos vyriausybės užsienio reikalų ministro telegrama, tačiau joje nekonkretizuotos šio pareigūno funkcijos[157].

Lietuvos diplomatijos šefo funkcijos išsikristalizavo praktikoje, tam pasitarnavo ir Latvijos pavyzdys, kurios vyriausybė konkrečiau apibrėžė šalies diplomatinio korpuso užsienyje vadovo funkcijas[158]. Galima išskirti šias praktikoje vykdytas Lietuvos diplomatijos šefo funkcijas[159]: valstybės ir jos piliečių interesų gynimas, informacijos apie Lietuvą sklaida, ryšių su Lietuvoje kovojančiomis prieš okupaciją ir išeivijos organizacijomis palaikymas, vadovavimas diplomatinei tarnybai, diplomatinių ir konsulinių įstaigų veiklos koordinavimas, jų steigimas ir likvidavimas bei turto valdymas, priėmimas į diplomatinę tarnybą, diplomatinių atstovų ir konsulinių pareigūnų, kito diplomatinių atstovybių bei konsulinių įstaigų personalo skyrimas į pareigas ir atleidimas iš jų, valstybės atstovų tarptautinėse konferencijose skyrimas. Taigi diplomatijos šefas vykdė įprastas diplomatiniam atstovui funkcijas ir kartu kai kurias vadovavimo diplomatinei tarnybai bei jos administravimo funkcijas, kurios būdingos valstybės užsienio reikalų ministrui. Tačiau, be abejo, diplomatijos šefas neturėjo visų užsienio reikalų ministrui būdingų įgaliojimų, todėl buvo *primus inter pares* pareigūnas tarp kitų diplomatinių atstovų, „užsienio reikalų kvaziministras"[160]. Tokia diplomatijos šefo pareigybė buvo unikali valstybių diplomatinėje praktikoje. Diplomatijos šefo įgaliojimai buvo būtini susiklosčiusioje kritiškoje situacijoje užtikrinant diplomatinės tarnybos funkcionavimą ir jie buvo pripažinti kitų valstybių, kaip buvo pripažinti ir diplomatijos šefo atlikti paskyrimai į diplomatinės tarnybos pareigas, įskaitant asmenų, kurie netarnavo Lietuvos diplomatinėje tarnyboje iki prasidedant okupacijai, paskyrimus į laisvus diplomatinės tarnybos postus, taip pat buvo pripažintas diplomatijos šefo įpėdinio paskyrimas. Pavyzdžiui, S. Bačkis buvo pripažintas naujuoju diplomatijos šefu 1983 m. mirus S. Lozoraičiui, kuris buvo įgaliotas būti diplomatijos šefu 1940 m. birželio 2 d. užsienio reikalų ministro telegrama, o 1983 m. buvo pripažintas S. Lozoraičio jaunesniojo priėmimas į diplomatinę tarnybą pasiuntinybės Vašingtone patarėju ir jo paskyrimas šios diplomatinės atstovybės vadovu 1987 m.[161]

[156] MAREK, 66 išnaša, p. 401–402.
[157] BAČKIS, 149 išnaša, p. 3; SIDZIKAUSKAS, V. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 249.
[158] Žr. 1940 m. gegužės 18 d. Latvijos vyriausybės kanceliarijos raštas dėl nepaprastųjų valstybės valdžios įgaliojimų suteikimo. Iš *Latvian-Russian Relations: Documents*. Washington: the Latvian Legation, 1978, p. 201–202.
[159] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 184–185; BAČKIS, 149 išnaša, p. 5.
[160] MAREK, 66 išnaša, p. 401.
[161] Žr. JONUŠAUSKAS, 149 išnaša, p. 266–271, 301–302, 306–308.

Kadangi okupacijos metais Lietuva neturėjo valstybės vadovo, o diplomatijos šefas vykdė „užsienio reikalų kvaziministro" funkcijas, tai jis skyrė *chargé d'affaires* (reikalų patikėtinio) klasės diplomatinius atstovus, t. y. tokios klasės diplomatinių atstovybių vadovus, kokios gali skirti užsienio reikalų ministrai pagal 1961 m. Vienos konvencijos dėl diplomatinių santykių[162] 14 straipsnį. Tačiau unikalu yra tai, kad Baltijos valstybių diplomatiniai atstovai JAV diplomatiniame sąraše būdavo rašomi pirma kitų valstybių reikalų patikėtinių[163].

Dar vienas unikalus Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklos bruožas buvo jos finansavimas. Ji buvo finansuojama iš JAV bankuose saugotų Lietuvos valstybės ir lietuvių išeivijos renkamų lėšų, o kai šių lėšų nepakako, nuo 1981 m. Lietuvos Respublikos pasiuntinybė buvo finansuojama iš Latvijos Respublikos lėšų pagal susitarimą su jos reikalų patikėtiniu JAV[164]. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuva grąžino skolą už jos pasiuntinybės išlaikymą Latvijai pagal specialią tarptautinę sutartį[165], kuri taip pat gali būti laikoma vienu iš Lietuvos Respublikos tęstinumo įrodymų.

4.2. Tautos apsisprendimo specifika: marionetinės prigimties institucijos transformacija į aukščiausią Lietuvos valstybės instituciją

Kovo 11-osios akto pirmojoje dalyje pažymėta, kad jį priima Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, o pagal penktąją dalį, Aukščiausioji Taryba laikoma suverenių Tautos ir valstybės galių reiškėja. Unikalu yra tai, kad Aukščiausioji Taryba buvo marionetinės prigimties institucija, nes turėjo tęsti iki tol veikusios marionetinės Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos veiklą, buvo išrinkta pagal Lietuvos SSR įstatymus ir susirinko dar kaip Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba. Tačiau būtent 1990 m. vasario 24 d. įvykę pirmieji demokratiniai rinkimai į tokią Aukščiausiąją Tarybą, kuriuos su Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo programa triuškinamai laimėjo Sąjūdis, parodė nekintantį Tautos ryžtą priešintis okupacijai ir atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Todėl 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba įtvirtino save, kaip aukščiausiąją Lietuvos Respublikos instituciją (vėliau pavadintą Atkuriamuoju Seimu) ir Tautos atstovybę, taip pat įvykdė įvykdė Tautos suteiktą prievolę atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę valstybės tęstinumo pagrindu.

Vis dėlto tai, kad okupuotos valstybės nepriklausomybei atkurti buvo pasinaudota marionetinės prigimties institucijomis, buvo analogų neturėjęs atvejis. Tačiau šis atvejis aiškintinas unikaliomis istorinėmis ir politinėmis aplinkybėmis,

[162] *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 83-2455.
[163] BAČKIS, 149 išnaša, p. 35.
[164] JONUŠAUSKAS, 149 išnaša, 2003, p. 262–265; BAČKIS, 149 išnaša, p. 40.
[165] 2005 m. vasario 15 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Latvijos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl skolos Latvijos Respublikai už Lietuvos Respublikos ambasados Vašingtone išlaikymą grąžinimo. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 50-1647.

susiklosčiusiomis Sovietų Sąjungos okupuotose Baltijos valstybėse, kurios leido okupuotų šalių tautų valią išreikšti per joms kitos valstybės primestas institucijas, taip pat leido suorganizuoti tikrus demokratinius rinkimus į tokias institucijas[166]. Taip pat unikalu yra tai, kad Lietuvos SSR, kaip okupuojančios valstybės okupuotoje teritorijoje įsteigtas marionetinis darinys, pati pripažino savo neteisėtumą paskelbdama Lietuvos aneksiją niekiniu aktu[167]: 1990 m. vasario 7 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl 1939 m. Vokietijos–SSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo" 1 punkte paskelbta apie niekinį „Liaudies seimo" sprendimo prisijungti prie SSRS pobūdį, o šio nutarimo 2 punkte pareikšta, kad „TSRS 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą", grindžiamas Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos 21 dienos deklaracija, yra neteisėtas ir Lietuvos juridiškai nesaisto".

Tai, kad nepriklausomybei atkurti panaudota marionetinės prigimties institucija, nepažeidė Lietuvos valstybės tęstinumo, nes suvereni Tautos valia pavertė Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą aukščiausia Lietuvos valstybės institucija ir per ją transformavo visą marionetinės Lietuvos SSR aparatą į nepriklausomos Lietuvos Respublikos institucijas[168]. Nors ir paradoksalu, tačiau atsižvelgiant į per 1990 m. vasario 24 d. rinkimus į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą pareikštą Tautos valią išrinkta pagal Lietuvos SSR įstatymus Aukščiausioji Taryba turėjo Tautos įgaliojimus veikti ne kaip Lietuvos SSR, o kaip Lietuvos Respublikos institucija. Todėl šios institucijos pavadinimas tebuvo sąlyginis, neatsitiktinai ji vėliau ir pavadinta Aukščiausiąja Taryba-Atkuriamuoju Seimu[169].

Tokius išrinktos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimus patvirtino jos 1990 m. kovo 11 d. priimta deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų"[170], kurioje aiškiai konstatuotas šios sąlyginį pavadinimą turėjusios institucijos rinkimų metu gautas Tautos mandatas atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę, realizuoti jos suverenitetą ir jai atstovauti. Todėl deklaracijoje taip pat buvo pabrėžta, kad Lietuvai primestų marionetinės prigimties struktūrų panaudojimas negali būti aiškinamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto Lietuvai ir Lietuvos aneksijos pripažinimas, ir Aukščiausioji Taryba, remdamasi Tautos mandatu, nusprendė nebesivadinti ir nebūti Lietuvos SSR institucija.

Pabrėžtina, kad Aukščiausioji Taryba kitų valstybių buvo pripažinta kaip aukščiausioji Lietuvos Respublikos institucija, o tai liudijo jos, kaip teisėtos Lietuvos valstybės atstovės, įgaliojimus (pavyzdžiui, pagal 1991 m. liepos 29 d. Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties[171] 1 straipsnį, Rusija pripažino Lietuvos valstybinį

[166] ŽALIMAS, 3 išnaša, 2005, p. 233, 331.
[167] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*, 1990, Nr. 8-182.
[168] *Ibid*., p. 232.
[169] Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. lapkričio 28 d. deklaracija „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo". *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 116-2712.
[170] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-220.
[171] *Lietuvos aidas*, 1991 m. liepos 30 d.

statusą pagal jos pamatinius 1990 m. kovo 11 d. aktus, įskaitant deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ konstatuotus Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimus atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę ir jai atstovauti[172]). 1990–1991 m. atkuriant Latvijos ir Estijos nepriklausomybę taip pat buvo pasinaudota buvusiomis marionetinėmis struktūromis ir tarptautinė bendrija pripažino šių Baltijos valstybių tęstinumą ir identitetą.

Vadinasi, tarptautinės teisės požiūriu svarbu tik tai, kad Aukščiausioji Taryba turėjo Tautos įgaliojimus veikti kaip suvereni Lietuvos valstybės institucija, o ne tai, kaip ji iš pradžių vadinosi ir pagal kokius įstatymus buvo išrinkta. Pagal analogiją su Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimu[173] galima teigti, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą prilygo Tautos balsavimui už Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą, todėl Aukščiausioji Taryba galėjo veikti Lietuvos Respublikos vardu ir interesais. Taigi darytina išvada, kad marionetinės prigimties institucija buvo transformuota į Lietuvos Respublikos instituciją remiantis laisvo tautų apsisprendimo normomis, kurios valstybės nepriklausomybės atkūrimo atveju taikomos specifiškai, – kaip normos, laiduojančios Tautos apsisprendimą patvirtinti anksčiau laisvai pasirinktą politinį statusą (būti nepriklausoma valstybe) atkuriant *de jure* egzistuojančios valstybės nepriklausomybę[174].

4.3. *Restitutio ad integrum* principo taikymo specifika

Okupuotos valstybės nepriklausomybės atkūrimas pagal tarptautinę teisę paprastai turėtų vykti pagal *restitutio ad integrum* principą, reikalaujantį atkurti padėtį, buvusią iki tarptautinės teisės pažeidimo[175]. Tačiau šis principas negali būti absoliutinamas, nes visiška restitucija gali būti praktiškai neįmanoma (teisė negali reikalauti neįmanomų dalykų); pavyzdžiui, iš 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto[176] 35 ir 36 straipsnių aišku, kad restitucija ne visada gali būti įmanoma, todėl vietoje jos gali būti taikomos kitos reparacijos formos. Taigi restitucijos reikalavimas turi būti derinamas su protingumo ir teisės efektyvumo reikalavimais, t. y. būtina atsižvelgti į valstybės vidaus ir tarptautinių santykių raidą[177].

Toks poreikis derinti restituciją su teisės efektyvumo reikalavimais akivaizdus ir iš Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisprudencijos. Pavyzdžiui, šis Teismas 1971 m. birželio 21 d. konsultacinėje išvadoje *Besitęsiančio Pietų*

[172] ŽALIMAS, D. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas ir Rusijos Federacijos atsakomybės tarptautiniai teisiniai pagrindai. *Politologija*, 2006, Nr. 4 (44), p. 8–9.

[173] Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas byloje Nr. 2007-10-0102 (žr. 61 punktą). Prieiga per internetą: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?case-filter-years=%5B2007%5D&case-filter-status=&case-filter-types=&case-filter-result=&searchtext=>.

[174] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 241, 245–246.

[175] MAREK, 66 išnaša, p. 582; ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 228.

[176] VADAPALAS, 79 išnaša, p. 258–272.

[177] KŪRIS, 44 išnaša, p. 14.

Afrikos buvimo Namibijoje byloje[178] konstatavo, kad turi būti laikomi neteisėtais ir negaliojančiais užgrobusios svetimą teritoriją valstybės teisės aktai, susiję su šios teritorijos ir jos gyventojų statusu, išskyrus tuos aktus, kurių negaliojimas būtų žalingas užgrobtos teritorijos gyventojams (pavyzdžiui, civilinės būklės aktus); taip pat negali būti pripažįstami kiti šią teritoriją užgrobusios valstybės veiksmai ją administruojant ir veikiant šios teritorijos ar jos gyventojų vardu, bet toks nepripažinimas neturi atimti iš užgrobtos teritorijos gyventojų tos naudos, kurią jie galėtų gauti iš tarptautinio bendradarbiavimo. Iš šios Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinės išvados išplaukia tai, kad šalinant okupacijos pasekmes būtina atsižvelgti į tokią valstybės vidaus ir tarptautinių santykių raidą, kuri būtų tikėtina ir tuo atveju, jei okupacijos nebūtų, ir kuri būtų naudinga okupuotai valstybei ir jos gyventojams.

Būtent tokią restitucijos principo sampratą ir jo įgyvendinimo praktiką patvirtino Kovo 11-osios aktas. Viena vertus, Kovo 11-osios aktas nereiškė grįžimo į 1940 m. situaciją valstybės vidaus teisės prasme[179]: 1938 m. gegužės 12 d. Konstitucijos galiojimas buvo atkurtas ribota forma[180] ir iš karto suspenduotas priimant Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą[181]; nebuvo atkurtas iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių šalies įstatymų galiojimas. Kita vertus, Kovo 11-osios aktas nesuponavo visų iki 1940 m. birželio 15 d. sudarytų Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių veikimo atkūrimo, bet įpareigojo atsižvelgti į šalies okupacijos metais vykusią tarptautinės teisės raidą, laikytis 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkio baigiamojo akto, kitų visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų ir normų, kurias kuriant Lietuvos valstybė nedalyvavo[182].

Vis dėlto tai jokiu būdu nereiškia, kad taip paneigiamas valstybės tęstinumas ir identitetas. Vadovaujantis restitucijos principu buvo atkurtos Lietuvos valstybės teisės, kurias pažeidė Sovietų Sąjunga, – suverenių galių vykdymas, todėl buvo išspręsta „globalinė" problema – atkurtas teisingumas plačiausia prasme[183]. Svarbiausia, kad dėl valstybės tęstinumo Lietuvos Respublika, kaip tarptautinės teisės subjektas, išlaikė savo suverenias teises (*summa potestas*), kurių vykdymas buvo neteisėtai sustabdytas. Todėl siekiant vėl įgyvendinti šias teises (atkurti veiksnumą), Lietuvos Respublikai reikėjo atkurti aukščiausią suvereninę valdžią (*suprema potestas*) savo teritorijoje. Logiška, kad tai buvo galima padaryti remiantis valstybės tęstinumu, kuris įgalina nukentėjusią valstybę apginti savo

[178] 1971 m. birželio 21 d. Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinė išvada Teisinių pasekmių valstybėms dėl besitęsiančio Pietų Afrikos buvimo Namibijoje (Pietvakarių Afrikoje) nepaisant Saugumo Tarybos rezoliucijos Nr. 276(1970) byloje. ICJ Reports, 1971 (žr. 117–127 punktus).

[179] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 231–236.

[180] 1990 m. kovo 11 d. įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo". *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-223.

[181] 1990 m. kovo 11 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo". *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.

[182] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 237–240.

[183] KŪRIS, 44 išnaša, p. 14.

teises ir atkurti teisėtumą pagal principą *restitutio ad integrum*[184]; būtent valstybės tęstinumas 1990 m. buvo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo tarptautinis teisinis pagrindas: „principine Lietuvos pozicija (kaip ir kitų dviejų Baltijos šalių) tapo nuostata, kad yra atkuriama senoji nepriklausoma valstybė, o ne sukuriama nauja, atsiskiriant nuo Sovietų Sąjungos“[185]. Toks ir yra pagrindinis Lietuvos Respublikos tęstinumo vaidmuo.

Būtent dėl valstybės tęstinumo Lietuva (kaip ir Latvija bei Estija) negali būti laikoma buvusia sovietine respublika, o jos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. nebuvo nei secesija, nei koks nors kitoks Sovietų Sąjungos teritorinio vientisumo pažeidimas[186]; Lietuvos Respublikos nepriklausomybė turėjo būti atkurta vadovaujantis tik tarptautinės teisės normomis, t. y. išsivadavimui iš sovietų okupacijos negalėjo būti taikomi jokie sovietų įstatymai[187]. Todėl, suprantama, Lietuvos Respublika nėra ir SSRS teisių perėmėja[188] (kaip minėta, valstybės tęstinumas savaime eliminuoja teisių perėmimą, nes nėra pastarajam būtinos sąlygos – suverenių teisių į teritoriją pasikeitimo). Pavyzdžiui, 1992 m. kovo 16 d. Baltijos Valstybių Tarybos pareiškime dėl buvusios SSRS valstybinės skolos[189] buvo aiškiai konstatuota, kad „Baltijos valstybės nėra valstybės-perėmėjos buvusios SSRS atžvilgiu ir dėl to negali būti atsakingos už buvusios SSRS užsienio skolos aptarnavimą ir grąžinimą“. 1995 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublika deponavo pareiškimą Jungtinėms Tautoms, kad ji nėra SSRS tarptautinių sutarčių perėmėja[190].

Logiška, kad Lietuvos Respublikos tęstinumas taip pat suponuoja Lietuvos SSR ir kitų administracinių SSRS struktūrų steigimo okupuotoje Lietuvos Respublikos teritorijoje neteisėtumą[191], taip pat tai, kad vienintelė teisėta valdžia šioje teritorijoje buvo prieš okupaciją kovojusio Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba[192] ir jos

[184] CLUTE, R. E. *The International Legal Status of Austria, 1938–1955*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, p. 137.

[185] KŪRIS, 44 išnaša, p. 12.

[186] МЯЛКСОО, Л. *Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940-1991 гг. и после 1991 г*. Tartu: Tartu University Press, 2005, p. 305.

[187] Žr. ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 156–159.

[188] *Ibid*., p. 284–288.

[189] Žr. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1992, t. 5, p. 439.

[190] Pavyzdžiui, nuosekliai laikydamasis 1995 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos pareiškimo Jungtinėms Tautoms nuostatų, 2009 m. gegužės 14 d. Lietuvos Respublikos Seimas pareiškė, kad „Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Rusijos Federacijos Vyriausybės ir Švedijos Karalystės Vyriausybės susitarimo dėl išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo ribų sankirtos Baltijos jūroje 1 straipsnyje nurodytas 1988 m. balandžio 18 d. Švedijos Karalystės Vyriausybės ir Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Vyriausybės susitarimas dėl kontinentinio šelfo, taip pat Švedijos žvejybos zonos ir Tarybų Sąjungos ekonominės zonos delimitavimo Lietuvos Respublikai jokių teisinių pasekmių nesukelia“. Žr. Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. gegužės 14 d. pareiškimą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Rusijos Federacijos Vyriausybės ir Švedijos Karalystės Vyriausybės susitarimo dėl išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo ribų sankirtos Baltijos jūroje“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 60-2348.

[191] Žr. ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 108–112.

[192] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas minėtame 2020 m. liepos 30 d. nutarime pripažino LLKS Tarybą Tautos atstovybe, išreiškusią Tautos valią atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, o 1949 m. vasario 16 d. LLKS Tarybos deklaraciją – pamatiniu Lietuvos valstybės konstituciniu aktu.

Prezidiumo pirmininkas[193]. Lietuvos Respublikos tęstinumas suponuoja ir Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumą, kurio pagrindu buvo atkurtas Lietuvos Respublikos piliečių korpusas ir jie išskirti iš neteisėtai taikytos SSRS jurisdikcijos[194].

Tuo tarpu sprendžiant konkretesnes su valstybės nepriklausomybės atkūrimu susijusias problemas reikėjo atsižvelgti į vidaus ir išorės santykių raidą, nes ir pats valstybės tęstinumas reiškia valstybės raidos dinamiką. Jis nėra statinė sąvoka[195], neatmeta valstybės tarptautinių teisių ir įsipareigojimų kaitos, nes valstybė egzistuoja, kaip tas pats tarptautinės teisės subjektas, nors jos teisės ir įsipareigojimai kinta. Kitaip tariant, akivaizdu, kad dalyvaudama tarptautiniuose santykiuose ta pati valstybė nuolat įgyja naujas teises ir prisiima naujus įsipareigojimus, taip pat praranda kai kurias teises ir įsipareigojimus. Todėl nors kartais Lietuvos Respublikos tęstinumas ir identitetas vadinamas modifikuotu[196], toks apibūdinimas neatrodo tinkamas. Atkūrusi nepriklausomybę valstybė pati sprendžia, kokiu mastu taikyti restituciją ir kiek atsižvelgti į jos okupacijos metais įvykusius vidaus bei išorės gyvenimo pokyčius, ir tai juk yra neginčytina jos suvereni teisė spręsti savo vidaus ir užsienio santykių klausimus.

Kovo 11-osios aktas taip pat iliustruoja tai, kad atsakingai valstybei nevykdant savo pareigos nutraukti tarptautinės teisės pažeidimą pati nukentėjusi valstybė gali taikyti restituciją vienašaliu aktu atkurdama savo teises. Tačiau tai nereiškia, kad atsakinga valstybė išvengia tolesnės atsakomybės. Ji turi įvykdyti visišką reparaciją, todėl Lietuvos Respublika yra pareiškusi Rusijos Federacijai, kaip valstybei – SSRS tęsėjai, reikalavimą atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą – sumokėti atitinkamą kompensaciją[197]. Unikalu yra tai, kad šis reikalavimas yra dėl taip ilgai trukusio tarptautinės teisės pažeidimo padarytos žalos atlyginimo. Tad jos atlyginimas taip pat taptų precedentu pasaulinėje praktikoje.

[193] Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. kovo 12 d. deklaracijoje „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“ (*Valstybės žinios*, 2009, Nr. 30-1166) konstatuota, kad LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis atliko kovojančių Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų vyriausiojo vado ir valstybės politinei išsivadavimo kovai vadovaujančio aukščiausiojo pareigūno funkcijas, o LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija jam suteikė daugelį kitų valstybės vadovo įgaliojimų, įskaitant įgaliojimus atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę vykdyti Respublikos Prezidento pareigas iki susirenkant Seimui, todėl jis pripažintas kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu.

[194] Kaip pažymėjo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2013 m. vasario 22 d. nutarime, iš Lietuvos valstybės tęstinumo kyla Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumas, kuris *inter alia* suponuoja tai, kad tarptautinės ir Lietuvos konstitucinės teisės požiūriu SSRS pilietybės primetimas Lietuvos Respublikos piliečiams 1940 m., kaip SSRS agresijos pasekmė, buvo niekinis aktas; taigi šis aktas nebuvo teisinis pagrindas prarasti Lietuvos Respublikos pilietybę.

[195] ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 170.

[196] KŪRIS, 44 išnaša, p. 14; ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 228–231.

[197] Pavyzdžiui, žr. 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 52-1486.

5. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo pripažinimo specifika

Kovo 11-osios akto pagrindu atkurtos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės pripažinimas taip pat reiškė ir šiame akte įtvirtinto Lietuvos valstybės tęstinumo bei identiteto tarptautinį pripažinimą. Todėl atkurtos nepriklausomybės pripažinimas 1991 m. traktuotinas ne kaip valstybės, o kaip naujos vyriausybės pripažinimas[198]: okupacija nutraukė aukščiausių Lietuvos valstybės institucijų veiklą ir šalis neturėjo vyriausybės visus 50 metų, todėl buvo būtina pripažinti, kad 1990 m. išrinkta Aukščiausioji Taryba ir jos suformuotos valstybės institucijos yra tos pačios valstybės, Lietuvos Respublikos, institucijos ir gali jai atstovauti tarptautiniuose santykiuose[199]. Tokį Lietuvos Respublikos atkurtos nepriklausomybės pripažinimo pobūdį bene geriausiai patvirtina 1990 m. kovo 12 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministro išsakyta pozicija, kad „Prancūzija niekada nepripažino 1940 m. Lietuvos aneksijos ir <...> 1922 m. Lietuvai suteiktas pripažinimas tebegalioja; nepaisant suvereniteto praradimo, Baltijos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjektai, išgyveno aneksiją, todėl jokio papildomo pripažinimo akto joms nereikia“[200].

Tarptautinį atkurtos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės pripažinimą priartino tai, kad, kaip minėta, Lietuvos Respublikos valstybinį statusą Kovo 11-osios akto pagrindu 1991 m. liepos 29 d. Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartimi[201] pripažino Rusija[202]. Pati šios Sutarties 1 straipsnio 1 dalies formuluotė, jog Rusija pripažįsta Lietuvos Respubliką visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal jos „valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose <...> 1990 metų kovo 11 dieną“, reiškia, kad Rusijos Federacija pripažino tokį Lietuvos Respublikos tarptautinį ir konstitucinį teisinį statusą, koks yra įtvirtintas ne tik svarbiausiame Kovo 11-osios akte, bet ir kituose minėtuose su juo susijusiuose 1990 m. kovo 11 d. pamatiniuose aktuose (deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“[203], įstatyme „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“[204], įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“[205] ir įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“[206]).

Atsižvelgiant į tai, visų pirma, darytina išvada, kad Rusijos Federacija vienareikšmiškai pripažino 1990 m. kovo 11 d. aktuose konstatuotą 1990 m. išrinktos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos statusą, t. y. tai, kad ši Aukščiausioji Taryba buvo Tautos atstovybė, reiškusi Lietuvos Tautos suverenią valią ir

198 Žr. ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 278–280.
199 ŽALIMAS, 4 išnaša, p. 62.
200 SATKAUSKAS, R. The Practice of France with Respect to the Baltic States. *Baltic Yearbook of International Law*, 2001, vol. 1, p. 116.
201 *Lietuvos aidas*, 1991 m. liepos 30 d.
202 MÜLLERSON, R. *International Law, Rights and Politics: Developments in Eastern Europe and the CIS*. London: Routledge, 1994, p. 121.
203 *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-220.
204 *Ibid*., 1990, Nr. 9-221.
205 *Ibid*., 1990, Nr. 9-223.
206 *Ibid*., 1990, Nr. 9-224.

turėjusi Tautos mandatą atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę; kitaip tariant, Rusija pripažino Lietuvos Tautos valia įvykusią Aukščiausiosios Tarybos, rinktos dar pagal Lietuvos TSR įstatymus, transformaciją į Tautos atstovybę – aukščiausiąją Lietuvos valstybės instituciją, turinčią prievolę atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Antra, tenka konstatuoti, kad Rusijos Federacija pripažino sovietinės agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktą ne tik smerkdama 1940 m. aneksiją Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties preambulėje, bet ir pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus.

Trečia, pati svarbiausia išvada yra ta, kad pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus Rusijos Federacija kartu vienareikšmiškai pripažino šiuose aktuose konstatuotą Lietuvos Respublikos tęstinumą ir iš jo kylantį Lietuvos valstybės identitetą – tapatumą 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktu įsteigtai Lietuvos valstybei. Pripažįstant šiose nuostatose apibrėžtą Lietuvos Respublikos statusą neišvengiamai tenka pripažinti ir tai, kad: 1) Lietuvos Respublika ir jos teritorija niekada nebuvo teisėta SSRS dalis; 2) Lietuvos Respublika nėra buvusi sovietinė respublika; 3) Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas yra restitucija – teisėtos situacijos atkūrimas, o ne secesija (kitaip tariant, Lietuva išsivadavo iš okupacijos, o ne atsiskyrė nuo SSRS ar iš jos išstojo); 4) Lietuvos Respublika nėra nauja valstybė ir SSRS teisių perėmėja (todėl jai negali atititekti jokie Sovietų Sąjungos įsipareigojimai); 5) SSRS konstitucija Lietuvos teritorijoje veikė neteisėtai ir Sovietų Sąjungos pilietybė buvo neteisėtai primesta Lietuvos Respublikos piliečiams.

Visa tai leidžia teigti, kad tokie vėlesni Rusijos Federacijos pareiškimai, kuriais neigiama Sovietų Sąjungos agresija prieš Lietuvą ir Lietuvos okupacija, teisinama Lietuvos aneksija, teigiama apie tai, kad Lietuva yra buvusi sovietinė respublika, joje teisėtai galiojo SSRS konstitucija ir įstatymai, ji išstojo iš SSRS ir yra Sovietų Sąjungos teisių perėmėja arba kad Lietuvos piliečiai laikytini buvusiais sovietiniais piliečiais, yra nesuderinami su Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalimi ir traktuotini kaip šios Sutarties pažeidimas.

Išvados

Kovo 11-osios aktas yra pirmasis iš Baltijos valstybių nepriklausomybę atkuriančių aktų. Tai yra valstybės vienašalis aktas, kurio esminės nuostatos rėmėsi tarptautinės teisės principais ir normomis. Kartu ir Kovo 11-osios akto principai turi reikšmės aiškinant ir taikant su jais susijusius tarptautinės teisės institutus bei normas. Tokią Kovo 11-osios akto įtaką tarptautinės teisės raidai galima apibendrinti taip:

1. Kovo 11-osios aktas grindžiamas Lietuvos valstybės tęstinumu, kuris savo ruožtu išplaukia iš Sovietų Sąjungos įvykdytos agresijos prieš Lietuvą neteisėtumo ir principo *ex injuria jus non oritur*, paneigiančio bet kokias SSRS teises į Lietuvą. Kovo 11-osios akte konstatuojamą sovietų agresijos neteisėtumą pripažino ir kitos pasaulio valstybės. Tai leidžia daryti išvadą, kad Kovo 11-osios aktas

prisidėjo prie šiuolaikinės tarptautinės teisės raidos praturtindamas Stimsono doktrinos taikymo praktiką, pagal kurią Molotovo–Ribentropo pakto pavyzdžiu turi būti nepripažįstamos ir laikomos niekinėmis agresiją lemiančios sutartys dėl interesų sferų pasidalijimo. Kovo 11-osios aktas prisidėjo ir prie agresijos sampratos raidos patvirtindamas valstybių ir Niurnbergo tribunolo praktiką priskirti agresijai tuos atvejus, kai nukentėjusi valstybė sutinka su agresija ir jai nesipriešina, taip pat laikyti niekiniu nukentėjusios valstybės sutikimą su agresija, o tokios agresijos būdu užgrobtą teritoriją laikyti neteisėtai okupuota teritorija, kuriai turi būti taikomas karinės okupacijos režimas. Taip pat buvo patvirtintas Niurnbergo principų universalumas ir jų taikymas Sovietų Sąjungos veiksmams.

2. Kovo 11-osios aktas konstatuoja nepertraukiamą Lietuvos valstybės tęstinumą, toks Lietuvos valstybės tęstinumas yra pripažintas ir tarptautiniu mastu. Lietuvai ir kitoms Baltijos valstybėms pavyko išsaugoti savo tarptautinį teisinį subjektiškumą 50 metų jų okupacijos laikotarpiu, kuris buvo net kelis kartus ilgesnis nei šių valstybių nepriklausomybės laikotarpis (1918–1940 m.); visą šį laikotarpį tarptautinė bendrija nepripažino jų aneksijos. Tai yra precedento neturintis reiškinys tarptautinės teisės istorijoje. Todėl galima teigti, jog Lietuvos valstybės tęstinumą įtvirtinančios Kovo 11-osios akto nuostatos patvirtina, kad joks senaties terminas negali būti taikomas sunkiausiam iš tarptautinės teisės pažeidimų – agresijai, kaip ir visiems sunkiems imperatyvių tarptautinės teisės normų pažeidimams. Tai taip pat patvirtina pareigos nepripažinti tokiais pažeidimais sukurtų situacijų imperatyvumą ir leidžia apskritai abejoti senaties instituto egzistavimu bendrojoje tarptautinėje teisėje.

3. Vienas iš ryškiausių Kovo 11-osios akte konstatuoto Lietuvos valstybės tęstinumo įrodymų buvo okupacijos metais nenutrūkusi Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje veikla. Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės ir konsulinės įstaigos buvo vienintelės okupacijos metais išlikusios Lietuvos valstybės institucijos. Lietuvos diplomatinė tarnyba pasaulinėje diplomatinėje praktikoje buvo unikali tuo, kad ji net 50 metų funkcionavo užsienyje, kai šalis buvo okupuota ir neturėjo vyriausybės, kuri vadovautų diplomatinei tarnybai. Diplomatinės teisės požiūriu buvo unikali Lietuvos diplomatijos šefo (vadinamojo „užsienio reikalų kvaziministro“) pareigybė, kuriai, viena vertus, priklausė diplomatinio atstovo funkcijos, kita vertus – kai kurios užsienio reikalų ministro funkcijos, susijusios su vadovavimu šalies diplomatinei tarnybai ir jos administravimu.

4. Kovo 11-osios aktą priėmė marionetinės prigimties institucija, turėjusi Tautos įgaliojimus atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę ir atstovauti Lietuvos Respublikai. Tai taip pat buvo neturintis precedento faktas. Marionetinės prigimties institucijos buvo transformuotos į nepriklausomos Lietuvos valstybės aparatą dėl Tautos valios, išreikštos demokratiniuose rinkimuose. Taip laisvo tautų apsisprendimo principas papildė Lietuvos valstybės tęstinumą. Iš Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo praktikos taip pat galima

daryti išvadą, kad pageidautina, jog valstybės nepriklausomybės atkūrimas jos tęstinumo pagrindu kartu būtų ir tautos valios išraiška.

5. Kovo 11-osios aktas atkūrė Lietuvos Respublikos nepriklausomybę remiantis *restitutio ad integrum* principu. Tačiau taip pat Kovo 11-osios aktas patvirtino, kad restitucijos principas nėra absoliutus tarptautinėje teisėje: jis sprendžia esminę teisėtos situacijos atkūrimo – valstybės išsivadavimo iš okupacijos – problemą. Tuo tarpu sprendžiant kitas su valstybės nepriklausomybės atkūrimu susijusias problemas restitucija derintina su protingumo ir teisės efektyvumo reikalavimais, todėl būtina atsižvelgti į valstybės vidaus ir tarptautinių santykių raidą, į tuos pokyčius, kurie būtų tikėtini ir tuo atveju, jei okupacijos nebūtų buvę, ir kurie būtų naudingi okupuotai valstybei bei jos gyventojams, t. y. į tuos veiksnius, kurie neprieštarauja dinaminei valstybės tęstinumo sampratai. Be to, nukentėjusi nuo okupacijos valstybė gali pareikšti reikalavimą atsakingai valstybei atlyginti kompensacijos forma tokią okupacijos padarytą žalą, kurios atžvilgiu restitucija yra neįmanoma.

6. Kadangi Lietuvos Respublikos nepriklausomybė atkurta remiantis Kovo 11-osios aktu konstatuotu Lietuvos valstybės tęstinumu ir identitetu, tai Kovo 11-osios akto pagrindu atkurtos nepriklausomybės tarptautinis pripažinimas reiškė ne naujos valstybės, o naujos vyriausybės pripažinimą. Didelę reikšmę paspartinant šį pripažinimą turėjo tai, kad Lietuvos Respublikos statusą Kovo 11-osios akto pagrindu 1991 m. liepos 29 d. pripažino Rusija, kuri taip pat pripažino ir Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą neteisėtumą, ir Lietuvos Respublikos tęstinumą kartu paneigiant galimybę Lietuvą traktuoti kaip buvusią sovietinę respubliką.

Kovo 11-osios aktu konstatuotas Lietuvos valstybės tęstinumas ir jo pasekmės pagal tarptautinį teisinį statusą skiria atkūrusią nepriklausomybę Lietuvos Respubliką (kaip ir Latviją bei Estiją) nuo 12 buvusių sovietinių respublikų, kurios tarptautinės teisės požiūriu ir sudarė SSRS. Deja, jos buvo teisėta SSRS dalis ir atsirado 1991 m. jai byrant kaip naujos valstybės tautų apsisprendimo teisės pagrindu; todėl buvusios sovietinės respublikos turėjo būti pripažintos kaip naujos valstybės ir yra Sovietų Sąjungos teisių perėmėjos (išskyrus Rusijos Federaciją, kuri pasiskelbė ir yra pripažinta kaip valstybė – SSR Sąjungos tęsėja). Toks skirtumas ilgainiui turėjo ne tik teisinę, bet ir politinę reikšmę: būtent Baltijos valstybės šiandien yra NATO ir Europos Sąjungos narės.

IV SKYRIUS

LAIKINASIS PAGRINDINIS ĮSTATYMAS KAIP PROVIZORINĖ KONSTITUCINĖ TEISĖ

Egidijus Jarašiūnas
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras
Mykolo Romerio universiteto Tarybos pirmininkas, afilijuotasis profesorius

Įžanga

Kaip matyti iš straipsnio pavadinimo, Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą (toliau – ir LPĮ), galiojusį 1990–1992 m., nagrinėsime kaip provizorinės[1], t. y. *išankstinės, parengiamosios,* taigi iš anksto suvokiamos kaip *laikinos, pereinamosios ar tarpinės* konstitucinės teisės lietuvišką atvejį, tokį *nebaigtinį konstitucinį eskizą*, kaip teisinę pereinamojo laikotarpio priemonę, veikusią nuo nepriklausomos valstybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. iki 1992 m. lapkričio 2 d., kai įsigaliojo 1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija – dabartinis mūsų šalies teisinės sistemos pagrindas.

Vadinamoji „laikinoji", „mažoji" ar „pereinamoji" konstitucija – perėjimo iš vieno visuomenės gyvenimo būvio į kitą konstitucinė teisė, teisė, kuria siekiama ne tik apibrėžti tarpinio etapo valdžios institucijų, valdžios ir asmens ar visuomenės santykių kontūrus, bet ir sudaryti prielaidas priimti nuolatinę konstituciją, kurios pagrindu būtų kuriama šalies teisinė sistema. Remiantis tokia laikina konstitucinės teisės forma yra atliekami būtiniausi tokio laikotarpio teisiniai ir valstybės organizavimo darbai.

Laikinoji konstitucija paprastai susijusi su vadinamuoju perėjimu iš vienos teisinės sistemos į kitą, dažniausiai siejamu su revoliucija, tautos sukilimu, naujos valstybės atsiradimu ar valstybingumo atsikūrimu. Tai ribotos trukmės pereinamosios teisės aktas, viso laikinojo teisinio reguliavimo pagrindas. Lietuvos XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje dvejus su puse metų veikęs *Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas* – tiek su nepriklausomos valstybės atkūrimu susijusi teisė, tiek ir socialinių, politinių bei ekonominių visuomenės gyvenimo pagrindų keitimo teisė, sudariusi sąlygas parengti ir priimti 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją.

Kaip konstitucionalistinis tyrimo objektas laikinosios konstitucijos didesnio dėmesio retai sulaukia. Tam tikra prasme tai suprantama, jas, kaip neišbaigtą, parengiamąją, sakyčiau, pagal daugelį parametrų labiau „konstitucinį eskizą" primenančią teisę, nustelbia nuolatinė, taigi vienintelė ir tikroji Konstitucija, iškylanti

[1] M. Romeris, rašydamas apie Lietuvos laikinąsias konstitucijas, „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitose" vartojo sąvokas „konstitucinio provizoriumo laikas", „konstitucinis provizoriumas", todėl „provizorinės konstitucinės teisės" kategorijos vartojimo pasirinkimas grindžiamas tradicija ir, man regis, nereikalauja specialaus paaiškinimo dėl tokio pasirinkimo motyvų (žr. RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 66, 266)

kaip aukščiausioji šalies teisė, teisinės sistemos centras ir pagrindas. Todėl nieko stebėtino, kad konstitucionalistų darbuose tokie aktai lieka nuolatinės konstitucijos šešėlyje, tik kaip vadinamosios „ikikonstitucinės teisės" laikinas pagrindas. Neretai linkstama visą šią sritį palikti politikos, istorijos ar sociologijos mokslams, apsiribojant jos, vien kaip teisinio pagrindo būtiniems to meto sprendimams priimti ir tolesnėms teisinėms permainoms, nagrinėjimu. Žinoma, politinių ir teisinių permainų laikotarpiai viename ar kitame pasaulio regione lemia gausesnį darbų[2], kuriuose nagrinėjami laikinieji ar pereinamieji konstitucinės reikšmės aktai, pasirodymą.

Laikinosios konstitucijos žinomos ir Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje: laikinosios konstitucijos, galiojusios 1918–1922 m., tokia konstitucija kartais laikoma ir 1928 m. Konstitucija – patirtis, kuria remiantis galima nagrinėti ir 1990–1992 m. galiojusį Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Pirmosios grupės aktai nagrinėti prof. M. Romerio[3], mūsų dienomis – prof. M. Maksimaičio darbuose[4]. 1990 m. kovo 11 d. priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas; jo priėmimo aplinkybės, genezė, reguliavimo ypatumai ir reikšmė atskleisti ne viename prof. J. Žilio straipsnyje[5]. Šis aktas aptariamas ir konstitucinės teisės vadovėliuose[6],

---

[2] Paminėsiu tik keletą šios tematikos veikalų: *Transitions constitutionnelles et constitutions transitionnelles. Quelles solutions pour la meilleure gestion de fins des conflits?* (dir. X. Philippe et N. Danelciuc-Colodrovski). Paris: Fondation Varenne, 2014; ZULUETA-FÜLSCHER, K. *Interim Constitutions. Peacekeeping and Democracy-Building Tools*, Stockholm: International IDEA, 2015. Prieiga per internetą: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/interim-constitutions-peacekeeping-and-democracy-building-tools.pdf>. Verti dėmesio ir šie straipsniai: MEGRET, F. Les processus constituants transitionnels : essai de typologie et analyse critique. *Annuaire international de justice constitutionnelle*, vol. XXX-2014, 2015, p. 569–585; VAROL, O. Temporary Constitutions. *California Law Review*, 2014, vol. 102, p. 409–464; EBERHARD, K.; LACHMAYER, K.; THALLINGER, G. Approaching Transitional Constitutionalizm. *Transitional Constitutionalizm*, *Proceedings of the 2nd Vienna Workshop on International Constitutional Law*, 2014 (prieiga per internetą: <https://www.lachmayer.eu/wp-content/uploads/2014/05/2007_Facultas_Approaching-Transitional-Constitutionalism.pdf>); PERLO, N. Les Constitutions provisoires, une catégorie normative atypique au cœur des transitions constitutionnelles en Méditerranée. *Revue Méditerranéenne de Droit Public*, vol. 3, 2015. *Toulouse Capitole Publications* (prieiga per internetą: <http://publications.ut-capitole.fr/21946/1/Perlo_21946.pdf>).

[3] RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 65–69, 77–82, 85–104, 265–268.

[4] MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Justitia, 2005; MAKSIMAITIS, M. *Mažoji konstituanta: Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2011.

[5] Būtina paminėti prof. J. Žilio straipsnius: Laikinasis Pagrindinis Įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 28–95; Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas. Iš *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, p. 147–165, taip pat jo straipsnius apie atskirus LPĮ laikotarpio teisės institutus: Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatų grupės ir frakcijos – teisinio statuso problemos. Iš *Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė*. Vilnius: LTU, 2002, p. 151–180; Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas teisėkūros procese 1990–1992. *Jurisprudencija,* 2004, Nr. 51 (43), p. 32–44; Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko konstitucinis statusas: genezė ir konstituciniai parametrai. Iš *Regnum est. 1990 m. kovo 11 d. Aktui – 20. Liber amicorum Vytautui Landsbergiui*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 117–180.

[6] Antai „Lietuvos konstitucinės teisės" vadovėlio III skyriaus, kurį parašė prof. V. Sinkevičius ir prof. J. Žilys, 2 poskyris „Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo politinė teisinė genezė: pagrindiniai formos ir turinio sąveikos bruožai" skirtas būtent aptariamai temai (žr. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Registrų centras, 2017, p. 134–140). Konkretūs LPĮ aspektai aptarti ir prof. E. Šileikio vadovėlyje „Alternatyvi konstitucinė teisė"(žr. ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: TIC, p. 61, 114–115, 287 ir kt.).

jis vienu ar kitu aspektu prisimenamas nagrinėjant konstitucinės teisės raidos problemas[7].

Mūsų tikslas – analizuoti ir vertinti LPĮ kaip provizorinę konstitucinę teisę, kuriai mechaniškai negalima taikyti nuolatinei konstitucijai vertinti taikomų kriterijų. Autoriaus nuomone, provizorinės konstitucinės teisės aktas, kuris, skirtingai nei nuolatinė konstitucija, yra ne steigiamosios, o tik *paruošiamosios* valdžios (ją suvokiant kaip *atkuriamosios* valdžios plačiąja prasme tam tikrą stadiją ar aspektą) kūrinys, priimtas ribotam galiojimo laikotarpiui (iki bus priimta nuolatinė konstitucija), taigi iš anksto suvokiamas kaip preliminarus reguliavimas, turintis nustatyti valdžios struktūras, nužymėti asmens ir valdžios santykių kontūrus, t. y. žymėti pereinamojo laikotarpio teisės raidos kryptį, bet ne įtvirtinti nuolatinę konstitucinę santvarką. Šio specifinio konstitucinės teisės tipo aktams būdinga tai, kad nors jie ir turi daugiau ar mažiau konstitucinio akto bruožų, tačiau išsiskiria savo funkcijų ar jų vykdymo apimties ypatumais.

Todėl į LPĮ bruožus, kaip ir į jo taikymo patirtį, kurie neretai, remiantis nuolatinei konstitucijai skirtais vertinimo kriterijais, susilaukia perdėm kritiškų vertinimų, bandysime pažvelgti per provizorinei konstitucinei teisei keliamų reikalavimų prizmę. Tokio požiūrio taikymu ir grindžiamas šio straipsnio prasmingumas. Kitaip sakant, mus LPĮ domins kaip lietuviškas laikinojo konstitucinio reguliavimo atvejis, kaip valstybės atkūrimo ir didžiulių politinių ir socialinių permainų epochos teisinis reguliatorius, kaip jau minėtos paruošiamosios valdžios įgyvendinimo pavyzdys. Tikiuosi, kad toks požiūris padės bent kiek geriau suprasti LPĮ esmę, jo reguliavimo ypatumus ir reikšmę konstitucinės teisės raidai.

Tyrimo metodologija: patys įvairiausi teisinio tyrimo metodai – nuo LPĮ teksto nuostatų analizės iki sisteminės ar lyginamosios analizės.

Pasirinktas LPĮ nagrinėjimo požiūris lėmė tokią tyrimo struktūrą: pirmiausia aptarsime LPĮ kaip provizorinės konstitucinės teisės atvejį ir iš to kylančias jo nagrinėjimo ypatybes, paskui bus nagrinėjami tokie klausimai kaip LPĮ priėmimo ypatumai ir jo, kaip laikinosios konstitucijos, identifikavimas bei jame išdėstytų nuostatų kilmės šaltiniai, LPĮ formos, struktūros, turinio apžvalga, trys LPĮ, kaip laikinosios konstitucijos, sluoksniai (praeitis, tuometinė dabartis, ateitis), LPĮ, kaip laikinosios konstitucijos, savybės ir jos vykdomos funkcijos, piliečių teisių ir laisvių apsauga LPĮ, jame įtvirtinti valstybinės valdžios organizavimo ir veiklos pagrindai, LPĮ, kaip laikinos konstitucinės teisės, raida, taip pat tyrimo išvados.

[7] Tokiu pavyzdžiu galėtų būti prof. E. Kūrio straipsnio, nagrinėjančio konstitucinės raidos problemas, dalis, kurioje apžvelgiamas LPĮ (žr. KŪRIS, E. Konstitucija, teisėkūra ir konstitucinė kontrolė: retrospektyviniai ir metodologiniai svarstymai. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 61–64).

1. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas kaip provizorinės konstitucinės teisės atvejis ir iš to kylančios jo nagrinėjimo ypatybės

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas priskirtinas vadinamajai provizorinei (išankstinei ar parengiamajai) konstitucinei teisei. Todėl ir jo savybes, reikšmę pabandysime vertinti pagal tokiai teisei keliamus kriterijus. Taigi bet kokiu atveju teks paliesti kai kuriuos provizorinės teisės konstitucinės dalies nagrinėjimo bendruosius klausimus.

Laikinosios konstitucijos, tegul ir laikomos „netipiška“[8] konstitucinės teisės kategorija, yra dažnas reiškinys[9], ką patvirtina tiek konstitucinės teisės istorija apskritai, tiek ir lietuviška patirtis. Tai pereinamuoju laikotarpiu iš vienos teisinės sistemos į kitą, kai atmetamas ryšys tarp jų, pasitelkiama konstitucinė kategorija. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos[10] priimtas LPĮ priskirtinas provizorinės konstitucinės teisės aktų grupei, kurią sudaro vadinamosios formaliosios „laikinosios konstitucijos“ (dar vadinamos „mažosiomis konstitucijomis“ ar „pereinamosiomis konstitucijomis“). Kitą provizorinės konstitucinės teisės aktų grupę sudaro infrakonstitucinės formos aktai – įstatymai, nutarimai, ordonansai, net deklaracijos ar atsišaukimai, kuriems pagal jų turinį tenka materialinės laikinosios konstitucijos vaidmuo[11].

Norėdami įvertinti LPĮ kaip provizorinės konstitucinės teisės reikšmę, iš pradžių turime išsiaiškinti, kaip vertinamos laikinosios konstitucijos. Ar tokiai laikinajai konstitucijai galima taikyti tuos pačius nagrinėjimo parametrus kaip nuolatinei konstitucijai? Kokią reikšmę jos sampratai turi įvardijimas „laikina“? Kokie nuolatinės ir laikinos konstitucijų priėmimo ypatumai? Kokios jų funkcijos ir turinio ypatumai? Tai išsiaiškinę turėsime ir LPĮ kaip provizorinės konstitucinės teisės vertinimo priemones, padėsiančias išsiaiškinti jo teisinę reikšmę.

Laikinosios konstitucijos, kaip užuomazgos stadijos konstitucinė teisė, kaip pradinis, neretai tarpinio ar pereinamojo pobūdžio teisinis reguliavimas, dažnai

---

[8] N. Perlo straipsnyje apie Vidužemio jūros regiono laikinąsias konstitucijas apibūdina kaip „netipišką norminę kategoriją“ (PERLO, N. Les Constitutions provisoires, une catégorie normative atypique au cœur des transitions constitutionnelles en Méditerranée. *Revue Méditerranéenne de Droit Public*, 2015, vol. 3, Toulouse Capitole Publications. Prieiga per internetą: <http://publications.ut-capitole.fr/21946/1/Perlo_21946.pdf>).

[9] Atvejus, kai apsieinama be pereinamojo laikotarpio laikinųjų konstitucinės teisės aktų, greičiau reikėtų laikyti išimtimi. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti Čekijos ir Slovakijos Federacinės Respublikos pasidalijimas į Čekijos Respubliką ir Slovakijos Respubliką. Abi federacijos narės naujas konstitucijas priėmė iki numatytos naujų valstybių atsiradimo datos – Slovakija 1992 m. rugsėjo 1 d., kuri, išskyrus tam tikras jos nuostatas, įsigaliojo 1992 m. spalio 1 d. Čekijos Konstitucija buvo priimta 1992 m. gruodžio 16 d. ir įsigaliojo 1993 m. sausio 1 d. 1992 m. gruodžio 31 d. Čekijos ir Slovakijos Federacinė Respublika nustojo egzistuoti ir naujai atsiradusios dvi valstybės – Čekija ir Slovakija – nuo pat jų egzistencijos pradžios turėjo iš anksto priimtas nuolatines konstitucijas.

[10] Pagal 1996 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtą deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo“, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba vadinama „Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas“.

[11] Todėl rašoma apie dvi laikinųjų „mažųjų konstitucijų“ grupes: „kartais formalizuotas, dažnai vien materialines“ (žr. FAVOREU, L.; GAIA, P.; GHEVONTIAN, R.; MESTRE, J-L.; PFERSMANN, O.; ROUX, A.; SCOFFONI, G. *Droit constitutionnel.* 11e édition, Paris: Dalloz, 2008, p. 107).

apibūdinamos kaip „ikikonstitucinio“ teisės etapo (t. y. laikotarpio iki nuolatinės konstitucijos priėmimo) svarbiausias aktas. Ne tik pats laikinasis aktas, bet ir jo priėmimo aplinkybės, turinys, veikimo laikotarpio ypatumai kelia nemažai ginčų.

Šios kategorijos aktų įvardijimo ir teisinių formų įvairovė (nuo deklaracijos iki laikinosios konstitucijos), jų priskyrimas vadinamajai „ikikonstitucinei teisei“ tarsi iš anksto suponuoja, kad susidursime su kažkuo ne visai „visavertiško“ teisės požiūriu, su teise tam sykiui, dažniausiai tik paskubom priimtu orientyru būtiniausiems darbams. Dar daugiau – normatyvistinės pakraipos autoriai apskritai šį laikotarpį linkę priskirti fakto, o ne teisės sričiai. Žinoma, konkrečios teisinės sistemos pradžia ir pagrindas – konstitucija, tačiau tam, kad ji atsirastų, būtini atitinkami parengiamieji politiniai ir teisiniai sprendimai. Kitaip sakant, norint, kad būtų priimta nuolatinė konstitucija, ikikonstituciniai teisiniai sprendimai yra neišvengiami. Ir jeigu susiduriame su atvejais, kai revoliucija ar sukilimu atmetama sena santvarka, kai atsiranda ar atsikuria valstybė, – fakto (taigi ir politikos sričiai) neretai priklauso tik pirmas žingsnis, o toliau pereinant į nuolatinės konstitucinės teisės režimą tenka priimti laikiną teisinį reguliavimą (taigi susiduriame su teise, tegul ir laikina, priimta naujosios valstybinės valdžios, visiems privaloma ir užtikrinta valstybės prievarta), teise, kuri realiai reguliuoja visuomenės gyvenimo santykius, sukelia teisines pasekmes. Rašantys steigiamosios valdžios klausimais neretai pabrėžia, kad ši valdžia – ribinė kategorija[12], arba primena, kad steigiamąją valdžią „nagrinėti teisiniu požiūriu ypač sunku dėl šios valdžios hibridinio pobūdžio“[13]. Iš čia – noras perėjimo iš vienos teisinės sistemos į kitą epochos tyrinėjimus palikti politikos, sociologijos, istorijos specialistų rūpesčiui (neatsitiktinai dar nuo R. Carré de Malbergo laikų teigiama, kad sukilimų ar perversmų teisė nereguliuoja).

Tačiau teisės vaidmuo nesunkiai išryškinamas suskaidant valstybės ir teisės kūrimo procesą į tam tikrus etapus ar dalis. Taip išryškinami parengiamieji ir steigiamieji sprendimai. Pasak O. Beaud, toks ikisteigiamųjų sprendimų ir steigiamųjų sprendimų metodologinis išskyrimas reiškia, kad pripažįstamas „viena vertus, steigiamosios procedūros *lato sensu* padalijimas į du elementus, ikisteigiamąją procedūrą ir steigiamąją procedūrą, ir, kita vertus, skirtingumo tarp ikikonstitucinės teisės ir konstitucinės teisės tikrąja žodžio prasme pagrįstumas“[14]. Pirmoji teisė yra būtinas antrosios atsiradimo etapas, visas vadinamųjų laikinųjų, pereinamųjų ar mažųjų konstitucijų ar kitokių šią funkciją vykdančių aktų prasmingumas ir tikroji reikšmė išryškėja tik įsigaliojus nuolatinei valstybės konstitucijai, kurios

[12] E. W. Böckenförde, kuriam steigiamoji valdžia – „ribinė sąvoka“, pastebi, kad, norint paaiškinti konstitucijos kilmę ir jos galiojimo pagrindą, reikia pripažinti, kad vien pagal pozityvią teisę jos kilmės negalima paaiškinti, ir kad „teisės pagrindas taip pat išreiškia teisę“ (žr. BÖCKENFÖRDE, E.-W. *Le droit, l'État et la constitution démocratique* (trad. fr. O. Jouanjan). Paris-Bruxelles, LGDJ-Bruylant, 2000, p. 205).

[13] NEGRI, A. *Insurgencies: Constituent Power and the Modern State*. Translated by M. Boscagli. Minneapolis-London, University of Minnesota Press, 1999, p. 1.

[14] BEAUD, O. *La Puissance de l'État*. Paris: PUF, 1994, p. 265.

parengimas ir priėmimas, be kitų būtinų valstybės tvarkymo reikalų, yra vienas svarbiausių laikinosios konstitucijos galiojimo laikotarpio uždavinių.

Vadinasi, laikinosios konstitucinės teisės pagrindu atliekami būtini parengiamieji darbai, taigi susiduriame su parengiamąja teise, kurios veikimas sudaro teisines prielaidas tautai įgyvendinti steigiamąją vadžią *stricto sensu*. Šio etapo ar stadijos prasmė – būtini valstybės valdžios įtvirtinimo darbai ir perėjimo į nuolatinę konstitucinę santvarką sąlygų sudarymas. Parengiamąjį šio etapo pobūdį išryškina tai, kad, priėmus nuolatinę konstituciją, paprastai ne tik paskelbiama, kad laikina konstitucija netenka galios, bet ir kad jos veikimo metu galiojusi teisė galioja tiek, kiek neprieštarauja naujajai konstitucijai, ir galios tol, kol įsigaliojus naujai konstitucijai nebus pripažinta netekusia galios (tai reiškia, kad jų teisiškumu neabejojama).

Politikos mokslų atstovams rūpi perėjimo etapo sąlygos, aplinkybės, eiga ir rezultatai, o teisininkams jis įdomus kaip teisės kūrimo ir taikymo specifika perėjimo laikotarpiu, kuriame formuojama ir gimsta nuolatinė konstitucija. Tai kone visados audringo vystymosi etapas, savotiška teisinė žvalgyba, pirmasis konstitucionalizmo išbandymas, kai viskas neaišku, kai fakto ir teisės ribos neretai yra neaiškios (senos formalios teisinių koordinačių sistemos neliko, nauja tik formuojasi), tai daugelio įvykių, pasikeitimų, permainų laikotarpis. Gal dėl to jis toks neapibrėžtas, neretai jo kryptis tik numanoma, politinei tikrovei siūlant netikėtus posūkius. Ir tik pasibaigus šiam laikotarpiui, taigi ir laikinajai konstitucinei teisei (arba jeigu tiksliau – nuo naujos Konstitucijos įsigaliojimo), – teisinis gyvenimas pagaliau įgauna aiškius rėmus, išryškėja aiški teisinių vertybių sistema.

Konstitucijos yra kuriamos kaip solidus ir ilgalaikis valstybės vystymosi teisinis pagrindas. Todėl pats konstitucijos įvardijimas „laikinąja“, „pereinamąja“ ar „mažąja“ nelabai dera su konstitucijos samprata, yra tam tikras teisinis oksimoronas. Konstitucionalistams rūpi „nuolatinė“, „stabili“ ar „orientuota į ilgalaikę ateitį“ (taip ir kyla mintis pridėti epitetą – „didžioji“) konstitucija. Tačiau jei laikinąją konstituciją traktuosime kaip išankstinę, pereinamojo laikotarpio teisę, minėti laikinumą išryškinantys požymiai tik žymės šios rūšies aktų specifiką.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas pirmiausia yra tarpinio etapo, kurio pradžią žymėjo senos sistemos veikimo panaikinimas ir naujos teisės sistemos kūrimo pradžios paskelbimas, aktas, „kuris tarnavo kaip pereinamoji konstitucija“[15]. Jis buvo pereinamojo etapo, vedančio link stabilios Lietuvos teisės sistemos, teisinis pagrindas.

Nagrinėjant LPĮ kaip provizorinę konstitucinę teisę, visados verta prisiminti tiek lietuviškos, tiek ir kitų šalių užuomazgos stadijos konstitucinės teisės pavyzdžius.

Lietuviška patirtis – sudėtingos Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo peripetijos po 1918 m. vasario 16 d. Valstybės Taryba 1918 m. lapkričio 2 d. priėmė pirmąjį laikinosios konstitucinės teisės aktą – Lietuvos Valstybės

[15] VAIČAITIS, V. A. *Introduction to Lithuanian Constitutional Law*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 22.

Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius[16]. 1919 m. balandžio 4 d. šis aktas peržiūrėtas ir „Priedėlyje prie Laikinosios Vyriausybės žinių" paskelbtas kaip Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai[17]. 1920 m. birželio 10 d. Steigiamasis Seimas pritarė Laikinajai Lietuvos Valstybės Konstitucijai[18], kuri galiojo iki 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos įsigaliojimo.

Reikia priminti, kad kai kurie autoriai prie laikinųjų konstitucijų priskiria ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją[19], kurios 106 straipsnyje buvo nustatyta, kad ši „Konstitucija veikia nuo jos paskelbimo dienos, bet ji tikrinama ne vėliau kaip per dešimt metų tautos atsiklausimo keliu"[20]. Atsižvelgiant į šios konstitucijos priėmimo aplinkybes ir turinį, toks patikrinimas ateityje sietinas su siekiu bent tokiu būdu legitimuoti aktą, iš esmės nederantį su konstitucionalizmo esme.

LPĮ įsirašo į Lietuvos laikinųjų konstitucijų istorinę grandinę, kurios grandžių palyginimas atskleistų skirtingų istorinių epochų pasirinkimų panašumus ir skirtumus. Kartu Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, galiojęs 1990–1992 m., gali būti lyginamas ir su bendraamžiais laikino galiojimo konstituciniais aktais, susijusiais su XX a. paskutinio dešimtmečio konstitucionalizmo banga, pvz., su Albanijos Įstatymu dėl pagrindinių konstitucinių nuostatų (1991–1998 m.), Lenkijos „Mažąja konstitucija" (1992–1997 m.) ar Pietų Afrikos Respublikos Laikinąja Konstitucija (1994–1997 m.) ir kt. Toks sinchroniškų aktų palyginimas prasmingas XX a. pabaigos pereinamojo reguliavimo ypatumams išryškinti ir suprasti.

Taigi susidursime su ribotam laikotarpiui priimamais konstituciniais aktais, aktais, susijusiais su perėjimu iš vieno visuomenės gyvenimo būvio į kitą, kai nauja sistema pradedama kartu nutrūkus ryšiui su iki tol šalies teritorijoje

---

[16] *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas*, 1918, Nr. 1-1a.

[17] *Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių,* 1919, Nr. 6-4a. (Lietuvos konstitucinės teisės moksle vyksta diskusija dėl 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių. Prof. J. Žilys, iš esmės laikydamasis prof. M. Romerio požiūrio (žr. RĖMERIS, 3 išnaša, p. 103; tiesa, jis prie trijų laikinųjų konstitucijų prideda ir „konstitucinį embrioną", kuris niekada neveikė, – 1917 m. liepos 11 d. nutarimo aktą), rašo, kad Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje „taip pat buvo laikotarpiai, kurių metu galiojo laikinieji konstituciniai aktai: 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, 1920 m. birželio 10 d. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija" (ŽILYS, J. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 49). Tuo tarpu prof. M. Maksimaitis, rašydamas apie 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius, teigia, kad jie „neturėtų būti vertinami kaip atskiras, savarankiškas konstitucinis aktas, kaip antroji laikinoji Lietuvos Konstitucija" (žr. MAKSIMAITIS, M. Pirmosios modernios mūsų valstybės konstitucijos: keliai ir takeliai. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 14). Susiduriame su atveju, kai vertinimą lemia atsakymas į klausimą: kiek nauja turi būti akto turinyje, kad jį galėtume vertinti kaip naują aktą ar tik kaip anksčiau priimto akto kitą redakciją? Diskusija tęsiasi: prof. J. Machovenko (žr. MACHOVENKO, J. 1918 m. lapkričio 2 d. ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos konstituciniai aktai – dvi atskiros konstitucijos ar dvi to paties akto redakcijos? *Teisė,* 2017, Nr. 104, p. 37–51) rašo apie tris laikinąsias konstitucijas, su juo toliau diskutuoja prof. M. Maksimaitis (MAKSIMAITIS, M. Dar apie 1919 metų Lietuvos Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius. *Teisė,* 2018, t. 107, p. 157–164).

[18] *Laikinosios Vyriausybės žinios,* 1920, Nr. 37-407.

[19] *Vyriausybės žinios,* 1928, Nr. 5-1778.

[20] Būtent todėl M. Romeris ją laikė tik konstituciniu provizoriumu, laikinu aktu, kuris turėjo veikti iki jo patikrinimo (žr. RĖMERIS, 3 išnaša, p. 265–266).

veikusia teise. Tokia laikina ir pereinamoji konstitucija – tarsi tiltas tarp to, kas yra jos priėmimo metu, ir to, koks formuluojamas siekis. XX a. pabaigos LPĮ sietinas su valstybingumo atkūrimu (taigi perėjimu iš nevalstybinio būvio į valstybinį), kartu – iš nedemokratinės santvarkos į demokratinę, iš planinės socialistinės ekonominės organizacijos į laisvos rinkos ūkį, iš nominalaus teisiškumo į teisinės valstybės prioritetu grindžiamą valstybę, su prigimtinių teisių ir žmogaus orumo pripažinimu ir apsauga.

Taigi vienas teisinio gyvenimo pagrindas atmestas, o naujas – dar nesukurtas. Ir tarp to, kas atmesta, ir to, kas atsiras su priimta nuolatine šalies konstitucija – tarpinis laikotarpis su jam būdinga teise, su laikina konstitucija. Net ir laikinai teisei, tegul ir ribotam laikui, reikalingas jos teisiškumo patikrinimo ir sistemiškumo užtikrinimo centras. Ir juo tenka būti laikinajai (pereinamajai, mažajai ar kitokiu epitetu, rodančiu laikinumą, apibūdinamai) konstitucijai.

Tas perėjimas sudėtingas, laikinai tenka taikyti ir senos teisės, neprieštaraujančios laikinajai konstitucijai, didelį masyvą dėl grynai praktinių sumetimų. Tokia perėjimo kelio misija pirmąsyk buvo suformuluota 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių nuostatose, viena vertus, preambulėje įtvirtinant nuostatą, kad iki Steigiamasis (Kuriamasis) Seimas bus nusprendęs dėl Lietuvos valstybės formos ir konstitucijos, Lietuvos Valstybės Taryba steigia valdžią šiais Laikinosios Konstitucijos pamatais, ir, kita vertus, 4 straipsnyje nustatant, kad srityse, kuriose Lietuvos valstybė nėra išleidusi naujų įstatymų, laikinai lieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos Pamatiniams Dėsniams.

Norint LPĮ įvertinti kaip provizorinę konstituciją, teks atsakyti į keletą klausimų: kokiam tikslui jis parengtas, kokias funkcijas pajėgė atlikti valstybiškai organizuotos bendruomenės gyvenime, kuo skiriasi laikinos ir nuolatinės konstitucijos vaidmuo? Laikinojo Pagrindinio Įstatymo vertinimo kriterijai ir glūdi atsakymuose į šiuos klausimus.

Konstitucinės teisės moksle pabrėžiama, kad konstitucija, kaip tam tikros teisinės tvarkos, sukurtos pagal ją, pagrindas, yra teisinė visuomenės sutarties forma, kad ji priimama ilgam neapibrėžtam laikotarpiui, kad joje kaip aukščiausioje šalies teisėje įtvirtinamos pamatinės tautos vertybės. Tokia konstitucija yra steigiamoji teisė, pirminė teisė galios ir turinio prasme, visuomenės sutartis, substantyvinis (aiškios vertybinės orientacijos) ir antimažoritarinis (asmens, mažumų teises saugantis) aktas, aukščiausioji teisė ir teisinės sistemos branduolys, vientisa ir tiesiogiai taikoma teisė, teisė be spragų, stabili ir prireikus pakankamai dinamiška teisė, konstitucija kaip teisiškumo matas (teisės aktų konstitucingumo kontrolė). Šiuos ir kitus 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos apibūdinimus rasime Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Tačiau ar visų jų besąlygiškai tiktų ieškoti laikinojoje konstitucijoje? Tokia preliminari konstitucija yra tik paruošiamoji (pereinamoji) riboto galiojimo teisė ir tokia ji gali būti pripažįstama tik kaip pradinis nacionalinis susitarimas iki to

laiko, kol bus priimta nuolatinė konstitucija. Žinoma, kaip pradiniame ir tarpiniame dokumente, nežiūrint aiškios vertybinės orientacijos, tokiame akte paprastai netrūksta ir senos sistemos elementų ar žymių (tai būdinga pereinamajai teisei).

Provizorinė konstitucinė teisė – tai teisė tam kartui, teisė ribotam periodui, t. y. laikotarpiui, kuris prasidėjo senai santvarkai žlugus ir tęsis iki bus priimta nuolatinė konstitucija, kuri ir bus naujos teisinės sistemos pagrindas. Perėjimo pradžioje aišku, kad senosios sistemos „teisiniai pagrindai" panaikinti, tačiau dažniausiai neaišku, kiek ilgai užtruks ir ar bus sėkmingas naujosios konstitucijos parengimas, kaip veiksmingai laikinas aktas prisidės prie būtinų permainų vykdymo. Laikinosios konstitucijos priėmimas reiškia, kad kol kas susitarta tik dėl vieno – tik dėl vadinamojo „*konstitucinio tarpuvaldžio*"[21], tik dėl laikinosios perėjimo teisės pagrindų ir reformų krypties. Laikinosios konstitucijos paprastai matomos kaip priemonė, užtikrinanti būtiniausių valstybės valdžios darbų atlikimą ir kartu sąlygų priimti nuolatinę konstituciją sudarymą. Būtent laikinumas, instrumentinis ar netgi žvalgybinis tokio pagrindinio akto vaidmuo, teisinio teksto neišbaigtumas, nuostatų kilmės margumas – papildomi klausimai, apsunkinantys teisinį vertinimą.

Dar daugiau – tokia laikinoji perėjimo teisė, net įgavusi formalizuotos konstitucijos pavidalą, negali būti stabili teisė, nes pereinamojo laikotarpio logika tokia: kuo daugiau esminių permainų – tuo sėkmingesnis perėjimas, tačiau kartu tai reiškia ir didesnį poreikį peržiūrėti pradinę perėjimo teisę, nes tikrovė iš esmės pasikeitė. Tai taikytina ir laikiniems pagrindiniams įstatymams, kurie atsiduria iš esmės pakitusiame teisiniame lauke, kurio svarbiausias orientyras, jei liks nepakoreguotas, gali „nusenti" anksčiau jam skirto laiko.

Pagal kokius požymius aktas identifikuojamas kaip laikinoji konstitucija?

Kadangi mūsų tyrimo dalykas – LPĮ, todėl kalbėsime tik apie formaliuosius konstitucinius aktus. Jis priimamas kaip riboto galiojimo, o ne nuolatinis aktas (tai išoriškai patvirtina tokie jo požymiai, kaip akto pavadinimas, kuriame fiksuojamas jo laikinumas, taip pat akto nuostatos apie konkrečią akto galiojimo pabaigos datą ar nuoroda, kad aktas galios iki bus priimta šalies konstitucija ir pan.).

Ribota galiojimo trukmė siejama su kitu tokios konstitucijos požymiu – tai pereinamoji, tarpinio pobūdžio teisė, žyminti valstybės perėjimą iš vieno teisinio būvio į kitą. Taigi pereinamasis reguliavimas – antras tokio akto požymis.

Konstitucija suvokiama kaip visuomenės sutartis, o laikinoji konstitucija – tik preliminarus susitarimas dėl būtiniausių artimiausio laikotarpio uždavinių. Nuolatinė konstitucija – prasminga daugeliu aspektų, laikinoji – prasminga teisiniu požiūriu tuo, kad sudaro prielaidas nuolatinei konstitucijai atsirasti. Nuolatinės konstitucijos – stabilūs aktai, stabilumas laikomas vienu iš konstitucinio reguliavimo imperatyvų, laikinosios konstitucijos – ypač jei visuomenės gyvenimo pokyčių mastas greitas, siekiant neatsilikti nuo esminių visuomenės gyvenimo pasikeitimų, keičiamos dažnai (tuo labiau kad jos iš pat pradžių sukurtos kaip

[21] Laikinosios konstitucijos laikomos savotišku „konstituciniu prieškambariu".

teisė tam sykiui, tam tikram etapui, todėl jų dažnas keitimas vargu ar laikytinas dideliu trūkumu, nebent tos pataisos būtų prieštaringos). Turinio ir formos požiūriu laikinosios konstitucijos – dažniausiai tarsi neužbaigti aktai, jų struktūra ne visados apgalvota (rengimo skubos požymis), kartais, jei aktas didesnės apimties, neretai fiksuoja tik kai kuriuos pagrindinius principus, tekste galima rasti nesuderintų nuostatų, ji panaši į skirtingos kilmės, elementų konglomeratą, nors pati akto orientacija į ateitį yra aiški.

Konstitucijai tenkančios funkcijos – svarbi konstitucinių tyrimų sritis, tačiau dėl laikinųjų konstitucijų pobūdžio turėtų būti aišku, kad dažniausiai jos gali būti vykdomos tik iš dalies. Tiesa, galėtume joms priskirti ir kai kurias papildomas funkcijas ar veikimo aspektus (analizuojantys laikinąsias konstitucijas linkę matyti nemažos dalies senos teisinės tvarkos elementų perkėlimo į pereinamąją sistemą, viešosios valdžios veikimo laikino reguliavimo pagrindų nustatymo, legitimacijos, perėjimo strategijos formavimo, ikisteigiamąją ar kitas funkcijas).

Ši pereinamoji teisė dažniausiai savo veikimo pradžioje vienokia, pabaigoje – tiek dėl teksto pakeitimo, o dar labiau dėl teisės supratimo ir aiškinimo pokyčių – jau kitokia. Tai vėl pereinamosios ir laikinosios konstitucinės teisės ypatumas.

Laikinosios konstitucijos – pereinamojo proceso (vienais atvejais – perėjimo iš nedemokratinės sistemos į demokratiją, kitais – perėjimo iš pilietinio karo į santaikos režimą, kai susitarta dėl taikos ir kartu ir dėl būsimos nuolatinės konstitucijos kūrimo, trečiais – perėjimo iš nevalstybinio būvio į valstybinį (naujos valstybės atsiradimo dėl atsiskyrimo ar kitos valstybės pasidalijimo, valstybingumo atkūrimo, buvusios kolonijos virtimo nepriklausoma valstybe ir kt.)) svarbiausias teisinis reguliatorius. Kartais vienu metu vyksta keli perėjimo procesai: ir perėjimo į valstybinį būvį, ir į demokratiją, į kitokią ekonominę sistemą ir t. t. Kuo daugiau perėjimo procesų vienu metu, tuo sudėtingesni uždaviniai laukia laikinosios konstitucijos kūrėjų ir pagal tokią konstituciją gyvenančios pilietinės tautos.

Lietuvoje LPĮ priėmimas susijęs su valstybingumo atkūrimu, perėjimu iš ne demokratijos į demokratiją, į laisvą rinkos ūkį, žmogaus teisių užtikrinimą, teisinę valstybę. LPĮ priėmimas ir jo galiojimas sietinas su paruošiamosios arba atkuriamosios valdžios plačiąja prasme įgyvendinimu, taip pat jis sudarė sąlygas parengti ir priimti nuolatinę konstituciją.

2. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimo ypatumai, jo kaip laikinosios konstitucijos identifikavimas ir jame išdėstytų normų kilmės šaltiniai

LPĮ – laikinoji Lietuvos valstybės konstitucija – priklauso 1990 m. kovo 11-osios dokumentų[22] grupei, tai vienas konstitucinės reikšmės aktų, kuriais Lietuvos Aukščiausioji Taryba, vykdydama 1990 m. vasario 24 d. laisvuose

[22] Šių dokumentų tekstai: *Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.* Vilnius: Mintis, 1990.

demokratiniuose rinkimuose išreikštą Lietuvos piliečių valią, ėmė įgyvendinti valstybės atkūrimo uždavinį. Komunistinę (vadintą „socialistinę“) politinę sistemą, planinę ekonomiką, asmens pajungimą iliuziniams komunizmo kūrimo uždaviniams keitė pliuralistinė demokratija, rinkos ūkis, asmens teisių ir laisvių apsaugos prioritetas. Tokioje epochoje išryškėja teisės kaip permainų priemonės reikšmė. LPĮ, kaip laikinajai konstitucijai, pereinant į stabilią konstitucinę sistemą teko ypatinga reikšmė.

Pirmiausia į LPĮ kaip laikinąją konstituciją turime žvelgti 1990 m. kovo 11 d. priimtų aktų, kuriais atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė ir pradėtas nepriklausomas valstybinio gyvenimo būvis Lietuvoje, nuoseklios teisinių sprendimų grandinės kontekste. Šio akto vietą valstybės atkūrimo konstitucinėje konstrukcijoje lėmė jam tekęs pereinamojo į stabilią konstitucinę sistemą laikotarpio pagrindinio įstatymo, turinčio įrėminti atkurtos valstybės teisinę sistemą, vaidmuo.

Priminsiu, kad Aukščiausioji Taryba savo darbą pradėjo 1990 m. kovo 10 d. Kitą, 1990 m. kovo 11, dieną pirmiausia priimti du aktai, kurie dažniausiai vadinami paruošiamaisiais aktais, – 1990 m. kovo 11 d. aktas *„Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“* ir deklaracija *„Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“*, kurioje konstatuota, kad 1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį, kad Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas ir kad 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (*suprema potestas*) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba. Kitas paruošiamasis aktas – įstatymas *„Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*, nustatęs oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika“, sutrumpintai – „Lietuva“. Šiuo įstatymu Lietuvos Aukščiausioji Taryba ėmė vadintis Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba. Šie du aktai yra ne vien paruošiamieji aktai Kovo 11-osios aktui priimti, jie kartu žymi ir teisinės transformacijos, skirtos nepriklausomai valstybei atkurti, pradžią.

1990 m. kovo 11 d. akte *„Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“* Lietuvos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutarė ir iškilmingai paskelbė, kad yra atstatomas 1940 m. svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas ir kad nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Atkuriamos Lietuvos valstybės ir jos konstitucinės tvarkos tęstinumui patvirtinti Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą *„Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“*. Jame buvo nurodyta, kad Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą *„Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai*

likvidavimo“, konstatuodama, kad 1938 m. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai dėl TSRS įvykdytos prieš Lietuvą agresijos sustabdytas, siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises, nutarė nutraukti 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos, taip pat 1977 m. TSRS Konstitucijos galiojimą Lietuvos teritorijoje ir visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje atnaujinti 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimą. Taip įkūnyta Lietuvos valstybingumo tęstinumo idėja.

Šis nutarimas turėjo principinę reikšmę, tačiau faktiškas jo įgyvendinimas, pripažįstant būtinumą staigiai atlikti plačiausio masto pertvarkymus visame valstybiniame-teisiniame Lietuvos gyvenime, buvo sunkiai įmanomas ir netikslingas. Kita vertus, 1938 m. Konstitucija – nedemokratiška, dėl to buvo sustabdytas skyrių ir straipsnių, nustatančių Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą, galiojimas. Taip pat nurodyta, kad senosios 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų.

Paskui buvo priimtas įstatymas „*Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo*“.

Šiame įstatyme Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atkurtos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, nutarė sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą ir patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

Kalbėdamas apie LPĮ kaip Lietuvos valstybės atkūrimo teisinės konstrukcijos elementą, norėčiau atkreipti dėmesį į keletą aplinkybių, patvirtinančių, kad LPĮ atsiradimas buvo neišvengiamas ir pagrįstas.

1990 m. kovo 11-osios aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“, kuriuo paskelbta apie atstatomą nepriklausomą Lietuvos valstybę, taip pat nustatė, kad „Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės Konstitucija“. Tokia šio akto nuostata buvo pripažinta, kad TSRS konstitucija negalioja Lietuvoje. Tai buvo lūžio su sovietinės konstitucinės sistemos taikymu Lietuvos teritorijoje fiksavimas. Ši nuostata, be sovietinės konstitucinės teisės pabaigos paskelbimo, taip pat sudarė teisines prielaidas priimti kitus du aktus: 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“.

Mūsų nagrinėjamo klausimo pažiūriu pažymėtina, kad 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ 1 straipsniu buvo nutrauktas 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR konstitucijos (pagrindinio įstatymo) galiojimas, o 2 straipsniu – nutrauktas 1977 m. spalio 7 d. TSRS konstitucijos (pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimas Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Šios nuostatos gali būti laikomos minėtos 1990 m. kovo 11 d. akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ nuostatos, kad Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės Konstitucija, sukonkretintu aiškinimu – jomis nutraukiamas 1977 m. spalio 7 d. TSRS konstitucijos (pagrindinio įstatymo) ir 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR konstitucijos (pagrindinio įstatymo) galiojimas. TSRS (Sovietų Sąjunga) – svetima valstybė, užgrobusi ir aneksavusi Lietuvos Respubliką 1940 m., o LTSR – svetimos valstybės sukurtas sovietinis aneksuotos Lietuvos administravimo darinys, pavadintas skambiu vardu –„Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika“. Šios nuostatos išreiškė ne vien požiūrį į sovietinę sąjunginę ir respublikinę konstitucines sistemas, bet ir požiūrį į TSRS kaip svetimą valstybę ir LTSR kaip svetimos valstybės, aneksavusios Lietuvą, nustatytą Lietuvos administravimo formą, kuri negali būti laikoma Lietuvos valstybingumo raiškos forma.

Pažymėtina, kad įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ 2 straipsniu taip pat buvo nutrauktas ne tik TSRS konstitucijos, bet taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimas Lietuvos Respublikos teritorijoje. Tai reiškė, kad iš teisinės apyvartos buvo pašalinta esmingiausia sovietinės teisės dalis, nesuderinama su nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimu.

Aiškus sovietinių (sąjunginės ir vadinamosios respublikinės) „konstitucijų“ galiojimo nutraukimo padarinys – sugrįžimas į Lietuvos konstitucinę sistemą, galiojusią iki sovietinės okupacijos ir aneksijos, neteisėtais veiksmais nutrauktos konstitucinės raidos atkūrimas. Todėl, siekiant teisinio aiškumo, minėto įstatymo 3 straipsniu buvo atnaujintas 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą, galiojimą, kartu nurodant, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų.

Paskutinės iki sovietinės okupacijos ir aneksijos galiojusios 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atkūrimas buvo reikšmingas aktas, „patvirtinantis valstybės tęstinumo principą“[23].

Iki sovietinės aneksijos galiojusios Lietuvos konstitucinės sistemos atkūrimas, svarbus valstybės teisės tęstinumui užtikrinti, buvo ir pirmas žingsnis siekiant išvengti teisinio vakuumo. Kita vertus, buvo aišku, kad Lietuvos visuomenės gyvenimas yra iš esmės pasikeitęs. Todėl Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atkurtos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, nutarė sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą ir patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Kartu buvo nustatyta, kad Lietuvos

[23] ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas. Pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. Vilnius: Rosma, 1997, p. 87.

Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol Lietuvoje veikę įstatymai ir kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

Taip nuo sovietinės konstitucinės teisės panaikinimo, trumpai trukusio, tačiau ne vienu aspektu reikšmingo 1938 m. Lietuvos Konstitucijos sugrįžimo, pereita prie LPĮ kaip laikinosios konstitucijos, įsigaliojusios nuo priėmimo momento.

Toks sprendimas – pereinamojo laikotarpio pradžios teisinis fiksavimas. Šito etapo pradžios Lietuvos galiojančią teisę sudarė minėti 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos teisės aktai, Laikinasis Pagrindinis Įstatymas ir išlikęs iki tol galiojęs ankstesnės teisės masyvas, kuris neprieštaravo LPĮ. Kaip pereinamojo laikotarpio pradžiai tokia teisinė situacija visiškai suprantama, svarbiausia, kad valstybėje galiojęs teisinis reguliavimas, nežiūrint jos nevienarūšiškumo, leido spręsti įvairius valstybės, visuomenės, individų gyvenimo santykius. LPĮ kaip laikinoji konstitucinė teisė sudarė prielaidas imtis būtinų teisinės sistemos pertvarkymų.

Laikinosios konstitucijos priėmimo poreikis buvo nurodytas Sąjūdžio rinkimų programoje, tačiau nuoseklaus parengiamojo darbo Sąjūdis ėmėsi tik po rinkimų. 1990 m. vasario 28 d. susirinkę Sąjūdžio remti ir išrinkti deputatai priėmė sprendimą dėl Aukščiausiosios Tarybos sesijos sušaukimo iki 1990 m. kovo 12 d., taip pat sudarė darbo grupes (komisijas) naujos Aukščiausiosios Tarybos dokumentų projektams parengti. Suformuoti asmeninę grupių sudėtį patikėta jų vadovams. Pagrindinis dėmesys – valstybės atkūrimo dokumentams, tarp kurių turėjo atsirasti ir Laikinasis Pagrindinis Įstatymas. Pateikdamas įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo" projektą pranešėjas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Č. Stankevičius pakomentavo ir šio įstatymo priedą – Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą: „Pateikiamas Laikinojo Pagrindinio įstatymo projektas nelaikytinas būsimosios demokratinės Lietuvos valstybės Konstitucijos projektu. Jis gal labiau laikytinas šiandienos visuomeninių teisinių bei politinių socialinių galimybių ir demokratiškos tvarkos pamatiniais įtvirtinimais."[24]

Taigi, projekto rengėjų nuomone, tokie „šiandienos visuomeninių teisinių bei politinių socialinių galimybių ir demokratiškos tvarkos pamatiniai įtvirtinimai" buvo vien laikina to meto teisė. Tuo labiau kad ir pats aktas įvardytas kaip „Laikinasis Pagrindinis Įstatymas", t. y. jis buvo sukurtas ir priimtas kaip laikinoji konstitucija. Nors LPĮ tekste nerasime nuostatų dėl konkrečios jo galiojimo pabaigos (nurodant datą ar įvykį), tačiau prisimintina, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdyje į užduotą klausimą dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laiko pranešėjas Č. Stankevičius atsakė taip: „Trumpas atsakymas būtų toks. Šis įstatymas galios iki tol, kol bus parengta ir priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Manau, tas darbas atims kažkiek laiko, nes Konstituciją, matyt, mes galėsime priimti tik tada, kai Lietuvos Respublikos suverenitetas bus atkurtas ne tik

[24] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990 m. kovo 11 d. trečiojo posėdžio stenograma. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251084>.

juridiškai, bet įgyvendintas ir faktiškai, kad būtų įvykę tie socialiniai pokyčiai, kuriuos Konstitucija galutinai fiksuoja.“[25]

Dabar sunku išsiaiškinti, kaip ir kodėl pasirinktas „pagrindinio įstatymo“, o ne „konstitucijos“ ar mišrus „konstitucijos (pagrindinio įstatymo)“ pavadinimas. Kai kurie Sąjūdžio deputatų pasitarimų, vykusių prieš 1990 m. kovo 11 d., dalyviai prisimena, kad nenorėta paskubom parengto akto, kuris turėjo būti tobulinamas, atsižvelgiant į numatomą laipsnišką teisinę reformą, įvardyti konstitucija. Tačiau nėra jokių abejonių, kad tiek LPĮ projekto rengėjai, tiek Aukščiausioji Taryba svarstymo metu aiškiai suprato, kad Laikinasis Pagrindinis Įstatymas yra laikinoji Lietuvos Respublikos konstitucija. Tuo labiau kad „pagrindinis įstatymas“ buvo laikomas „konstitucijos“ sinonimu, pagaliau akto turinys, struktūra, nuostatų formuluotės, taip pat Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostata, kad „visi įstatymai ir kiti valstybės organų teisės aktai leidžiami remiantis LPĮ ir sutinkamai su juo“ patvirtina jos, kaip laikinosios konstitucijos, statusą. LPĮ tekste žodį „konstitucija“ randame tik 78 straipsnio 1 dalies 2 punkte, nustatančiame, kad Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai priklauso „priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją, daryti jos pakeitimus“, dar galima rasti tokius žodžių junginius, išreiškiančius sąsajas su konstitucija, kaip „piliečių konstitucinės teisės“ (LPĮ 78 straipsnio 1 dalies 4 punktas) ar „konstituciniai klausimai“ (2 straipsnis). Ir teisės mokslo atstovai niekada nėra suabejoję dėl LPĮ kaip laikinosios konstitucijos statuso[26].

Č. Stankevičius, pristatydamas LPĮ projektą, paaiškino, kad jo rengėjai nekėlė sau uždavinio sukurti originalų laikinosios konstitucijos projektą. LPĮ analizė leidžia tiksliai nustatyti vienų ar kitų nuostatų kilmės šaltinius.

Tiek akto struktūra (su nedideliais pakeitimais), tiek didelės dalies nuostatų („išvalytų“ nuo elementų, žyminčių ryšį su sovietine valstybe ar išreiškiančių sovietinio mąstymo šablonus) „pasiskolinta“ iš 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR konstitucijos (pagrindinio įstatymo). Nemažai dalykų perimta iš 1988–1989 m. rengtų minėtos Lietuvos TSR konstitucijos (pagrindinio įstatymo) naujų redakcijų projektų (paminėtini Lietuvos mokslų akademijos projektas, LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo darbo grupės projektas), pravertė ir Sąjūdžio konstituciniai pasiūlymai bei konstitucijos reformavimo projektas, kuriame pabrėžtas Lietuvos suverenumas. Tačiau 1990 m. kovo mėn. politinio vyksmo kontekste – visi šie šaltiniai buvo tik „vakarykštė diena“, kuria pasinaudota neturint po ranka geresnių šaltinių.

Vienos kitos nuostatos šaltinis – 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, bent paviršutiniškai kai kas primena ir kitą 1918–1940 m. Lietuvos konstitucinį paveldą.

---

[25] *Ibid*.

[26] Antai prof. V. Sinkevičius, analizuodamas LPĮ reikšmę kovo 11-osios aktų kontekste, yra pažymėjęs, kad nors šio akto pavadinime „nėra žodžio „Konstitucija“, bet tai buvo ne kas kita kaip Laikinoji Konstitucija“ (žr. SINKEVIČIUS, V. Kovo 11-oji: Nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija. *Jurisprudencija*, 2010, Nr. 3 (121), p. 67).

Pagaliau neturėtume pamiršti ir Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo, Sąjūdžio Seimo ir Sąjūdžio Seimo tarybos priimtų dokumentų, susijusių su idėjomis dėl teisinio kelio atkuriant nepriklausomą valstybę parlamentiniu konstituciniu būdu.

Tokia šaltinių sankaupa rodo kompiliacinį LPĮ rengėjų darbo pobūdį. Rengėjų nuomone, kadangi Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu sprendžiamos tik pagrindinės politinės teisinės aktualijos, iš anksto orientuotasi į tai, kad tokia laikinoji konstitucija neišvengiamai bus koreguojama, priklausomai nuo to, kokių problemų iškils kuriant Lietuvos valstybės teisinius pagrindus.

Atsižvelgdama į skubotumą, su kuriuo Aukščiausioji Taryba buvo priversta rengti ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, taip pat į užsimotas įgyvendinti sparčias reformas įvairiausiose visuomeninio gyvenimo srityse, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba sąmoningai nustatė nesudėtingą kelią jam keisti ir tobulinti. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 132 straipsnyje nustatyta, kad šio Įstatymo pakeitimo ar papildymo sumanymas turi būti svarstomas, jei jis pateikiamas 1/10 Aukščiausiosios Tarybos deputatų arba Vyriausybės, o 1990 m. rugsėjo 11 d. LPĮ pataisa šie reikalavimai buvo dar labiau sumažinti: sumanymui pateikti užteko 1/15 deputatų, tai dar galėjo padaryti ne tik Vyriausybė, bet ir bet kuri nuolatinė Aukščiausiosios Tarybos komisija. Visais atvejais Laikinasis Pagrindinis Įstatymas galėjo būti keičiamas Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu ne mažiau 2/3 balsų, arba referendumu (131 straipsnis).

Jau tą pačią 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba pavedė sudarytai Redakcinei komisijai parengti pasiūlymus dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo tobulinimo, o kovo 17 d. buvo priimti pirmieji jo dviejų straipsnių (77 ir 89 straipsnių) pakeitimai. Tuos pakeitimus lėmė vyriausybės formavimo srityje iškilusios aktualios problemos, todėl LPĮ atsirado nuostatos, kad Aukščiausiosios Tarybos deputato, paskirto ar išrinkto į Aukščiausiosios Tarybos sudaromus valstybės organus, įgaliojimus apriboja įstatymas, kol minėtas deputatas eina tas pareigas, taip pat tai, kad naujai išrinkta Aukščiausioji Taryba gali skirti Ministrą Pirmininką ir jo pavaduotojus dar neišrinkus Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų.

3. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo forma, struktūra, turinys

Laikinosios konstitucijos būna dviejų formų: vienais atvejais tai formalus konstitucinis aktas, kitais – kai konstitucinė provizorinė teisė įgauna infrakonstitucinę formą – pagrindinės taisyklės, skelbiamos deklaracija, atsišaukimu, nutarimu, ordonansu, dekretu ar įstatymu.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas priskirtinas pirmos grupės aktams, jį sudaro vienas konstitucinio pobūdžio aktas, įvardytas Lietuvos Respublikos Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu. Kaip laikinoji konstitucija jis yra tikrai plačios apimties, jį sudaro 132 straipsniai (jeigu prisiminsime, kad pirmojo valstybės atkūrimo laikotarpio laikinosios konstitucinės teisės aktus – 1918 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius sudarė 29 straipsniai, 1919 m.

Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius – 42 straipsniai, o 1920 m. Laikinąją Lietuvos Valstybės Konstituciją – 18 straipsnių, – matysime kitus reguliavimo mastus.

Kodėl 1990 m. buvo pasirinkta plačios apimties pagrindinio įstatymo koncepcija? Tarp priežasčių, lėmusių tokį pasirinkimą, yra ne tik epochų ir nepriklausomybės atkūrimo situacijų skirtingumai, Sąjūdžio diskusijų konstituciniais klausimais poveikis, parlamentinio konstitucinio kelio atkurti nepriklausomybę pasirinkimas, taip pat siekis turėti tiek turiniu, tiek forma „pilną" konstituciją, kaip atkurto Lietuvos valstybingumo požymį. Deja, teisinio teksto kokybei dėmesio (o gal ir pajėgumų) pritrūko, nueita lengviausiu keliu – pasinaudota turimu „socialistinės" konstitucijos pavyzdžiu, kuris buvo iš esmės „išvalytas".

Minėti 132 Laikinojo Pagrindinio Įstatymo straipsniai buvo sugrupuoti į 16 skirsnių (1 skirsnis „Bendrieji nuostatai", 2 skirsnis „Lietuvos pilietybė", 3 skirsnis „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos", 4 skirsnis „Ekonominė sistema", 5 skirsnis „Biudžetinė sistema", 6 skirsnis „Socialinis vystymas ir kultūra", 7 skirsnis „Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai", 8 skirsnis „Rinkimų sistema", 9 skirsnis „Deputatas", 10 skirsnis „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba", 11 skirsnis „Lietuvos Respublikos Vyriausybė", 12 skirsnis „Savivaldybių tarybos", 13 skirsnis „Vietos savivaldybių valdymo organai", 14 skirsnis „Teismas ir arbitražas", 15 skirsnis „Prokuratūra", 16 skirsnis „Baigiamieji nuostatai").

1 skirsnio „Bendrieji nuostatai" (1–12 straipsniai) nuostatose buvo skelbiama, kad Lietuvos Respublika yra suvereni demokratinė valstybė, kad suvereni valstybės valdžia priklauso Lietuvos liaudžiai, kad ji savo suvereninę galią išreiškia per įstatymų sumanymo iniciatyvą, deputatų rinkimus, piliečių ir deputatų balsavimą konstituciniais klausimais ir demokratišką referendumą, kad valstybės valdžią vykdo Aukščiausioji Taryba, Vyriausybė ir Teismas. Pagal šio skyriaus 3 straipsnį, svarbiausi visuomenės gyvenimo klausimai turėjo būti sprendžiami per liaudies svarstymus ir referendumus, referendumą skelbė Aukščiausioji Taryba savo iniciatyva ar kai to reikalavo 300 000 rinkimų teisę turinčių piliečių.

Šio skirsnio nuostatos įtvirtino valstybės teritorijos vientisumą ir nedalomumą, nustatė, kad politinės partijos ir visuomeninės organizacijos steigiamos įstatymo nustatyta tvarka ir veikia pagal LPĮ ir įstatymus. Valstybinė kalba – lietuvių kalba, kartu sudaromos sąlygos vartoti tautinių bendrijų kalbas. Numatytas krašto apsaugos reglamentavimas įstatymu, karo propagandos draudimas. Skirsnio pabaigoje yra straipsniai, kurie nustatė valstybės herbą, vėliavą, himną ir sostinę.

2 skirsnio „Lietuvos pilietybė" (13–17 straipsniai) nuostatose nustatyti pilietybės instituto pagrindai. Pagal LPĮ, Lietuvos pilietybės turinį, įgijimo bei netekimo sąlygas ir tvarką nustatė Lietuvos pilietybės įstatymas. Lietuvos pilietis paprastai negalėjo būti kartu ir kitos valstybės piliečiu. Lietuvos valstybė įsipareigojo globoti ir ginti Lietuvos piliečius už Lietuvos Respublikos ribų. Buvo skelbiama Lietuvos piliečių lygybė prieš įstatymą nepriklausomai nuo rasės, lyties, kilmės,

socialinės ir turtinės padėties, visuomeninių pažiūrų, religijos ir tautybės, vyrų ir moterų lygios teisės.

3 skirsnyje „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos“ (18–43 straipsniai) buvo išdėstytos piliečių teisės, laisvės ir pareigos (nuo piliečio teisės į darbą iki pareigos rūpintis istorijos paminklų ir kitų kultūros vertybių išsaugojimu)[27].

4 skirsnio „Ekonominė sistema“ (44–46 straipsniai) nuostatose buvo nurodyta, kad šalies ekonomikos pagrindą sudaro piliečių privatinė nuosavybė, kolektyvų ir valstybinė nuosavybė. Žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai, kita augmenija, gyvūnija bei kiti gamtos ištekliai buvo paskelbti Lietuvos nacionaliniu turtu ir išimtine Lietuvos Respublikos nuosavybe ir t. t. Taip pat buvo nustatyta, kad Lietuvai priklauso išimtinės teisės į oro erdvę virš jos teritorijos, taip pat į jos kontinentinį šelfą ir ekonominę zoną Baltijos jūroje. Šiame skirsnyje rasime ir normą apie valstybinės nuosavybės teise priklausančio turto perdavimo nustatyta tvarka atlygintinai ir neatlygintinai piliečių ar jų grupių nuosavybėn, taip pat išimtinių atlygintinės nacionalizacijos atvejų galimybę.

5 skirsnio „Biudžetinė sistema“ 47–53 straipsniai reguliavo valstybės ir savivaldybių biudžetus, jų rengimą, tvirtinimą, vykdymą.

6 skirsnio „Socialinis vystymas ir kultūra“ (54–59 straipsniai) nuostatos nustatė paramos nedarbingiems, besimokantiems, laikinai netekusiems darbo asmenims, sveikatos apsaugos, socialinio aprūpinimo, švietimo, mokslo ir kultūros, rūpinimosi užsienyje gyvenančių lietuvių kultūros ir švietimo poreikiais reguliavimo pagrindus.

LPĮ 7 skirsnis „Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai“ (60–64 straipsniai), kuris buvo panaikintas 1992 m. liepos 7 d. LPĮ keičiančiu įstatymu, reguliavo visų lygių Lietuvos tarybų, bendros atstovaujamųjų valstybinės valdžios organų sistemos organizavimo ir veiklos principus.

LPĮ 8 skirsnis „Rinkimų sistema“ (65–72 straipsniai) buvo skirtas rinkimų institutui reguliuoti, su juo susijęs 9 skirsnis „Deputatas“ (73–77 straipsniai), kuriame nurodyta, kad deputatai yra liaudies atstovai liaudies deputatų tarybose, šiame skirsnyje taip pat nustatyta, kaip ir kokius įgaliojimus vykdo deputatai, kokios yra jų veiklos sąlygos ir atsiskaitymas už savo ir tam tikros tarybos darbą.

Aukščiausiosios Tarybos organizavimo ir veiklos klausimai buvo sureguliuoti LPĮ 10 skirsnio „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba“ (78–92 straipsniai) nuostatose, Ministrų Tarybos – Lietuvos Respublikos Vyriausybės – organizacijos ir veiklos reguliavimas nustatytas 11 skirsnyje „Lietuvos Respublikos Vyriausybė“ (93–100 straipsniai).

Vietinių liaudies deputatų tarybų veikla buvo reguliuojama 12 skirsnio, kuris iš pradžių vadinosi „Vietinės liaudies deputatų tarybos“, vėliau – „Savivaldybių

[27] Šio skirsnio nuostatos detaliau aptariamos 7 skyrelyje „Piliečių teisių apsauga Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme“.

tarybos“ (101–109 straipsniai), nuostatų. Vietinių tarybų valdymo organai buvo nurodyti 13 skirsnyje „Vietos savivaldybių valdymo organai“ (110–112 straipsniai).

LPĮ 14 skirsnis (113–124 straipsniai) „Teismas ir arbitražas“ buvo skirtas teismų ir arbitražo organizacijos ir darbo pagrindams nustatyti, o 15 skirsnyje „Prokuratūra“ (125–129 straipsniai) nurodyti šio pavadinimo institucijos darbo pagrindai.

Paskutinis LPĮ 16 skirsnis „Baigiamieji nuostatai“ (130–132 straipsniai) nustatė, kad visi Lietuvos įstatymai ir kitokie valstybinių organų aktai leidžiami remiantis šiuo Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu, kad LPĮ keičiamas Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu ne mažiau kaip dviejų trečdalių bendro Aukščiausiosios Tarybos deputatų skaičiaus dauguma arba referendumu. Be to, kad Aukščiausioji Taryba svarstytų LPĮ pakeitimo arba papildymo sumanymą, jį turėjo pateikti ne mažiau kaip 1/10 visų Aukščiausiosios Tarybos deputatų arba Vyriausybė (vėliau deputatų grupė sumažinta iki 1/15 ir tokio sumanymo teisė patikėta ir nuolatinei Aukščiausiosios Tarybos komisijai).

4. Trys Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaip laikinosios konstitucijos norminiai sluoksniai (norminio reguliavimo, susijusio su teisine praeitimi, tuomečio laikotarpio aktualijomis ir ateitimi, persipynimo klausimas)

„Nors atkurtos nepriklausomos valstybės laikinoji Konstitucija daug kuo priminė iki tol veikusią sovietinės Lietuvos konstituciją, vis dėlto tai buvo suverenios Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką nustatantis aktas“[28]. Paveldėta teisinė sistema – likę įstatymai ir poįstatyminiai aktai, teisės taikymo praktika. LPĮ atitiko tą lygį ir todėl galėjo būti kaip tik tokio teisinio masyvo pagrindiniu įstatymu pereinamuoju į stabilią konstitucinę sistemą laikotarpiu. Teisė – visados tvarka, net ir besikeičiančiai, t. y. perėjimo, teisei būtini aiškūs jos plėtojimo ir taikymo orientyrai. Tuo labiau kad viso teisės mechanizmo, visos teisinės sistemos virtimas kitokios kokybės teise – ne akimirkos darbas.

LPĮ kaip provizorinės konstitucinės teisės aktui būdingas elementų, susijusių tiek su praeities teisiniu reguliavimu, tiek su to metu aktualiu teisės suvokimu, tiek su Lietuvos teisės ateitimi, persipynimas. Matyt, galėtume kalbėti apie tris LPĮ kaip tokiai teisei būdingus norminius sluoksnius, kurie verti aptarimo. Neabejotinas praeities teisės palikimo sluoksnio dydis nulemtas to meto realybės, nes didžioji dalis visuomenės santykių buvo sureguliuota iš sovietinės sistemos paveldėtais įstatymais ir poįstatyminiais aktais, kurie, kaip neprieštaraujantys LPĮ, liko galioti. LPĮ priėmimas prisidėjo prie greitų permainų, prie įstatyminio ir poįstatyminio lygio reguliavimo kitimo. Permainų mastas ne visados buvo iš anksto aiškiai suvokiamas, naujų normų atsiradimas vertė peržiūrėti visą susijusį reguliavimą, net galvoti apie paties LPĮ pataisas. Bėgant laikui Lietuvos teisėje senų, aktualių ir nukreiptų į ateitį

[28] ŽILYS, J. Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis įstatymas. Iš *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, p. 150.

norminių sluoksnių apimtis kito. Lygiai taip pat kito ir LPĮ; jei palygintume LPĮ pradžios ir pabaigos redakcijas, – jos skiriasi daugeliu nuostatų.

Minėtus teisinius sluoksnius galima išskirti analizuojant LPĮ nuostatas, išsiaiškinant jų atsiradimo šaltinius. Tačiau neretai vienoje nuostatoje galima rasti visų jų atspindžius. Kaip pavyzdį, kuriame „sovietinės" praeities, tuometės dabarties ir ateities perspektyvos yra persipynusios vieno straipsnio nuostatose, galime paimti LPĮ 2 straipsnį. Šio straipsnio pradinę redakciją sudarė dvi dalys, kuriose buvo skelbiama, kad suvereni valstybės valdžia priklauso Lietuvos liaudžiai, kad liaudis savo suvereninę galią laisvai išreiškia per įstatymų sumanymo iniciatyvą, deputatų rinkimus, piliečių arba deputatų balsavimą konstituciniais klausimais ir demokratišką referendumą. Taip pat buvo nustatyta, kad niekas negali varžyti šios galios ar jos pasisavinti, kad valstybinę valdžią Lietuvoje vykdo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas. 1991 m. vasario 28 d. įstatymu dėl LPĮ 2 straipsnio papildymo LPĮ buvo papildytas tokia 2 dalimi: „Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsinasi į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą".

Taigi galutinė šio straipsnio redakcija – iš trijų dalių. Straipsnio formuluotėse rasime visus tris elementus: „sovietinę" praeitį atspindi skolinys iš sovietinių konstitucijų – „liaudies" kategorija, su tarpukario Lietuvos konstitucionalizmu galime sieti 1922 m. Konstitucijos 2 straipsnio nuostatos „Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas" pagrindu suformuluotą nuostatą „Valstybinę valdžią Lietuvoje vykdo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas". Minėta 1991 m. vasario 28 d. LPĮ pataisa, nustatanti, kad Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsinasi į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą, siejama su to meto aktualijomis – sovietų kariuomenės agresija prieš Lietuvą ir jos institucijas bei pasipriešinimu jai. Beje, ši nuostata kiek pakeistu pavidalu persikels į būsimą 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, kurios 3 straipsnio 2 dalyje bus skelbiama: „Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsinasi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką". Taigi regime margą vieno LPĮ vieno straipsnio paveikslą, kuriame nesunkiai įžvelgiami teisinės praeities, to meto aktualijų poveikio pagimdyti ir ateičiai reikšmingi konstituciniai elementai.

Sovietinės „praeities" teisinis antspaudas formos, struktūros, dėstymo, taip pat turinio požiūriu išoriškai ryškiai įspaustas LPĮ nuostatose. Atrodytų paradoksas, nes sovietinės praeities ir jos teisės atsisakyta, tačiau su praeitimi vienaip ar kitaip susijusių elementų apstu. Pirmiausia – LPĮ savo struktūra labai primena LTSR konstituciją, jo nuostatose, tegul ir „išvalytose", vis kartojamos tokios sąvokos kaip „liaudis", „veteranų organizacijos", „kolūkiečių darbo laikas", „liaudies deputatų tarybos", „rinkėjų priesakai" ir pan.

Šios sąvokos disonuoja su iš kito, lietuviško praeities šaltinio (pvz., 1922 m. Konstitucijos 2 straipsnio nuostata „Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė

ir Teismas“) adaptacija LPĮ (jo 2 straipsnio 2 dalis, vėliau tapusi 3 dalimi, „Valstybinę valdžią Lietuvoje vykdo Respublikos Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas“). Reikia manyti, kad taip LPĮ rengėjai bandė įgyvendinti vieną iš Sąjūdžio rinkimų programos siekinių – priimti laikinąją konstituciją, įtvirtinančią parlamentinės respublikos ir valdžių padalijimo principus. Tačiau ši įžanga į valdžių padalijimą taip ir liko tik įžanga, nežiūrint į tai, kad buvo atsisakyta tokių sovietinių laikų „konstitucinių“ nuostatų apie tai, kad valstybinę valdžią liaudis vykdo per liaudies deputatų tarybas, sudarančias valstybės politinį pagrindą, kad visi kiti valstybiniai organai yra liaudies deputatų tarybų kontroliuojami ir joms atskaitingi, ir t. t. Kitų LPĮ skyrių nuostatose išliko ne vienas valstybinės valdžios vieningumo principą išsaugantis reliktas.

Valdžių padalijimas – ne vien atskiras valdžios institucijų išvardijimas ir įgaliojimų išdėstymas. Analizuojant valdžių padalijimo principą paprastai atskleidžiami tokie jo sudėtiniai elementai, kaip a) valdžių atskyrimas ir savarankiškumas, b) valdžių pusiausvyra (stabdžiai ir atsvaros, tarpusavio kontrolė), c) valdžių sąveika. Valdžių padalijimas grindžiamas tuo, kad valstybei tenka vykdyti tris funkcijas: leisti įstatymus, juos vykdyti, spręsti ginčus. Šios funkcijos atskiriamos ir patikimos atskiroms valdžioms: įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei. Šios valdžios veikia savarankiškai, vykdo tik joms pavestas funkcijas ir įgaliojimus, negali kištis į kitų veiklą. Stabdžių ir atsvarų mechanizmas užtikrina jų autonomiškumą ir pusiausvyrą. Valdžių savarankiškumo ir pusiausvyros užtikrinimas – esminė konstitucinio reguliavimo problema.

LPĮ iš esmės išsaugojo bendrą atstovaujamųjų organų sistemą. Pagal LPĮ, Liaudies deputatų tarybos – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų Tarybos – sudarė bendrą Lietuvos atstovaujamų valstybinės valdžios organų sistemą (LPĮ 60 straipsnio 1 dalis), deputatai buvo įgalioti liaudies atstovai Liaudies deputatų tarybose, jie, dalyvaudami Tarybų veikloje, sprendė valstybinio, ūkinio ir socialinio-kultūrinio darbo klausimus, organizavo Tarybų sprendimų įgyvendinimą, kontroliavo valstybinių organų, įmonių, įstaigų ir organizacijų darbą (LPĮ 73 straipsnio 1 ir 2 dalys). Aukštesniosios pakopos savivaldybės Liaudies deputatų taryba turėjo teisę sustabdyti žemesniosios pakopos savivaldybės organų sprendimus, jeigu jie prieštaravo Lietuvos įstatymams. Kilus ginčui, klausimą galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba (LPĮ 108 straipsnio 2 ir 3 dalys).

Nebuvo užtikrintas ir Vyriausybės darbo savarankiškumas. Antai LPĮ 78 straipsnio 21 punkte numatyta Aukščiausiosios Tarybos teisė panaikinti Ministrų Tarybos nutarimus ir potvarkius (taip pat rajonų ir Respublikos miestų tarybų sprendimus), jeigu jie prieštarauja įstatymams.

Pagal LPĮ 78 straipsnio 11 punktą, Aukščiausioji Taryba turėjo teisę rinkti Lietuvos Aukščiausiąjį teismą ir rajonų (miestų) teismų teisėjus, skirti Lietuvos Respublikos prokurorą ir jo pavaduotojus, Lietuvos vyriausiąjį valstybinį arbitrą; tvirtinti Lietuvos Respublikos prokuratūros ir Lietuvos valstybinio arbitražo

kolegiją (LPĮ 78 straipsnio 11 punktas) ir reguliariai išklausyti jos sudaromų arba renkamų organų, taip pat jos skiriamų pareigūnų ataskaitas; prireikus slaptu balsavimu spręsti pasitikėjimo Lietuvos Respublikos Vyriausybės konkrečiu nariu klausimą (78 straipsnio 12 punktas). LPĮ 114 straipsnio 4 dalis nustatė, kad teisėjai ir teismo tarėjai atsakingi juos išrinkusiems valdžios organams ir gali būti įstatymo nustatyta tvarka ir pagrindais jų atšaukti.

LPĮ galiojimo laikotarpiu kai kurios nuostatos buvo keičiamos, buvo atliktas tam tikras „senienų“ išvalymas (pvz., po 1990 m. spalio 23 d. priimtos LPĮ pataisos iš grupės Aukščiausiosios Tarybos sudarytų ir renkamų organų, kurių ataskaitas reguliariai turėjo teisę išklausyti Aukščiausioji Taryba, buvo išskirtas Lietuvos Aukščiausiasis Teismas; taip pat jis buvo išskirtas ir iš Aukščiausiosios Tarybos sudaromų organų ar konkrečių jų narių, kurių atžvilgiu Aukščiausioji Taryba slaptu balsavimu galėjo spręsti pasitikėjimo klausimą, grupės). Taigi iki pat savo galiojimo pabaigos valdžių padalijimo principo nuoseklaus įtvirtinimo nepavyko pasiekti, jis visavertiškai buvo įtvirtintas tik 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Imperatyvus deputato mandatas – dar vienas užsilikęs sovietinės sistemos palikimas. Pagal LPĮ 72 straipsnį, rinkėjai duodavo priesakus savo deputatams ir tam tikros Liaudies deputatų tarybos turėjo nagrinėti priesakus, atsižvelgti į juos sudarydamos biudžetą, taip pat rengdamos sprendimus kitais klausimais, organizuoti priesakų įgyvendinimą ir apie tai informuoti piliečius. LPĮ 77 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad deputatas privalo atsiskaityti už savo ir tam tikros Tarybos darbą rinkėjams, kolektyvams, politinėms partijoms, visuomeninėms organizacijoms ir judėjimams, iškėlusiems jį kandidatu į deputatus. Tai buvo deputatų veiklos kontrolės formos. Todėl logiškas LPĮ 77 straipsnio 2 dalyje numatytas padarinys: deputatas, nepateisinęs rinkėjų pasitikėjimo, galėjo būti bet kuriuo metu atšauktas daugumos rinkėjų sprendimu įstatymo nustatyta tvarka.

1992 m. liepos 7 d. LPĮ pataisomis minėtų nuostatų atsisakyta, tačiau tautos atstovo laisvo mandato principas tiesiogiai buvo įtvirtintas tik 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 59 straipsnio 4 dalyje.

LPĮ 3 skirsnis „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos“, nors ir išvalytas nuo tokių sovietizmų, kaip nuorodos į socialistinės santvarkos plėtojimą ar komunizmo kūrimo tikslą, pagal piliečių teisių suvokimą, jų formulavimą ir išdėstymą nedaug kuo skyrėsi nuo to paties pavadinimo 1978 m. LTSR konstitucijos skirsnio. Žinoma, šios teisės ir laisvės jau buvo suvokiamos ne vien kaip deklaracija, bet ir kaip taikoma teisė, tačiau esminis kliuvinys buvo LPĮ įtvirtintas teisių ir laisvių įgyvendinimo neatskiriamumo nuo pareigų vykdymo principas. Todėl dar reikės palaukti 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnio, skelbiančio, kad asmens teisės ir laisvės prigimtinės, ar 30 straipsnio, pagal kurį asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės yra pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, ir t. t. Nuo LPĮ 3 skirsnio ir Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotos asmens teisių ir laisvių apsaugos koncepcijos dar laukė nemenkas kelias. Tačiau pradžia, pirmas posūkis link šiuolaikinės sampratos įžvelgtinas ir LPĮ.

Taip iš „praeities“ ieškojimo LPĮ galėtume pereiti prie to meto aktualijų nulemtų nuostatų įtvirtinimo. Dažniausiai tokios nuostatos buvo orientuotos ne vien į tų dienų uždavinius, jose buvo numatytos ir ateities perspektyvos. Tuo labiau kad suvokiant LPĮ reikšmę, nežiūrint jame užsilikusių sovietinių reliktų, būtina suprasti tai, kad jis „įtvirtino sovietinio pseudokonstitucionalizmo ir politinės bei teisinės praktikos neigtas vertybes – privatinę nuosavybę, daugiapartinę sistemą, žmogaus teises, valstybės atsakomybę piliečiui, o svarbiausia – valstybės nepriklausomybę. Šiuo atžvilgiu jis buvo kitos ir kitokios, ne sovietų, valstybės konstitucija.“[29]

„Lietuvos Respublika yra suvereni demokratinė valstybė, išreiškianti Lietuvos liaudies bendrą valią bei interesus.“ Šioje LPĮ 1 straipsnio nuostatoje kalbama apie nepriklausomą demokratinę valstybę, kurioje valdžia priklauso piliečių visumai. Žinoma, prisiminus 1989 m. rugpjūčio 26 d. Sąjūdžio Seimo pareiškimą dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo, kuriame išdėstyta Sąjūdžio pozicija, reaguojant į nevienodą suvereniteto kategorijos aiškinimą, gali atrodyti, kad LPĮ liko „suvereniteto“ koncepcijų lygmenyje, tačiau po Kovo 11-osios akto, kuriame įtvirtinta, kad nuo šiol Lietuva yra nepriklausoma valstybė ir kad šiuo aktu ji pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą, minėto LPĮ straipsnio turinys turi būti vienaprasmiškai suprastas.

Šiame straipsnyje minimos sąvokos „Lietuvos liaudis“ išlikimą sunkiau suprasti, nes Kovo 11-osios akte tiesiogiai nurodyta, kad Aukščiausioji Taryba, „reikšdama tautos valią“, priima šį aktą. Taigi ir valstybinis subjektas yra tauta. Europinėje teisinėje literatūroje nuo XVIII a. pabaigos tautos kategorija apima piliečius kaip bendruomenę, o liaudis suprantama kaip tų piliečių ar šalies gyventojų visuma, kaip jų suma. Taigi Kovo 11-osios aktas per *tautos* kategorijos vartojimą iškėlė Lietuvos *piliečių bendruomenės* reikšmę, o LPĮ likusi *liaudis* žymėjo tik mechaninę piliečių visumą. Liaudies kategorijos vartojimą LPĮ menkino ir tai, kad tuometei visuomenei ši sąvoka galėjo sietis su vadinamąja klasine „darbo liaudies“ samprata, kurią propagavo sovietinė ideologija. Dabar galiu tik daryti prielaidą, kad skirtingų sąvokų vartojimas gali būti sietinas su skirtingomis darbo grupėmis, minėtų aktų rengimo nevienalaikiškumu, laiko stoka peržiūrėti visus 1990 m. kovo 11 d. priimtus aktus ne tik prasmės, bet ir vartojamos leksikos atžvilgiu.

Suverenios valstybės valdžios priklausymas Lietuvos liaudžiai, dėmesys tiesioginės demokratijos įgyvendinimui, draudimas varžyti suverenias liaudies galias ar jas pasisavinti, nuostata, kad valstybinę valdžią Lietuvoje vykdo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas – nuostatos apie Lietuvos valdžios pagrindą. Su šiomis valstybingumą įtvirtinančiomis nuostatomis artimai susijusi nuostata, kad Lietuvos Respublikos teritorija yra vientisa ir nedaloma, jos sienos gali būti keičiamos tik tarptautine sutartimi, ją ratifikavus Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai 4/5 visų deputatų balsų.

[29] KŪRIS, E. Konstitucija, teisėkūra ir konstitucinė kontrolė: retrospektyviniai ir metodologiniai svarstymai. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 61.

Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia pagal Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą ir kitus įstatymus. Tai daugiapartinės sistemos apsaugai skirta nuostata. Tokia pat naujovė yra LPĮ 8 straipsnio nuostata, kad krašto apsaugą reglamentuoja įstatymas, kad karo propaganda Lietuvos Respublikoje draudžiama. Reikšmingas ir referendumo instituto, svarbiausių rinkimų teisės principų, kurie turėjo padėti demokratijai įsitvirtinti, nustatymas.

Kartais naujovės įtvirtinamos išplečiant ar pakeičiant iš sovietinės sistemos perimtas nuostatas, taip iš esmės pakeičiant turinį. Taip LPĮ 44 straipsnyje buvo teigiama, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Sovietinei konstitucinei sistemai būdingos socialistinės nuosavybės atsisakyta.

LPĮ 46 straipsnio nuostatą, kad valstybinės nuosavybės teise Lietuvos Respublikai priklausantis turtas Lietuvos įstatymų nustatyta tvarka gali būti perduotas atlygintinai arba neatlygintinai piliečių, jų grupių (kolektyvų) nuosavybėn, galima laikyti prielaida būsimai privatizacijai.

Šioje ir kitose nuostatose akivaizdūs naujos teisinės tvarkos elementų ar struktūrų kontūrai. Mūsų aptartų trijų teisinių sluoksnių persipynimas didesniu ar mažesniu mastu yra būdinga laikinųjų konstitucijų savybė, nes šios konstitucijos, jungdamos skirtingų prigimčių, neretai priešingoms sistemoms būdingas ir nelabai suderinamas nuostatas, išreiškia pereinamojo laikotarpio unikalumą, jo teisinį „margumą“. Žinoma, tokioje teisėje galima įžvelgti vien normų ir principų sankaupą, tačiau tai kryptingai veikianti teisė, teisė, kurioje vis labiau artėjant prie jos pabaigos (t. y. naujos konstitucijos priėmimo), vis labiau ryškėja naujo reguliavimo bruožai.

5. Apie Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaip laikinosios konstitucijos savybes ir jo funkcijas

Teisinėje doktrinoje, o kartais ir konstitucinėje jurisprudencijoje bandoma atskleisti svarbiausias konstitucijos savybes, parodančias šio akto esmę ir reikšmę valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenime. Teisininkai paprastai ją analizuoja kaip aukščiausios galios teisės aktą, nustatantį svarbiausias valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo taisykles, politikos tyrinėtojams ji įdomi kaip tokios visuomenės valdymo priemonė, filosofinės pakraipos autoriams daugiausia rūpi joje įtvirtinta vertybių sistema. Žvelgiant į konstituciją kaip teisinį reiškinį jos teisinis ypatingumas atskleidžiamas išryškinant, kad ji yra pirminė ir steigiančioji teisė, aukščiausioji teisė (valstybinės bendruomenės bendrojo gyvenimo norminis pagrindas ir svarbiausias nacionalinės teisės šaltinis, teisė, kuriai būdinga viršenybė), teisė, kuriai būdingas substantyvinis ir antimažoritarinis pobūdis; teisė be spragų, ypač stabili (ir kartu galinti būti dinamiška) teisė,

teisė, kuriai būdingas vientisumas ir tiesioginis taikymas. Visi šie (taip pat ir kiti požymiai) būdingi šiuolaikinėms demokratinių valstybių konstitucijoms.

LPĮ – tik provizorinės konstitucinės teisės atvejis. Taigi ar *laikino pobūdžio, pereinamojoje* konstitucinėje teisėje reikia ieškoti visų šių ypatumų? Taip, mes susiduriame su konstituciniu aktu, tačiau tik su laikinu, tik tarpinės epochos ir riboto galiojimo laiko aktu, kurio prasmingumas ir tikroji reikšmė dažnai tampa aiški tik priėmus nuolatinę konstituciją.

LPĮ esmės ir reikšmės įvertinimas galimas tik išsiaiškinus tokios rūšies konstituciniams aktams būdingas savybes ir jiems tenkančias funkcijas.

Pradėti reikėtų nuo to, kad jei nuolatinė konstitucija traktuojama kaip pirminė ir steigiančioji teisė, tai laikinajam konstituciniam aktui priskirtinas tik parengiamosios konstitucinės teisės vaidmuo, kuriuo siekiama sukurti veiksmingą institucinę sistemą būtiniausiems valstybės darbams vykdyti, priimti reikalingiausius teisės aktus ir kartu sudaryti prielaidas nuolatinei konstitucijai parengti ir priimti (t. y. sudaryti tautai kaip politinei bendruomenei prielaidas įgyvendinti steigiamąją valdžią *stricto sensu*). Todėl LPĮ vertintinas kaip parengiamosios konstitucinės teisės raiškos aktas, pagrindinis įstatymas tam tikram ribotos trukmės pereinamajam laikotarpiui.

Demokratiniuose rinkimuose išrinktai Aukščiausiajai Tarybai tokio pobūdžio aktą priimti patikėjo pilietinė tauta (laikinosios konstitucijos priėmimas, kaip minėta, buvo numatytas demokratiniuose rinkimuose laimėjusio Sąjūdžio rinkimų programoje). Šis aktas – ne visavertė visuomenės sutartis, bet tik preliminarus susitarimas dėl bendro gyvenimo pagrindų iki bus sudaryta „visuomenės sutartis“ (t. y. iki bus priimta ir įsigalios nuolatinė konstitucija). LPĮ iškyla kaip parengiamosios valdžios aktas, kaip aktas, kurio prasmingumą teisiniu požiūriu įprasmina 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos parengimas ir priėmimas.

Konstitucionalistai pabrėžia, kad šiuolaikinė konstitucija negali būti niekas kitas, kaip aukščiausioji šalies teisė, valstybinės bendruomenės bendro gyvenimo norminis pagrindas ir svarbiausias nacionalinės teisės šaltinis. Konstitucijos, kaip bendrojo gyvenimo norminio pagrindo, kaip aukščiausiosios teisės, nustatančios gaires visai teisės sistemai, samprata leidžia laikyti ją svarbiausiu nacionalinės teisės šaltiniu, kurio pagrindu kuriama visa šalies teisė. Tokia konstitucija teisinės galios požiūriu iškyla virš visų nacionalinės teisės šakų, o turinio požiūriu yra visų jų pagrindas. Bet kokios teisės srities įstatymas ar poįstatyminis aktas privalo atitikti Konstituciją. Konstitucija kaip aukščiausioji teisė neįsivaizduojama be konstitucinės kontrolės instituto, skirto Konstitucijos viršenybei teisinėje sistemoje užtikrinti.

LPĮ nepretendavo (ir negalėjo pretenduoti) į aukščiausiosios teisės, kuri yra ne tik aukščiausios teisinės galios, bet ir nustatanti visų visuomeninių santykių teisinio reguliavimo pagrindus teisė, vaidmenį, nežiūrint LPĮ 130 straipsnio nuostatos, kad visi Lietuvos įstatymai ir kitokie valstybinių organų aktai leidžiami remiantis šiuo LPĮ. LPĮ buvo pagrindinis tam tikro laikotarpio valstybės įstatymas, reguliuojantis tik svarbiausius valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo klausimus. Kažin

ar iš išankstinės, parengiamosios konstitucinės teisės, net ir išdėstytos formaliai aukščiausios galios akte, galima to reikalauti. Todėl, nors LPĮ 130 straipsnis skelbė, kad įstatymai ir kiti aktai leidžiami vadovaujantis LPĮ, nesant įstatymų ir kitų aktų teisminės konstitucingumo kontrolės, LPĮ buvo suprantamas taip, kaip jį suprato įstatymų leidėjas, priimdamas LPĮ nuostatas konkretinančius įstatymus[30]. Tokį suvokimą galima pateisinti ne tik to meto visuomenės teisinės sąmonės lygiu, politiniu kontekstu ar prasidėjusių permainų mastu ir greičiu, bet ir paties LPĮ laikinumu.

Kartu pažymėtina, kad LPĮ nustatė tam tikrą institucinį mechanizmą, kaip užtikrinti žemesnių aktų atitiktį aukštesniems (antai Aukščiausioji Taryba galėjo naikinti Ministrų Tarybos nutarimus ir potvarkius, taip pat rajonų ir miestų tarybų sprendimus, jei jie prieštaravo įstatymams (LPĮ 78 straipsnio 1 dalies 21 punktas), Ministrų Taryba pagal savo kompetenciją turėjo teisę panaikinti ministerijų ir kitų jai pavaldžių organų aktus). Ministrų Taryba galėjo užprotestuoti Aukščiausiojoje Taryboje aukštesniosios pakopos savivaldybės tarybos sprendimus, jeigu jie prieštaravo Lietuvos įstatymams. Lietuvos įstatymų nustatytais atvejais Ministrų Taryba galėjo sustabdyti ir užprotestuoti aukštesniosios pakopos savivaldybės valdymo organų sprendimus šioje savivaldybės taryboje. Kilus ginčui klausimą galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba (LPĮ 98 straipsnis), aukštesniosios pakopos savivaldybės taryba turėjo teisę sustabdyti žemesniosios pakopos savivaldybės organų sprendimus, jei jie prieštaravo įstatymams, o kilus ginčui klausimą galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba (108 straipsnio 2 dalis)). Tai iš esmės vertikalaus pobūdžio kontrolė, kurioje galutinis žodis paliekamas politinio pobūdžio institucijai – Aukščiausiajai Tarybai.

Visuotinai pripažįstama, kad svarbi Konstitucijos savybė – jos *stabilumas*. Konstitucija, kaip aukščiausioji teisė, turi būti stabilus aktas. Tai didžiulė teisinė vertybė, viena iš prielaidų užtikrinti valstybės tęstinumą, pagarbą konstitucinei santvarkai ir teisei. Konstitucija neturi būti keičiama, jeigu tai nėra teisiškai būtina, tai laiduoja materialieji ir procesiniai Konstitucijos keitimo ribojimai. Konstitucijos stabilumas nepaneigia konstitucinės sistemos dinamiškumo, tačiau bet kokios konstitucinės pataisos turi būti objektyviai būtinos ir reikalingos. Konstitucinės sistemos stabilumo derinimas su dinamiškumu užtikrina jos ilgaamžiškumą.

Tačiau mes susiduriame su laikinąja konstitucine teise, tik pereinamuoju laikotarpiu taikoma teise, o tokios teisės vienas požymių – didelis reguliavimo kitimas, paprastai jis siejamas su permainomis visuomenės gyvenime. LPĮ buvo nestabilus aktas, per dvejus su puse jo galiojimo metų buvo priimtas dvidešimt vienas LPĮ pakeitimo ir (ar) papildymo įstatymas, neretai vienu aktu pakeičiant ištisą grupę nuostatų.

Kaip turėtume vertinti LPĮ pataisų gausumą? Ar laikinosios konstitucijos vaidmuo daro įtaką vertinimui? Be jokios abejonės – taip, nes nuolatinė konstitucija

[30] Prof. E. Šileikis, analizuodamas 1990–1992 m. Lietuvos konstitucinę teisę, pažymėjo, kad „įstatymų leidėjas, konstituciškai nesuvaržytas prigimtinės teisės ir konstitucingumo kontrolės, iš esmės nevaržomai konkretizavo (plėtė) Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatas“ (žr. ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: TIC, 2003, p. 73).

yra suprojektuota atsižvelgiant į ilgalaikę ateitį, o laikinajai tenka misija užtikrinti tik perėjimą į stabilią teisinę sistemą ir po to, priėmus naują konstituciją, pasitraukti iš valstybinio gyvenimo scenos. Taigi – sėkmės atveju, atlikus pereinamojo laikotarpio švyturio misiją, jis turi išnykti, šio akto laikinumas ir greita pabaiga aiškūs iš anksto. Ir kalbame apie laikino akto nuostatų keitimą, nuostatų, kurių ir geriausiu atveju greitai neliks priėmus naują konstituciją. Tuo labiau jei tikrovė pasikeitė, jei iškyla poreikis atsisakyti iš senos santvarkos paveldėto reguliavimo, kuris kliudo įtvirtinti naujus santykius, kokia prasmė jį saugoti? Todėl į laikino, pokyčiams užtikrinti numatyto akto keitimą, matyt, turėtume žvelgti kiek kitaip, negu kad kalbėdami apie nuolatinę konstituciją. Permainų laikotarpiu laikino teisės akto nuostatų neliečiamumas sunkiai pagrindžiamas, ypač jei pataisomis siekiama neatsilikti nuo pasikeitusios tikrovės, jei tos pataisos yra kryptingos, jei jomis siekiama sudaryti prielaidas siekiamoms permainoms. Todėl tų dvidešimt vieno LPĮ pakeisti ar papildyti skirto įstatymo neturėtume *a priori* traktuoti kritiškai, o pirmiausia išsiaiškinti, ar jais nėra atsisakoma pasenusio, sovietinės kilmės reguliavimo klodo, ar jais nėra pašalinamos teisinės kliūtys būtiniems pereinamojo laikotarpio valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo pokyčiams.

Kadangi LPĮ – laikinoji konstitucija, permainų teisė, kuriai būdinga dinamika, todėl svarbu išsiaiškinti pagrindines pataisų dominantes. Regis, nežiūrint aptarto LPĮ dinamiškumo, dauguma pataisų atspindi vieną kryptį – LPĮ mažėjo sovietinių reliktų, buvo tikslinamos įvairių sričių reguliavimo pagrindus nustatančios normos ar jos pritaikomos numatytoms reformoms. Neretai konkreti situacija, jos reguliavimo pagal įstatymus interesai vertė Aukščiausiąją Tarybą koreguoti LPĮ nuostatas. Tai nesiderina su nuolatinei konstitucijai keliamais reikalavimais, tačiau, kaip minėjau, visados kils klausimas, ar laikino reguliavimo atgyvenas reikia besąlygiškai saugoti. Šiuo atveju svarbu kitkas – tai, kad LPĮ dinamika buvo iš esmės vienakryptė, kad jis netapo reformų ir pokyčiu stabdžiu, kad per visą galiojimo laiką išliko daugiau ar mažiau aiškus tuometės teisės raidos orientyras.

Konstitucijos reikšmę valstybiškai organizuotos bendruomenės gyvenime išryškina jos vykdomos funkcijos. Kalbama apie šio akto poveikio kryptis. Konstitucinės teisės moksle šiuo klausimu gan plati požiūrių skalė. Vieni kalba apie konstitucijai tenkančias legitimacijos, organizacinę, ideologinę, teisinę ir apsauginę funkcijas, kiti įžvelgia norminę, politinę, filosofinę funkcijas, dar kitų funkcijų sąraše atsiduria teisinė, stabilizavimo, programinė, integracinė, organizacinė, auklėjamoji funkcijos ir t. t.[31] Visos šios klasifikacijos taikomos kalbant apie nuolatinių konstitucijų poveikio kryptis. Todėl nekeldami klausimo, kuri iš

[31] Štai konstitucinės teisės vadovėliuose B. Banaszakas kalba apie teisinę, stabilizavimo, programinę, integracinę, organizacinę ir auklėjamąją funkcijas (pvz., žr. BANASZAK, B. *Prawo konstytuctyjne*. 3 wydanie, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2004, p. 77–80), E. Šileikis išskiria stabilizavimo, racionalizavimo (organizavimo), integravimo ir apsaugos (gynimo) funkcijas (pvz., žr. ŠILEIKIS, 30 išnaša, p. 62–70), Mykolo Romerio universiteto konstitucionalistai mato teisinę, politinę ir ideologinę funkcijas (pvz., žr. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis, antroji laida, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Registrų centras, p. 18–19).

aptartų konstitucijos funkcijų klasifikacijų būtų labiausiai pagrįsta, pabandysime pasiaiškinti, kadangi nagrinėjame LPĮ kaip provizorinę konstitucinę teisę, ką vienoje ar kitoje srityje gali laikina ir pereinamojo laikotarpio konstitucinė teisė.

Į LPĮ funkcijas pirmiausia turime žvelgti per šio akto išankstinio laikinumo prizmę, kartu turėti omenyje ir tai, kad „pereinamasis konstitucionalizmas funkcionuoja kaip reformos programų valdytojas, pakeičiantis žiaurias revoliucijas ir lengvinantis socialinę ir politinę integraciją“[32]. Todėl LPĮ kaip provizorinės konstitucinės teisės funkcijų negalima atsieti nuo jos veikimo konteksto – valstybės atkūrimo ir jos teisinės sistemos formavimo, perėjimo iš nedemokratinės į demokratinę sistemą, iš planinio ūkio į rinkos sistemą, iš asmens pajungimo „komunizmo kūrimo tikslui“ į pagarbą asmens teisėms ir laisvėms ir t. t. Todėl vienų konstituciniam reguliavimui būdingų funkcijų apimtis gali būti tik ribota, kartais vyrauja tik tam tikri jų elementai, be to, matyt, galima kalbėti apie atskiras, tik laikinam konstituciniam reguliavimui būdingas funkcijas.

Teisininkų darbuose tradiciškai pirmiausia aptariama teisinė (norminė) konstitucijos funkcija, ji jiems pirmiausia yra pagrindinis, aukščiausios galios įstatymas, teisės sistemos centras, lemiantis teisės struktūrą ir teisinio reguliavimo kryptį. Laikinosios konstitucijos pirmiausia turi užpildyti susidariusį teisinį vakuumą, tampa matu, tegul ir laikinu, atsižvelgus į kurį paliekami galioti jai neprieštaraujantys anksčiau buvusios teisės sistemos aktai, ir kartu atsižvelgus į kurį projektuojami ir priimami pereinamojo laikotarpio įstatymai ir kiti teisės aktai. LPĮ padėjo pamatus pereinamajai teisės sistemai, išryškino reikalavimus jos kūrimui, buvo svarbiausias orientyras teisinei praktikai. Kita vertus, pats LPĮ laikinumas, jo kaip pereinamojo akto pobūdis ir teisinis neišbaigtumas leidžia kalbėti tik apie ribotas bendro poveikio galimybes.

LPĮ kaip laikinoji konstitucija negalėjo nevykdyti ir laikinajai konstitucinei teisei būdingos „parengiamosios“ funkcijos, t. y. sudaryti sąlygas įgyvendinti steigiamosios valdžios *stricto sensu* (t. y. sąlygas parengti konstitucijos projektą ir jį pateikti tautai balsuoti). Neatsitiktinai LPĮ buvo skelbiama, kad svarbiausi valstybinio ir visuomeninio gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu, kad referendumą skelbia Aukščiausioji Taryba savo iniciatyva ar kai to reikalauja trys šimtai tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių, ir t. t.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas, naujos teisinės santvarkos pradžia, iškilusių reformų mastas pirmiausia verčia galvoti apie konstitucijai būdingą legitimacijos funkciją. Legitimumas, skirtingai nuo teisininkams lengvai nustatomo legalumo (teisėtumo), suprantamas kaip politinės valdžios kokybė, susijusi su didžiosios dalies visuomenės pripažinimu, kad tokia valdžia turi galią veikti. Toks visuomenės pasitikėjimas lemia politinės sistemos funkcionavimo sėkmę. LPĮ priskirtinas Kovo 11-osios aktų grupei, kurios atsiradimą lėmė aiški Sąjūdžio, iškėlusio valstybės atkūrimo idėją, pergalė rinkimuose. Todėl

[32] HALMAI, G. Silence of Transitional Constitution. The “Invisible Constitution“ Concept of the Hungarian Constitutional Court. *International Journal of Constitutional Law*, 2018, Volume 16, Issue 3, p. 970.

demokratiškai išrinktos valdžios priimtas LPĮ turėjo ir buvo suvokiamas kaip valdžios ribas, tegul ir laikinai, nustatantis aktas, garantija, kad piliečių išrinkta valdžia pasiruošusi jų laikytis, kad ji veiks visuomenės interesais, nepažeis asmens teisių ir laisvių. Todėl neabejotinai galima teigti, kad LPĮ stiprino nepriklausomos valstybės valdžios ir jos sprendimų legitimumą, taigi ir jų veiksmingumą. Tai buvo svarbu ne tik pirmajame LPĮ veikimo etape (iki 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje), kai nebuvo aišku, kaip pasibaigs Lietuvos ir sovietinės sistemų opozicija, bet ir antrojo LPĮ galiojimo etapo metu (po 1991 m. rugpjūčio) vykusių diskusijų dėl nuolatinės Konstitucijos bendram sprendimui rasti. Kaip minėta, LPĮ numatytas svarbiausių valstybinio ar visuomenės gyvenimo klausimų (o konstitucijos priėmimas yra neabejotinai pats svarbiausias iš tokių klausimų) sprendimas referendumu reiškė, kad konstitucija bus priimta tiesiogiai tautai įgyvendinant jai priklausančią steigiamąją galią.

Kalbant apie LPĮ organizacinę funkciją, reikia pažymėti, kad jame, tegul ir išsaugant ne vieną sovietinį reliktą, buvo nustatyta pereinamojo laikotarpio viešųjų organų sistema, tokiems organams paskirstyta valdžios įgyvendinimo kompetencija. Valdžios institucijų funkcionavimas patvirtino, kad kokių nors esminių klaidų nebuvo padaryta, nors greitai išryškėjo ir tokios sistemos trūkumai: tikro valdžių padalijimo nebuvimas, teisminės valdžios antraeiliškumas, ne visai sėkmingas Aukščiausiosios Tarybos darbo reglamentavimas ir kt.

LPĮ teko būti ir visuomenės integracijos pereinamuoju laikotarpiu priemone, nes tik susitelkusi visuomenė galėjo įveikti ypač sudėtingus pirmojo LPĮ galiojimo etapo sunkumus. Pagal LPĮ funkcionuojančios institucijos ir jose veikiančios politinės jėgos antruoju LPĮ galiojimo etapu, nežiūrint visų priešpriešų, sugebėjo pasiekti politinį konsensusą dėl nuolatinės konstitucinės sistemos parengimo ir priėmimo. Tai, kad šitą susitarimą palaikė didžioji dauguma Lietuvos piliečių 1992 m. spalio 25 d. referendume, patvirtina tokios politikos veiksmingumą.

LPĮ kaip svarbiausiame valstybės įstatyme įtvirtinti demokratiniai valstybės valdžios organizavimo pagrindai, suverenios valstybės valdžios priklausymas Lietuvos piliečiams (liaudžiai), piliečių lygybė, jų teisė dalyvauti tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus, informacijos laisvė, žodžio, spaudos, susirinkimų, mitingų ir kitos teisės ir laisvės telkė Lietuvos žmones, stiprino Atgimimo epochoje pradėtas įtvirtinti vertybes. Šių vertybių konstitucinis pripažinimas ir apsauga – tikroji LPĮ vertybinė orientacija – ne tik įpareigojo valdžios institucijas ir pareigūnus jos paisyti, bet ir auklėjo visuomenę, formavo jos vertybinius įsitikinimus. Matyt, neatsitiktinai būsimos nuolatinės konstitucijos kūrėjai ypatingą reikšmę teikė valstybės nepriklausomybei, demokratijai, žmogaus teisių ir laisvių prioritetui, atvirai pilietinei visuomenei, teisinės valstybės idėjoms įtvirtinti.

Kol kas niekas nėra nagrinėjęs LPĮ poveikio visuomenės teisinei sąmonei, tačiau apie auklėjamąjį šio akto poveikio aspektą leidžia kalbėti visuomenės elgesys akto galiojimo metu ir ypač jo pabaigoje, kai reikėjo apsispręsti dėl naujosios Konstitucijos.

Kaip matote, kalbėdami apie LPĮ kaip pereinamojo laikotarpio provizorinę konstitucinę teisę, nebandėme pernelyg prisirišti prie nuolatinei konstitucijai priskiriamų įprastinių funkcijų vienos ar kitos schemos, o siekėme LPĮ veikime išskirti tam tikrus jų elementus, kad geriau įžvelgtume tikrąją LPĮ reikšmę.

LPĮ (kartu su kitais kovo 11-osios aktais) priėmimas žymėjo pereinamojo proceso pradžią, o LPĮ galiojimo pabaiga – pereinamojo proceso pabaigą. Pereinamojo laikotarpio viešosios valdžios organizavimo ir veiklos pagrindų nustatymas, teisinės sistemos reformavimo krypties įtvirtinimas, visuomenės sutarimo ir susitelkimo pereinamojo laikotarpio uždaviniams įgyvendinti užtikrinimas, naujos vertybių sistemos teisinis įtvirtinimas, demokratinio veikimo mokymas, sąlygų priimti nuolatinę konstituciją sudarymas, netgi konstitucinės žvalgybos tam tikri elementai verti laikinojo konstitucinio reguliavimo specialių funkcijų vardo. Galima kalbėti apie tam tikrą paradoksą: aptartos LPĮ poveikio kryptys rodo pereinamojo laikotarpio Lietuvos politinės sistemos santykinį veiksmingumą, tačiau kartu paaiškėjo, kad tikrovė netrukus smarkiai pralenkė laikinąją konstitucinę teisę, kad tolesniam valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimui reikalinga moderni nuolatinė konstitucija.

Vertindami LPĮ reikšmę neturėtume pamiršti, kad jis buvo paruošiamasis žingsnis į nuolatinės konstitucinės sistemos suformavimą, kad jo galiojimo metu, nežiūrint visų priešpriešų ir nesutarimų, netgi dramatizmo, politinėms jėgoms Aukščiausiojoje Taryboje pavyko susitarti dėl nuolatinės Konstitucijos parengimo[33], kurios projektui 1992 m. spalio 25 d. referendume pritarė Tauta.

Taigi matome, kad LPĮ kaip provizorinė konstitucinė teisė padėjo, tegul ir nuolatos taisoma bei koreguojama, spręsti perėjimo laikotarpio iškilusias valstybės ir visuomenės gyvenimo problemas, rasti reikiamas sprendimų kryptis. Tuo paaiškintinas šio laikinos prigimties ir pereinamojo laikotarpio konstitucinio akto prasmingumas.

6. Piliečių teisių apsauga Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme

„Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos“ – LPĮ skirsnis, kuriame išdėstytas iš senos sistemos perrašytas piliečio teisių ir laisvių katalogas[34], apsiribojant tuo, kad buvo „pašalinta komunistinė ideologinė dogmatika, pvz., postulatai, kad reikia „gerbti socialistinio bendrojo gyvenimo taisykles“,

[33] LPĮ galima vertinti kaip aktą, sudariusį sąlygas nuolatinei konstitucijai priimti, taigi jam teko gerokai kuklesnis vaidmuo, jeigu lygintume su tais atvejais, kai laikinosios konstitucijos nustato „ribas derėtis dėl galutinės konstitucijos“ (žr. ZULUETA-FÜLSCHER, K. *Interim Constitutions. Peacekeeping and Democracy-Bulding Tools*. Stockholm: International IDEA, 2015, p. 3. Prieiga per internetą: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/interim-constitutions-peacekeeping-and-democracy-building-tools.pdf>).

[34] To katalogo pratesimą galima rasti LPI 4 skirsnio „Ekonominė sistema“, 6 skirsnio „Socialinis vystymas ir kultūra“, 8 skirsnio „Rinkimų sistema“, 14 skirsnio „Teismas ir arbitražas“ nuostatose, taip pat ir kitose LPĮ nuostatose.

„pateisinti kilnų tarybinio piliečio vardą“, „stiprinti tarybinės daugianacionalinės valstybės nacijų ir tautybių draugystę“, „nesitaikstyti su antivisuomeniniais poelgiais“[35]. Tačiau, nors neliko odiozinių sovietinės teisės atributų, iki modernios žmogaus teisių ir laisvių sampratos ir tokių teisių apsaugos standartų tik priartėta. Tai sietina pirmiausia su tuo, kad nebuvo pripažintas prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis (pagal marksistinę-lenininę bendrąją teisės teoriją, jokių įgimtų, susijusių su žmogaus esme teisių nėra ir negali būti), taigi teisių buvimą ir toliau lėmė jų įtvirtinimas pagrindiniame įstatyme, apie pareigą valstybei jas pripažinti, deja, neužsiminta. Tiek teisių ir laisvių išdėstymas LPĮ (pirmiausia socialinės-ekonominės, paskui politinės ir asmeninės teisės), tiek jų formulavimas dar labai priminė „vakarykštės dienos“ teisę. LPĮ kūrėjai dėl visai suprantamų priežasčių pagrindinį dėmesį skyrė viešosios valdžios organizavimo (pirmiausia Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės) aktualijoms, o kalbant apie piliečių teises ir laisves buvo pabrėžiama, kad svarbiausias dalykas – užtikrinti, kad jos, kitaip nei sovietinėje sistemoje, realiai būtų gerbiamos ir ginamos.

LPĮ šios teisės ir laisvės išdėstytos kaip piliečių teisės ir laisvės, bet ne kaip asmens konstitucinės teisės ir laisvės (taigi, daugeliui teisių, išskyrus su pilietybe susijusias politines teises, teisės subjektui nustatyti buvo reikalingas plečiamasis aiškinimas). Prigimtinio pagrindinių teisių pobūdžio nepripažinimas savaime kėlė problemų, kaip suprasti ir aiškinti LPĮ 38 straipsnio nuostatą, kad teisių ir laisvių įgyvendinimas neatskiriamas nuo piliečio pareigų vykdymo (t. y. ar tai nereiškia, kad jei nevykdai nustatytų pareigų, tai negali įgyvendinti savo teisių ir laisvių).

Minėta, kad LPĮ 3 skirsnio teisių ir laisvių katalogas pradedamas nuo socialinių ir ekonominių teisių – nuo piliečių teisės į darbą, apmokamą pagal jo kiekį ir kokybę, ir ne mažiau už valstybės nustatytą minimalų dydį, taip pat teisės pasirinkti profesiją, toliau vardijamos teisė į poilsį, teisė į sveikatos apsaugą, kurią užtikrina nemokama kvalifikuota medicinos pagalba, teikiama valstybinių sveikatos apsaugos įstaigų, teisė į sveiką gamtinę ir gyvenamąją aplinką, teisė į materialinį aprūpinimą senatvėje, ligos atveju, visiškai arba iš dalies netekus darbingumo, taip pat netekus maitintojo, teisė į gyvenamąjį plotą ir kt.[36], Lietuvos piliečių teisė į mokslą, teisė naudotis kultūros laimėjimais, mokslinės, techninės ir meninės kūrybos laisvė.

Šių teisių ir laisvių formulavimas dažniausiai buvo dviejų dalių: pirmiausia skelbiama teisė ir laisvė, paskui aiškinama, kaip ji užtikrinama. Būtent minėtų teisių užtikrinimas ir buvo silpnoji vieta, nes dažnai vietoj konkrečių teisinių

[35] ŽILYS, 28 išnaša, p. 152.

[36] Taip ir norisi palyginti kad ir su 1918 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniais Dėsniais, kurių V skyrius „Pamatinės piliečių teisės“ pradedamas nuostata, kad visi valstybės piliečiai, vis tiek kurios būtų lyties, tautybės, tikybos ar luomo, yra lygūs prieš įstatymą, tada seka nuostata, kad laiduojama (garantuojama) asmens, buto ir nuosavybės neliečiamybė, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvė, jeigu tik jų tikslas ir vykdomieji įrankiai nėra priešingi valstybės įstatymams (beje, numatyta ir tai, kad ginkluotų asmenų susirinkimai draudžiami). Pamatiniuose Dėsniuose taip pat nustatyta, kad karo metu, taip pat valstybei gresiančiam sukilimui ar riaušėms neprileisti yra taikomi ypatingi įstatai, kuriais laikinai suvaržomos piliečių laisvių garantijos. Palyginę katalogus aiškiai matysime jų išdėstymo, formulavimo, išplėtojimo skirtumus.

garantijų buvo dėstomi sovietinei teisei būdingi bendro pobūdžio teiginiai apie materialinį teisių užtikrinimą.

Štai LPĮ 19 straipsnis skelbė, kad Lietuvos piliečiai turi teisę į poilsį. Pagal šį straipsnį, tokią teisę užtikrina ne ilgesnė kaip 41 valandos darbo savaitė, kasmetinės apmokamos atostogos, poilsio dienų suteikimas kiekvieną savaitę, taip pat kultūros, švietimo ir sveikatos įstaigų tinklo plėtimas, masinio sporto, kūno kultūros ir turizmo vystymas, palankių galimybių poilsiui gyvenamojoje vietoje ir kitų sąlygų racionaliai panaudoti laisvalaikį sudarymas. Šio straipsnio pabaigoje numatyta, kad kolūkiečių darbo laiko ir poilsio trukmę reguliuoja kolūkiai. Analizuodami teisės užtikrinimą matome dvi garantijų grupes: viena teisinė (ne ilgesnė kaip 41 valandos darbo savaitė, kasmetinės apmokamos atostogos, poilsio dienų suteikimas kiekvieną savaitę), kita materialinė (kultūros, švietimo ir sveikatos įstaigų tinklo plėtimas, masinio sporto, kūno kultūros ir turizmo vystymas, palankių galimybių poilsiui gyvenamojoje vietoje ir kitų sąlygų racionaliai panaudoti laisvalaikį sudarymas). Antroji grupė garantijų – iš esmės tik gerų ketinimų išdėstymas, nes nuostatos apie tam tikrų sąlygų „vystymą“, „plėtimą“ ar „sudarymą“ konkretus turinys buvo neaiškus. Pagaliau nuostata apie tai, kad „kolūkiečių darbo laiko ir poilsio trukmę reguliuoja kolūkiai“ šių asmenų teisės turinio ir įgyvendinimo nustatymą patikėjo grupiniam sprendimui.

Kitas aptartinas – LPĮ 22 straipsnis, įtvirtinantis Lietuvos piliečių teisę į gyvenamąjį plotą. Šiame LPĮ straipsnyje buvo numatyta, kad minėtą teisę užtikrina valstybinio ir visuomeninio butų fondo vystymas ir apsauga, kooperatinės ir individualinės gyvenamųjų namų statybos rėmimas, teisingas visuomenės kontroliuojamas gyvenamojo ploto, suteikiamo vykdant gerai įrengtų namų statybos programą, skirstymas, taip pat nedideli buto nuompinigiai ir nedidelis mokestis už komunalines paslaugas. Ir vėl matome neapibrėžtas, tik formaliai įpareigojančias kategorijas, kaip antai: „valstybinio ir visuomeninio butų fondo vystymas ir apsauga“ ar „kooperatinės ir individualinės gyvenamųjų namų statybos rėmimas“ ir pan.

Kita grupė teisių susijusi su Lietuvos piliečių teise dalyvauti tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus, svarstant ir priimant įstatymus ir vietinės reikšmės sprendimus. Šią teisę užtikrino galimybė rinkti ir būti išrinktiems į Liaudies deputatų tarybas ir kitus renkamus valstybinius organus, dalyvauti liaudies svarstymuose ir balsavimuose, kontrolės, valstybinių organų, visuomeninių organizacijų ir visuomenės savaveiksmių organų darbe, darbo kolektyvų susirinkimuose ir susirinkimuose pagal gyvenamąją vietą. Piliečiai turėjo teisę pateikti valstybiniams organams ir visuomeninėms organizacijoms pasiūlymus dėl jų veiklos gerinimo, kritikuoti darbo trūkumus, taip pat peticijos teisę. LPĮ nustatė, kad pareigūnai privalo nustatytais terminais svarstyti piliečių pasiūlymus, pareiškimus ir peticijas, į juos atsakyti ir imtis reikiamų priemonių. LPĮ draudė persekioti už kritiką – už tokią veiką buvo numatytas patraukimas atsakomybėn.

Lietuvos piliečiams buvo garantuojama teisė rinkti ir platinti informaciją visais klausimais, išskyrus tai, kas susiję su valstybės paslaptimis, asmens orumo ir

garbės pažeidimu, taip pat žodžio, spaudos, susirinkimų, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų laisvės.

Pagal LPĮ 30 straipsnį, Lietuvos piliečiai turėjo teisę jungtis į politines partijas, visuomenines organizacijas, realizuoti savo politinius, ekonominius, ekologinius, mokslinius, kultūrinius, religinius ir kitokius interesus, jeigu jie neprieštarauja įstatymams. Organizacijoms turėjo būti garantuotos sąlygos jų įstatuose numatytiems uždaviniams įgyvendinti. Politinių partijų, visuomeninių organizacijų steigimo, registravimo ir likvidavimo tvarką turėjo nustatyti įstatymai.

Lietuvos Respublikoje turėjo būti užtikrinama minties, sąžinės ir tikybos ar netikėjimo laisvė ir lygi teisė pavieniui ar bendrai su kitais išpažinti ir taikiais būdais reikšti bei skleisti savo įsitikinimus ir pažiūras. Niekas negalėjo kito asmens versti nei pats būti verčiamas kalbėti, elgtis ar veikti prieš savo sąžinę ar įsitikinimus. Pagal LPĮ, valstybės institucijos, jos mokymo ir auklėjimo įstaigos – pasaulietinės. Šios institucijos ir įstaigos įstatymų numatyta tvarka galėjo bendrauti su bažnyčia ir kitomis religinėmis organizacijomis, ugdydamos visuomenės dorovę. Bažnyčiai ir kitoms religinėms organizacijoms buvo pripažįstamas juridinio asmens statusas ir užtikrinama teisė vidaus gyvenime tvarkytis savarankiškai. Šios LPĮ nuostatos kategoriškos, jos ne tik užtikrino sąžinės laisvę, bet naujai pažvelgė į bažnyčią, atmesdamos sovietinę jų diskriminavimo praktiką.

LPĮ buvo skelbiama, kad valstybė gina šeimą, kad santuoka grindžiama savanorišku moters ir vyro sutikimu, kad sutuoktiniai šeimos santykiuose yra visiškai lygiateisiai.

Skirsnio pabaigoje yra nuostatos apie Lietuvos piliečiams garantuojamą asmens neliečiamybę, nurodyta, kad, remiantis nekaltumo prezumpcija, niekas negali būti persekiojamas kaip nusikaltėlis be įstatymo numatyto pagrindo ir nustatytos tvarkos, kad niekas negali būti suimamas kitaip, kaip tik įstatymo nustatytais atvejais ir tik teismo nutartimi ar prokuroro sankcija. Svarbi šios teisės užtikrinimo garantija – kiekvienam piliečiui užtikrinta teisinė gynyba nuo jo sulaikymo momento.

LPĮ skelbė, kad Lietuvos piliečiams garantuojama buto neliečiamybė. Niekas neturi teisės be įstatymo nustatyto pagrindo įeiti į butą prieš jame gyvenančių asmenų valią. Piliečių asmeninį gyvenimą, susirašinėjimą, telefoninių pasikalbėjimų ir telegrafinių pranešimų slaptumą saugo įstatymas.

LPĮ buvo numatyta, kad visų valstybinių organų, visuomeninių organizacijų ir pareigūnų pareiga yra gerbti piliečių asmenybę, saugoti jų teises ir laisves. Lietuvos piliečiai turi teisę į teisminį gynimą nuo pasikėsinimų į asmens garbę ir orumą, gyvybę ir sveikatą, į jo laisvę ir turtą. Teisminė minėtų vertybių gynyba – svarbus LPĮ akcentas.

Lietuvos piliečiai taip pat turėjo teisę apskųsti pareigūnų, valstybinių ir visuomeninių organų veiksmus. Skundai turėjo būti apsvarstyti įstatymo nustatyta tvarka ir terminais. LPĮ numatė, kad pareigūnų veiksmai, pažeidžiantys įstatymą, viršijantys įgaliojimus, varžantys piliečių teises, gali būti apskųsti teismui įstatymo nustatyta

tvarka. Lietuvos piliečiai turėjo teisę reikalauti, kad jiems būtų atlyginta žala, kurią neteisėtais veiksmais yra padariusios valstybinės arba visuomeninės organizacijos, taip pat pareigūnai, eidami savo tarnybines pareigas.

Jau minėta, kad LPĮ 38 straipsnis nustatė, kad teisių ir laisvių įgyvendinimas neatskiriamas nuo piliečio pareigų vykdymo. Pilietis turėjo laikytis LPĮ ir kitų Lietuvos įstatymų, privalėjo saugoti Lietuvos valstybės interesus ir ją ginti. Buvo nustatyta, kad karinė tarnyba Lietuvos Respublikos kariuomenėje – garbinga Lietuvos piliečių pareiga. Nagrinėjamo LPĮ 3 skirsnio pabaigoje buvo primenama, kad kiekvieno Lietuvos piliečio pareiga – gerbti kito žmogaus orumą ir garbę, kad piliečiai privalo rūpintis vaikų auklėjimu, ruošti juos visuomenei naudingam darbui. Vaikai privalėjo rūpintis tėvais ir teikti jiems paramą. Taip pat Lietuvos piliečių pareiga buvo laikoma gamtos apsauga, istorijos paminklų ir kitų kultūros vertybių išsaugojimas.

Piliečių teisių ir laisvių apsaugos problemų reguliavimo tąsa – LPĮ 4 skirsnis „Ekonominė sistema“, kurio 44 straipsnyje piliečių privatinė nuosavybė kartu su kolektyvine ir valstybine nuosavybe skelbiamos sudarančiomis Lietuvos ekonominės sistemos pagrindą, taip pat 6 skirsnis „Socialinis vystymas ir kultūra“, kurio straipsnių nuostatos nurodo valstybės įsipareigojimus užtikrinant socialines ir kultūrines teises (pvz., „Valstybė teikia paramą visiems nedarbingiems, besimokantiems ar laikinai darbo netekusiems piliečiams“ (54 straipsnis), „Tautinės bendrijos, kurios sudaro žymią piliečių dalį, turi teisę savarankiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, liaudies švietimą, labdarybę, savitarpio pagalbą. Valstybė teikia joms paramą“ (55 straipsnis), „Lietuvos Respublika saugo savo piliečių sveikatą, plėtoja socialinio aprūpinimo sistemas“ (56 straipsnis)). Ir kitų LPĮ skirsnių straipsniuose rasime reikšmingų piliečių teisių užtikrinimo nuostatų (pvz., 8 skirsnio „Rinkimų sistema“ 65 straipsnyje rinkimuose į visas tarybas įtvirtinama visuotinė, lygi ir tiesioginė rinkimų teisė, slaptas balsavimas, 14 skirsnio „Teismas ir arbitražas“ nuostatos apie tai, kad asmeniui, traukiamam atsakomybėn, užtikrinama teisė į gynybą, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas nebus įrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, kad teisinę pagalbą piliečiams ir organizacijoms teikia advokatūra, ir kt.).

Žinoma, nesunku pastebėti ir tai, kad teisių ir laisvių išdėstymas LPĮ buvo gan padrikas, neretai formuluotėms truko preciziškumo, vienų teisių apibūdinimas perkrautas detalėmis[37], kitos tik paminėtos. Nežiūrint šių aplinkybių, nežiūrint „praeities kvapo“, Lietuvos pereinamojo laikotarpio teisė aiškiai nurodė bendrą raidos kryptį, orientavo tiek įstatymų leidėją, tiek ir teisės taikymo praktiką.

[37] Pvz., LPĮ 24 straipsnyje įtvirtinta Lietuvos piliečių teisė naudotis kultūros laimėjimais buvo užtikrinama tuo, kad visiems buvo prieinamos Lietuvos ir pasaulinės kultūros vertybės, esančios valstybiniuose ir visuomeniniuose fonduose; kultūros ir švietimo įstaigos buvo plėtojamos ir tolygiai išdėstytos Lietuvos teritorijoje; vystytas televizijos ir radijo, knygų leidybos ir periodinės spaudos, nemokamų bibliotekų tinklas; plėsti kultūriniai mainai su užsienio valstybėmis. Minėtame straipsnyje buvo nurodyta, kad kultūros saugyklos, įstaigos ir fondai, panaudojantys valstybės dotacijas, visuomenės sluoksnių ir grupių interesus bei savaveiksmiškumą, yra nacionalinis turtas.

Teisių ir laisvių išdėstymas LPĮ taip pat buvo ir ženklas visuomenei, kad naujoji demokratinė valdžia pasiryžusi gerbti ir užtikrinti piliečių teises ir laisves.

7. Valstybinės valdžios organizavimo ir veiklos pagrindai Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme

LPĮ 2 straipsnis nustatė, kad valstybinę valdžią Lietuvoje vykdo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Pereinamojo laikotarpio Lietuvos valstybinės valdžios organų sistemoje savo reikšme išsiskyrė Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. LPĮ 78 straipsnio 1 dalyje ji buvo apibūdinama kaip „aukščiausiasis Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios organas". Aukščiausiąją Tarybą sudarė 141 deputatas, išrinktas rinkimų apygardose, turinčiose vienodą rinkėjų skaičių.

Aukščiausiosios Tarybos kompetenciją nustatė LPĮ 78 straipsnio 2 dalis. Pagal ją Aukščiausiajai Tarybai buvo priskirti tokie įgaliojimai: 1) priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją, daryti joje pakeitimus; 2) skirti Lietuvos Respublikos liaudies deputatų rinkimus ir tvirtinti Respublikos rinkiminės komisijos sudėtį; 3) tvirtinti Lietuvos Respublikos svarbiausių ekonominio ir socialinio vystymo programų projektus; tvirtinti Lietuvos Valstybės biudžetą; kontroliuoti, kaip vykdomos programos ir biudžetas; tvirtinti jų įvykdymo ataskaitas; jei reikia, daryti biudžeto pakeitimus; 4) įstatymiškai reguliuoti nuosavybės santykius Respublikoje, liaudies ūkio, socialinės ir kultūrinės veiklos valdymo organizavimą, biudžetinės ir finansinės sistemos, darbo apmokėjimo, kainodaros ir apmokestinimo santykius Respublikoje, aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių naudojimo, taip pat piliečių konstitucinių teisių, laisvių ir pareigų realizavimo organizavimą ir kitus santykius; 5) aiškinti Lietuvos Respublikos įstatymus; 6) nustatyti Lietuvos Respublikos aukščiausiųjų ir vietinių valstybinės valdžios organų steigimo ir jų veiklos tvarką; 7) nustatyti Lietuvos Respublikos prokuratūros, teismų ir kitų teisingumo organų sistemą, įstatymiškai įtvirtinti jų kompetenciją bei veiklos tvarką; 8) rinkti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką; 9) rinkti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojus ir Sekretorių; 10) skirti Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos Pirmininką, jo teikimu tvirtinti Ministrų Tarybos sudėtį, daryti jos pakeitimus; Ministrų Tarybos pasiūlymu sudaryti ir panaikinti Lietuvos Respublikos ministerijas; 11) rinkti Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą ir rajonų (miestų) teismų teisėjus, skirti Lietuvos Respublikos prokurorą ir jo pavaduotojus, Lietuvos Vyriausiąjį valstybinį arbitrą; tvirtinti Lietuvos Respublikos prokuratūros ir Lietuvos valstybinio arbitražo kolegiją; 12) reguliariai išklausyti jos sudaromų arba renkamų organų, taip pat jos skiriamų pareigūnų ataskaitas; prireikus, slaptu balsavimu spręsti pasitikėjimo Lietuvos Respublikos vyriausybe konkrečiu jos nariu, klausimą; 13) nustatyti reikiamas priemones Valstybės saugumo ir viešosios tvarkos užtikrinimo srityje;

prireikus svarstyti nacionalinių ir tarpnacionalinių santykių klausimus; 14) sudaryti naujus rajonus, keisti rajonų pavadinimus; panaikinti rajonus; nustatyti ir panaikinti miestams respublikos statusą; keisti respublikos miestų pavadinimus; 15) nustatyti Lietuvos Respublikos administracinio teritorinio suskirstymo klausimų sprendimo tvarką; sudaryti miestus; keisti miestų, gyvenviečių, apylinkių ir kitų gyvenamųjų vietovių pavadinimus; nustatyti ir keisti rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių ribas; spręsti kitokius administracinės teritorinės struktūros klausimus; 16) svarstyti Lietuvos Respublikos ryšių su užsienio šalimis ir kitus užsienio politikos klausimus; 17) ratifikuoti ir denonsuoti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis; 18) steigti Lietuvos Respublikos valstybinius apdovanojimus; 19) priimti sprendimą surengti liaudies balsavimą (referendumą), kai to pareikalauja ne mažiau kaip trys šimtai tūkstančių Lietuvos Respublikos piliečių; 20) leisti amnestijos aktus; 21) panaikinti Ministrų Tarybos nutarimus ir potvarkius, taip pat rajonų ir Respublikos miestų tarybų sprendimus, jeigu jie prieštarauja įstatymams; 22) spręsti kitus valstybinės reikšmės klausimus.

Nors Aukščiausioji Taryba tiek mokslo darbuose, tiek ir publicistikoje traktuojama kaip Lietuvos parlamentas, tačiau šis aukščiausiasis valstybinės valdžios organas savo reikšme, vykdomomis funkcijomis ir turimų įgaliojimų apimtimi gerokai pranoko tipiško parlamento reikšmę, funkcijas ir įgaliojimus, iš esmės ji buvo atkuriamoji (steigiamoji) institucija, kurios funkcionavimas daug kuo primena vadinamąjį „susirinkimo valdymo režimą“ (neatsitiktinai, be konkrečiai išvardytų įgaliojimų, ji galėjo „spręsti kitus valstybinės reikšmės klausimus“ (78 straipsnio 2 dalies 22 punktas), taigi visais atvejais ji pati sprendė, ar tas arba kitas klausimas priklauso valstybinės reikšmės klausimų sričiai, ir jeigu buvo nusprendžiama, kad taip, tai Aukščiausioji Taryba tuo klausimu galėjo priimti sprendimą). Taip konstituciškai buvo įtvirtinta Aukščiausiosios Tarybos teisė daryti poveikį LPĮ tiesiogiai neišvardytoms valdžios įgyvendinimo sritims.

Aukščiausioji Taryba kaip valstybinės valdžios superinstitucija iškilo ir dėl bendros liaudies deputatų tarybų sistemos (šios sistemos viršuje buvo būtent Aukščiausioji Taryba).

Aukščiausiosios Tarybos institucinį ypatingumą išryškina ir jos organų – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko statusui būdingas funkcinis dvilypumas. Aukščiausiosios Tarybos deputatai, remdamiesi tautos mandatu ir vadovaudamiesi LPĮ jiems nustatyta teise kontroliuoti valstybinių organų, įmonių, įstaigų ir organizacijų darbą, neretai kišosi į kitų valstybės organų veiklą.

Šiai atstovaujamajai institucijai Lietuvos piliečiai suteikė pasitikėjimo mandatą didžiausiems valstybės atkūrimo darbams. Neatsitiktinai 1996 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos Seimas deklaracija „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo“ tokį Aukščiausiosios Tarybos įvardijimą

susiejo su iš tikrųjų įvykdytais Atkuriamojo Seimo uždaviniais[38], kartu pripažindamas ir išskirtinę Aukščiausiosios Tarybos reikšmę ir vietą tuometėje Lietuvos valstybės institucijų sistemoje.

LPĮ nustatė, kad Aukščiausioji Taryba kasmet renkasi į eilines – pavasario ir rudens – sesijas. Neeilines sesijas šaukė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas savo iniciatyva arba pasiūlius ne mažiau kaip trečdaliui Aukščiausiosios Tarybos deputatų. Aukščiausiosios Tarybos sesiją sudarė Aukščiausiosios Tarybos posėdžiai, taip pat Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų posėdžiai, rengiami laikotarpiu tarp jų.

Iš pradžių LPĮ buvo numatyta, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams vadovauja Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas arba jo pavaduotojas, tačiau netrukus buvo nustatyta, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavedimu Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams gali pirmininkauti Aukščiausiosios Tarybos renkami seniūnas ar jo pavaduotojas.

Įstatymų leidybos iniciatyvos teisė Aukščiausiojoje Taryboje priklausė jos deputatams, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinėms komisijoms, Ministrų Tarybai, Aukščiausiajam Teismui, generaliniam prokurorui. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę taip pat turėjo politinės partijos, visuomeninės organizacijos, atstovaujamos jų respublikinių organų.

Įstatymų projektai ir kiti klausimai, pateikti svarstyti Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, preliminariai buvo aptariami jos posėdžiuose, paskui perduodami nagrinėti vienai arba kelioms Aukščiausiosios Tarybos komisijoms. Šių projektų ir kitų klausimų svarstymas Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose tęsiamas išklausius komisijų išvadas ir rekomendacijas dėl projektų.

Lietuvos Respublikos įstatymai, Aukščiausiosios Tarybos nutarimai arba kitokie aktai buvo laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma Aukščiausiosios Tarybos deputatų, dalyvaujančių sesijoje. Įstatymų projektai ir kiti svarbiausi Respublikos valstybinio bei visuomeninio gyvenimo klausimai Aukščiausiosios Tarybos sprendimu galėjo būti pateikti liaudies svarstymui.

Įstatymai, Aukščiausiosios Tarybos nutarimai ir kitokie aktai buvo skelbiami pasirašyti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko.

Pagal LPĮ 84 straipsnį, Lietuvos Respublikos **Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas** „yra atskaitingas Aukščiausiajai Tarybai organas, užtikrinantis Aukščiausiosios Tarybos darbo organizavimą ir atliekantis kitus įgaliojimus Lietuvos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo ir kitų įstatymų numatytose ribose“. Pagal pareigas

[38] 1996 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtoje deklaracijoje „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo“, kurioje, remdamasis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktu „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ ir Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 29 d. aktu „Dėl atkuriamo Lietuvos Respublikos Seimo“ ir pripažindamas, kad 1940–1990 m. okupacijų ir pasipriešinimo laikotarpio pabaigoje, išsivadavimo aušroje, Tautos demokratiškai išrinkta ir jos suverenią valią reiškusi Aukščiausioji Taryba, atkūrusi ir apgynusi nepriklausomą Lietuvos valstybę, iš tikrųjų įvykdė Atkuriamojo Seimo uždavinius, buvo paskelbta, kad 1990–1992 m. dirbusi Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba vadinama Aukščiausiąja Taryba-Atkuriamuoju Seimu.

Prezidiumo nariais buvo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojai ir Aukščiausiosios Tarybos sekretorius, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų pirmininkai. Aukščiausiosios Tarybos sprendimu į Prezidiumo sudėtį galėjo būti išrinkti ir kiti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Prezidiumo darbui vadovavo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas.

Paminėtini tokie svarbiausi Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įgaliojimai: šaukti naujojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos pirmąją sesiją ne vėliau kaip per du mėnesius po rinkimų ir organizuoti Aukščiausiosios Tarybos sesijų rengimą; koordinuoti Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų veiklą; prireikus padėti Aukščiausiosios Tarybos deputatams vykdyti jų įgaliojimus; spręsti metodinės paramos teikimo vietinėms Liaudies deputatų taryboms klausimus; teikti Lietuvos Respublikos pilietybę, spręsti jos netekimo klausimą ar prieglobsčio suteikimą, skirti valstybės apdovanojimus, teikti malonę, skirti ir atšaukti Lietuvos diplomatinius atstovus užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų, priimti prie jo akredituotų užsienio valstybių diplomatinių atstovų įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus (vėliau šis klausimas perleistas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui), vykdyti kitokius Aukščiausiosios Tarybos pavedimus ir kt. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas leido nenormatyvinius įsakus ir priėmė nutarimus.

Teisinėje literatūroje pažymimas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo statuso dvilypumas: „Viena vertus, Prezidiumas buvo neatskiriama Aukščiausiosios Tarybos struktūros dalis. Šį Prezidiumo statuso aspektą patvirtina jo sudarymo tvarka, atskaitingumo Aukščiausiajai Tarybai principas ir kai kurie kiti įgaliojimai. <...> Kita vertus, Prezidiumas turėjo tik jam priklausančius diskrecinius įgaliojimus, kurie, vertinant juos lyginamosios konstitucinės teisės atžvilgiu, priskirtini valstybės vadovui <...>“[39]

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, pagal LPĮ, buvo aukščiausias Lietuvos Respublikos pareigūnas ir atstovavo Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose. Jį rinko Aukščiausioji Taryba iš Aukščiausiosios Tarybos deputatų slaptu balsavimu penkeriems metams ir ne daugiau kaip dviem kadencijoms paeiliui.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas buvo atskaitingas Aukščiausiajai Tarybai. Aukščiausioji Taryba galėjo jį atšaukti slaptu balsavimu.

LPĮ įtvirtintas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, kaip aukščiausias Lietuvos Respublikos pareigūnas, buvo labai specifinė vienasmenė institucija, kurios įgaliojimams priskirta tiek parlamento vadovui, tiek valstybės vadovui būdingų

[39] ŽILYS, J. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo konstitucinis statusas – santykių su vykdomąja valdžia aspektas. *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 29 (21), p. 10.

įgaliojimų[40]. Viena vertus, kaip parlamento vadovui Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui buvo patikėta bendrai vadovauti rengiant klausimus, kuriuos turi apsvarstyti Aukščiausioji Taryba, pateikti Aukščiausiajai Tarybai kandidatūras į Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojų ir Aukščiausiosios Tarybos sekretoriaus pareigas, ir, kita vertus, vykdyti valstybės vadovui būdingus įgaliojimus: pasirašyti įstatymus ir kitus Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo priimtus aktus, teikti Aukščiausiajai Tarybai pranešimus dėl Respublikos padėties ir dėl svarbių Lietuvos vidaus ir užsienio politikos klausimų, pateikti Aukščiausiajai Tarybai kandidatūras paskirti arba išrinkti į Lietuvos Ministro Pirmininko, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko, Lietuvos Respublikos prokuroro, Lietuvos vyriausiojo valstybinio arbitro pareigas; vesti derybas ir pasirašyti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, pateikdamas jas ratifikuoti Aukščiausiajai Tarybai. Pažymėtina, kad LPĮ pataisomis (įvedant Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams pirmininkaujančio seniūno ir jo pavaduotojo pareigas[41], numatant, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas priima užsienio valstybių diplomatinių atstovybių įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus) buvo didinama antrojo komponento reikšmė.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas savo veiklos srityje priimdavo potvarkius.

LPĮ taip pat buvo numatytos ir Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojų, Aukščiausiosios Tarybos sekretoriaus, nuolatinių komisijų pirmininkų pareigos.

Aukščiausiosios Tarybos reguliavimo klausimai buvo nuolat koreguojami, iš skirsnį sudarančių keliolikos straipsnių tik trys išliko pradinės redakcijos.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, pagal LPĮ 93 straipsnį, įgyvendino vykdomąją valdžią Lietuvos Respublikoje. Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybą (t. y. Vyriausybę) sudarė Ministras Pirmininkas, Ministro Pirmininko pavaduotojai, ministrai.

Ministras Pirmininkas vadovavo Vyriausybei ir jai atstovavo. Pagal LPĮ, Ministrą Pirmininką skyrė Aukščiausioji Taryba Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko siūlymu. Ministro Pirmininko pavaduotojus ir ministrus skyrė Aukščiausioji Taryba Ministro Pirmininko siūlymu.

Ministrų Taryba buvo atsakinga ir atskaitinga Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, o laikotarpiu tarp Aukščiausiosios Tarybos sesijų – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, kuriam buvo atskaitinga. Vyriausybė reguliariai

[40] Nurodysiu keletą straipsnių, kuriuose diskutuojama dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko statuso: ŽILYS, J. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko konstitucinis statusas: genezė ir konstituciniai parametrai. Iš *Regnum Est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui 20. Liber amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 117–180; SINKEVIČIUS, V. Lietuvos valstybės vadovo institutas 1990–1992 m. *Teisė*, 2014, Nr. 92, p. 148–155; VAIČAITIS, V. AT Pirmininko statusas objektyviai. *Bernardinai*, 2017-09-18, prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2017-09-18-at-pirmininko-statusas-objektyviai/>; ŠILEIKIS, E. Laikinasis pagrindinis įstatymas. *TeisėPro*, 2021-03-08, prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/tag/laikinasis-pagrindinis-istatymas/>.

[41] Tai, kad jau 1990 m. kovo 29 d. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 80 straipsnio pakeitimu buvo nustatyta, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams gali pirmininkauti Aukščiausiosios Tarybos renkamas seniūnas arba jo pavaduotojas, tik patvirtina, jog dviejų atsakingų pareigybių, kurių darbo apimtis didžiulė, sujungimas nebuvo visais požiūriais sėkmingas sprendimas.

atsiskaitė už savo darbą Aukščiausiajai Tarybai ir privalėjo turėti jos pasitikėjimą. Iš pradžių buvo numatyta, kad Aukščiausioji Taryba 2/3 jos bendro deputatų skaičiaus dauguma slaptu balsavimu galėjo pareikšti Ministrų Tarybai arba atskiram ministrui nepasitikėjimą ir visa Ministrų Taryba ar tas ministras privalėjo atsistatydinti (vėliau nepasitikėjimui pareikšti užteko daugiau kaip pusės bendro deputatų skaičiaus daugumos).

Ministrų Taryba, remdamasi Lietuvos įstatymų aktais ir juos vykdydama, priėmė nutarimus ir leido potvarkius.

LPĮ 98 straipsnyje buvo numatyta, kad Lietuvos Ministrų Taryba pagal savo kompetenciją turi teisę panaikinti ministerijų ir kitų jai pavaldžių organų aktus. Ministrų Taryba turi teisę užprotestuoti Aukščiausiojoje Taryboje aukštesniosios pakopos savivaldybės tarybos sprendimus, jeigu jie prieštarauja Lietuvos įstatymams.

Lietuvos įstatymų nustatytais atvejais Ministrų Taryba gali sustabdyti ir užprotestuoti aukštesniosios pakopos savivaldybės valdymo organų sprendimus šioje savivaldybės taryboje. Kilus ginčui, klausimą galutinai sprendžia Aukščiausioji Taryba.

Pagal LPĮ, Vyriausybės sudėtį, kompetenciją ir veiklos principus reguliavo Vyriausybės įstatymas.

Pagal LPĮ 14 skirsnio „Teismas ir arbitražas“ 113 straipsnio 1 dalį, teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdė tik ***teismas***. Teismai su ypatingais įgaliojimais Lietuvoje negalėjo būti steigiami. Pradinėje minėto straipsnio redakcijoje buvo nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teismai yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir rajonų (miestų) teismai. Lietuvos teismai buvo sudaromi iš renkamų teisėjų ir teismo tarėjų.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas buvo aukščiausioji teisminė valdžia Lietuvos Respublikoje, kuri Lietuvos įstatymų nustatyta tvarka vykdė teisingumą ir prižiūrėjo Lietuvos teismų teisminę veiklą.

Rajonų (miestų) teismų teisėjus ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjus rinko Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Rajonų (miestų) teismų tarėjus rinko vietinės Liaudies deputatų tarybos, o Lietuvos Aukščiausiojo Teismo tarėjus – Aukščiausioji Taryba.

Teismų teisėjai buvo renkami dešimčiai metų, o teismų tarėjai – penkeriems metams. Teisėjai ir teismo tarėjai buvo atsakingi juos išrinkusiems valdžios organams ir galėjo būti įstatymo nustatyta tvarka ir pagrindais jų atšaukti. LPĮ 117 straipsnis nustatė, kad teisėjai ir teismo tarėjai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Lietuvos teismų organizavimo ir veiklos tvarką nustatė Lietuvos įstatymai.

LPĮ 124 straipsnyje buvo numatyta, kad ūkinius ginčus tarp įmonių, įstaigų ir organizacijų sprendžia valstybinio arbitražo organai pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.

1992 m. LPĮ 14 skirsnio „Teismas ir arbitražas“ nuostatos, siekiant sudaryti konstitucinį pagrindą teismų reformai, buvo pakoreguotos – nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teismai yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai.

Pagal LPĮ 102 straipsnį, ***rajonų, miestų, gyvenviečių, apylinkių valstybinės valdžios organai*** buvo atitinkamos *liaudies deputatų tarybos*, vėliau tapusios *savivaldybių tarybomis*. Taigi, pagal LPĮ, vietinės tarybos nebuvo skiriamos nuo valstybinės valdžios institucijų, valstybės valdymo ir savivaldos – dviejų susijusių viešosios valdžios sistemų atskyrimas buvo paliktas ateičiai – nuolatinei konstitucijai.

LPĮ nustatė, kad šios tarybos, vadovaudamosi valstybiniais ir tarybos teritorijoje gyvenančių piliečių interesais bei savivaldos principais, sprendžia visus vietos reikalus, įgyvendina aukštesniųjų valstybinių organų sprendimus, svarsto valstybinės reikšmės klausimus, teikia dėl jų savo pasiūlymus. Taip pat buvo numatyta, kad minėtos tarybos savo teritorijoje vadovauja valstybiniam, ūkiniam ir socialiniam kultūriniam darbui; tvirtina vietinį biudžetą ir jo vykdymo ataskaitą; vadovauja joms pavaldiems organams, įmonėms ir organizacijoms, kontroliuoja jų teritorijoje veikiančias įstaigas, įmones ir organizacijas; užtikrina LPĮ ir įstatymų laikymąsi, valstybinės ir viešosios tvarkos, piliečių teisių apsaugą.

Įstatymams, taip pat vietinių tarybų sprendimams įgyvendinti šios tarybos sudarė jiems atskaitingus organus.

8. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo raida

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, nors ir įvardytas kaip pagrindinis įstatymas, tiek dėl skubos jį rengiant, svarstant ar priimant, nežiūrint išorinės pagrindinio įstatymo formos, buvo tik savotiškas, tegul ir išplėtotas konstitucinis „eskizas“, kurį nuolat reikėjo taisyti, tikslinti, derinti jo normas prie pereinamojo laikotarpio valstybinio gyvenimo reguliavimo poreikių. Tuo labiau kad jau jį priimant buvo sutarta, kad redakcinė komisija tuoj pat imsis jį tobulinti. Ir iš tikrųjų LPĮ buvo taisomas, pildomas ar tikslinimas visą jo galiojimo laiką[42].

Jau 1990 m. kovo 17 d. buvo priimtos pirmosios LPĮ pataisos, susijusios su konkrečiomis Vyriausybės formavimo problemomis. Kilus klausimui dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų paskyrimo Vyriausybės nariais prireikė pakeisti LPĮ 77 straipsnį, kuriame buvo numatyta, kad deputatas, davęs sutikimą ir paskirtas ar išrinktas į tos pačios Tarybos sudaromų valstybinių organų sudėtį, netenka deputato įgaliojimų, o jo buvusioje rinkimų apygardoje rengiami nauji rinkimai. Tai

[42] LPĮ pakeitimo ir (ar) papildymo įstatymai: Įstatymas Nr. 1-34, priimtas 1990-03-17. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-245; Įstatymas Nr. 1-89, priimtas 1990-03-29. *Ibid.*, 1990, Nr. 11-333; Įstatymas Nr. 1-419, priimtas 1990-07-27. *Ibid.*, 1990, Nr. 23-556; Įstatymas Nr. 1-544, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-637; Įstatymas Nr. 1-546, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-639; Įstatymas Nr. 1-548, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-641; Įstatymas Nr. 1-550, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-643; Įstatymas Nr. 1-552, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-645; Įstatymas Nr. 1-554, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-647; Įstatymas Nr. 1-556, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-649; Įstatymas Nr. 1-558, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-651; Įstatymas Nr. 1-560, priimtas 1990-09-11. *Ibid.*, 1990, Nr. 27-653; Įstatymas Nr. 1-692, priimtas 1990-10-23. *Ibid.*, 1990, Nr. 31-752; Įstatymas Nr. 1-918, priimtas 1991-01-08. *Ibid.*, 1991, Nr. 2-42; Įstatymas Nr. 1-1113, priimtas 1991-02-28. *Ibid.*, 1991, Nr. 8-227; Įstatymas Nr. 1-1625, priimtas 1991-07-30. *Ibid.*, 1991, Nr. 23-596; Įstatymas Nr. 1-1773, priimtas 1991-09-10. *Ibid.*, 1991, Nr. 27-733; Įstatymas Nr. 1-2077, priimtas 1991-12-10. *Ibid.*, 1991, Nr. 36-980; Įstatymas Nr. 1-2211, priimtas 1992-01-16. *Ibid.*, 1992, Nr. 3-42; Įstatymas Nr. 1-2304, priimtas 1992-02-11. *Ibid.*, 1992, Nr. 7-154; Įstatymas Nr. 1-2719, priimtas 1992-07-07. *Ibid.*, 1992, Nr. 22-634.

sieta su valdžių atribojimu, tačiau formuojant Vyriausybę tapo aišku, kad kai kurie Aukščiausiosios Tarybos deputatai turės dirbti Vyriausybėje. Todėl buvo nutarta, kad Aukščiausiosios Tarybos deputato, paskirto ar išrinkto į Aukščiausiosios Tarybos sudaromų valstybinių organų sudėtį, įgaliojimai apribojami pagal įstatymą tol, kol deputatas eina šias pareigas. Kartu pataisytas ir LPĮ 89 straipsnis jį papildant nuostata, kad naujai išrinkta Aukščiausioji Taryba gali skirti Ministrą Pirmininką ir jo pavaduotojus dar neišrinkusi Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų, nes be šio papildymo toks skyrimas buvo galimas tik kai buvo tokios komisijos išvada. Politinis kontekstas vertė Lietuvos politikus kuo skubiau suformuoti Vyriausybę, todėl problema išspręsta priėmus minėtą LPĮ pataisą.

Klasikinis konstitucionalizmas reikalauja, kad formuojant valstybės valdžios institucijas jų formavimo pagrindai turi būti nustatyti iš anksto, kad konstitucijoje įtvirtintų pagrindų būtų laikomasi. Kita vertus, negalima nepripažinti, kad laikino pereinamojo laikotarpio reguliavimo lankstumas yra pateisinimas, kad politiniai veikėjai, institucijos, taip pat ir šio laikotarpio teisė paprastai yra veiksmų, sprendimų ir bandymų lauke, kai tuos veiksmus ar teisinius sprendimus tenka derinti su besikeičiančiomis laikotarpio aplinkybėmis, kurias iš anksto numatyti sunku ar neįmanoma.

Žinoma, tik patirties stoka galima paaiškinti tokią situaciją, kai pataisos būtinumas grindžiamas vėliau priimtu žemesnės galios aktu, kaip 1990 m. rugsėjo 11 d. nauja LPĮ 19 straipsnio redakcija, pagal kurią nustatyta ne ilgesnė kaip 40 valandų darbo savaitė (iki tol LPĮ buvo nustatyta ne ilgesnė kaip 41 valandos darbo savaitė), buvo priimta dėl to, kad Aukščiausioji Taryba Darbo įstatymų kodekse nustatė ne ilgesnę kaip 40 valandų darbo savaitę[43]. Kaip ir poreikis suderinti skirtingas LPĮ nuostatas, kurias buvo galima laikyti kaip prieštaraujančias viena kitai (1990 m. spalio 23 d. LPĮ 66 ir 77 straipsnių pakeitimai buvo skirti šių straipsnių nuostatoms suderinti), arba nuosekliai išvalyti LPĮ užsilikusius sovietizmus (todėl LPĮ 82 straipsnio 4 dalies nuostatoje apie įstatymų projektų ir kitų svarbiausių Respublikos valstybinio ir visuomeninio gyvenimo klausimų Aukščiausiosios Tarybos sprendimu pateikimą „liaudies svarstymui“ turėjo virsti pateikimu „visuomenės svarstymui“, ar LPĮ 29 straipsnio nuostata apie tai, kad tam tikrų politinių laisvių (mitingų, gatvės eitynių, demonstracijų) įgyvendinimą užtikrina visuomeninių pastatų, gatvių ir aikščių suteikimas „darbo žmonėms ir jų organizacijoms“ tapti tokiu suteikimu „piliečiams ir jų organizacijoms“, ar „liaudies švietimą“ 55 ir 57 straipsniuose paversti tik „švietimu“ (1990 m. spalio 23 d. pataisa).

[43] Aukščiausiosios Tarybos deputatas K. Lapinskas, pristatydamas LPĮ 19 straipsnio pataisą, atsakydamas į užduotą klausimą, taip paaiškino jos motyvus: „Dėl 19 straipsnio čia išėjo toks kurioziškas dalykas. Mes priėmėm įstatymą ir nepadarėm konstitucinės pataisos tuo metu. Ir dabar arba turim naikinti tą mūsų padarytą pataisą Darbo įstatymų kodekse ir vėl grįžti prie 41 valandų darbo savaitės, arba noromis nenoromis reikia suderinti tą įstatymą su Pagrindiniu Įstatymu. Šiandieną net taip galima klausti: arba mes tada naikinam anksčiau priimtą darbo įstatymų pakeitimų pataisą, arba darome pataisą Pagrindiniame Įstatyme, kad nebūtų prieštaravimų tarp jų“ (žr. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990 m. rugsėjo 11 d. ketvirtojo posėdžio stenogramą. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250942>).

Tačiau didžioji dalis LPĮ pataisų susijusios su objektyviais poreikiais tobulinti ar koreguoti valdžios institucijų organizavimo ir veiklos reguliavimą, vienais atvejais padaryti jį sklandesnį, kitais – sudaryti prielaidas būtinoms reformoms, trečiais – atsisakyti naujomis sąlygomis netinkamų elementų.

1990 m. kovo 17 d. priimtos pirmosios LPĮ pataisos – išeities taškas LPĮ evoliucijoje, o 1992 m. liepos 7 d. priimta paskutinė pataisų serija – laikinojo konstitucinio akto raidos rezultatas. Galutinė LPĮ redakcija – raidos pabaiga, provizorinės konstitucinės teisės raidos požiūriu tai jos raidos viršūnė ir kartu jos pabaiga, žyminti, kad paruošiamosios valdžios sukurta laikina sistema pasiruošusi užleisti vietą steigiamosios valdžios kūriniui – nuolatinei konstitucijai.

Nagrinėjant dvejų su puse metų LPĮ raidą akivaizdus LPĮ keitimo intensyvumas (nors statistikos pernelyg nesureikšminu, bet tai, kad 1990 m. priimta trylika, 1991 m. – penki, 1992 m. – trys LPĮ pakeitimų ar papildymų įstatymai, kad jais pakeista didesnė dalis LPĮ straipsnių, nemažai pasako), nesunkiai išskirtinos ir pagrindinės keitimų sritys. Neturi stebinti, kad dažniausiai taisytos LPĮ nuostatos, susijusios su valdžios institucijų organizavimo ir veiklos klausimais. Šios srities reguliavimas, daug kur pakartojęs LTSR laikų „fasadinio" veikimo nuostatas, turėjo būti pritaikytas prie naujų veikimo sąlygų ir tapti veiksmingu sprendimų priėmimo mechanizmu.

Itin aktyviai buvo taisomos LPĮ nuostatos, susijusios su Aukščiausiosios Tarybos veikla. Tai sietina tiek su jos kaip aukščiausiosios atstovaujamosios institucijos vaidmeniu permainų epochoje, tiek su jos veiklos gan detaliu konstituciniu sureguliavimu. Buvo tikslinamos, keičiamos ar papildomos ne tik pačios Aukščiausiosios Tarybos, bet ir deputatų, taip pat Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ar Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko veiklą reguliuojančios normos. Štai 1990 m. kovo 29 d. LPĮ 78 straipsnis papildytas nuostatomis apie Aukščiausiosios Tarybos teisę steigti jai atskaitingus organus ir skirti jų vadovus, 84 straipsnis – nuostatomis dėl Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudėties ir veiklos, 87 straipsnis – dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teisės teikti kandidatūras į Aukščiausiosios Tarybos atskaitingų organų vadovų pareigas. LPĮ 80 straipsnio 4 dalyje atsirado nuostata, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavedimu Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams gali vadovauti Aukščiausiosios Tarybos renkami seniūnas ar jo pavaduotojas.

1990 m. rugsėjo 11 d. pataisų serijoje buvo keista LPĮ 61 straipsnio 1 dalis dėl rinkimų organizavimo laiko (t. y. likus 5 mėnesiams iki Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimų pabaigos vietoj buvusių 3 mėnesių) ar LPĮ 78 straipsnio 10 punktas numatant, kad Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai priklauso „skirti Lietuvos Respublikos Ministrą Pirmininką ir kitus Vyriausybės narius" vietoj „skirti Lietuvos Respublikos Ministrą Pirmininką, jo teikimu tvirtinti Vyriausybės narius" (patikslinanti nuostata) ar 80 straipsnyje buvo numatyta, kad Aukščiausiosios Tarybos sesijų laikas – vietoj buvusių kovo 1 d. ir rugsėjo 1 d. – kovo 10 d. ir rugsėjo 10 d., taip pat kad Aukščiausioji Taryba gali savo nutarimu sesiją pratęsti, 85 straipsnyje tikslinti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įgaliojimai,

nustatant, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas šaukia naujo šaukimo pirmąją Aukščiausiosios Tarybos sesiją. Taip pat LPĮ 61 straipsnis papildytas nuostata, kad Aukščiausiosios Tarybos 2/3 bendro deputatų skaičiaus dauguma galėjo nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko, 90 straipsnyje patikslinta nuostata dėl paklausimo teisės, 132 straipsnyje nustatyta, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo arba papildymo sumanymus gali pateikti ir „nuolatinė komisija", taip pat tokiu subjektu tapo mažesnė Aukščiausiosios Tarybos deputatų grupė – 1/15 bendro deputatų skaičiaus (vietoj 1/10) ir kt.

Kartais tokius pakeitimus lėmė ir politinės aktualijos; antai LPĮ 95 straipsnio 2 dalies pradinėje redakcijoje buvo nustatyta, kad Vyriausybė reguliariai atsiskaito už savo darbą Aukščiausiajai Tarybai ir privalo turėti jos pasitikėjimą ir, jeigu Aukščiausioji Taryba 2/3 jos bendro deputatų skaičiaus dauguma slaptu balsavimu pareiškia Ministrų Tarybai arba atskiram ministrui nepasitikėjimą, visa Ministrų Taryba ar tas ministras privalo atsistatydinti. 1991 m. sausio įvykių situacijoje, iškilus pasitikėjimo Vyriausybe klausimui, LPĮ 95 straipsnio minėtos dalies nuostatos buvo pakeistos taip, kad jeigu Aukščiausioji Taryba slaptu balsavimu daugiau nei pusės bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma pareiškia nepasitikėjimą Vyriausybe ar jos nariu, visa Vyriausybė ar tas Vyriausybės narys turi atsistatydinti (1991 m. sausio 8 d. LPĮ pataisa). Sovietų kariuomenės veiksmai prieš Lietuvos institucijas ir žmones lėmė, kad 1991 m. vasario 28 d. LPĮ 2 straipsnis papildytas tokia 2 dalimi: „Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsinosi į Lietuvos Valstybės suverenumą ir vientisumą". Arba po 1991 m. rugpjūčio pučo prasidėjęs masinis Lietuvos valstybės pripažinimas buvo 1991 m. rugsėjo 10 d. priimtos LPĮ 87 straipsnio nuostatos, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas priima užsienio valstybių diplomatinių atstovų įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus, atsiradimo priežastimi.

Netrūko pataisų ir skirsnyje, nustatančiame Vyriausybės organizaciją ir veiklą (93–100 straipsniai), iš jo aštuonių straipsnių nekeisti tik du straipsniai.

Prokuratūros organizacijai ir veiklai nustatyti buvo skirtos 1990 m. liepos 27 d. LPĮ 77 straipsnio 11 punkto ir 81 straipsnio pataisos (vietoj „Respublikos prokuroro" atsirado „generalinis prokuroras"), taip pat buvo aprobuota nauja 15 skirsnio „Prokuratūra" (125–129 straipsniai) visų penkių straipsnių redakcija[44].

Pakoregavus LPĮ 78 straipsnį, siekiant stiprinti teismų nepriklausomumą, buvo atsisakyta Aukščiausiojo Teismo ataskaitos Aukščiausiajai Tarybai (1990 m. spalio 23 d.). 1992 m. sausį iškilus teismų reformos klausimui, LPĮ 78 straipsnio 11 punkte buvo numatyta Aukščiausiosios Tarybos teisė skirti Lietuvos

[44] Kaip buvo taisomas 15 skirsnio „Prokuratūra" tekstas, galėtų būti 125 straipsnio pakeitimų pavyzdys. Naujojoje redakcijoje vietoj „aukščiausiosios priežiūros" liko tik „priežiūra", vietoj „visos ministerijos, žinybos, įmonės, įstaigos ir organizacijos, vietinių Liaudies deputatų tarybų vykdomieji organai, kolūkiai, kooperatinės bei kitokios visuomeninės organizacijos, pareigūnai, taip pat piliečiai" atsirado „visos ministerijos, departamentai, kontrolės organai, valstybinės tarnybos, inspekcijos, vietinės valstybinės valdžios ir valdymo organai, komercinės ūkinės veiklos dalyviai, kitokie valdymo organai, partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai, pareigūnai, taip pat piliečiai", vietoj „tiksliai ir vienodai vykdytų įstatymus" liko tik „vykdytų įstatymus" ir t. t.

Aukščiausiojo Teismo pirmininką, šio teismo skyrių pirmininkus, Aukščiausiojo Teismo pirmininko siūlymu skirti šio teismo teisėjus, tvirtinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo paskirtus Lietuvos apeliacinio teismo teisėjus, o LPĮ 85 straipsnis skelbė, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas skiria apylinkių ir apygardų, taip pat Lietuvos apeliacinio teismo teisėjus. Buvo priimta teismų sistemos reformai būtina LPĮ 113 straipsnio pataisa, kurioje buvo numatyta, kad Lietuvos Respublikos teismai yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai.

LPĮ nuostatos dėl biudžetinės sistemos, rinkimų sistemos, savivaldybių tarybų irgi buvo ne kartą keičiamos, pildomos. Noriu priminti ir 1992 m. vasario 11 d. LPĮ 45 straipsnio pataisą, pagal kurią „žemės sklypai nuosavybės teise Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka ir sąlygomis gali priklausyti užsienio valstybių diplomatinėms ir konsulinėms įstaigoms“ (tai dar viena su Lietuvos tarptautiniu pripažinimu susijusi pataisa).

Paskutinis didelis blokas pataisų priimtas 1992 m. liepos 7 d. įstatymu dėl LPĮ pakeitimo ir papildymo ir Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valstybinės valdžios institucijos pavadinimo pakeitimo. Jo atsiradimą lėmė siekis įveikti Aukščiausiosios Tarybos veiklos krizę priešlaikiniais rinkimais.

Pagal minimą įstatymą, LPĮ 26 straipsnio 2 dalyje vietoje žodžių „liaudies deputatų tarybas“ įrašyti žodžiai „Seimą, taip pat savivaldybių tarybas“, 7 skirsnis „Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai“ pripažintas netekusiu galios, 8 skirsnis „Rinkimų sistema“ išdėstytas nauja redakcija, 73 straipsnis, 77 straipsnio 1 ir 2 dalys buvo išbrauktos, o 4 dalyje nustatyta, kad savivaldybės tarybos deputatas, prieš skiriant ar renkant jį į tarybos sudaromus valdymo organus, turi raštu įsipareigoti, kad atsisakys deputato įgaliojimų, 79 straipsnis skelbė, kad Aukščiausioji Taryba susideda iš ketveriems metams renkamo 141 deputato, kad ji gali nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko. Toks nutarimas gali būti priimtas dviejų trečdalių bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma. Tokiu atveju skelbiami pirmalaikiai rinkimai, o Aukščiausioji Taryba vykdo valstybinės valdžios funkcijas tol, kol išrinkta nauja Lietuvos Respublikos aukščiausioji valstybinės valdžios institucija susirinks į pirmąjį posėdį. LPĮ 102 straipsnyje buvo nustatyta, kad savivaldybių tarybos renkamos ketveriems metams.

Minėtu įstatymu nutarta pakeisti Lietuvos aukščiausios valstybinės valdžios institucijos – Aukščiausiosios Tarybos – pavadinimą, toliau ją vadinti Seimu ir nustatyti, kad LPĮ 2–4, 49, 51, 74, 75, 77, 78–92, 94, 95, 98, 99, 108, 114, 126, 127, 131, 132 straipsniuose, taip pat kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose žodžiai „Aukščiausioji Taryba“ keičiami žodžiu „Seimas“. Šios nuostatos turėjo įsigalioti nuo to momento, kai pradedamas pirmasis po rinkimų Seimo posėdis. Buvo pakeistas vietinių valstybinės valdžios institucijų – Liaudies deputatų tarybų – pavadinimas, jos pavadintos savivaldybių tarybomis ir nustatyta, kad Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, taip pat kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose žodžiai

„vietinės Liaudies deputatų tarybos“ pakeisti žodžiais „savivaldybių tarybos“ (ši nuostata įsigaliojo nuo šio įstatymo priėmimo).

LPĮ, kitų Lietuvos įstatymų normos, reglamentuojančios Aukščiausiosios Tarybos, jos deputatų, savivaldybių tarybų, jų deputatų veiklą ir statusą, turėjo galioti tol, kol išrinktas Seimas nenuspręs ko kita. Šias pataisas įtvirtinantis įstatymas turėjo įsigalioti nuo Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų priėmimo dienos.

Kaip matote, didesnė dalis LPĮ straipsnių didesniu ar mažesniu mastu buvo taisomi, kai kurie ir ne vieną kartą. Ar buvo taisytojo rankos nepaliestų konstitucijos skirsnių? Tokia išimtimi laikytinas LPĮ 2 skirsnis „Lietuvos pilietybė“, kurį sudarė 13–17 straipsniai. Šis skirsnis buvo parengtas remiantis 1989 m. priimtu pilietybės įstatymu, atitikusiu laiko dvasią ir Lietuvos siekius, todėl kokių nors jo korekcijų neprireikė.

Pasikartosiu – LPĮ kintamumas buvo užprogramuotas jau jį priimant, todėl vargu ar jam galima kaip trumpalaikiam aktui taikyti nuolatinei konstitucijai keliamus stabilumo reikalavimus. Šuo atveju svarbiau tai, kad laikino reguliavimo pasikeitimai susiję su sparčiai vykusiais valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo pokyčiais. Taip, pradinė ir galutinė LPĮ redakcijos nemažai skyrėsi, tačiau ne mažesnius skirtumus buvo galima matyti ir mūsų valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenime tik atkūrus nepriklausomybę ir paskutinę LPĮ galiojimo dieną, prieš LPĮ užleidžiant vietą 1992 m. spalio 25 d. tautos aprobuotai Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Išvados

1. Lietuvoje 1990–1992 m. galiojęs Laikinasis Pagrindinis Įstatymas priskirtinas provizorinės konstitucinės teisės aktams, t. y. jis buvo laikinoji Lietuvos valstybės konstitucija. Dėl tokio LPĮ vaidmens jį pirmiausia turime vertinti pagal šiai laikinajai pereinamojo pobūdžio konstitucinei teisei vertinti skirtus vertinimo kriterijus.

2. Provizorinės konstitucinės teisės aktas, kuris, skirtingai nei nuolatinė konstitucija, yra ne steigiamosios, o tik *paruošiamosios* (ją suvokiant kaip *atkuriamosios* valdžios plačiąja prasme pradinę stadiją) valdžios kūrinys, skirtas ribotam galiojimo laikotarpiui, taigi iš anksto suvokiamas kaip preliminarus reguliavimas, turintis nustatyti valdžios struktūras, nužymėti asmens ir valdžios santykių kontūrus pereinamuoju laikotarpiu, kartu žymėti ir bendrą teisės raidos kryptį.

3. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas – riboto galiojimo aktas, veikęs sudėtingomis Lietuvoje vykusių kelių perėjimo procesų (iš nevalstybinio būvio į valstybinį, iš nedemokratinės į demokratinę sistemą, iš planinio ūkio į rinkos ūkį, iš kontroliuojamos visuomenės į laisvą pilietinę visuomenę, grindžiamą pagarba asmens teisėms ir laisvėms) sąlygomis.

4. LPĮ, kaip laikinosios konstitucijos, nuostatose galima įžvelgti tris norminius sluoksnius, išreiškiančius šiame pereinamojo laikotarpio konstituciniame akte

praeitį, to meto dabartį ir konstitucinę ateitį. LPĮ formoje, struktūroje, turinyje išliko daug senos sistemos elementų, tačiau savo pagrindiniais principais, vertybine orientacija, tuometinių aktualijų ir ateities vizijų nulemtais elementais tai buvo nepriklausomos demokratinės valstybės laikinas pagrindinis įstatymas.

5. Iš LPĮ, kaip provizorinės konstitucinės teisės akto, vykdytų funkcijų išskirtinos pereinamosios teisės pamatų padėjimo ir raidos orientavimo, pagal jį sudarytos valdžios legitimacijos ir organizacijos, visuomenės integracijos perėjimo iš vienos sistemos į kitą, parengiamoji (t. y. sąlygų steigiamajai valdžiai *stricto sensu* įgyvendinti sudarymo), auklėjamoji funkcijos. Šių funkcijų nagrinėjimo negalima atsieti nuo LPĮ kaip provizorinės konstitucinės teisės veikimo konteksto – valstybės atkūrimo ir teisinės sistemos formavimo, perėjimo į kitą visuomenės organizacijos modelį ir kitų socialinės tikrovės aplinkybių.

6. Pagal LPĮ buvo sudaryta ir funkcionavo pereinamojo laikotarpio valstybės valdžios organų sistema, kurioje savo reikšme išsiskyrė Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. LPĮ įtvirtintas piliečių teisių ir laisvių katalogas sudarė teisines prielaidas šioms teisėms realiai įgyvendinti.

7. LPĮ buvo dažnai keičiamas aktas, kurio nestabilumas buvo užprogramuotas jau jį priimant. Jo pakeitimai susiję su sparčiai vykusiais valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo pokyčiais, didžioji jų dalis susijusi su buvusios sistemos reliktų pašalinimu, naujų realijų įtvirtinimu. Todėl vertinant LPĮ pataisas esminis dalykas – pataisų kryptingumas ir jų sąsaja su permainomis, o ne jų skaičius.

8. Vertinant LPĮ reikšmę neturėtume pamiršti, kad jis buvo paruošiamasis žingsnis į nuolatinės konstitucinės sistemos suformavimą, kad jo galiojimo metu, nežiūrint visų priešpriešų ir nesutarimų, politinėms jėgoms pavyko susitarti dėl nuolatinės konstitucijos parengimo, kurios projektui 1992 m. spalio 25 d. referendume pritarė Tauta.

V SKYRIUS

SUDĖTINGAS ATKURTOS LIETUVOS RESPUBLIKOS TARPTAUTINIS PRIPAŽINIMAS

Valdemaras Katkus
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Būsimasis laikas reiškia ateities veiksmą. Kadangi tas veiksmas *dar nėra patirtas*, jį galima skirtingai vertinti, jis sukuria įvairių lūkesčių. Pasikeitimas ateityje susijęs su *neužbaigtumu*. Tačiau taip mąstantis žmogus priešpriešinamas dogmatikui, kuris įtikėjęs, kad esami dalykai yra nustatyti vieną kartą ir visiems laikams.

Būsimasis laikas kaip modernybė – tai pakitęs požiūris į praeities ir ateities santykį, tačiau tai nereiškia, kad modernybė visiškai sunaikina praeitį, anaiptol, tik galios pusiausvyra pasislenka naujumo pusėn. Ir *naujo legalizavimas* sudaro prielaidas labai staigiam pokyčiui tikrovėje.

Svarbu ir tai, kad itin sparti visuomenės kaita išgyvenama *asmeniškai*, staigiai kintančiame pasaulyje kiekvienas žmogus yra priverstas nustatyti asmeninį santykį su pokyčiais ir atsirandančiais naujais reiškiniais. Tai sukelia itin smarkią pasaulėžiūrų diferenciaciją ir katastrofiškos istorijos pabaigos nuotaikas.

Nežinomi nežinomieji yra ateities įvykiai, aplinkybės ar pasekmės, kurių mes negalime nei numatyti, nei žinoti apie jų buvimą. Mes nežinome nei kada, nei kur jie įvyks. Nežinome ir koks bus jų poveikio stiprumas. Tai – *beprecedenčiai įvykiai*, kur visi dalyviai susiduria su jais pirmą kartą. Visa tai leidžia kurti tik labai trumpalaikes ateities įžvalgas. Ir turėti didelio įvykių greičio pojūtį. Svarbu tuos įvykius laiku pastebėti ir *paversti* žinomais nežinomaisiais, kad juos būtų galima valdyti. Tokie buvo 1990 metai, kai nebuvo ko paklausti, nes visi dalyviai, kurie inicijavo tuos įvykius, patys stebėjosi *jų pasekmėmis*. Niekas nežinojo, kuris įvykis bus *istorinis*.

1. Lietuvos Respublikos diplomatijos sugrįžimo tarptautinis kontekstas

1990 m. vasario 24 d. Lietuvoje ir JAV

Vokietijos suvienijimo procesui (*Du plius keturi* deryboms) įsibėgėjus, JAV prezidento George'o H. W. Busho administracija labiausiai nerimavo, kad Vakarų vokiečiai gali sudaryti dvišalį susitarimą su SSRS ir gali būti pasirengę derėtis dėl išstojimo iš NATO. G. Bushas siekė suvienyti Vokietiją ir „išlaikyti Vokietiją NATO sudėtyje" – tai lėmė susitikimo Kamp Deivide (JAV) darbotvarkę.

Vokietijos kancleris Helmutas Kohlis į Kamp Deividą atvyko be Vokietijos federalinio užsienio reikalų ministro Hanso Dietricho Genscherio, nes pastarasis

visiškai nepritarė G. Busho ir H. Kohlio pozicijai dėl visateisės Vokietijos narystės NATO, o neseniai supykdė abu lyderius viešai kalbėdamas apie ESBK (Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija) kaip būsimą Europos saugumo mechanizmą.

Abu lyderiai buvo susirūpinę dėl SSRS komunistų partijos generalinio sekretoriaus Michailo Gorbačiovo galimos pozicijos ir sutarė, kad su juo reikia reguliariai konsultuotis. H. Kohlis teigė, kad SSRS reikia ekonominės pagalbos, o galutinis susitarimas dėl Vokietijos suvienijimo gali būti „pinigų reikalas". Parodydamas savo nenorą prisidėti finansiškai, G. Bushas atsakė: „Jūs turite gilias kišenes". Vienu pokalbio metu G. Bushas savo SSRS kolegą vertino ne kaip partnerį, o kaip nugalėtą priešą. Kalbėdamas apie kai kurių sovietinių sluoksnių atstovų pasisakymus prieš Vokietijos pasilikimą NATO nare, jis sakė: „Po velnių. Mes nugalėjome, o jie – ne. Negalime leisti, kad pralaimėję sovietai pagriebtų mūsų pergalę paskutinę akimirką[1]".

Tą pačią dieną Lietuvoje, praėjus 50 okupacijos metų, įvyko pirmieji laisvi ir demokratiniai rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą.

Glausta vasario 24 dienos įvykių apžvalga atskleidžia visą pradinį tarptautinį kontekstą, į kurį įžengė naujai atsikūrusi Lietuva.

Šios vasario dienos aplinkybės apima visus vyraujančius 1990 metų Europos politikos klausimus: Vokietijų suvienijimas reikalavo išspręsti dviejų šaltojo karo blokų santykius, nes Vakarų Vokietija buvo NATO narė, o sovietinė Rytų Vokietija – Varšuvos sutarties organizacijos dalyvė; suvienytos Vokietijos ir Lenkijos sienų *de jure* įforminimas; Vokietijos „pirkliška" užsienio politika; M. Gorbačiovo „Bendrųjų Europos namų" koncepcijos įgyvendinimo siekimas, pasitelkiant ESBK procesą. Taigi toks JAV ir SSRS geopolitinių galių pasikeitimas Europoje tapo strateginiu plyšiu Lietuvai prasiskverbti į Vakarų politiką ir siekti atkurtos Lietuvos Respublikos pripažinimo.

1990 m. kovo 11 d.: Lietuvos Respublikos diplomatijos sugrįžimas

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 11 d. priėmė aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo". Iš Kovo 11-osios akto kyla pagrindiniai Lietuvos Respublikos užsienio politikos principai: 1) Lietuvos Respublika ir jos teritorija niekada nebuvo teisėta SSRS dalis; 2) Lietuvos Respublika nėra buvusi sovietinė respublika; 3) Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas yra restitucija – teisėtos situacijos atkūrimas, o ne secesija (kitaip tariant, Lietuva išsivadavo iš okupacijos, o ne atsiskyrė nuo SSRS ar iš jos išstojo); 4) Lietuvos Respublika nėra nauja valstybė ir SSRS teisių perėmėja (todėl jai negali atitekti jokie Sovietų Sąjungos įsipareigojimai).

[1] *Memorandum of Conversation between Helmut Kohl and George Bush at Camp David.* Feb 24, 1990. George H. W. Bush Presidential Library, Memcons and Telcons.
Pastaba. *Du plius keturi*, t. y. Vakarų Vokietija su Rytų Vokietija (2) ir SSRS, JAV, Prancūzija, Didžioji Britanija (4). Tai valstybės, kurios tiesiogiai dalyvavo Vokietijų susivienijimo procese.

Remiantis minėtais principais susidarė Lietuvos Respublikos pagrindinių diplomatinių sąvokų žodynas: Lietuva nėra nauja valstybė, jos teritorija niekada nebuvo teisėta SSRS dalis ir ji nėra buvusi sovietinė respublika, dėl to ji nei atsiskiria nuo SSRS, nei iš jos išstoja. Tai – *de jure* ir *de facto* diplomatinė laikysena.

Kadangi dalis Vakarų demokratinių valstybių ir toliau *de jure* nepripažino Lietuvos Respublikos okupacijos egzistavimo, todėl valstybės iš naujo pripažinti nereikėjo. Reikėjo tik *atkurti diplomatinius santykius* su tomis valstybėmis.

Kai kam sąvoka *de jure* galėjo atrodyti kaip tušti žodžiai, nes kasdienėje realybėje Lietuva buvo susieta su tuo, kas dar buvo sovietinė, beteisė okupacija. Bet tai atveda prie klausimo: *kodėl valstybės apskritai vykdo tarptautinius įsipareigojimus*?

Tarptautinėje teisėje valstybės įsipareigojimus prisiima savanoriškai. Racionaliai žvelgiant, valstybės prisiima tarptautinius įsipareigojimus, nes apsimoka. Susiklosčius 1990 metų situacijai, turėjome dvi skirtingas prieigas prie Kovo 11-osios akto pripažinimo: iš vienos pusės Vakarų demokratijų *jau* turimą *de jure* įsipareigojimą Lietuvai, o iš kitos – SSRS nusiteikimą prisiimti *naujus* įsipareigojimus mainais į Vakarų ekonominę paramą M. Gorbačiovo „perestroikai" (struktūrinei reformai).

Kiekvienos valstybės valdžiai kyla pamąstymas – ar tarptautinio įsipareigojimo teikiama nauda yra didesnė nei jo nulemti praradimai? Todėl *naujus* tarptautinius įsipareigojimus, racionaliai žvelgiant, galima prisiimti tik įsitikinus, kad tai reikšmingai padės valstybei tarptautinėje plotmėje, taip pat nepakenks valstybės interesams.

Vis dėlto bet kokios tarptautinės teisės nuostatos veiksmingumas priklauso nuo neigiamų padarinių (sankcijų), kuriuos lemia šios nuostatos pažeidimas. Šioje vietoje mes turėjome uždavinį – susieti *naują* Vakarų ekonominę pagalbą SSRS su *de facto* Lietuvos *nepriklausomybės atkūrimu* ir sukurti, kad ir menką, Lietuvos apsaugą nuo SSRS agresijos. Vakarų demokratinės vyriausybės, teikdamos *naują* ekonominę paramą SSRS, turėtų prisiimti ir tarptautinių susitarimų pažeidimo procedūrų privalomumą. Šis mechanizmas galų gale priklauso nuo Vakarų valstybių narių geros valios, demokratinių rinkimų ir parlamentų spaudimo vyriausybėms laikytis prisiimtų įsipareigojimų.

Kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis parašė laišką SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui M. Gorbačiovui, iš kurio tikėjosi Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo, ir pakvietė pradėti derybas dėl SSRS ir Lietuvos Respublikos klausimų sureguliavimo[2].

V. Landsbergis taip pat parašė laiškus Prancūzijos prezidentui Francois Mitterrand'ui ir JAV prezidentui G. Bushui, kuriuos informavo apie Lietuvos Respublikos atkūrimą ir paprašė ją pripažinti.

Šiuos pirmuosius laiškus reikėtų laikyti atsikūrusios Lietuvos Respublikos diplomatijos pradžia. Vien tik viltis yra labai pavojinga strategija. Reikia veikti. Kaip žinia, ir idealai turi turėti praktinį pagrindą.

[2] Letter to the Chairman of the Supreme Soviet of the USSR, 1990 m. kovo 12 d.

Baltijos Valstybių Taryba

1990 m. kovo–gegužės mėnesiais visos trys Baltijos šalys išsirinko teisėtus, nepriklausomus parlamentus, kurie įvykdė savo sprendimus dėl nepriklausomų valstybių atkūrimo. Lietuvoje ir Estijoje – kovo mėnesį, o Latvijoje – gegužės 4 d.

Kad Baltijos valstybių bendrumas būtų pakankamai matomas pasaulyje, Estijos vadovas Arnoldas Ruutelis pasiūlė surengti Taline trijų valstybių vadovų susitikimą ir oficialiai įsteigti Baltijos Tarybą kaip Baltijos Antantės (Baltijos Santarvės) tęsinį. Tokiu ypatingu būdu visos trys valstybės pareiškė apie bendrą, tęstinį buvusios Tautų Sąjungos europinių narių statusą.

Šioje vietoje reikia specialaus komentaro. 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje eilinės Tautų Sąjungos Asamblėjos metu buvo sudaryta Baltijos Antantė. Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinė diplomatinė sąjunga buvo susiformavusi vadinamojo *Rytų pakto* (*Rytų Lokarno*) geopolitiniame ir ideologiniame diskurse. Prancūzijos ir SSRS *Rytų paktas* buvo nukreiptas prieš didėjančią Vokietijos karinę galią. Taigi 1990 m. nuorodą į tarpukario Baltijos Antantės tęstinumą reikia suprasti kaip priminimą Vakarų demokratijoms, kad Baltijos valstybės iš esmės buvo neatskiriama Vakarų Europos civilizacijos ir geopolitinės konfigūracijos dalis, kurią ištiko ta pati Europos drama po 1939 m.

1990 m. gegužės 12 d. Lietuva, Latvija ir Estija susijungė į geopolitinę-regioninę struktūrą – Baltijos Valstybių Tarybą, kuri leido išplėsti politinę takoskyrą su SSRS[3]. Takoskyra su SSRS – tai *kitokios* valstybių galios išsidėstymo supratimas, palyginti su 1934 m.

„Lietuvoje aplinkybės dabar yra aštresnės nei Latvijoje ar Estijoje“, – po trišalio bendradarbiavimo pasirašymo ceremonijos sakė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis. „Taigi solidarumas, kurį jaučiame iš Latvijos ir Estijos, tampa vis svarbesnis <...>. Dabar mes kuriame *vieningą frontą prieš Kremliaus* ekonominį ir karinį spaudimą, keliantį grėsmę ne tik Lietuvai, bet visoms trims Baltijos šalims.“ V. Landsbergis pabrėžė, kad Lietuva turi degalų gal tik dešimčiai dienų (tuo metu SSRS Lietuvoje vykdė ekonominę blokadą).

Savo pirmame bendrame pareiškime Baltijos Taryba nurodė, kad siekia dalyvauti tarptautiniame gyvenime. Jų tikslas yra visateisė narystė Jungtinėse Tautose ir kitose tarptautinėse organizacijose, „jos pasisako prieš jėgos ir ekonominio spaudimo naudojimą tarptautiniuose santykiuose“ ir yra pasiruošusios eiti taikingu keliu[4].

Atskiruose laiškuose SSRS prezidentui M. Gorbačiovui ir JAV prezidentui G. Bushui trijų Baltijos valstybių lyderiai prašė tarptautiniu mastu pripažinti jų valstybių nepriklausomybę, kaip būdą skatinti taiką pasaulyje ir Europos stabilumą, dviem lyderiams ruošiantis gegužės 30 d. Vašingtone vyksiančiam viršūnių susitikimui. Baltijos Valstybių Tarybos atstovai rašė, kad „[v]ienintelės šalys,

[3] *The Declaration on Unity and Cooperation.* 1990-05-12, Tallinn.

[4] *Communique from the Meeting of the Presidents of the Supreme Councils of the Republic of Lithuania, the Republic of Estonia, the Republic of Latvia.* 1990-05-12, Tallinn.

kurių vyriausybinė nepriklausomybė iki šiol nebuvo atkurta, yra Estijos Respublika, Latvijos Respublika ir Lietuvos Respublika[5].“

Baltijos Valstybių Taryba veikė ir kaip Lietuvos, Latvijos ir Estijos *politinių skirtumų išlyginimo sistema*. *Teisinių skirtumų išlyginti negalėjome*. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos parengtuose nepriklausomybės atkūrimo dokumentuose nebuvo jokių teisinių dviprasmybių dėl Lietuvos Respublikos statuso, o Latvijoje ir Estijoje tokių dviprasmybių buvo.

Čia vertėtų smulkiau išdėstyti teisines valstybių apsibrėžtis.

Estija rėmėsi pagrindiniu Estijos Respublikos įkūrimo dokumentu, kuris buvo paskelbtas 1918 m. lapkričio 24 d., ir *Estijos suvereniteto deklaracija, kuri buvo paskelbta 1988 m. lapkričio 16 d*.

1990 m. gegužės 4 d. Latvijos Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją „Dėl Latvijos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“, kurioje buvo skelbiama, kad atkuriamas 1922 m. konstitucijos galiojimas.

Latvijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Anatolijus Gorbunovas išsiuntė SSRS prezidentui M. Gorbačiovui laišką, informuojantį, kad *Latvija pradeda pereinamąjį laikotarpį, ruošdamasi tapti nepriklausoma valstybe.* Tokius pačius laiškus A. Gorbunovas išsiuntė ir kitoms užsienio valstybėms bei tarptautinėms organizacijoms, apie tai pranešė ir *SSRS respublikoms*.

Tuo tarpu Lietuva kartu su Kovo 11-osios aktu priėmė ir *Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą (Konstituciją)*[6].

Išryškėjo skirtingos nepriklausomybės siekimo vizijos. Tai priklausė nuo suvokimo apie Maskvos stiprybę ir nuo etnopolitinės padėties valstybių viduje.

Baltijos Valstybių Taryboje buvo galima suderinti ir labai *specifinius skirtumus*. Pavyzdžiui, Estijoje *de facto* buvo du užsienio reikalų ministrai: užsienio reikalų ministras Lennartas Meris (Vakarų politikai) ir Estijos Vyriausybės ministras Endelis Lippmaa (Rytų politikai, SSRS). Tokią fragmentuotą Estijos užsienio politiką suderindavome Taryboje.

Baltijos Valstybių Taryba reguliariai rengė ir teikė trims vyriausybėms rekomendacijas dėl suderintos politikos įvairiais politiniais ir ekonominiais klausimais. Tarpusavio prekyba tarp Baltijos valstybių buvo labai menka: Lietuva eksportavo į Latviją 6,7 proc., į Estiją 2,3 proc. viso užsienio eksporto, o importavo atitinkamai 4,7 proc. ir 1,8 proc.[7] Dėl nedidelės tarpusavio ekonominės integracijos Baltijos Tarybos ekonominės rekomendacijos buvo *neįpareigojančios.*

Nors pasiūlėme Vakarų politikams į Baltijos valstybes žiūrėti kaip į vientisą regioną, teisinis subjektas buvo ne regionas, o individuali valstybė. Strateginiai sumetimai vertė mąstyti ne tik regiono, bet pirmiausia savo valstybės interesų kategorijomis.

---

[5] Joint letter to George H. W. Bush, President of the United States, 1990-05-12.

[6] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys.* Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, t. 1, p. 34.

[7] Lietuvos statistikos metraštis: 1990, 1991.

2. *Dviejų krizių* Europa

Finansinė parama M. Gorbačiovui ir Kovo 11-osios akto moratoriumas

Laikotarpis nuo 1990 m. balandžio 18 d. iki liepos 1 d. Lietuvoje žinomas kaip *ekonominė blokada*. Vakarų pasaulyje ši laiko atkarpa vadinama *dviejų krizių laikotarpiu* – apie vieną žinojo visi, apie kitą beveik niekas nežinojo. Žinoma krizė – tai Vokietijos suvienijimas. *Nežinoma* krizė – Kovo 11-osios akto paskelbimas.

Gali pasirodyti, kad tai buvo nevienodos svarbos krizės. Tačiau SSRS prezidento M. Gorbačiovo patarėjas užsienio klausimais Anatolijus Černiajevas abi problemas apibūdino taip: „*Baltijos klausimas mums buvo nepaprastai svarbus, nes Sovietų Sąjungoje jis buvo lemiamas – būti ar nebūti*."[8] Taigi SSRS komunistų partijos vadovybei „vokiečių reikalas" nebuvo toks svarbus kaip Baltijos.

Kokie buvo Lietuvos ir Vokietijos santykiai toje *dviejų krizių* situacijoje? Vokietijos politinę poziciją atkurtos Lietuvos Respublikos atžvilgiu geriausiai apibūdino Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatas Bronislovas Genzelis, aprašęs savo vizito Vokietijoje įspūdžius ir susitikimus su Vokietijos politikais (įskaitant Vokietijos užsienio politikos „Ostpolitik" pagrindinį strategą E. Barchą): „Susitikimai vyko pagal visas konspiracijos taisykles <...>, vokiečiai klausėsi mūsų labai atsargiai, siūlydami neskubėti ir netrukdyti Gorbačiovo inicijuotam demokratizacijos procesui. Buvo akivaizdu, kad opozicija ir valdančioji dauguma Vokietijoje nieko nepadarys, jei [SSRS] mums pritaikys atsakomuosius veiksmus. Užuojauta buvo vienintelis dalykas, kurio galėjome tikėtis [iš Vokietijos]."[9]

Kaip SSRS galėjo atsakyti Lietuvai? Visiško susidorojimo atveju tikriausiai būtų atsiradusi finansinė konfrontacija su Vakarų kreditoriais ir grįžimas prie „socializmo statybos vienoje šalyje" filosofijos. Tokiam scenarijui M. Gorbačiovas dar nebuvo pasiruošęs. Vietoj to jis nusprendė išbandyti Lietuvą ekonomine blokada. Jis tikėjosi liaudies maišto prieš Lietuvos valstybinius lyderius. Taip neatsitiko. A. Černiajevas savo dienoraštyje rašė: „*Jis [Gorbačiovas] neturi Lietuvos politikos, tai tik gryna galios ideologija – neleisti sugriauti imperijos*."[10]

Faktinė įžanga į ekonominę blokadą vyko tokia seka. 1990 m. balandžio 13 d. M. Gorbačiovas ir SSRS Ministrų Tarybos pirmininkas Nikolajus Ryžkovas paskelbė ultimatumą – pareikalavo Lietuvoje atkurti 1990 m. kovo 10 d. padėtį ir atšaukti priimtus įstatymus, tarp jų ir Kovo 11-osios aktą. 1990 m. balandžio 18 d. grasinimas buvo įvykdytas – prasidėjo ekonominė blokada.

SSRS blokavo geležinkelių bei jūrų kelius ir Lietuvos sienas. Buvo trikdomas svarbių žaliavų ir prekių tiekimas (1990 m. pagrindinių žaliavų tiekimas tesiekė 65–90 proc.), finansiniai atsiskaitymai, neišduodamos vizos į Lietuvą verslo

---

[8] CHERNYAEV, A. S. *Shest let s Gorbachevym: po dnevnikovym zapisjam* [Six years with Gorbachev: On diaries]. Moscow: Progress, Kultura, 1993, p. 528.

[9] GYANZYALIS, B. *Peripetii priznanija gosudarstvennosti Litvy.* Iš *Baltijskij put k svobode. Opyt nenasilstvennoj borby stran Baltii v mirovom kontekste* [Baltijos kelias į laisvę. Baltijos valstybių neprievartinės kovos patirtis pasauliniame kontekste]. Riga: Zelta grauds, 2006.

[10] *Anatoly Chernyaev Diary.* 1990, entries for 22 & 30 Apr, p. 25, 27, from National Security Archive online.

tikslais norintiems atvažiuoti užsienio verslininkams[11]. Tuo pat metu buvo kalbama apie visišką Lietuvos ūkio žlugimą[12]. Dėl tokios padėties buvo kaltinama „nelanksti" Aukščiausiosios Tarybos politika SSRS atžvilgiu. Visos skelbiamos apokaliptinės prognozės nepasitvirtino. Pirmoji Lietuvos ekonominės blokados banga didesnės įtakos jos ekonomikai neturėjo. Daugiausia nukentėjo pramonė ir transportas, nes negauta reikiamo kiekio naftos produktų, dujų, metalo, medienos ir kitko. Dėl bendros ūkio suirutės Sovietų Sąjungoje Lietuvos piliečiai kai kurių prekių įsigydavo kontrabandos būdu. Tiesa, gyventojams kurį laiką teko gyventi be karšto vandens.

Europos Bendrijos užsienio reikalų ministrai, susitikę Dubline (Airijoje), paprašė Sovietų Sąjungos nutraukti blokadą, tačiau iš pagarbos „prezidento Gorbačiovo labai sudėtingai padėčiai" atsisakė paremti Lietuvą ir pasiųsti reikiamų atsargų[13].

Dėl M. Gorbačiovo įvestos ekonominės blokados Lietuvoje balandžio ir gegužės mėnesiais JAV Senate, Atstovų rūmuose ir spaudoje pasipylė raginimai JAV prezidento administracijai griežtai reaguoti į SSRS veiksmus Lietuvoje. G. Bushas nusprendė įšaldyti *planuojamus* prekybinius santykius su Sovietų Sąjunga *iki sovietai nutrauks ekonominę blokadą Lietuvoje ir atnaujins dialogą*. Dėl to jis asmeniškai parašė laišką M. Gorbačiovui[14]. Mums pirmą kartą pasisekė *susieti naują* Vakarų ekonominę pagalbą SSRS su *de facto* Lietuvos *nepriklausomybės atkūrimu* ir sukurti menką *Lietuvos apsaugą* nuo visiškos SSRS agresijos. JAV demokratija veikė mūsų naudai.

Šiame įvykių kontekste Vokietijos kancleris stengėsi atsieti Lietuvos klausimą nuo tuo metu vykusio Vokietijos susivienijimo. Priešingai, nors JAV vadovybė visiškai rėmė H. Kohlio vieningos Vokietijos politiką, lietuvių ir vokiečių siekius laikė *tos pačios problemos – imperijos iširimo – dalimi*[15]. Tačiau JAV vyriausybei iškilo dilema – norint paremti Lietuvos nepriklausomybės siekį, taip pat reikėjo turėti omenyje bendrus JAV interesus su Sovietų Sąjunga ir kartu sėkmingai baigti susitarimą dėl Vokietijos suvienijimo. Buvo aišku, kad Lietuvos nepriklausomybė vis tiek ***savaime juda*** į priekį ir vis labiau 1990 m. pavasarį pradėjo ***daryti įtaką sovietų užsienio politikos formavimui***, – tai tapo procesu, kuris trukdė tarptautinėms deryboms dėl Vokietijos susivienijimo. Vakarų sąjungininkai ir Vakarų Vokietija turėjo atsižvelgti į šį sąryšį savo politiniuose išskaičiavimuose.

Prancūzijos prezidento F. Mitterrando pozicija buvo tokia – „[m]anome, kad ši krizė neturėtų paskatinti jėgos panaudojimo."[16] Prancūzija niekada nepripažino

[11] Ekonominė blokada Lietuvoje. *Visuotinė lietuvių enciklopedija.* Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/ekonomine-blokada/>.

[12] KAMINSKAS, V. Blokados žūtį pasitinkant. *Atgimimas*, 1990, Nr. 23.

[13] BESCHLOSS, M. R.; TALBOTT, S. *At the Highest Levels: The inside story of the end of the Cold War.* Little Brown & Co, 1994.

[14] *Ibid.*

[15] HUTCHINGS, R. L. *American Diplomacy and the End of the Cold War.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1998, p. 127.

[16] Tai buvo F. Mitterrando pareiškimas spaudos konferencijoje su Vaclavu Havelu 1990 m. kovo mėn. Žr. Joint press conference of Mr. François Mitterrand, President of the Republic, and Mr. Vaclav Havel, President of the Czech Republic, Elysée Palace. PdR, Press Service, 1990-03-20, p. 3.

sovietų įvykdytos Lietuvos aneksijos: „Aneksuota valstybė išlaiko savo teisinį statusą, net jei ši valstybė iš tikrųjų negali įgyvendinti savo suvereniteto.“[17] F. Mitterrand'as ne kartą laikėsi šios pozicijos[18], tačiau ne visomis aplinkybėmis ir ne be sąlygų. Dėl to Prancūzijos prezidento pozicija buvo miglota ir dviprasmiška.

Prancūzija stebėjo įvykius Baltijos regione iš trijų „stebėjimo postų“. Tai buvo Prancūzijos ambasada Maskvoje, SSRS skyrius Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos departamente ir F. Mitterrand'o patarėjų komanda Eliziejaus rūmuose. Ką padarė F. Mitterrand'as ir jo vyriausybė, kad gautą informaciją apie įvykius Baltijos regione paverstų politiniais veiksmais?

Jau kitą dieną po SSRS ekonominės blokados įvedimo Lietuvai JAV Floridos valstijoje kalbėjosi keturi politikai. Štai epizodas. Matome, kaip F. Mitterrand'as, jo kolega JAV prezidentas G. Bushas, Prancūzijos užsienio reikalų ministras Roland'as Dumas ir jo kolega JAV valstybės sekretorius Jamesas Bakeris susitikime-seminare ieško atsakymų į to meto pagrindinius klausimus, ypač Lietuvos nepriklausomybės klausimą. Vieta – Ki Largas. Data – 1990 m. balandžio 19 d. G. Bushas ir F. Mitterrand'as jau kalbėjosi ryte, kaip ir J. Bakeris su R. Dumas atskirai. Ketvertas atėjo kartu papietauti, todėl dabar vyko keturių pokalbis. R. Dumas pradėjo sakydamas: „Kalbėjome apie Lietuvą“, G. Bushas pasakė: „Kalbėjome ir mes apie Lietuvą“. Ir pridūrė: „Aš daug išmokau iš Francois apie [Baltijos valstybių] istoriją.“[19] (Čia reikia pažymėti, kad F. Mitterrand'as tarpvalstybiniuose susitikimuose-seminaruose dažnai imdavosi istorijos mokytojo vaidmens, nes laikė save dideliu istorijos žinovu). Bet Lietuva ne iš karto tapo pokalbių tema; tai buvo tik vėliau, kai F. Mitterrand'as vėl iškėlė šią temą:

F. Mitterrand'as: Lietuvos klausimu: nereikalaukime iš Gorbačiovo to, ko nereikalausime iš jį pakeisiančio diktatoriaus.

G. Bushas: Mes reikalaujame iš Gorbačiovo, kad jis neišduotų moralės principų.

F. Mitterrand'as: Norėčiau priminti, kad Prancūzija niekada nepripažino sovietų suvereniteto Lietuvoje. Kokias sankcijas galime skirti [SSRS]?

J. Bakeris: Lietuvai galėtų būti priimtina nuvykti į Maskvą, bet ne sovietinės respublikos statusu.

---

[17] De MARGERIE, C. *Note to the President of the Republic: France and the Baltic States*, 1990-03-23. Konkrečiai šiame memorandume teigiama: „Prancūzija niekada nepripažino trijų Baltijos valstybių aneksijos, kuri įvyko 1940 m. rugpjūčio mėnesį, pagrįstumo“ <...>“. Šią poziciją dar kartą patvirtino Prancūzija ir kitos Vakarų valstybės 1975 m. rugpjūčio mėn. Helsinkyje pasirašydamos galutinį ESBK susitarimą. 1982 m. užsienio reikalų ministras P. Cheyssonas aiškiai pasakė, kad Prancūzija „nepareiškė jokio aiškaus ar tylaus pripažinimo“ ir kad vyriausybė „neketino persvarstyti šios pozicijos“ .

[18] Interview of Mr. François Mitterrand, President of the Republic, by Mrs. Anne Sinclair, for the program “Sept sur Sept” on TF 1. PdR, Press Service, 1990-03-25, p. 36 f: „Prancūzija visada atsisakė pripažinti [trijų Baltijos valstybių] aneksiją. [...] Lietuvos įstatymas (Kovo 11-osios aktas) negali būti ginčijamas. Jos įstatymas (Kovo 11-osios aktas) reiškia suverenitetą“; Joint press conference of Mr. François Mitterrand, President of the Republic, and Mr. Vaclav Havel, President of the Czech Republic, Elysée Palace. PdR, Press Service. 1990-03-20, p. 3: „Prancūzija niekada nepripažino Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos aneksijos. Ir mes visada manėme, kad ši valstybė gali pagrįstai susigrąžinti savo suverenitetą“; Mitterrand'o ir Hermanssono (Islandijos ministro pirmininko) pokalbio įrašas, 1990-08-22: [Mitterrand'as] sako: „Baltijos valstybių aneksija neturi teisinio pagrindo“.

[19] Mitterrand'o, Busho, Dumas ir Bakerio pokalbio įrašas, 1990-04-19.

F. Mitterrand'as: Gorbačiovui įvykiai pajudėjo per greitai. Kijeve [1989-12-06][20], kiek pamenu, Gorbačiovas galvojo apie federacinę sistemą, netgi apie nepriklausomybę. Lietuva galbūt parodė neapgalvotą skubėjimą.

R. Dumas: Jie nebeturi erdvės manevrui.

F. Mitterrand'as: Jei jie yra fanatikai, tai baigsis kraujo klanais. Ir mes nesiųsime savo kariuomenių[21].

JAV ir Prancūzijos vadovų diskusija apie „Lietuvos krizę" buvo pratęsta. Po savaitės, balandžio 25 d., F. Mitterrand'o ir H. Kohlio pokalbio metu Vokietijos kancleris pasiūlė nusiųsti Lietuvos vadovybei laišką. H. Kohlis išdėstė mintį, jog reikia aiškiai pasakyti, kad Lietuvoje neturi būti daroma tokia pati klaida kaip Prahos pavasarį ir kad „jie eina per greitai".

F. Mitterrand'o ir H. Kohlio laiške yra *istoriškai pirmoji* nuoroda į Kovo 11-osios akto suspendavimo galimybę: „Be jokios abejonės, būtų tikslinga tam tikram laikui sustabdyti jūsų parlamento priimtų sprendimų pasekmes, kad šios diskusijos (su sovietiniais vadovais) būtų lengvesnės; jie (Kovo 11-osios aktas ir kiti teisiniai dokumentai) nepraras savo svarbios reikšmės, nes juk remiamasi visuotinai priimta visų tautų apsisprendimo teise."[22]

Laiško kopija taip pat buvo nusiųsta ir sovietų vadovams; jo turinys Paryžiuje ir Bonoje buvo paskelbtas tik po to, kai apie tai buvo informuotas M. Gorbačiovas. Balandžio 30 d. Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas savo interviu Danijos laikraščiui „Berlingske Tidende" leido suprasti, kad Lietuva (kaip anksčiau siūlė Prancūzija ir Vokietija) galbūt „laikinai sustabdys" Kovo 11-osios nepriklausomybės deklaracijos veikimą ir pakvies Maskvą derėtis[23].

Laiško tikslas – visų pirma siekti stabilizuoti SSRS, taigi ir M. Gorbačiovo poziciją, kad Vokietijos susivienijimo derybos galėtų ir toliau vykti sklandžiai. Antra, tai taip pat buvo galima interpretuoti kaip ženklą Lietuvai, kad, įšaldžius nepriklausomybės deklaraciją, Vakarai galėtų daryti spaudimą Maskvai, kad ši sustabdytų blokadą, ir paremti nepriklausomybės siekimą. Tokie buvo siūlomi mainai.

M. Gorbačiovas teigiamai reagavo į moratoriumo idėją, kurią iškėlė F. Mitterrand'as ir H. Kohlis. SSRS Prezidento atstovas Maslenikovas patikino,

---

[20] F. Mitterrand'as čia turi omenyje savo susitikimą su Gorbačiovu 1989-12-06 Kijeve. Žr. *Wie Weltgeschichte gemacht wird: Frankreich und die Deutsche Einheit*, Klett-Cotta, 2002, p. 433–435; *How World Politics Is Made: France and the Reunification of Germany*, University of Missouri, 2009, p. 255–258.

[21] Mitterrand'o, Busho, Dumas ir Bakerio pokalbio įrašas, 1990-04-19. Pokalbis: *(Sur la Lithuanie: n`exigeons pas de Gorbatchev ce que nous n`exigerons pas du dictateur qui lui succèdera.) (Nous demandons à Gorbatchev de ne pas trahir – selling off – les principes moraux) (Je rappelle que la France n`a jamais reconnu la souveraineté soviétique en Lithuanie) (Quelles sont les sanctions que nous pouvons prendre?) (Les Lithuaniens pourraient accepter d`aller à Moscou, mais en dehors du Soviet des nationalités) (Les événements sont allés trop vite pour Gorbatchev. A Kiev, j`avais retenu que Gorbatchev était en train de penser à un système fédératif et même d`indépendance. La Lithuanie a mis peut être un empressement maladroit.) (Ils n`ont plus de marge de manoeuvre.) (S´ils sont fanatiques cela finira dans le sang. Et nous n`enverrons pas notre armée.).*

[22] Prancūzijos prezidento F. Mitterrand'o ir Vokietijos kanclerio H. Kohlio 1990-04-26 laiškas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui.

[23] *Reuters* pranešimas iš Kopenhagos 1990-04-30.

kad laiškas yra „arti tos pozicijos, kurios laikosi sovietų vadovybė“. Norėdamas parodyti savo nuoširdumą, Kremlius pažadėjo svarstyti galimybę sumažinti 50 proc. dujų embargą Lietuvai[24].

Gegužės pradžioje situacija dar buvo neaiški. Gegužės 2 d., atsakydamas į F. Mitterrand'o ir H. Kohlio laišką, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis išsiuntė atsakomąjį laišką prezidentui F. Mitterrand'ui, kuriame pranešė apie Lietuvos siekį derėtis su Maskva dėl visko, *išskyrus valstybės nepriklausomybę*. Be to, jis prašė F. Mitterrand'ą ir H. Kohlį informuoti sovietų vadovus, kad Lietuva yra pasirengusi „svarstyti“ laikiną suverenaus Lietuvos parlamento naujausių teisinių sprendimų sustabdymą[25].

Padėtis buvo dramatiškai sudėtinga. Tai iliustruoja šis Prancūzijos ambasadoriaus Maskvoje Jeano Marie Mérillono gegužės 3 d. pranešimas apie pokalbį su Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuolatiniu atstovu Maskvoje Egidijumi Bičkausku – „Mes norime derėtis. Mes tai sakome kiekvieną dieną. Maskva atsisako. <...> Aš [Bičkauskas] net negaliu pasiekti [SSRS vadovybės].“[26]

Prasidėjo Lietuvos vadovų vizitai į užsienį. Gegužės 10 d. Eliziejaus rūmuose Prancūzijos prezidentas priėmė Lietuvos Respublikos Ministrę Pirmininkę Kazimierą Prunskienę. Pokalbyje su Ministre Pirmininke F. Mitterrand'as iš karto pabrėžė, kad Lietuva Prancūzijai yra labai svarbi ir kad lietuvių tauta tikrai turi teisę į savo suverenitetą. Tačiau realybė buvo tokia, kad Lietuva buvo *absorbuota* į SSRS. Ir SSRS disponuoja karinėmis pajėgomis. O Lietuva jų neturi. F. Mitterrand'as nenori jėgų išbandymo, kuris galėtų tik pakenkti Lietuvos žmonėms kaip silpnesnei pusei, o tai taip pat pakenktų SSRS ir Europos santykiams. Prancūzijos prezidentas Lietuvos Ministrei Pirmininkei tiesiai pasakė: „Jūs blogai sureagavote į vokiečių ir prancūzų laišką“. Jis nematė kito kelio, kaip tik dialogą. „Gorbačiovas buvo priblokštas jūsų populistinių reikalavimų“. F. Mitterrand'as užsiminė, kad jis neketina būti tarpininkas, „bet jei aš galiu padėti, tai padėsiu“. Pokalbio su K. Prunskiene pabaigoje jis pasakė: „Mūsų – vokiečių ir prancūzų iniciatyva – gali turėti vieną iš dviejų pasekmių: palengvinti dialogą arba suerzinti sovietus, nes kai valstybės vadovas [F. Mitterrand'as] ir vyriausybės vadovė [K. Prunskienė] konsultuojasi dėl Lietuvos, kuri pagal griežtą teisės aiškinimą <...> vis dar yra SSRS dalis, tai [F. Mitterrand'o ir K. Prunskienės pokalbis] patvirtina Lietuvos egzistavimą. Ar šis [F. Mitterrand'o ir H. Kohlio] laiškas supykdė Gorbačiovą? Nežinau. Nors sovietų emisarai nuo tada išliko tikrai draugiški. Planuoju aplankyti [Gorbačiovą] gegužės 25 d. Tikėtina, kad [derybų] galimybė egzistuoja.“[27]

Kitą dieną K. Prunskienė susitiko su Vokietijos kancleriu H. Kohliu. „Dėl mūsų glaudaus sutarimo Lietuvos klausimu“ H. Kohlis 1990 m. gegužės 15 d. parašė laišką prezidentui F. Mitterrand'ui, norėdamas informuoti apie „gegužės 11 d.

[24] BESCHLOSS, TALBOTT, 13 išnaša.
[25] V. Landsbergio 1990-05-02 laiškas F. Mitterrand'ui.
[26] Prancūzijos ambasadoriaus Maskvoje diplomatinė telegrama, TD Moscow 3522, 1990-05-03.
[27] F. Mitterrand'o ir K. Prunskienės pokalbio įrašas, 1990-05-10.

vykusią diskusiją su Lietuvos Ministre Pirmininke ponia Prunskiene[28].“ Šiame laiške H. Kohlis pirmiausia palygino Ministrę Pirmininkę su Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku V. Landsbergiu: „Man susidarė įspūdis, kad Lietuvos premjerė demonstruoja politinį supratimą (angl. *level-headedness*) ir kad [ji] iš esmės yra atvira dialogui ir kompromisui, tai požiūris, kuris tam tikru mastu prieštarauja Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio pozicijai. Štai kodėl aš jai pasiūliau, kad *ji asmeniškai vestų būsimas derybas su Maskva*.“[29]

H. Kohlis vykdė visai kitokią politiką nepriklausomos Lietuvos atžvilgiu. 1990 m. balandžio mėnesį draugišku gestu M. Gorbačiovui, įformintu kaip H. Kohlio ir F. Mitterrand'o laiškas, paragino Lietuvą sustabdyti „nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos deklaracijos taikymą“, kad būtų palengvintos derybos tarp „atsiskyrusios Baltijos respublikos ir Maskvos vyriausybės“. 1990 m. gegužę H. Kohlis informavo G. Bushą apie savo pokalbius su Lietuvos Respublikos Ministre Pirmininke K. Prunskiene. H. Kohlis teigė K. Prunskienei išsakęs tiesiai į veidą, kad jūs „*beveik viską padarėte ne taip.* Pasakiau jai, kad mes visi jus užjaučiame, bet jei įstumi Gorbačiovą į kampą, tu pats pakenki savo reikalui – kaip Rytų Vokietija 1953 m. ir Vengrija 1956 m.“[30] Vokietijos kanclerio įtūžis buvo suprantamas, nes vykdė Vokietijos suvienijimą ir norėjo būti pirmuoju suvienytos Vokietijos vadovu, todėl Lietuva turėjo būti pastumta į nuošalę. Ir ne tik tai. H. Kohlis taip pat palaikė M. Gorbačiovo siekį – *suskaldyti* Lietuvos Respublikos vadovybę.

JAV valstybės sekretorius J. Bakerio artimas patarėjas Dennis Rossas pastebėjo, kad sovietai mato konfliktą Lietuvos vadovybėje tarp V. Landsbergio ir sukalbamesnės K. Prunskienės. M. Gorbačiovui atrodė, kad pagaliau jis rado sprendimą, kaip suvaldyti Vilnių[31]: *suskaldyti* Lietuvos Respublikos vadovybę ir taip *sužlugdyti* Nepriklausomybės siekimą.

1990 m. gegužės 3 d. JAV prezidentas G. Bushas susitiko su Lietuvos Respublikos Ministre Pirmininke K. Prunskiene, kuri buvo atvykusi su „privačiu vizitu“. Susitikimas įvyko Baltųjų rūmų Ovaliajame kabinete, tiesa, K. Prunskienė buvo įleista ne per paradinį įėjimą. Susitikimas truko 45 minutes. Po susitikimo K. Prunskienė pasakė, kad nėra tikra, kokį kelią G. Bushas pasirinks: „Man susidarė įspūdis, kad prezidentas nesiruošia apleisti šio proceso, kad jis nesiruošia jo ignoruoti“. Prunskienė pareiškė, kad vis dėlto Lietuva gali „laikinai sustabdyti“ su nepriklausomybe susijusių įstatymų įgyvendinimą, kaip siūlė prancūzai ir vokiečiai, „jei būtų tarptautinės garantijos“. Ji išvardijo G. Bushui „garantijų“ turinį – tarptautinis Lietuvos nepriklausomybės, dabartinis vyriausybės *de facto* ir Lietuvos teritorijos integralumo pripažinimas. K. Prunskienė JAV Senato ir Atstovų rūmų komisijoje pareiškė, kad „net pasaulio numylėtinis [Gorbačiovas] neturi

[28] H. Kohlio laiškas F. Mitterrand'ui, 1990-05-15.
[29] *Ibid.*
[30] 1990 m. gegužės 17 d. Prieiga per internetą: <https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1990-05-17--Kohl%20[1].pdf>.
[31] BESCHLOSS, TALBOTT, 13 išnaša.

monopolistinių teisių spręsti kitų tautų likimą“. Lietuvos Respublikos Ministrė Pirmininkė paprašė G. Bushą pabūti tarpininku, kai susitiks su M. Gorbačiovu[32].

1990 m. birželio 3 d. JAV prezidentas G. Bushas ir sovietų lyderis M. Gorbačiovas baigė viršūnių susitikimą Vašingtone nepasiekę susitarimo dėl Vokietijos suvienijimo. JAV reikalavo, kad suvienyta Vokietija liktų Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos nare, o M. Gorbačiovas pasiūlė, kad Vokietija būtų NATO ir komunistinio bloko Varšuvos pakto nare vienu metu.

Viršūnių susitikimo darbotvarkėje buvo ir klausimas dėl Lietuvos, kuri paskelbė savo nepriklausomybę. Kremlius į tai atsakė įvesdamas ekonomines sankcijas ir grasindamas karine intervencija.

Čia svarbu paminėti, kad Baltijos Valstybių Taryba buvo atsiuntusi bendrą pareiškimą, kuriame nurodė, kad M. Gorbačiovas neturi įgaliojimų joms atstovauti viršūnių susitikime.

Dviejų krizių laikotarpis tęsėsi toliau. Nė viena krizė nebuvo išspręsta.

1990 m. gegužės 9 d. Didžiosios Britanijos premjerė Margaret Thatcher paragino atvykusią Lietuvos Respublikos Ministrę Pirmininkę K. Prunskienę ieškoti kompromisų su M. Gorbačiovu. Susitikimas vyko vieną valandą ir 20 minučių Dauningo gatvėje (angl. *Downing Street*) 10. K. Prunskienė išreiškė viltį, kad M. Thatcher neliks nuošalyje (nuo Lietuvos nepriklausomybės reikalų) ir pasinaudos gerais santykiais su M. Gorbačiovu. Tačiau M. Thatcher atsakė K. Prunskienei, kad nors Didžioji Britanija niekada nepripažino 1940 m. sovietų įvykdytos Lietuvos aneksijos ir dabar simpatizuoja jos nepriklausomybės troškimui, ji pasisako už kompromisinį sprendimą, išsaugosiantį Rytų ir Vakarų santykių naudą, kurią atnešė M. Gorbačiovo politika.

M. Thatcher požiūris, skatinantis dialogą ir kompromisą, buvo pristatomas kaip koordinuoto NATO nuostatų dalis. Prezidentas G. Bushas jau anksčiau buvo susitikęs su K. Prunskiene Vašingtone, o vėliau Prancūzijos prezidentas F. Mitterrand'as ir Vakarų Vokietijos kancleris H. Kohlis kartu paragino Lietuvą sustabdyti kai kuriuos veiksmus, kurių buvo imtasi po nepriklausomybės atkūrimo.

M. Thatcher nerimavo, kad M. Gorbačiovas patiria vis didesnį sovietų armijos spaudimą imtis griežtų veiksmų Lietuvoje ir kad jis sugriežtino sovietų pozicijas derybose su JAV ir NATO aljansu dėl ginklų kontrolės. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius Douglasas Hurdas taip pat teigė, kad baiminamasi, jog Sovietų Sąjunga „*sparčiai juda prie sumaišties būsenos*“.

M. Thatcher dažnai ragino savo partnerius Europos Bendrijoje būti atsargius ir vengti pareiškimų apie Lietuvą ar kitus dalykus, kurie keltų pavojų M. Gorbačiovo pozicijai[33]. Po tokios Londono pozicijos sunku neprarasti tikėjimo ir susitvardyti.

Nereikia užmiršti ir to fakto, kad tuo pačiu metu Vašingtonas, Bona, Paryžius ir Londonas ieškojo sėkmingo *du plius keturi* derybų dėl Vokietijos suvienijimo

[32] Lithuanian asks Bush for Recognition. *The Washington Post*, 1990-05-04.

[33] Evolution in Europe; Thatcher Urges Lithuanian to Compromise with Soviets. *The New York Times*, 1990-05-10.

sprendimo. Jų požiūriu, skatinimas pradėti Lietuvos ir Sovietų Sąjungos derybas atrodė praktiškiausias sprendimas. Dialogas galėjo sušvelninti įtemptą situaciją ir pašalinti Vakarams keliamą grėsmę ryžtingiau įsikišti, todėl šios Vakarų valstybės spaudė Lietuvą ieškoti kompromiso.

Reikėjo pasodinti SSRS politinę valdžia prie derybų stalo su *atkurtos* Lietuvos Respublikos vadovybe. Tačiau kaip? F. Mitterrando pokalbis su M. Gorbačiovu net ir po F. Mitterrando ir H. Kohlio laiško nepasiekė jokio proveržio šiuo klausimu. Nepaisydamas to, gegužės 28 d. laiške JAV prezidentui G. Bushui jis rašo: „Gorbačiovas yra atviras dialogui, bet nėra pasirengęs atsitraukti pagrindiniuose dalykuose. Jis, man regis, neatmeta galimybės derėtis, *bet [bus tam atviras] tik praėjus tam tikram laikui*."[34] Šis „tam tikras laikotarpis" truko mėnesį – iki birželio 30 d. Vėliau, 1990 m. spalio 11 d., Eliziejaus rūmuose per pokalbį su F. Mitterrandu V. Landsbergis jam pasakys: „Nuo balandžio mėnesio mes padarėme labai didelę pažangą – dėl jūsų pagalbos."[35]

Diplomatija yra informacijos rinkimas apie mums svarbias užsienio valstybes ir jos politikus. Visų pirma – per tiesioginius diplomatinius susitikimus. Čia svarbiausia yra glaudūs santykiai. Taigi turėjome keturių valstybių vadovų poziciją iš G 7. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija surinko informaciją apie šių valstybių parlamentinių partijų nuomones, taip pat ir apie Italijos, Kanados ir Japonijos vyriausybių nusistatymą[36]. Reikėjo priimti sprendimą Lietuvoje.

Kovo 11-osios akto moratoriumo „preambulė": deputatų diskusijos Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje

1990 m. birželio 15 d. K. Prunskienė pasakė, kad „kalbės ne taip jausmingai, daugiau kaip praktikė. <...> Derybos prasidės, jei AT padarys atitinkamą nuolaidą. Du Maskvos pasiūlymai, kuriuos pateikė Ryžkovas: 1) dalyvauti sąjunginėje sutartyje (ją tobulinant, rengiant, net jei ir neprisijungsime); 2) tapti nepriklausoma valstybe (kaip Suomija, Švedija). Tokiu atveju grasinama apkarpyti teritoriją (Klaipėda, Vilniaus kraštas), be to, neteksime rinkos lengvatų."

1990 m. birželio 17 d. V. Landsbergis teigė: „<...> 2) jei reikia žingsnio, tai kokio? Galimi žingsniai: I. Moratoriumas. II. Mitterrando–Kohlio linija (Gorbačiovas sako, kad to neužtenka jo konservatoriams). III. Moratoriumas, apkrautas sąlygomis." Anot Č. V. Stankevičiaus, „[č]ia kompartijos politika – spausti AT, padarius neatšaukiamą veiksmą."

1990 m. birželio 18 d. K. Prunskienė sakė moratoriumo galimybę paskelbusi tam, kad Lietuvos klausimas būtų gvildenamas pasaulyje. Esą tarptautiniai teisininkai čia nemato nieko blogo, nes suverenas pats sustabdo savo aktus. Beveik ir nereikia Kovo 11-osios akto, nes ir be jo viskas yra kituose aktuose. Visuomenę reikia pratinti prie svarstymo.

[34] F. Mitterrando laiškas G. Bushui,1990-05-28.
[35] F. Mitterrando ir V. Landsbergio pokalbio įrašas,1990-10-11.
[36] Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos keliolika *pro memoria*.

1990 m. birželio 26 d. V. Landsbergio teigimu, „Sovietų Sąjungos vadovybei nepakako Kohlio–Mitterrand'o pasiūlymo, dabar keliamas klausimas dėl Kovo 11-osios akto. <...> Mūsų oponentai reikalauja Kovo 11-osios akto sustabdymo, bet gal būtų galima svarstyti atskirus Akto punktus. <...> Perskaitęs visus 8 variantus, Gorbačiovas išdėstė savo ir Sovietų Sąjungos vadovybės poziciją: jūs einate savo keliu, per mažai dėmesio kreipdami į naują situaciją Sovietų Sąjungoje (kitokios SSRS projektas). Respublikos svarsto sutarties atnaujinimą. Toje naujojoje Sąjungoje bus užtikrinta galimybė respublikoms įgyvendinti savo savarankiškumą ir išlaikyti bendradarbiavimą. Jūs turite padaryti tą politinį sprendimą (paskelbti Kovo 11-osios akto moratoriumą, pristabdymą). <...> Jei padarysit tą žingsnį, tai grįžtume į kovo 10-ąją, būtų panaikintos visos negerovės, susikaupusios per tą laiką. Mes jums siūlome asocijuotos valstybės statusą. Jei išeisite iš SSRS, tada susiklostys visai kitokie ryšiai be lengvatų, kaip su kita valstybe. <...>"

K. Prunskienė kalbėjo: „Tai, ką mes darome, reiškia nepriklausomos valstybės įtvirtinimą. Reikia susitarti su Sovietų Sąjunga. Ar yra kitas būdas be susitarimo išspręsti visus klausimus? Kaip politinis dokumentas Kovo 11-osios aktas padarė didžiulį darbą. Kame rizika? Neaišku, kada bus derybos, ar jos bus, bet viskas mūsų rankose. Iš kur ta baimė? Gorbačiovas man paskambino pusę pirmos Lietuvos laiku, lygiai po dviejų valandų, kai Landsbergis išėjo iš jo kabineto. Pokalbis buvo betarpiškas. Štai pagrindiniai teiginiai, kuriuos jis prašė perduoti parlamentui: mes pritariame moratoriumui pagal tą interpretaciją, kurią išdėstė Landsbergiui Gorbačiovas. Moratoriumo priėmimas nereiškia grįžimo į kovo 10-ąją. Nuimsim blokadą. Reikia eiti pirmyn. Jis davė suprasti, kad laukia iš mūsų veiksmo. Kažin, ar bus palankesnės sąlygos vėliau."

1990 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė tokį **pareiškimą**: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, būdama ir likdama Tautos ir Valstybės suverenių galių reiškėja, atkurdama nepriklausomą Lietuvos valstybę ir visų tų galių vykdymo tikslu siekdama tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos derybų su TSR Sąjunga, skelbia nuo tokių derybų pradžios 100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, tai yra sustabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus. Lietuvos Respublikos–TSR Sąjungos derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotųjų delegacijų specialiu protokolu. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali moratoriumą pratęsti arba atšaukti. Moratoriumas savaime netenka galios, nutrūkus deryboms. Jeigu dėl kurių nors įvykių arba aplinkybių Lietuvos Respublikos šio šaukimo Aukščiausioji Taryba negali normaliai vykdyti valstybinės valdžios funkcijų, moratoriumas tuo pačiu momentu netenka galios."

Iš Aukščiausiosios Tarybos stenogramos aišku tik tiek, kad už šį pareiškimą balsavo 69 parlamentarai, 35 buvo prieš, 2 susilaikė. Sąjūdžio remti deputatai suskilo. Kaip įvykių dalyvis, galiu pasakyti, kad vieningai už *moratoriumą* balsavo tik visų rūšių komunistai – LKP bei LKP (TSKP) deputatai ir Centro

frakcija, kuriai daugiausia priklausė Sąjūdžio remti LKP nariai[37]. V. Landsbergis ir K. Prunskienė balsavo už moratoriumo įvedimą. Tačiau tai buvo daug diskutuotas ir sąmoningas sprendimas. Ir tai labai svarbu ateičiai – sugebėti *priimti demokratinius sprendimus egzistencinės grėsmės akivaizdoje*. Be to, mums reikėjo išlikti civilizuotiems ir demokratiškiems Vakarų akyse. Lietuviams nepakanka būti drąsiems ir ištvermingiems, bet dar būtina būti artimiems ir suprantamiems.

Vis dėlto ekonominė blokada sustiprino Lietuvos ***tarptautinio subjekto***, o ne objekto įspūdį Vakarų vyriausybių akyse. Lietuva turi *savo dienotvarkę*. Seniai žinoma, kad aplinka susidaro aplink ką nors. Pradžioje turėjo būti Kovo 11-osios akto Lietuva ir tik po to – apie ją susitelkusi jos tarptautinių rėmėjų koalicija. Tik tokia įvykių seka.

1990 m. liepos 1 d. Kremlius atšaukė blokadą.

De jure atkurtos Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, priėmusi visiškai formalų pareiškimą, pasiekė pergalę *de facto* SSRS sukeltame, beveik tris mėnesius trukusiame ekonominiame kare. Maskva nusileido Vilniui. Kovo 11-osios aktas buvo išsaugotas. Tačiau tuo *Lietuvos krizė* tarptautinėje arenoje nesibaigė.

Šitoje vietoje *dvi krizės* buvo atskirtos viena nuo kitos: 4 + dvi Vokietijos ir 4 + Lietuva. Iš pažiūros situacija SSRS atrodė ramesnė ir H. Kohlis galėjo pabaigti paskutinius tarptautinius Vokietijos suvienijimo reikalus. *Vokietijos krizės* sprendimas ėjo į pabaigą. Toje *ekonominės blokados diplomatijoje* mums pavyko pasiekti, kad Lietuvos okupacijos nepripažinimas *de jure* tapo dabartiniu nauju Vakarų įsipareigojimu *de facto*. Lietuva pradėjo savo užsienio politikos diversifikavimo strategiją. Lietuvos nepasisekė izoliuoti tarptautinėje arenoje.

M. Gorbačiovui ir toliau reikėjo pinigų iš Vakarų, kad išlaikytų griūvančią, bet dar nesugriuvusią SSRS. O Vakarų demokratinėms vyriausybėms *dviejų krizių* sąlygomis reikėjo apsispręsti dėl naujos ekonominės paramos sovietų lyderiui. *Kovo 11-osios akto Lietuva tapo* ***blokuojančiu veiksniu*** *SSRS finansuoti iš Vakarų pinigų*. Tai silpnino Sovietų Sąjungos režimą.

JAV prezidento G. Busho pozicija 1990 ir 1991 metais buvo tokia: esminė reforma Sovietų Sąjungoje turėjo būti vykdoma *pirmiau*, nei bus skirta Vakarų finansinė pagalba. Jo daroma prielaida buvo tokia: nesant finansinės paramos sąlygų bus iššvaistyti ištekliai ir nieko nebus padaryta, kas skatintų SSRS perėjimą į rinkos ekonomiką. G. Bushas turėjo tris kriterijus kaip būtinus JAV finansinės pagalbos *sąlygai*: 1) SSRS turi nustoti subsidijuoti Kubos komunistinį režimą; 2) *M. Gorbačiovas turi gerbti Baltijos valstybių apsisprendimą ir nepriklausomybę*; 3) sustabdyti branduolinio ginklavimosi lenktynes ir iki 1991 m. sudaryti START sutartį[38].

[37] ČEPAITIS, V. Nepriklausomybės blokada. *Kultūros barai*, 2013, Nr. 12.

[38] Memorandum of Conversation between George Bush and Mikhail Gorbachev, 2 June 1990. Iš SAVRANSKAYA, S.; BLANTON, T. eds. *The Last Superpower Summits. Gorbachev, Reagan, and Bush. Conversations that Ended the Cold War.* Budapest: Central European University Press, 2016, p. 683–694.

Tuo tarpu H. Kohlio vyriausybė Vokietijoje užėmė kitokią poziciją. Vokietijos kancleris nesijaudino dėl G. Busho pasaulinių rūpesčių. H. Kohlis norėjo Vokietijos susivienijimo ir buvo pasirengęs panaudoti precedento neturintį finansinės pagalbos paketą kaip *pirklišką diplomatiją*. G. Bushas aiškiai pasakė, kad tikisi, jog vokiečiai padengs didžiąją dalį bet kokios ekonominės pagalbos, kurios reikalauja M. Gorbačiovas, kad pateisintų Rytų Vokietijos praradimą. „Sovietai derasi. Tačiau tai gali baigtis piniginiu reikalu. Jiems reikia pinigų", – sakė H. Kohlis[39]. Iš tiesų H. Kohlio „Ostpolitik" (Rytų politikos) komponentus sudarė *prekyba* ir *kreditai*[40]. Ekonomika buvo esminis jo suartėjimo su M. Gorbačiovu pagrindas[41].

Maskva norėjo 20–25 milijardų Vokietijos markių paskolos. 1990 m. gegužės 4 d. Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministras Eduardas Ševardnadzė paprašė H. Kohlio didelės finansinės pagalbos M. Gorbačiovo „perestroikai" palaikyti[42]. Siųsdamas E. Ševardnadzę prašyti pinigų, M. Gorbačiovas susiejo finansinės pagalbos ir Vokietijos suvienijimo klausimo sprendimą. Tuo metu SSRS išgyveno finansinio likvidumo krizę: Sovietų Sąjunga *nebegalėjo pati* pasiskolinti pinigų tarptautinėje kredito rinkoje[43].

SSRS ieškojo investicijų savo ateičiai: „Mums reikia deguonies, kad *išgyventume dvejus ar trejus metus*" (M. Gorbačiovas)[44]. 1990 m. gegužės 17 d. H. Kohlis siekė, kad M. Gorbačiovas liktų valdžioje, todėl nuvyko į Vašingtoną ir bandė įtikinti G. Bušą, kad būtina paskolinti pinigų Maskvai. H. Kohlis paklausė G. Busho: „Ar norime jam padėti, ar matyti jo vietoje ką nors kitą? Manau, kad tai jis."

Tačiau G. Bushas nepritarė minčiai, kad Vakarai turėtų skolinti pinigų Sovietų Sąjungai 1990 m. gegužės mėn. aplinkybėmis: „Mes negalime duoti pinigų, kol nematome reformų", – pabrėžė G. Bushas[45]. Taigi 1990 m. birželio mėn. H. Kohlio vyriausybė priėmė sprendimą *vienašališkai* suteikti didžiulę finansinę pagalbą Maskvai, kad sustiprintų SSRS režimo ekonomiką. „Deutsche Bank" ir „Dresdner Bank" suteikė Sovietų Sąjungai 5 milijardų Vokietijos markių paskolą su valstybės garantija. Vokietijos paskolos sukūrė idealias sąlygas H. Kohlio ir M. Gorbačiovo viršūnių susitikimui 1990 m. liepą.

---

[39] Memorandum of Conversation between George Bush and Helmut Kohl, 24 February 1990. Prieiga per internetą: <https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1990-02-24--Kohl.pdf>.

[40] KIENINGER, S. *The Diplomacy of Detente Cooperative Security Policies from Helmut Schmidt to George Shultz*. London: Routledge, 2018.

[41] Memorandum of Conversation between Mikhail Gorbachev and Helmut Kohl (Excerpts), 24 October 1998. Iš GALKIN, A.; TSCHERNJAJEW, A. eds. *Michail Gorbatschow und die deutsche Frage*. Munich: Oldenbourg Verlag, 2012, p. 122–126. Vokiškas redaguotas įrašas yra 1988 m. Akten zur Auswдrtigen Politik tome, išleistame 2019 m. birželio mėn.

[42] Memorandum of Conversation between Kohl and Shevardnadze, 4 May 1999. Iš KUESTERS, H. J.; HOFMANN, D. eds. *Dokumente zur Deutschlandpolitik (DzD), Deutsche Einheit, Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*. Munich: Oldenbourg Verlag, 1998, p. 1084–1090; TELTSCHIK, op. cit., p. 218–221.

[43] BARTEL, F. *The Triumph of Broken Promises. Oil, Finance, and the End of the Cold War.* PhD Dissertation, Cornell University, 2017.

[44] Memorandum of Conversation between Teltschik and Gorbachev, 14 May 1990. Iš *DzD, Deutsche Einheit*, op. cit., p. 115. Žr. Teltschik, op. cit., p. 230–235. TELTSCHIK, H. Berlin: Siedler Verlag, 1991.

[45] Memorandum of Conversation between Bush and Kohl, 17 May 1990. Prieiga per internetą: <https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1990-05-17--Kohl%20[1].pdf>.

1990 m. vasarą kitas H. Kohlio žingsnis buvo Vakarų – G 7 ir Europos Bendrijos – ekonominės pagalbos *SSRS išsaugoti* koordinavimas. Tačiau jam nepasisekė.

1990 m. liepos 10 d. G 7 viršūnių susitikime Hiustone G. Bushas dar kartą pabrėžė, kad kol nebus *sąlygų*, tol bus švaistomi ekonominiai ištekliai ir SSRS neskatins pereiti į rinkos ekonomiką. Jis tvirtino, kad „sovietai nebuvo labai konkretūs sakydami, ką jie darys su šiais pinigais. <...> Be reformų nebus ir augimo. Šiuo metu didelė Vakarų pagalba jam [Gorbačiovui], kai nėra rinkos reformų, nebūtų veiksminga, nepadidintų produktyvumo ir augimo, nepadidintų sovietų gebėjimo grąžinti vakarietiškas paskolas.“[46] H. Kohlis paprieštaravo ir pasisakė tiesiog už *besąlygiškai* teikiamą paskatą, palengvinančią reformas Sovietų Sąjungoje. JAV prezidento G. Busho patarėjas nacionalinio saugumo klausimais Brentas Scowcroftas pažymėjo, kad „*pagrindinės kliūtys yra Lietuva* ir Kuba – bendradarbiavimo santykiams palaikyti“ su SSRS[47].

H. Kohlio ir G. Busho priešingos nuomonės aiškiai parodo, kad Vokietijos kancleris vienpusiškai siekė savo nacionalinio tikslo, nepaisydamas Baltijos šalių ir Vakarų Vokietijos tradicinio įsipareigojimo aktyviai propaguoti tautų apsisprendimo teisę.

Hiustono viršūnių susitikime G 7 sutarė pavesti Tarptautiniam valiutos fondui (TVF) parengti SSRS ekonominės būklės ir galimos reformos studiją.

1990 m. gruodžio 21 d. TVF pateikė 2000 puslapių SSRS ekonomikos analizę. Buvo padaryta išvada, kad M. Gorbačiovo „perestroika“ (struktūrinės reformos) *tik vos vos palietė Sovietų Sąjungos ekonominių problemų paviršių*. TVF reikalavo didelių struktūrinių reformų kaip *išankstinės paskolų sąlygos*. Be to, TVF tyrimas perspėjo dėl skubotos ir tiesioginės finansinės pagalbos, teigdamas, kad „data, *kada prasidės* plataus masto ekonominė reforma, *nėra žinoma* <...>.“[48] Visi, perskaitę TVF ataskaitą, suprato, kad tuo metu M. Gorbačiovas savo „SSRS ekonominę reformą“ supakavo kaip katės maiše pirkinį – siūlė Vakarų valstybėms rizikuoti įsigyti kažką, prieš tai neapžiūrėjus. Kaip žinome, posakis „pirkti katę maišę“ kilęs iš žinomo anekdoto apie sukčių, bandžiusį kaip paršą parduoti katę maiše.

---

[46] Memorandum of Conversation, First Main Plenary Session of the 16th Economic Summit of Industrialized Nations, 10 July 1990. Prieiga per internetą: <https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1990-07-10--Mitterrand%20[1].pdf>.

[47] Memorandum for the Record “Aid to the Soviet Union”, 29 May 1990. Iš: George H. W. Bush Presidential Library (GHWBPL), Brent Scowcroft Collection, USSR-Collapse Files, US-Soviet Chronological Files, Folder 91118-02.
Memorandum of Conversation, Second Main Plenary Session of the 16th Economic Summit of Industrialized Nations, 10 July 1990. Prieiga per internetą: <https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1990-07-10--Mitterrand%20[2].pdf>.

[48] *International Monetary Fund / The World Bank / Organization for Economic Cooperation and Development / European Bank for Reconstruction and Development. The Economy of the USSR. Summary and Recommendations (Executive Summary).* Washington DC: The World Bank, December 1990, p. 48. Kontekstui suprasti žr. BOUGHTON, J. M. *Tearing Down Walls. The international Monetary Fund 1990–1999.* Washington, DC: The International Monetary Fund, 2012. Prieiga per internetą: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/history/2012>. Nuo 1990 m. rugpjūčio mėn. TVF pradėjo siųsti deryboms reikalingų faktų surinkimo misijas į Sovietų Sąjungą. Plačiau žr.: IMF Archives, Alan Whittome Papers, Box 3.

Tarptautinis Vakarų finansinės pagalbos koordinavimas su SSRS žlugo dėl kelių priežasčių: Sovietų Sąjunga nesugebėjo parengti įtikinamo visapusiško ekonomikos ir finansų reformos plano, atsisakyti paramos komunistinei Kubai ir *sustabdyti agresijos prieš Baltijos valstybes*; JAV prezidento G. Busho administracija, kiti Vakarų partneriai ir tarptautinės finansų institucijos nebuvo pasirengę skolinti M. Gorbačiovui didelių piniginių lėšų tokiomis aplinkybėmis; Vokietija pati viena *negalėjo* palaikyti reikalingo piniginių lėšų lygio Maskvai (SSRS išsaugoti) dėl milžiniškų Vokietijos suvienijimo išlaidų.

Tai kiek gi reikėjo pinigų M. Gorbačiovo „perestroikai" finansuoti? TVF analitikai nustatė, kad *„numatyta, bet nenurodyta (neapskaityta) programa, kuriai norėta gauti Vakarų finansinės pagalbos, sudarė maždaug 150 milijardų JAV dolerių per 5–6 metus*, iš kurių JAV būtų prašoma tiesiogiai prisidėti tik 3 milijardais JAV dolerių per metus."[49] Taigi M. Gorbačiovas, pats nesuprasdamas savo „perestroikos" finansinės apimties, prašė iš Vakarų demokratinių vyriausybių didelės sumos pinigų. Tuo tarpu visas SSRS BVP buvo lygus 2,65 trilijono JAV dolerių[50].

Kaip pasikeitė Vakarų požiūris? Vakarų savivokos procesas, prasidėjęs nuo Lietuvos ekonominės blokados ir užtrukęs iki 1990 m. pabaigos, privertė suprasti faktą, kad SSRS neturi *realios* ekonominės reformų programos. SSRS demonstravo keistą derinį: sovietų ekonominį silpnumą ir karinės galios mišinį. Kremlius norėjo išvengti prestižo praradimo Vakarų akyse, siekė paslėpti visišką SSRS ekonomikos žlugimo faktą. Tai rodė pozicijos silpnumą.

M. Gorbačiovo situacija namie nebuvo visiškai bejėgiška. Užsienio politikos lygmeniu jis mokėjo panaudoti savo susilpnėjusią padėtį kaip sverto priemonę pabrėždamas savo, kaip sovietų prezidento, vaidmens svarbą: „Jei man kas nors nutiks, tai paveiks visą santykių spektrą visose tarptautinės politikos sferose."[51]

Tapo akivaizdu, kad M. Gorbačiovas prarado gebėjimą vadovauti procesams, kuriuos jis inicijavo tiek namie, tiek užsienyje, ir jo tuščios improvizacijos stilius jau 1990 m. antroje pusėje buvo visiškai suvoktas. Šioje atmosferoje M. Gorbačiovo prioritetu tapo politinis savęs išsaugojimas ir Sovietų Sąjungos gelbėjimas nuo griūties. Dėl to jis *pats kreipėsi pagalbos į „kietosios" linijos šalininkus*: tai liudija SSRS vidaus reikalų ministro Vadimo Bakatino pakeitimas į latvį, komunistinį dogmatiką, generolą pulkininką Borisą Pugo (būsimą 1991 m. rugpjūčio pučo perversmininką, GKČP narį). Ironiška, kad tuo pat metu M. Gorbačiovas prašė Vakarų ekonominės pagalbos.

Vakarų parama M. Gorbačiovui dabar galėjo būti pagrįsta tik argumentu į asmeninį jo valdymo tęstinumą ir būtent tai buvo pagrindas, kuriuo M. Gorbačiovas rėmė savo draugystę su H. Kohliu ir G. Bushu. Apie principines *politines reformas* nebebuvo jokios kalbos.

---

[49] Memorandum from Adrienne Cheasty to Massimo Russo, "The Yavlinsky Program for Soviet Reform: A Summary," 5 June 1991. Iš: IMF Archives, EURAI Country Files, Box 187, File 3.

[50] USSR economy, 1990 CIA: The World Factbook.

[51] Vast Aid Effort Needed to Revive a sickly Giant. *Washington Post*, 1990-12-21.

Kaip pasikeitė Lietuvos požiūris? Buvo patikėta, kad ekonomiškai galime išgyventi patys. 1990 m. ekonominė blokada parodė, kad politinės nepriklausomybės atgavimas, *egzistencinės grėsmės panaikinimo* klausimas yra *svarbesnis* nei ekonominis. Politinės nepriklausomybės pripažinimo *sulėtinimas* kėlė ekonominio išgyvenimo klausimą: kuo ilgiau truks, tuo mažiau bus palaikymo. Toks buvo ekonominės blokados tikslas. Kita vertus, vis dar reikėjo atsakyti į klausimą, kokia turėtų būti Lietuvos ekonominė politika vis dar SSRS okupacijos sąlygomis? Kaip šiek tiek apsaugoti Lietuvos ūkį nuo kylančio SSRS ekonominio chaoso? Turint omenyje, kad M. Gorbačiovo naujas naratyvas buvo „*SSRS išsaugojimas svarbiau nei ekonominės reformos*“, tai vedė prie atviros karinės jėgos panaudojimo galimybės. Todėl laikotarpis nuo 1990 m. balandžio 18 d. (ekonominės blokados pradžios) iki *1991 m. sausio 10 d.* turi būti nagrinėjimas ir suprastas kaip vientisas. Jo pabaigą žymi ne laiku, neišsamiai parengtas ir klaidingomis prielaidomis besiremiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimas padidinti pagrindinių maisto produktų kainas. Vyriausybė buvo pakeista. Taip atėjo Lietuvos ekonomikos *nereformuojamumo* SSRS sudėtyje suvokimas. Tokios sąvokos kaip „ekonominė SSRS federacija“ ar „konfederacija“ buvo išmestos į šiukšlių dėžę. Tai buvo *naivaus sovietinio ekonomizmo* pabaiga Lietuvoje. Tapo aišku, kad Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas yra būtina ir vienintelė sąlyga normaliai ekonomikai funkcionuoti. Be to, *Kovo 11-osios akto Lietuva* ***vien tik savo buvimu*** sėkmingai stabdė (blokavo) SSRS „perestroikos“ finansavimą iš Vakarų demokratinių valstybių pinigų. Dėl to SSRS silpnėjo.

Vakarų vyriausybių ir Lietuvos apmąstymai apie SSRS ekonominę būklę vyko *tuo pačiu metu*, sinchroniškai.

Europos saugumo konfigūracija ir pokarinės tarpvalstybinės sienos

Vakarų politika neveikia kaip visuma. Ji yra segmentinė. Tuose politikos sektoriuose, kurie Vakarams yra svarbūs, bendradarbiavimas su SSRS vystėsi neblogai, todėl reikėjo pasižiūrėti, kokias ir kiek sutarčių Vakarų valstybės yra pasirašiusios su Sovietų Sąjunga. Tai buvo pradinė tarptautinio teisinio konteksto inventorizacija. Iš to atsiranda supratimas, kad pasaulis yra labiau daugiapolis, jame daugiau valstybių tarpusavyje balansuoja galias. Ir tai atliekama per daugiašales organizacijas.

Bet iš pradžių – apie M. Gorbačiovo planą *perdaryti* Europos saugumo sandarą. Sovietų komunistų partijos generalinis sekretorius M. Gorbačiovas lankydamasis Romoje (1989 m. lapkričio 29 d.) paragino, kad 1990 m. būtų *atkurta* Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija (ESBK)[52].

Ši konferencija SSRS iniciatyva pradėjo veiklą 1975 m. Helsinkyje (Suomija) kaip tarptautinio daugiašalio formato paieška. Tai buvo dalis Leonido Brežnevo bandymo pasiekti, kad Vakarai pripažintų Europos pokarinio padalijimo tarpvalstybines

[52] BESCHLOSS, TALBOTT, 13 išnaša.

sienas. To SSRS nepasisekė padaryti. Be to, laikui bėgant, Vakarų valstybių vadovai Helsinkio procesą pavertė priemone, naudojama daryti spaudimą Kremliui ir jo okupaciniams režimams Rytų Europoje, kad šie gerbtų žmogaus teises.

Dabar M. Gorbačiovas tikėjosi *kitaip panaudoti* ESBK ir performuoti ją kaip Varšuvos sutarties organizacijos ir NATO *pakaitalą*, iškeldamas neutralios Europos tikslą.

Kas gi buvo ESBK? Ši konferencija pradėjo veiklą 1973 m. liepos 3 d., o baigė 1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje. Jos veiklos pabaigoje 33 Europos, JAV ir Kanados valstybių vadovai pasirašė Helsinkio baigiamąjį aktą, kuriame nustatyti pasirašiusių šalių bendradarbiavimo principai trijose srityse: saugumo, ekonomikos ir mokslo bei humanitarinėje. Taip buvo duotas startas Helsinkio procesui.

Iš esmės tai buvo dviejų karinių blokų – NATO ir Varšuvos pakto šalių – pirmas ir, atrodo, vienintelis susitarimas dėl pokarinės Europos *status quo* padėties palaikymo principų, t. y. jėgos nenaudojimo, sienų neliečiamumo, teritorijos integralumo ir nesikišimo į vidaus reikalus.

Nuo pat Helsinkio proceso pradžios Baltijos valstybių klausimas buvo įrašytas į ESBK darbotvarkę. Iš pradžių jis buvo suformuluotas taip: *ar šalys, pasirašydamos Helsinkio baigiamąjį aktą, nepripažįsta Sovietų Sąjungos Baltijos valstybių aneksijos ir ar jos neginčijamai neįteisina pokarinių sienų?* Dvi valstybės – JAV ir Prancūzija – aiškiai pasakė „ne“. Tuometis JAV prezidentas Geraldas Fordas, prieš pasirašydamas Helsinkio baigiamąjį aktą, pareiškė, kad JAV politika dėl Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo nesikeis Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijoje, ir nurodė, jog Helsinkio baigiamajame akte yra teisinė formuluotė, pagal kurią jokia okupacija ar teritorijos užgrobimas, sulaužant tarptautinę teisę, nebus pripažįstamas kaip teisėtas. JAV prezidentas išreiškė viltį, kad Baltijos valstybės šia teisine formuluote pasinaudos netolimoje ateityje. Panašų pareiškimą paskelbė ir Prancūzija. Kitos šalys tylėjo.

Lietuvos klausimą Helsinkio proceso darbotvarkėje ilgus metus palaikė užsienio lietuviai ir sovietų okupuotoje Lietuvoje įsikūrusi Helsinkio grupė, kurios nariai buvo okupacinės valdžios represuoti. Helsinkio grupė išplėtė ir pagilino Lietuvos disidentų judėjimą bei jo turinį.

1990 m. kovo 11 d. Lietuva paskelbė nepriklausomybę Vadinasi, atėjo metas pasinaudoti G. Fordo nurodyta Helsinkio baigiamojo akto teisine formuluote. Lietuva performulavo klausimą ESBK darbotvarkei. Dabar jis skambėjo taip: *ar naujoje Europoje yra vietos nepriklausomai valstybei?* Naujai suformuluotą klausimą reikėjo vėl įrašyti, o iš tikrųjų tiesiog įsprausti į nauja vaga kreipiamą Helsinkio procesą. Tuo metu diplomatinio veikimo ypatybė buvo ta, kad dvišales derybas galėjome vesti tiesiogiai, tačiau tarptautinėse organizacijose galėjome veikti (netiesiogiai) tik per kitų, mus palaikančių valstybių, diplomatus.

1990 m. birželio 5 d. buvo surengta didelė ESBK konferencija žmogaus teisių klausimais Kopenhagoje (Danijoje). Dalyvavo Europos valstybių, JAV ir Kanados užsienio reikalų ministrai. Ši konferencija buvo dalis susitikimų, kurie turėjo padėti

pagrindus naujiems santykiams tarp Europos valstybių po šaltojo karo. Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrai – Lennartas Meris, Janis Jurkanas ir Algirdas Saudargas – buvo pakviesti Danijos užsienio reikalų ministro Uffės Ellemanno Jenseno į Kopenhagos konferenciją ginti savo bylos dėl nepriklausomybės atkūrimo. Bet sovietai pateikė šeimininkui ultimatumą: jei jie pasilieka, mes išvykstame. Danai nusileido ir Baltijos šalių užsienio reikalų ministrams buvo parodytos durys. Islandijos užsienio reikalų ministras Jonas Baldvinas Hannibalssonas, išgirdęs šią naujieną, išmetė jau parengtą pranešimo tekstą ir kalbėjo tik Baltijos šalių klausimu, nes mūsų balsai buvo nutildyti. J. B. Hannibalssonas buvo vienintelis ministras, kuris tai padarė: „Neginčijamas istorinis faktas yra tai, kad Baltijos tautos buvo nepriklausomos, tarptautinės bendruomenės pripažintos valstybės. Karo metu jas ištiko karinių invazijų, okupacijos likimas ir neteisėta aneksija. <...> Bet koks jėgos panaudojimas, nesvarbu – ekonominės ar karinės, negali šių tautų laikyti nelegaliai ir prieš jų valią Sovietų Sąjungoje, nes tai prieštarauja naujajai ESBK dvasiai ir neišvengiamai sukelia pavojų tolesnei pažangai, siekiant naujos ir stabilios saugumo tvarkos Europoje. <...> Tai yra itin svarbus Sovietų Sąjungos įsipareigojimo laikytis taikių reformų principo išbandymas.“ Kai J. B. Hannibalssonas lipo nuo pakylos, Jurijus Resetovas, sovietų žmogaus teisių „ekspertas“ Ženevos derybose, o vėliau ir Rusijos ambasadorius Reikjavike (Islandijoje), šaukė: „Gėda tau, pone Hannibalssonai. Čia nebuvo nė vieno žodžio tiesos, ką pasakėte apie Sovietų Sąjungą.“[53]

Tą dieną Lietuva įgijo *du nepakeičiamus ir drąsius draugus: Islandiją ir Daniją*.

Nuo tada J. B. Hannibalssonas kiekviename tarptautiniame forume, kur Islandija turėjo galimybę ir klausytojų, primygtinai primindavo apie Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių vis dar besitęsiančią okupaciją tiems, kurie norėjo tai pamiršti. J. B. Hannibalssonas apie tai primindavo visur: Jungtinėse Tautose, NATO, Europos Vadovų Taryboje, ESBK konferencijose.

Danijos kolega U. E. Jensenas netrukus po Kopenhagos konferencijos prisijungė prie šių pastangų ir tapo labai dideliu rėmėju, – kad Lietuvos nepriklausomybės reikalas, ypač Europos Bendrijoje, kur J. B. Hannibalssonas neturėjo prieigos, būtų girdimas. Islandija ir Danija nuolat palaikė Lietuvos nepriklausomybės klausimą Vakarų dienotvarkėje. Taip pat svarbu – Lietuvos pripažinimo klausimas tapo *vidiniu* Vakarų valstybių diskusijos klausimu.

Vokietijos suvienijimo derybos vyko ir ESBK. Vokietijos vyriausybė – Rytų ir Vakarų Vokietijos – suvienijimo pagrindu laikė „*ištaisomojo teisingumo*“ doktriną. Abi Vokietijos savo atitinkamas pretenzijas į susivienijimą ir nepriklausomybę grindė *universalia tautų apsisprendimo teise* ir abipusiškai neišspręstų klausimų teisinio pagrįstumo samprata[54].

[53] HANNIBALSSON, J. B. *The Baltic Road to Freedom and the Fall of the Soviet Union*. Washington, DC: Foreign Policy Institute / Henry A. Kissinger Center for Global Affairs, Johns Hopkins University SAIS, 2019.

[54] MARESCA, J. J. *To Helsinki: The Conference on Security and Cooperation in Europe 1973–1975*. Durham, NC: Duke University Press, 1985, p. 11.

Helsinkio baigiamojo akto 1 dalies III skyrius nustato dabartinių Europos valstybių sienų *status quo*: „*Dalyvaujančios valstybės laiko neliečiamomis visas viena kitos sienas, kaip ir visų valstybių Europoje sienas, ir todėl jos dabar ir ateityje vengs bet kurių pasikėsinimų į tas sienas*“. Bet 1 dalies IV skyriaus teiginys: „*Jokia okupacija arba toks įgijimas (teritorijos) nebus pripažįstamas teisėtu*“.

Taigi „*ištaisomasis teisingumas*“ Vokietijos vyriausybei tai, kas iš pradžių buvo laikoma „tik“ ***vidaus sovietų problema*** (Rytų Vokietija), leido *paversti tarptautine problema*. Būtent čia buvo nubrėžta pirmoji paralelė su Vokietijos susivienijimu. Abi Vokietijos, kaip ir Baltijos valstybės, savo atitinkamus reikalavimus – į Vokietijų suvienijimą ir Lietuvos nepriklausomybę – grindė tais pačiais principais. Svarbu ir tai, kad tas teisinis pagrindas buvo nurodytas Helsinkio baigiamajame akte, kurį pasirašė Maskva. Besivystančiame Vokietijos suvienijimo procese, kuris buvo pagrįstas tautų apsisprendimo teise, iškilo klausimas: *ar Vakarų pasaulis neturėtų remti Baltijos valstybių kovos už nepriklausomybę vadovaujantis ta pačia teise*?

Vakarų Vokietija nepripažino Baltijos valstybių aneksijos. Kas gi trukdė? Pačios Vokietijos vyriausybės savo nacionalinių interesų iškėlimas pirmiau kitų. Mums buvo pasakyta taip: jūs *turite teisę* pasinaudoti Helsinkio baigiamojo akto formuluotėmis, bet *negalite to daryti*. Tai – „draudžiama kryptis“, kuria Lietuva negali eiti. Tai buvo vokiškas būdas atsieti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo klausimą nuo Vokietijų suvienijimo ESBK kontekste.

Mes gavome vokiškos, ciniškos politikos pamoką. Apie istorinę moralinę atsakomybę nėra ir ko kalbėti, nors Antrasis pasaulinis karas prasidėjo dėl *Vokietijos* ir *SSRS bendradarbiavimo*, mums žinomo Molotovo–Ribentropo pakto vardu.

H. Kohlis bijojo Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimo ir Vokietijos–Lenkijos sienos derybų kontekste. Vakarų Vokietijos kancleris baiminosi, kad Lietuvos nepriklausomybės kova gali *sukelti diskusiją dėl rytinės Lenkijos sienos su Lietuva*[55]. Ir tai galėjo sutrukdyti Vokietijų suvienijimui.

Kur čia problema? 1945 m. pavasarį–vasarą Rytprūsių likimo klausimą antihitlerinės koalicijos dalyviai – SSRS, JAV, Britanija – sprendė kartu su Vakarų Prūsijos ir Prūsijos bendrai, Aukštutinės Silezijos, Rytų Brandenburgo, Pomeranijos ir kai kurių kitų smulkesnių istorinės Vokietijos dalių klausimais. Problema buvo sprendžiama kompleksiškai. Politikos esmė buvo denacifikuoti, demilitarizuoti, deindustrializuoti (trijų „d“ pokarinė politika) ir padalyti Vokietiją į keturias dalis. Taip gimė vadinamoji *Oderio–Neisės linija*. Linija, už kurios visos teritorijos į Rytus su keliais milijonais etninių vokiečių buvo atiduotos ***naujajai Lenkijai***, o Rytprūsiai Stalino iniciatyva atitinkamai padalyti Lenkijai ir Sovietų Sąjungai, visą šiaurrytinę jų dalį su Kėnigsbergu paliekant SSRS. Dėl to visa Lenkijos teritorija buvo *pastumta* iš Rytų į Vakarus. Dalijant Rytprūsius buvo netiesiogiai *paliesta ir Lietuva*. Tokiu būdu tarpvalstybinių sienų klausimas buvo

[55] Bundesministerium des Inneren unter Mitwirkung des Bundesarchivs (eds.). *Deutsche Einheit: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*. Munich: Oldenbourg, 1998, documents 135, 192, p. 688, 864.

persipynęs tarp SSRS, Vakarų bei Rytų Vokietijų, Lenkijos ir Lietuvos. Šiame kontekste Vokietijos kancleris *bijojo* atsinaujinančio tarpukario tipo *„susidūrimo*“ tarp Lenkijos ir Lietuvos. H. Kohlis troško greito Vokietijų suvienijimo. Todėl SSRS ir Vakarų Vokietija savo politiniais susitarimais siekė užblokuoti bet kokią kitų Vakarų valstybių geopolitinę įtaką Baltijos valstybėms, kad bent laikinai jos būtų eliminuotos iš M. Gorbačiovo ir H. Kohlio derybų kelio.

1990 m. rudenį SSRS sutiko leisti suvienyti dvi Vokietijas ir naujai Vokietijai likti NATO nare. Be to, Sovietų Sąjunga sutiko išvesti visus (370 tūkstančių) sovietų karius iš jau NATO teritorijoje esančios Rytų Vokietijos per ketverius metus, o Vakarų sąjungininkų kariai galėjo likti suvienytoje Vokietijoje neribotą laiką.

Sutartis *Treaty on the Final settlement with Respect to Germany* buvo pasirašyta Maskvoje 1990 m. rugsėjo 12 d. Ši sutartis atvėrė kelią Vokietijos susijungimui. Pagal sutarties sąlygas keturios valstybės – SSRS, JAV, Prancūzija ir Didžioji Britanija – atsisakė visų anksčiau Vokietijoje turėtų teisių, įskaitant ir tas, kurios buvo susijusios su Berlyno miestu. Vokietija atgavo *visišką suverenitetą* ir *du plius keturi* procesas buvo baigtas.

Ir tada išgirdome *kitą Antrojo pasaulinio karo pabaigos datą* (ankstesnioji buvo 1945 m. gegužės 8 d.) – Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministras Eduardas Ševarnadzė pasako: „подводится черта Второй Мировой войны“ (liet. *užbraukiamas brūkšnys Antrajam pasauliniam karui*). Vėl iškilo Lietuvos okupacijos klausimas? Kitą dieną, rugsėjo 13 d., Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovas Egidijus Bičkauskas po susitikimo Didžiosios Britanijos pasiuntinybėje Maskvoje savo *pro memoria* pranešė, kad *Britanija dalyvavo derybose ir kad „galime remtis jų teiginiais, jog „du plius keturi“ derybose nebuvo kalbama apie galutinį Antrojo pasaulinio karo pasekmių likvidavimą*“.[56] JAV diplomatinės atstovybės laiške Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai teigė: „„Du plius keturi“ sutartis ir su ja susijusios derybos absoliučiai neturi jokio ryšio su Baltijos valstybėmis nei su SSRS jų okupacija. <...> Baltijos valstybių likimas yra atskiras reikalas ir paprasčiausiai netiesa, kad Baltijos valstybės praras galimybę atkurti savo nepriklausomą valstybingumą. JAV nepripažinimo politika lieka nepakitusi.“[57] Mums tai buvo labai svarbu, nes Didžioji Britanija, JAV ir Prancūzija vykdė Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politiką.

1990 m. rugsėjo 14 d. Vokietija pasirašė Geros kaimynystės, partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį su Sovietų Sąjunga. Jos *2 straipsnyje* nustatyta, kad abi šalys pasižada „besąlygiškai pripažinti visų Europos šalių teritorinį integralumą šiandieninėse sienose, <...> laiko šiandieną ir ateityje visų Europos valstybių sienas *nepažeidžiamomis, kaip jos šios sutarties pasirašymo dieną buvo*“. Mums reikėjo tokio sąvokos „*valstybinės sienos*“ išaiškinimo.

[56] Rugsėjo 13 d. E. Bičkausko *pro memoria* Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje.

[57] JAV Generalinio konsulato Leningrade 1990 m. spalio 3 d. laiškas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai.

Lietuvai paprašius tą padarė du Vokietijos Bundestago deputatai, kurie oficialiai kreipėsi į Vokietijos vyriausybę dėl *2 straipsnio* paaiškinimo. Į abu paklausimus Vokietijos užsienio reikalų viceministrė I. Adam-Schwatzer formaliai atsakė, kad Federalinė Vokietija niekada nepripažino Baltijos aneksijos ir kad ši nepripažinimo politika nepasikeitusi. Taip pat nurodoma, kad šalys remiasi ESBK Helsinkio baigiamajame akte išreikšta nuomone, jog prievarta įvykdyti sienų pakeitimai nepripažįstami teisėtais[58].

Gavome šiokius tokius patikinimus, kad Lietuvos sienų klausimas nebuvo svarstomas be mūsų dalyvavimo. Iš Vakarų pusės Lietuvos teritorijos integralumas liko nepažeistas.

Vokietija buvo suvienyta, liko NATO nare ir turėjo sutartį dėl sovietinės armijos išvedimo. Be to, 1990 m. lapkričio 14 d. Varšuvoje buvo pasirašyta Vokietijos ir Lenkijos sienos sutartis. *Vokietijos krizė* baigėsi.

1990 m. lapkričio 19 d. Prancūzija, nuosekliai laikydamasi savo nepripažinimo politikos dėl Baltijos valstybių aneksijos, pakvietė Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrų delegacijas į Paryžiaus viršūnių susitikimą kaip šalies organizatorės svečius. Tai buvo nemažas iššūkis Sovietų Sąjungai. Tačiau vėliau, M. Gorbačiovui pareiškus „*arba aš, arba baltai*“, Baltijos valstybių delegacijos buvo priverstos palikti jau prasidėjusį viršūnių susitikimą. Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijų mandagus išvarymas (buvo pakviestos į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją susitikti su užsienio reikalų ministru R. Dumas) iš Paryžiaus viršūnių susitikimo plačiai nuskambėjo Europoje. Delegacijos išvyko namo, bet Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimas jau buvo tvirčiau įrašytas į ESBK darbotvarkę. Lietuvą dabar palaikė daugiau Europos valstybių nei birželio mėnesį Kopenhagoje.

Per viršūnių susitikimą buvo pasirašyta Paryžiaus Chartija Naujajai Europai, kurioje formaliai buvo deklaruota apie šaltojo karo pabaigą. Buvusios šaltojo karo priešininkės – Varšuvos pakto ir NATO aljanso valstybės – paskelbė apie „konfrontacinės eros“ pabaigą.

Vėliau šia ESBK Chartija mes pasinaudosime spręsdami okupacinės sovietinės armijos išvedimo iš Lietuvos klausimą.

3. SSRS įtakos reikšmė Skandinavijos šalyse ir Lenkijoje

Aktyvūs draugai: Islandija ir Danija

Vokietija dėmesį sutelkė į savo naują vaidmenį Europoje ir santykius su Maskva. Tuo tarpu dvi NATO valstybės – Islandija ir Danija – nuo 1990 m. vasaros viešai palaikė Baltijos šalių reikalavimus dėl nepriklausomybės įvairiuose tarptautiniuose forumuose, net jei jos ir negalėjo pasiekti maksimumo. Danija buvo ir Europos Bendrijos narė. Abiejų Skandinavijos valstybių veikimas turėjo

[58] 1. *Baltische Briefe*, 1990, Nr. 12, p. 4, 2. 11. *Deutscher Bundestag – Drucksache* 11/8305.

netiesioginį poveikį didžiųjų Vakarų valstybių sprendimams. Islandija ir Danija vykdė tikrai teisingą politiką Baltijos valstybių atžvilgiu.

Danijos koalicinė vyriausybė ir visos Folketingo (parlamento) parlamentinės partijos palaikė Lietuvos nepriklausomybę. Kaip ir absoliuti dauguma Danijos piliečių. Dar lapkričio mėnesį ESBK Paryžiaus viršūnių susitikime Danijos vyriausybė pareiškė griežtą protestą prieš SSRS reikalavimą pašalinti Baltijos valstybių delegacijas iš konferencijos. „Mes suprantame M. Gorbačiovo problemas", – pasakė Danijos užsienio reikalų ministras U. E. Jensenas. – „Bet jei šiuo metu paliksime Baltijos valstybes be paramos, tai darysime kompromisus pamatiniams Helsinkio proceso idealams."

Dvišaliu lygmeniu pirmas didelis diplomatinės paramos žingsnis – Lietuvos informacijos biuro Kopenhagoje atidarymas 1990 m. gruodžio 20 d. Lietuva gavo galimybę tiesiogiai užsienyje kalbėti *savo pačios balsu*. Iš esmės tai buvo neoficiali, maža Lietuvos ambasada. Pats biuras buvo moderniai įrengtas ir išlaikomas iš Danijos lėšų. Vėliau, iki 1991 m. rugpjūčio pabaigos, tokių panašių Lietuvos informacinių biurų kitose užsienio valstybėse įsteigėme daugiau nei dešimt. Informaciniai biurai turėjo Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos patvirtintus veikimo statutus. Su priimančių valstybių užsienio reikalų ministerijomis buvo pasirašomi protokolai dėl informacinių (interesų) biurų veiklos. Šių miniambasadų darbuotojai palaikė tiesioginius ryšius su tų valstybių institucijomis ir dažniausiai tos valstybės kalba. Taip pat buvo palaikomi santykiai su užsienio ambasadomis, kurios veikė tose valstybėse. Tai leido greitai ir stipriai *išplėsti Lietuvos tiesioginių diplomatinių ryšių tinklą*. Labai svarbu ir tai, kad Lietuva užsienyje galėjo efektyviai vykdyti informacinį karą su SSRS.

Islandija, Danija ir Norvegija – NATO narės. Kokia buvo *neutralių* Skandinavijos valstybių politika?

Švedijos pozicija. 1989 m. lapkričio mėnesį Švedijos užsienio reikalų ministras Stenas Anderssonas lankėsi Taline. Per spaudos konferenciją žurnalistas jo paklausė, ar jis laiko Estiją okupuota šalimi. S. Anderssonas atsakė: „Ne".

Švedija įsivaizdavo Baltijos šalis kaip savotišką sovietinės „perestroikos" ekonominę laboratoriją. Švedija galvojo, kad ekonomikos pertvarka čia vyks greičiau nei kituose SSRS regionuose, ir įžvelgė ūkinę naudą. Bet Baltijos valstybės *de jure* ir *de facto* buvo laikomos SSRS dalimi.

1991 m. vasario mėnesį Švedijos Riksdage (parlamente) vyko debatai dėl Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo. Jų metu S. Anderssonas *atmetė* galimybę peržiūrėti 1940 m. sprendimą, kuris pripažino Baltijos valstybių okupaciją. „Švedijos koalicinė vyriausybė 1940 metais jautė spaudimą: mes buvome apsupti nacistų ir stalinistų. Ar galime dabar pripažinti Lietuvą? Mes vadovaujamės aiškiu ir pakankamai tvirtu principu: pripažįstame ne vyriausybes, o valstybes. Šiame klausime telpa trys kriterijai: būtinai turi būti teritorija, tauta, taip pat vyriausybė, kuri gali kontroliuoti teritoriją. Paskutinis kriterijus šiuo metu neįvykdytas."[59]

[59] *Svenska Dagbladet*, 1991-02-19.

Švedija vis dar laikėsi pozicijos, kad Sovietų Sąjunga Lietuvą esą „teisėtai“ užėmė 1940 m. vasarą, neigė akivaizdų okupacijos ir aneksijos faktą, gynė SSRS stalinistinę užsienio politikos doktriną.

Tokią pat oficialią poziciją ir išdėstė Švedijos diplomatas Larsas Fredenas lankydamasis Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje. Neutralumo politiką vykdančios Švedijos pozicija 1990 m. pabaigoje skambėjo taip: „Švedija vykdo atkurtos Lietuvos Respublikos nepripažinimo politiką, siekia vystyti pragmatiškus santykius, kad galėtų išsaugoti savo vardą prieš Sovietų Sąjungą, todėl nenori pasirašyti jokių oficialių (angl. *goverment to goverment*) susitarimų. <...> Švedija nenorėtų būti kriketo kamuoliuku Lietuvai sprendžiant santykius su Maskva, todėl Stokholmas su dideliu apgailestavimu pareiškia, kad vis dėlto galės gyventi be Vilniaus.“[60]

Suomijos pozicija. Suomijos prezidentas Mauno Koivisto savo programinėje spaudos konferencijoje 1991 m. sausio 10 d. pasakė: „Suomija vadovaujasi tuo, kad Baltijos šalys yra SSRS sudėtinė dalis. Mes nesikišame į šios šalies vidaus reikalus.“

Suomijos užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento direktorius Jaako Kaurinkoskis, lankydamasis Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje, padarė tokį pareiškimą: „SSRS nėra dėl politinių motyvų persekiojamų žmonių, todėl Suomija nesuteikia ir nesuteiks politinių pabėgėlių statuso emigrantams iš SSRS (ir Lietuvos). Didžiausią dėmesį (ir simpatijas) skiriame Estijai, todėl ramia širdimi paliekame Lietuvą kitų Skandinavijos valstybių globai.“[61]

Taigi Švedija ir Suomija laikė Lietuvą *de jure* SSRS dalimi.

Toks Skandinavijos valstybių skirtingų pozicijų buvimas trikdė *penki plius trys* bendradarbiavimą. Pavyzdžiui, 39-osios Šiaurės Tarybos baigiamosios sesijos posėdyje (1991 m. kovo 1 d.) buvo aptariami Skandinavijos šalių ir Baltijos valstybių santykiai. Švedija ir Suomija *užblokavo* Lietuvos, Latvijos ir Estijos stebėtojų statusą šioje organizacijoje. Sovietinė propagandinė spauda teigė, kad „baltų trijulės konfrontacija su Maskva neturi perspektyvos. Tai *supranta* ir Suomijos Vyriausybės vadovas, ir Švedijos užsienio reikalų ministras.“[62] Suomija ir Švedija veikė kaip SSRS satelitinės šalys. Toks buvo jų „neutralumas“. Sovietinis geopolitinis ir ekonominis interesas buvo toks, kad jokie teisiniai sprendimai prie SSRS vakarinių sienų Baltijos jūros regione *tarp trečiųjų šalių nebūtų priimami be tiesioginio SSRS dalyvavimo*. Dalį vakarinio sovietinio pasienio supo paklusnios valstybės. Atsivėrusi „skandinaviška dimensija“ nevienareikšmiškai koregavo Lietuvos geopolitinę situaciją.

[60] G. Čekuolio *pro memoria* apie V. Katkaus ir L. Fredeno pokalbį Užsienio reikalų ministerijoje 1990-12-05 – 1990-12-08.

[61] G. Čekuolio *pro memoria* apie V. Katkaus ir Suomijos užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento direktoriaus J. Kaurinkoskio pokalbį Užsienio reikalų ministerijoje 1990-11-28 – 1990-11-29.

[62] KUZMICKAS, B. *Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai 1988–1991*. Vilnius: Apostrofa, 2006, p. 159–172.

Lenkijos „Solidarumo“ vyriausybė ir lenkų autonomininkai Lietuvoje

Santykių su Lenkija sureguliavimas buvo viena jautriausių to meto Lietuvos užsienio politikos sričių. Per paskutinius aštuoniasdešimt metų tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo normalių santykių, neturėjome pozityvios tarpvalstybinio bendravimo patirties. Tam buvo priežasčių. Tarp lietuvių buvo gyvi Vilniaus ir trečdalio Lietuvos teritorijos okupacijos, Armijos Krajovos teroro prieš lietuvius karo metais prisiminimai. Santykių su Lenkija neaiškumas buvo viena aplinkybių, palaikiusių užsienio politikų *skandinavišką orientaciją*. Tai reiškė, kad *europietiškos perspektyvos* požiūriu Lenkija nėra labai svarbi. Čia Lenkija vargu ką naudingo galėjo pasiūlyti. Lenkija *nebuvo tarpininkė* siekiant grąžinti Lietuvą į Vakarų pasaulį.

Lenkijos užsienio politika į Lietuvos užsienio politiką įėjo per lenkų tautinės mažumos autonomijos paskelbimą. Pagal Kovo 11-osios akto Lietuvos *vidinį pripažinimą* Lietuvos lenkų sąjungoje buvo dvi didelės politinės grupuotės. Pirmoji – iš esmės remianti Lietuvos nepriklausomybę ir pasisakanti už bendradarbiavimą su naująja lietuvių valdžia, tačiau paramą jai *siejanti su įvairiomis nuolaidomis (sąlygomis)* lenkų bendruomenei; antroji – iš esmės *priešiška* lietuvių siekiams, o tautinių lenkų poreikių tenkinimą siejanti su SSRS jėga.

Lietuvos lenkų II suvažiavimas vyko 1990 m. balandžio 22 d. sunkiomis Lietuvai *ekonominės blokados* sąlygomis. Šio suvažiavimo tikslas – nustatyti Lietuvos lenkų *santykį* su Kovo 11-osios akto Lietuvos valstybe. Sveikinimą suvažiavimui atsiuntė „Solidarumo“ lyderis Lechas Walesa ir Lenkijos vyriausybės vadovas Tadeuszas Mazowieckis. Suvažiavime priimtame pareiškime teigiama, kad Lietuvos lenkų sąjunga sieks sukurti Vilniaus krašte vieningą lenkų „teritorinį savivaldos darinį“ su savo „statutu“. Tai iš esmės nieko nesiskyrė nuo *nacionalinės teritorinės autonomijos* siekio.

Lenkų autonomijos šalininkai veikė toliau. Gegužės 15 d. Šalčininkų rajono taryba priėmė sprendimą pakeisti šio rajono pavadinimą į „LTSR Šalčininkų lenkų nacionalinį teritorinį rajoną“. Be to, kreipėsi į SSRS prezidentą M. Gorbačiovą ir vyriausybę, kad šie kuo greičiau įgyvendintų SSRS III liaudies deputatų suvažiavimo nutarimus, susijusius su Lietuva, t. y. *paskelbtų prezidentinį valdymą*. Taip lenkų autonomijos šalininkai skatino Maskvą panaudoti karinę prievartą Lietuvoje. Vėliau tokius sprendimus priėmė ir Vilniaus rajono taryba. Į tai sureagavo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – priėmė nutarimą, kad Šalčininkų rajono sprendimas prieštarauja Lietuvos Respublikos įstatymams, o rajono pareigūnų veiksmai, paremti SSRS konstitucija, yra neteisėti. Maskvos rankose lenkų autonomijos „korta“ buvo priemonė didinti politinį spaudimą Lietuvos konstitucinei valdžiai – taip pat ir greičiau apsispręsti dėl Kovo 11-osios akto *moratoriumo*. Šmėžavo ir Vilniaus priklausomybės Lietuvai klausimas. Čia priminsiu anksčiau pateiktą K. Prunskienės teiginį per moratoriumo svarstymą Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje: „Du Maskvos pasiūlymai, kuriuos pateikė Ryžkovas: <...> 2) tapti nepriklausoma valstybe (kaip Suomija, Švedija). Tokiu atveju grasinama apkarpyti teritoriją (Klaipėda, Vilniaus kraštas) <...>“

Toks smulkus Lietuvos lenkų politinių grupuočių veiklos Kovo 11-osios akto Lietuvoje aprašymas buvo reikalingas tam, kad galima būti suprasti Lietuvos užsienio politiką.

Lietuvos lenkų autonomijos šalininkų veiklos fone 1990 m. birželio 21 d. įvyko pirmas Lietuvos Respublikos vyriausybinės delegacijos vizitas į Lenkiją. Delegacijai vadovavo K. Prunskienė. Tai buvo vadinamoji Lietuvos *fact finding mission*: ji buvo didelės apimties ir apėmė visus atsakymus į mums rūpimus klausimus. Svarbu ir tai, kad Lenkijos valdžioje buvo pirmoji nekomunistinė vyriausybė, sudaryta iš „Solidarumo" narių, – o tai *a priori* turėjo sumažinti požiūrių skirtumą diskusijų metu. Tačiau...

Į klausimą „Kuo gali Lenkija padėti Lietuvai?" Lenkijos Seimo užsienio reikalų komisijos pirmininkas Bronislawas Geremekas atsakė: „Lenkai pragmatiškiau galėtų žiūrėti į kai kuriuos dvišalio bendradarbiavimo klausimus (interesų biuro įsteigimo ir kt.), tačiau *neaiški Maskvos reakcija*." Dėl pasienio perėjos Šipliškių-Kalvarijos atidarymo galimybių iškyla *Maskvos reakcijos problema*. Lenkijos ministras pirmininkas T. Mazowieckis apie benzino ir naftos tiekimo pagalbą Lietuvai ekonominės blokados metu kalbėjo: „Mūsų Seimas („Solidarumas" turėjo Seime daugumą) *nenori liesti opių klausimų*. Tai žmonės, kurie nenori atsakomybės, bet žmonės yra tokie." Apie geležinkelio tarp Lietuvos ir Lenkijos atnaujinimą: „Reikia įvertinti ir SRSS interesus." Apie diplomatines atstovybes: „Mane klausinėjo, kodėl nėra ambasados? Aš atsakiau, kad tai *santykių su SSRS klausimas*. <...> Reikia suprasti, kad *ne viską galima iš karto*."[63] Tai atskleidė, kad Lenkijos ir Lietuvos bendradarbiavimo procese beveik nėra ir greitai nebus nei ekonominio, nei diplomatinio turinio – Lenkijos „Solidarumo" vyriausybė atidžiai klausėsi, „*ką Maskvą pasakys*", stengėsi *nepažeisti* SSRS ekonominių ir geopolitinių interesų Lietuvoje. Iš Lenkijos nebus apčiuopiamos pagalbos. Tokia tikrovė. Lenkijai rūpėjo *tik* lenkų mažumos padėtis Lietuvoje ir ji vykdė sau naudingą bei patogią politiką. Varšuva ir Maskva naudojo Lietuvos lenkų politikus skirtingiems tikslams pasiekti, bet *bendras* jų spaudimas Lietuvos konstitucinei valdžiai buvo labai stiprus.

1990 m. spalio 5 d. Lietuvoje įvyko lenkų autonomijos šalininkų – Vilniaus krašto deputatų – suvažiavimas Eišiškėse. Jie priėmė deklaraciją „Lenkų Nacionalinio Teritorinio Krašto su savo statutu Lietuvos sudėtyje įkūrimas". Deklaracijoje pažymėta, kad SSRS ir Lietuvai paskelbus Molotovo–Ribentropo paktą negaliojančiu, o Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai kovo 11 d. deklaravus apie Lietuvos Respublikos „atkūrimą" ir „sugrįžimą" prie 1938 m. Konstitucijos, „pasikeitė teisiniai Vilniaus krašto įėjimo į Lietuvos sudėtį pagrindai". Dokumento autorių požiūriu, Vilnius atiteko Lietuvai neteisėtai, t. y. pagal Molotovo ir Ribentropo susitarimą. Tačiau šią „neteisybę" galima buvo ištaisyti įsteigiant lenkų teritorinę autonomiją[64].

[63] Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos *pro memoria* apie Lietuvos Respublikos Ministrės Pirmininkės K. Prunskienės ir vicepremjero R. Ozolo vizitą į Lenkiją 1990 m. birželio 20–21 d.

[64] SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuviai ir Lietuvos lenkai 1988–1994 metais.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 147.

Žibalo į ugnį įpylė ir dviprasmiški Lenkijos užsienio reikalų ministro K. Skubiszewskio pasisakymai apie deklaraciją. Tai didino lietuvių lenkofobiją ir aštrino etnopolitinį konfliktą Lietuvos viduje. Spalio 9 d. buvo išsiųstas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro A. Saudargo protesto laiškas dėl K. Skubiszewskio kišimosi į Lietuvos vidaus reikalus.

Po truputį Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje subrendo mintis, kad Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiuose būtinai reikia nubrėžti „raudonas linijas", kurių nevalia būtų peržengti. Lenkijos pusė apie savo poziciją turėtų išdėstyti raštu, kad nebūtų „čiuožinėjimo" pirmyn ir atgal. Tiek Lenkija, tiek SSRS naudojo Lietuvos lenkus kaip tam tikrą taktinį „įrankį" Lietuvai paspausti ir ją *iš dalies kontroliuoti*. Dėl to turėjome *apsaugoti* Lietuvos *vidaus politinį procesą* nuo užsienio kišimosi. Mums reikėjo *politinio mechanizmo*, kad būtų galima atskirti ir išgryninti išorės poveikį. Reikėjo *formaliai* atsieti Varšuvos politiką nuo Maskvos *okupacinio* veikimo Lietuvoje.

Tokį *konfidencialų* dokumentą – *aide memoire* (atmintinę) dėl lenkų mažumos poreikių Lietuvos Respublikoje – lapkričio 26 d. gavo Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija iš Lenkijos užsienio reikalų ministerijos. Atmintinę sudarė 26 punktai. Dokumento 4 punktas teigė: „Lenkijos Respublika <...> neketina pasisakyti už lenkų autonominių teritorinių vienetų kūrimą." Tai suteikė didesnio aiškumo oficialiems Lietuvos ir Lenkijos santykiams: Varšuva *nerėmė separatizmo*. Tačiau kai kurie punktai viršijo kultūrinei autonomijai būdingus reikalavimus, nes čia buvo kalbama apie Lietuvos Respublikos konstitucinę sąrangą ir užsienio valstybės veiklą, skirtą Lietuvos vidaus reguliavimui. Varšuva pageidavo *lenkams dvigubos pilietybės* ir teritorijose, kuriose kompaktiškai gyvena lenkai, nevykdyti „apgyvendinimo operacijų". *Aide memoire* suteikė supratimo ir sumažino abipusio įtarumo nuotaikas, o Lietuvos teritorinis integralumas buvo išsprendžiamas Lietuvos ir Lenkijos sienų sutartimi. Iki šio susitarimo pasirašymo dienos, B. Geremeko žodžiais tariant, – „*Lenkija Lietuvos ir Lenkijos sieną laiko tokia pat galutine kaip ir Lenkijos siena vakaruose prie Oderio ir Neisės*". Galima buvo suprasti, kad Varšuva *atsisakė* tarpukario *revizionistinės* užsienio politikos. Pradėjo atsirasti abipusis supratimas, kad nėra didelio priešiškumo tarp Lietuvos ir Lenkijos nepriklausomybių. *Aide memoire* buvo pirmasis **formalus** Lenkijos užsienio politikos dokumentas dėl Kovo 11-osios akto Lietuvos. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje *aide memoire* buvo suprantama kaip Lenkijos *derybinės pozicijos užėmimas*, siekiant įgyti pranašumą *būsimose derybose* dėl dvišalės Lietuvos ir Lenkijos sutarties.

Dvi slaptos pažymos ir vienas diplomatinis įvykis dar labiau sukonkretino Lenkijos poziciją Lietuvos atžvilgiu.

Tuo metu Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija keistu būdu gaudavo SSRS užsienio reikalų ministerijos slaptas pažymas. 1990 m. spalio 23 d. slaptoje pažymoje aprašomas Lenkijos užsienio reikalų ministro K. Skubiszewskio vizitas į SSRS ir pokalbiai su juo. K. Skubiszewskis paaiškino, kad šiuo metu Lenkijos

vyriausybė vykdo „*dviejų draugų*“ politiką, kuri turėtų subalansuoti SSRS ir Vokietijos įtaką. Lenkijai Lietuva buvo atskiras atvejis. K. Skubiszewskis įsitikinęs, kad Lietuva nesugebės atsverti Lenkijos įtakos nei su Skandinavijos valstybėmis, nei su Baltarusija ir Ukraina kartu paėmus. Lietuva yra „pasmerkta“ būti įtraukta į Lenkijos gravitacijos lauką, todėl lenkams *reikia apsišarvuoti kantrybe ir palaukti*, kada lietuviai atleis įžeidimus ir taps sukalbamesni. Taigi dabartinėmis sąlygomis *Varšuvai nėra reikalo gadinti santykių su SSRS dėl Lietuvos*. Kitas reikalas būtų, jei Maskva nuspręstų Sovietų Sąjungos vokiečius perkelti į Kaliningrado sritį, – tada Lenkija kreiptųsi pagalbos į Lietuvą. Tokiu būdu – kartu dviese ir iš abiejų pusių – būtų lengviau susitvarkyti su vokiečių autonominiu dariniu[65].

Iš čia matyti, kad Lenkijos „Solidarumo“ vyriausybės laikysena Lietuvos atžvilgiu yra *visiškai pasyvi*. Jokio aktyvaus palaikymo tikėtis nereikėjo. Be to, Lenkija savo vaidmenį regione formavo XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lenkijos kategorijomis – „polityka rownowagi“: balansavimo ir vienodo politinio nusitolinimo nuo Maskvos ir Berlyno. Istorija jau buvo parodžiusi tokios geopolitikos tuštumą ir bejėgiškumą – 1939 m. rugsėjo mėnesį SSRS ir Vokietija pasidalijo Lenkiją per pusę.

Antroji SSRS užsienio reikalų ministerijos slapta pažyma yra labiau techninė, bet dar iškalbingesnė. Lenkijos užsienio reikalų ministras K. Skubiszewskis per savo vizitą Maskvoje „*siekia gauti leidimą – pasirašyti tarpvyriausybinius susitarimus su SSRS respublikomis, turinčiomis sieną su Lenkija*“, be to, nori atidaryti Lenkijos generalinio konsulato Minske filialą Vilniuje. Kitaip sakant, Lenkija norėjo ir toliau naudoti *sovietinę diplomatinę infrastruktūrą* santykiuose su Lietuva[66].

Išvada labai paprasta: Lenkija *de facto* ir *de jure* Kovo 11-osios akto Lietuvą laikė *SSRS dalimi*. Tokia buvo pirmosios nekomunistinės ir „Solidarumo“ vyriausybės užsienio politika. Tai buvo reikšmingas signalas Lietuvai, nulėmęs Užsienio reikalų ministerijos apsisprendimą atsargiau bendradarbiauti su pietų kaimyne. Tai demoralizavo dvišalių santykių politinį klimatą.

Dabar apie diplomatinį įvykį. Lenkijoje lapkričio 25 d. turėjo įvykti pirmieji visuotiniai prezidento rinkimai. Į Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją atvyko Lenkijos generalinio konsulato Minske konsulas Z. Kytlinskis ir pareiškė, kad Lenkijos piliečiai dalyvaus rinkimuose tam tikrose Lietuvos vietose. Lenkija norėtų trijų apygardų: Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Tada Užsienio reikalų ministerijos pirmasis ministro pavaduotojas pareiškė, kad „tai neįmanoma, nes mes norėtume turėti apygardų dokumentus, Lenkijos piliečių sąrašus ir rinkimų įstatymą“[67]. Tokioje situacijoje buvo nutarta pareikalauti, kad atvyktų *tiesioginis* Lenkijos valdžios diplomatas, o Minsko konsulato darbuotojų daugiau nebeįleisti ir pabaigti *sovietinę* Lenkijos *praktiką*. Tada į Užsienio reikalų ministeriją lapkričio 23 d. atvyko naujai paskirtas Lenkijos Respublikos konsulas *ad hoc* Lietuvos

[65] SSRS užsienio reikalų ministerijos 1990 m. spalio 23 d. slapta pažyma.
[66] SSRS užsienio reikalų ministerijos 1990 m. spalio 25 d. slapta pažyma.
[67] Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos pirmojo sekretoriaus E. Borisovo *pro memoria* apie Užsienio reikalų ministerijos pirmojo ministro pavaduotojo V. Katkaus susitikimą su Lenkijos Respublikos konsulu Minske Z. Kitlinskiu.

Respublikoje Tadeuszas Wojnowskis, kurio tikslas – padėti organizuoti Lenkijos piliečių dalyvavimą Lenkijos prezidento rinkimuose[68]. Tai buvo tiesioginiai, bet patys minimaliausi Lietuvos ir Lenkijos konsuliniai santykiai. Vėliau atidarėme Lietuvos informacijos biurą Varšuvoje. Lietuvos ir Lenkijos **formalių santykių pradžia** (*aide memoire*, Lenkijos Respublikos konsulas *ad hoc*) reikėtų laikyti 1990 m. lapkričio pabaigą: tai buvo traktuojama kaip *pasiruošimo* būsimoms dvišalėms Lietuvos ir Lenkijos deryboms *pradžia*.

Istorija mums nesuteikė daug malonių, kada Lietuva galėjo pasitikėti savo kaimynais. Lenkijos veikimas parodė, kad ji pati **dar neturėjo savo visiško suvereniteto**: „o *ką Maskva pasakys*." Lietuvos kelias į Europą ėjo *ne* per Lenkiją, bet per Vakarų valstybes ir pirmiausia – per Skandinaviją.

4. Lietuvos piliečių kraujas ir keista „M. Gorbačiovo Vakarų koalicijos" pabaiga

...po Sausio 13-osios žudynių

1991 m. sausio 13 dieną Kovo 11-osios akto Lietuva turėjo būti sunaikinta. Žuvo 14 laisvės gynėjų ir buvo sužeista daugybė taikių bei neginkluotų piliečių. Sovietų okupacinė armijos mašina užspringo pralietu Lietuvos piliečių krauju. *Lietuvos tauta elgėsi kaip savarankiškas subjektas*, kurio neapibrėžia jokia kita svetima valdžia. Lietuvos Respublikos piliečiai gynėsi patys.

Nepaisydamas tragiškų įvykių Lietuvoje, Sovietų Sąjungos prezidentas M. Gorbačiovas tylėjo lygiai 48 valandas. Tačiau *sausio 13-osios naktį* SRSS užsienio reikalų ministro pirmasis pavaduotojas Maskvoje iškvietė JAV, Prancūzijos, Vokietijos, Suomijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos ambasadorius. Jis *perdavė jiems M. Gorbačiovo žinią*. Ši žinia buvo tokia: „Lietuvoje tokia situacija susiklostė dėl masių nepasitenkinimo. <...> Prezidentas M. Gorbačiovas nori išspręsti situaciją išimtinai politinėmis priemonėmis. <...> Tačiau įvykiai vietoje vystosi savo dinamika. <...> Sukurtas liaudies gelbėjimo komitetas, su kuriuo susisiekė iš Maskvos išsiųsta delegacija. Šis komitetas, o ne sovietų kariškiai įvedė komendanto valandą."[69] Ši Prancūzijos ambasadoriaus telegrama parodo, kad M. Gorbačiovas jau tą pačią žudynių naktį pradėjo formuoti nuomonę apie save kaip „nieko nežinančio veikėjo", bet iš SSRS užsienio reikalų ministerijos naktinio paaiškinimo matyti, kad *veikiama* pagal *iš anksto parengtą schemą*.

Po 48 valandų nebuvimo M. Gorbačiovas pasirodė viešumoje. Pirmoji jo vieša reakcija buvo atsikratyti bet kokios atsakomybės ir apkaltinti tuos, kurie yra atsakingi už sovietinę armiją.

[68] Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Konsulinio departamento direktoriaus L. Kučinsko *pro memoria* apie savo susitikimą su Lenkijos Respublikos konsulu *ad hoc* Lietuvos Respublikoje T. Wojnowskiu 1990 m. lapkričio 23 d.

[69] Prancūzijos ambasadoriaus telegrama TD Moscow 181, 1991-01-13 į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją.

Rusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas B. Jelcinas pranešė apie savo kelionės į Estiją rezultatus. Jis susitiko su trimis Baltijos valstybių vadovais ir pasirašė su jais deklaraciją (V. Landsbergis patvirtino faksu iš Vilniaus), kurioje smerkiami smurto aktai ir sukuriamas *trys plius vienas* vieningas veikimas. Vakaruose istoriškai SSRS ir Rusija buvo beveik neatskiriamos. B. Jelcinas *pirmą kartą parodė skirtumą* ir gynė Rusijos, o ne Sovietų Sąjungos interesus. B. Jelcinas, be jokios abejonės, puolė patį sovietinės valstybės pagrindą ir asmeniškai M. Gorbačiovo autoritetą.

Praėjus vos kelioms dienoms po kruvino smurto Lietuvoje, Vokietijos kancleris H. Kohlis ir M. Gorbačiovas kalbėjosi telefonu. Šio skambučio klausęsis vokiečių diplomatas savo *pro memoria* pažymėjo, kad jiedu apsikeitė „širdingais sveikinimais". M. Gorbačiovas skundėsi, kad neįmanoma judėti į priekį „*be tam tikrų griežtų priemonių*", o tai skambėjo taip, tarsi jis būtų turėjęs omenyje Vilniuje įvykdytas žudynes. H. Kohlio atsakymas: „Politikoje *gali būti naudojami visi aplinkiniai keliai*. Svarbu, kad nepamirštumėte tikslo." M. Gorbačiovas telefoninį pokalbį baigė sakydamas, kad „labai vertina" kanclerio poziciją. Žodis „Lietuva", remiantis *pro memoria*, nebuvo ištartas nė karto[70].

Sausio 15 d. H. Kohlis kalbėdamas Bundestage (parlamente) apie kruvinus įvykius Lietuvoje pasakė, kad M. Gorbačiovas telefoninio pokalbio metu jį užtikrino, kad ne jis davęs armijai įsakymą pradėti smurto veiksmus Vilniuje. Tai labai *nuramino* Vokietijos politikus. Ši M. Gorbačiovą lyg ir „išteisinanti" frazė kartojama iki šiandien, bet iš anksčiau minėtos *pro memoria* panašiau į vokiečių paskleistą melagingą žinią. Vokietijos vyriausybė vėliau viešai sakė esanti „susirūpinusi" dėl Lietuvos, „atidžiai stebinti padėtį", „norinti dar palaukti". Bet tuo pačiu metu Vokietijos kancleris teigė, kad „Sovietų Sąjungos iširimas negali būti mūsų interesu". Trumpą laikotarpį Vokietijos vyriausybė baiminosi, kad Sovietų Sąjunga gali atidėti ar net atsisakyti ratifikuoti pasirašytą *du plius keturi* sutartį (SSRS sutartį ratifikavo 1991 m. kovo 15 d.). Tačiau tai buvo H. Kohlio *ilgalaikė* „realpolitik", kurioje dėmesys buvo sutelktas į tai, kad būtų išvengta SSRS žlugimo. Tiesą sakant, tai buvo Vokietijos užsienio politikos „Ostpolitik" prioritetas – „visų pirma SSRS". Taigi H. Kohlis nebuvo suinteresuotas pripažinti Baltijos šalių nepriklausomybę, nes tai buvo laikoma SSRS žlugimo priežastimi. Tokią prosovietinę logiką pabrėžia ir tai, kad kancleris sustabdė kai kurių Krikščionių demokratų sąjungos (CDU) / Krikščionių socialinės sąjungos (CSU) parlamentarų vizitą į Baltijos valstybes.

Varšuvoje Lenkijos vyriausybė, vadovaujama prezidento L. Walesos, atrodė, stengėsi išvengti konfrontacinės pozicijos su Maskva. Užsienio reikalų ministras K. Skubiszewskis žurnalistams sakė: „Tokio pobūdžio konfliktas turėtų būti sprendžiamas taikiomis priemonėmis. Manau, kad tai klaida." K. Skubiszewskis taip pat teigė, kad Lenkija neketina pripažinti Lietuvos nepriklausomybės, sakydama,

[70] Vokietijos Federacinės Respublikos užsienio politikos dokumentus, kuriuose yra ir 1991 m. Užsienio reikalų ministerijos archyvas, paskelbė Leibnico šiuolaikinės istorijos institutas. Newly Released Documents Shed Fresh Light on NATO's Eastward Expansion. *Spiegel*, 2022-05-03.

kad *lietuviai dar nėra nepriklausoma tauta*. Oficialiame Lenkijos vyriausybės pareiškime išreikštas „susirūpinimas" dėl įvykių Lietuvoje ir sakoma, *kad reformos Sovietų Sąjungoje „patyrė sunkų išbandymą"*. Lenkijos ekonomika yra priklausoma nuo sovietų. „Solidarumo" vyriausybės tonas atskleidžia Sovietų Sąjungos svarbą Lenkijos ekonomikai, nes SSRS vis dar tiekia didžiąją žalios naftos dalį Varšuvai[71]. O tuo pačiu metu 10-ties tūkstančių Lenkijos piliečių demonstracija prie sovietų ambasados Varšuvoje skandavo „Gorbačiovas – žudikas!", „Grąžink Nobelio taikos premiją!"

Daugelis Vakarų vyriausybių įteikė protesto notas SSRS. Griežtai protestavo ir Rytų Europos šalys. Tai buvo svarbu ateičiai, nes po 1991 m. sausio 13 d. žudynių numanyta – panašios žudynės gali būti pakartotos. Lietuvos spaudimas užsienio valstybėms turėjo palaikyti jų spaudimą M. Gorbačiovui, kad sumažintų naują kraujo praliejimo galimybę.

1991 m. sausio 16 d. JAV pradėjo operaciją „Dykumos audra", kad išvarytų Saddamą Husseiną iš okupuoto Kuveito. JAV buvo būtina, kad sovietai paremtų arba bent jau aktyviai neprieštarautų JAV vadovaujamai operacijai. Sovietų bendradarbiavimas šiuo klausimu priklausė nuo M. Gorbačiovo partnerystės išlaikymo. Ir tikrai – M. Gorbačiovo Sovietų Sąjunga Jungtinių Tautų Saugumo taryboje balsavo už nutarimą dėl Irako išvarymo iš Kuveito jėga. Iš tikrųjų Vašingtonas – potencialiai svariausias ir įtakingiausias Baltijos valstybių šalininkas – buvo užsiėmęs Persijos įlanka. Nežiūrint to, Lietuvos krizė smarkiai pablogino JAV ir Sovietų Sąjungos santykius. Maskvos viršūnių susitikimas, iš pradžių numatytas 1991 m. vasario mėnesį, buvo atidėtas iki liepos pabaigos. G. Busho administracija vis dar buvo labai suinteresuota M. Gorbačiovo politine karjera, tikėdamasi, kad jis išliks pakankamai ilgai, kad būtų pasirašyta ilgai laukta START sutartis. Šis strateginis susitarimas turėjo apriboti tarpžemyninių balistinių raketų (ICBM) ir branduolinių galvučių, kurias šalys galėjo turėti, skaičių[72]. JAV karinė operacija Irake sėkmingai baigėsi kovo 6 d. Platesniu mastu Persijos įlankos karas daugeliu atžvilgių gali būti laikomas tiltu tarp šaltojo karo ir laikotarpio po šaltojo karo, bent jau „supervalstybių santykių" kontekste. Pirmą kartą tarptautinio konflikto metu įvyko „supervalstybių bendradarbiavimas". Vis dėlto, nors „supervalstybių medaus mėnuo" vyko toli nuo Europos, tačiau SSRS ir Vakarų santykių pobūdis vis dar buvo neaiškus. M. Gorbačiovas elgėsi kaip ankstesni sovietų lyderiai: nustebino Vakarų pasaulį kariniu veiksmu prieš Lietuvą tada, kai Vakarai mažiausiai to tikėjosi ir kai jie buvo labai užsiėmę kitais reikalais. Nuo 1989 m. gruodžio mėn. įvykusio JAV ir Sovietų Sąjungos Maltos viršūnių susitikimo galiojo neoficialus susitarimas, kad M. Gorbačiovas nesiims prievartos ar karinės jėgos. Tačiau SSRS lyderis šio susitarimo nepaisė.

[71] *The New York Times*, 1991-01-15.

[72] START (angl. *The Strategic Arms Reduction Treaty*) sutartis buvo pasirašyta 1991 m. liepos 31 d. Sutartį pasirašė JAV prezidentas G. H. W. Bushas ir SSRS prezidentas M. Gorbačiovas.

Lietuva vykdė informacinę kovą dėl pasaulio dėmesio sausio 13-ajai karo Irake fone. Po žudynių Vilniuje TVF sustabdė Sovietų Sąjungos paraišką tapti asocijuota nare, o G 7 finansų ministrai pareiškė daugiau nebesvarstysiantys klausimo dėl naujos finansinės paramos SSRS[73]. Europos Bendrija sustabdė 1 milijardo ekiu dydžio maisto pagalbos paketą SSRS. Taip *Kovo 11-osios akto Lietuva dar kartą užblokavo Vakarų finansinę pagalbą SSRS išsaugoti*.

Į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko V. Landsbergio kvietimą užsienio vyriausybių atstovams atvykti į Lietuvą ir parodyti solidarumą pavojaus valandą atsiliepė ir atvyko tik vienas NATO valstybės užsienio reikalų ministras – J. B. Hannibalssonas. Tiesa, užsienio valstybių parlamentarų atvyko nemažai, taip pat ir iš Rytų Europos šalių. Šiaurės Tarybos nariai buvo labai aktyvūs. Atvyko ir JAV Kongreso delegacija. Tai turėjo suveikti kaip diplomatinė-tarptautinė Lietuvos apsauga nuo pakartotinio SSRS antpuolio. Lietuva rėmėsi tik „minkštąja" galia prieš „kietąją" sovietinę spaudimo karinę galią. Diplomatija taip pat priskiriama „minkštajai" galiai.

Sausio pabaigoje Baltijos šalių krizė persikėlė į Rygą. Sausio 21-osios vakarą mieste įvyko susišaudymas, per kurį žuvo penki ir sužeista dešimtys žmonių. Sausio 22 d. M. Gorbačiovas vėl sušaukė spaudos konferenciją, kurioje dar kartą bandė atmesti visus kaltinimus prieš jį dėl įvykių Vilniuje ir Rygoje. Jis aiškino, kad tai jokiu būdu nebuvo jo vadovaujamos vyriausybės politikos išraiška.

Būtent Baltijos valstybių sostinių gatvėse buvo įrodyta svarbi tiesa: *Sovietų Sąjunga aneksuotas valstybes gali išlaikyti tik karine jėga*. Nuo tada Vakarų politikų argumentai Baltijos šalių nepriklausomybės klausimu subliuško. Dalis Vakarų vyriausybių ir toliau reikalavo vesti derybas su M. Gorbačiovu. Jos nepaisė *užpultos* Lietuvos noro taikiai įgyvendinti savo suverenią teisę pasirinkti savo politinį likimą ir *de facto* rėmė SSRS, neigiančią Lietuvos teisę į suverenų elgesį. Tokie „derybiniai" *pasiūlymai tik skatino agresorių toliau vykdyti agresiją*. Lietuvos Respublikos savigyna yra teisėta: mus užpuolė – mes gynėmės. Dabar Vakarų vyriausybėms reikėjo rinktis tarp sovietinio smurto rėmimo arba teisinės valstybės elgesio. Islandija ir Danija pradėjo vykdyti *praktinę* Vakarų užsienio politikos *desovietizaciją*.

Po Islandijos užsienio reikalų ministro oficialaus vizito Baltijos šalyse 1991 m. sausio pradžioje ir Islandijos vyriausybės nutarimo sausio 23 d., kad „pradeda derybas dėl diplomatinių santykių užmezgimo galimybės" su Lietuva, o po to ir Altingo (Islandijos nacionalinio parlamento) 1991 m. vasario 11 d. priimtos rezoliucijos, raginančios Vyriausybę „kuo greičiau užmegzti diplomatinius santykius su Lietuva", sovietų valdžia pagaliau parodė visišką savo nepasitenkinimą. Pirmiausia jie atšaukė savo ambasadorių iš Reikjaviko derybų į Maskvą. Tada jie įteikė griežtai suformuluotą protesto notą Islandijos vyriausybei dėl tariamo „kišimosi į Sovietų Sąjungos vidaus reikalus". Pagrasino nutraukti dvišales prekybos

[73] BIERLING, S. *Wirtschaftshilfe fur Moskau. Motive und Strategien der Bundesrepublik Deutschland und der USA von 1990 bis 1996.* Paderborn: Schonigh Verlag, 1998, p. 116–117.

sutartis, taip pat ir energetikos išteklių tiekimą. Islandija buvo labai priklausoma nuo Sovietų Sąjungos naftos ir dujų. Bet nepabūgo.

Kovo 1 d. Danijos vyriausybė pripažino Lietuvos Respublikos Vyriausybę *de facto*, pasirašydama Tarpvalstybinio bendradarbiavimo protokolą. Tiek Danija, tiek Islandija pateisino savo veiksmus remdamosi tarptautine teise, kurios laikytis jos primygtinai reikalavo SSRS ir Vakarų valstybes. Europos politika dėl Islandijos ir Danijos veikimo darėsi daugiapolė.

Pavasarį Latvijoje trijų Baltijos valstybių vadovai ir užsienio reikalų ministrai atvyko į susitikimą su Rusijos vadovu B. Jelcinu. Bendros vakarienės metu įėjo B. Jelcino Apsaugos tarnybos vadovas, KGB generolas A. Koržakovas ir pasakė Rusijos vadovui, kad skambina SSRS prezidentas M. Gorbačiovas. Jelcinas atsakė, kad Gorbačiovas palauks, kol baigsis vakarienė, – taip buvo išreikšta panieka SSRS prezidentui. Vakarienė baigėsi po 30 minučių.

Šis įvykis parodė tikrąjį politinių galių išsidėstymą Sovietų Sąjungoje ir tai, kad Lietuvai reikia skubiai sudaryti sutartį su Rusijos Federacija kaip su galios turėtoja. Derybos dėl Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties tapo nepalyginamai *egzistenciškai* svarbesnės negu paralelinės menkavertės „derybos dėl derybų“ su SSRS (Lietuva vedė derybas su Rusija nuo 1990 m. rugpjūčio 24 d., o su SSRS – nuo 1990 m. spalio 2 d.). M. Gorbačiovas jau tada buvo politiškai neįgalus SSRS prezidentas. Mums buvo sakoma, kad nežinome tikrosios padėties SSRS, todėl mūsų veikla kenksminga Vakarų Europos ir SSRS „progresui“. (Vėlesni įvykiai parodė, kad buvome teisūs.) Išoriniams stebėtojams buvo matoma tik dalis politinio konteksto.

Vakarai ***lemtingai*** nekreipė dėmesio į tai, kad B. Jelcino ir M. Gorbačiovo kova dėl galios centro ***nėra vien*** tik dviejų sovietinių lyderių kova. B. Jelcinas kūrė *nacionalinę-demokratinę Rusiją*, kuri labai skyrėsi nuo M. Gorbačiovo *universalios komunistinės* ideologinės *SSRS*. (B. Jelcinas iš Sovietų Sąjungos komunistų partijos išstojo 1990 m. liepos mėnesį.) B. Jelcino ir M. Gorbačiovo ideologinės atramos buvo skirtingos ir jų ateities vizijos buvo ***sunkiai suderinamos SSRS viduje***. Rusijos nacionalinis ir demokratinis pakilimas buvo stiprus: B. Jelcinas judėjo link nacionalinio-demokratinio Rusijos galios centro sukūrimo. Tai patvirtino vėlesni įvykiai. 1991 m. birželio 12 d. įvyko pirmieji *tiesioginiai* Rusijos Federacijos prezidento rinkimai, kuriuos laimėjo B. Jelcinas. Vėliau savo inauguracinėje kalboje B. Jelcinas pasakė: „*Didžioji Rusija* keliasi nuo kelių [...]. Galite būti tikri, kad *Rusija* prisikels.“ Tuo metu *komunistas* M. Gorbačiovas kalbėjo apie „*daugianacionalinės sąjunginės valstybės* atsinaujinimą“. Inauguruotas Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas į pirmuosius oficialius pietus M. Gorbačiovo *nepakvietė*. Lietuva dalyvavo. Dar nebuvo aišku, kur viskas pakryps. Bet Lietuvai ir Rusijai buvo aktualu greitai pasirašyti tarpvalstybinę sutartį. *Rytų diplomatijos kryptyje* vėrėsi geros perspektyvos.

Gegužės 8 d. įvyko JAV prezidento G. Busho ir trijų Baltijos valstybių lyderių – Lietuvos vadovo V. Landsbergio, Estijos ministro pirmininko Edgaro Savistaaro

ir Latvijos ministro pirmininko Ivaro Godmanio – susitikimas. Susitikimo Baltuosiuose rūmuose metu G. Bushas spaudė Baltijos valstybių lyderius derėtis su Kremliumi, kad SSRS nepradėtų taikyti joms naujų ekonominių sankcijų. I. Godmanis pareiškė, kad B. Jelcinas neleis, jog taip nutiktų: „Rusija bus mūsų gynėja". Esą B. Jelcinas asmeniškai pažadėjo neleisti „ekonominio Baltijos šalių šantažo". G. Bushas neteko žado: nepriklausomų valstybių lyderiai manė, kad tik B. Jelcinas stovi tarp jų ir kerštingo, represyvaus M. Gorbačiovo[74]. G. Bushą nustebino tai, kad M. Gorbačiovas matomas kaip *agresorius*.

Tuo tarpu SRSS ambasadorius Vašingtone Viktoras Komplektovas reikalavo iš amerikiečių 1,5 milijardo JAV dolerių paskolos. Jis teigė, kad jei nenupirks grūdų iš užsienio, *Sovietų Sąjungai grės badas jau 1991 m. vasarą*. Jei Vakarai atsisakytų padėti, chaosas ir nepriteklius Sovietų Sąjungoje baigtųsi didžiule pabėgėlių, siekiančių patekti į Vakarų Europą, banga ir galbūt sukeltų pilietinį karą tarp SSRS respublikų, kai kurių netgi ginkluotų branduoliniais ginklais. SRSS siūlomas pasirinkimas – pinigai arba atominis karas.

Gegužės pabaigoje Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas per savo vizitą JAV Valstybės departamente kalbėjo: „Pinigai, kuriuos duosite centrui (M. Gorbačiovui), ne tik bus iššvaistyti, bet, dar blogiau, leis išsilaikyti sistemai, kuriai šiaip jau turėtų būti leista nuskęsti." Ir pridūrė, kad *33 milijardai JAV dolerių, gautų iš Vokietijos, nuo 1989 m. šiai sistemai tiesiog tepridėjo „dar vienus metus gyvybės*."[75]

Tuo metu Rytų Europoje vyko du pagrindiniai procesai: *Varšuvos sutarties karinės organizacijos panaikinimas* ir *Europos Bendrijos įsitvirtinimas*. Paskutinis Ekonominės savitarpio pagalbos tarybos (ESPT) (rus. *Совет Экономической Взаимопомощи*) posėdis įvyko 1991 m. birželio 28 d. Budapešte. ESPT buvo Sovietinio Rytų bloko ekonominis atsakas į Maršalo planą Vakarų Europoje. Taip EB liko vienintelis ekonominis centras Europoje. 1991 m. liepos 1 d. Prahoje buvo panaikintos Varšuvos pakto politinės struktūros. Sovietinis karinis blokas Europoje nustojo egzistuoti. Taigi 1991 m. vasarą abu sovietiniai blokai – ekonominis ir karinis – baigė savo veiklą. SSRS okupacinė hegemonija ėjo į pabaigą, bet Rytų Europoje vis dar tebebuvo 130 tūkstančių sovietų karių okupacinė armija, kurią reikėjo išvesti.

Vokietija ir toliau neleido susiformuoti bendrai Vakarų pozicijai dėl Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo. 1991 m. liepos 5 d. Vokietijos kancleris H. Kohlis susitiko su SSSR prezidentu M. Gorbačiovu Ukrainoje, kur apsvarstė su M. Gorbačiovu blogiausią (Sovietų Sąjungos) scenarijų:

„H. Kohlis: *Jūs tikrai neišlaikysite jų [Baltijos valstybių] Sąjungoje jėga. Kita vertus, Baltijos šalims turi būti aišku, kad nėra kito pasirinkimo, tik tas, kuris numatytas [Sovietų Sąjungos] konstitucijoje. Ir Vakarų žodinė parama [Baltijos valstybėms] šiuo atžvilgiu nieko nekeičia*. [...]

[74] BESCHLOS, TALBOTT, 13 išnaša.
[75] *Ibid.*

Tik asilas gali manyti, kad [Sovietų] Sąjungos sunaikinimas kam nors atneš naudą. ***Sovietų Sąjungos žlugimas būtų katastrofa visiems.*** *Visi, kas tai remia, kelia pavojų taikai. Ne visi mane dėl to supranta. Bet žinokite, kad aš nekeisiu savo nuomonės šiuo klausimu... <...>“*[76]

Taip pasakė Vakarų demokratinės šalies vadovas praėjus vos penkiems mėnesiams po 1991 m. vasario 9 d. įvykusio referendumo dėl Lietuvos nepriklausomybės. Referendumo klausimas: „Ar jūs už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika?“ 90,24 proc. Lietuvos Respublikos piliečių pritarė Lietuvos nepriklausomybei. Vokiška „realpolitik“ tęsiasi: vadinamojoje „Ostpolitik“ nebuvo vietos nei tautų apsisprendimo teisei, nei okupacijos nepripažinimui. H. Kohlis puikiai suprato, kad M. Gorbačiovas naudoja karinę jėgą, siekdamas išsaugoti aneksuotas Baltijos valstybes (sausio mėnesio žudynės Lietuvoje ir Latvijoje). Vokietijos kancleris lyg ir *nerėmė* militaristinio SSRS veikimo. Suvienyta Vokietija sirgo „vertybių Alzheimeriu“. Lietuva nuosekliai laikėsi pamatinės nuostatos dėl tarptautinės teisės viršenybės principo, spręsdama tarpvalstybinius konfliktus.

Vokietija ir JAV turėjo bendrą supratimą, kad SSRS išliks. Tačiau jų pozicijos skyrėsi: JAV matė SSRS be Baltijos valstybių, o Vokietija siekė išlaikyti to meto sienas išlaikančią SSRS, t. y. su aneksuotomis Lietuva, Latvija ir Estija. Šioje skirtyje ir vyko Lietuvos *Vakarų diplomatinės krypties* kova – **kur nubrėžti Europos rytines sienas** – tiek politines, tiek civilizacines. Vokietija buvo SSRS sąjungininkė. Ir Vokietija nebuvo viena.

Šiame kontekste dalis Vakarų vyriausybių spaudė M. Gorbačiovą dėl Baltijos valstybių nepriklausomybės, bet iki tam tikros ribos, apie kurią buvo kalbama taip: „Mes negalime rizikuoti viskuo, ką jau įgijome iš Maskvos, siekdami padėti Baltijos šalims.“ Nors M. Gorbačiovas po truputį prarado palaikymą Vakaruose, bet vis dar išliko pakankamai naudingas kai kurioms šalims. Tuo metu Vakarų valstybės siekė *išsaugoti* centralizuotą SSRS ir tuo pačiu metu *atkurti* Baltijos valstybių nepriklausomybę. Tačiau dar nebuvo bendro sutarimo, kada tai padaryti. Tai vyko šaltojo karo „*realpolitik*“ sąlygomis – „realizmo politikos“ doktrina, pagal kurią valstybė turi vadovautis tik galia ir nacionaliniais interesais. Vakarų valstybės skirtingai suvokė įsivaizduojamą SSRS galią. Be to, Europa buvo kupina prieškario ir pokario baimių bei stereotipų.

G 7 viršūnių susitikimas vyko Londone, Jungtinėje Karalystėje, 1991 m. liepos 15–17 d. M. Gorbačiovui kelią į Londoną nutiesė H. Kohlis, prieštaraujant JAV ir Japonijai. SSRS prezidentas keliavo į Londoną prašyti bent 30 mlrd. JAV dolerių silpstančiai Sovietų Sąjungai išgelbėti. Bet pinigų negavo. „Supervalstybė“ remiasi tik savimi. SSRS jau nebebuvo tokia.

[76] M. Gorbačiovo ir H. Kohlio pokalbio įrašas, 1991 m. liepos 5 d. *Archive of the Gorbachev Foundation, The International Foundation for Socio-Economic and Political Studies.*

Tačiau tolesnės raidos iniciatyva jau buvo kitų rankose. *Liepos 29 d.* Rusija, vadovaujama prezidento B. Jelcino, *pripažino Lietuvos nepriklausomybę*[77]. B. Jelcinas jau pasižymėjo galia politikos arenoje ir gožė SSRS prezidentą M. Gorbačiovą.

34,6 tūkstančių sovietų karių okupacinė armija tebebuvo Lietuvoje. SSRS buvo autonomiška ir gebanti atsinaujinti agresyvios militaristinės galios sistema, kuri nesijaudina dėl to, kiek žmonių žus Lietuvoje ar bet kur kitur. 1991 m. liepos 31 d. Rygos OMON ginkluota gauja įvykdė Medininkų pasienio punkto puolimą ir nužudė šešis Lietuvos pasienio darbuotojus, vienas mirė ligoninėje. Ir tai buvo dar ne pabaiga. 1991 m. rugpjūčio 21 d. žuvo savanoris, parlamento gynėjas Artūras Sakalauskas per savanorių susirėmimą su Sovietų Sąjungos armijos specialiosios paskirties dalinio kariais. Tai buvo paskutinis okupacinės SSRS valdžios organizuotas kruvinas išpuolis Lietuvoje.

Kas nutiko Vokietijos ir Švedijos vyriausybėms?

1991 m. rugpjūčio 19 d. prasidėjo įvykiai, pasiekę *kulminaciją*, kai tarptautinė bendruomenė *pripažino* atkurtos Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių *nepriklausomybę*. Tą dieną bandyta įvykdyti perversmą Maskvoje.

Po keleto dienų Šiaurės Atlanto Taryba susitiko Briuselyje. Posėdis vyko Maskvos perversmo šešėlyje. Iš prasidėjusių įvykių Maskvoje dar nebuvo matyti, kaip perversmas gali baigtis. NATO generalinio sekretoriaus Manfredo Wörnerio buvo paprašyta pabandyti susisiekti su B. Jelcinu ir išsiaiškinti, kas ten vyksta. Mažiau nei po valandos M. Wörneris grįžo su tokia B. Jelcino žinute: *perversmas nepavyko*. B. Jelcinas ir jo demokratinės jėgos dabar tvirtai valdė padėtį Maskvoje. Toje situacijoje mūsų draugas, Islandijos užsienio reikalų ministras J. B. Hannibalssonas kreipėsi tiesiai į NATO kolegas, siūlydamas rimtai apsvarstyti *visiškai* pasikeitusią situaciją. Jis priminė jiems, kad anksčiau buvo susilaikoma pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, kad nebūtų pakenkta M. Gorbačiovui ir į SSRS valdžią nebūtų sugrąžinti „kietosios linijos“ šalininkai. Visa tai dabar *nebegaliojo*: „kietosios linijos“ šalininkai jau buvo išbandę savo jėgas ir pralaimėjo. Prezidentas M. Gorbačiovas, kuris buvo įsikibęs į Sovietų Sąjungos išsaugojimą kartu su naująja SSRS konstitucija, – taip pat žlugo. Naujuoju lyderiu tapo B. Jelcinas. Būdamas dar Rusijos parlamento pirmininkas, jis jau sausio 13 d. kreipėsi į SSRS armijos karius, kad jie nenaudotų jėgos prieš neginkluotus gyventojus Baltijos šalyse. Todėl dabar akivaizdu, kad ir šiuo metu jis nenaudos karinės jėgos prieš Lietuvą. J. B. Hannibalssonas teigė, kad atėjo tinkamas metas pripažinti Baltijos valstybių nepriklausomybę. Atsakymas į Islandijos užsienio ministro kalbą buvo *mandagi tyla*.

Netrukus J. B. Hannibalssonas telefonu skambino į Baltijos valstybių sostines. Pats laikas buvo veikti, kadangi Maskvoje vyravo *jėgos vakuumas*, o Vakaruose viešpatavo *sumaištis*. Islandijos užsienio reikalų ministras išsiuntė oficialius

[77] Plačiau apie Lietuvos Respublikos ir Rusijos TSFR sutartį bei derybas žr. *Lietuvos ir Rusijos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021.

kvietimus Baltijos šalių užsienio reikalų ministrams kuo skubiau atvykti į Reikjaviką. Ten oficialiai bus pasirašomi reikiami dokumentai, kuriais bus atkurti diplomatiniai santykiai tarp Islandijos ir Baltijos valstybių, taip pat abipusiu pagrindu paskirti ambasadoriai ir generaliniai konsulai. J. B. Hannibalssonas tvirtino, kad netrukus to imsis ir kitos Vakarų valstybės. Buvo atėjęs laikas ryžtingai veikti, kad tokia įvykių seka pakeistų padėtį *negrįžtamai*.

Baltijos šalių užsienio reikalų ministrai – Lenartas Meris iš Estijos, Janis Jurkanis iš Latvijos ir Algirdas Saudargas iš Lietuvos – atvyko į Reikjaviką rugpjūčio 25 d. **Rugpjūčio 26 d.** *Höfði-House* jie visi keturi pasirašė reikiamus dokumentus ir surengė trumpą spaudos konferenciją. Po to Baltijos valstybių nepriklausomybę pripažino Danija. Netrukus ėmė plūsti kvietimai: ar galėtų trys užsienio reikalų ministrai kuo greičiau apsilankyti Europos sostinėse. Reikjavike pradėtas nepriklausomybės pripažinimo procesas įsibėgėjo[78].

M. Gorbačiovo rėmimas Vakaruose turi savo tradicijas: *SSRS remiamas yra tas, kuris turi galią*. Dabar galią turėjo Rusijos prezidentas B. Jelcinas.

Prancūzijos užsienio reikalų ministras R. Dumas pareikalavo sušaukti neeilinę dvylikos Europos Bendrijos valstybių užsienio reikalų ministrų sesiją. Jos tikslas buvo paskelbti oficialią EB deklaraciją, kurioje 1) būtų pripažintas Baltijos šalių suvereniteto atkūrimas, 2) būtų nuspręsta atnaujinti su jomis diplomatinius santykius ir 3) būtų išreikštas EB šalių noras, kad Baltijos valstybės greitai prisijungtų prie Jungtinių Tautų Organizacijos. Dvylika užsienio reikalų ministrų priėmė šią deklaraciją rugpjūčio 27 d. ir paskelbė tai komunikate: „Europos Bendrija ir jos valstybės narės nuoširdžiai sveikina Baltijos šalių suvereniteto ir nepriklausomybės, kurią jos prarado 1940 m., atkūrimą. <...> Dabar, po daugiau nei 50 metų, laikas šioms valstybėms vėl užimti deramą vietą Europos valstybių bendruomenėje.“[79]

Kitą dieną, rugpjūčio 28 d., Lietuvos nepriklausomybę pripažino Vokietija ir Švedija. Ne taip seniai tos pačios abiejų valstybių vyriausybės kalbėjo tą pačią mantrą: kol Lietuva *de facto* negali kontroliuoti savų sienų ir teritorijos, tol negalime pripažinti jos *de jure*. Kas šiose srityse pasikeitė Lietuvoje? Nieko. Okupacinė SSRS armija *de facto* tebebuvo jos teritorijoje ir okupacinė SSRS pasienio kariuomenė kontroliavo Lietuvos sienas. Taigi kas pasikeitė? Kai kurioms šalims susidarė *patogios* aplinkybės, palanki konjunktūra. Tai Vokietijos ir Švedijos paprastas politinis *oportunizmas*.

Per vieną rugpjūčio savaitę, nuo 26 iki 31 dienos, Lietuvą pripažino 32 valstybės. Mus pradėjo gausiai lankyti užsienio valstybių diplomatai, politikai ir žurnalistai. Rugpjūčio 29 d. atvyko Prancūzijos užsienio reikalų ministras R. Dumas, o vėliau ir kitų valstybių užsienio reikalų ministrai.

Kodėl JAV pripažino Lietuvą tik rugsėjo 2 d.? Po pučo, rugpjūčio pabaigoje, JAV prezidentas G. Bushas nusiuntė M. Gorbačiovui laišką, ragindamas kuo

[78] HANNIBALSSON, J. B. *The Baltic Road to Freedom and the Fall of the Soviet Union*. Washington, DC: Foreign Policy Institute / Henry A. Kissinger Center for Global Affairs, Johns Hopkins University SAIS, 2019.

[79] Visas Europos Bendrijos komunikato tekstas paskelbtas *Le Monde*, 1991-08-29.

greičiau pripažinti Baltijos valstybes. Ir patikino, kad, vos tik Sovietų Sąjunga tai padarys, Jungtinės Valstijos paseks jos pavyzdžiu. Leisdamas M. Gorbačiovui pasirinkti laiką, nuo kurio priklausytų ir JAV sprendimas, G. Bushas vis dar norėjo paremti vis labiau svyruojančią sovietų režimo lyderio padėtį.

M. Gorbačiovas G. Bushui pažadėjo Baltijos valstybių nepriklausomybę pripažinti iki rugpjūčio 30 d., bet vėliau paprašė daugiau laiko. Rugpjūčio 31 d. G. Bushas paskambino V. Landsbergiui į Vilnių ir pažadėjo, kad Lietuvos nepriklausomybė neišvengiamai bus pripažinta. Tačiau praėjus dar dviem dienoms M. Gorbačiovas vis dar nebuvo ženges žadėto žingsnio[80].

Negalėdamos daugiau delsti, JAV oficialiai pripažino Lietuvą rugsėjo 2 d.

Po keturių dienų, rugsėjo 6-ąją, Lietuvą pripažino ir naujas sovietų vykdomasis organas – Valstybės Taryba. „Lietuvos krizė“ baigėsi.

Lietuva *de jure* tapo **visaverčiu tarptautinių santykių subjektu**. Mes per 18 mėnesių pasiekėme visuotinį Kovo 11-osios akto Lietuvos pripažinimą. Per tą laikotarpį SSRS naudojo blokavimo, žalos darymo, žeminimo, melavimo, žudymo ir trikdymo efektų derinį, kuriuo buvo bandoma palaužti Lietuvos Respublikos piliečių valią. Nepasisekė.

Post scriptum. Baltijos valstybės yra nepriklausomos. Kodėl Vakarai norėjo išsaugoti SSRS? Pirma, Vakarai bijojo, kad vietoje vienos (SSRS) atominės valstybės atsiras keturios – Rusija, Baltarusija, Ukraina ir Kazachija. Tai – saugumo klausimas. Antra, Vakarai tikėjo, kad SSRS galima transformuoti į „*nesovietinę* SSRS“. Vakarų ambicija – tai „nesovietinė SSRS“, kuri kontroliuoja atominį ginklą. Šią poziciją iliustruoja JAV prezidento G. Busho vizitas į SSRS ir jo kalba Ukrainos SSR Aukščiausiojoje Taryboje (1991 m. rugpjūčio 1 d.). Čia reikia prisiminti, kad šios kalbos išvakarėse SSRS ir JAV prezidentai pasirašė strateginę nusiginklavimo START sutartį.

G. Bushas kalbėdamas parlamente išdėstė savo požiūrį į Sovietų Sąjungos pertvarkymą kaip „laisvesnę suverenių valstybių“ federaciją. Tai buvo *JAV prezidento programinė kalba*. „Laisvė nėra tas pats, kas nepriklausomybė. Amerikiečiai nepalaikys tų, kurie siekia [Ukrainos] nepriklausomybės, kad tironiją pakeistų vietiniu despotizmu. Jie nepadės tiems, kurie propaguoja savižudišką nacionalizmą, pagrįstą etnine neapykanta“, – sakė G. Bushas. JAV prezidentas agitavo už M. Gorbačiovo *naująją SSRS konstituciją* ir patikino, kad reformatoriai-demokratai (M. Gorbačiovas) dabar yra valdžioje, užmezgę dialogą, kuriuo siekiama, kad Ukraina taptų visavertės federacijos dalimi.

„Bushas čia atvyko kaip Gorbačiovo pasiuntinys“, – sakė žymus ukrainiečių rašytojas ir liaudies fronto „Rukh“ lyderis Ivanas Drachas. „Daugeliu atžvilgių jis skambėjo ne taip radikaliai kaip mūsų pačių komunistų politikai Ukrainos valstybinio suvereniteto klausimu.“[81] G. Bushas siejo JAV ateitį su M. Gorbačiovo SSRS ir siekė išlaikyti senąją galių sistemą.

[80] BESCHLOSS, TALBOTT, 13 išnaša.

[81] Bush warns Ukraine on Independence. *The Washington Post*, 1990-08-02.

Po dviejų savaičių, 1991 m. rugpjūčio 19 d., naivias svajones apie „*nesovietinę* SSRS“ sugriovė pučas Maskvoje. G. Busho „rugpjūčio kalba“ šiame naujame kontekste atrodė keistai. G. Bushas savo kalboje buvo neteisus, ypač vartodamas tokias frazes kaip „savižudiškas nacionalizmas“, „etninė neapykanta“ ir „vietinis despotizmas“, kuris, jo manymu, „nuėjo per toli“. „New York Times“ šią G. Busho kalbą pavadino Kijevo kotleto kalba[82] (angl. *Chicken Kiev speech*), pavadinta pagal *sovietinį patiekalą* iš įdarytos vištienos, protestuodamas prieš tai, ką laikė „milžinišku klaidingu vertinimu“ dėl silpno tono ir klaidingo SSRS prigimties supratimo. Daugelis amerikiečių buvo pasipiktinę: jų prezidentas dėl tam tikrų priežasčių norėjo išgelbėti jau žlungančią SSRS ir atimti iš ukrainiečių tautos apsisprendimo laisvę. Baltųjų rūmų administracija teisindamasi sakė, kad *taikus SSRS žlugimas neatrodė akivaizdus*. Nežinomi nežinomieji (beprecedenčiai įvykiai) pasirodė visa jėga. *Vakarai neturėjo jokio plano tokiai įvykių eigai. Improvizavo*. Kai įvykiai eina ne pagal tavo planą, jie visada „*eina per greitai*“.

1991 m. gruodžio 1 d. Ukrainoje įvyko visuotinis referendumas dėl nepriklausomybės. Už Ukrainos nepriklausomybę balsavo 90,03 proc. rinkėjų, tarp jų ir Krymo, Sevastopolio, Donecko ir Luhansko sričių rinkėjai.

Išaiškėjo, kad Vakarai neturėjo supratimo apie SSRS prigimtį ir jos dinamiką, todėl jokio adekvataus plano tiems įvykiams ir negalėjo būti. Čia reikia prisiminti viešai žinomą faktą, kad dar **1990 m. gruodį** Lietuvos atstovas E. Bičkauskas V. Landsbergiui buvo pranešęs iš patikimų šaltinių gautą žinią, jog B. Jelcinas jau tuomet buvo suderinęs su Ukrainos, Baltarusijos ir Kazachijos Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkais, kad jie pasirašys sutartį tokią, kokią sutars, o kiti prie „*keturių sutarties*“ galės prisijungti tokiomis sąlygomis, kokias patys nusistatys. Pasak B. Jelcino, taip M. Gorbačiovas su savo komanda būtų pastumtas į šalį ir turėtų su jais pradėti derybas jų nustatytomis sąlygomis. Lygiai po metų taip ir įvyko. M. Gorbačiovo lyderystė atėjo iki loginės pabaigos – iš jo *de facto* buvo **atimtos** visos vidinės SSRS politinės galios. Tai buvo vidinės SSRS raidos padarinys. Vakarai rėmė tuščiavidurį SSRS prezidento kiautą. M. Gorbačiovas darėsi panašus į *Vakarų statytinį*. Vakarams *nežinomi nežinomieji* atėjo iš SSRS vidaus. Šie nežinomi nežinomieji buvo per dideli, kad tilptų į Vakarų schemą. **Taiki** SSRS dezintegracija taip pat buvo vidinės jos raidos padarinys, kuris buvo įformintas kaip Belovežo susitarimas 1991 m. gruodžio 8 d.: juo buvo konstatuotas SSRS suirimas ir paskelbta apie Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) sukūrimą.

Post post scriptum. Iki pat galutinės sovietų imperijos žlugimo dienos Vokietijos kancleris H. Kohlis vis dar tikėjosi, kad M. Gorbačiovas kaip nors sugebės išlaikyti tai, kas liko iš SSRS. Sovietų Sąjungos gyvavimo trukmė buvo gerokai perdėta. SSRS nustojo egzistuoti 1991 m. gruodžio 26 d. Sovietų Sąjungai išnykus iš geopolitinio žemėlapio, šaltasis karas baigėsi. Rusija perėmė SSRS įsipareigojimus ir teises.

[82] „Chicken Kiev“ speech. *New York Times*, 1990-08-29.

5. Po šaltojo karo: galutinė Lietuvos deokupacija

Helsinkio procesas ir okupacinės armijos išvedimas iš Lietuvos

1991 m. liepos 29 d. jau buvo pasirašyta Lietuvos ir Rusijos sutartis, tų pačių metų rugsėjo 10 d. Lietuva tapo Helsinkio proceso visateise nare. Nuo tos dienos ESBK galėjome kalbėti patys už save.

Trečiasis ESBK šalių viršūnių susitikimas turėjo vykti 1992 m. vasarą. Šį kartą į Helsinkio viršūnių susitikimo darbotvarkę nusprendėme pasiūlyti įrašyti ne klausimą, o imperatyvų teiginį, kad *Rusijos armija turi būti nedelsiant išvesta iš Lietuvos teritorijos*. Kitaip sakant, daugeliui piliečių Lietuvoje buvo aišku: kol mūsų valstybės teritorijoje bus Rusijos armija, tol negali būti jokios kalbos apie Lietuvos politinį ir ekonominį *stabilumą*. O nestabili valstybė negali būti priimta į jokią stabilią ekonominę ar politinę sąjungą.

1991 m. žiemą ir pavasarį Europoje ir jos pakraščiuose vyko ginkluoti konfliktai ir karai: aižėjo Jugoslavijos valstybė, vyko ginkluota kova tarp Armėnijos ir Azerbaidžano dėl Kalnų Karabacho, Moldovoje, padedant Rusijos 14 armijai, buvo įkurta Padniestrės „respublika“. Šių tragiškų įvykių fone daug problemų blanko.

1992 m. kovo–birželio mėnesiais Helsinkyje, kruvinų įvykių fone, vyko trečiojo ESBK valstybių viršūnių susitikimo parengiamosios oficialios politinės konsultacijos tarp 48 šalių. Dirbo specializuotos darbo grupės, kurios rengė atskirus būsimo baigiamojo dokumento straipsnius. Vėliau šių darbo grupių parengti straipsniai buvo svarstomi reguliariuose delegacijų vadovų posėdžiuose. Kadangi visi Helsinkio proceso sprendimai priimami konsensuso principu, vadinasi, norint, kad darbo grupės parengtas straipsnis būtų įrašytas į galutinį būsimo baigiamojo dokumento variantą, reikėjo pasiekti, kad neprieštarautų nė vienos valstybės delegacija. Dėl to Lietuvos delegacija, norėdama, kad Rusijos armijos išvedimo klausimas būtų baigiamajame dokumente, turėjo pasistengti, kad Rusija ir jos sąjungininkai tam neprieštarautų.

Kita vertus, ESBK baigiamuosiuose dokumentuose gali atsispindėti tik *regioninio lygio problemos*. Taigi Lietuvos delegacija turėjo veikti išvien su Latvijos ir Estijos delegacijomis ir siekti, kad baigiamojoje deklaracijoje būtų straipsnis, įsakantis Rusijai išvesti armiją iš Baltijos valstybių teritorijų.

Tuo metu Rusijos armija buvo išvedama iš Vokietijos bei Rytų ir Centrinės Europos valstybių. Kadangi kiekviena valstybė rūpinosi savo interesais kuo greičiau „išlydėti“ svetimą armiją iš savo šalies, tai suteikė Rusijos delegacijai daugiau galimybių ESBK parengiamuosiuose posėdžiuose manipuliuoti kitų valstybių interesais, veikti Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijas atskirai, skaldyti Baltijos valstybių vienybę dėl Rusijos armijos išvedimo. Baltijos valstybių vienybė šiuo klausimu buvo sunkiai pasiekiama: pradžioje Lietuvos delegacijai reikėjo įrodyti, kad iš viso tokį klausimą reikia kelti šioje konferencijoje, vėliau nuomonės išsiskyrė dėl Rusijos armijos išvedimo tempo ir kt.

Rusijos delegacija ne tik spaudė Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijas atskirai, siekdama priversti atsisakyti kelti Rusijos armijos išvedimo klausimą, bet dar apkaltino Baltijos valstybes žmogaus ir tautinių mažumų teisių pažeidimu ir pasiūlė atitinkamai suformuluotą straipsnį į baigiamąją deklaraciją. Bet nepasisekė.

Per keturis Helsinkio viršūnių susitikimo parengiamųjų konsultacijų mėnesius vyko daug diplomatinių dvikovų ir asmeninių dramų: buvo momentų, kai jaunas Latvijos delegacijos diplomatas nuo didelės įtampos ėmė verkti arba kai paskutinę baigiamosios deklaracijos teksto derinimo naktį Vokietijos delegacijos vadovas primygtinai reikalavo atsiimti mūsų reikalavimą dėl Rusijos armijos išvedimo iš Baltijos valstybių teritorijos, antraip dėl mūsų užsispyrimo žlugs Helsinkio viršūnių susitikimas, nes rusai būtinai užprotestuos šį reikalavimą per iškilmingą valstybių vadovų susitikimą.

Lietuvos delegacija derybų pabaigoje gavo tvirtą paspirtį – tai *1992 m. birželio 14 d. įvykęs referendumas dėl Rusijos armijos skubaus išvedimo*. Kartu tai buvo parama Latvijai ir Estijai. Galutinai Baltijos šalių pozicija dėl Rusijos armijos išvedimo buvo suderinta ir patvirtinta Baltijos valstybių vadovų Jūrmaloje, prieš pat viršūnių susitikimą Helsinkyje. Taip buvo *suderinta* pozicija, kurią buvo sujaukę nepatyrę Latvijos užsienio reikalų ministerijos diplomatai.

1992 m. liepos 9–10 d. įvyko Helsinkio viršūnių susitikimas, per kurį buvo priimta Helsinkio viršūnių deklaracija „Pasikeitimo iššūkiai“. Rusijos prezidentas B. Jelcinas neprieštaravo (Rusijos delegacija sėdėjo už mūsų).

Šios deklaracijos 15 straipsnis teigia, kad „*ESBK remia šalių pastangas taikiu ir derybų keliu išvesti užsienio valstybių armijas, kurios tebėra Baltijos valstybių teritorijoje be jų sutikimo. Armijos išvedimas turi būti greitas, tvarkingas ir visiškas.*“

Pažymėtina, kad Rusijos armijos Baltijos valstybėse problema buvo vienintelė regioninė problema, suformuluota Helsinkio Baigiamojoje deklaracijoje. Kad ir kaip ciniškai tai skambėtų, bet joje nebuvo užsiminta nei apie Jugoslavijos krizę, nei apie Kalnų Karabache liejamą kraują, nei apie Moldovos Padniestrės „respublikos“ problemą.

Helsinkio viršūnių deklaracijos 15 straipsnis, be jokių abejonių, yra didelis Lietuvos diplomatijos laimėjimas. Jame kaip tarptautinės teisės nuostata buvo įtvirtintas principas, kad be suverenios valstybės sutikimo svetima kariuomenė negali būti jos teritorijoje.

B. Jelcino pokytis: dvejų derybų su Rusija skirtingos pabaigos

Tuo metu JAV išsprendė savo pagrindinį strateginį uždavinį. Baltarusija, Kazachija ir Ukraina susitarė grąžinti Rusijai sovietų (SSRS) branduolinius ginklus ir 1992 m. gegužės 23 d. pasirašė Lisabonos protokolą, pagal kurį jos, kaip nebranduolinės valstybės, tapo START sutarties šalimis. JAV prezidentas G. Bushas įgyvendino daugiau, nei svajojo buvęs JAV prezidentas Ronaldas Reaganas, – buvo pasiektas ne tik kontrolės, bet ir branduolinių ginklų skaičiaus sumažinimo tikslas. Beliko tik šį karinį denuklearizacijos susitarimą įgyvendinti.

Lietuvos strateginis tikslas – visiška valstybės deokupacija – buvo įgyvendinamas dviem derybų etapais. Visas šio proceso dramatiškumas atsiskleidžia per paskutines derybų valandas iki pasirašant atitinkamas sutartis.

Pirmųjų derybų pabaiga. 1991 m. liepos 29 d. Kremliuje, prieš pasirašant Lietuvos ir Rusijos sutartį dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų, Lietuvos ir Rusijos delegacijos susėdo prie bendro stalo. Staiga Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas pareiškė: „Mūsų delegacijoje yra narių, kurie reikalauja išbraukti iš sutarties preambulės teiginį „<...> būdamos įsitikinusios, jog TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos <...>““. Stojo tyla. Lietuvos delegacijos vadovas, Aukščiausios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis pasakė: „Господин Ельцин, вы честный человек. Ведь вы хотите вести честную политику.“ (liet. „Pone Jelcinai, Jūs juk esate sąžiningas žmogus. Jūs juk norite vykdyti sąžiningą politiką“.) Tada B. Jelcinas paprašė Rusijos Federacijos Aukščiausios Tarybos pirmininko R. Chasbulatovo ir užsienio reikalų ministro A. Kozyrevo atsiimti savo reikalavimus. Sutartis buvo *pasirašyta tokia, kokia buvo parengta derybų delegacijų*.

Antrųjų derybų pabaiga. Paskutinis įtemptų derybų etapas vyko su Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos atstovais Maskvoje ir pasibaigė ankstyvą 1992 m. rugsėjo 8-osios rytą. Buvo visiškai suderinti, parafuoti ir parengti pasirašyti septyni susitarimai, įskaitant susitarimą dėl Rusijos armijos išvedimo grafiko. Tačiau 1992 m. rugsėjo 8 d. vakarą Kremliuje vykusiame Lietuvos ir Rusijos vadovų bei delegacijų baigiamajame susitikime Rusija nusprendė pasirašyti tik tris dokumentus (Rusijos armijos išvedimo grafiką su priedais; susitarimą dėl organizacinių-techninių armijos išvedimo klausimų; susitarimą dėl karinių dalinių funkcionavimo tvarkos iki jų išvedimo). Jų visiškai pakako Rusijos okupacinei armijai išvesti iš Lietuvos. Vėliau ir tarptautiniu mastu buvo pripažinta, kad šių dokumentų pakanka. *Liko nepasirašytas pagrindinis susitarimas ir dar trys parafuoti dokumentai.* Viena pagrindinė sutarčių nepasirašymo priežastis – Rusijos delegacijos reikalavimas paskutinę minutę legalizuoti okupacinės armijos buvimą Lietuvoje, suteikti jai statusą. Mūsų principinė pozicija buvo tokia – dėl okupacijos fakto Rusija Lietuvoje negalėjo turėti nieko teisėto. Be to, Rusijos okupacinės armijos išvedimas niekada nebuvo sutarties dalykas, nes jis atsirado iš Rusijos, kaip SSRS teisių ir prievolių perėmėjos, pareigos pašalinti tarptautinės teisės pažeidimą. Derybos vyko tik dėl okupacinės armijos *išvedimo tvarkos* iš mūsų valstybės teritorijos. Lietuvos delegacijos narys R. Ozolas dažnai kartodavo, kad „du dalykai – (SSRS / Rusijos) armija ir žala – besąlygiškai yra paskutiniai okupacijos reliktai ir jų panaikinimas yra besąlygiškas reikalas.“ Padarytos okupacinės žalos atlyginimo klausimas taip pat buvo atidėtas, bet ir vėliau šis darbas liko neužbaigtas. Rusija ėmė vis mažiau laikytis suderintų susitarimų. Ji agresyvėjo ir pradėjo stabdyti deokupacijos procesą.

B. Jelcinas pasikeitė? Rusija pasikeitė? Kodėl?

Pirma. 1992 m. pradžioje Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas *pradėjo vadovauti* SSRS / Rusijos armijai. B. Jelcinas savo galioje jau turėjo abu užsienio politikos įrankius – Užsienio reikalų ministeriją ir SSRS / Rusijos armiją, jis galėjo siųsti į kitas valstybes *arba diplomatus*, *arba tankus*. Tuo tarpu 1991 m. derybose nei B. Jelcino Rusija, nei Lietuva ***neturėjo savo kariuomenių*** (SSRS armiją valdė M. Gorbačiovas), todėl tarp Lietuvos ir Rusijos vyko *klasikinės diplomatinės derybos* be karinės galios spaudimo. Tada B. Jelcinas savo galioje tankų neturėjo.

Antra. 1992 m. pavasarį Rusija ***reokupavo*** dalį Moldovos teritorijos: padedant Rusijos 14 armijai, buvo „įkurta" Padniestrės „respublika". B. Jelcinas, turėdamas savo valioje SSRS / Rusijos armiją, grįžo prie sovietinės-militaristinės užsienio politikos praktikos. Tai perspėjimas Lietuvai, kad demokratas B. Jelcinas ir naujoji Rusija gali vykdyti senąją imperinę politiką, todėl okupacinė Rusijos armija kuo greičiau turi būti išvesta iš Lietuvos teritorijos. 1992 metų B. Jelcinas skyrėsi nuo buvusiojo 1991 metais.

Trečia. Buvę sovietiniai diplomatai turėjo lemiamą reikšmę derybose dėl okupacinės SSRS / Rusijos armijos išvedimo iš Lietuvos. Rusijos Federacijos prezidento B. Jelcino 1992 m. kovo mėn. potvarkiu nauju Rusijos derybų su Lietuva delegacijos vadovu buvo paskirtas patyręs SSRS diplomatas – ambasadorius ypatingiems pavedimams Viktoras Isakovas. SSRS komunistų partijos Centro komiteto tarptautinio skyriaus referentas ir SSRS diplomatas, o dabar Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Vitalijus Čiurkinas suvaidino svarbų vaidmenį, kad 1992 m. rugsėjo 8 d. vakarą Kremliuje vykusiame Lietuvos ir Rusijos vadovų bei delegacijų baigiamajame susitikime Rusija nusprendė pasirašyti tik tris dokumentus ir *atmesti* keturis likusius suderintus susitarimus. Taigi Rusijos užsienio politikoje prasidėjo aktyvus ***resovietizacijos*** procesas: B. Jelcinui perėmus SSRS užsienio reikalų ministeriją, tuo pačiu metu buvo perimta ir SSRS užsienio politika. 1991-ųjų metų Rusija jau buvo pasikeitusi į blogąją pusę.

Ketvirta. *Lietuva telkė Vakarų valstybių koaliciją deokupacijos procesui spartinti*. 1992 m. birželio 26 d. Baltijos Valstybių Taryba kreipėsi su pareiškimu į G 7 grupės vadovus, prašydama jų *teikiamą Rusijai finansinę pagalbą* ***susieti*** *su neteisėtai esančios okupacinės armijos išvedimo iš Baltijos valstybių eiga*. Liepos 7 d. Miunchene įvykusio G 7 susitikimo pareiškime buvo teigiama, kad *nepaisant Rusijos ekonominių sunkumų* jokiai valstybei „negali būti leista pažeisti tarptautinės teisės principo, pagal kurį užsienio karinės pajėgos negali būti kitos valstybės teritorijoje be jos sutikimo". Ši pozicija buvo suformuluota susitikime, kuriame dalyvavo ir Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas. Tai neabejotinai paskatino jį priimti politinį spendimą dėl neatidėliotino Rusijos armijos atitraukimo iš Baltijos valstybių. Itin svarbią reikšmę turėjo JAV Senato 1992 m. spalio 2 d. priimtas įstatymas, kuriame buvo nustatyta, kad 412 mln. JAV dolerių techninė ir ekonominė pagalba Rusijai gali būti teikiama *tik su sąlyga*, kad ji išves savo armiją iš Baltijos valstybių. Svarbus veiksnys buvo 1992 m. lapkričio mėn. speciali Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija.

Penkta. Vadovaudamasi savo saugumo interesais, Lietuva siekė ne tik Rusijos okupacinės armijos išvedimo iš savo teritorijos, bet ir *Karaliaučiaus srities demilitarizavimo*. Šį klausimą Lietuvos Respublikos vadovas V. Landsbergis iškėlė 1992 m. vasario 16 d. Vėliau šią iniciatyvą Lietuva siekė įforminti remdamasi Europos saugumo paktu. Rusija tam stipriai priešinosi. Be to, 1992 m. pradžioje Rusija pateikė susitarimo projektą, kuriame buvo siūloma įteisinti nuolatinį Rusijos karinį tranzitą į Karaliaučių (Kaliningradą), bet *Lietuva jį atmetė*. Lietuva laikėsi nuostatos, kad ji pati turi nustatyti tranzito per savo suverenią teritoriją sąlygas, o ne prisiimti įsipareigojimus kitai valstybei pagal dvišalę sutartį. Lygiagrečiai *Rusijos armijos išvedimo iš Vokietijos per Lietuvos teritoriją* problema pradėjo aiškėti 1992 m. pabaigoje, bet ***terminuotu susitarimu*** įforminta buvo tik 1993 m. lapkričio 18 d. – Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos susitarimu „Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų, kariuomenės ir karinių krovinių, išvedamų iš Vokietijos Federacijos Respublikos, tranzitinių vežimų per Lietuvos Respublikos teritoriją“. Šį terminuotą susitarimą pasirašė Lietuvos ir Rusijos vyriausybių vadovai. Jis tam tikru laikotarpiu leido Rusijos ginkluotės ir karinio personalo gabenimą tranzitu iš Mukrano per Klaipėdą, toliau – geležinkeliu per Lietuvą į Baltarusiją, taip pat šiuo susitarimu buvo sureguliuota šio gabenimo tvarka iki Rusijos armijos išvedimo iš Vokietijos pabaigos, t. y. 1994 m. gruodžio 31 d. Tačiau netikėtai, likus dešimt dienų iki Lietuvos ir Rusijos terminuoto susitarimo pabaigos, 1994 m. gruodžio 21 d. Vokietijos ambasada Lietuvoje Europos Sąjungos valstybių vardu išplatino pranešimą spaudai, kuriame ***paragino Lietuvą sudaryti karinio tranzito susitarimą su Rusija***, pareikšdama nuomonę, kad toks susitarimas prisidės prie stabilumo Baltijos jūros regione. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos atstovas Grigorijus Karasinas pareiškė, kad „Maskvoje ***pritariama*** Europos Sąjungos demarše išreikštam konstatavimui apie susitarimo svarbą“. Lietuva **atsidūrė prieš *užkulisinių susitarimų faktą***. Pasidarė aišku, kad *Karaliaučiaus srities demilitarizavimo nebus*: Lietuvos iniciatyva buvo griežtai sustabdyta. Taip *terminuota* Lietuvos geros valios išraiška Vokietijai ir Rusijai virto *nuolatine* ***karinio saugumo spraga***. Tokiu būdu buvo sukurta ***vadinamojo „Kaliningrado tranzito“*** **problema**.

Šešta. Nauja geopolitinė situacija. Tuo metu Vokietijos kancleris H. Kohlis laikėsi pozicijos, kad Baltijos valstybės turi likti neutralios („Suomijos statusas“) ir jos *negali tapti nei Europos Sąjungos, nei NATO narėmis*. Šaltojo karo interesų zonavimo praktika vis dar buvo užsienio politikos dalis. „Finliandizacijos“ sąvoka atsirado, kai Suomija, siekdama likti nominaliai nepriklausoma valstybe, šaltojo karo metu sudarė sandėrį su SSRS mainais už neprisijungimą prie jokių blokų, tačiau iš tikrųjų dalį savo valstybės suvereniteto perdavė Maskvai. Naujoje geopolitinėje konfigūracijoje mūsų tikslas – įvykdyti visišką Lietuvos deokupaciją ir atmesti mums nepalankų „finliandizuotos“ valstybės statusą. R. Ozolo žodžiais tariant, „yra visas pagrindas jau šiandien teigti, kad mes pradedame arba norėtume vykdyti *nebedalyvavimo* Sovietų Sąjungoje politiką.“ Tuo metu Europoje jau buvo prasidėjęs

„definliandizacijos“ procesas ir dėl to trys sovietiškai neutralios („finliandizuotos“) valstybės – Suomija, Švedija ir Austrija – išdrįso prisijungti prie ES bloko. Bet jos tai galėjo padaryti ***tik žlugus SSRS*** ir tik 1995 metais. Lietuvos nepriklausomybės kova su SSRS prisidėjo prie naujos, kitokios Europos, sukūrimo.

Septinta. 1992 m. vėlyvą rudenį Rytų Europos tautos – lenkai, čekai, vengrai – pradėjo aktyviai kelti klausimą dėl NATO narystės. Ir čia Rusija vaidino svarbų vaidmenį: viena vertus, Jugoslavijoje, netoli jų sienų, vyko karas, kita vertus, B. Jelcinas reokupavo dalį Moldovos teritorijos. Maskva vykdė militaristinę užsienio politiką. Imta daryti didelį spaudimą Vakarams dėl Rytų Europos valstybių įstojimo į NATO gynybinę sąjungą. Tuo metu, B. Jelcino prezidentavimo pradžioje, jau buvo matyti, kad naujoji Rusija nusiteikusi vykdyti revizionistinę ir ekspansionistinę užsienio politiką, kad Rusija gali kelti karinę grėsmę kitoms nepriklausomoms valstybėms.

Taip per vienus metus – nuo 1991 m. vasaros iki 1992 m. rudens – Rusijos užsienio politika tapo vis labiau resovietizuota. Rusija ėmė vykdyti reokupacinę militaristinę užsienio politiką. ***Vienu metu Rusija Europoje vykdė ir reokupacijos, ir deokupacijos procesus***. Reikia pripažinti, kad Lietuvos ir Rusijos santykiuose pats Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas suvaidino teigiamą vaidmenį.

Šioje vietoje prisiminkime, ką sakė Prancūzijos prezidentas F. Mitterranďas Lietuvos delegacijai, 1990 m. gegužės mėn. atvykusiai į Eliziejaus rūmus: „Tačiau realybė buvo tokia, kad Lietuva buvo *absorbuota* į SSRS. Ir ***SSRS disponuoja karinėmis pajėgomis. O Lietuva jų neturi***. F. Mitterranďas nenori jėgų išbandymo, kuris galėtų tik ***pakenkti Lietuvos žmonėms kaip silpnesnei pusei*** <...>“. Taip Prancūzijos prezidentas parodė Lietuvos valstybės ir jos diplomatijos silpnąją vietą: savos kariuomenės stoką. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1992 m. lapkričio 19 d. iškilmingai paskelbė ***Lietuvos Respublikos kariuomenės atkūrimo aktą***. Lietuvos užsienio politika pradėjo plėstis iki *pilnos savo apimties*: kada reikia, derasi diplomatai, kada reikia atremti užsienio valstybės agresyvią militaristinę politiką, – Lietuvos kariuomenė. Priešišką eskalaciją sukelia valstybės silpnumas, o ne priešo stiprybė. Lietuvos valstybės užsienio politiką vykdo tiek diplomatai (Užsienio reikalų ministerija), tiek gynybinė kariuomenė (Krašto apsaugos ministerija).

De jure ir *de facto* Lietuvos okupacijos pabaiga

Okupacinę armiją iš Lietuvos *galėjo išvesti tik Rusija*. Užsienio valstybės Lietuvai galėjo padėti tai padaryti, trukdyti arba likti neutralios. Mums reikėjo *susitarti tik su Rusija*.

Organizuotas Rusijos armijos išvedimo iš Lietuvos laikotarpis prasidėjo 1992 m. rugsėjo 8 d., Maskvoje Rusijos Federacijos gynybos ministrui Pavelui Gračiovui

ir Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministrui Audriui Butkevičiui pasirašius Rusijos armijos išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos grafiką[83].

1993 m. rugpjūčio 31 d. Rusijos armija buvo išvesta iš Lietuvos. Su jos išvedimu *de facto* Lietuvoje „nustojo veikti" ir 1939 m. Vokietijos–SSRS sutartis bei jos papildomi slaptieji (Molotovo–Ribentropo) protokolai. Prireikė 54 metų, kad Antrojo pasaulinio karo pasekmės būtų pašalintos. Tai buvo padaryta vadovaujantis *dvišalėmis sutartimis*, o ne kariniais veiksmais. Mūsų diplomatiniai ir derybiniai gebėjimai tobulėjo kasdien ieškant praktinių uždavinių sprendimų ir sulaukiant patarimų ir palaikymo iš užsienio draugų, kurie nepaliko mūsų vienų. Visi Lietuvos egzistenciniai sprendimai buvo priimami pritarus Lietuvos Respublikos piliečiams referendumuose (plebiscitas dėl Lietuvos nepriklausomybės, dėl sovietinės kariuomenės besąlygiško išvedimo iš Lietuvos teritorijos, dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo). Tiesioginė demokratija veikė. Kada reikėjo – Lietuvos piliečiai gynė savo valstybę. Mūsų pasirinktas tarptautinis idealas – kad jokia okupacija ar teritorinis užgrobimas, pažeidžiant tarptautinę teisę, neturi būti pripažįstami teisėtais, – buvo ir praktiškas, ir veiksmingas. Taip buvo sudarytos naujos sąlygos laisvai Lietuvai. Kovo 11-osios aktas – visiškai įgyvendintas.

Išvados

1. Kovo 11-osios akto paskelbimas buvo netikėtas tiek SSRS, tiek Vakarų demokratinėms vyriausybėms, nors iš anksto buvo žinoma apie tokio Lietuvos žingsnio parengiamuosius darbus. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba turėjo teisėtą rinkėjų mandatą ir valios paskelbti Lietuvos valstybės atkūrimo aktą. Taip Lietuva apsibrėžė save kaip tarptautinį subjektą.

2. Mes pasirinkome diplomatinę poziciją, kad jokia okupacija ar teritorinis užgrobimas, pažeidžiantys tarptautinę teisę, neturi būti pripažįstami teisėtais. Lietuva nėra nauja valstybė, jos teritorija niekada nebuvo teisėta SSRS dalis ir ji nėra buvusi sovietinė respublika, todėl ji nei atsiskiria nuo SSRS, nei iš jos išstoja. Kadangi dalis Vakarų demokratinių valstybių ir toliau *de jure* nepripažino Lietuvos Respublikos okupacijos, todėl valstybės iš naujo pripažinti nereikėjo. Užsienio politikos smaigalys ir buvo nutaikytas į šias Vakarų valstybes, kad *de jure* okupacijos nepripažinimą praktiškai paverstų *de facto* atkurtos Lietuvos Respublikos pripažinimu.

Mūsų prielaida – teisės viršenybės principas ir demokratija yra tarpusavyje neatsiejamai susiję. Demokratinėse valstybėse, kuriose veikia išrinkti parlamentai, vyriausybės, laisva žiniasklaida ir pilietinė visuomenė, visada atsiras politinė grupė (partija), kuri reikalaus laikytis teisės viršenybės principo. Iš minėtų požymių galėsime atpažinti Lietuvos draugus, pritariančius jos nepriklausomybei.

[83] SURGAILIS, G. *Rusijos kariuomenės išvedimas.* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005, p. 133. Plačiau apie Lietuvos Respublikos ir Rusijos TSFR diplomatines derybas dėl okupacinės armijos išvedimo iš Lietuvos žr. STANKEVIČIUS, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos.* Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Leidybos centras, 2002.

Šį teiginį patvirtina dviejų valstybių – Danijos ir Vokietijos – atvejai. Danijos koalicinė vyriausybė ir visos Folketingo (parlamento) parlamentinės partijos, kaip ir absoliuti dauguma Danijos piliečių, palaikė Lietuvos nepriklausomybę. Danijos demokratija šimtu procentų buvo mūsų pusėje. Tuo tarpu H. Kohlio ir M. Gorbačiovo pora veikė prieš Lietuvos nepriklausomybės siekį. Vokietijos Bundestage (parlamente) veikė tik nedidelė Lietuvos palaikymo grupė. Vokietijos visuomenė pritarė SSRS nuomonei. Vokietijos vyriausybės politinė nuostata – „visų pirma SSRS" – buvo viešpataujanti. Kitaip sakant, vokiška demokratija buvo taikoma tik vokiečiams, o kitiems – nebūtinai. Savaime suprantama, mes privalome derėtis su politikais, kurie tuo metu turi valstybės valdžią. Tik su jais ir pasirašome tarpvalstybinius susitarimus. Daniškos demokratijos principai – tarptautinė tautų apsisprendimo teisė ir neteisėtos okupacijos praktinis panaikinimas – buvo taikomi ir kitoms tautoms. Demokratija veikia, nors ir su skirtingais rezultatais mums. Tai parodo, kad Vakarų politika neveikia kaip visuma. Ji yra segmentinė. Reikia burti tarptautines politines koalicijas savo tikslui pasiekti.

3. Lietuva įžengė į tarptautinės politikos areną, kuri jau turėjo savo suformuluotų problemų rinkinį ir galimą jų sprendimų tvarką. Čekoslovakija ir Vengrija reikalavo išvesti SSRS okupacinę armiją iki 1990 m. pabaigos. Buvo prasidėjęs Vokietijos susivienijimo procesas, sulaukęs pasipriešinimo iš SSRS, Jungtinės Karalystės ir Prancūzijos. Lenkija nerimavo dėl to, kur bus suvienytos Vokietijos rytinės sienos. JAV vedė derybas su M. Gorbačiovo SSRS dėl branduolinių ginklų sumažinimo sutarties. M. Gorbačiovas siekė panaikinti NATO aljansą su „Bendrųjų Europos namų" koncepcija, pasitelkdamas ESBK procesą. Kitaip sakant, buvo ieškoma kitokios Europos saugumo konfigūracijos. Bet problemų centre buvo SSRS.

4. Mes privalėjome įsidėmėti, kad SSRS regioninė įtaka skirtingose valstybėse veikia skirtingai, taigi turėjome atitinkamai nusistatyti savo diplomatinę veiklą jų atžvilgiu.

Skandinavija buvo politiškai perskelta į dvi dalis: NATO valstybes – Daniją, Norvegiją ir Islandiją, ir SSRS „finliandizuotas", satelitines šalis – Švediją ir Suomiją. Tai trukdė jas konsoliduoti į bendrą formatą – *penki plius trys* (Baltijos valstybės). Skandinavijos politinė perskyra galutinai tapo aiški 1990 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais, todėl Lietuvos užsienio politikos tolesnės pagrindinės pastangos buvo nukreiptos į NATO priklausančias Skandinavijos valstybes.

Valstybių, kuriose liko SSRS okupacinė armija, padėtis buvo daug pavojingesnė. Lietuva, Lenkija ir Vokietija skirtingu greičiu judėjo link visiško valstybinio suvereniteto. Šių trijų valstybių teritorijose buvo dideli SSRS okupacinės armijos daliniai: Lietuvoje tebebuvo 34,6 tūkstančio sovietų karių okupacinė armija (penkios karinės brigados), Lenkijoje – 40 tūkstančių sovietų karių, o sovietinėje Rytų Vokietijoje dar daugiau. Tai darė įtaką šių valstybių tarpusavio santykiams. Kiekviena iš šių valstybių skirtingai derėjosi dėl deokupacijos su SSRS.

M. Gorbočiovo SSRS laikėsi pozicijos Rytų Europoje, kad kiekviena okupuota valstybė gali laisvai išsirinkti savo vyriausybę, bet jos negali pažeisti karinės Varšuvos pakto sutarties. Lenkijoje pirmieji laisvi rinkimai įvyko 1989 m. birželio mėnesį, Vengrijoje ir Čekoslovakijoje – 1990 m. vasarą. Rytų Europos valstybės liko okupuotos, bet gavo daugiau ekonominių laisvių užsienio santykiuose.

Vokietija savo teritorijos deokupaciją vykdė per Vakarų ir Rytų Vokietijos susivienijimo – *du plius keturi* – procesą. Tuo tarpu Lietuva po pirmųjų laisvų parlamento rinkimų žengė tik pirmą žingsnį dėl derybų pradžios su SSRS.

5. M. Gorbačiovo SSRS atsakas į Kovo 11-osios akto paskelbimą buvo ekonominė blokada Lietuvoje. Ji padėjo Lietuvai įsiterpti į SSRS ir Vakarų politiką: per ją mes sukūrėme „ekonominės blokados" diplomatiją. „M. Gorbačiovas, įvesdamas ekonominę blokadą, parodė, kad Lietuva toliau negali remtis SSRS kaip prekybine partnere" – toks teiginys Vakarų valstybių politikams ir verslininkams skambėjo pribloškiamai, tačiau tai paskatino pirmuosius tarpvalstybinius politinius pokalbius. Pirmieji vizitai į užsienio valstybes buvo svarbūs ryšių Vakaruose plėtimo, asmeninių susitarimų, ekonominio bendradarbiavimo galimybių išsiaiškinimo tikslu ir svarbiausia – Lietuvos *de facto* pripažinimo prasme.

Kiek reikės Lietuvai laukti diplomatinio pripažinimo? M. Thatcher atrodė, kad „esą teprabėgs *treji penkeri metai*". F. Mitterrando ir H. Kohlio *atkalbėjimo nuo nepriklausomybės* laiške buvo teigiama, kad „būtų tikslinga *tam tikram laikui* sustabdyti jūsų parlamento priimtų sprendimų (Kovo 11-osios akto ir kitų teisinių dokumentų) pasekmes, kad šios diskusijos (su sovietiniais vadovais) būtų lengvesnės". Vokietijos kanclerio nuomone, Lietuvos diplomatinis pripažinimas įvyks *po dešimties metų*: „reikia eiti mažais žingsneliais". Vakaruose formavosi M. Gorbačiovo „perestroikos" koalicija, kurioje iškilo klausimas: kiek kainuos SSRS išgelbėjimas nuo finansinio kracho?

SSRS buvo nusiteikusi prisiimti naujus politinius įsipareigojimus mainais į Vakarų ekonominę paramą M. Gorbačiovo struktūrinei reformai. M. Gorbačiovo įvesta ekonominė blokada Lietuvoje balandžio ir birželio mėnesiais mums padėjo pirmą kartą susieti naują Vakarų ekonominę pagalbą SSRS su *de facto* Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Ne visos Vakarų valstybės tam pritarė. Bet mes jau įsiveržėme į tarptautinės politikos areną ir joje likome.

6. Vakarai turėjo bendrą supratimą, kad SSRS išliks. Tačiau jų pozicijos skyrėsi: JAV, NATO priklausančios Skandinavijos šalys ir kitos Vakarų valstybės matė SSRS be Baltijos valstybių, o Vokietijos koalicija siekė išlaikyti SSRS su to meto sienomis, t. y. su aneksuotomis Lietuva, Latvija ir Estija. Šioje skirtyje ir vyko Lietuvos diplomatinės Vakarų krypties kova, kur nubrėžti Europos rytines sienas – tiek politines, tiek civilizacines. Bendrai Vakarų šalys siekė išsaugoti centralizuotą SSRS ir tuo pačiu metu dalis Vakarų valstybių dėjo pastangas atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę. Dėl skirtingo požiūrio į SSRS sienų legalumą dar nebuvo pasiekta bendro sutarimo, kada tai padaryti.

7. Laikotarpis nuo 1991 m. rugpjūčio 19 d. pučo Maskvoje iki taikios SSRS dezintegracijos, kuri buvo įforminta kaip Belovežo susitarimas 1991 m. gruodžio 8 d., Vakarams buvo nesuprantamas ir netikėtas. Išaiškėjo, kad Vakarai neturėjo supratimo apie SSRS prigimtį ir jos dinamiką, todėl jokio adekvataus plano tiems įvykiams ir negalėjo būti. Vakarai nekreipė dėmesio į tai, kad B. Jelcino ir M. Gorbačiovo kova dėl galios centro nėra vien tik dviejų sovietinių lyderių kova. B. Jelcinas kūrė nacionalinę-demokratinę Rusiją, kuri labai skyrėsi nuo M. Gorbačiovo universalios komunistinės-ideologinės SSRS. B. Jelcino ir M. Gorbačiovo ideologinės atramos buvo skirtingos ir jų ateities vizijos buvo sunkiai suderinamos SSRS viduje. Rusijos nacionalinis ir demokratinis pakilimas buvo stiprus. Lietuva vedė *lygiagrečias derybas* su Rusija nuo 1990 m. rugpjūčio 24 d., o su SSRS – nuo 1990 m. spalio 2 d. Lietuva, sudariusi tarpvalstybinę sutartį su Rusijos Federacija 1991 m. liepos 29 d., pasiekė savo nepriklausomybės pripažinimą, o SSRS Lietuvos Respubliką pripažino rugsėjo 6-ąją dieną – vienu mėnesiu vėliau. M. Gorbačiovo SSRS nustojo egzistuoti 1991 m. gruodžio 26 d. Sovietų Sąjungai išnykus iš geopolitinio žemėlapio šaltasis karas baigėsi. Rusija perėmė SSRS įsipareigojimus ir teises. O Lietuva jau turėjo galiojančią tarpvalstybinę sutartį su Rusijos Federacija. Mes buvome pasiruošę SSRS žlugimui, o Vakarams tai įvyko staiga.

8. Dingus SSRS prasidėjo naujo Europos geopolitinio žemėlapio kūrimas. Lietuvos kaimynai išliko tie patys, bet jų politinė elgsena radikaliai pasikeitė – daliai valstybių nebereikėjo derinti savo užsienio politikos veiksmų su SSRS.

Iki šaltojo karo pabaigos Lenkijos „Solidarumo“ vyriausybė stengėsi nepažeisti SSRS ekonominių ir geopolitinių interesų Lenkijoje. Lenkija bijojo sudaryti su Lietuva bet kokį dvišalį tarpvalstybinį susitarimą, nors tuo pačiu metu Lenkija, kaip ir SSRS, naudojo Lietuvos lenkus kaip tam tikrą taktinį „įrankį“ Lietuvai paspausti ir ją iš dalies kontroliuoti. Dabar Lenkija, nebesidairydama į Maskvą, galėjo savarankiškai pasirašyti dvišalius tarpvalstybinius susitarimus su Lietuva.

Dar 1991 m. vasario mėnesį Vokietijos federalinis užsienio reikalų ministras H. D. Genscheris suformulavo poziciją, kad Rytų ir Vidurio europiečių narystė NATO „neatitinka Vokietijos interesų“. „Iš pradžių buvusios karinio Varšuvos pakto valstybės siekė tapti NATO narėmis. Jos buvo atgrasytos nuo tokio tikslo konfidencialiuose pokalbiuose“ su Vokietijos diplomatais ir politikais – taip teigė H. D. Genscheris 1991 m. Tai buvo Vidurio Europos politinio regiono pritaikymo SSRS, o vėliau ir Rusijos poreikiams pradžia. Kurį laiką vokiečiai netgi buvo už tai, kad NATO viešai paskelbtų oficialų pareiškimą, jog ji nesiplės į rytus. Tik po to, kai Vokietijos užsienio reikalų ministras 1991 m. gegužę apsilankė Vašingtone ir jam buvo pasakyta, kad NATO plėtros „negalima atmesti ateityje“, H. D. Genscheris greitai viešai išsižadėjo savo pirminės pozicijos. Tačiau *de facto* atrodo, kad Vokietija siekė išvengti NATO plėtros į rytus. Pačioje Vokietijoje keletas politikų laikėsi skirtingos nuomonės, kad Vokietija taip „*de facto* neigia savo kaimyninių valstybių suverenitetą.“

1992 m., po SSRS žlugimo, susiformavo naujos sąlygos kitokiai Europos saugumo konfigūracijai. Tačiau Vokietija ir toliau laikėsi savo 1991 m. pozicijos. Tokiame kontekste ir buvo išreikšta Vokietijos kanclerio H. Kohlio pozicija, kad Baltijos valstybės turi likti neutralios („Suomijos statusas“) ir jos *negali tapti nei Europos Sąjungos, nei NATO narėmis*. Kitaip sakant, Baltijos valstybės turi būti pritaikytos Rusijos poreikiams. Mes tai griežtai atmetėme. Lygiagrečiai kitoje Europos dalyje jau buvo prasidėjęs „definliandizacijos“ procesas ir dėl to trys sovietiškai neutralios („finliandizuotos“) valstybės – Suomija, Švedija ir Austrija – išdrįso prisijungti prie Europos Sąjungos bloko. Bet jos tai galėjo padaryti tik žlugus SSRS ir tik 1995 m.

Tuo metu Lietuva, Lenkija ir Vokietija jau buvo atgavusios visišką valstybinį suverenitetą, bet trys valstybės dar turėjo įvykdyti paskutinį sovietinės deokupacijos etapą – išvesti SSRS / Rusijos okupacinę armiją iš savo teritorijų. Iš Lietuvos sovietinė okupacinė armija buvo išvesta 1993 m. rugsėjo 1 d., iš Lenkijos – 1993 m. rugsėjo 19 d., iš Vokietijos – 1994 m. pabaigoje. SSRS / Rusijos okupacinės armijos išvedimas iš Europos paliko geopolitinę deformaciją Lietuvoje – buvo sukurta vadinamojo „Kaliningrado tranzito“ problema.

Europos Sąjunga yra europiečių reikalas, tačiau NATO yra JAV buvimo Europoje pagrindas. 1993 m. pradžioje naujoji JAV prezidento Billo Clintono administracija laikėsi pozicijos, kad NATO vis tiek plėsis, bet lėtai, ir lygiagrečiai JAV darys viską, kas įmanoma, kad Rusija būtų integruota į Vakarų struktūras. B. Clintonas pakvietė B. Jelcino Rusiją prisijungti prie G 7: tai buvo atlygis už tai, kad Rusija nesipriešintų NATO plėtrai, aktyviai nesiimtų veiksmų. Tuo metu JAV vis dar tikėjo, kad įmanoma išplėsti NATO, integruoti Rusiją į Europą ir išlaikyti JAV artimą partnerystę su Rusija. Tais pačiais metais, t. y. 1993 m. spalio mėnesį, B. Jelcino (Tamanės divizijos) tankai šaudė į Rusijos Federacijos parlamentą, Maskvos centre buvo panaudota karinė galia – tai parodė, kaip B. Jelcinas gali elgtis su savo oponentais. Iš karto po to Vakaruose jaučiamas spaudimas dėl NATO plėtros, nes Rytų europiečiai, reaguodami į tai, sakė Vakarų valstybių vadovams: jei didžiausias Rusijos demokratas taip elgiasi su savo oponentais, tai ko galima tikėtis, jei kas nors kitas ateis jo pakeisti?

PALYDIMASIS ŽODIS

APIE LIETUVOS 1990 M. LAIKINĄJĄ KONSTITUCIJĄ IR PRASISKLEIDŽIANČIĄ DABARTINĖS 1992 M. KONSTITUCIJOS ISTORIJĄ

Vytautas Landsbergis
Pirmasis atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovas,
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Naujoji Konstitucija radosi per Laikinąją ir kartu su nauja Lietuva.

Kitokios Lietuvos negu sovietinė kolonija norėjo daug kas. Tačiau kokios?

Atmetus retrogradus, kurie nenorėjo nieko, išskyrus stagnacinę sovietiją (su Lietuva kaip jos gabalu), kitus Lietuvos žmones galima skirstyti į dvi politinės minties grupes:

1) kad Lietuva būtų kuo labiau (ir kuo greičiau!) nutolusi nuo vergijos modelio,

2) kad Lietuva būtų (kuo) mažiau nutolusi nuo jau įprasto vergijos modelio.

Nuo šio taško prasideda naujosios, išsilaisvinančios Lietuvos istorija, kai tiek daug pripratusių ir apkvaitusių tebenori buvusios, tik šiek tiek perdažytos „tarybų" Lietuvos tęstinumo. Be tiesioginio Maskvos diktato, ir to gana.

Jų daug, jie girdi užuojautas dėl Sąjūdžio nešamų permainų, kurios esą nerealios, tik žmones kankina. Tai bazė komunos revanšui, nes paisoma išsiilgtos nuomonių demokratijos, ir revanšizmas prasideda iškart.

Blogai išsirinkom! Tąsyk šalin viską ir su priimtu naujuoju jau nepriklausomos Lietuvos Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu.

Svajonės apie naują, kitokią Lietuvą ir kompromisai su senąja – komunos, nomenklatūros, kolūkių. Net su okupacine kariuomene (įskaitant oficialiai veikiantį SSRS *kagėbyną*).

Žinoma, valios mostu jų neišvarysi, bet nebūtina pritarti.

Kad gintų mus nuo Lenkijos? Klausydavomės tokių AMB išvedžiojimų.

Štai pirmoji tikrovės aplinkybė, kurioje randasi 1990 m. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, Laikinoji Konstitucija.

Kovo 11-osios naktį, kai daugelis pavargusių ir kai kurių skeptiškų deputatų abejojo, ar balsuoti iš karto už Laikinosios visumą (ne pastraipsniui), argumentavau principine reikme: turėkime kad ir netobulą, posovietinio kvapo, tačiau turėkime, o rytoj taisysime, gerinsime. Taip ir klostėsi.

Tas pats metodas iš esmės padėjo ir lemtingąjį 1992-ųjų spalį.

Čia nelinkstu į memuaristiką, tik primenu, kad visada, kiekvieną esminį, tad ir konstitucinį, sprendimą lėmė, jį koregavo ir politinė tos dienos tikrovė.

Izoliuotis konceptualiuose žodiniuose dalykuose patrauklu, bet klaidinga.

Konstitucija, kurią apmetėme kaip Laikinąją ir netrukus ėmėmės atausti į nuolatinę ir tikrą, europietišką, buvo didelis laukas. Kūrybos ir kovų. O šių – ir išorės, ir vidaus kovų.

Pagrindinis Lietuvos nepriklausomybės priešininkas – užgrobėja SSRS – šiukštu nenorėjo, kad Lietuva turėtų valstybės požymių. Nei teritorijos, nei konstitucijos! Tai apie ką kalbam, ponai amerikonai?

O mes turim. Laikinąją. Ir tuoj turėsim dar geresnę. Jau rengiam jos Metmenis, tai papildomai reiškia, kad esam konstitucininkai ir jau teikiam tautai balsuoti gimstančios naujos Konstitucijos – avansu! – pirmąjį esminį straipsnį.

Ir Gorbačiovas kampe su visais savo tankais.

Mes ne tik nesitraukiam, mes einam pirmyn!

Štai kodėl svarbu atsiminti ir suprasti, kad mūsų Konstitucija, viena ir kita, buvo ginklas. Tvirtesnis už varį.

Pagal tai vertintini ir ginklo kalviai, ir gadintojai šipintojai, ir manipuliatoriai. Viskas – politika, bendras reikalas. Arba bendrystės erozija.

Rašytinė istorija turi būti sąžininga arba tai ne istorija. Gal kieno nors, kokių interesantų *pasakyvai*.

Tyrinėjant faktūrą įvairiais aspektais, o paties daikto radimąsi, to radimosi eigą tik priešokiais, kur ne kur, be įvykių kontekstų, neišvengiamai einama lengvesniu keleliu. Gali gauti neva istoriografinę knygą, kuri lieka ir mįslių knyga.

Tebūnie mįslės bent įvardytos.

Kalbu ne apie šią knygą. Ji gerai papildo tai, kas jau parašyta apie Kovo 11-osios aktą ir nepriklausomybės atkūrimą, jos tarptautinį pripažinimą. Verta paskaityti. Yra ir plačiajai visuomenei mažiau žinomų dalykų.

Nebeatkuriu iš atminties, kuriame etape rengiant Kovo 11-ajai, didžiajam virsmui, Laikinąją Konstituciją ir norint visų gana įvairių politikų palaikymo, teko nusileisti kairiesiems vienu pamatiniu klausimu. Tai skirtis ir formulė, ar Konstitucija nustato Lietuvoje dvi nuosavybes – privačią ir valstybinę (valstybės), ar tris – privačią, kolektyvinę ir valstybės. Komuna ir prijaučiantys, tarkim, socialdemokratiškų pažiūrų deputatai reikalavo, kad būtų įtvirtinama ir „kolektyvinė“ nuosavybė. Nors man ir mūsų Sąjūdžio sparnui buvo pakankamai aišku, kad tai kolūkiai, sovietinis primestinis (prievartinis) reliktas, bet ryškėjo lauktinas aršus pasipriešinimas nepriklausomai konstitucijai, bent jau begaliniai žlugdantys debatai, priešiškumas, jei kategoriškai užsispirtume – tik dvi nuosavybės formos. Kolūkinė – tai prievarta.

Gerai prisimenu, kaip tos nuolaidos kairiųjų vardu reikalavo V. Beriozovas – atrodo, šešėlinis LKP-LDDP ideologas, ir kaip gavęs šį kompromisą patenkintas sutiko pritarti Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektui. Kairieji siekė išlaikyti ekonominę-socialinę-politinę bazę Lietuvos kaime ir gerai žinojo, ko siekia. Įtakos didelei daliai balsuojančių piliečių ir politinio revanšo nuolatinėse varžybose dėl valdžios. Iš šio neva kompromiso vardan vienybės sekė daug pirmojo laikotarpio nevienybės reiškinių. Tad ir laiko nuostolių norimoms reformoms, ir

kitokių, įskaitant sausio 13-osios agresijos argumentavimą Maskvoje. „Lietuvoje atsirado savininkų!“ (M. Gorbačiovas).

Suprantama, kad nuolatinės Konstitucijos projektuose jokios „kolektyvinės“ nuosavybės neliko, bet ir šis išsilaisvinimo kampas dar nėra ištirtas.

Buvo jėgų – ir su pinigais, su infrastruktūra, – kurios ir ankstyvųjų rinkimų krizės valandą siekė Lietuvą palikti su neveiksnia Laikinąja Konstitucija, toliau įteisinančia „kolektyvinę“ nuosavybę, tad ir kolūkmetį su galimybėmis neribotai plėšti kolūkių turtą. Kad tuo būtų kompromituojama nepriklausomybė ir nevykėlio Sąjūdžio sukeltas „antisovietinis“ virsmas, – revanšistinei „tarybų valdžiai“ būtų tik paranku. Todėl nepamirškime – praeitis aktualiai tebeegzistavo. Per visą Antrąją Respubliką dar su Laikinąja Konstitucija, po Kovo 11-osios.

Ketinau nepereiti į atsiminimus, bet sunku išvengti savo vargšės atminties kaip žinių šaltinio. **Tikrintinų** kiekviename žingsnyje, tačiau bent susižinojus, ką tikrinti. Juolab kai istorikai tebėra nepadarę namų darbų. Regis, jie nemėgsta vis dar karštų lietuviškų bulvių, net po 30-ties metų...

Minėjau, kad dar vienas Konstitucijos dramos veiksmas atėjo paskutinėmis tų kovų dienomis. Kažkam finansavus ir užtikrinus logistiką, visame Vilniuje (turbūt ir kitur Lietuvoje) buvo išklijuoti dideli raiškūs agitaciniai plakatai, kviečiantys piliečius boikotuoti spalio referendumą dėl naujos Konstitucijos. Ne vadinamosios K. Lapinsko, ne E. Jarašiūno, gal jau buvo matoma kompromisinė versija (jei žmonės spėjo sekti spaudą), tad atmesti bet kurią. Kad liktume stagnacijoje su neadekvačiu gyvenimui, viską paralyžiuojančiu Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu.

Nepasidėjau atminimui, deja, ir neišsaugojau to bjauraus plakato. (Kur nors vis dėlto turėtų būti – tikrų istorikų dėmesiui). Bet atsimenu jo teiginius. Konstitucija esanti antidemokratinė, tad balsuotumėte už vergiją. Be kita ko, kad ir nuosavybė būtų vėl atimama kaip bolševikų laikais.

Nepriklausomybės priešas nespėjo šios agitacijos įsiūbuoti. (Gegužės mėnesį, kai norėta suaktualinti ir legitimuoti referendume Laikinąją Konstituciją su nauja Prezidento įstaiga, Aukščiausiosios Tarybos kolegos suspėjo, kvietė boikotuoti, milijonas piliečių visai nebalsavo). Dabar interesantai turbūt pražiopsojo, pernelyg pasikliovė, kad susipriešinę deputatai nesusitars. O tie ėmė ir susitarė!

Ir piliečių balsų pakako. Laikinoji atitarnavusi baigė savo egzistavimą. *Habemus Constitutiam!* Paskutinė Lietuvos Sąjūdžio pergalė.

THE 11TH OF MARCH, 1990: RESTORATION OF THE LITHUANIAN INDEPENDENCE

(Insights, drafts, documents)

This book is devoted to the 11th of March, 1990, the most significant date for contemporary Lithuania, when independence of the country was restored. Other two Baltic States (Estonia and Latvia) followed Lithuania 17 months later.

Relevant international legal issues. Although the restoration of independence of the Republic of Lithuania is a unilateral act under international law, it is based on the principles and norms of general international law. It is related to such institutes of international law as the prohibition of aggression, validity of treaties, prescription, state continuity, diplomatic representation, self-determination of peoples, recognition, responsibility of states.

First, the restoration of Lithuania's independence was grounded on the principle of continuity of the State of Lithuania. In turn, the State continuity was based on the general principle of law *ex injuria jus non oritur*, when applied with regard to the Soviet aggression of 1940 against Lithuania and the preceding conclusion of the Molotov – Ribbentrop Pact on the division of spheres of influence in Europe between the Nazi Germany and the Soviet Union. Accordingly, the Soviet Union could not employ the Pact as a basis for any claims to Lithuania as well as it could not acquire any rights to Lithuania following the aggression. This was confirmed by the Western States' consistent policy of non-recognition of the annexation of Lithuania (as well as of Estonia and Latvia). In his way the Stimson doctrine of 1932 on the duty not to recognise any consequences of aggression, including the treaties that are contrary to the prohibition of aggression, was confirmed and substantially enriched. That is why, the Molotov – Ribbentrop Pact, as the treaty that implied aggression, has to be treated as null and void. In the same way, the contribution to the development of the concept of aggression was made by confirming the practice of States and the Nuremberg Tribunal to treat as aggression also those cases where an injured State expresses its consent with an aggression. Such consent has to be regarded null and void; on the other hand, the territory seized by means of such an aggression has to be regarded as illegally occupied territory, to which the regime of military occupation should be applied. By the same token, one can also notice the universality of the Nuremberg principles, including their applicability in determining illegality of the acts committed by the Soviet Union, has been comfirmed. In this regard, it is worth to recall that in 2006 the European Court of Human Rights stated that "responsibility for crimes against humanity cannot be limited only to the nationals of certain countries and solely to acts committed within the specific time frame of the Second World War" and that the Nuremberg principles and their universality were perfectly known to

the Soviet Union (e.g., decisions on admissibility in the *Kolk and Kislyiy v. Estonia* case and the *Penart v. Estonia* case).

Second, the uninterrupted continuity of the State of Lithuania (as well as of Estonia and Latvia) means that the Baltic States have succeeded in preserving their statehood and international legal personality for the period of 50 years of their occupation, which was more than twice longer than the period of their independence of 1918-1940. This is an unprecedented phenomenon in history of international law and international relations. Therefore, it can be seen as the confirmation that prescription cannot be applied to such gravest breach of international law as an aggression, as well as to other serious breaches of imperative norms of international law. This conclusion follows *inter alia* from the 1968 Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, if applied *mutatis mutandis* to aggression. This also confirms an imperative character of the duty not to recognise legality of the situations created by such serious breaches of international law as well as a doubtful nature of existence of prescription in general international law.

Third, one of the striking proves of uninterrupted continuity of the State of Lithuania (as well as of Estonia and Latvia) is uninterrupted activity of the Lithuanian diplomatic service abroad during the whole period of occupation (Estonia and Latvia have also maintained the uninterrupted diplomatic representation abroad). Diplomatic missions and consular posts of the Republic of Lithuania had been the only functioning State organs during the occupation. The Lithuanian diplomatic service of that time was unique because it had been functioning all the 50 years regardless the occupation of all the territory of the State and the absence of the State government that would govern and administer the diplomatic service. From the standpoint of diplomatic law, one can stress the uniqueness of the office of the chief of the Lithuanian diplomacy of that time, which might be also called the quasi-minister of foreign affairs. The chief of the Lithuanian diplomacy, on the one hand, had pursued the functions of a diplomatic agent, while, on the other hand, he had also conducted some functions characteristic to the minister of foreign affairs with regard to heading the diplomatic service and its administration.

Fourth, the independence was restored on 11 March 1990 by the organ of a puppet origin, i.e. the Supreme Council that had been elected in accordance with legislation of the Lithuanian SSR. However, by means of democratic elections this organ had been entrusted by the People of Lithuania with the express and unambiguous power to restore the independence of the Republic of Lithuania and to act on behalf of the Republic of Lithuania rather that to pursue the activities of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR. Thus, through the will of the People resulting in such a mandate of the Supreme Council, all the organs of a puppet origin of the Lithuanian SSR were transformed into the State organs of the independent State of Lithuania. This was an unprecedented fact. In this

manner the principle of self-determination supplemented the continuity of the Lithuanian State. The Baltic practice also demonstrates that the restoration of independence of a State on a basis of continuity of that State is advisable to reach also as a result of the free will of its people.

Fifth, the restoration of independence of the Republic of Lithuania relied on the principle *restitutio ad integrum*. However, it was also confirmed that this principle is not absolute in international law. It resolves the essential problem of the restoration of a legal situation, i.e. the liberation of a State from a foreign occupation. However, while dealing with other problems related to the restoration of State independence, the principle of restitution should be reconciled with the requirements of common sense and effectiveness of law. Therefore, it is necessary for a State restoring its independence to consider the development of internal and international relations, in particular those developments which would have been likely even if the State would have not been a victim of the occupation and which would have been advantageous to the State and its people, i.e. the factors which are compatible with a dynamic notion of state continuity must be taken into account. The necessity to take into account the dynamics of internal life of a State and international relations may be *inter alia* confirmed by the 1971 Advisory Opinion of the International Court of Justice in the case of *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*. In addition, the State injured from the occupation (the Republic of Lithuania) may claim to compensation from the respondent State (the Russian Federation that is the State continuing a legal personality of the former USSR) for the damage with regard to which restitution is not possible. This has been made by Lithuania claiming the compensation for the whole period of its occupation.

Sixth, since the independence of the Republic of Lithuania was restored on the basis of the continuity and identity of the State, international recognition of the restored independence should be treated as the recognition of a new government rather than of a State. A significant role in accelerating the process of international recognition was played by Russia who on 29 July 1991 recognised the status of the Republic of Lithuania based on the fundamental acts of 11 March 1990. Thus, by the same token, Russia recognised both the illegality of the Soviet aggression against Lithuania and the continuity of the State of Lithuania, which precludes from treating Lithuania as the former Soviet republic.

In general, the continuity of the State and its consequences distinguishes the international legal status of the Republic of Lithuania that has restored its independence (as well as of Estonia and Latvia) from the twelve former Soviet republics that had formed the USSR in accordance with international law. Regretfully, those twelve republics had been a legitimate part of the Soviet Union and appeared, on the basis of self-determination of peoples, as new States in 1991 following the dissolution of the USSR. Therefore, they had to

be recognised as new States and are the States successors to the former Soviet Union (with the exception of the Russian Federation that has proclaimed itself and has been recognised internationally as the State continuing an international legal personality of the former USSR). This difference in international legal status played not only legal, but also a political role: only the Baltic States so far become members of the NATO and the European Union.

The 11th of March, 1990: facts. Before 1990, all of the elections in the Soviet occupied Lithuania, including the elections of 14–15 July 1940 to the so-called "People's Seimas" that was employed for the annexation of Lithuania, had been false and looked as a farce. They served as an imitation of a democratic formation of the "Supreme Soviets of the Lithuanian SSR", as their outcome had been predetermined by the only ruling Communist Party. The candidates had been nominated only by or with the authorisation of the Communist Party, with only one candidate selection for one seat, while any opposition activities and any other political parties were banned. There had been no opportunity of choice for voters. The turnout and votes had been counted in line with the numbers established by the Communist Party, which used to be near or sometimes even higher than 100 percent of all the voters on a list. Thus, in fact the "LSSR Supreme Soviets" had been appointed by the Communist Party.

The situation began to change in late 1980s, when the Soviet economy based on state ownership and centralised planning faced a deep stagnation and retardation, while the living standard remained very low. Then the need for reforms became obvious, and in 1985 the policy of "perestroika" (transformation) was launched by the new USSR Communist Party leader Mikhail Gorbachev. It included publicity (*glasnotj*), democratization, and the widening autonomy for the Union republics; however, the Soviet Union had to remain a centralised unified state, governed by the Communist Party. The emerged possibility for wider public initiatives led to the creation in the occupied Lithuania of the popular movement "Sąjūdis" (the Lithuanian Sąjūdis) in 1988. It was very fast in receiving an immense public trust and support of the Lithuanian people. Under the pressure of the Lithuanian Sąjūdis, the LSSR Supreme Soviet was forced to implement a number of reforms. They included the reform of electoral system and legislation so as to hold democratic pluralistic elections to the Supreme Soviet: it was allowed for other than the Communist Party political and public organisations to nominate candidates as well as to include in a ballot paper an unlimited number of candidates. This led to the first free and democratic elections to the LSSR Supreme Soviet, which were held on 24 February 1990.

As many as 472 candidates were registered in the elections to run for 141 seats. The Lithuanian Sąjūdis achieved an overwhelming victory, by receiving more than 80 percent of the seats of deputies of the Supreme Soviet. The electoral programme of the Lithuanian Sąjūdis was clear and unambiguous – the immediate restoration of independence of the Republic of Lithuania on the basis of

continuity of the Lithuanian State; naturally, it also included the abolition of the Soviet annexation of Lithuania as well as the re-establishment of a democratic constitutional order.

The overwhelming victory of the Lithuanian Sąjūdis became evident after the first round of elections on 24 February 1990. It was reasonable to expect the majority of more than two thirds of the Lithuanian Sąjūdis' deputies in the second round of elections. Therefore, as from 1 March 1990, the already elected deputies of the Lithuanian Sąjūdis began their informal meetings in *ad hoc* working groups, which had to draft legal acts regarding the structure and the regulation of legislative activities of the elected democratic parliament, in particular the constitutional acts for the restoration of the independent democratic State of Lithuania.

The main working group, then often referred to as the principal Commission, was chaired by Vytautas Landsbergis, who was the leader of the Lithuanian Sąjūdis. The Commission assumed responsibility for the drafting of the basic constitutional acts on the restoration of independence and the most important related constitutional issues. The Commission consisted of eight Sąjūdis' deputies and one assisting lawyer. On 2 and 4 March 1990 the Commission had its meetings, where the most important details of the restoration of independence were discussed: the structure and the main provisions of the necessary draft constitutional acts as well as the sequence of their adoption. On 6 March 1990 the Commission preliminarily agreed that four documents had to be drafted and adopted: (i) Declaration of the Supreme Council of Lithuania on the Powers of Its Deputies; (ii) Declaration on the Continuity of the State of Lithuania; (iii) Declaration on the Renewal of Validity of the Lithuanian Constitution of 1938; (iv) Act on the Suspension of the 1938 Constitution and the Approval of the Provisional Constitution.

On 6–9 March 1990 the Commision held intensive meetings to further develop and improve the content and the wording (including the titles) of the drafts. Finally, on 9 March 1990, the Commission agreed on a package of draft constitutional acts on the restoration of independence of the State of Lithuania. It consisted of the following five drafts: 1) Declaration on the Powers of the Deputies of the Lithuanian Supreme Council; 2) Law on the Name and State Emblem of the Lithuanian State; 3) Act on the Restoration of the Independent State of Lithuania; 4) Law on the Temporary Restoration of Validity of the Constitution of Lithuania of 12 May 1938; 5) Law on the Approval of the Provisional Basic Law of the Republic of Lithuania. All the drafts were based on and underlined the principle of continuity of the State of Lithuania. With some minor modifications in their texts, in the same order (the last three constitutional acts – in fact, in one package) they all were adopted on the evening of 11 March 1990.

Why it happened on 11 March 1990, i.e. why namely the 11th of March? The earlier date to restore the independence was not possible, as only 90 deputies

out of 141 had been elected during the first round of elections on 24 February 1990. The Constitution of the Lithuanian SSR then in force (Art. 99(5)) established a quorum of at least 2/3 of all the deputies of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR (i.e., at least 94 deputies) for holding a session of the Supreme Soviet. Therefore, it was necessary to wait for a sufficient number of deputies to be elected. The runoff voting in a second round took place on 4, 7, 8, and 10 of March. On the evening of 10 March 1990, when the session of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR was scheduled, already 133 deputies of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR were elected. Thus, the session of the Supreme Soviet could be opened.

Meanwhile, the later date for the restoration of independence was not selected due to the Congress of People's Deputies of the USSR, which was scheduled to begin in Moscow on 12 March 1990. Formally, that Congress was the highest authority in the USSR. Thus, by restoring the independence on the eve of that Congress, the Supreme Council of the Republic of Lithuania sought to put the Congress before the already accomplished fact that Lithuania had restored its independence. In addition, that Congress of People's Deputies of the USSR had to elect the first President of the Soviet Union, whose name was known in advance – Mikhail Gorbachev, the then Secretary General of the Communist Party. On 15 March 1990 he was elected as the first and, incidentally, the last President of the Soviet Union (in a year and a half the USSR collapsed). To restore independence of the Republic of Lithuania before his election seemed to be important due to a reasonable assumption that the elected President of the Soviet Union could employ his extensive powers by imposing on Lithuania a state of emergency (the regime of the Soviet presidential rule). Then the elected Supreme Soviet of the Lithuanian SSR would not have been able to meet and to function; thus, it could likely not have restored Lithuania's independence. That is why, the 11th of March, 1990, was the only possible reasonable choice for restoring the independence.

Constitutional acts of 11 March 1990, which restored the Lithuanian independence. As already emphasised, the restoration of independence was based on the principle of continuity of the State of Lithuania of the interwar period (1918–1940). Accordingly, it meant that the State of Lithuania, which restored its independence in 1990, was the continuation of (i.e., identical to) the independent State of Lithuania of that period of 1918–1940. It was not a new State, as it was not established as a result of Lithuania's secession from the Soviet Union or the re-implementation of the right of the People to self-determination. Although the State of Lithuania had been physically suppressed during the Soviet occupation, it survived *de jure* throughout the whole occupation period, i.e. the Lithuanian territory had been under temporary occupation, its annexation had been null and void; therefore, the Soviet occupation prevented only temporarily the People of Lithuania from exercising their sovereign powers.

Meanwhile, the so-called "Lithuanian SSR" was not a State, nor it had any form of the Lithuanian statehood. Therefore, the "Supreme Soviets of the Lithuanian SSR" were not considered to be parliaments representing the People of Lithuania: as already explained, they had not been elected, but rather appointed by the Soviet Communist Party.

The situation was different with the new Supreme Soviet, elected in free and democratic elections of 24 February 1990. It, indeed, could be regarded as the authentic representative (representation) of the People of Lithuania, who had authorised this institution to restore independence of the Republic of Lithuania on the basis of State continuity. Thus, although it was called by the same way as previous soviets (i.e., the "Supreme Soviet of the Lithuanian SSR"), it was fundamentally different and could be employed for the restoration of independence of the Republic of Lithuania.

That is why, the first important constitutional act, adopted on 11 March 1990, was devoted to such transformation of the elected Supreme Soviet – the **Declaration on the Powers of the Deputies of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR**, which stated about the dissociation of this institution of a new quality from the preceding supreme soviets of the Lithuanian SSR as well as from from the so-called "State of the Lithuanian SSR" in general; at the same time, the Declaration emphasised the imperative mandate to restore independence of the State of Lithuania, given the People of Lithuania to this new institution. The Declaration finally proclaimed that, *as from 6 p.m., 11 March 1990, the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR* elected on 24 February 1990 *became the Supreme Council of Lithuania*.

The dissociation with the "Lithuanian SSR" was completed with the adoption of the second constitutional act – the **Law on the Name and Coat of Arms of the State**, which provided for the official name of the State – the Republic of Lithuania. Meanwhile, *the Supreme Council of Lithuania was named the Supreme Council of the Republic of Lithuania*. Then, upon this constitutional transformation, the Supreme Council of the Republic of Lithuania, being the sole representative of the People of Lithuania and their still existing State, was entitled to restore the independence.

Thus, the third and the most important constitutional act was the **Act on the Re-Establishment of the Independent State of Lithuania**, which is most often referred to as the Act of 11th of March. Its text was short, but the content was particularly capacious.

The first two paragraphs of the Act expressed *the continuity of the State of Lithuania and the restoration of its independence*. The first provision "the execution of sovereign powers of the State of Lithuania suspended by a foreign force in 1940 *is re-established*" meant it was not the declaration of independence of a new State of Lithuania: as mentioned, the State of Lithuania continued to exist *de jure* during the whole period of its physical suppression; thus, Lithuania was restoring

its capacity to implement the sovereign powers, the execution of which had been temporarily suspended by the Soviet occupation. The phrase "the execution of sovereign powers of the State of Lithuania suspended by a foreign force in 1940 *is re-established*" also meant that *Lithuania's independence was restored*. So that no doubt would be left as to the exact meaning of that phrase, the paragraph ended with the words "and henceforth Lithuania is again an independent State". The whole first paragraph of the Act that "the execution of sovereign powers of the State of Lithuania suspended by foreign forces in 1940 is re-established, and henceforth Lithuania is again an independent State" meant that from that particular moment Lithuania and its citizens were not subject to the jurisdiction and the authorities of the Soviet Union as well as that Lithuania would independently determine and develop its political, economic, and social systems, the relations with other states of the world, including the USSR.

The continuity of the State of Lithuania was also expressed in the second paragraph of the Act of 11th of March: "*the Act of Independence of 16 February 1918 of the Council of Lithuania and the Resolution of 15 May 1920 of the Constituent Assembly (Seimas) on the re-established democratic State of Lithuania have never lost their legal force and comprise the constitutional foundation of the State of Lithuania*". This provision referred to the constitutional foundation of the modern State of Lithuania established in 1918, by the same token indicating the same constitutional foundation of the State of Lithuania that restored independence on 11 March 1990. Thus, this provision expressed not only continuity of the State of Lithuania, but also its *identity*: from the standpoint of international and constitutional law, the Republic of Lithuania that restored the independence was a legal entity identical to the State of Lithuania, against which the aggression of the USSR was started on 15 June 1940. In addition, such constitutional identity was confirmed by the subsequent restoration of validity of the Constitution of Lithuania of 1938. The phrase that the two fundamental constitutional acts (Act of Independence and the Resolution of the Constituent Seimas) comprising the constitutional foundation of the State have *"never lost their legal force"* also meant that all those decisions of the puppet "People's Seimas" of 1940 and the subsequent supreme soviets of the Lithuanian SSR (all established by the occupying power), which contradicted to those two fundamental constitutional acts, had to be regarded as null and void.

The third paragraph of Act of 11th of March stated that *"the territory of Lithuania is integral and indivisible, and the constitution of no other State is valid on it"*. The provision that the territory of Lithuania was integral and indivisible meant, *inter alia*, that Lithuania could not be required to surrender or "return" to anyone the Vilnius region or the Klaipėda region or any other territories. This provision also meant that there could be no autonomous or other similar territorial entities in Lithuania, which might threaten the territorial integrity of Lithuania. The provision that "the constitution of no other State is valid" on

Lithuania's soil meant that the USSR Constitution had not been valid in Lithuania as well as that only the Lithuanian Constitution could be valid in Lithuania.

The fourth paragraph of the Act of 11th of March expressed the position of the State of Lithuania in international relations, including the respect for international law and human rights: the Republic of Lithuania stressed its *adherence to universally recognised principles of international law, recognition of the principle of inviolability of borders, and the respect for human and civil rights as well as for the rights of ethnic communities*.

The fifth paragraph of the Act of 11th of March read as follows: *"the Supreme Council of the Republic of Lithuania, expressing sovereign power, by this Act begins to realise a complete sovereignty of the State*."

The fourth constitutional was the **Law on the Restoration of Validity of the Constitution of Lithuania of 12 May 1938**, which followed the Act of 11th March and which consolidated further the continuity and indentity of the State of Lithuania by implementing the provision of the Act that the constitution of no other State would be valid in Lithuania. As the State could not live without the Constitution, it was necessary to demonstrate immediately that the restored independent State of Lithuania had its own Constitution. To emphasize constitutional identity of the State of Lithuania, it was decided to restore at least for a moment the Constitution of Lithuania of 1938, which was the last valid Constitution before the Soviet occupation.

The Law on the Restoration of Validity of the Constitution of Lithuania of 12 May 1938 contained the following provisions: *first*, "to terminate validity of the Constitution of the Lithuanian SSR of 1978"; *second*, "to terminate validity of the Constitution (Basic Law) of the USSR of 7 October 1977, the basics of the laws of the USSR and Union republics as well as of other laws of the USSR in the territory of the Republic of Lithuania"; *third*, "to renew the functioning of the Constitution of Lithuania of 12 May 1938 throughout the territory of the Republic of Lithuania, by suspending validity of those chapters and articles that regulate the status of the President of the Republic, the Seimas, the State Council, and the State Control". The immediate suspension of the above-mentioned chapters and articles was necessary, as those institutions had been destroyed by the Soviet occupation and did not exist in 1990.

The question as to the consequences of the restoration of validity of the Constitution of 1938 immediately arose: whether this also meant the restoration of the laws valid at that time? The answer was negative. An automatic restoration of all the legislation of that time would have led to a legal chaos and was not practically possible. Therefore, it was established that "the restoration of validity of Lithuania's Constitution of 12 May 1938 does not automatically restore the laws in the Republic of Lithuania, which were in force on 15 June 1940".

It was clear that, after the restoration of the independence of the Republic of Lithuania, living under the 1938 Constitution of Lithuania would have

been very difficult or even impossible due to the drastic changes in economic, political, and other social relations. Therefore, the restoration of validity of the Constitution of 1938 was immediately followed by the fifth constitutional act – the **Law on the Provisional Basic Law of the Republic of Lithuania**, which suspended the short symbolic validity of the Constitution of 1938 and replaced it by the Provisional Basic Law for the period of transition to a new permanent Constitution. As to the reasons of this decision, the need to harmonise the provisions of the 1938 Constitution with the changed political, economic, and other social relations was stated. Although its name did not contain the word "Constitution", the approved Provisional Basic Law was functioning as the provisional Constitution of the Republic of Lithuania. As the Constitution takes precedence in the legal system, the Law on the Provisional Basic Law of the Republic of Lithuania provided that *those Lithuanian laws and other legal acts that had been in force thus far in the Republic of Lithuania and that were not in conflict with the Provisional Basic Law of the Republic of Lithuania continued to be in force*.

Provisional Constitution of 1990–1992. Thus, the Provisional Basic Law of the Republic of Lithuania was adopted on 11 March 1990 by the Supreme Council of Republic of Lithuania. It was an act of preliminary constitutional law (the provisional Constitution). Due to such role, the Provisional Basic Law can be assessed only in accordance with the criteria for appreciation of the preliminary (transitional) constitutional law.

The Provisional Basic Law was adopted by the preparatory power (understood as the stage of State restoration power in the broadest sense) for a limited period of time. It was perceived in advance as a preliminary and temporary regulation to establish the State power structures as well as to regulate relations between the individual and the government during the transitional period. This act cannot be seen as an act of the (re)constituent power amounting to the establishment of a permanent Constitution. The Provisional Basic Law was intended to function for a limited period of the complex transition in Lithuania (from non-state to State, from undemocratic to democratic system, from planned economy to market economy, from controlled society to a free civil society).

Text of the Provisional Basic Law, as a provisional Constitution, contained three normative layers, which in that constitutional context reflected the past, the present and the constitutional future. Many elements of the old alien Soviet system have survived in form, structure and content of the Provisional Basic Law; however, it was already a temporary basic law of an independent democratic State with its basic principles, value orientation, visions for the future. As a preliminary constitutional act, the Provisional Basic Law performed such specific functions as laying the foundations and the development of transitional law, the legitimation and organization of government, the transition of society from one system to another, as well as preparatory and educational functions.

In accordance with the Provisional Basic Law, the system of State transitional authorities was established and functioned. There the Supreme Council of the Republic of Lithuania had to be distinguished for its particular role and significance. The catalogue of human rights and freedoms created the legal preconditions to realize them.

The Provisional Basic Law was an object of frequent amendments, though this instability was inherent and supposed since its adoption. The amendments were preconditioned by and responded to the rapid changes in the life of Lithuanian society. Most of them were related to the removal of the relics of the alien Soviet system as well as to the establishment and promotion of new realities. For the appreciation of these amendments, the most important was their linkage with the changes in society's life rather than their quantity. Finally, the Provisional Basic Law was significant as a preparatory step towards the formation of a permanent constitutional order. The permanent Constitution of the Republic of Lithuania was adopted by referendum on 25 October 1992.

International recognition of the restored independence and the foreign policy of Lithuania. The constitutional acts, which restored independence of the Republic of Lithuania (in particular, the Act of 11th March, have predetermined the main foreign policy principles of the Republic of Lithuania, which remain to be important nowadays: 1) that the Republic of Lithuania and its territory have never been a legitimate part of the USSR; 2) that the Republic of Lithuania is not a former Soviet republic; 3) that the restoration of independence of the Republic of Lithuania is an act of restitution – the restoration of a legal situation rather that a secession (in other words, Lithuania has libertated itself from the Soviet occupation); 4) that the Republic of Lithuania is neither a new state nor a successor to the USSR (therefore, it cannot assume any obligations of the Soviet Union). Accordingly, they resulted in a *dictionary of the main diplomatic concepts of the Republic of Lithuania*: Lithuania was not a new state, its territory had never been a legitimate part of the USSR, it was not a former Soviet republic; therefore, Lithuania was not seceding or withdrawing from the USSR. This was and still remains a *de jure* and *de facto* diplomatic position. Since the majority of the Western democracies had not recognized *de jure* the annexation of the Republic of Lithuania, there was no need to re-recognize the State of Lithuania. It was only necessary *to restore* diplomatic relations of Lithuania with those countries.

The first official letter of 12 March 1990 by the Chairman of the Supreme Council of the Republic of Lithuania Vytautas Landsbergis to the Chairman of the Supreme Soviet of the USSR Mikhail Gorbachev, as well as the official letters to the presidents of France and the United States, marked *the beginning of the restored diplomacy* of the Republic of Lithuania, which requested international recognition of its Government and invited the *to start negotiations* with the Soviet Union on the settlement of all outstanding issues. The world's political agenda

of that March already included the reunification of Germany with all related sensitive issues.

The period, as from 4 April to 1 July 1990, is known in Lithuania as the Soviet "economic blockade". Meanwhile, in the Western world this period was rather known as the "period of the Two Crises". One of them, the reunification of Germany, was more known. The less known crisis was related to the Act of 11th of March by Lithuania. The both crises seemed to be of the same weight, as for the leadership of the Communist Party of the USSR, the "German issue" appeared to be even less important than the "Baltic" one.

Lithuania responded to the Soviet political and economic pressure by resorting to "anti-blockade diplomacy". The first visits of the Lithuanian leaders, in particular the Prime Minister Kazimira Prunskienė, took place. Lithuania's independence became a factor influencing even the success of international negotiations on the reunification of Germany. Therefore, on 25 April 1990 the French president and the German chancellor agreed on a joint (Mitterrand – Kohl) letter to the leadership of Lithuania, for the first time proposing *to suspend the Act of 11th of March* (a copy of the letter was sent to Gorbachev). On the other hand, the US President George Bush decided *to freeze* the planned trade relations with the Soviet Union until it ends the economic blockade of Lithuania. For *the first time* Lithuania was successful *in linking* the West's *new economic aid to the USSR* with the *de facto restoration of Lithuania's independence*. Soon the pressure on both Lithuania and the Soviet Union brought its results.

On 30 June 1990 the Supreme Council of the Republic of Lithuania announced a moratorium of 100 days on the acts following from the Act of 11th of March. It had to enter into force upon the official beginning of intergovernmental negotiations between the Republic of Lithuania and the USSR. Since they have never been started (only preliminary bilateral consultations took place), the *moratorium has never come into force*. However, on 1 July 1990 the Kremlin lifted the blockade. At this point the "Two Crises" were splitted from each other.

The Western politics towards the Baltic States was not integral and uniform. Since summer of 1990 two NATO States – Iceland and Denmark – started to express a public support to independence of the Baltic States in various international forums. Denmark was also a member of the European Community. Those two Scandinavian States sought the *de-sovietization of the Western politics*. As a result, the issue of recognition of the restored Lithuania's independence became an *internal question of discussions among the Western countries*.

On a bilateral level, the first major step was the opening of the Baltic Information Office in Copenhagen on 20 December 1990: Lithuania received an opportunity *to speak directly abroad with its own voice*. Actually, it was the first, though unofficial, Lithuanian embassy after the restoration of independence. Until August of 1991 Lithuania established more than 10 similar information offices in other countries. The employees of these mini-embassies maintained

direct contacts with the institutions of the respective countries and with embassies operating therein. The information offices also assisted effectively in conducting information warfare with the USSR abroad.

Meanwhile, the neutral Scandinavian States – Sweden and Finland – considered Lithuania as being a *de jure* part of the USSR. Different positions of the Scandinavian countries hindered the cooperation on the format 5+3. For example, at the meeting of the final session of the 39th Nordic Council (1 March 1991), *Sweden and Finland blocked the granting of an observer status* in this organization to Lithuania, Latvia and Estonia.

Settlement of the relations with Poland was one of the most difficult and sensitive areas of Lithuanian foreign policy at that time. Due to an interwar conflict, there was no positive experience of mutual relations. In June of 1990, during the Soviet "economic blockade", the first meeting between the representatives of the Lithuanian Government and Polish first non-communist ("Solidarnosz") government took place. Soon the Polish foreign policy faced the issue of the Polish national minority in Lithuania. One of the political groups of the Polish minority was hostile to independence of Lithuania and made the decision to establish the "Soviet Polish National Territorial Autonomy". It also promoted the idea of the Soviet presidential rule in Lithuania, thereby supporting the use of force and threatening the territorial integrity of Lithuania. Ambiguous statements of the Polish government regarding the "Polish Autonomy" added a fuel into the fire. However, later Lithuania and Poland succeeded in drawing the "red lines" in mutual relations, sharing the view that there was no conflict between the independences of both parties.

After the failure of the "economic blockade", Gorbachev's USSR moved into *a phase of military aggression*. On 13 January 1991 the Republic of Lithuania had to be overthrown. However, the Lithuanian people successfully defended their independence. In the streets of the capitals of the Baltic States a hard truth was proven: *the Soviet Union could maintain the annexed States only by military force*.

As from 19 August 1991, with the attempted coup d'ětat in Moscow, a sequence of events led to an international recognition of the restored independence of Lithuania and other two Baltic States. After the failure of the coup, when the Russian president Boris Yeltsin took the control over the situation in Moscow, a *completely different situation* emerged. The argument regarding the support to Gorbachev was no longer valid. Meanwhile, Yeltsin expressed his support to the Baltic independence. Therefore, it was the time *to act, as there was a power vacuum in Moscow and confusion in the West*. On 26 August 1991 in Reykjavík Iceland restored its diplomatic relations with Lithuania, Latvia and Estonia. Immediately this example was followed by Denmark and the European Community. The latter with its Member States welcomed "the restoration of the sovereignty and independence of the Baltic States, which they lost in 1940". On 6 September 1991 the Republic of Lithuania was *recognized by the USSR, without any negotiations*.

On 26 December 1991 the USSR ceased to exist. *Its rights and obligations were undertaken by the Russian Federation*. The latter declared its State sovereigny already on 12 June 1990. This fact opened a new perspective for the Lithuanian foreign policy – the negotiations with Yeltsin's Russia in search of an alternative to Gorbachev. The parties took this opportunity and on 29 July 1991 signed the Treaty on Fundamentals of Interstate Relations. The provision of the Treaty on mutual recognition of each other was declared to be *of unlimited validity*. The most important is that *Lithuania is recognized* on *the basis of its fundamental acts of 11 March 1990*. This formula includes everything: the recognition of illegality of both *the aggression of 1940* and *the annexation*, as well as the recognition of the continuity of the State of Lithuania; by the same token, Lithuania was recognized as not being a new State and that, consequently, it had not seceded from the Soviet Union (because of illegality of its occupation and annexation). The reference to the need to eliminate the consequences of the Soviet annexation allowed Lithuania to demand, in accordance with international law, the withdrawal of the Soviet (from 1992 – Russian) armed forces. This Lithuanian – Russian Treaty is still *fully in force*.

Thus, in 18 months Lithuania achieved the universal recognition of the Act of 11th of March and became a fully-fledged subject of international relations. The remaining problem of the withdrawal of 34,000-strong foreign armed forces was solved both through *international organizations* and *bilaterally* with Russia. On 9–10 July 1992 the CSCE Helsinki Summit took place, which adopted the Declaration "Challenges of Change". Art. 15 thereof stated about the "*support for efforts by CSCE participating States to remove, in a peaceful manner and through negotiations, the problems that remain from the past, like the stationing of foreign armed forces on the territories of the Baltic States without the required consent of those countries*"; it also called "*on the participating States concerned to conclude, without delay, appropriate bilateral agreements, including timetables, for the early, orderly and complete withdrawal of such foreign troops from the territories of the Baltic States*", *in line with basic principles of international law and in order to prevent any possible conflict*. This encouraged to achieve a bilateral *agreement with Russia* regarding the schedule of withdrawal of its armed forces from Lithuania (it was signed by ministers of defence in Moscow on 8 September 1992).

Finally, after 54 years from their deployment, on 31 August 1993 the Russian armed forces left Lithuania, which became *the first country* in Europe from where *the occupying (former) Soviet armed forces had been withdrawn*. This consequence of the World War II was removed through *bilateral treaties* rather than a military action. Thus, the Act of 11th of March has become fully implemented – both *de jure* and *de facto*.

Concluding remark. Thus, the authors of this book analyse the legal and political issues surrounding the 11th of March, 1990, such as the continuity and other specific features of the international legal status of the State of Lithuania,

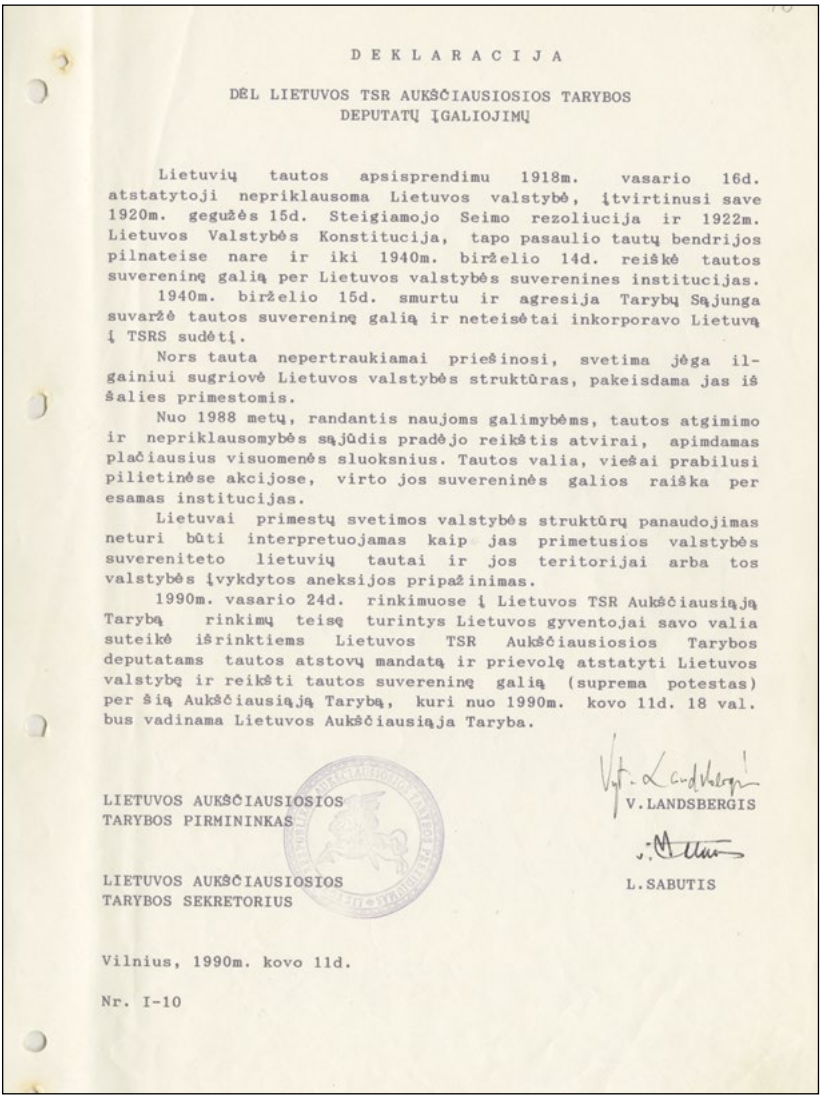
the constitutional acts that restored independence of the Republic of Lithuania, the international recognition of Lithuania's restored independence, the provisional constitutional order established upon the restoration of independence. They explain why the restoration of independence of Lithuania (as well as of the two other Baltic States) after five decades of a foreign occupation is is often referred to as a unique political and legal phenomenon. Moreover, it can be rightly called a triumph of the rule of law.

PRIEDAI

1 PRIEDAS

1990 M. KOVO 11 D. PRIIMTI LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO DOKUMENTAI

1. Deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“

D E K L A R A C I J A

DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918m. vasario 16d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920m. gegužės 15d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940m. birželio 14d. reiškė tautos suverenine galią per Lietuvos valstybės suverenines institucijas.

1940m. birželio 15d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suverenine galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suverenines galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas.

1990m. vasario 24d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenine galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990m. kovo 11d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.

LIETUVOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS — V. LANDSBERGIS

LIETUVOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS — L. SABUTIS

Vilnius, 1990m. kovo 11d.

Nr. I-10

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 2, l. 16

2. Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“

17

ĮSTATYMAS

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios,

Lietuvos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Konstitucijoje ir kituose teisiniuose norminiuose aktuose vartoti vieninteli oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose - "Lietuva", "Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - Vytį.

3. Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba".

4. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

5. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos pirmojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

6. Sutinkamai su šio įstatymo pirmuoju straipsniu keičiami valstybinių organų pavadinimai.

7. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS V.LANDSBERGIS

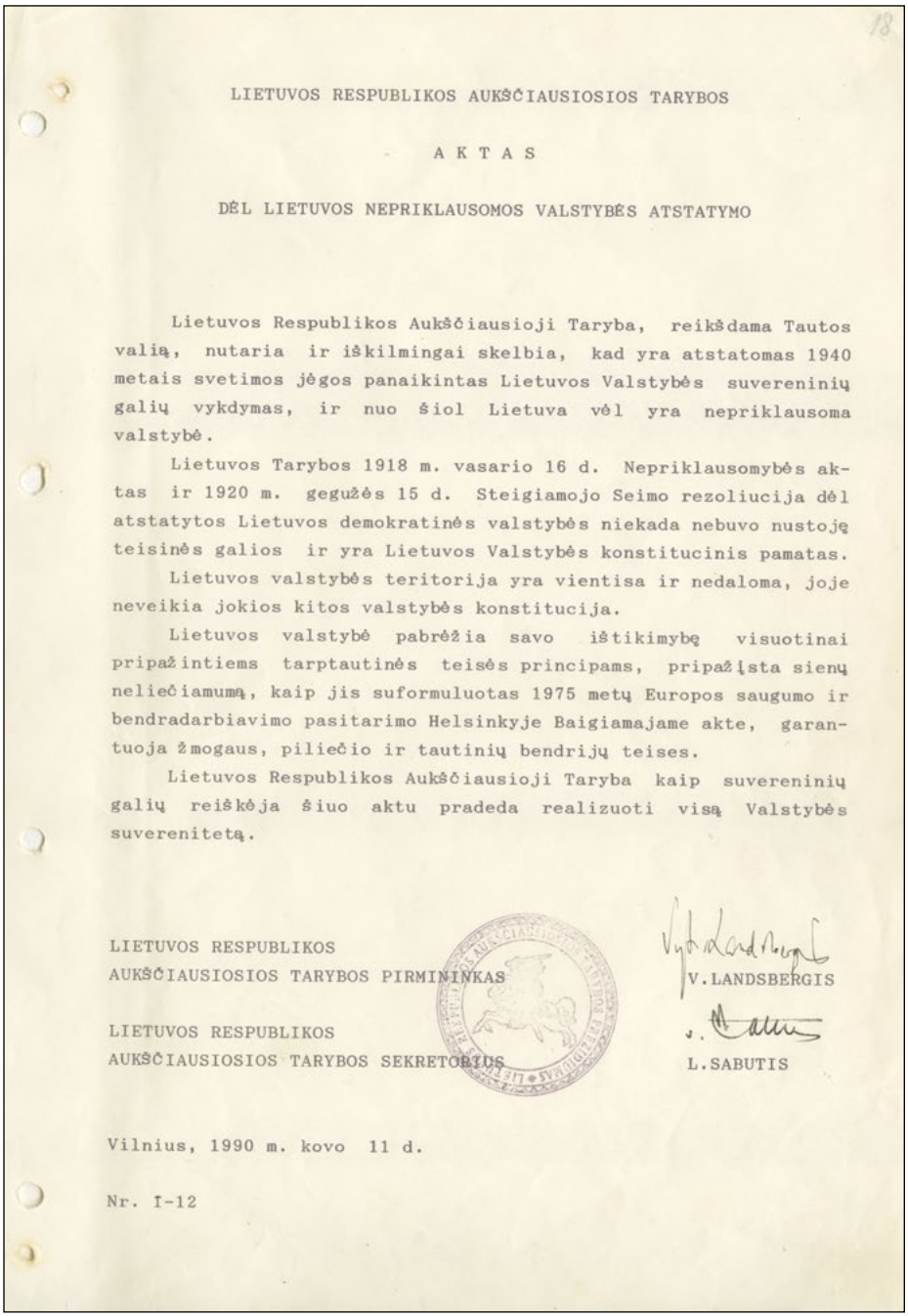
LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS L.SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11d.

Nr. I-11

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 2, l. 17

3. Aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“

18

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS V.LANDSBERGIS

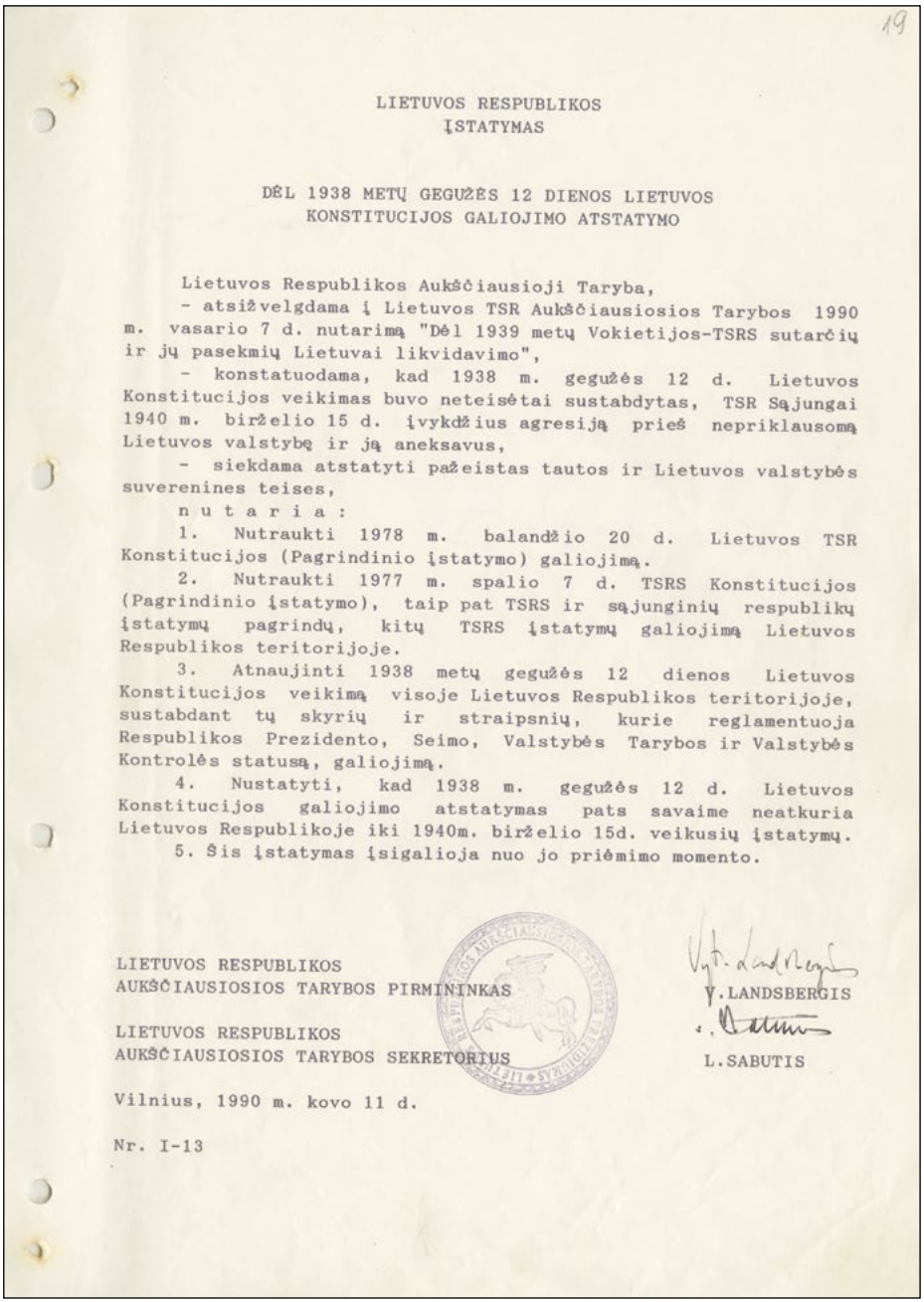
LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS L.SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Nr. I-12

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 2, l. 18

4. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“

19

LIETUVOS RESPUBLIKOS
ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS
KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- atsižvelgdama į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos-TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a :

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje.

3. Atnaujinti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą, galiojimą.

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940m. birželio 15d. veikusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS — V.LANDSBERGIS

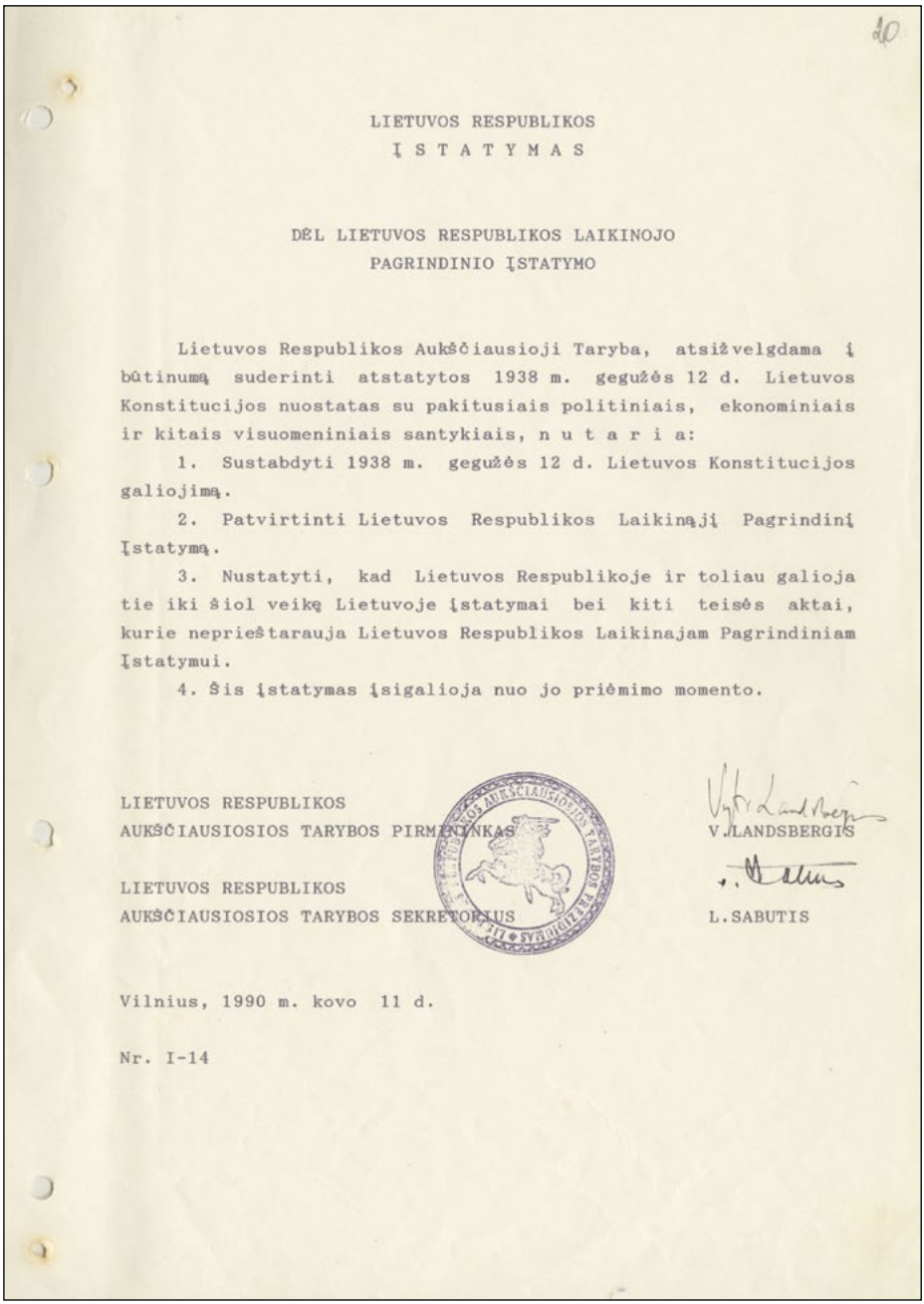
LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS — L.SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Nr. I-13

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 2, l. 19

5. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“

20

LIETUVOS RESPUBLIKOS
Į S T A T Y M A S

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO
PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, n u t a r i a:

1. Sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

3. Nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvoje įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

4. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS V.LANDSBERGIS

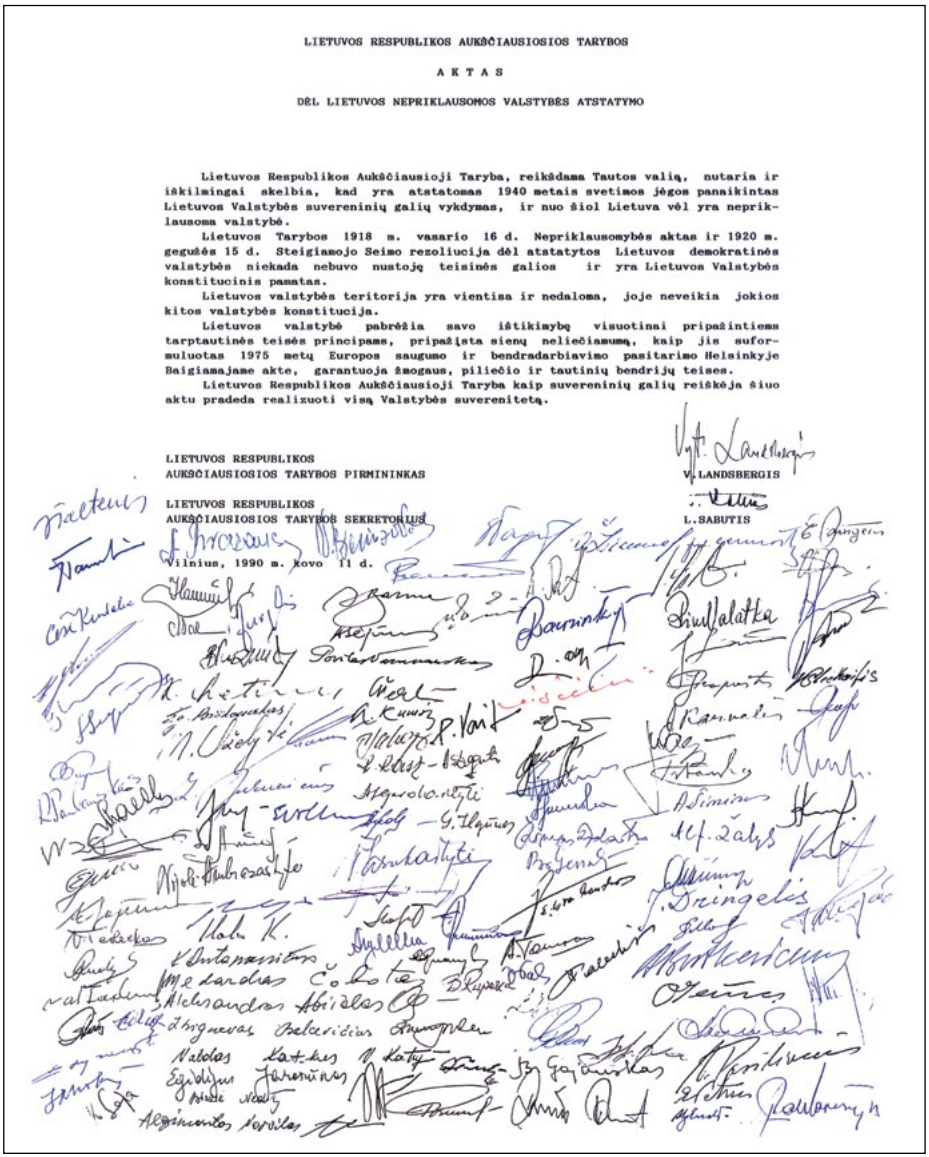
LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS L.SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Nr. I-14

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 2, l. 20

6. Kovo 11-osios aktas su signatarų parašais

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suverenines galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenines galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS — V. LANDSBERGIS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS — L. SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

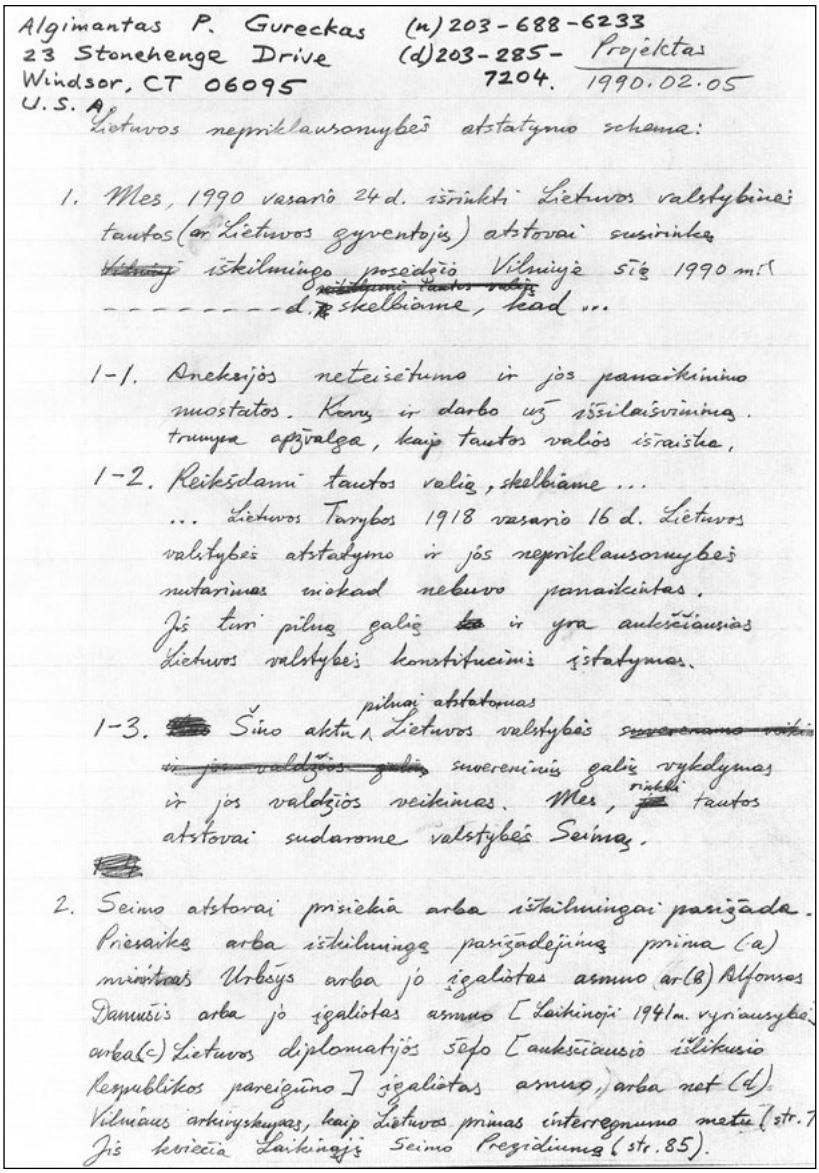
Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 2, ap. 1, b. 1, l. 1

Pastaba. Už Kovo 11-osios aktą balsavo 124 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, 6 deputatai susilaikė. Po to, kai Aktas buvo priimtas, Virgilijus Čepaitis pasiūlė, kad jį pasirašytų ne tik Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas ir Tarybos sekretorius, bet ir „visi, dalyvavę balsavime“, taigi ir tie deputatai, kurie balsuodami susilaikė. Kovo 11 d. vėlai vakare Aktą pasirašė 114 deputatų, dar 9 deputatai pasirašė kovo 12 d. Iš viso pasirašė 123 deputatai. Nepasirašė 6 deputatai, kurie balsuodami susilaikė, ant šio lapo taip pat nėra deputato Kęstučio Rimkaus, kuris balsavo už Kovo 11-osios aktą, parašo.

2 PRIEDAS

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO ĮŽVALGOS

1. Algimanto Petro Gurecko, Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininko pavaduotojo, pasiūlymai

Algimantas P. Gureckas (n) 203-688-6233
23 Stonehenge Drive (d) 203-285-7204
Windsor, CT 06095
U.S.A.

Projektas
1990.02.05

Lietuvos nepriklausomybės atstatymo schema:

1. Mes, 1990 vasario 24 d. išrinkti Lietuvos valstybinės tautos (ar Lietuvos gyventojų) atstovai susirinkę ~~Vilniuje~~ iškilmingo posėdžio Vilniuje šių 1990 m. ~~vasario mėn.~~ ~~Lietuvos tautos vardu~~ d. ~~X~~ skelbiame, kad ...

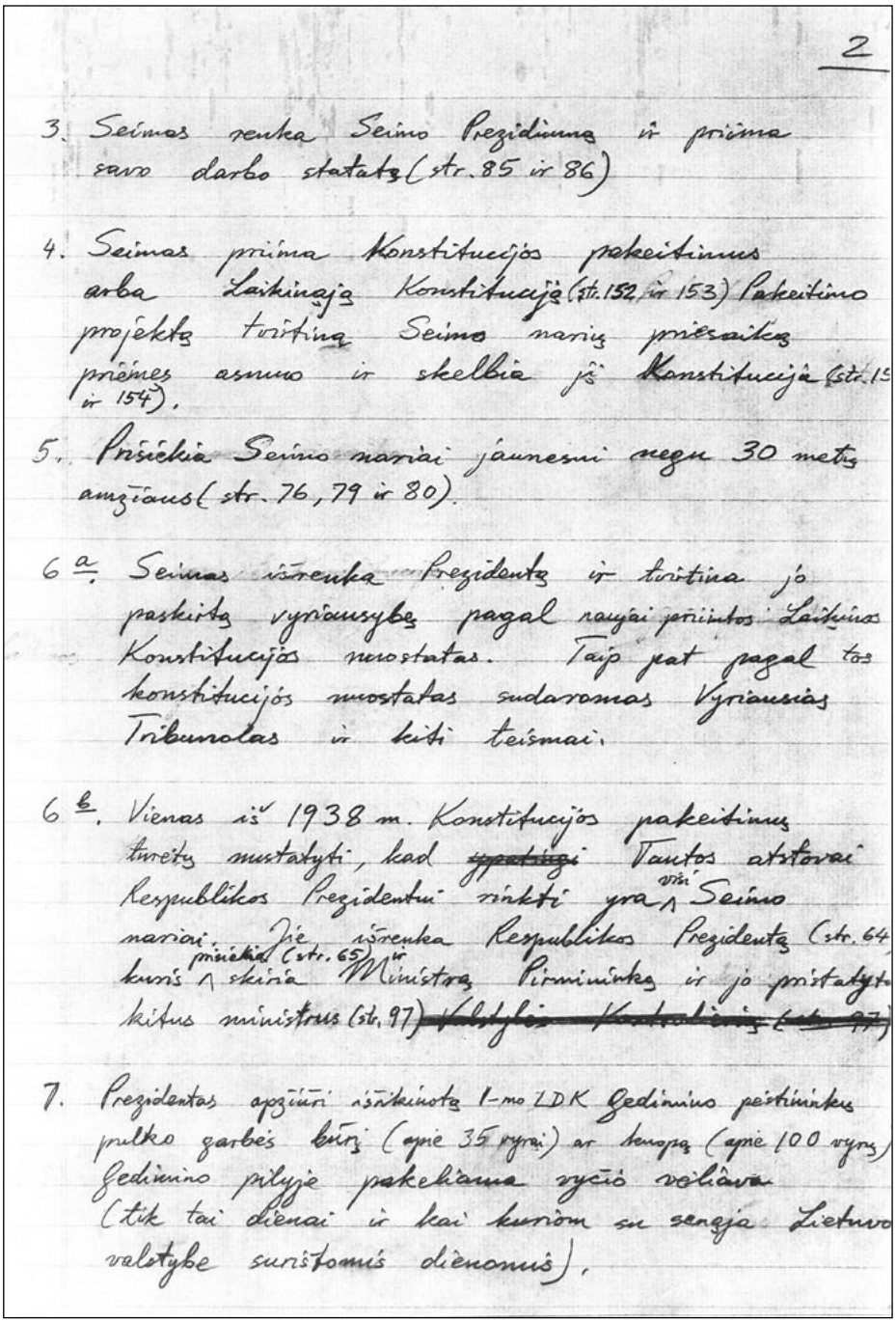
1-1. Aneksijos neteisėtumo ir jos panaikinimo nuostatos. Karo ir darbo už išsilaisvinimą trumpa apžvalga, kaip tautos valios išraiška,

1-2. Reikšdami tautos valią, skelbiame ...
... Lietuvos Tarybos 1918 vasario 16 d. Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės nutarimas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ~~ir~~ ir yra aukščiausias Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas.

1-3. ~~Šio~~ Šiuo aktu, pilnai atstatomas Lietuvos valstybės ~~suverenumo vardu~~ ~~ir jos valdžios galią~~ suverenių galių vykdymas ir jos valdžios veikimas. Mes, ~~tautos~~ tautos atstovai sudarome valstybės Seimą.

2. Seimo atstovai prisiekia arba iškilmingai pasižada. Priesaiką arba iškilmingą pasižadėjimą priima (a) ministras Urbšys arba jo įgaliotas asmuo ar (b) Alfonsas Damušis arba jo įgaliotas asmuo [Laikinoji 1941 m. vyriausybė] arba (c) Lietuvos diplomatijos šefo [aukščiausio išlikusio Respublikos pareigūno] įgaliotas asmuo, arba net (d) Vilniaus arkivyskupas, kaip Lietuvos primas interregnumo metu (str. 7). Jis kviečia Laikinąjį Seimo Prezidiumą (str. 85).

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 9

2

3. Seimas renka Seimo Prezidiumą ir priima savo darbo statutą (str. 85 ir 86)

4. Seimas priima Konstitucijos pakeitimus arba Laikinąją Konstituciją (str. 152 ir 153) Pakeitimo projektą tvirtina Seimo narių priesaikos priėmęs asmuo ir skelbia jį Konstituciją (str. 15 ir 154).

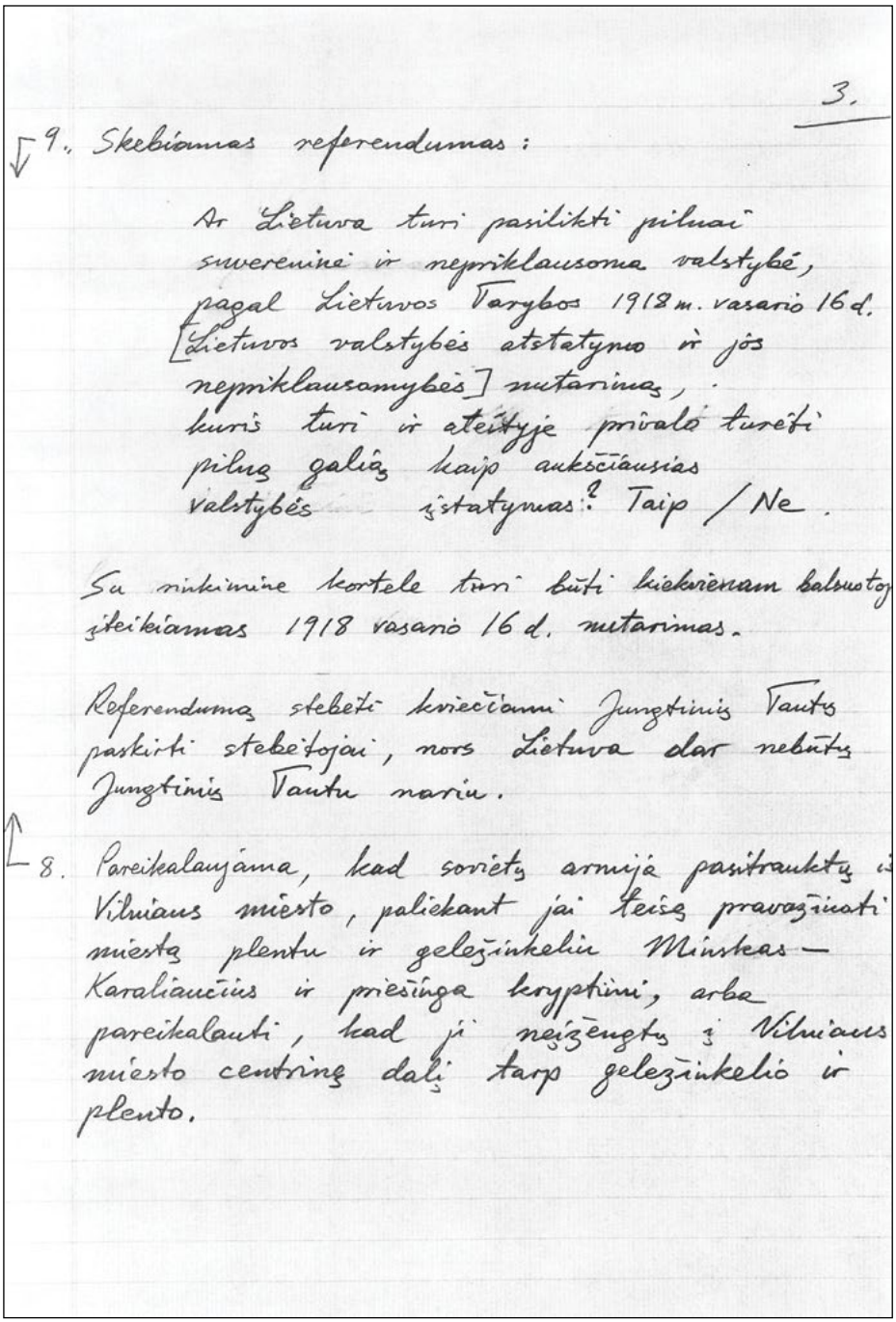
5. Prisiekia Seimo nariai jaunesni negu 30 metų amžiaus (str. 76, 79 ir 80).

6 a. Seimas išrenka Prezidentą ir tvirtina jo paskirtą vyriausybę pagal nauja priimtos Laikinos Konstitucijos nuostatas. Taip pat pagal tos konstitucijos nuostatas sudaromas Vyriausias Tribunolas ir kiti teismai.

6 b. Vienas iš 1938 m. Konstitucijos pakeitimų turėtų nustatyti, kad ~~sprendžiai~~ Tautos atstovai Respublikos Prezidentui rinkti yra vis Seimo nariai. Jie išrenka Respublikos Prezidentą (str. 64 kuris ^ skiria Ministrą Pirmininką ir jo pristatytą miniekia (str. 65) ir kitus ministrus (str. 97) ~~Valstybės Kontrolierių (str. 97)~~

7. Prezidentas apgyvinti išnikinotą 1-mo LDK Gedimino pėstininkų pulko garbės kūrį (apie 35 vyrai) ar šimtą (apie 100 vyrų) Gedimino pilyje pakeliama vyčio vėliava (tik tai dienai ir kai kuriom su senąja Lietuvos valstybe suristomis dienomis).

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 10

3.

9. Skelbiamas referendumas:

Ar Lietuva turi pasilikti pilnai suverenine ir nepriklausoma valstybė, pagal Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. [Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės] nutarimą, kuris turi ir ateityje privalo turėti pilną galią kaip aukščiausias valstybės įstatymas? Taip / Ne.

Su rinkimine kortele turi būti kiekvienam balsuotojui įteikiamas 1918 vasario 16 d. nutarimas.

Referendumą stebėti kviečiami Jungtinių Tautų paskirti stebėtojai, nors Lietuva dar nebūtų Jungtinių Tautų narių.

8. Pareikalaujama, kad sovietų armija pasitrauktų iš Vilniaus miesto, paliekant jai teisę pravažiuoti miestą plentu ir geležinkeliu Minskas–Karaliaučius ir priešinga kryptimi, arba pareikalauti, kad ji neįžengtų į Vilniaus miesto centrinę dalį tarp geležinkelio ir plento.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 11

2. Sąjūdžio deputatų 1990 m. kovo 1 d. pasitarimas[1]

„Pastabos iš užrašų knygelės

1990 03 01
Nepriklausomybės grupės deputatų posėdis
LTSR AT Prezidiume

Landsbergis. 1938 m. konstitucija sunkiai pritaikoma. Sustabdyti 1938 m. ir patvirtinti laikinąją 1989 m. (su herbu) konstituciją (laikinąją).

Motieka. 1938 metų valyti reikia nedaug. (Supažindinta su pataisom).

Andriukaitis. Galima rinktis ne į AT, o į Tautos atstovų susirinkimą. Mažuma susirinks į AT, bet neturės daugumos. Konstitucija galėtų būti 1922 metų. Reikia eliminuoti Tarybų valdžią (AT + konstitucija).

Stankevičius. Kaip neįsiteisinti LTSR struktūrose, bet imti veikti. Taryba renkasi, renka pirmininką, spikerį, paveda eiti pareigas vyriausybės nariams, sudaromos komisijos, nenaikinti tarybų valdžios, nustatyti Lietuvos statusą, naikinami straipsniai dėl karinės tarnybos, dėl kareivių grąžinimo, apibrėžiam savo statusą, komisija dėl santykių su TSRS nustatymo, pakeisti straipsnį dėl prievolių TSRS, blokados komisija.

II etapas. Laukiam atsakymo ir veikiam. Apsaugos ir sienų komisija, sekimo sistemos nuėmimas, paskirt premjerą.

III etapas. Respublika atkuriama Deklaracija – pagal suvereninę galią atstatomos buvusios valstybės galios – atkuriama pilnai. Paremti 1922 metų konstitucija. Atkuriam sienas. Kreipimasis į tautines mažumas. Seimo Pirmininkas ir Prezidiumas. Kreipimasis į pasaulio valstybes. Nutarimas dėl įstatymų galiojimo.

Landsbergis. Keitimasis į Seimą – pavojingas. Likti AT kurį laiką – gerai.

Sinkevičius. Svarbiausia išvengti formalios kolizijos. AT turi rinktis. Patvirtina mandatus. Renka AT pirmininką. Atkuria Vasario 16. Pasiskelbia vienintele teisėta valdžia. Ji skelbia panaikinanti 1978 m. konstituciją ir priima konstitucinius principus. <...>“

[1] Ištrauka iš OZOLAS, R. *Žvaigždės blėsta auštant: sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai.* Vilnius: Vaga, 2007, p. 558–559.

3. Sąjūdžio deputatų 1990 m. kovo 1 d. pasitarimas[2]

„<...> Aš pristačiau savo versiją, kurią derinau su savo bendraminčiais ir ekspertais. Mes visi, Sąjūdžio ir savarankiškos LKP išrinkti deputatai, esame tautos atstovai Lietuvos Respublikos aneksijos ir inkorporacijos padariniams likviduoti ir visiems suvereniteto elementams susigrąžinti. Todėl mes turime būti Vyriausiosios rinkimų komisijos sušaukti į deputatų susirinkimą, kur mums įteiktų deputatų mandatus visos tautos akivaizdoje, būtent sukviečiant į Sporto rūmus Sąjūdžio, savarankiškos LKP ir visų kitų profesinių, visuomeninių ir konfesinių organizacijų atstovus, panašiai kaip Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime. Tai transliuotų LTV bei Radijas. Tokį visuotinį Tautos susirinkimą galėtų pradėti Just. Marcinkevičius. Įteikus deputatams mandatus, mes paskelbtume deklaraciją, kad vasario 24 d. ir kitomis dienomis išrinkti deputatai yra vieninteliai teisėti Tautos atstovai, turintys aiškų mandatą sugrąžinti suverenios Lietuvos Respublikos valstybingumą. Toje deklaracijoje turi būti nurodyta, jog jau dveji metai, kaip LTSR vyksta atviras, visuotinis judėjimas už aneksijos ir inkorporacijos likvidavimą, priimti ir svarbūs tiek TSRS liaudies deputatų suvažiavimo, tiek LTSR AT 11-ojo šaukimo dokumentai, teisiškai pripažinę Lietuvos aneksiją neteisėta, pašalinę visas kliūtis LTSR pakeisti savo pavadinimą į LR ir pradėti inkorporacijos padarinių šalinimo atsiimant visus suvereniteto elementus iš TSRS derybų būdu procesą. Deklaracijoje pažymima, kad rinkimai vyko demokratiškai, stebint tarptautiniams stebėtojams, deputatams mandatai įteikiami Tautos įvairių organizacijų atstovų visuotiniame susirinkime, ir tuomet mes, remdamiesi Vasario 16 d. Aktu, įsipareigojame pirmajame AT posėdyje, išrinkę mandatų komisiją ir patvirtinę mandatus, pakeisti AT pavadinimą į LR Seimą, kaip vienintelę tautos suverenumo vykdytoją, taip pat patvirtinam Lietuvos Respublikos pavadinimą ir herbą – Vytį.

Tuomet pagal šią Tautos susirinkimo akivaizdoje naujų deputatų priimtą deklaraciją jau naujai pervadintame LR Seime priimame Nepriklausomos Lietuvos Respublikos aktą dėl suverenių galių vykdymo pradžios ir po to sprendžiam klausimus dėl naujos Konstitucijos, vyriausybės bei derybų delegacijos su TSRS. Mūsų tikslas – dabartinę LTSR su jos teritorija ir piliečiais įvardyti Lietuvos Respublika, atsiremiant į ankstesnės Lietuvos turėtą suverenitetą ir išlikusius jo atributus (Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politiką, diplomatinių atstovybių buvimą kai kuriose šalyse, išlikusius pilietybės pasus ir t. t.) bei, naudojantis TSRS liaudies deputatų suvažiavimo ir LTSR AT nutarimais, kurie priimti ir juos TSRS pripažįsta, pradėti suvereniteto atsiėmimo darbą. Tai bus procesas. Kiek jis užtruks, nežinia, tai ir bus pereinamasis laikotarpis realybėje.

[2] Ištrauka iš LIUTKEVIČIENĖ, I.; ANDRIUKAITIS, A. *Lietuviškas imunitetas. Bausmė be nusikaltimo.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, p. 250–252.

Kokių vertinimų sulaukėte pateikęs savo pasiūlymą?

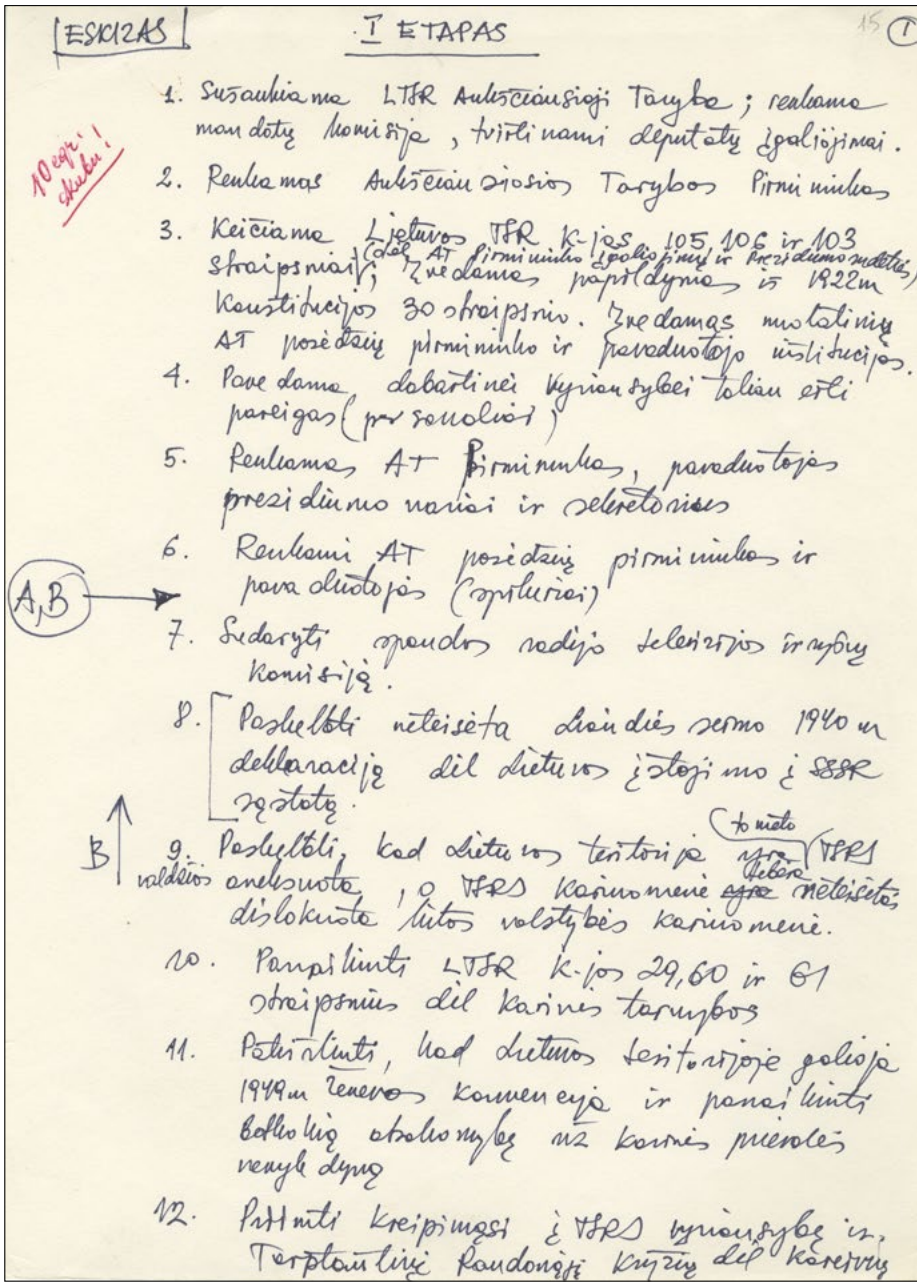
Tą dieną mano mintys susilaukė įvairios reakcijos. V. Landsbergiui pasirodė pavojinga keisti AT pavadinimą į Seimą, bet priimtina, kad mes priimam deklaraciją dėl AT deputatų statuso. Dėl pasiūlymo iš karto įvardyti LTSR kaip Lietuvos Respubliką ir apibrėžti aiškų tikslą – mane palaikė R. Ozolas ir K. Lapinskas. V. Landsbergis žymėjosi ir nieko nesakė. Matėsi, kad jį kausto ir nežinomybė dėl to, kas bus pirmininkas, ir būsima atsakomybė, jei juo taps.

Dėl mandatų įteikimo Tautos susirinkime irgi kilo diskusija. Aš gyniau poziciją, kad mums reikia kuo viešiau tai daryti, kad po to Maskva ir penktoji kolona Lietuvoje neapšauktų mūsų, jog naktį, slapta nuo tautos darome lemtingus sprendimus, o kartu bijome viešumo ir referendumo. Į mūsų posėdį buvo jau pakviestas ir LTSR AT juridinio skyriaus teisininkas Vytautas Sinkevičius. V. Landsbergis paprašė jo pakomentuoti mano pasiūlymus. Jis atsakė, kad deputatų pažymėjimų įteikimas yra ne teisinis, bet politinis klausimas, ir čia patarti jis nieko negalįs. Suprantama, kad AT turi rinktis į pirmąjį posėdį, tvirtinti mandatus, rinkti AT pirmininką, o tada jau galima priimti rengiamus dokumentus, kuriuose būtų ir AT įvardijama kaip vienintelė teisėta valdžia, ir Vasario 16 d. Aktas atkuriamas, tuomet būtina naikinti LTSR 1978-ųjų metų konstituciją ir jau vietoje jos kažką priimti – kažką laikino, konstitucinius principus ar panašiai. O referendumo klausimas buvo ir bus.

Dėl mano siūlymo deputatų pažymėjimus įteikti Vilniaus sporto rūmuose prieštaravo ir V. Landsbergis, sakydamas, kad antrasis turas gali baigtis tik kovo 10 d., o suorganizuoti tokį susitikimą per maža laiko.

Taigi kovo 1 d. mes išsiskirstėme tolesniems apmąstymams ir diskusijoms. Juo labiau kad Sąjūdžio deputatų susirinkimuose sklandė ir kiti klausimai. <...>“

4. Česlovo Vytauto Stankevičiaus ir Valdemaro Katkaus nepriklausomybės atkūrimo eskizas

ESKIZAS

I ETAPAS

15 (1)

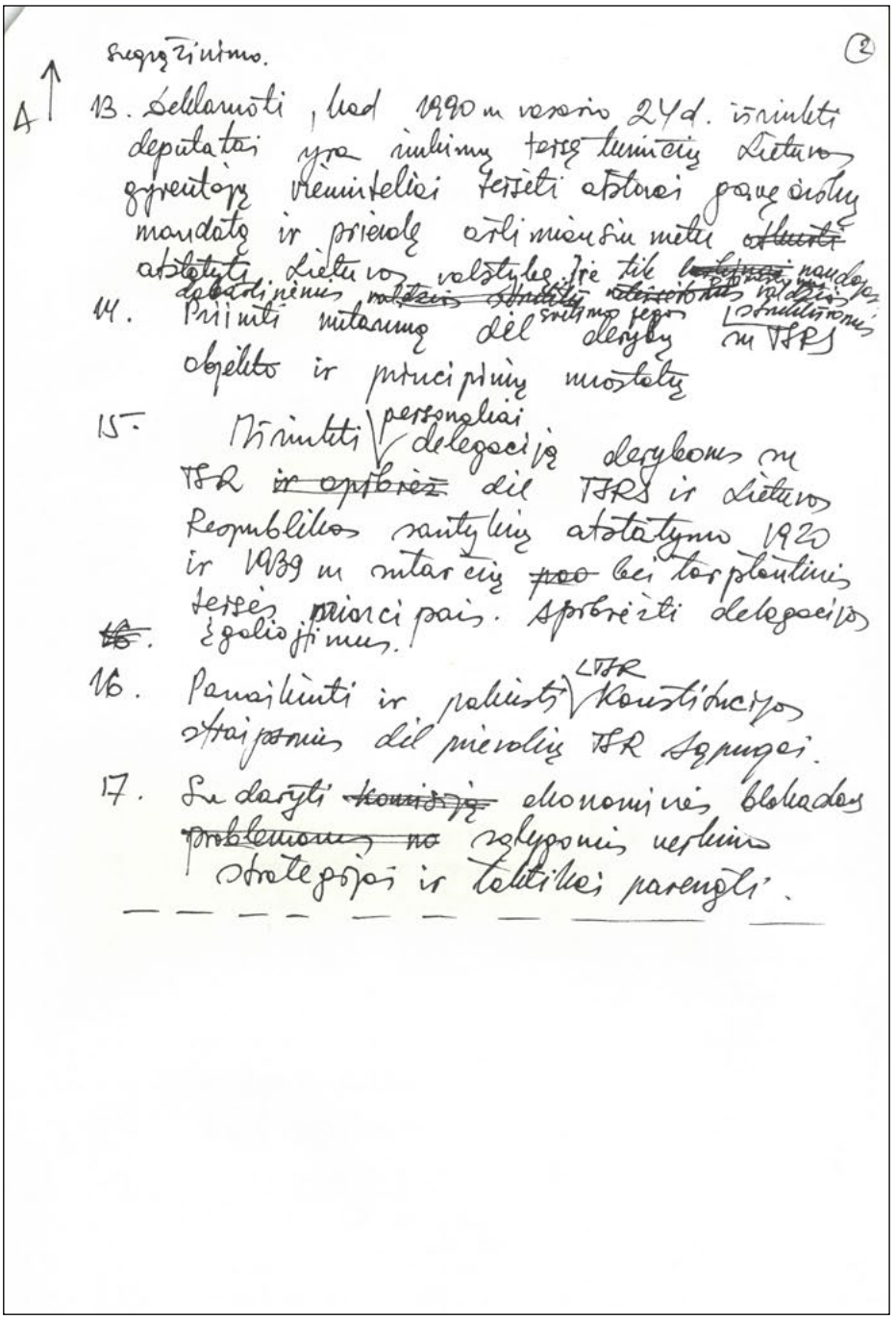
1. Sušaukiama LTSR Aukščiausioji Taryba; realaus mandatų komisija, tvirtinami deputatų įgaliojimai.
2. Renkamas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas
3. Keičiama Lietuvos TSR K-jos 105, 106 ir 103 straipsniai (dėl AT įgaliojimų ir Prezidiumo rinkimų); įvedama papildymas iš 1922m Konstitucijos 30 straipsnio. Įvedamas nuostatinis AT posėdžių pirmininko ir pavaduotojo išrinkimo.
4. Paveda dabartinei Vyriausybei laikinai eiti pareigas (per sovietus)
5. Renkama AT pirmininko, pavaduotojo Prezidiumo narių ir sekretoriaus
6. Renkami AT posėdžių pirmininko ir pavaduotojo (septyniese)
7. Sudaryti spaudos radijo televizijos ir ryšių komisiją.
8. Paskelbti neteisėta Lietuvos prijungimo 1940 m deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į SSSR sudėtį.
9. Paskelbti, kad Lietuvos teritorija (to meto) yra (TSRS valdžios aneksuota, o TSRS kariuomenė yra (jėgos) neteisėtai dislokuota šios valstybės kariuomenė.
10. Panaikinti LTSR K-jos 29, 60 ir 61 straipsnius dėl karinės tarnybos
11. Patvirtinti, kad Lietuvos teritorijoje galioja 1949 m Ženevos konvencija ir panaikinti Lietuvių atsakomybę už karinės prievolės vengimą
12. Pradėti kreipimąsi į TSRS vyriausybę ir Tarptautinį Raudonąjį Kryžių dėl karo belaisvių

A,B

B

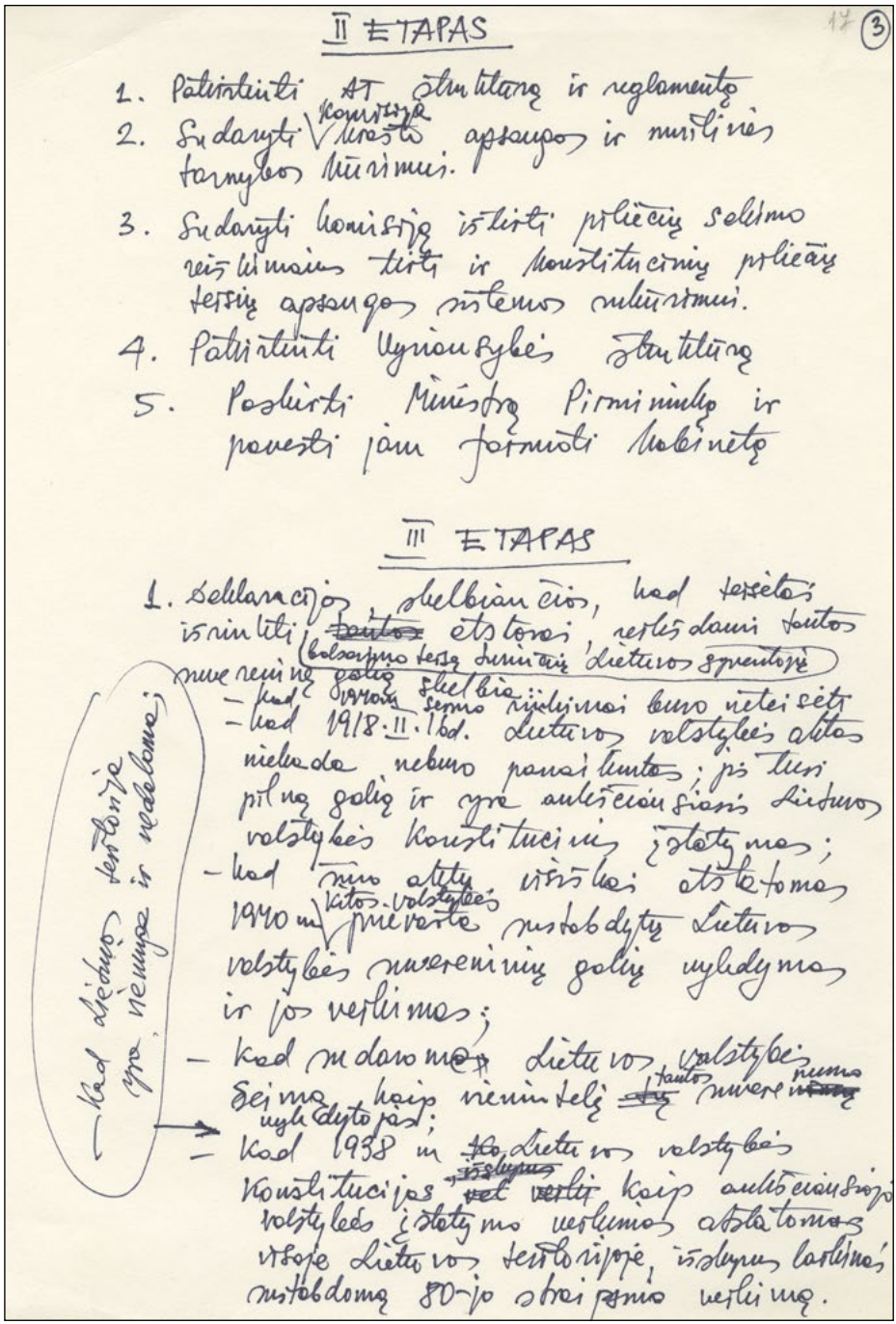
10 eqz. skelbti!

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 15

Sugrąžinimo. (2)

13. Deklaruoti, kad 1990 m vasario 24 d. išrinkti deputatai yra vieninga teisę turinčių Lietuvos gyventojų Vienintelė teisėta atstovai gavę šiems mandatą ir prievolę atlikimui šių misijų metu atstatyti Lietuvos valstybę, jie tik [illegible] naudojasi [illegible] pagrindinius [illegible] [illegible] [illegible]

II ETAPAS

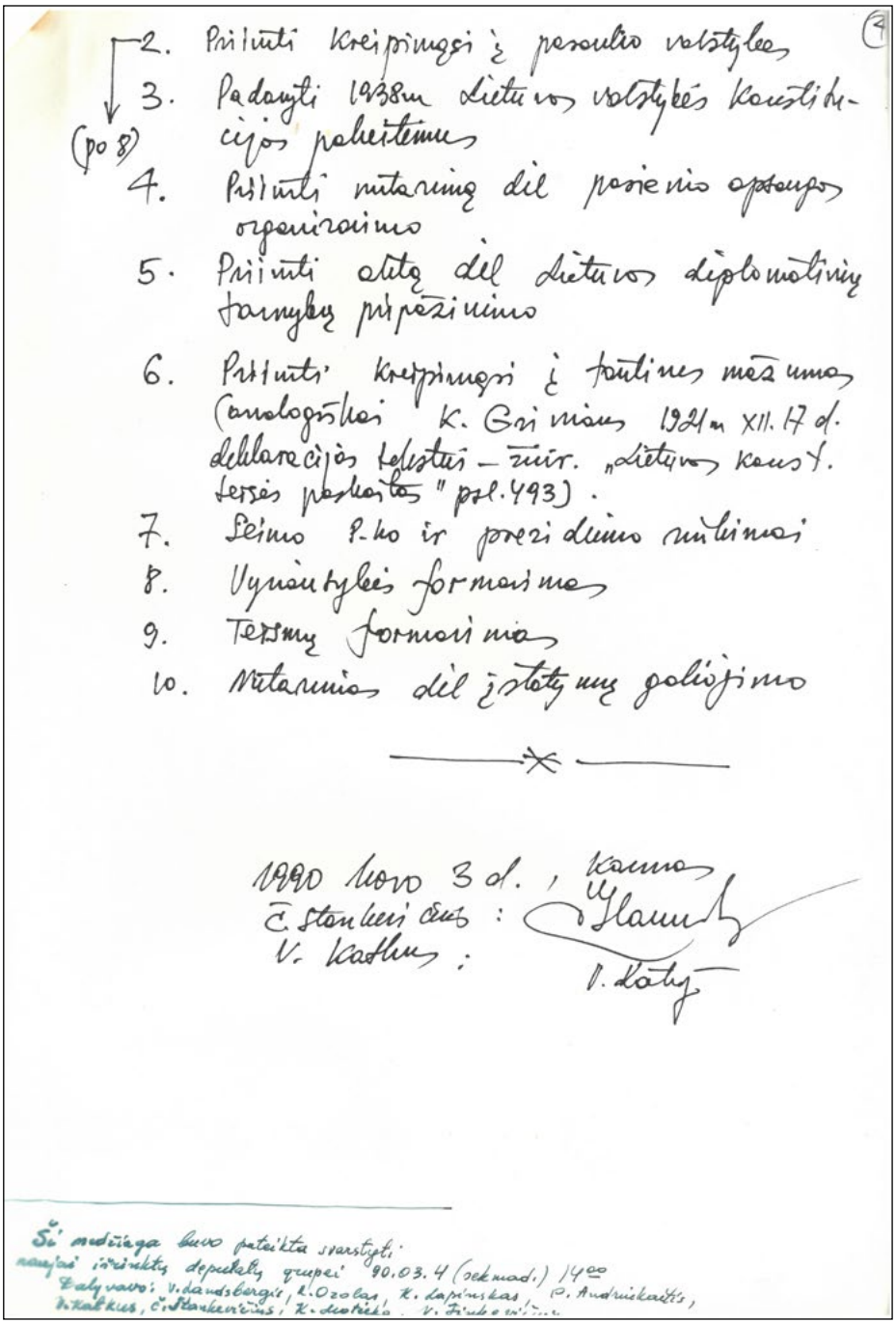
1. Patvirtinti AT įstatymą ir reglamentą
2. Sudaryti Komisiją Vilniaus apsaugos ir muitinės tarnybos klausimui.
3. Sudaryti komisiją išleisti piliečių šeimos reikalams tirti ir konstitucinių piliečių teisių apsaugos sistemos sukūrimui.
4. Patvirtinti Ugniagesių įstatymą
5. Paskirti Ministrą Pirmininką ir pavesti jam formuoti kabinetą

III ETAPAS

1. Deklaracijoje, skelbiančioje, kad teisėtoji išrinkti Tautos atstovai, remiantis tautos balsavimo teisę turinčių Lietuvos gyventojų nuo rezimo galios skelbia
   - kad Sovietų šeimos režimui buvo nuteisėtai užėmę
   - kad 1918.II.16d. Lietuvos valstybės aktas niekada nebuvo panaikintas; jis turi pilną galią ir yra anuliuojamas Lietuvos valstybės konstitucinių įstatymų;
   - kad nuo akto išvakarių atstatomos 1940 m. Lietuvos valstybės prievarta nutrauktos Lietuvos valstybės nepriklausomybės galių vykdymas ir jos veiklumas;
   - kad nedarant Lietuvos valstybei nuo Seimo, kaip vienintelės tautos nuo nepriklausomybės vykdytojos;
   - kad 1938 m. Lietuvos valstybės konstitucijos veikti kaip anuliuojamos valstybės įstatymus veiklumas atstatomas visoje Lietuvos teritorijoje, išskyrus laikinai nutraukiamą 80-jo straipsnio veikimą.

Kad Lietuvos teritorija yra vienintelė ir nedalomoji

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 17

2. Priimti kreipimąsi į pasaulio valstybes
3. Padaryti 1938m Lietuvos valstybės Konstitucijos pakeitimus
(po 8)
4. Priimti nutarimą dėl pasienio apsaugos organizavimo
5. Priimti aktą dėl Lietuvos diplomatinių tarnybų pripažinimo
6. Priimti kreipimąsi į tautines mažumas (analogiškai K. Grinius 1921 m XII. 17 d. deklaracijos tekstui – žiūr. „Lietuvos konst. teisės paskaitos" psl. 493).
7. Seimo pirmininko ir pirmininko pavaduotojų rinkimai
8. Vyriausybės formavimas
9. Teismų formavimas
10. Nutarimas dėl įstatymų galiojimo

1990 kovo 3 d., Kaunas
Č. Stankevičius: Č. Stankevičius
V. Kadlius: V. Kadlius

Šį medžiagą kovo pateikta svarstyti
nauja iniciatyvos grupei 90.03.4 (sekmad.) 14 val
Dalyvavo: V. Landsbergis, L. Ozolas, K. Lapinskas, P. Andriukaitis,
V. Kalvikas, Č. Stankevičius, K. Antanėlis, V. Simaševičius

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 18

5. Sąjūdžio deputatų 1990 m. kovo 5 d. pasitarimas[3]

„*1990 03 05*
Naujųjų deputatų pasitarimas
Pirmininkai: *Motieka ir Stankevičius*.

Rupšytė. Rinkimų rezultatai. Reikia agituoti, kad būtų paskutinis etapas. 10 d. tik dvi apygardos, gal Bulavas išprašys.

Laurinkus. Parengtas naujas armijos įstatymas. Linkstama į profesionalią kariuomenę ir teritorinį principą. Reikia formuoti valstybinę komisiją deryboms su Maskva.

Landsbergis. Pasaulio viešoji opinija labai teigiamai nusiteikusi mūsų žygio atžvilgiu. Reiganas paspaudė Bušą. Bet koks mūsų sprendimas bus kritikuojamas iš Rytų ir remiamas iš Vakarų. Buvo kauniečių variantas, Andriukaičio. AT turi save apibrėžti, kai deputatai bus patvirtinti mandatinės komisijos. Kas čia susirinko? Reikia konstatuot atkūrimą kaip tęstinumą. Atmesti viską įstatymų pavidalu reikštų chaosą. Turėtų kurį laiką veikti ir senieji LTSR įstatymai. Turime būti ne kategoriškai teoretiški, o pragmatiški. Neturėtume atmesti pora metų vykusio proceso, kuris reiškėsi ir per primestas struktūras. Būtume dogmatikai, jei neigtume gegužės 18 d. aktą. Būgštauta, kad net negalim vadintis AT. Reikia naudotis tuo, kas gera, atsiribojant, kas tuo nesakoma. Mus išrinko į LTSR AT, tad persivadinimas gali būt blogai traktuojamas. Po 6 mėn. turėtų būti sukurta konstitucinė asamblėja (atstatomasis seimas) valstybei atkurti. Dėl Akto ir proceso. Reikia matyti, kas jame ne okupaciško. Rinkimai ir deklaracija – apsisprendimas, o realizavimo procesas tęsiasi. Valstybinis (apsisprendimas) pripažinimas įvyks vėliau. Procesas yra esminis dalykas, veda jį prie aktų. Ir aktai neturėtų naikinti proceso rezultatų. Ir šiandien procesas tęsiasi. Pasikeiskim nuomonėmis ir tęskim darbą. Seime vargu reiktų plačiai diskutuoti.

Varanauskas. Ar mes teisėti, ar ne? Lyg Seimas bus teisėtesnis.

Landsbergis. Galėtume persikrikštyti į Seimą. Bet rinkėjų nėra tiek jau absoliučiai daug. Gorbačiovas galėtų labai smarkiai laimėti laiko, kvestionuodamas mūsų sprendimus. Mūsų institucija yra tam, kad atvestume iki Seimo (konstitucinės asamblėjos). Galima paskui gauti Atsteigiamojo seimo įgaliojimus.

Sakalas. Ką mes paskelbtume?

Landsbergis. Kad negalioja TSRS konstitucija.

Stankevičius. 1918 metų deklaracija, sienos, atstovavimas.

Antanavičius. Ar galutinis tas planas? Kaip suprantam vykdomąją valdžią?

Landsbergis. Į diskusijas leistis negalim. Gal nuo įstatymo, o gal nuo laikino pavedimo eiti pareigas. O premjerui formuoti kabinetą.

[3] Ištrauka iš OZOLAS, 1 išnaša p. 560–565.

Vagnorius. Projektui visiškai pritarta. Pereinamoji vyriausybė turėtų būt vieno vicepremjero vadovaujama. Veikti turėtų senoji, prižiūrima komisijos.

Antanavičius. Reikia formuoti vyriausybę nedelsiant. Pagal naują struktūrą. Ji turėtų būt komunistinė. Turi būti du sparnai, kad nebūtų diktatūros. Viena – vykdomoji valdžia, kita – įstatymus leidžiančioji. Koalicinė vyriausybė nebebus varikliu, jos niekas nespaus. O jei kovoje esančios vilties nebeliks – nieko nebeliks.

Butkevičius. Kaip priversim vyriausybę paklusti, jei nebus valstybės nepriklausomybės?

Antanavičius. Per parlamentines komisijas.

Norvilas. Gal kompetentingą, o ne partinę daryti?

Antanavičius. Kontroliavimas irgi darbas.

Tamulis. Koalicinė vis tiek bus.

Antanavičius. Ne, komunistai sudarys sparną, o mes sudarysim opoziciją.

Oželytė. Sparno nebėra. O reikalaut apsispręsti – moralinė pozicija.

Antanavičius. KP pridarė daug blogo ir tebedaro. Ir reikia apsispręst. Tokia mūsų grupės nuomonė. Koalicinė tik parodytų, kad nieko padaryti negalim.

(*Po pertraukos)*

Abišala. AT turi būt profesionali. Išimtis nebent profesoriams. Savaitės diena susitikimams. Nuolatinių komisijų 7–10. Prezidiumo funkcijų negalėjom nustatyti. Deputatas neturi naudotis savo padėtimi. Švedijos deputato atlyginimas panašus į darbininko. Po patvirtinimo yra pirmininko rinkimai. Grupė siūlo patvirtinti rinkimų nuostatus. Turės būti rinkimų komisija.

Žiemelis. Ar tikrai slaptu balsavimu rinksim pirmininką?

Vaišvila. Pradėta visa baudžiamojo ciklo reforma. Įvykdyti iki vasaros vidurio. Nedelsiant plėsti advokatūrą, apkrauti teisėjai. Galutinė reforma metų pabaigoje. Krašto apsaugą ar koncentruoti į vieną, ar turėtų būti dvi: vidaus ir pasienio daliniai? Armijos nereikėtų. Maskva visus ginklus renkasi ir atsiima.

Čepaitis. Reikia pareiškimo dėl sesijos sušaukimo. Kovo 11 d. reglamentas Klubo yra daromas. Aptarti Klube, kad galima būtų išeiti su vieninga nuomone. Per Klubą turėtų pereiti net interpeliacijos. Klubas gali turėti savo juridines tarnybas.

Genzelis. Kvepia totalitarizmu. Kur viena nuomonė – ten totalitarizmas.

Antanavičius. Iš principo nepriimtinas.

Diskusija: *dėl nepriklausomybės*

Plečkaitis. Reiktų alternatyvinių atkūrimo formuluočių. 6 mėnesiai būtų pražūtis – padėtis blogės, pasitikėjimas kris. Mūsų, kaip tautos įgaliotinių susirinkimas čia, AT, skelbia, kad jis imasi Lietuvos Respublikos atkūrimo realizavimo. 1. Atstato 1918 m. vasario 16 d. deklaraciją. 2. Susistabdo konstituciją.

Varanauskas. Neaiški gęstanti kreivė. 1938 m. konstitucija netaisytina. Ir Dekanozovas taisė.

Sakalas. Kas esam teisiškai? Jei AT – tik apie mūsų konstituciją. Nuo to priklauso vyriausybė. Į tai atsakymas turėtų būt nedelsiant.

Antanavičius. Mes – LTSR AT. Iš čia – visos galimybės. Mes liekam tokiam pat statuse. Nesam TSRS sudėty *de jure*. O *de facto* esam. Ir turim padaryti, kad pripažintų. Pasaulis ko laukia – nesvarbu. Svarbu, ko laukia Lietuvos žmonės.

Prunskienė. *De facto* situaciją atitinkanti programa turi būti. Ir nuo ko, kaip nuo TSRS, atsiribojam.

Vaitiekūnas. Reikia atsargumo. Mūsų statusą apspręs mūsų darbai. Reikia, kad TSRS deputatai dirbtų. Mafiją kontroliuoja tik Tomkus. Kontrolė čia – per komisijas.

Šaltenis. Konstitucinė asamblėja nuostabiai sugalvota.

Abišala. *De jure* mes nepriklausom Vakarams.

Paulauskas. Nepriklausomybės pradžia – atsisėdimas prie stalo. Ar eis kas derėtis?

Prunskienė. Reikia pasakyti, kad priverstume sėstis.

Laurinkus. Dėl armijos galėsim sėstis tik po poros mėnesių.

Ozolas. Reikia eiti į derybas dėl derybų per Vasario 16-osios atkūrimą ir TSRS konstitucijos sustabdymą.

Landsbergis. Ozolas iš esmės atsakė.

Vaišvila. AT gal ir palikti taktiškai. Bet Sąjūdis turi daugumą.

Žiemelis. Mūsų programoj nėra LTSR. Bet priversti reikia sėsti. Deklaraciją skelbti būtina. Jei reiks – ir deklaraciją perleist per referendumą.

Vagnorius. Reikėtų panaikinti LTSR, atšaukti deputatus.

Patackas. Kalbėkim apie pagrindinius dalykus: ką darysim konkrečiai su įkaitais.

Katkus. Pavadinimo keisti negalim.

Čepaitis. Sesijoj reikia priimti deklaraciją, o paskui dirbti.

Tamulis. Pritariu Ozolui, reikia skelbti, naikint konstituciją. Bet ar kovo 11 reikia – galim pabloginti Gorbačiovo padėtį. 1938 m. atnaujinimas netikslingas.

Sakalas. Reikia galvot apie visą konstituciją.

Zingeris. Krizinė situacija yra aiški. Bet elgėmės gerai. Kovo 11 tas žingsnis turi būti daromas.

Abišala. Koks bus Prezidiumo vaidmuo?

(*Po pertraukos*)
Diskusija: *dėl vyriausybės*

Gentvilas. Reiktų sudaryti arba vien iš komunistų, arba vien iš ne komunistų.

?.... Užsienis mano kaip ir mūsų rinkėjai: nesupranta mūsų ne opozicijoje. Koalicinė vyriausybė būtina.

Gudaitis. Jei taip šnekėsim kaip Antanavičius – mūsų nesupras rinkėjai. Turi būti tautinės santarvės vyriausybė su didžiuliais įgaliojimais. Dalis deputatų turėtų būti ministrais. Jei duosim nurodymus – vyriausybė nefunkcionuos.

Vaišvila. CK pateikia kaip komunistinį ir nekomunistinį konfliktą. O yra pažangių ir nepažangių jėgų kova. Labai svarbu ir patikimumas. Ypač VRM. O formavimas prasideda nuo premjero.

Landsbergis. Antanavičiaus pozicija visus stebina. Dabar keistinas įstatymas, kad deputatai negali būti ministrais. Kai kur tai būtina. Reikia darbščios įvairiapartinės vyriausybės. Lozoraitis mano, kad vyriausybėj tegalėtų būt Sąjūdžio komunistai. Nežinau. Gali padėti ir Klubas – į jį gali kas nori.

Butkevičius. Ar norim pirmą vyriausybę sukompromituot, ar dirbt? Yra revoliucinis metas, vyriausybė turi dirbti, jos kompromituot nevalia. Priverst ją elgtis kaip norim – negalim. Užtat reikia supratimo. Norima atidalinti ir parlamente komunistus. Ar verta jiems teikti galimybių? Pasisakau už valdžios centralizavimą. Ministrai galėtų būti ir deputatai.

Abišala. Pasisakau už nepartinę vyriausybę. Ji turi dirbti. Vyriausybei nereikia teikti įgaliojimų. Valdžia turi būti seimokratinė. Bet jei ministrai bus ir deputatai – kas kita.

Lapinskas. Nereikia žaisti su komunistų valdžia. Ir suteikti didelių įgaliojimų negalima. Deputatai negali būti ministrais. Premjeras turi būti laikinai skirtas. Po to svarstyti įstatymą ir formuoti vyriausybę.

Abišala. Deputatas gali sustabdyti savo įgaliojimus.

Antanavičius. Vykdomoji valdžia turi būti kontroliuojama. Yra ir komunistų patikimų. Radikaliai negalim pakeisti vyriausybės. Ir senam aparate yra patikimų žmonių. Tegul komunistai veikla išperka savo nuodėmes. Kodėl manot, kad sąjūdiečiai geriau valdys? Įgaliojimai neturi būti platūs. Ir tęskim savo statusą, kuriam išrinkti.

Šaltenis. Kur dabar opozicija? Norit dirbtinai partizuoti. Ruošiam kelią socialdemokratijai? Lietuva negali būt bandymo triušis.

Katkus. Esam suverenai. Turėsim iš pirmininko išaugint prezidentą ir perduoti valdžią premjerui.“

6. Sąjūdžio deputatų 1990 m. kovo 5 d. pasitarimas[4]

„<...> Kovo 5 d. Sąjūdžio remtų deputatų posėdyje grupės supažindino su savo darbo rezultatais.

V. Landsbergis. Valstybės atkūrimo grupės darbo svarbiausias tikslas buvo užtikrinti teisinį valstybės tęstinumą. Pirmieji jos siūlymai yra dvejopi. Pirmasis: kol kas turi veikti seni įstatymai, nes mes negalime paneigti pastarųjų metų vyksmo. Antrasis: pirmajame posėdyje būtina grąžinti 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, panaikinant pasenusius jos straipsnius, arba iš esamos LTSR Konstitucijos išmėtyti nereikalingus naujoje situacijoje straipsnius. Po 6 mėnesių reiktų sušaukti Konstituantą, kuri jau atkurtų valstybę. Manyčiau, kad mūsų tikslas yra ne popierinė, o reali nepriklausomybė.

G. Vagnorius. Grupės, planavusios vyriausybės struktūrą, išvados būtų lakios. Pereinamuoju laikotarpiu premjero funkcijas atliks vienas iš Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojų. Taupant lėšas, teks smarkiai sumažinti ministerijų skaičių. Taip pat numatoma iš deputatų sudaryti vyriausybės priežiūros komisiją.

A. Abišalas. Aukščiausiosios Tarybos darbo tvarka pasikeis. Visi deputatai turėtų atsisakyti kito apmokamo darbo. Seime reikia sukurti 7 nuolatines komisijas, kurių kiekviena apimtų kelių ministerijų veiklos sferą. Deputatai turėtų po du pagalbininkus (vieną jų – rinkiminėje apygardoje), naudotųsi deputato neliečiamybe. Pirmąją sesijos dieną reikia patvirtinti deputatų mandatus ir išrinkti Aukščiausiosios Tarybos pirmininką.

Z. Vaišvila. Pirmieji teisėtvarkos sistemos pakeitimai būtų tokie. Reikia panaikinti valstybinį advokatūros monopolį ir ruoštis teismų reformai. Numatome pradėti kurti dvi naujas valstybės žinybas – Vidaus reikalų ir Krašto apsaugos ministerijas. Į Krašto apsaugos ministerijos funkcijas įeitų ir sienų apsauga. Sovietinėje armijoje šiuo metu tarnauja apie 1200 lietuvių karininkų, kurių dauguma, paskelbus nepriklausomybę, greičiausiai sugrįžtų į Lietuvą ir galėtų sudaryti kariuomenės branduolį.

Rytojaus dieną, kovo 6-ąją, pagrindiniai Sąjūdžio remtų deputatų nutarimai, liečiantys sesijos darbą, buvo derinami su kompartijos atstovais. Sąjūdį šiame susitikime atstovavo V. Landsbergis, V. Čepaitis, R. Ozolas ir Č. Stankevičius, LKP – G. Kirkilas ir J. Paleckis.

V. Landsbergis. Mes siūlome sušaukti sesiją kovo 11 d. ir priimti valstybinės reikšmės pareiškimą, kaip atspirties tašką visam ateities darbui. Nepriklausomybės Deklaracija, fiksuojanti Lietuvos valstybės tęstinumą, niekam, net Maskvoje, nekelia abejonių. 1938 m. Konstitucija sustabdoma, vos tik *ją* LTSR Konstitucija „išvaloma“ nuo visų ryšių su TSRS ir tampa Laikinuoju Pagrindiniu įstatymu.

[4] Ištrauka iš ČEPAITIS, V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą: nuo 1988.06.03 iki 1990.03.11.* Vilnius: Tvermė, 2007, p. 415–416.

Kiti įstatymai laikinai lieka galioti, jei jie neprieštarauja Laikinajam Pagrindiniam įstatymui. Mes abejojame, ar tikslinga mums iš karto pasivadinti Lietuvos Respublika.

G. Kirkilas. Ar dėl 1938 m. Konstitucijos grąžinimo neįklimpsime į diskusijas Aukščiausiojoje Taryboje?

Č. Stankevičius. 1938 m. Konstitucijos grąžinimas, skelbiant Nepriklausomybės deklaraciją, reikalingas tarptautinės teisės požiūriu, įtvirtinant valstybės tęstinumą. Aukščiausioji Taryba, kaip aukščiausias tautos valios vykdytojas, gali pareikšti apie bet kurio įstatymo sustabdymą.

J. Paleckis. Valstybės atkūrimo deklaracijos idėja neabejotina, tačiau ar nesukomplikuosime padėties ekonomikoje? Mes neturime pretendentų į vykdomosios valdžios atstovus. Be to, prie valstybės atkūrimo Deklaracijos reikia pridėti keletą kreipimųsi: 1) išaiškinti Lietuvos žmonėms, kad deklaracijos priėmimas dar nereiškia, kad grįžtame į 1940 m. stovį, pabrėžti, kad esame aneksuoti ir nepriklausomybę pasieksime laikui bėgant; 2) kreiptis į visas Lietuvos tautas ir užtikrinti, kad jų interesams niekas negresia; 3) kreiptis į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą išaiškinti mūsų siekius ir pasiūlyti, kad ekonomikoje TSRS valstybiniai planai būtų vykdomi Lietuvos atžvilgiu, o Lietuva taip pat vykdys savo tarpvalstybinius įsipareigojimus.

V. Čepaitis. Paruoškite visus tris kreipimusis, o mūsų klubai juos suderins.

G. Kirkilas. Reiktų, kad populiarūs ir solidūs visuomenės veikėjai kreiptųsi į kitataučius ir nuramintų, nuimtų baimę prieš Aukščiausiosios Tarybos posėdį.

Č. Stankevičius. Į stambias gamyklas turi vykti deputatų grupės agituoti už būsimus sprendimus. Iš Sąjūdžio ir LKP klubų.

J. Paleckis. Svarbu išaiškint i žmonėms, kad dar nėra tikros valstybės su visais jos atributais.

V. Landsbergis. Kreipimesi į TSRS būtina nurodyti, kad tai kas vyksta Tarybų Sąjungoje – demokratizacija – yra prielaida mums atgimti. Šeštadienį būtina kreiptis per televiziją į žmones – į lenkus ir rusus. <...>“

7. Sąjūdžio deputatų ir LKP atstovų 1990 m. kovo 6 d. pasitarimas[5]

„*1990 03 06*
Partijų pasitarimas
Landsbergis, Čepaitis, Stankevičius, Ozolas, Butkevičius, Paleckis, Kirkilas

Landsbergis. Baigias rinkimai, vyksta procesai Rytuos. Svarbu dienotvarkė. Kas bus paskelbta? Ar vyksta ekonominė blokada?

Sesija 10 arba 11d. (priklauso nuo Ariogalos ir Švenčionių).

Dienotvarkėj vienas iš klausimų – valstybinės svarbos pareiškimas: Lietuvos valstybės tęstinumas.

Dviese su Brazausku kalbantis nutarta sutarti ir nesiginčyti tautos akivaizdoje. Būtų paskelbtas 1918 m. vasario 16 d. deklaracijos teisių ir 1938 m. konstitucijos su išlygomis veikimas. Po to siūloma sustabdyt tą konstituciją ir naudotis dabar veikiančia konstitucija. Abejojama, ar tikslinga vadintis Lietuvos respublika. Gal reiktų laikino pavadinimo – Lietuvos demokratinė respublika.

Paleckis. Idėja neabejotina. Bet kaip į tai pažiūrės vykdomosios valdžios atstovai. Reikia tartis su praktikais. Žmonėms išaiškinti, kad tai ne grįžimas į 1939 m. Mes dar aneksuoti. Nepriklausomybę gausim per tam tikrą laiką. Kreiptis *į* tautines mažumas: niekas jiems negresia. Ir į TSRS, kad Gorbačiovas galėtų pasiteisinti, jog tai ne separatizmas.

Landsbergis. Taip, bet tai neturėtų teikti dviprasmybių: mes esam kita valstybė.

Stankevičius. Mes draugingi liekam. Ir nenaudoti apsisprendimo, o darom atkūrimą (*restauration*).

Kirkilas. Naktinė ruošiasi nepriklausomybės aktui. Reikia juos nuraminti. Švedas pradės streikuoti: N. Vilnioj kuria paralelines valdžios struktūras. Pasisakyta pernelyg kietai rinkimuose. Į TV eiti dar prieš paskelbimą. Gal ir su naktine partija susitikti.

Paleckis. Jie yra apsisprendę organizuoti streikus, demonstracijas.

Landsbergis. Kaip dėl blokados? Yra kažkoks raštas? Statulevičius sakė. Mes galėtume kalbėti apie esamų įsipareigojimų buvimą valstybinio plano pavidalu.

Butkevičius. O kreipimasis į pasaulį?

Landsbergis. Ne iš karto gausim pripažinimą, aišku. Kreiptis į tautas reiktų prieš sesiją. Komitetą kontroliuoja kitos jėgos.

Čepaitis. Tikėkimės, greit AT, o ne kitos jėgos.

Landsbergis. Reiktų komunikato! Ar bus keletas variantų iš jūsų?

Paleckis. Bus. Galėsim svarstyti. Iš Sąjūdžio bus?

Landsbergis. Turėtų būti.

Ozolas. Kirkilas siūlo mudviem pašnekėt, nuramint tautą.

Sutinka."

[5] Ištrauka iš OZOLAS, 1 išnaša, p. 566–567.

8. Juozo Urbšio, paskutinio tarpukario Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro, įžvalgos[6]

„<...> Per rinkimų kampaniją tekdavo išgirsti iš kandidatų – pirmas veiksmas neva turįs būti nepriklausomybės paskelbimas. Man atrodo, kad toks paskelbimas gali būti tuščias, be pasekmių, nes paskelbus reikia žinoti, kaip paskelbtą dalyką vykdysi. 1918 m. paskelbta nepriklausomybė galioja iki šios dienos. Reikia pasirūpinti, kaip grąžinti to paskelbimo praktiškąjį vykdymą.

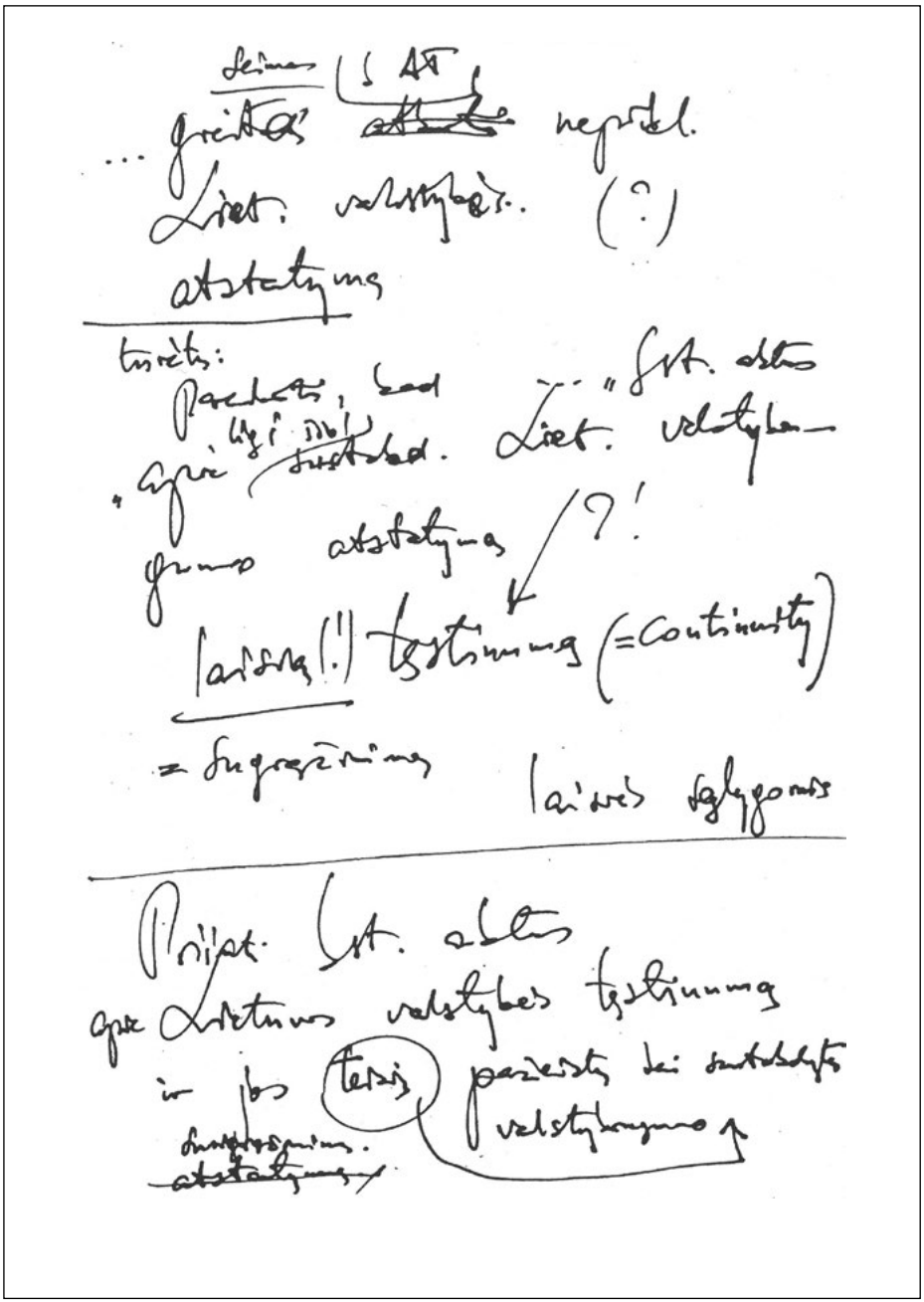
1939 m. spalio 10 d. Vilniaus perdavimo Lietuvai savitarpio sutartis buvo paskutinis teisinis abiejų šalių pasirašytas dokumentas. Tas dokumentas bent teoriškai galioja iki šiol. <...> Tarybų Sąjunga 1940 metais smurtu tą sutartį pažeidė. Tas smurtas įeina į Antrojo pasaulinio karo bendrą situaciją, todėl dabar reikėtų galvoti apie to smurto pasmerkimą ir jo pasekmių anuliavimą. Ir tai iš Tarybų Sąjungos pusės jau padaryta. Priimtas nutarimas, kuriuo pasmerktas Ribentropo-Molotovo paktas, buvę ultimatumai. Pasmerkti Tarybų Sąjungos veiksmai, priešingi buvusioms sutartims su kitomis valstybėmis. Nors Lietuva, Pabaltijo valstybės ten nėra minimos, bet visiems aišku, kad tie pasisakymai liečia ir Pabaltiją.

Mano išmanymu, Tarybų Sąjunga anuliavo 1940 m. birželio mėn. įvykių pasekmes ir dabar, atrodo, galėtų ir turėtų būti pradėtos kalbos tarp Lietuvos ir tarybų Sąjungos dėl 1939 m. sutarties galiojimo atgaivinimo, pritaikant ją prie naujų realijų abiejų pusių santykiuose.

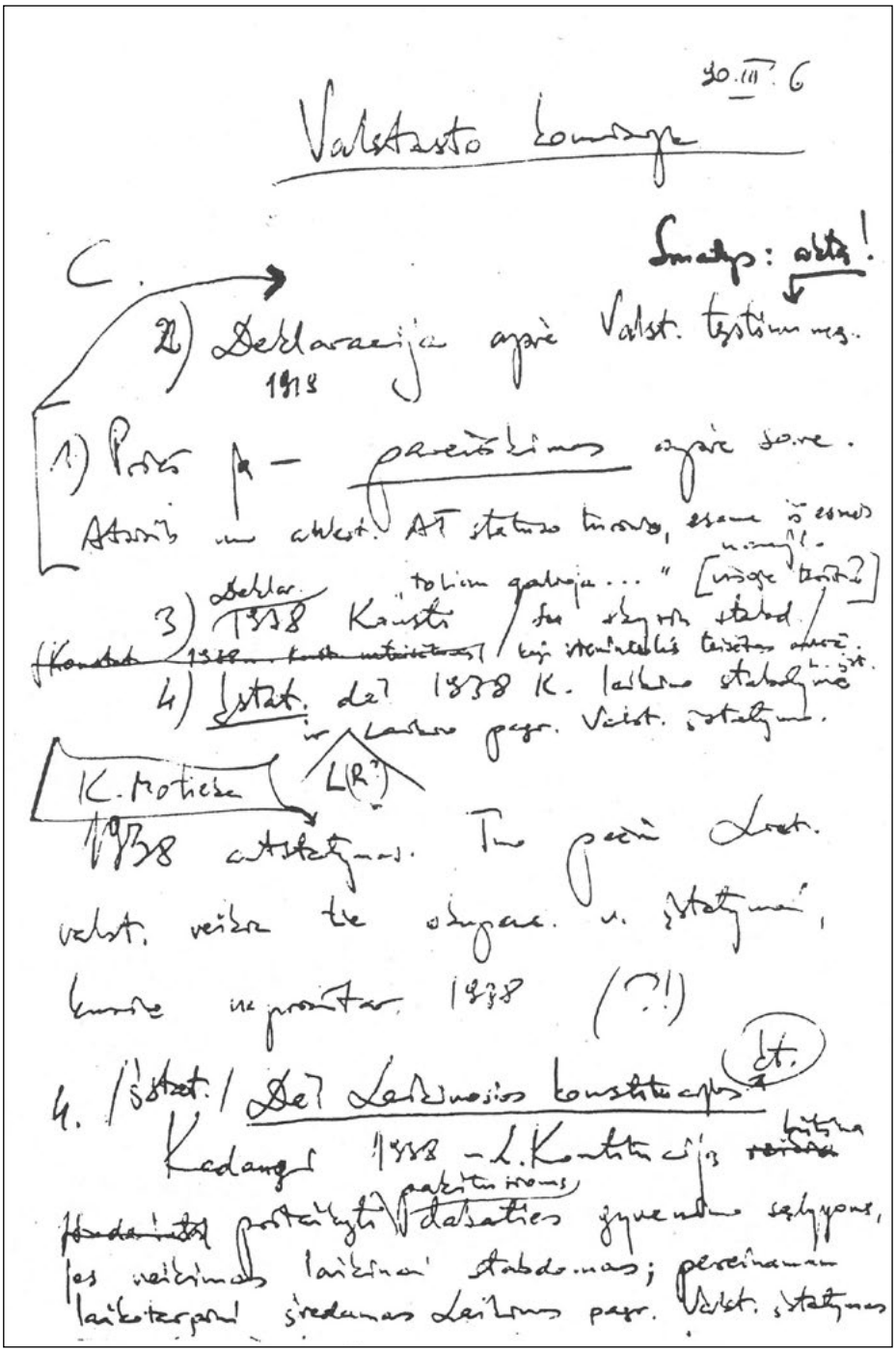
Naujas nepriklausomybės paskelbimas ne tik nereikalingas, bet būtų žalingas. Būtų norima pradėti šokti iš tos kertės, iš kurios šokis buvo pradėtas seniau. Mano galvoje vaikšto mintys – susirinkus naujam parlamentui, praverstų pagalvoti apie parlamento kreipimąsi į rusų tautą. Jame turėtų būti pabrėžta, jog santykiai tarp lietuvių ir rusų tautų buvo labai draugiški tarpukario metais, kad tas draugiškumas buvo pažeistas dėl visų veiksmų iš tarybų sąjungos pusės 1940 m. ir vėliau sekusiais metais. Dabar reikėtų iš abiejų pusių tuos draugiškus santykius atgaivinti kaip tarp dviejų nepriklausomų valstybių. <...>“.

[6] Juozo Urbšio tekstas, kurį 1990 m. kovo 8 d. vykusioje Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo sesijoje jos dalyviams perskaitė Meilė Lukšienė. *Atgimimas,* 1990-03-14–21.

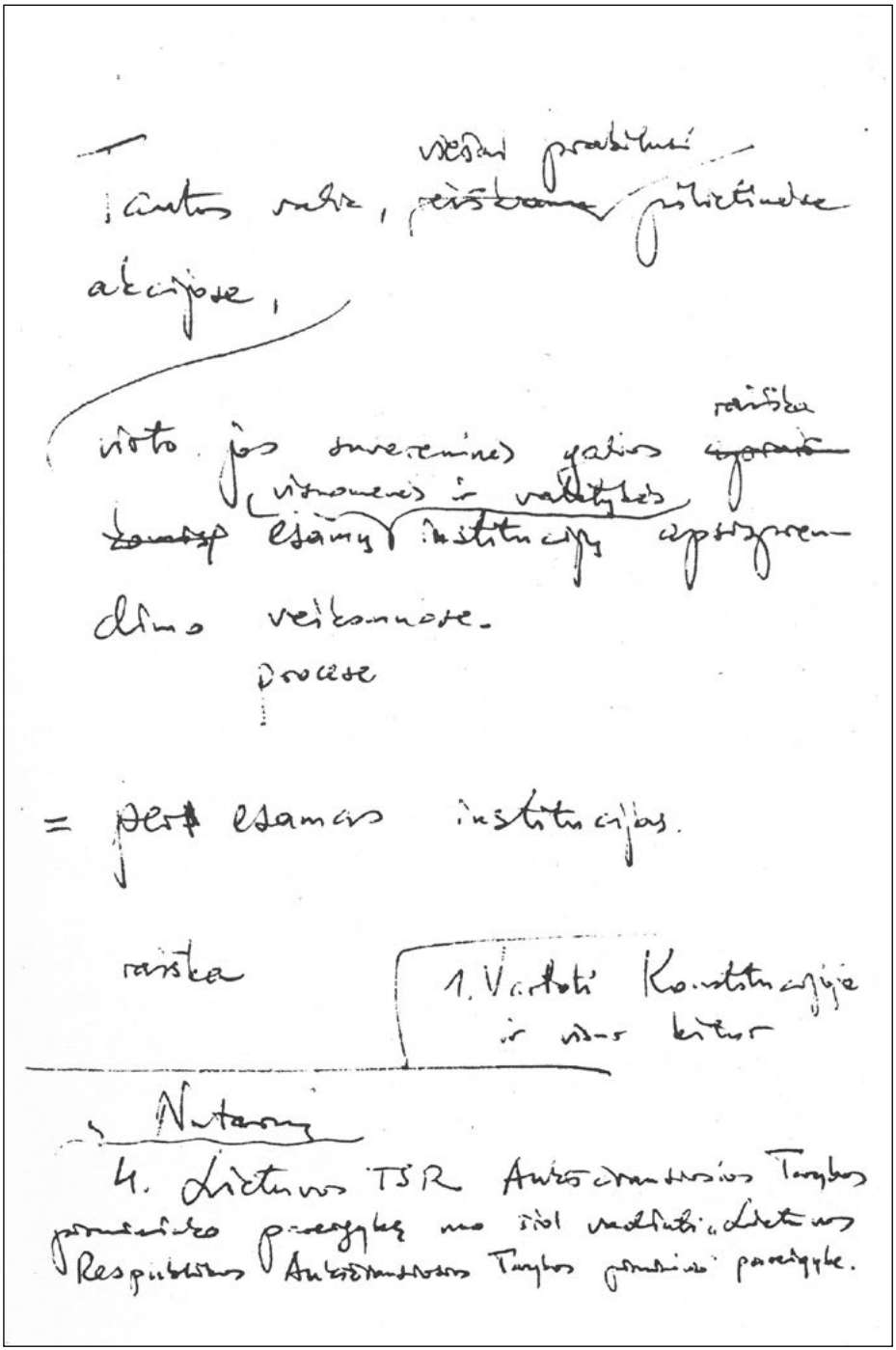
9. V. Landsbergio užrašų knygelės fragmentai
(nepriklausomybės atkūrimo projektų apmatai)

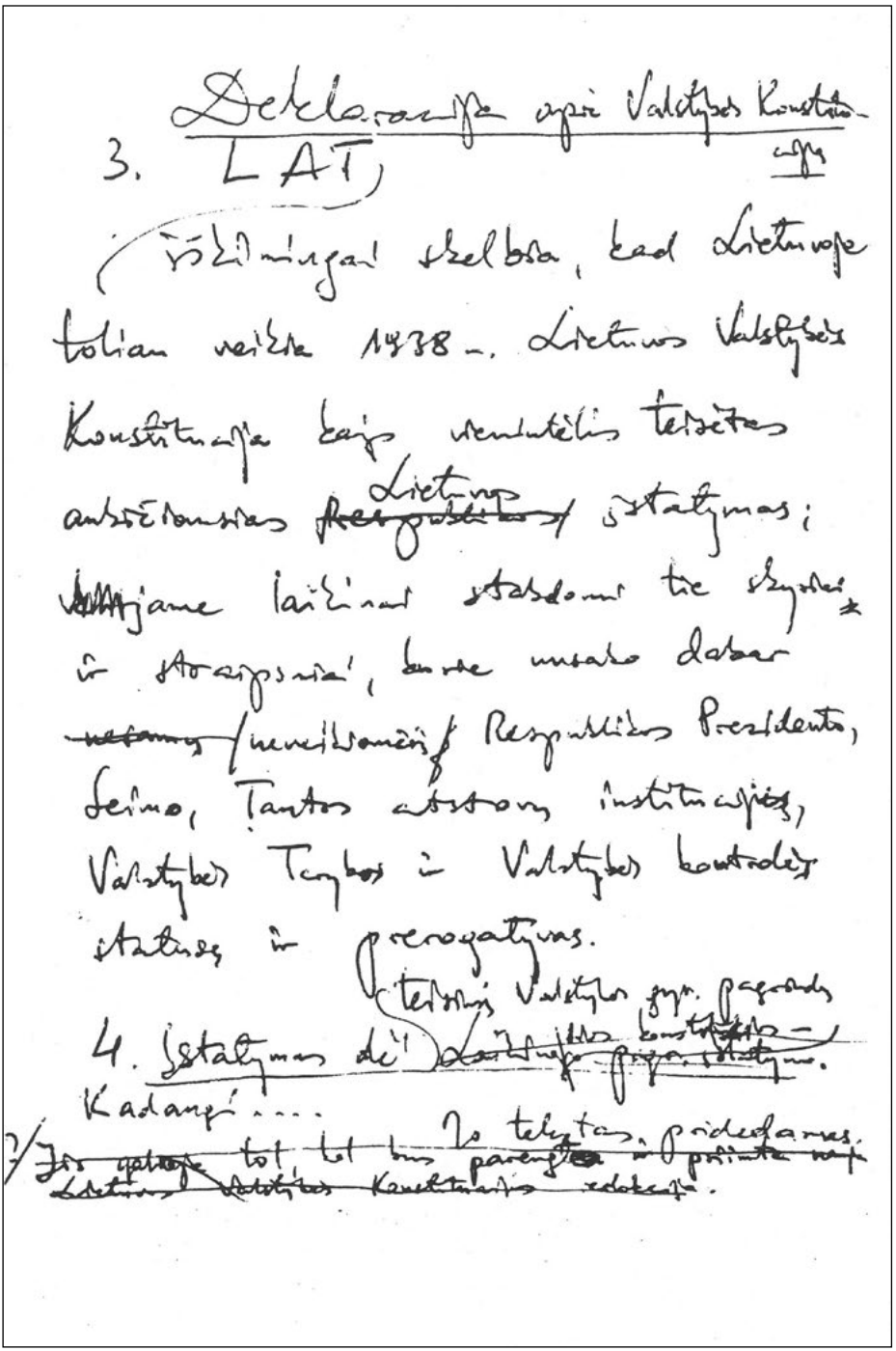
Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 7

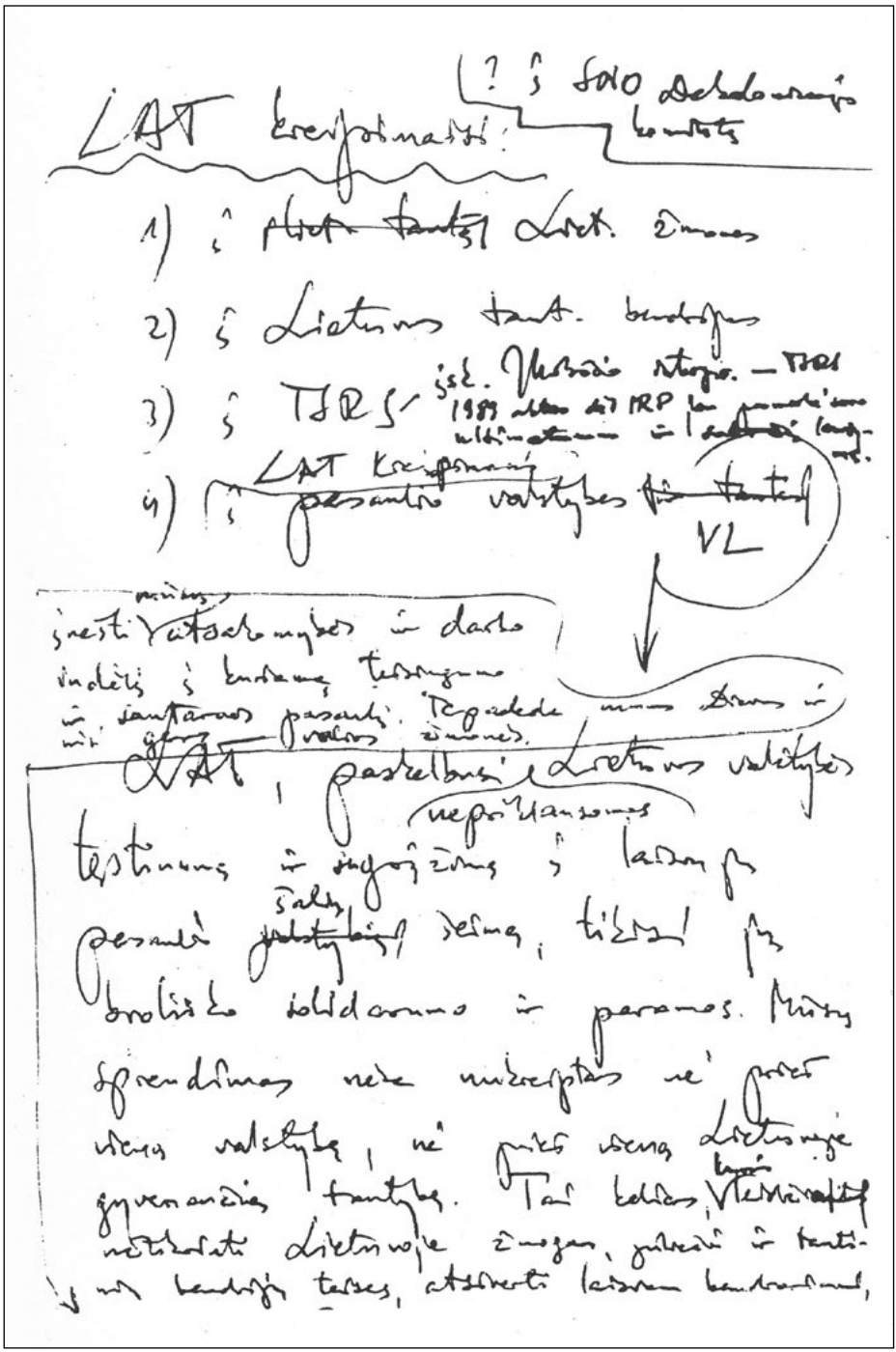
Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 8

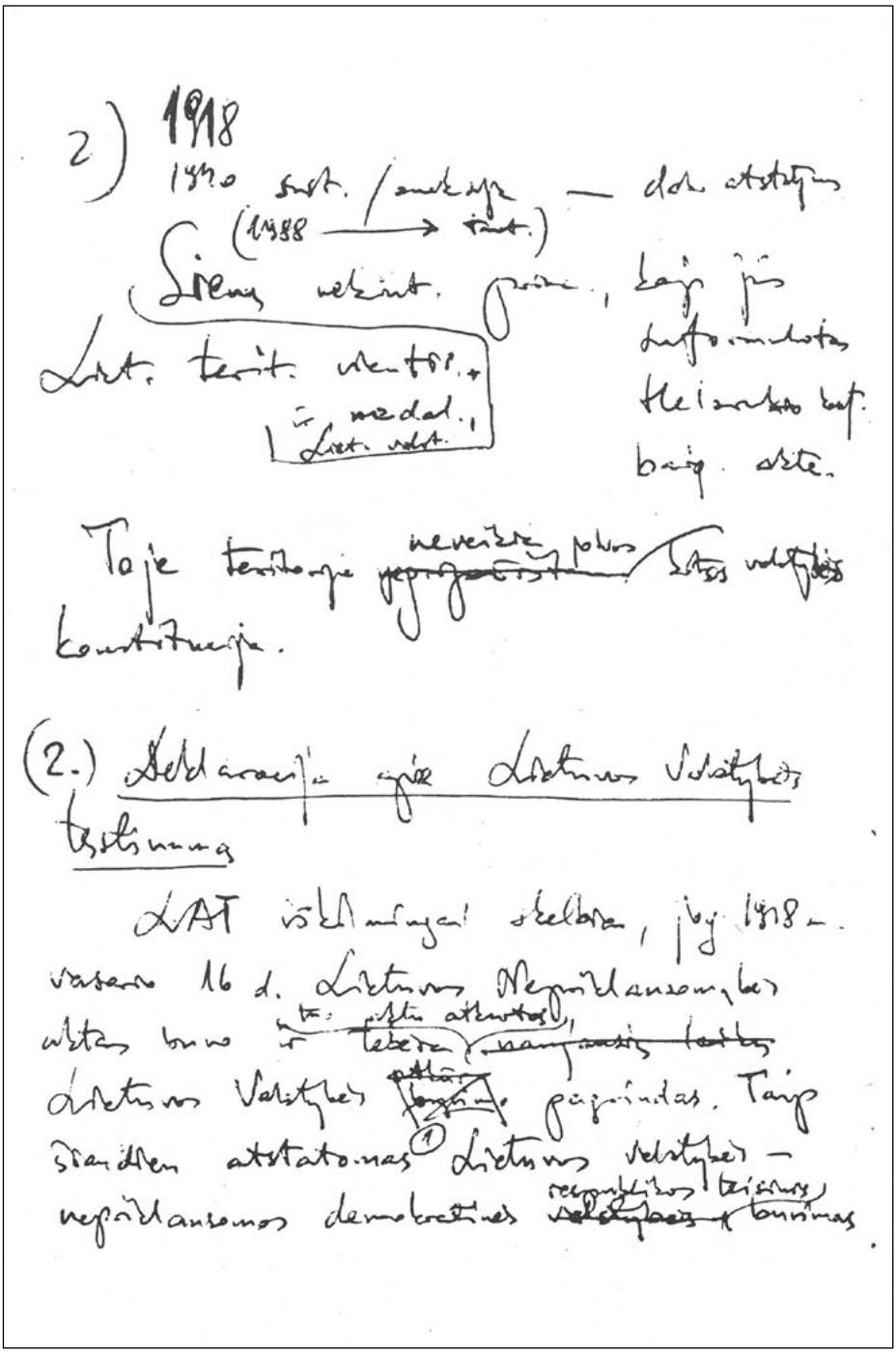
Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 9

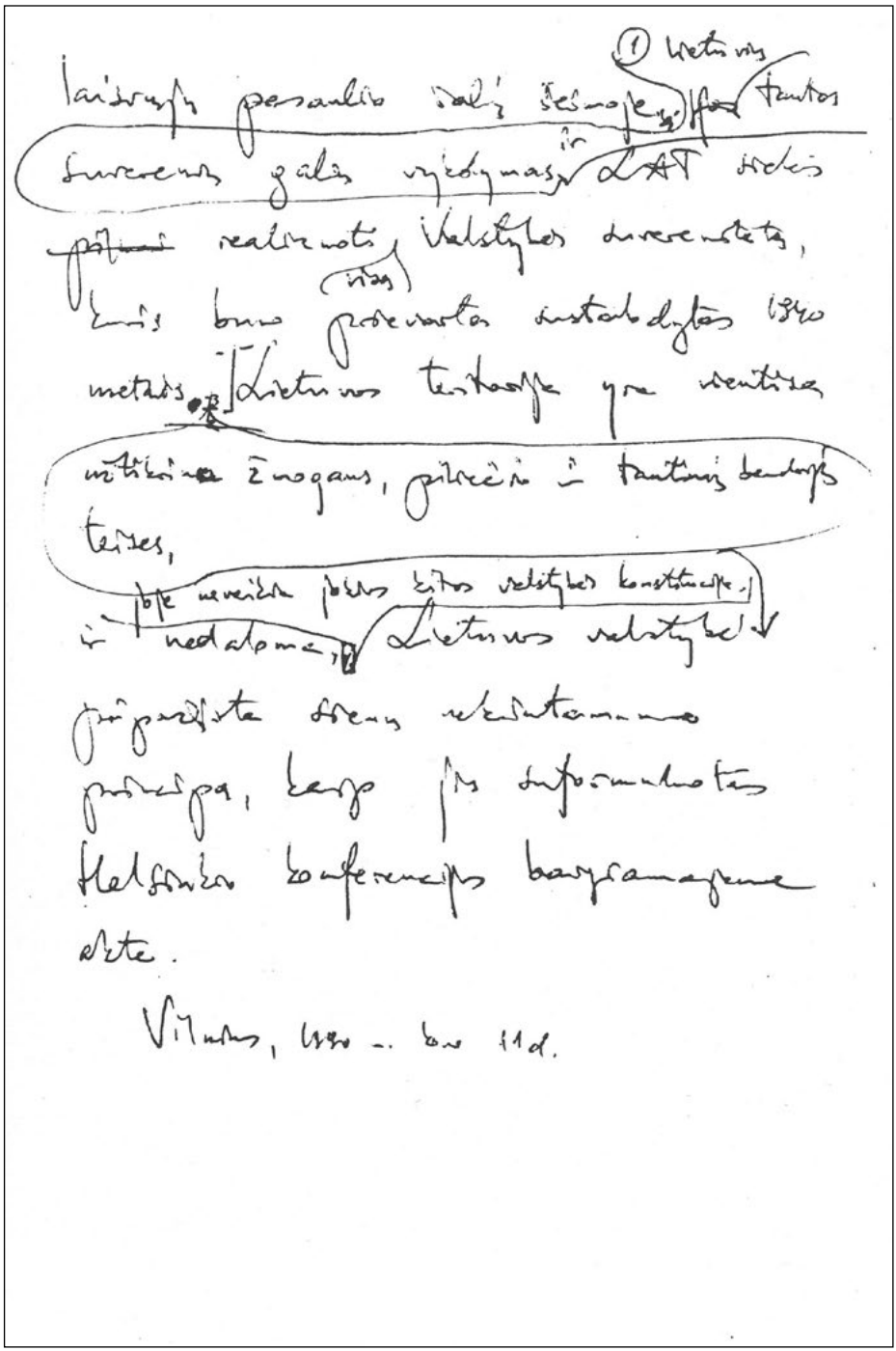
Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 10

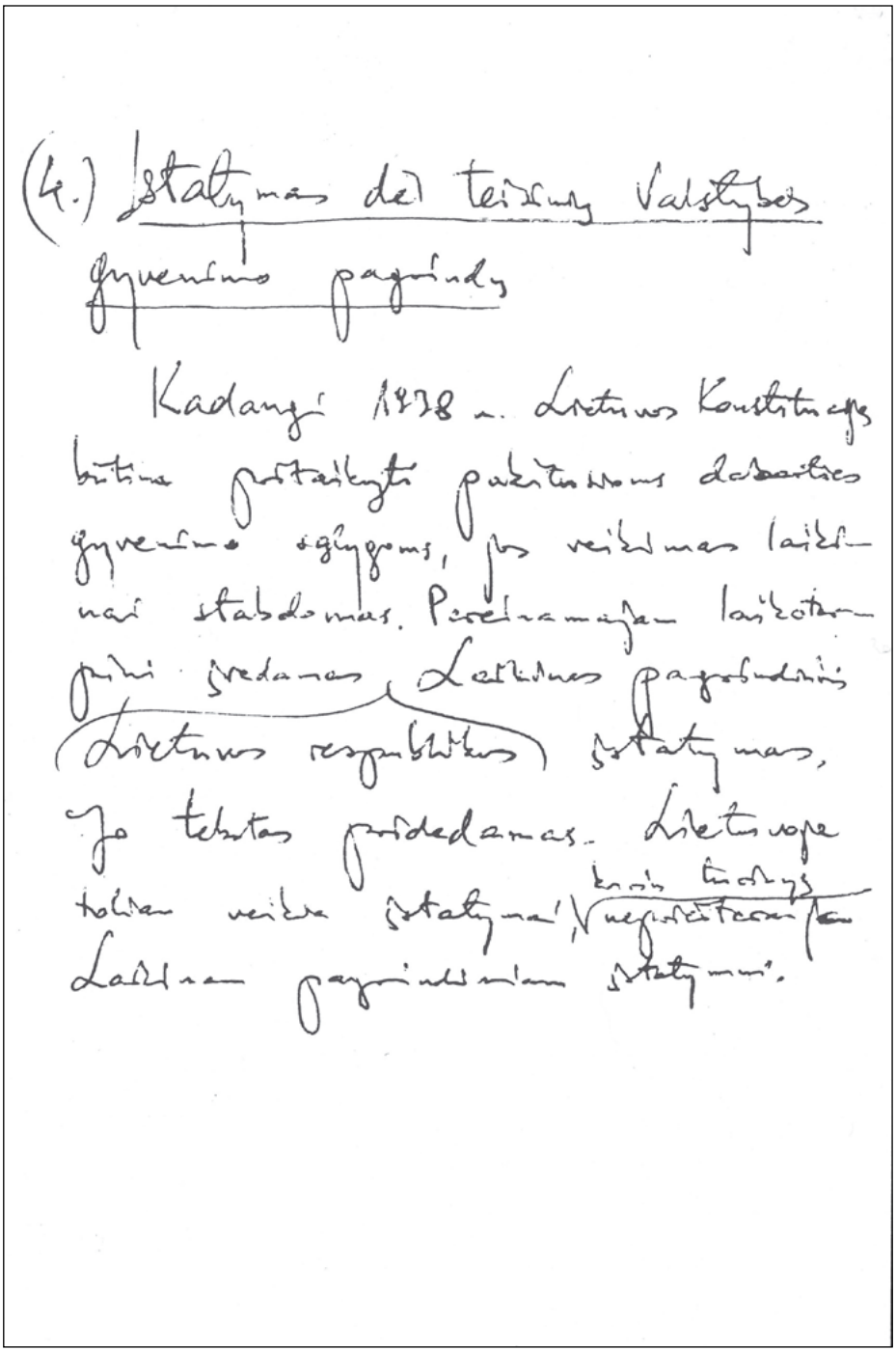
Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 11

Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 12

Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 13

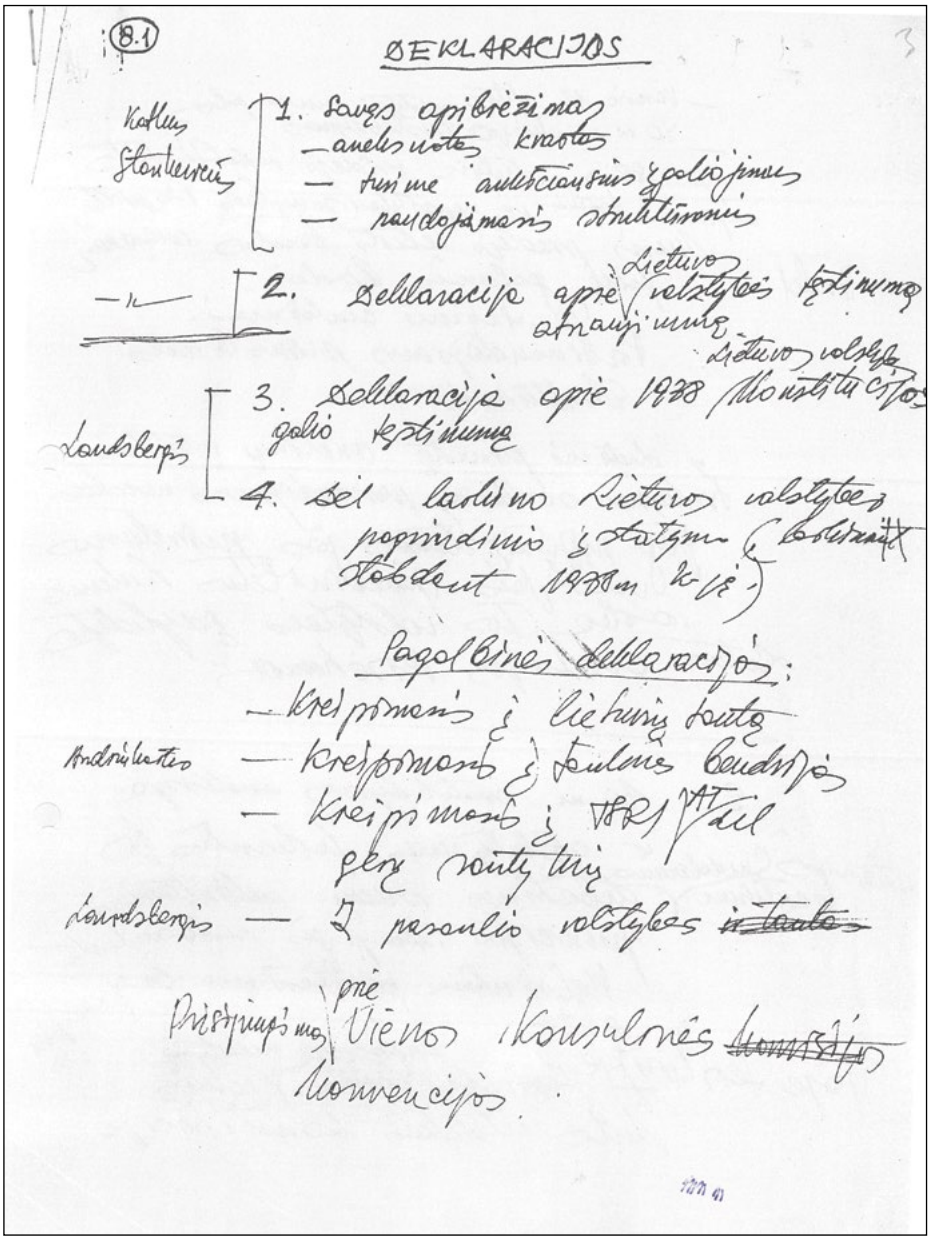

(4.) Įstatymas dėl teisių Valstybės gyventojo pagrindų

Kadangi 1938 m. Lietuvos Konstitucija buvo pakeista pakeitimo dėsningos gyvenimo sąlygoms, jos veikimas laikinai stabdomas. Per laikotarpį kol bus sudaromas Laikinas pagrindinis Lietuvos respublikos įstatymas, jo tekstas priedelamas. Lietuvoje tol veiks įstatymai, kurie tiesiogiai neprieštarauja Laikinam pagrindiniam įstatymui.

Iš LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 14

10. Vytauto Landsbergio nepriklausomybės atkūrimo planas, pateiktas komisijos, rengusios nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus, 1990 m. kovo 6 d. posėdyje

8.1

DEKLARACIJOS

Kalbu Stankevičiui
1. Savęs apibrėžimas
— aneksuota krašto
— turime autentiškus įgaliojimus
— naudojamės struktūromis

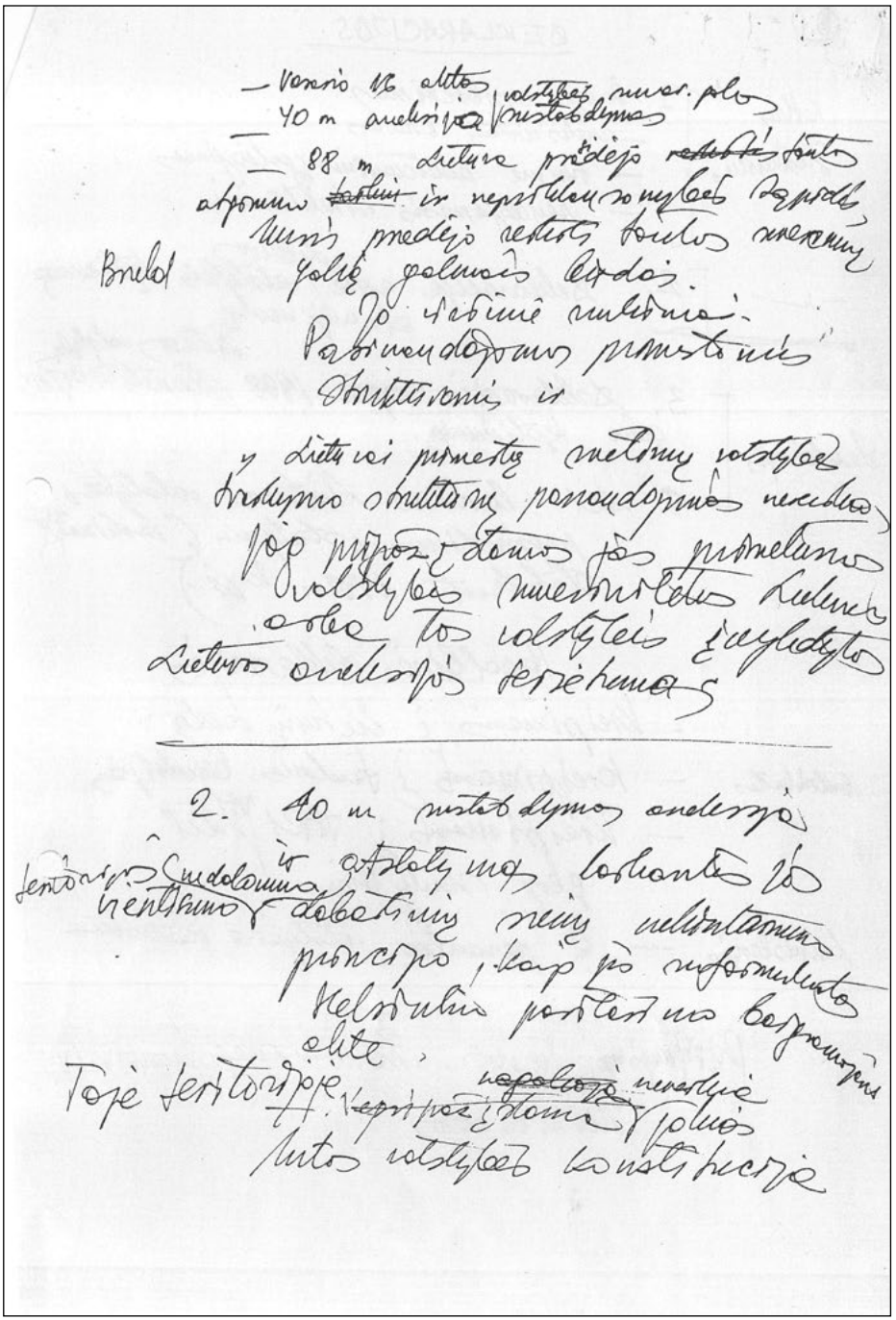
— " —
2. Deklaracija apie Lietuvos valstybės tęstinumą atnaujinimą

Landsbergis
3. Deklaracija apie 1938 Konstitucijos galio tęstinumą
4. Del ladino Lietuvos valstybės pagrindinio įstatymo (Konstitucijos) galiojimo 1938 m. k-jė

Pagal Brnės deklaraciją:
— Kreipimasis į Lietuvių tautą
Andriukaitis — Kreipimasis į tautinės bendrijos
— Kreipimasis į VDR/AT del gero valdymo
Landsbergis — Į pasaulio valstybes ~~ir tautas~~

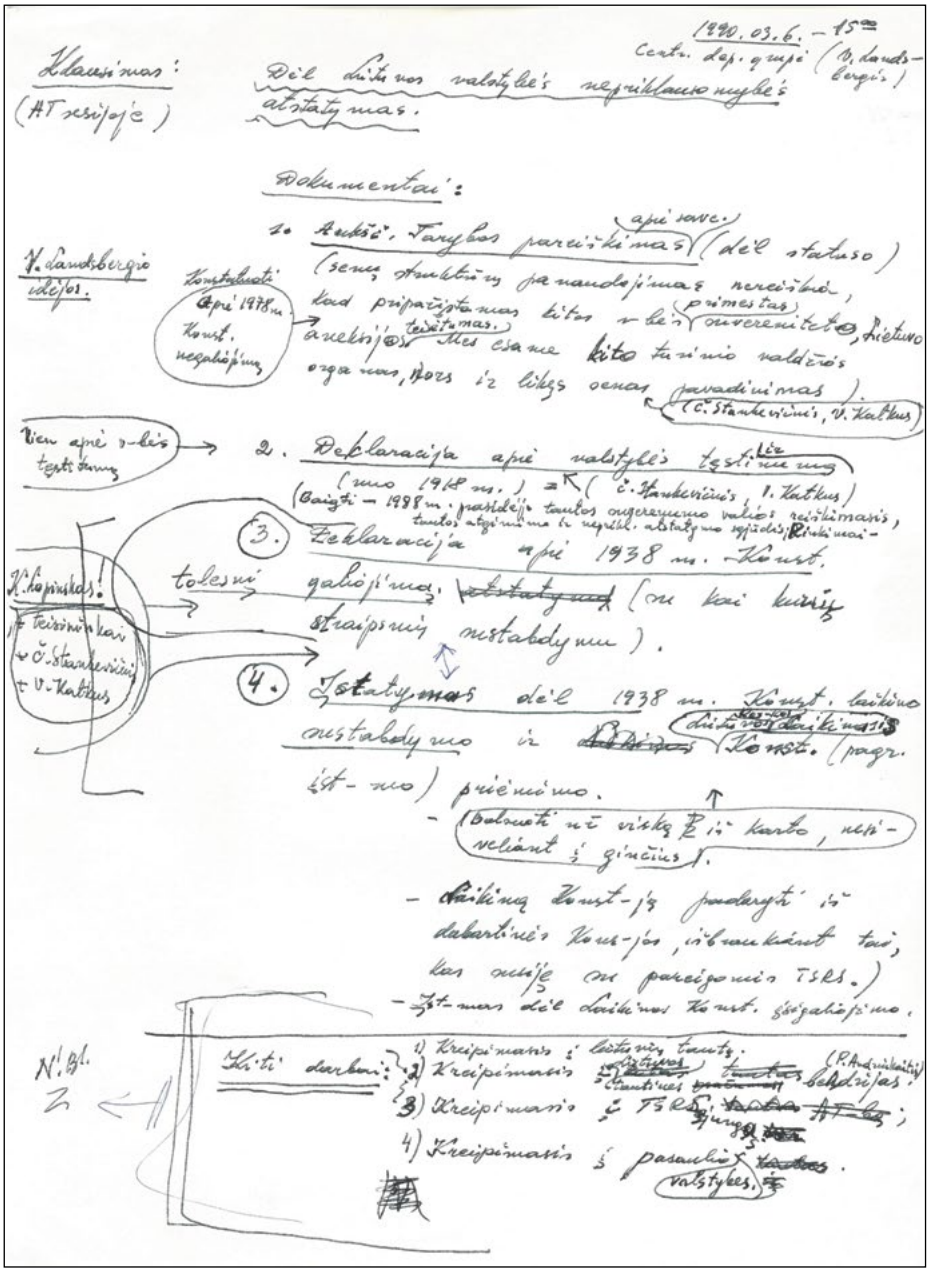
Prisijungimas prie Vienos konsulinės ~~konvencijos~~ konvencijos.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 154, l. 3

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 154, l. 3 (kita lapo pusė)

11. Vytauto Landsbergio nepriklausomybės atkūrimo planas, pateiktas komisijos, rengusios nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus, 1990 m. kovo 6 d. posėdyje

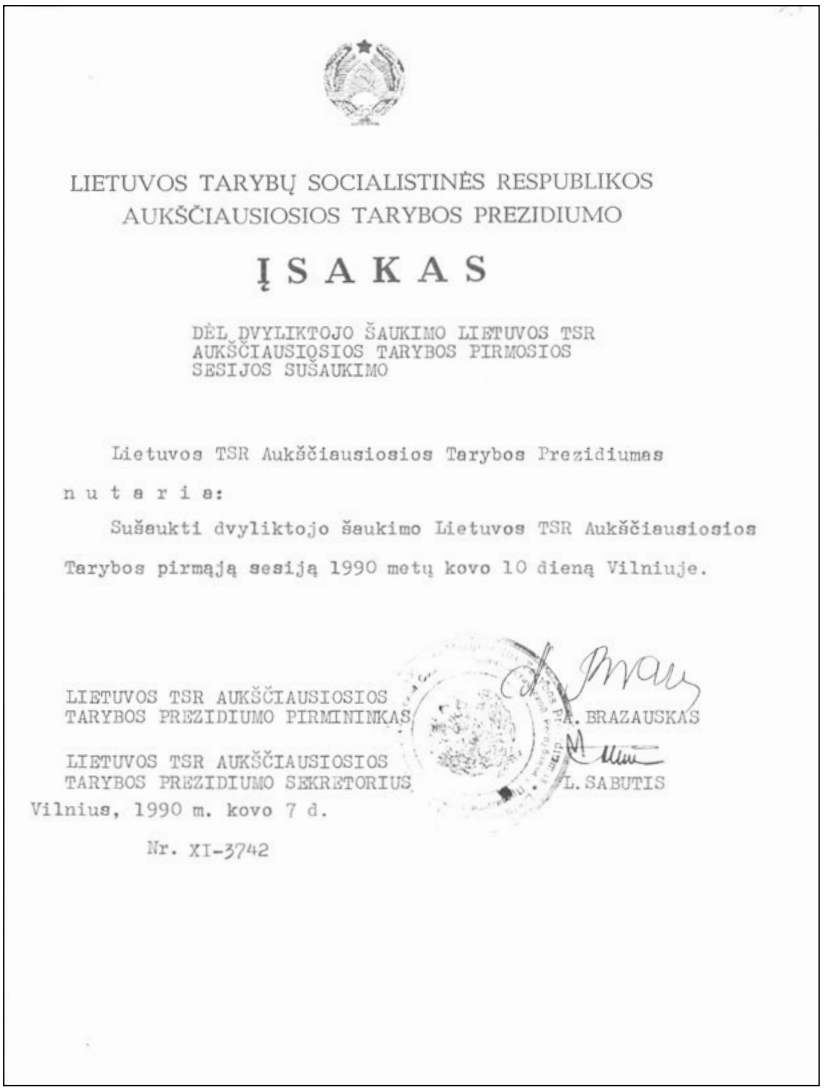

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

3 PRIEDAS

1990 M. VASARIO 24 D. IŠRINKTOS LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMOSIOS SESIJOS SUŠAUKIMO DOKUMENTAI

1. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsakas „Dėl dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos sušaukimo“

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO

Į S A K A S

DĖL DVYLIKTOJO ŠAUKIMO LIETUVOS TSR
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMOSIOS
SESIJOS SUŠAUKIMO

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas

n u t a r i a:

Sušaukti dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmąją sesiją 1990 metų kovo 10 dieną Vilniuje.

LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS PREZIDIUMO PIRMININKAS A. BRAZAUSKAS

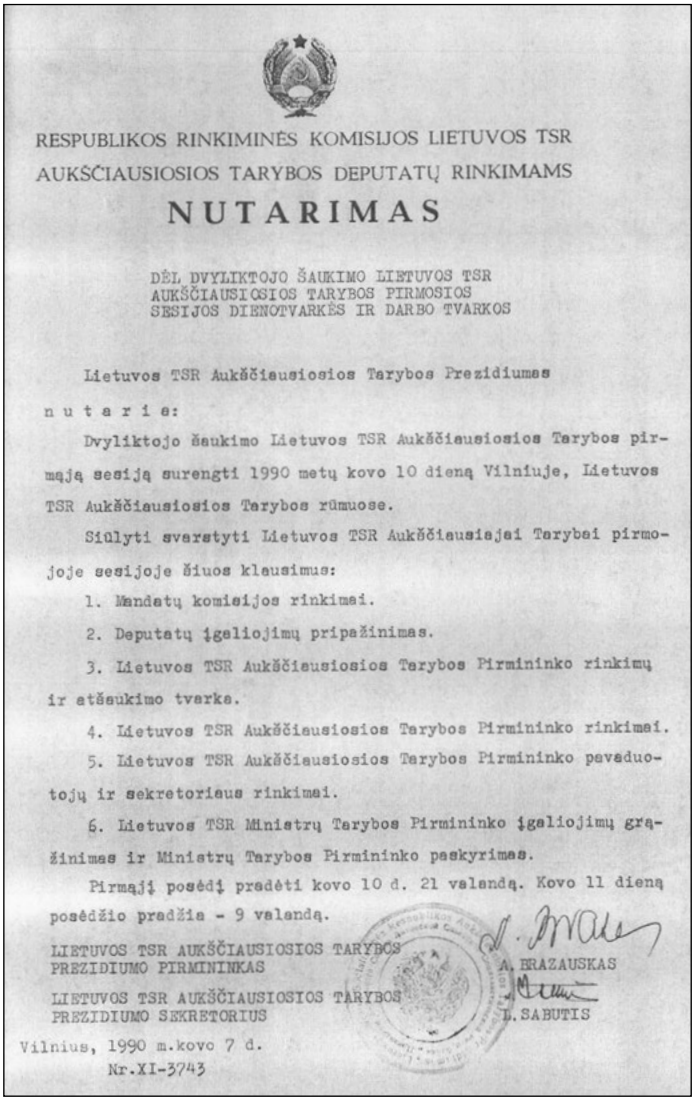
LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS PREZIDIUMO SEKRETORIUS L. SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 7 d.

Nr. XI-3742

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R–758, ap. 2, b. 813, l. 45

2. Respublikos rinkiminės komisijos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimams 1990 m. kovo 7 d. nutarimas „Dėl dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos darbotvarkės ir darbo tvarkos“

RESPUBLIKOS RINKIMINĖS KOMISIJOS LIETUVOS TSR
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS DEPUTATŲ RINKIMAMS

NUTARIMAS

DĖL DVYLIKTOJO ŠAUKIMO LIETUVOS TSR
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMOSIOS
SESIJOS DIENOTVARKĖS IR DARBO TVARKOS

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas

n u t a r i a:

Dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmąją sesiją surengti 1990 metų kovo 10 dieną Vilniuje, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rūmuose.

Siūlyti svarstyti Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai pirmojoje sesijoje šiuos klausimus:

1. Mandatų komisijos rinkimai.
2. Deputatų įgaliojimų pripažinimas.
3. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko rinkimų ir atšaukimo tvarka.
4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko rinkimai.
5. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojų ir sekretoriaus rinkimai.
6. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko įgaliojimų grąžinimas ir Ministrų Tarybos Pirmininko paskyrimas.

Pirmąjį posėdį pradėti kovo 10 d. 21 valandą. Kovo 11 dieną posėdžio pradžia - 9 valandą.

LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PREZIDIUMO PIRMININKAS — A. BRAZAUSKAS

LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PREZIDIUMO SEKRETORIUS — L. SABUTIS

Vilnius, 1990 m.kovo 7 d.
Nr.XI-3743

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R–758, ap. 2, b. 813, l. 46

Pastaba. Ant Respublikos rinkiminės komisijos blanko išspausdintas ne šios komisijos nutarimas, o Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. kovo 7 d. įsakas, kuriuo nutarta 1990 m. vasario 24 d. išrinktos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmąją sesiją surengti 1990 m. kovo 10 d. ir pasiūlyti svarstytini klausimai.

3. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. kovo 7 d. įsakas „Dėl dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos sušaukimo“

TIESA

1990 m. kovo 8

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto laikraštis

Eina nuo 1917 metų

ŠIANDIEN—TARPTAUTINĖ MOTERS DIENA

AKTUALIJOS

LTSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO ĮSAKAS

DĖL DVYLIKTOJO ŠAUKIMO LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMOSIOS SESIJOS SUŠAUKIMO

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas nutaria:

sušaukti dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmąją sesiją 1990 metų kovo 10 dieną Vilniuje.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas A. BRAZAUSKAS

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius L. SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 7 d.

— — —

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pasiūlė svarstyti Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai pirmojoje sesijoje šiuos klausimus:

1. Mandatų komisijos rinkimai.
2. Deputatų įgaliojimų pripažinimas.
3. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimų ir atšaukimo tvarka.
4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimai.
5. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojų ir sekretoriaus rinkimai.
6. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliojimų grąžinimas ir Ministrų Tarybos pirmininko paskyrimas.

Pirmąjį posėdį pradėti kovo 10 d. 21 valandą. Kovo 11 dieną posėdžio pradžia — 9 valandą.

Laikraštis „Tiesa“, 1990 m. kovo 8 d., Nr. 56 (14275)

4. Sąjūdžio deputatų parengtas pirmosios sesijos dienotvarkės klausimas

Sprausdinti prašau Č. Stankevičiaus rankraštį.

1990.03.7 (1400)

Patiekta posėdžiui AT-bei Prezid. posėdžiui
Informuoja Č. Stankevičius

Pirmosiosios sesijos dienotvarkės klausimas

"Dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo"

Svarstant šį klausimą turėtų būti priimti keturi dokumentai:

1. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas (dėl savo statuso);
2. Deklaracija apie Lietuvos valstybės tęstinumą;
3. Deklaracija apie 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymą (su kai kurių straipsnių sustabdymu);
4. Įstatymas dėl 1938 m. Lietuvos Konstitucijos laikino sustabdymo ir Lietuvos Respublikos laikinosios Konstitucijos priėmimo.

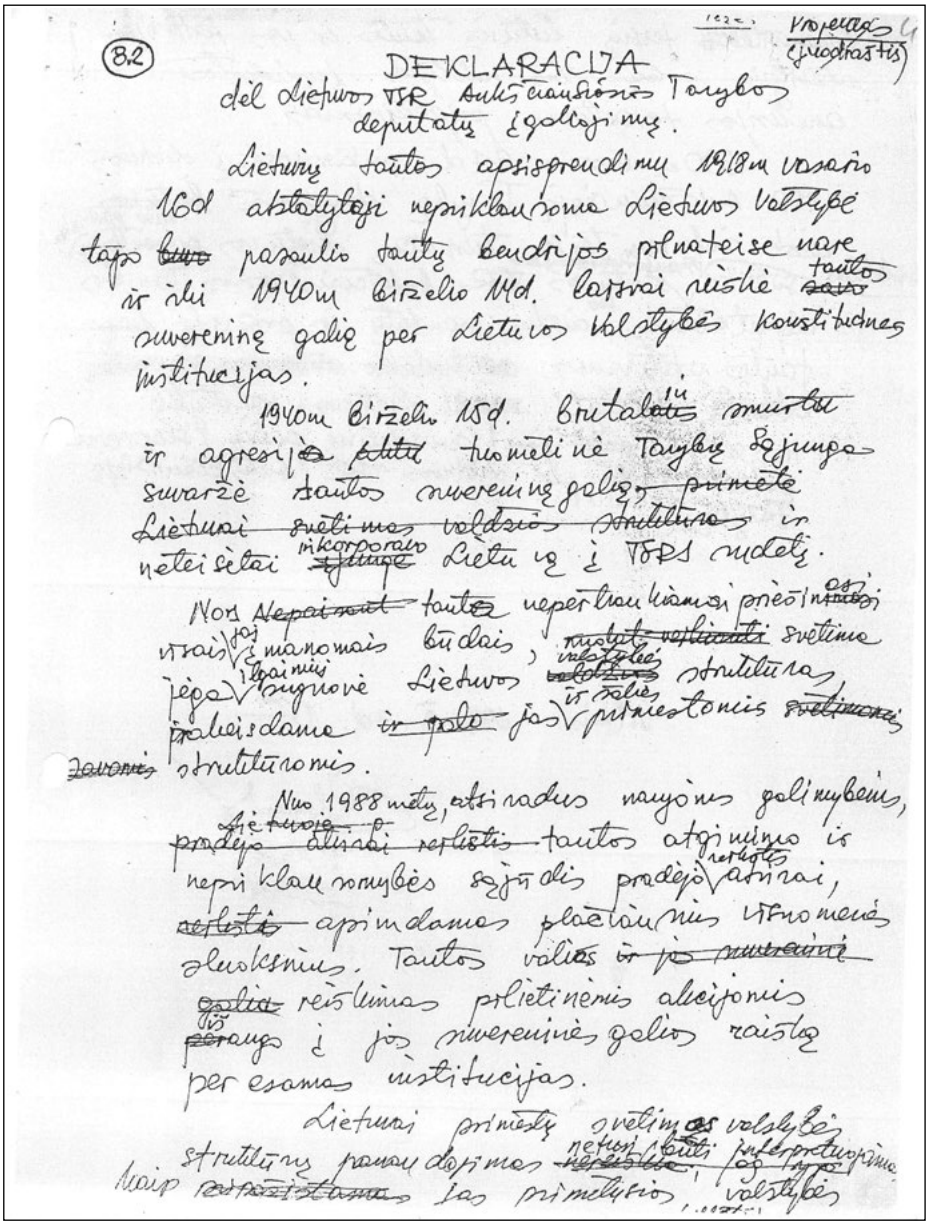
Be to turėtų būti priimti:

1. Kreipimasis į lietuvių tautą;
2. Kreipimasis į Lietuvos tautines bendrijas;
3. Kreipimasis į TSR Sąjungą;
4. Kreipimasis į pasaulio valstybes.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

4 PRIEDAS

DEKLARACIJOS „DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ“ PROJEKTAI

8.2

DEKLARACIJA
dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų.

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918m vasario 16d atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė tapo buvo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir ilgi 1940m birželio 14d. laisvai niekė tautos savo suverenią galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

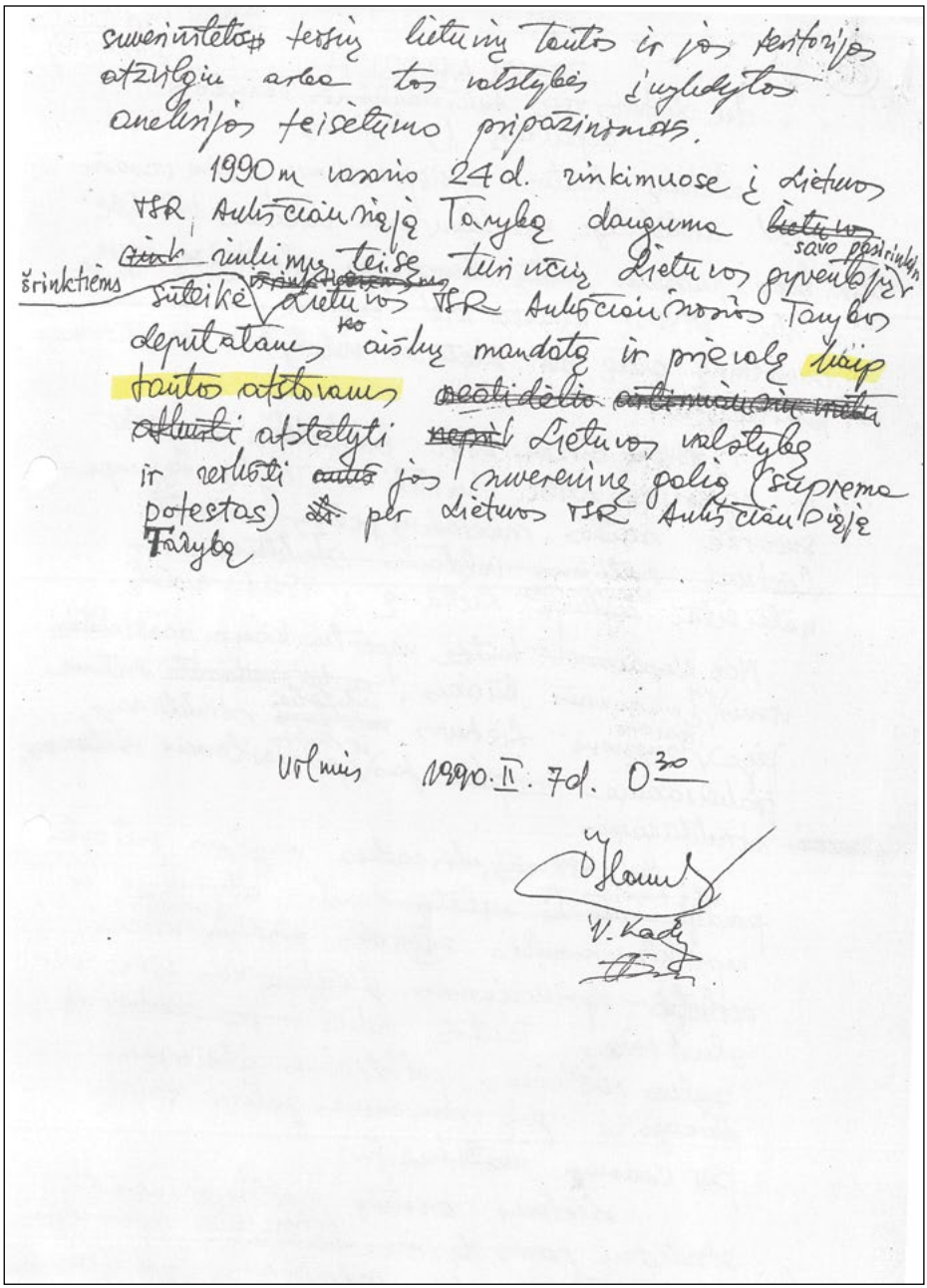
1940m birželio 15d. brutaliai smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suverenią galią, primetė Lietuvai svetimą valdžios struktūrą ir netrukus inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tautos neperleistinomis prigimtinėmis teisėmis ir laisvais savo gyvenimo metais, jėgos pagrindu Lietuvos valstybės struktūra, įstatymai ir valdžios pareigūnai buvo pakeisti svetimos valstybės struktūromis.

Nuo 1988 metų, atsiradus naujoms galimybėms, Lietuvoje pradėjo aktyviai reikštis tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo atkurti, atkurti apimdamas platėjančius visuomenės sluoksnius. Tautos valios ir jos suverenitetą reiškimas pilietinėmis akcijomis išreiškė ir jos suverenios galios raišką per esamas institucijas.

Lietuvai prisijungus prie valstybės struktūrų pasaulio bendrijos nepriklausomybės aktą turi interpretuoti kaip atkuriamą ir pripažįstamą Lietuvos valstybės.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 154, l. 4

suvienijusios tarsiu lietuvių Tauto ir jos teritorijos atžvilgiu arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

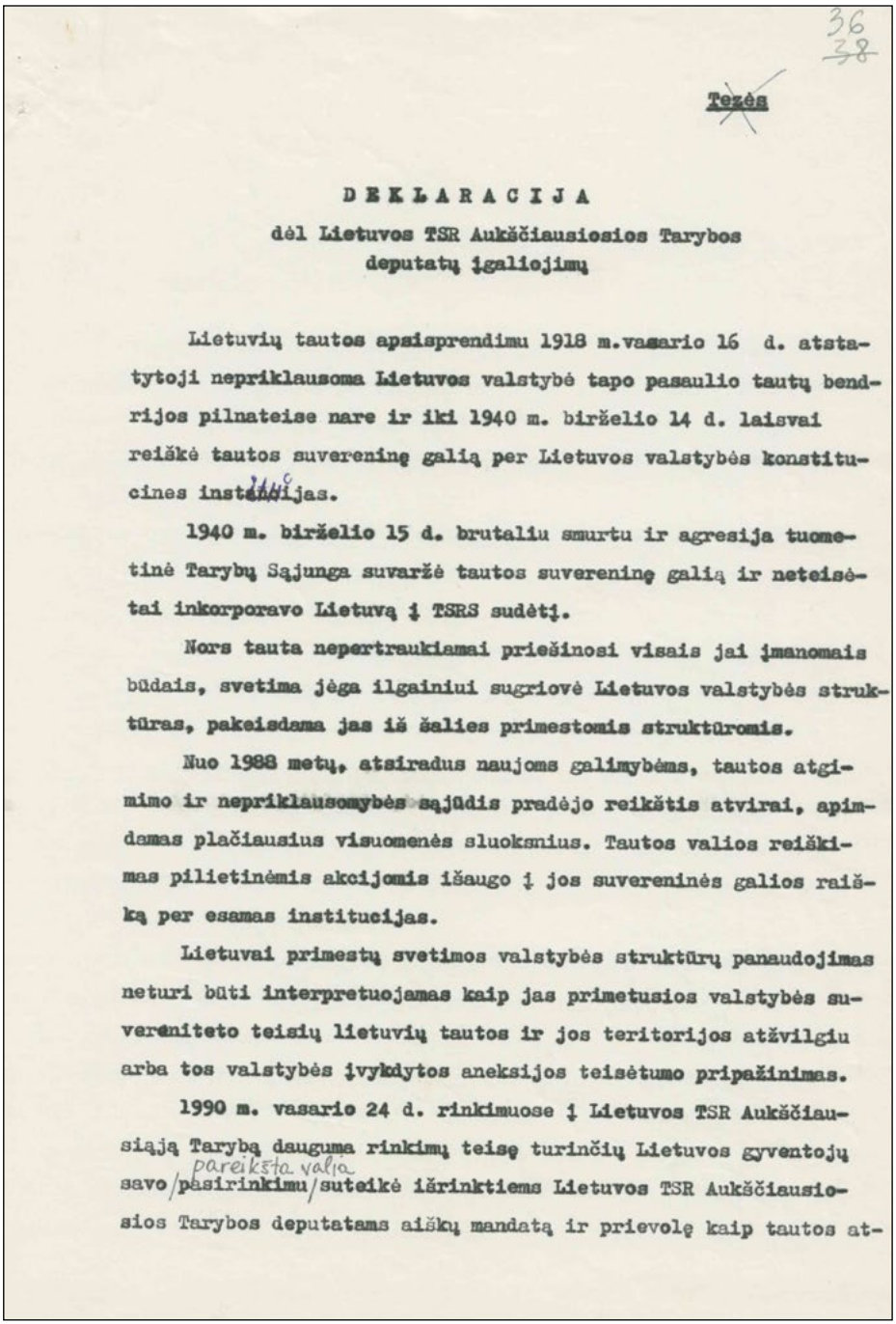
1990m vasario 24d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma ~~Lietuvos~~ savo pasirinkimu ~~Gimk~~ rinkimų teise turinčių Lietuvos gyventojų ~~Lietuvos~~ šrinktiems ~~Respublikos~~ Seimo ~~Respublikos~~ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams aiškų mandatą ir prievolę ~~kuo~~ tauto atstovams ~~neatidėlio~~ ~~atkurti~~ atstatyti ~~nepri~~ Lietuvos valstybę ir vertinti ~~autos~~ jos suvereninę galią (suprema potestas) ~~ir~~ per Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą

Vilnius 1990.II.7d. 0[30]

V. Kadž

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 154, l. 4 (kita lapo pusė)

Pastaba. Projekte nurodytoje jo parengimo datoje padaryta korektūros klaida: vietoje „1990 02 07“ turi būti „1990 03 07“.

36
38

~~Tezės~~

DEKLARACIJA

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m.vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. laisvai reiškė tautos suverenine galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. brutaliu smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suverenine galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

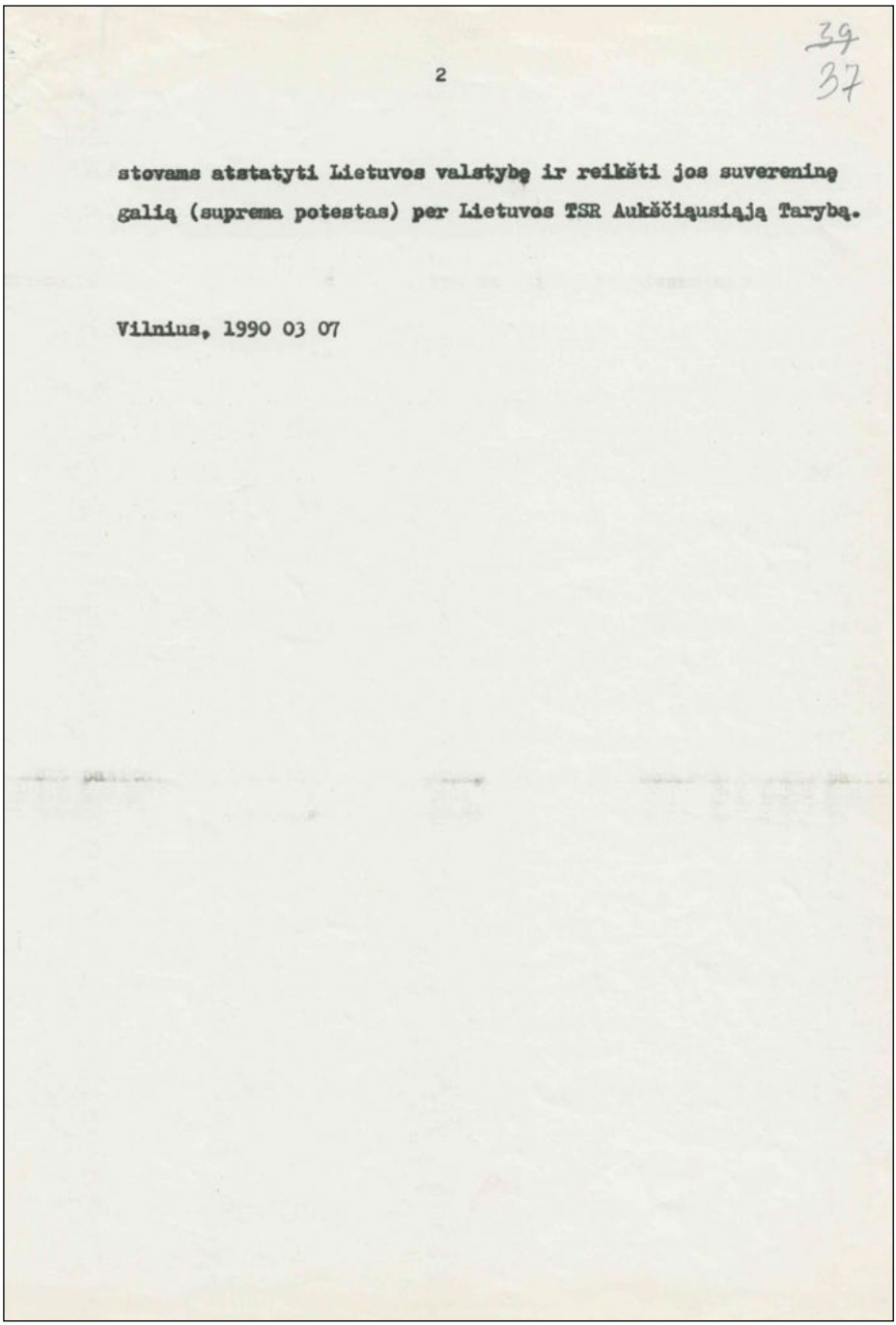
Nors tauta nepertraukiamai priešinosi visais jai įmanomais būdais, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis struktūromis.

Nuo 1988 metų, atsiradus naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valios reiškimas pilietinėmis akcijomis išaugo į jos suverenines galios raišką per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto teisių lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo pareikšta valia pasirinkimu suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams aiškų mandatą ir prievolę kaip tautos at-

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 38

2

39
37

stovams atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti jos suverenine galią (suprema potestas) per Lietuvos TSR Aukščiąusiąją Tarybą.

Vilnius, 1990 03 07

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 39

~~60~~ 32

Tezės

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m.vasario 16 d. atst
tytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė tapo pasaulio tautų be
rijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. laisvai
reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos valstybės konstit
cines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. brutaliu smurtu ir agresija tuome
tinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteis
tai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

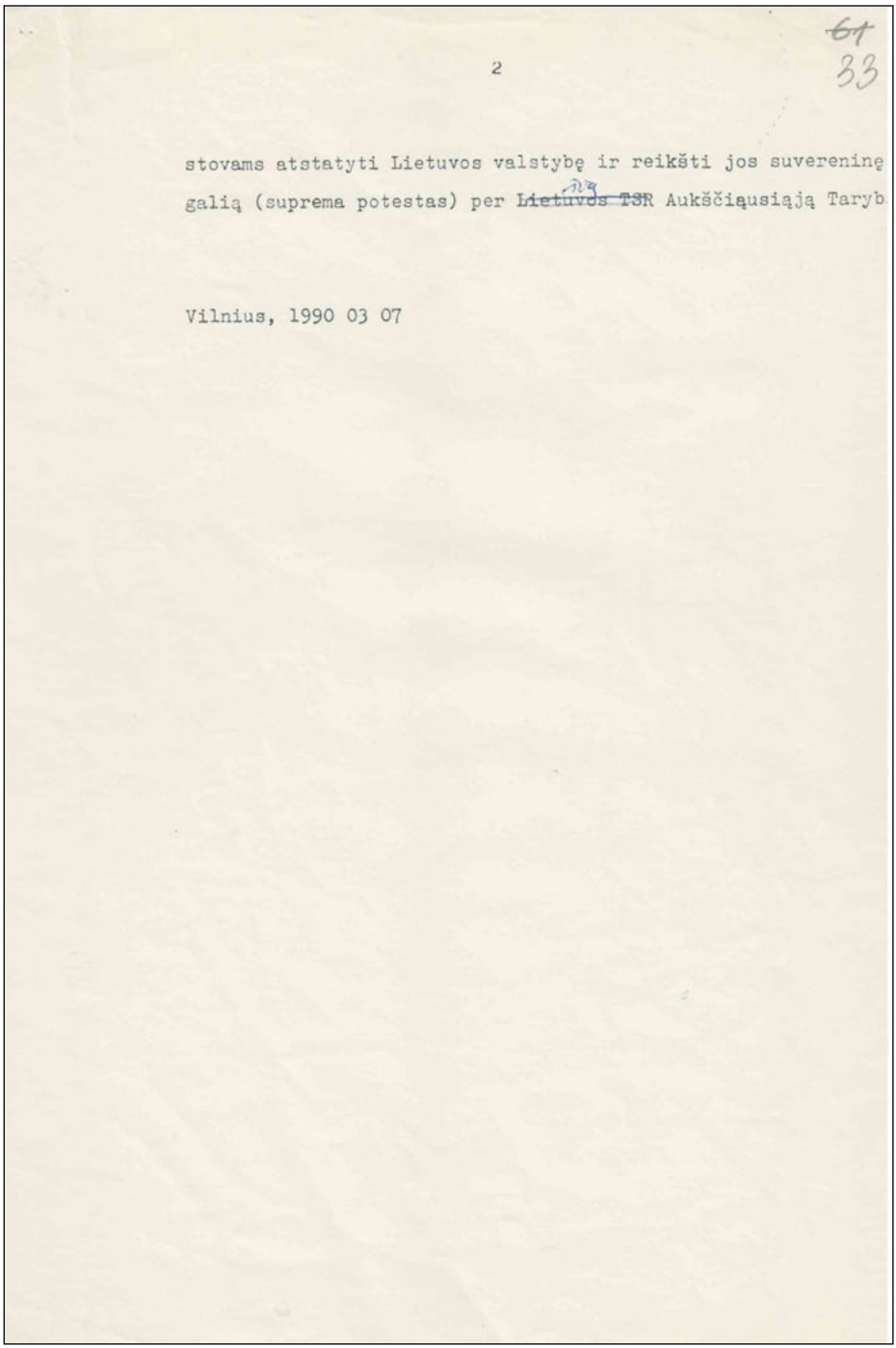
Nors tauta nepertraukiamai priešinosi visais jai įmanoma
būdais, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės st
tūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis struktūromis.

Nuo 1988 metų, atsiradus naujoms galimybėms, tautos atgi
mimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, ap
damas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valios reiški
mas pilietinėmis akcijomis išaugo į jos suvereninės galios ra
ką per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudoji
neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės s
vereniteto teisių lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgi
arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiau
siąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventoj
savo pasirinkimu suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausio
sios Tarybos deputatams aiškų mandatą ir prievolę kaip tautos

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 32

2

~~64~~
33

stovams atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti jos suvereninę
galią (suprema potestas) per ~~Lietuvos TSR~~ Aukščiausiąją Taryb

Vilnius, 1990 03 07

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 33

47

Tezės

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suverenine galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

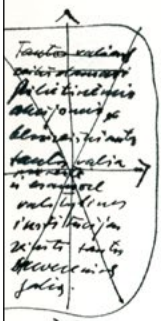
1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suverenine galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

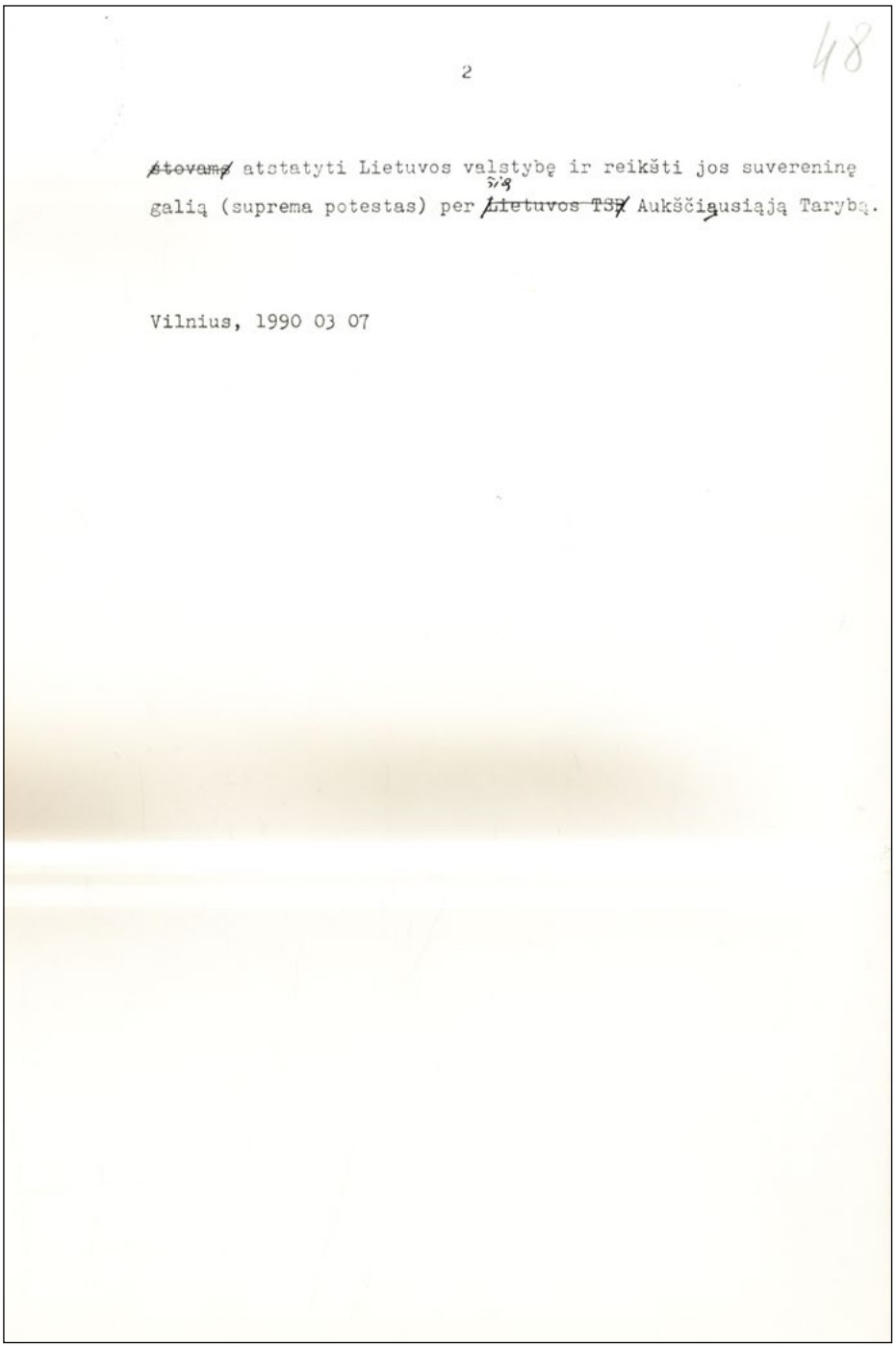
Nuo 1988 metų, naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia pilietinėmis akcijomis išaugo į jos suverenine galią raišką per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto teisių lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo pasirinkimu suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams mandatą ir prievolę

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 47

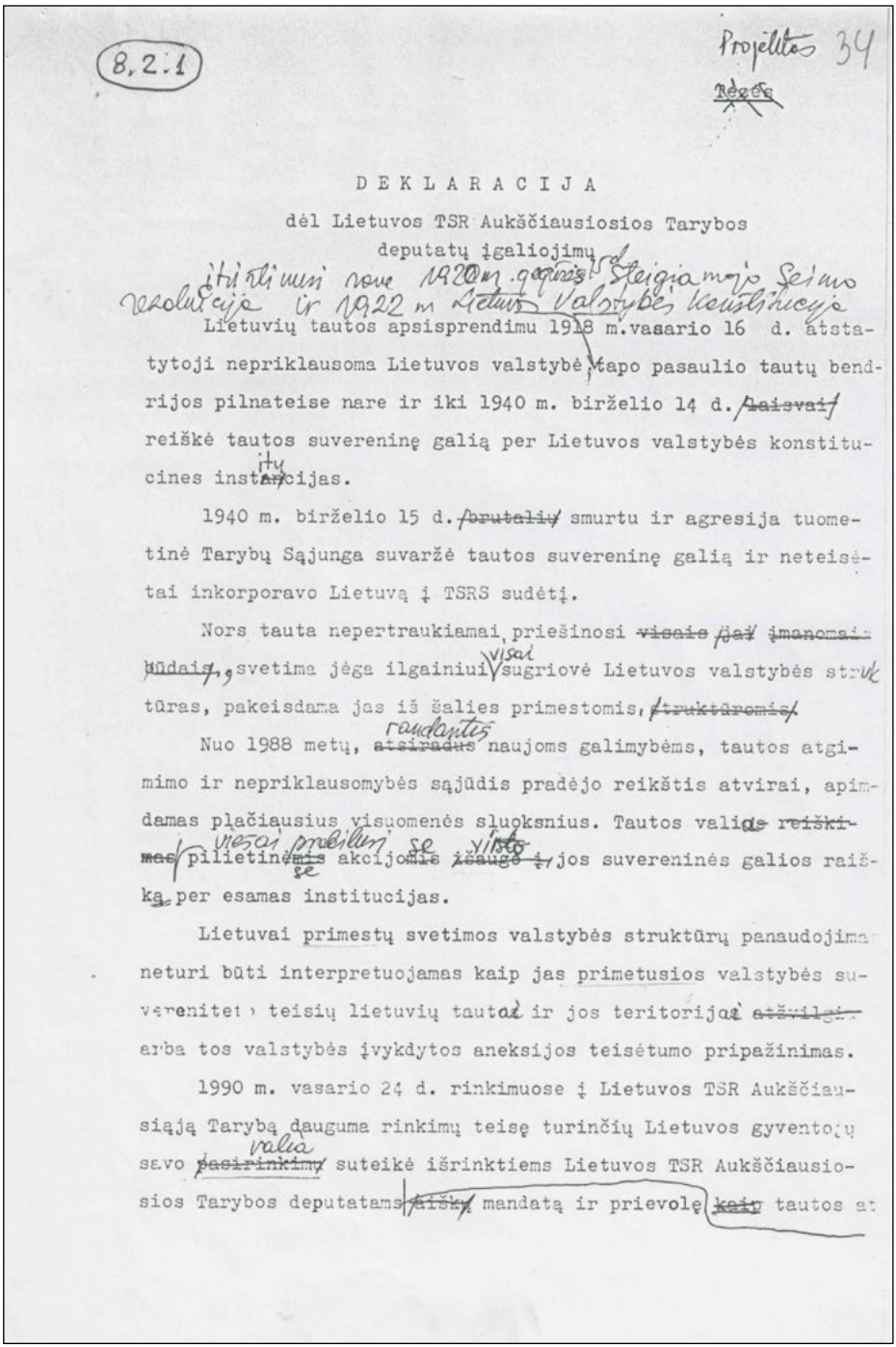
2

48

~~Atovams~~ atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti jos suvereninę galią (suprema potestas) per ~~Lietuvos TSR~~ šią Aukščiausiąją Tarybą.

Vilnius, 1990 03 07

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 48

8.2.1

Projektas 34

Tezės

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų įgaliojimų

įtvirtinusi nuo 1920 m. gegužės 5 d. Steigiamojo Seimo rezolucija ir 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. ~~laisvai~~ reiškė tautos suverenininę galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. ~~brutaliu~~ smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

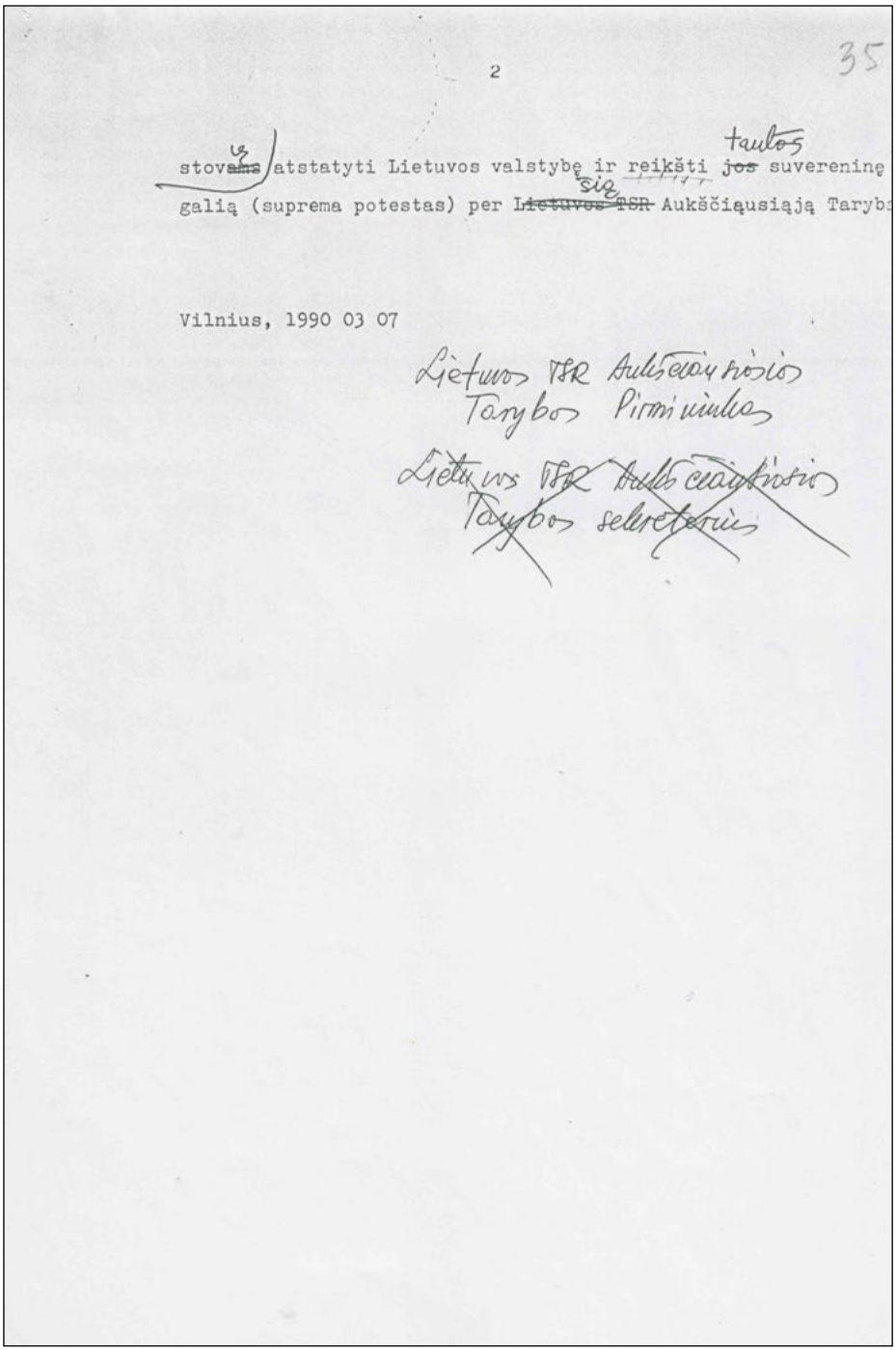
Nors tauta nepertraukiamai priešinosi ~~visais~~ ~~jai~~ ~~įmanomais būdais~~, svetima jėga ilgainiui visai sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis, ~~struktūromis~~.

Nuo 1988 metų, ~~atsiradus~~ raudamiesi naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia ~~reiškiasi~~ visai pilietinėmis akcijomis išaugo į jos suverenininės galios raišką per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suverenitetu teisių lietuvių tautai ir jos teritorijai ~~atsisakymas~~ arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo ~~pasirinkimu~~ valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams ~~aiškų~~ mandatą ir prievolę ~~kaip~~ tautos at

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 34

2

35

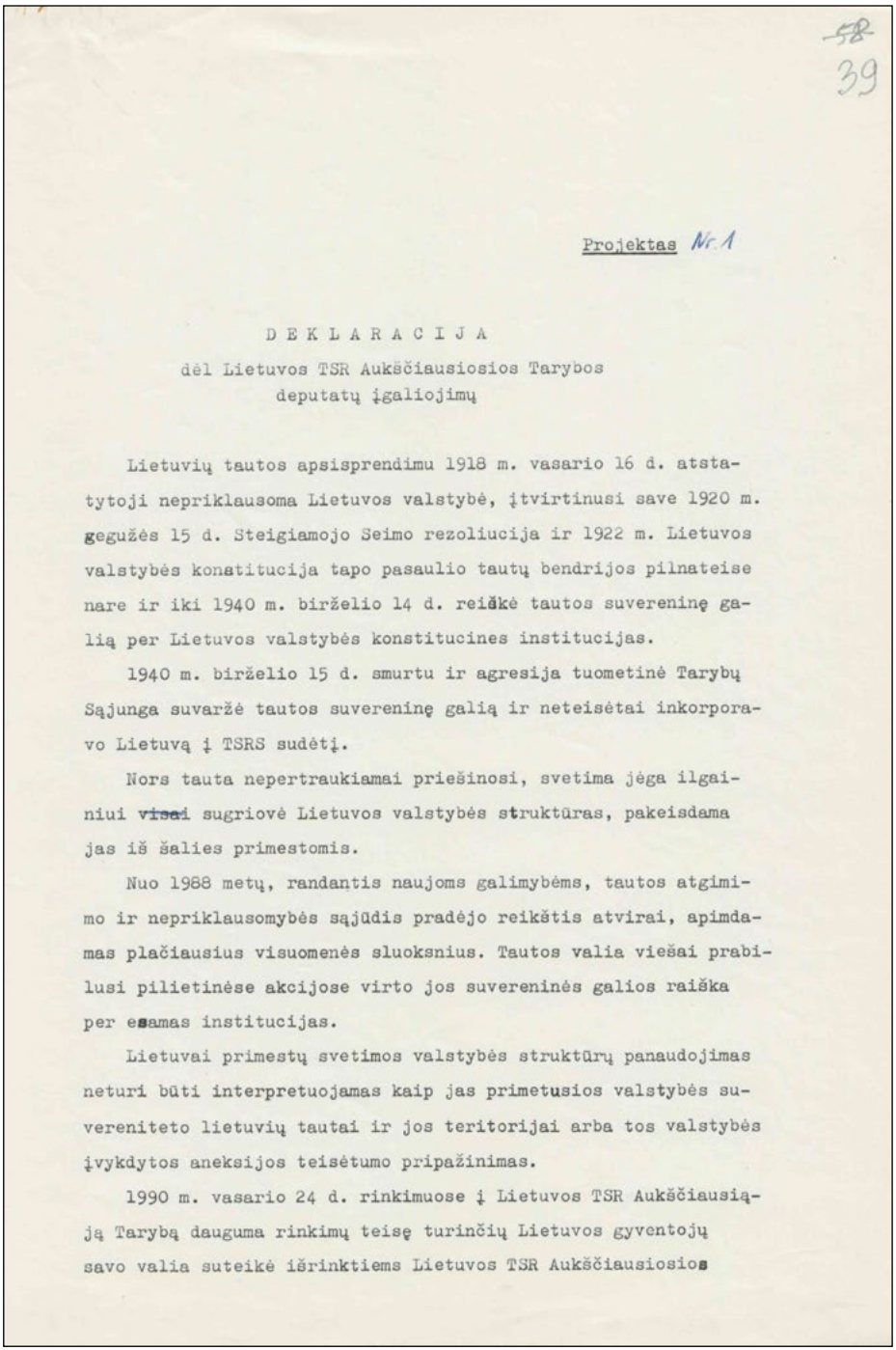
stovėma atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti jos suvereninę galią (suprema potestas) per ~~Lietuvos TSR~~ Aukščiąusiąją Tarybą

Vilnius, 1990 03 07

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sekretoriui

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 35

~~58~~
39

Projektas Nr.1

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės konatitucija tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

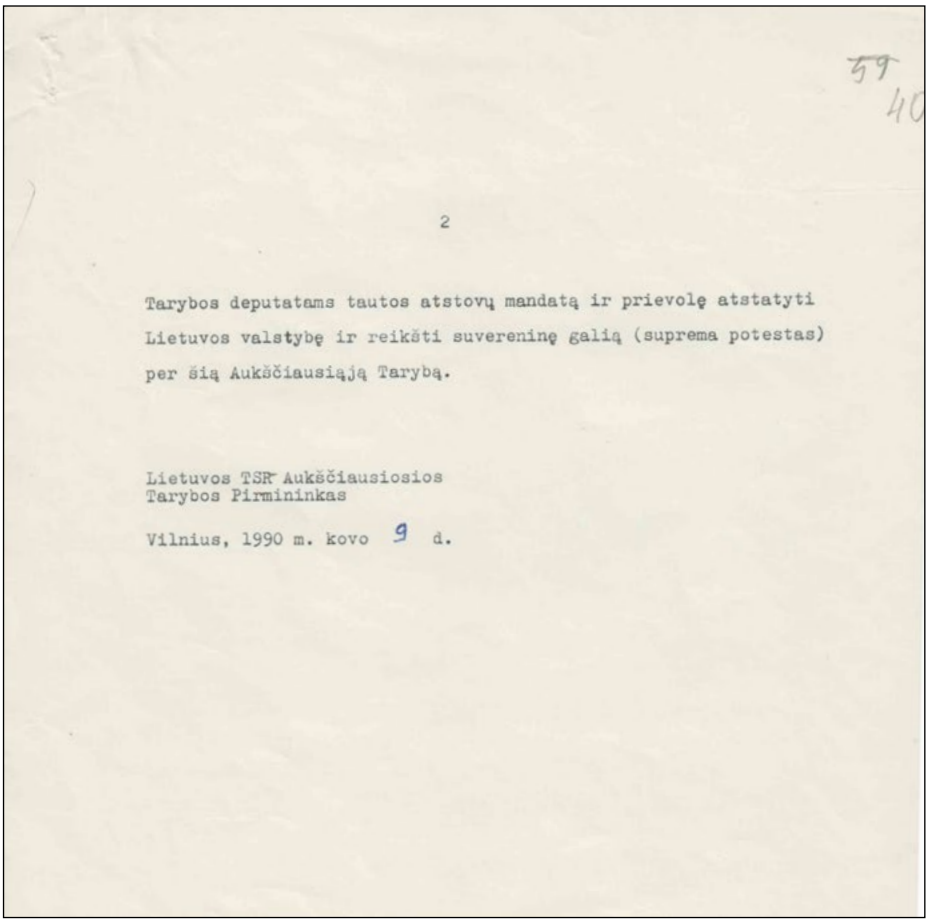
Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui ~~visai~~ sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia viešai prabilusi pilietinėse akcijose virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 39

59
40

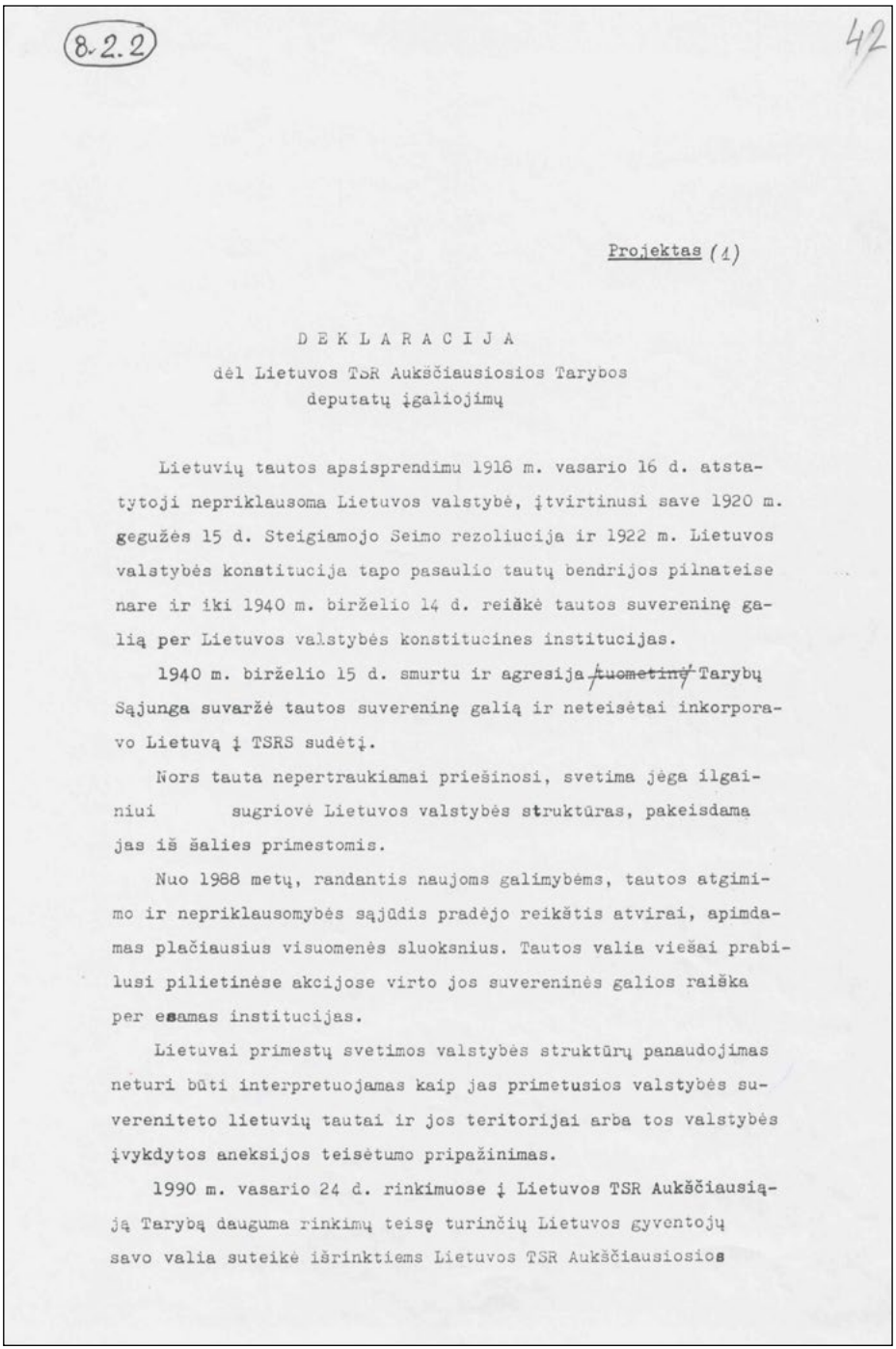
2

Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti
Lietuvos valstybę ir reikšti suverenine galią (suprema potestas)
per šią Aukščiausiąją Tarybą.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios
Tarybos Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo 9 d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 40

8.2.2

42

Projektas (1)

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucija tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suverenine galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija ~~/tuometinė/~~ Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suverenine galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

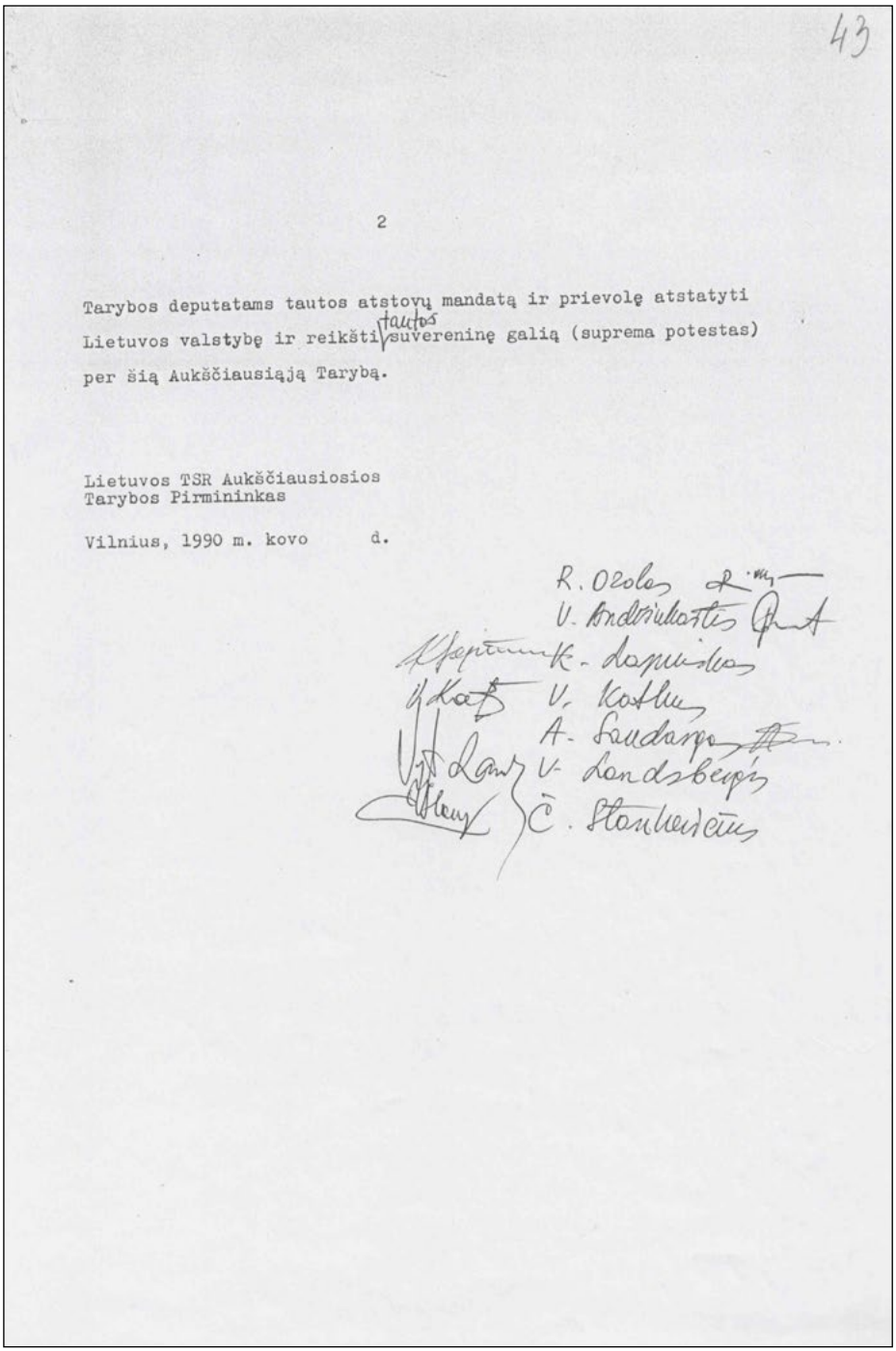
Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia viešai prabilusi pilietinėse akcijose virto jos suverenines galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 42

43

2

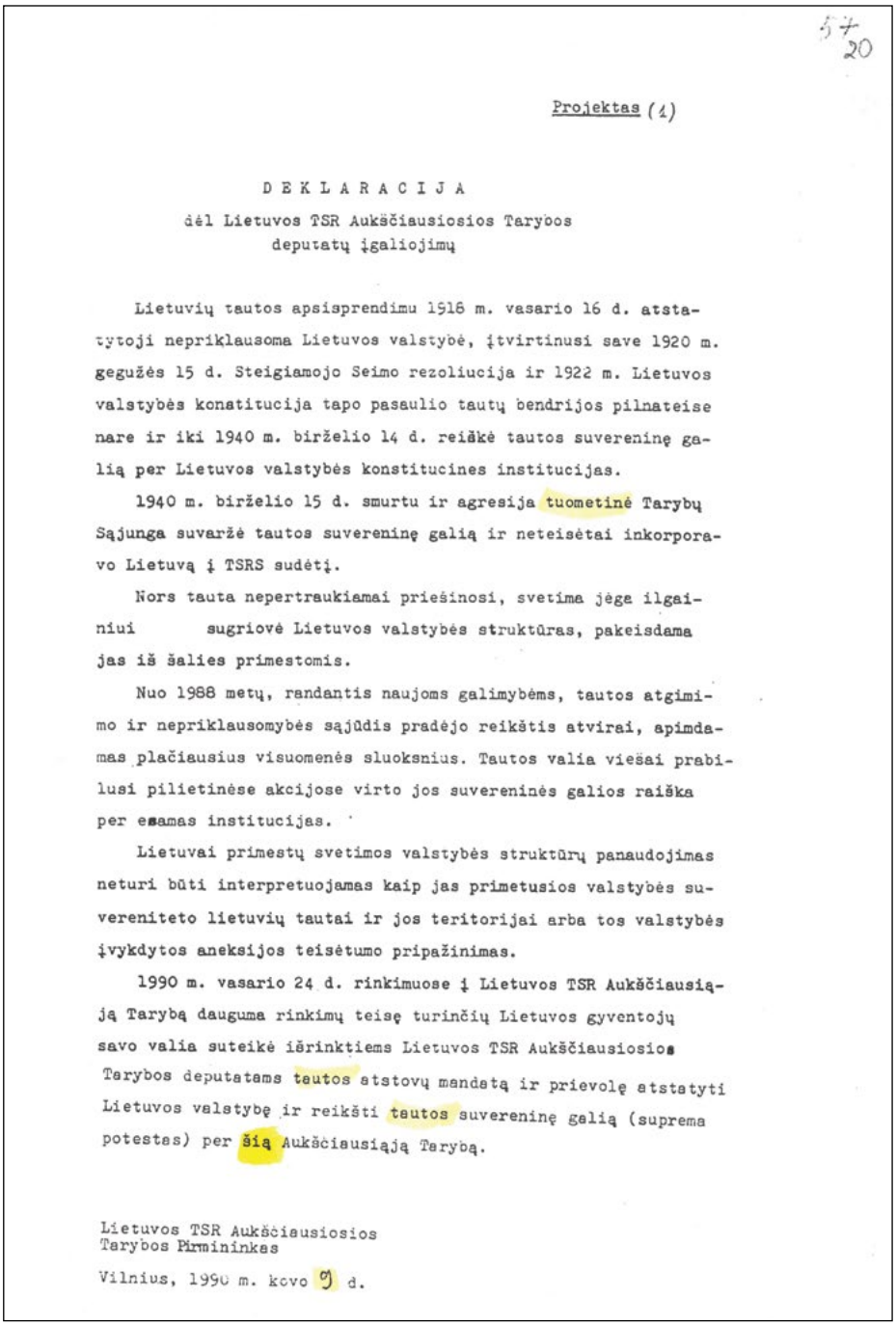
Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti
Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenine galią (suprema potestas)
per šią Aukščiausiąją Tarybą.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios
Tarybos Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

R. Ozolas
V. Andriukaitis
K. Dapkus
V. Kostka
A. Saudargas
V. Landsbergis
Č. Stankevičius

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 43

57
20

Projektas (1)

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucija tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suverenine galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija tuometinė Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suverenine galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia viešai prabilusi pilietinėse akcijose virto jos suverenines galios raiška per esamas institucijas.

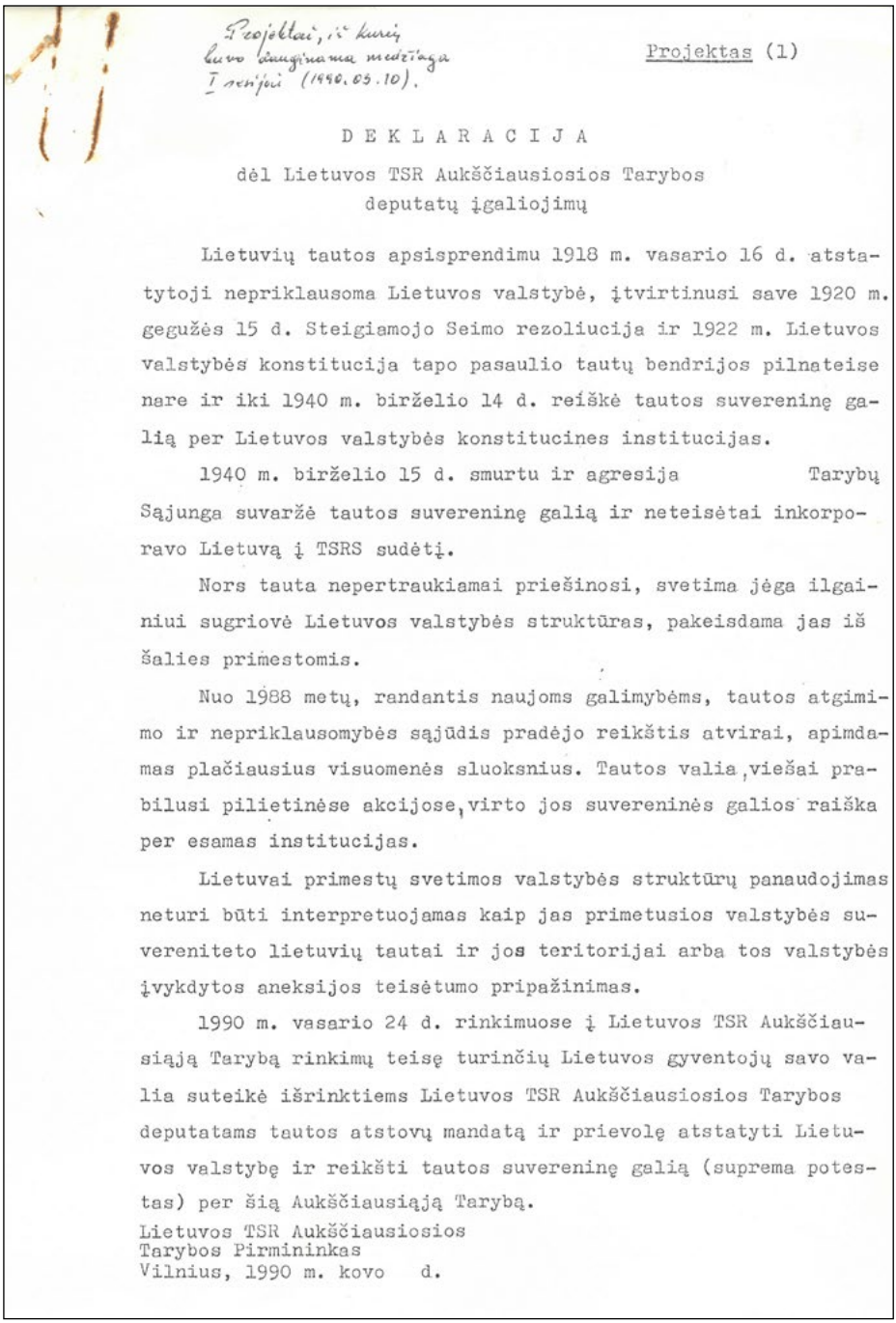
Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą dauguma rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenine galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios
Tarybos Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo 9 d.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 20

Projektai, iš kurių buvo svarstoma medžiaga I sesijoji (1990.03.10).

Projektas (1)

D E K L A R A C I J A

dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918 m. vasario 16 d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucija tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940 m. birželio 14 d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos valstybės konstitucines institucijas.

1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

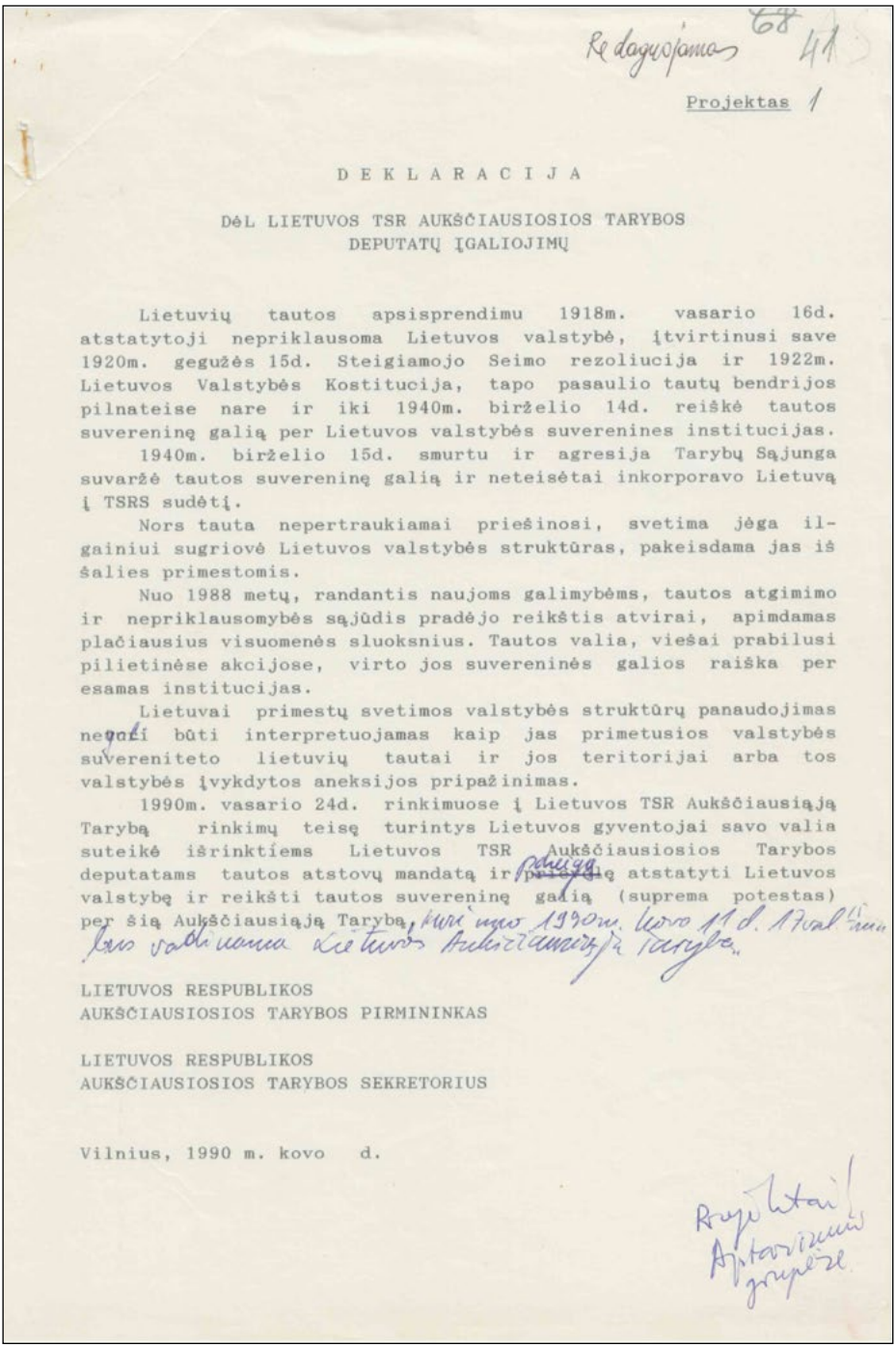
Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumo pripažinimas.

1990 m. vasario 24 d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios
Tarybos Pirmininkas
Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdžiui.
Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

Redagojama 68 41

Projektas 1

D E K L A R A C I J A

DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918m. vasario 16d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920m. gegužės 15d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922m. Lietuvos Valstybės Kostitucija, tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940m. birželio 14d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos valstybės suverenines institucijas.

1940m. birželio 15d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas negali būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas.

1990m. vasario 24d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir pavedė atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990m. kovo 11 d. 17 val. 15 min. jos vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projektai
Atstovybių
grupėse

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 41

Orig. (1)

Projektas (1.1)

D E K L A R A C I J A

DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918m. vasario 16d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920m. gegužės 15d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922m. Lietuvos Valstybės Kostitucija, tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940m. birželio 14d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos valstybės suverenines institucijas.

1940m. birželio 15d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės sukvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas.

1990 m. vasario 24d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 m. kovo 11d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.

LIETUVOS AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS PIRMININKAS

V. Landsbergis

LIETUVOS AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS SEKRETORIUS

L. Sabutis

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Įtaisa į pirmą projektą!

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

Kor.

D E K L A R A C I J A

DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
DEPUTATŲ ĮGALIOJIMŲ

Lietuvių tautos apsisprendimu 1918m. vasario 16d. atstatytoji nepriklausoma Lietuvos valstybė, įtvirtinusi save 1920m. gegužės 15d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir 1922m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, tapo pasaulio tautų bendrijos pilnateise nare ir iki 1940m. birželio 14d. reiškė tautos suvereninę galią per Lietuvos valstybės suverenines institucijas.

1940m. birželio 15d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį.

Nors tauta nepertraukiamai priešinosi, svetima jėga ilgainiui sugriovė Lietuvos valstybės struktūras, pakeisdama jas iš šalies primestomis.

Nuo 1988 metų, randantis naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi pilietinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas.

1990m. vasario 24d. rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (suprema potestas) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990m. kovo 11d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.

LIETUVOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS — V.LANDSBERGIS

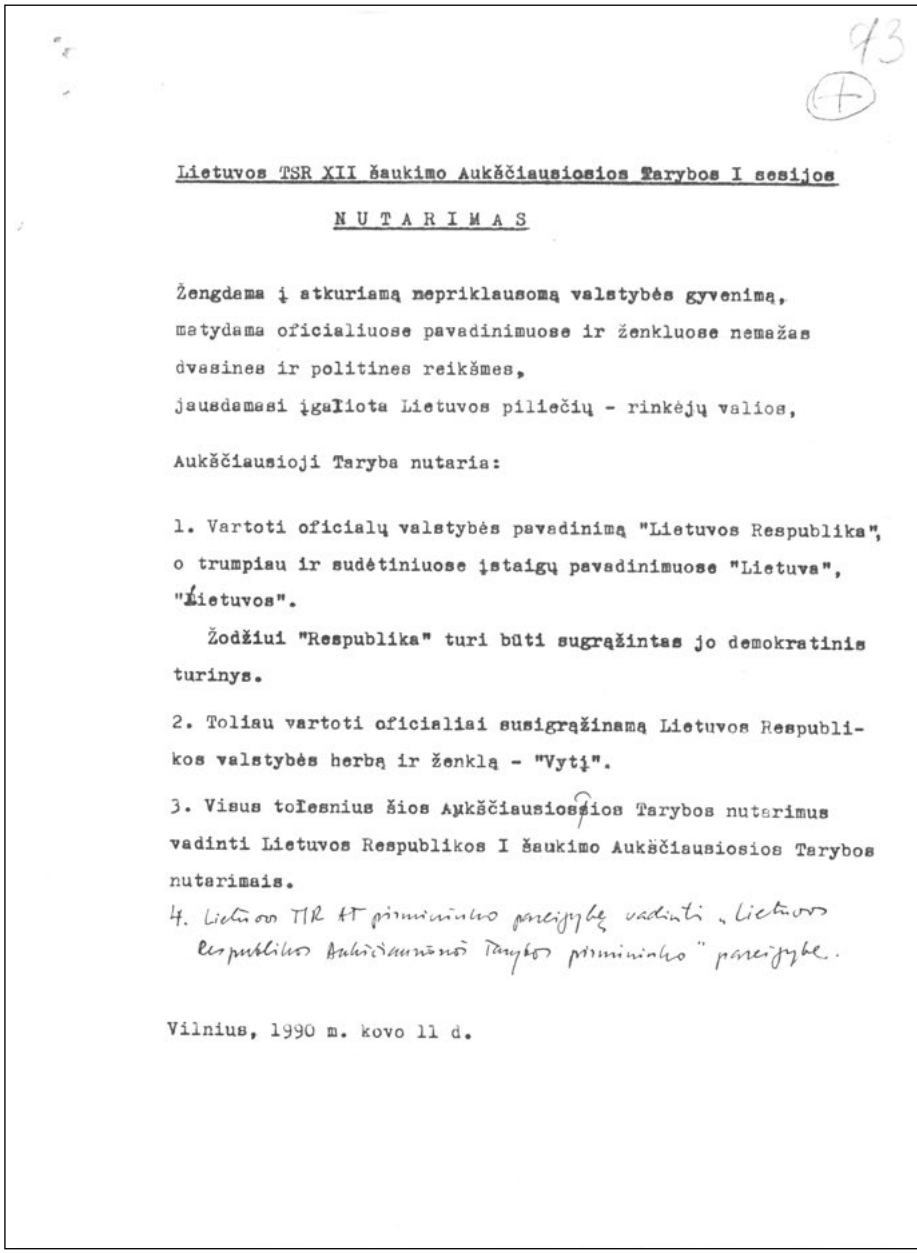
LIETUVOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS — L.SABUTIS

Vilnius, 1990m. kovo 11d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

5 PRIEDAS

ĮSTATYMO „DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO“ PROJEKTAI

93

Lietuvos TSR XII šaukimo Aukščiausiosios Tarybos I sesijos

N U T A R I M A S

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą,
matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas
dvasines ir politines reikšmes,
jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios,

Aukščiausioji Taryba nutaria:

1. Vartoti oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika",
o trumpiau ir sudėtiniuose įstaigų pavadinimuose "Lietuva",
"Lietuvos".

Žodžiui "Respublika" turi būti sugrąžintas jo demokratinis turinys.

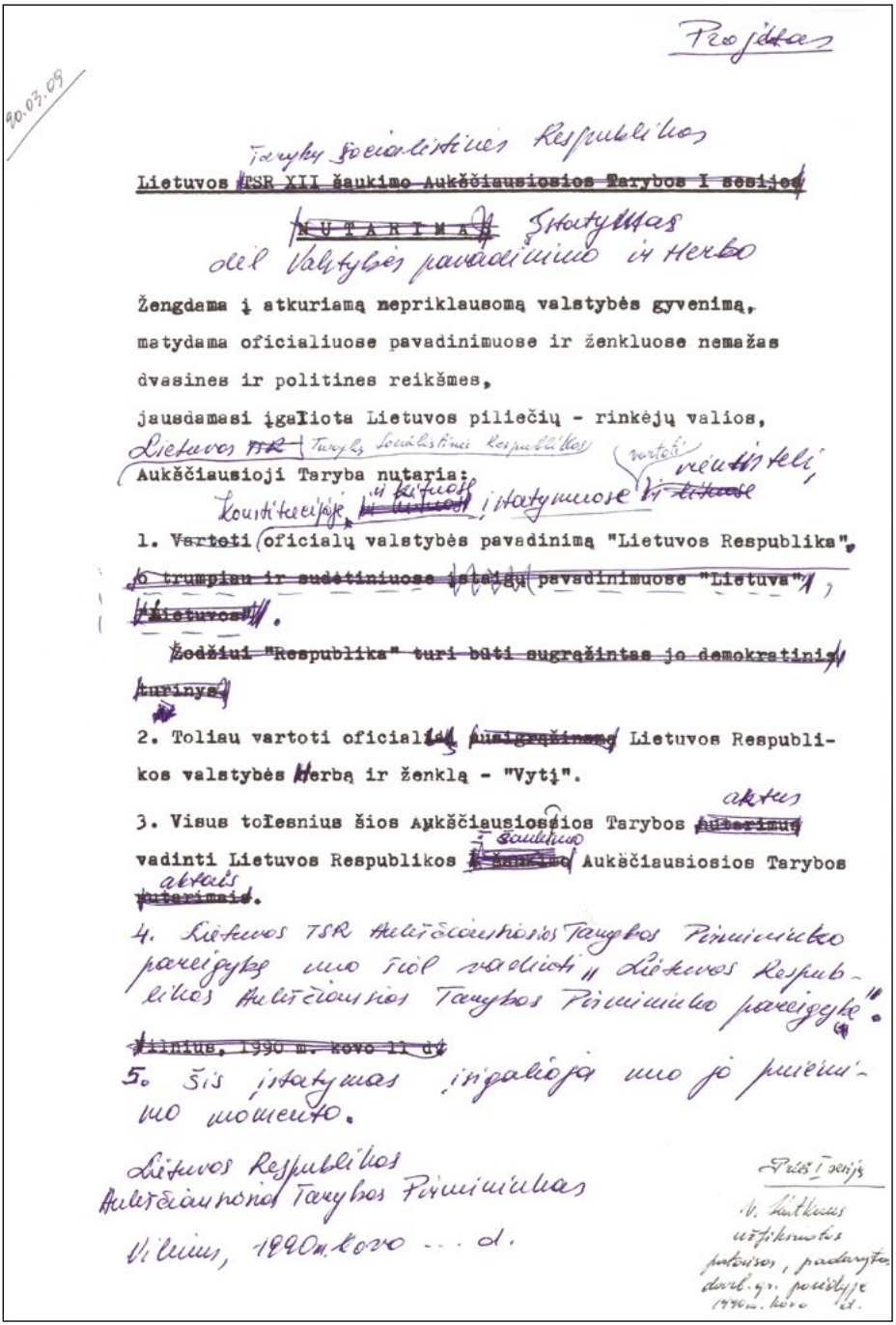
2. Toliau vartoti oficialiai susigrąžinamą Lietuvos Respublikos valstybės herbą ir ženklą - "Vytį".

3. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos nutarimus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos nutarimais.

4. Lietuvos TSR AT pirmininko pareigybę vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko“ pareigybe.

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 73

Projektas

90.03.09

Tarybų Socialistinės Respublikos

~~Lietuvos TSR XII šaukimo Aukščiausiosios Tarybos I sesijos~~

~~N U T A R I M A S~~ Įstatymas

dėl Valstybės pavadinimo ir Herbo

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą,
matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas
dvasines ir politines reikšmes,
jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios,

~~Lietuvos TSR~~ Tarybų Socialistinės Respublikos
Aukščiausioji Taryba nutaria:

vartoti vieną iš keli
Konstitucijoje, ~~ir kituose~~ įstatymuose ~~ir teisės~~

1. ~~Vartoti~~ oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika",
~~o trumpiau ir sudėtiniuose išvestiniuose pavadinimuose "Lietuva"~~,
~~"Lietuvos"~~.

~~Žodžiui "Respublika" turi būti sugrąžintas jo demokratinis turinys~~

2. Toliau vartoti oficialią ~~sugrąžintą~~ Lietuvos Respublikos valstybės ~~H~~erbą ir ženklą - "Vytį".

3. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos ~~nutarimus~~ aktus
vadinti Lietuvos Respublikos ~~Konstitucijos~~ Aukščiausiosios Tarybos
~~nutarimais~~ aktais.

4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo
pareigybę nuo šiol vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pareigybe".

~~Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.~~

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

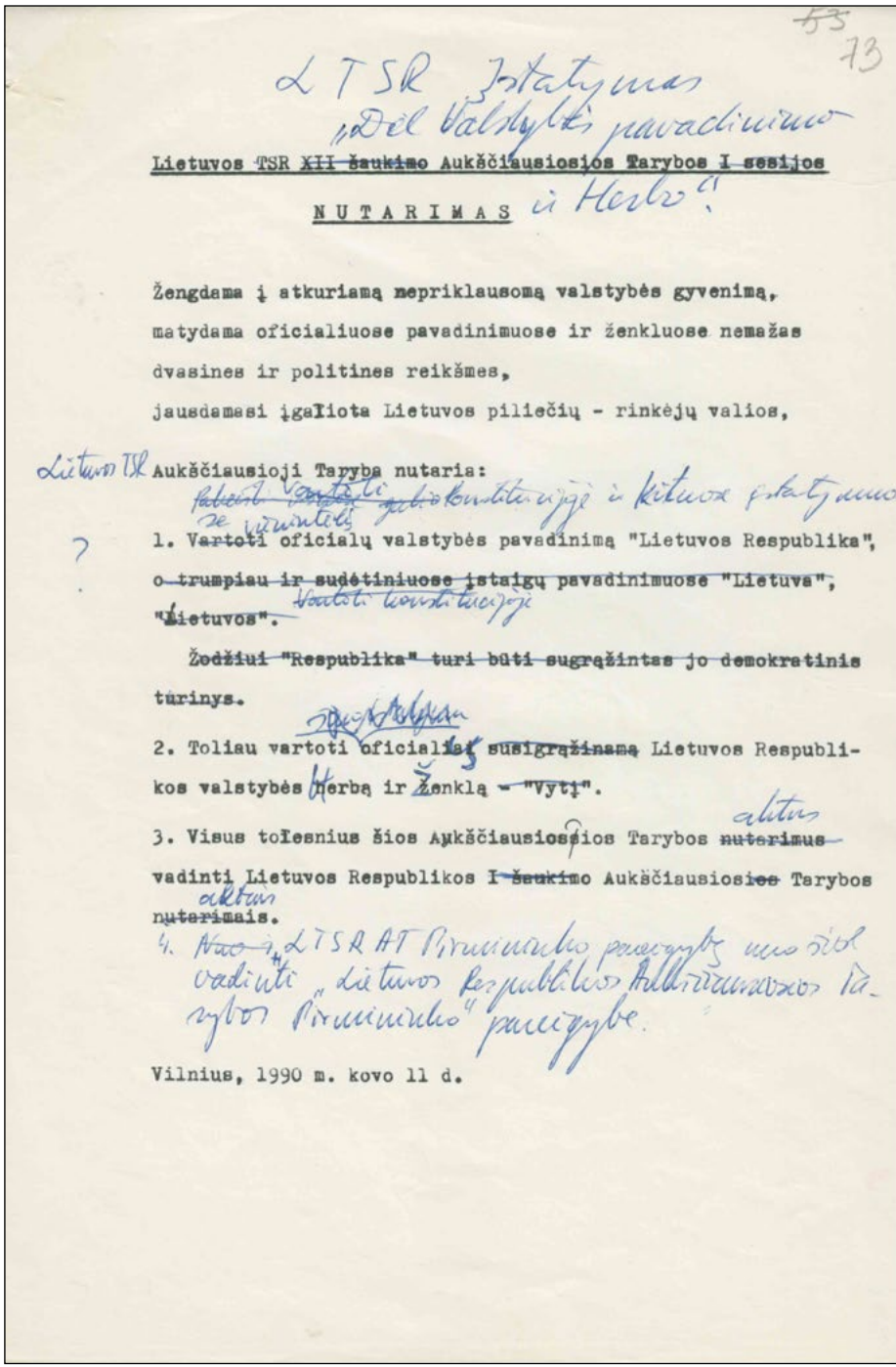
Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo ... d.

Pats I versija

V. Katkaus užfiksuotas pataisas, padarytas dvil. gr. posėdyje 1990 m. kovo d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas,
projekto pataisos užrašytos deputato Valdemaro Katkaus

~~53~~ 73

LTSR Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir Herbo"

~~Lietuvos TSR XII šaukimo~~ Aukščiausiosios Tarybos I sesijos

NUTARIMAS

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą,
matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas
dvasines ir politines reikšmes,
jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios,

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nutaria:

Palikti Konstitucijoje ir kituose įstatymuose ~~Vartoti~~ oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika",
~~o trumpiau ir sudėtiniuose įstaigų pavadinimuose "Lietuva",~~
Vartoti Konstitucijoje
~~"Lietuvos".~~

~~Žodžiui "Respublika" turi būti sugrąžintas jo demokratinis turinys.~~

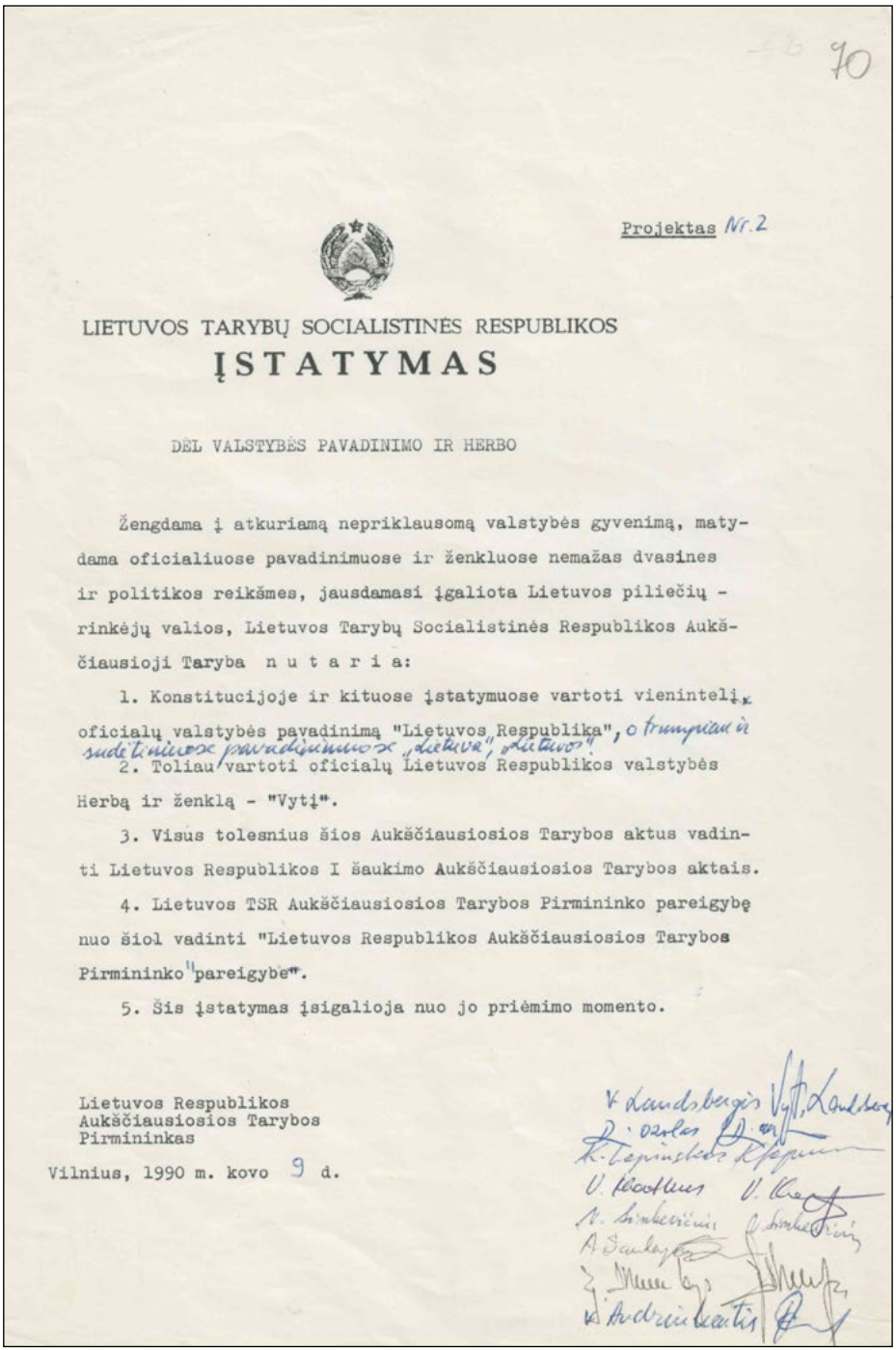
Palikti
2. Toliau vartoti oficialiai ~~susigrąžinamą~~ Lietuvos Respublikos valstybės herbą ir ženklą - "Vytį".

3. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos ~~nutarimus~~ aktus vadinti Lietuvos Respublikos ~~I šaukimo~~ Aukščiausiosios Tarybos nutarimais.

4. Nuo aktus LTSR AT Prezidiumo paskyrimo vadinti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo" pasiuntinybe.

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 73

70

Projektas Nr.2

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS

ĮSTATYMAS

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios, Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose „Lietuva", „Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - "Vytį".

3. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybe".

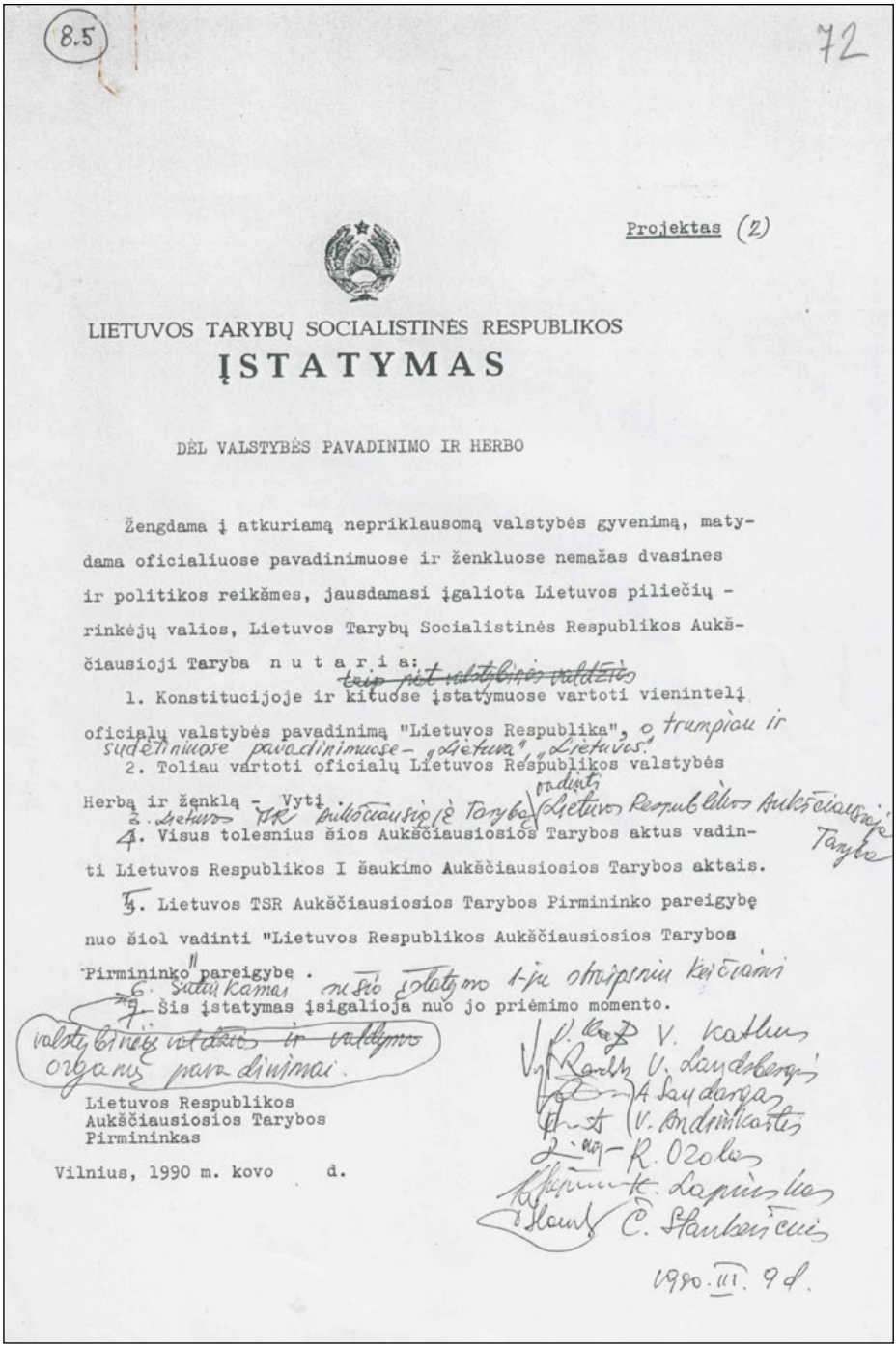
5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo 9 d.

V. Landsbergis Vyt. Landsbergis
R. Ozolas
R. Lopetienės R. Lopetienė
V. Beatkus V. Beatkus
A. Šimkevičius A. Šimkevičius
A. Saudargas
A. Andriukaitis

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 32

8.5

72

Projektas (2)

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS

ĮSTATYMAS

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios, Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vartoti vieninteli oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose - „Lietuva" „Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - Vytį.

3. Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą pavadinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba.

4. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

5. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

6. Šitų kamas nuo šio įstatymo 1-jo straipsnio keičiamas

7. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

valstybinės valdžios ir valdymo organų pavadinimai.

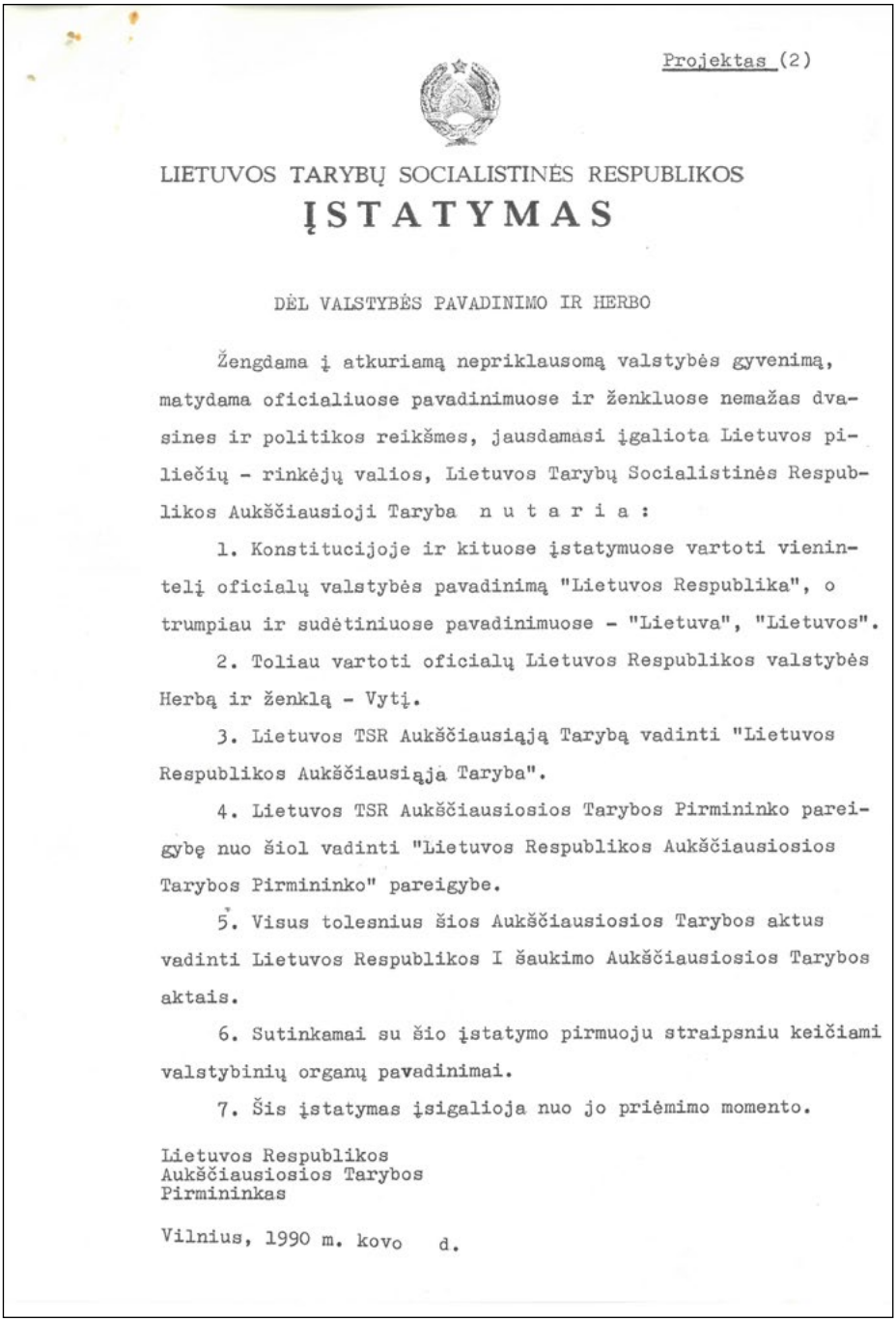
Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

V. Kaz P V. Katkus
V. Radžv V. Landsbergis
A Saudargas
V. Andriukaitis
2 aug - R. Ozolas
K. Lapinskas
Č. Stankevičius

1990. III. 9 d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 72

Projektas (2)

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS

ĮSTATYMAS

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios, Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a :

1. Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose - "Lietuva", "Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - Vytį.

3. Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba".

4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

5. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

6. Sutinkamai su šio įstatymo pirmuoju straipsniu keičiami valstybinių organų pavadinimai.

7. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdžiui.
Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

Variantas Nr. 2
Projektas (2)

LIETUVOS ~~TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS~~

~~ĮSTATYMAS~~

Aukščiausiosios Tarybos NUTARIMAS

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios, Lietuvos ~~Tarybų Socialistinės Respublikos~~ Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose - "Lietuva", "Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - Vytį.

3. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

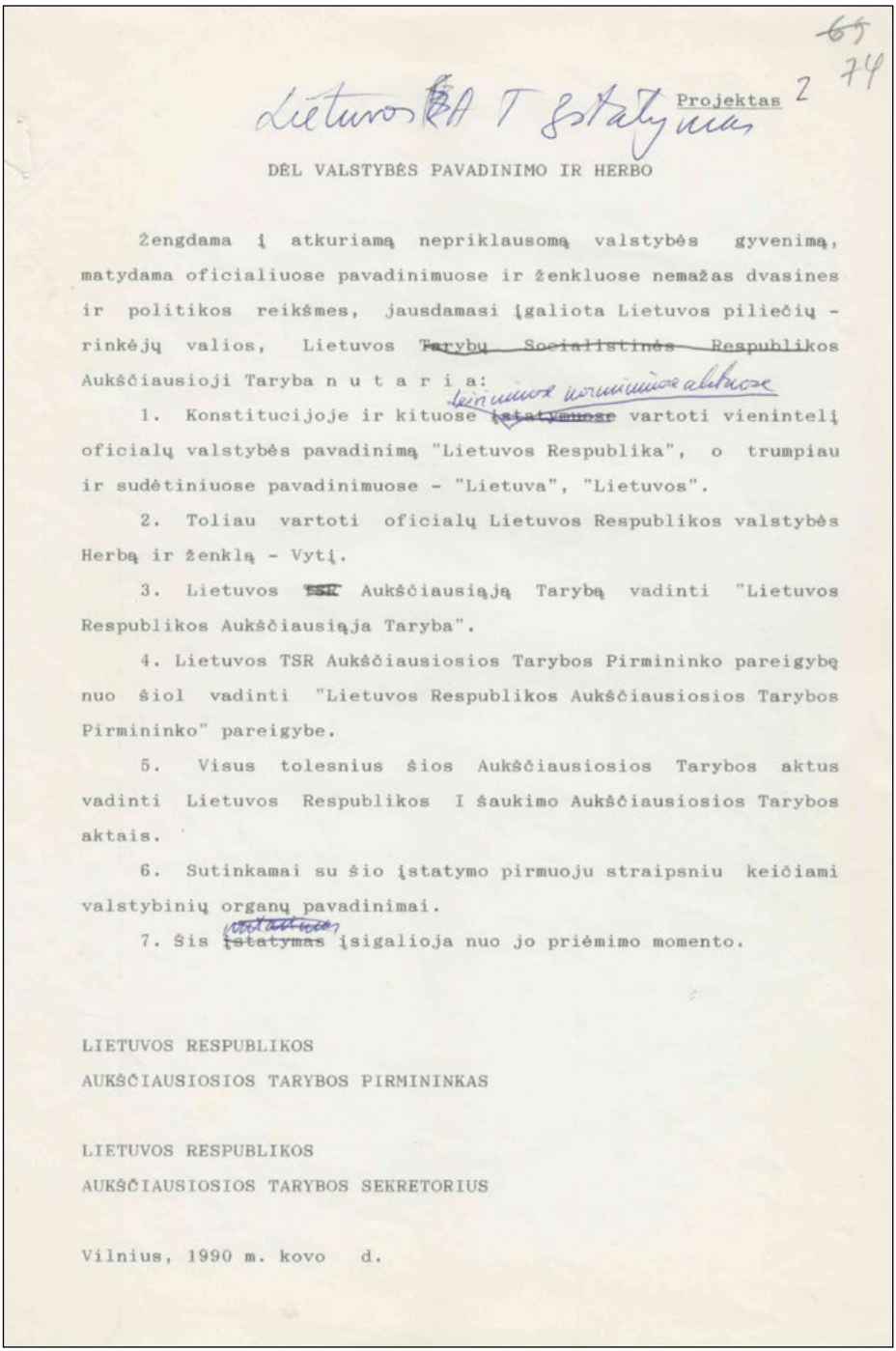
5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

V. Landsbergio pataisos
1990.03.11
(Tomija)

Vytauto Landsbergio pataisos, kuriomis buvo ištaisytos ankstesnio projekto pavadinime ir tekste buvosios klaidos. Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

65
74

Lietuvos RA Įstatymas Projektas 2

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios, Lietuvos ~~Tarybų Socialistinės Respublikos~~ Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Konstitucijoje ir kituose ~~įstatymuose~~ leidiniuose normatyviniuose aktuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose - "Lietuva", "Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - Vytį.

3. Lietuvos ~~TSR~~ Aukščiausiąją Tarybą vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba".

4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

5. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

6. Sutinkamai su šio įstatymo pirmuoju straipsniu keičiami valstybinių organų pavadinimai.

7. Šis ~~įstatymas~~ aktas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 74

Orig. 2

Projektas (2.1)

Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos

~~NUTARIMAS~~
Įstatymas

Priimta 1990.03.11, posėsyje.

DĖL VALSTYBĖS PAVADINIMO IR HERBO

Žengdama į atkuriamą nepriklausomą valstybės gyvenimą, matydama oficialiuose pavadinimuose ir ženkluose nemažas dvasines ir politikos reikšmes, jausdamasi įgaliota Lietuvos piliečių - rinkėjų valios, Lietuvos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Konstitucijoje ir kituose ~~įstatymuose~~ (teisiniuose dokumentuose aktuose) vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą "Lietuvos Respublika", o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose - "Lietuva", "Lietuvos".

2. Toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės Herbą ir ženklą - Vytį.

3. Lietuvos ~~TSR~~ Aukščiausiąją Tarybą vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba".

4. Lietuvos ~~TSR~~ Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybę nuo šiol vadinti "Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko" pareigybe.

5. Visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus vadinti Lietuvos Respublikos I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos aktais.

6. Sutinkamai su šio ~~įstatymo~~ nutarimo pirmuoju straipsniu keičiami valstybinių organų pavadinimai.

7. Šis ~~įstatymas~~ nutarimas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS V. Landsbergis

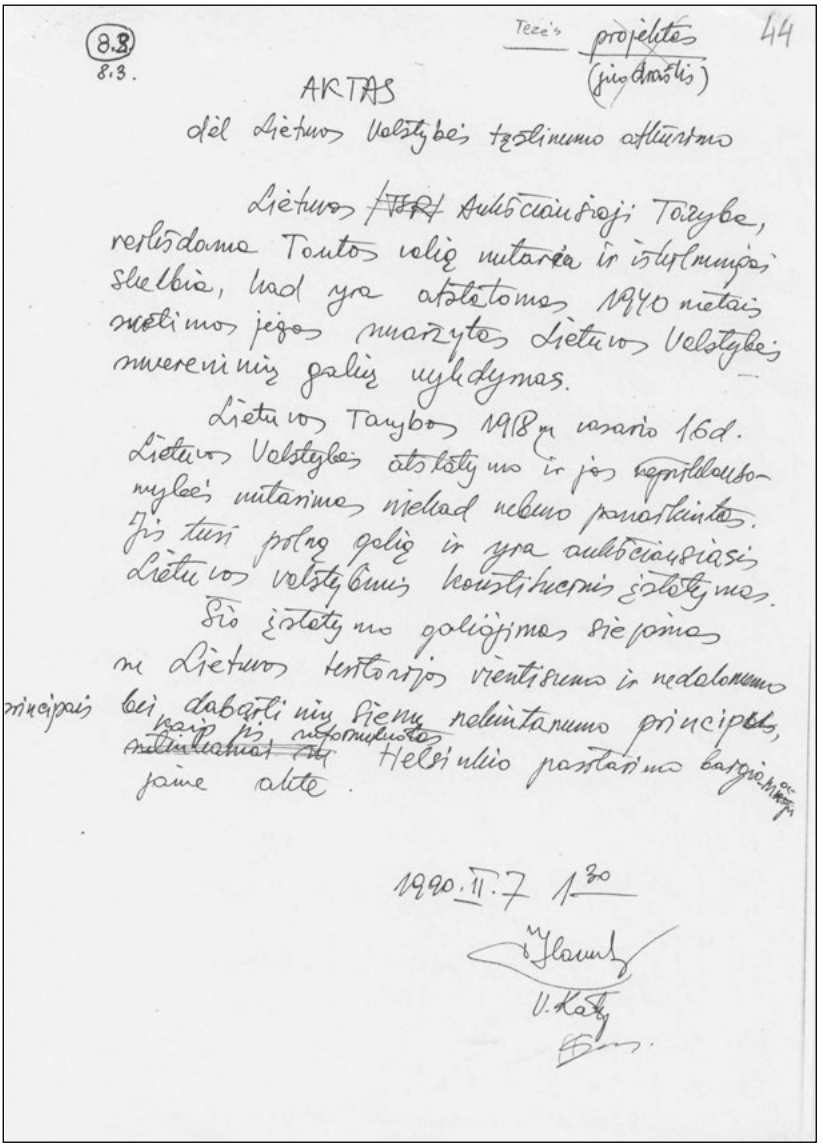
LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS L. Sabutis

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

6 PRIEDAS

AKTO „DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO“ PROJEKTAI

8.3
8.3.

Tezės projektas (jos dalis) 44

AKTAS
dėl Lietuvos Valstybės tęstinumo atkūrimo

Lietuvos ~~TSRS~~ Aukščiausioji Taryba, reiškdama Tautos valią nutarė ir iškilmingai skelbia, kad yra atšaukiamos 1940 metais priimtos jėgos naikinti Lietuvos Valstybės suverenių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės nutarimas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos valstybinis konstitucinis įstatymas.

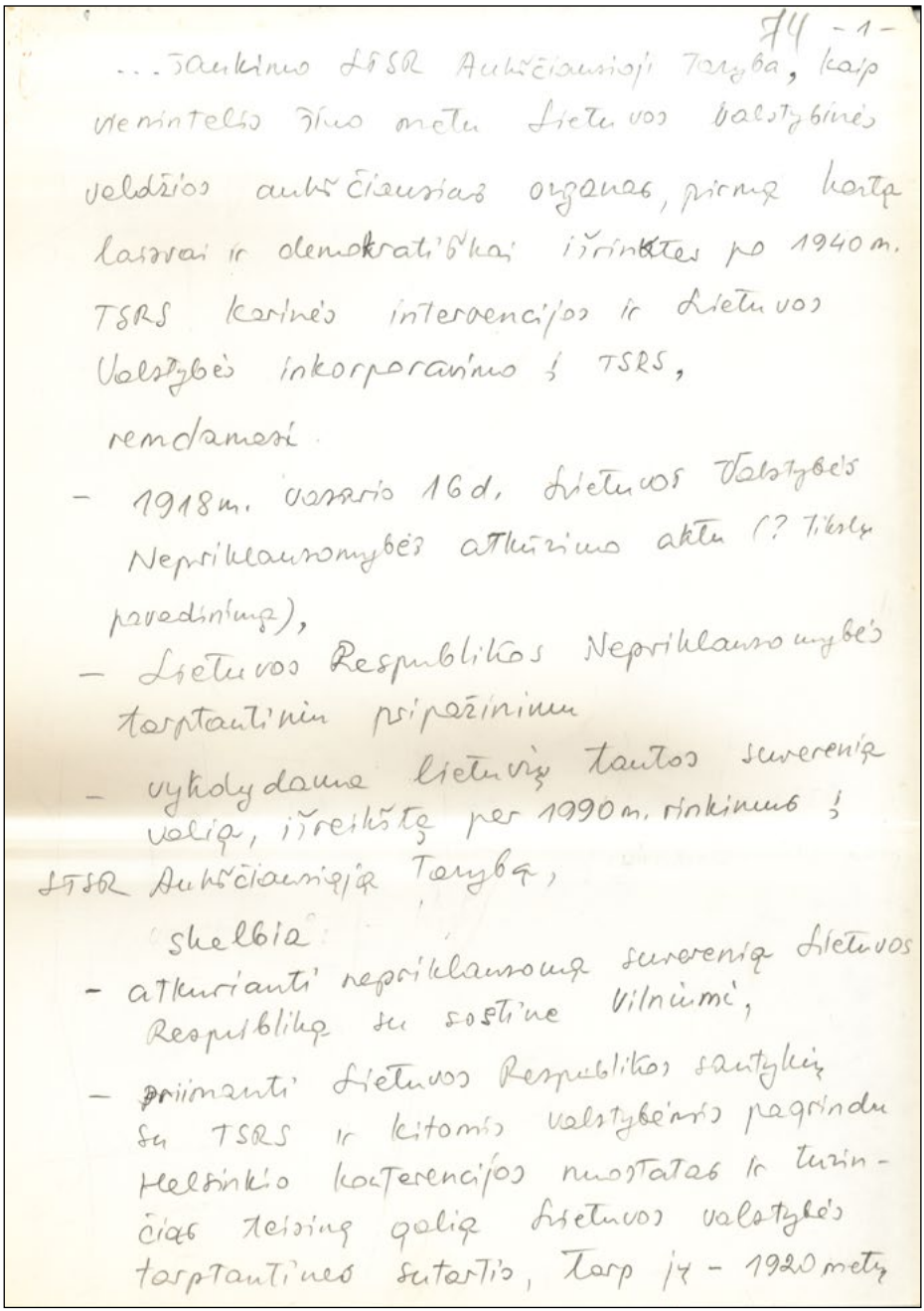
Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais bei dabartinių sienų nekeitimumo principais, kaip jis užfiksuotas ~~nutarimuose~~ Helsinkio pasitarimo baigiamajame aktė jame aiškiai.

1990.II.7 1[30]

V. Landsbergis
V. Katkus
S. Šimonis

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 9

Pastaba. Projekte nurodytoje jo parengimo datoje padaryta korektūros klaida: vietoje „1990 02 07“ turi būti „1990 03 07“.

74 -1-

...Šaukimo LTSR Aukščiausioji Taryba, kaip vienintelis šiuo metu Lietuvos valstybinės valdžios aukščiausias organas, pirmą kartą laisvai ir demokratiškai išrinktas po 1940 m. TSRS karinės interencijos ir Lietuvos Valstybės inkorporavimo į TSRS,

remdamasi

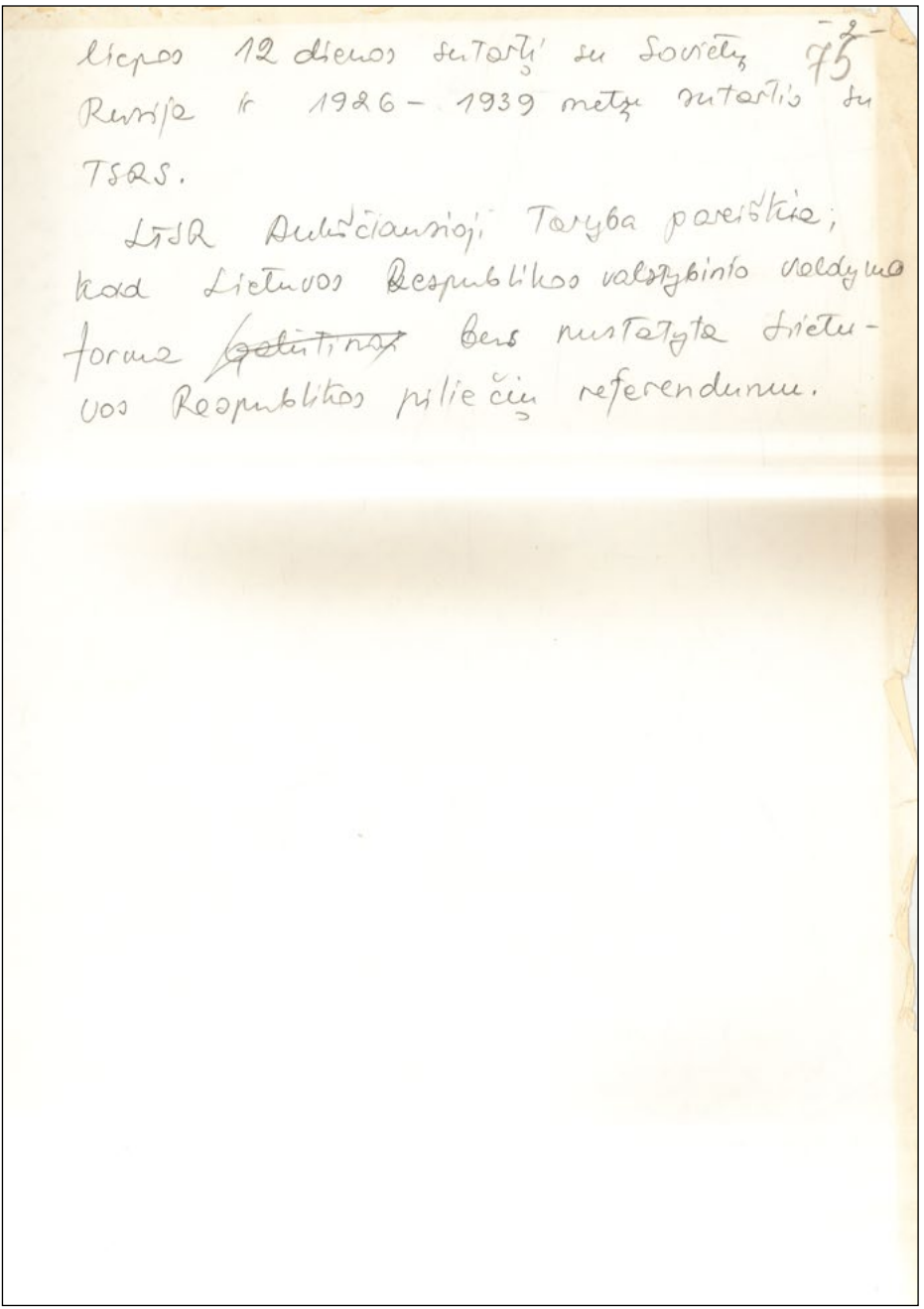
- 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Valstybės Nepriklausomybės atkūrimo aktu (? Tikslų pavadinimą),
- Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės tarptautiniu pripažinimu
- vykdydama lietuvių tautos suverenią valią, išreikštą per 1990 m. rinkimus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą,

skelbia

- atkuriantį nepriklausomą suverenią Lietuvos Respublikų su sostine Vilniumi,
- priimantį Lietuvos Respublikos santykių su TSRS ir kitomis valstybėmis pagrindu Helsinkio konferencijos nuostatas ir tarptautinės teisės galią Lietuvos valstybės tarptautinėms sutartims, tarp jų - 1920 metų

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 74

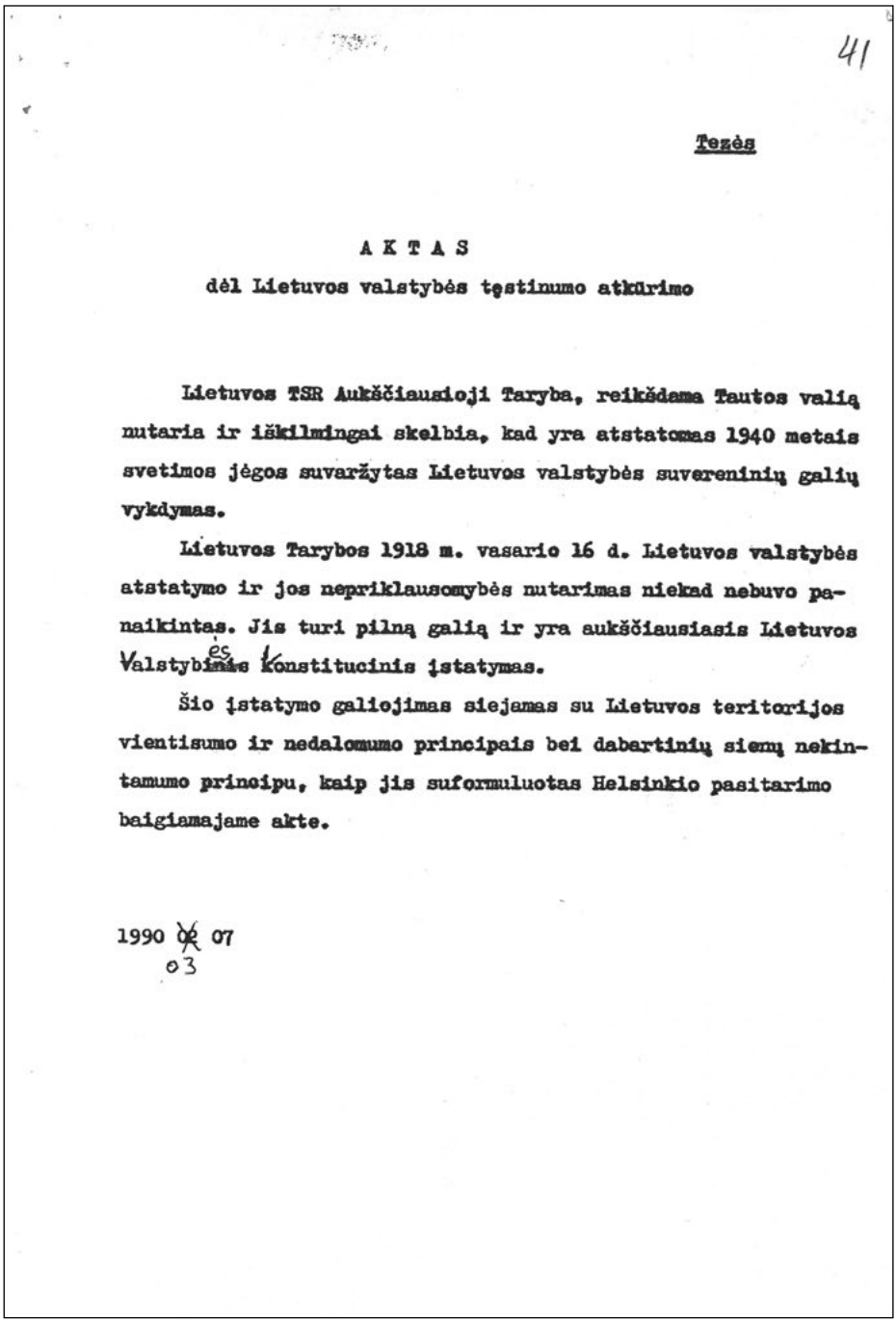
Pastaba. Projekto autoriaus nustatyti nepavyko, Nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektų rengimo komisijoje šis projektas nebuvo svarstytas.

liepos 12 dienos sutartį su Sovietų -2- 75
Rusija ir 1926 – 1939 metų sutartis su
TSRS.

LTSR Aukščiausioji Taryba pareiškia,
kad Lietuvos ~~Respublikos~~ valstybinio valdymo
forma ~~galutinai~~ bus nustatyta Lietu-
vos Respublikos piliečių referendumu.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 75

41

Tezės

A K T A S

dėl Lietuvos valstybės tęstinumo atkūrimo

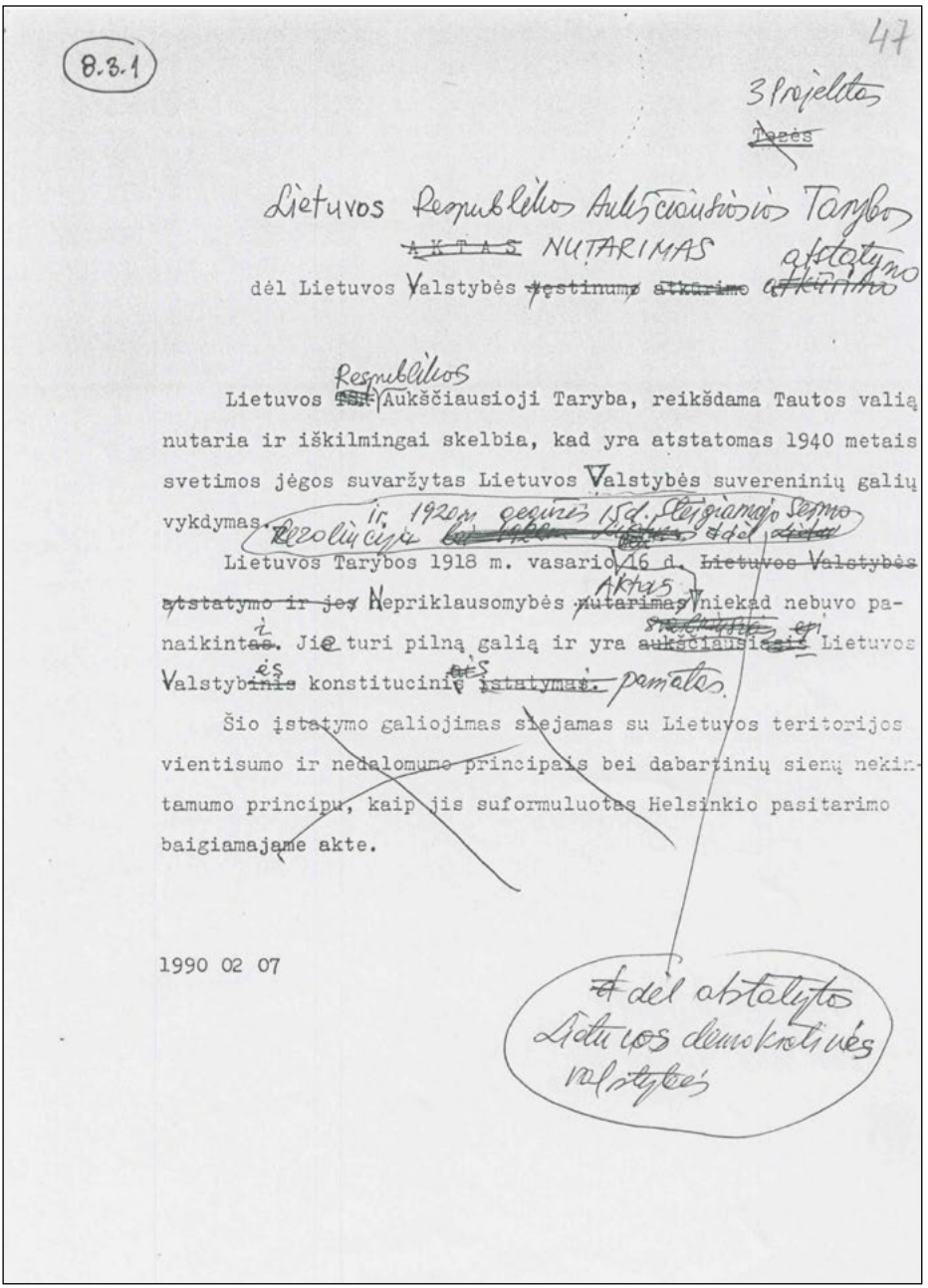
Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės nutarimas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos Valstybės Konstitucinis įstatymas.

Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais bei dabartinių sienų nekintamumo principu, kaip jis suformuluotas Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte.

1990 02 07
03

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 84

8.3.1

47

3 Projektas

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Tarybos

~~AKTAS~~ NUTARIMAS atstatymo

dėl Lietuvos Valstybės ~~įgytinumo~~ ~~atkūrimo~~ atkūrimo

Lietuvos ~~TSR~~ Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Rezolūcija ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo ~~dėl~~

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. ~~Lietuvos Valstybės atstatymo ir jos~~ Nepriklausomybės ~~nutarimas~~ Aktas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos Valstybinis konstitucinis ~~įstatymas~~ pamatas.

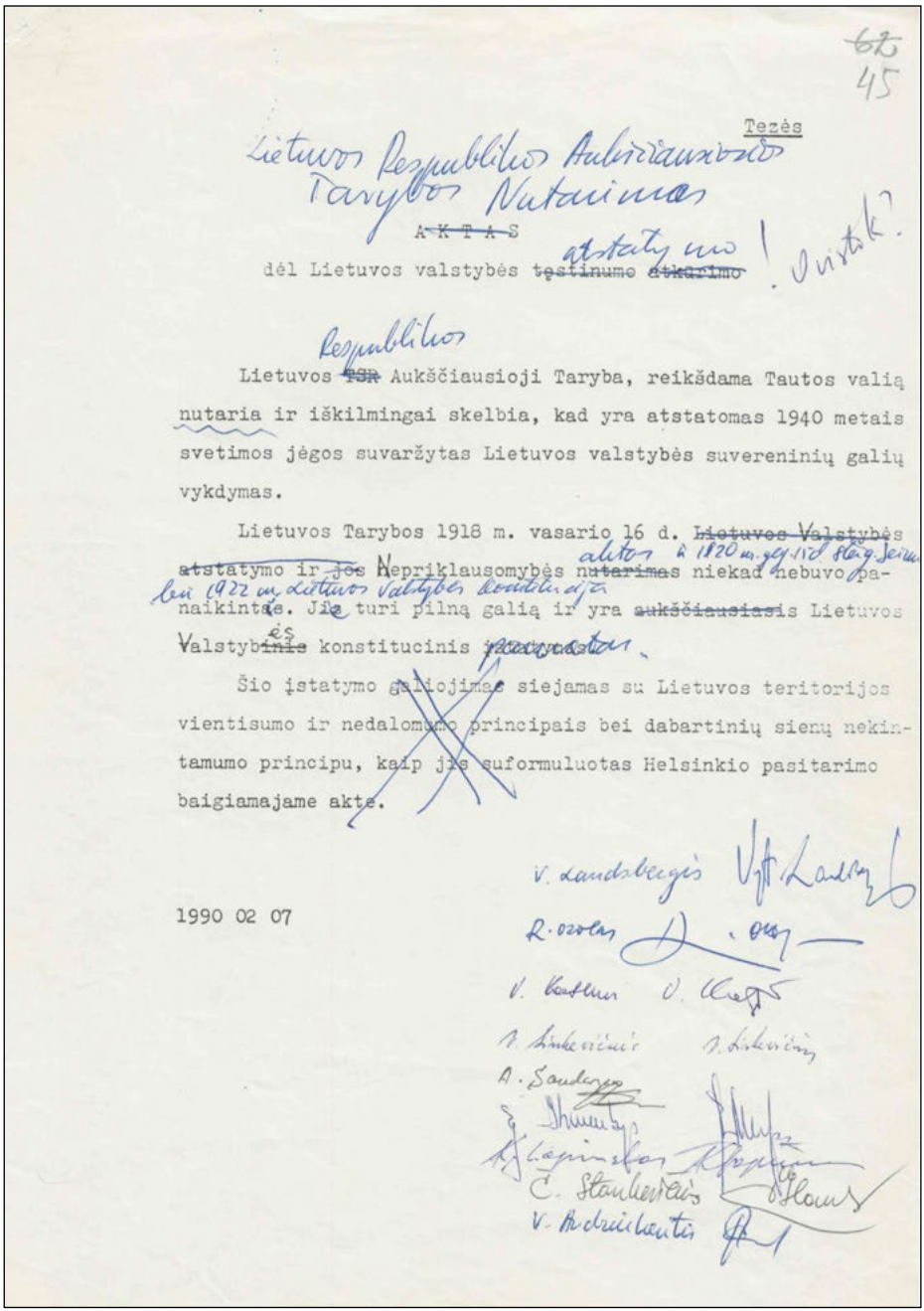
Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais bei dabartinių sienų nekintamumo principu, kaip jis suformuluotas Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte.

1990 02 07

~~d~~ dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 154, l. 48

Pastaba. Projekte nurodytoje jo parengimo datoje padaryta korektūros klaida: vietoje „1990 02 07“ turi būti „1990 03 07“.

Tezės

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Nutarimas

~~A K T A S~~

dėl Lietuvos valstybės ~~tęstinumo atkūrimo~~ atstatymo

Respublikos

Lietuvos ~~TSR~~ Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. ~~Lietuvos Valstybės atstatymo ir jos~~ Nepriklausomybės ~~nutarimas~~ niekad nebuvo panaikintas. Ji turi pilną galią ir yra ~~aukščiausiasis~~ Lietuvos Valstybės konstitucinis įstatymas.

Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais bei dabartinių sienų nekintamumo principu, kaip jis suformuluotas Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte.

1990 02 07

V. Landsbergis

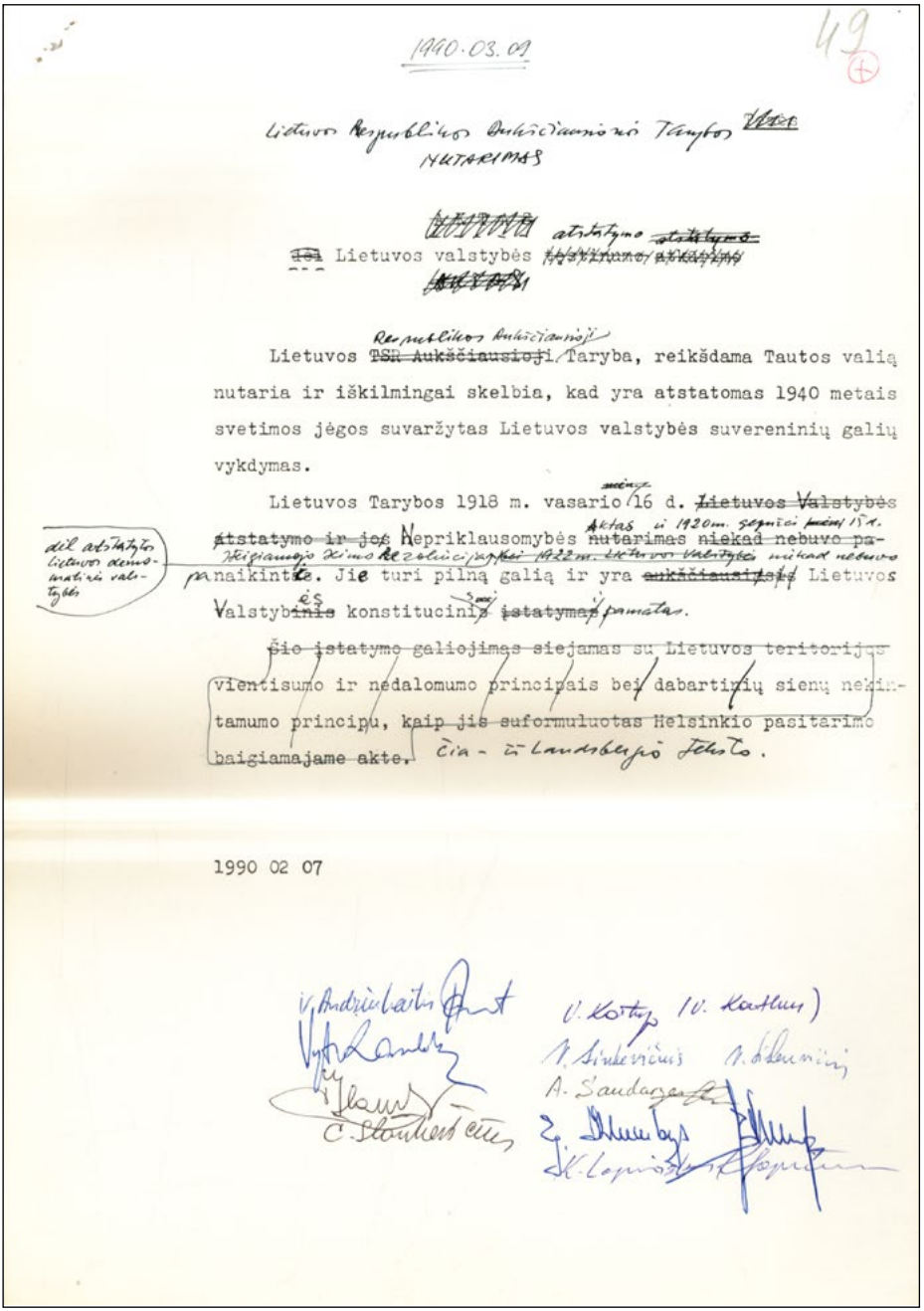
R. Ozolas

V. Kaslas

A. Saudargas

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 45

Pastaba. Projekte nurodytoje jo parengimo datoje padaryta korektūros klaida: vietoje „1990 02 07“ turi būti „1990 03 07“.

1990.03.09

49

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos
NUTARIMAS

atstatymo
Lietuvos valstybės

Respublikos Aukščiausioji
Lietuvos Taryba, reikšdama Tautos valią nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės nutarimas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis įstatymas.

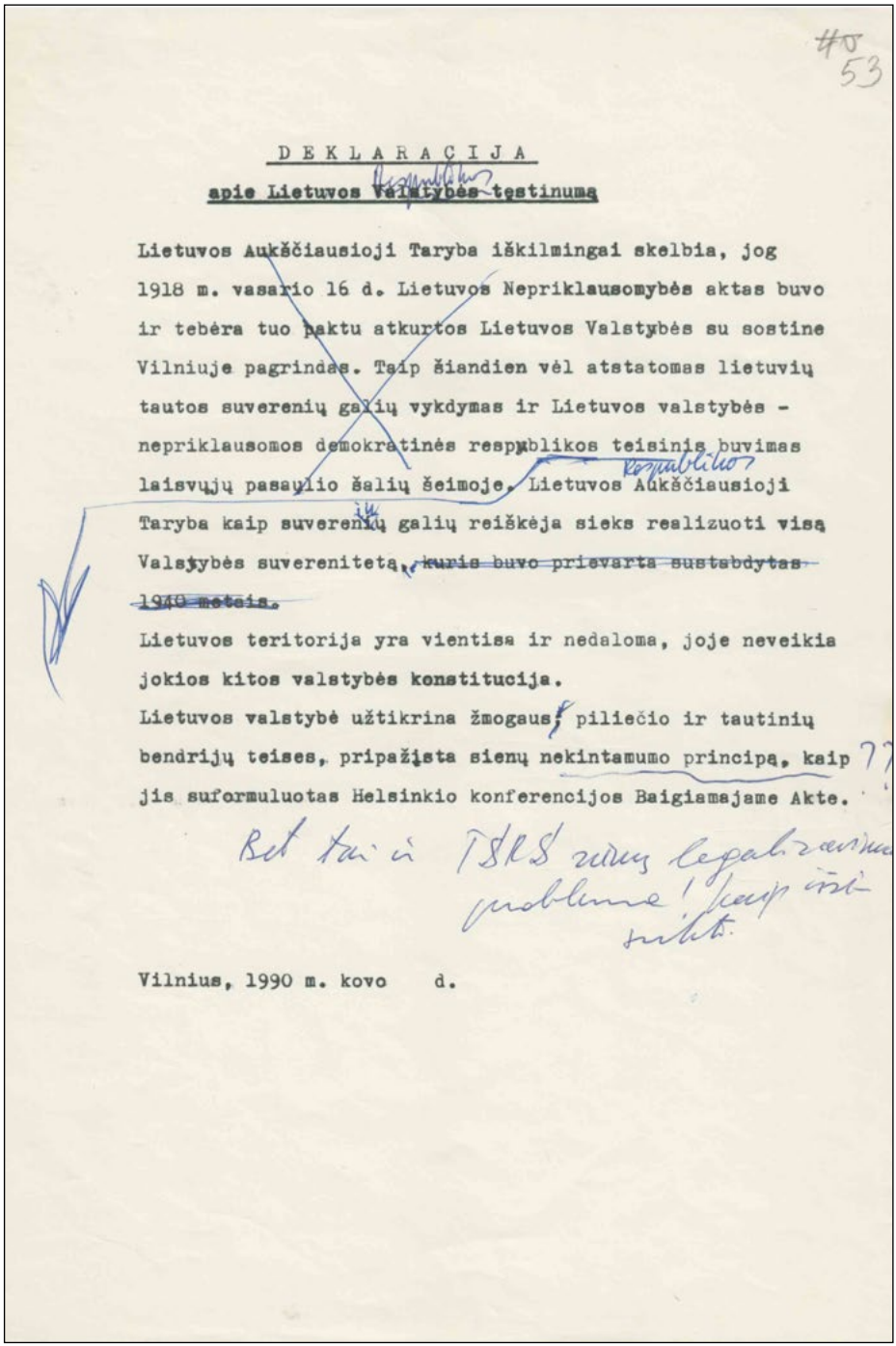
dėl atstatyto Lietuvos demokratinės valstybės

Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais bei dabartinių sienų nekintamumo principu, kaip jis suformuluotas Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte.

1990 02 07

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 49

Pastaba. Projekte nurodytoje jo parengimo datoje padaryta korektūros klaida: vietoje „1990 02 07“ turi būti „1990 03 07“.

#5
53

D E K L A R A C I J A

apie Lietuvos Respublikos valstybės tęstinumą

Lietuvos Aukščiausioji Taryba iškilmingai skelbia, jog 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas buvo ir tebėra tuo paktu atkurtos Lietuvos Valstybės su sostine Vilniuje pagrindas. Taip šiandien vėl atstatomas lietuvių tautos suverenių galių vykdymas ir Lietuvos valstybės - nepriklausomos demokratinės respublikos teisinis buvimas laisvųjų pasaulio šalių šeimoje. Lietuvos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą, ~~kuris buvo prievarta sustabdytas 1940 metais.~~

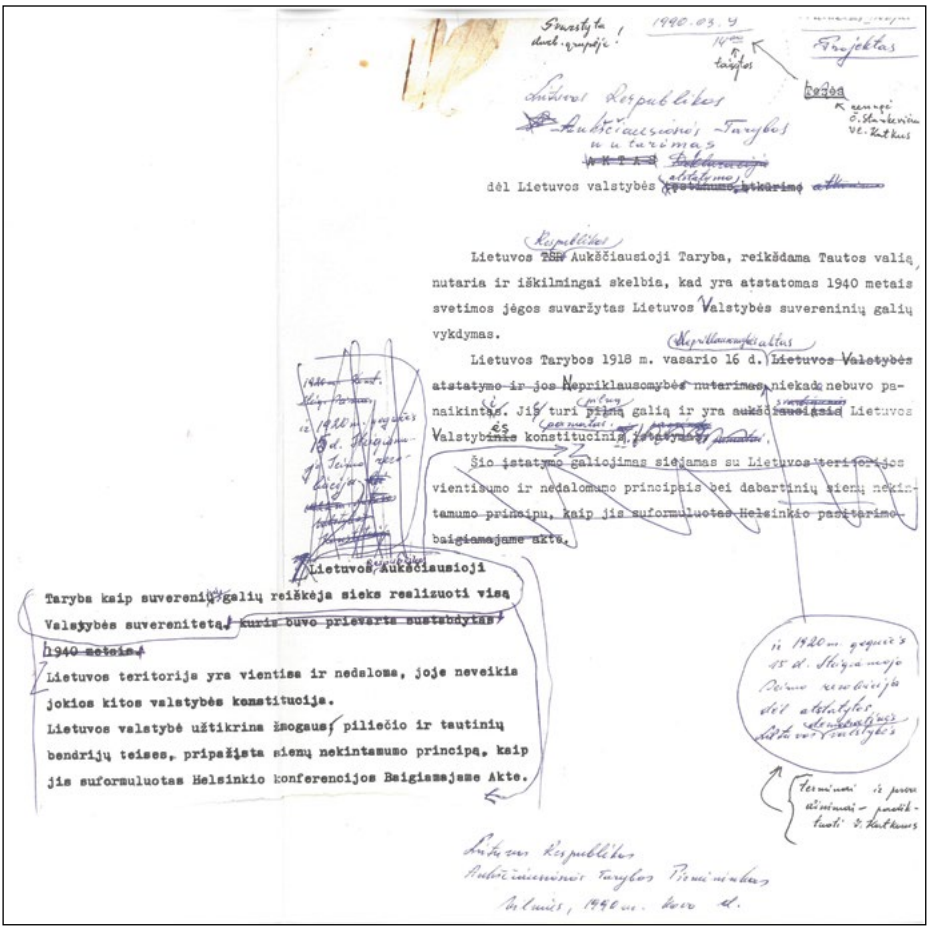
Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.

Bet tai ir TSRS vidaus legalizavimo problema! Jeigu ji išsi-

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 53

Lietuvos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. ~~Lietuvos Valstybės atstatymo ir jos Nepriklausomybės nutarimas~~ niekada nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos Valstybinis konstitucinis [illegible].

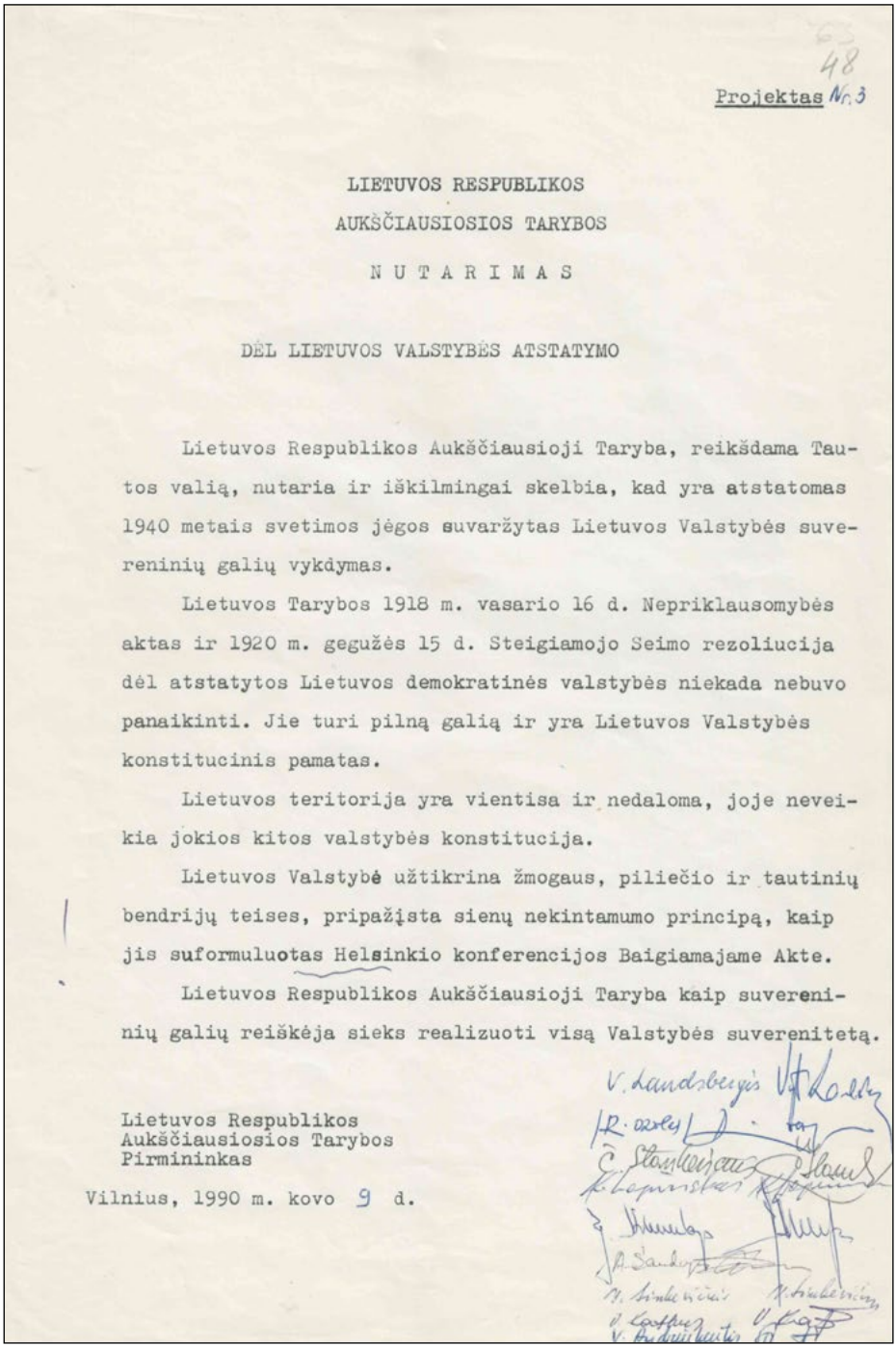
Šio įstatymo galiojimas siejamas su Lietuvos teritorijos vientisumo ir nedalomumo principais bei dabartinių sienų nekintamumo principu, kaip jis suformuluotas Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte.

Lietuvos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą, kuris buvo prievarta sustabdytas 1940 metais.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

48

Projektas Nr.3

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

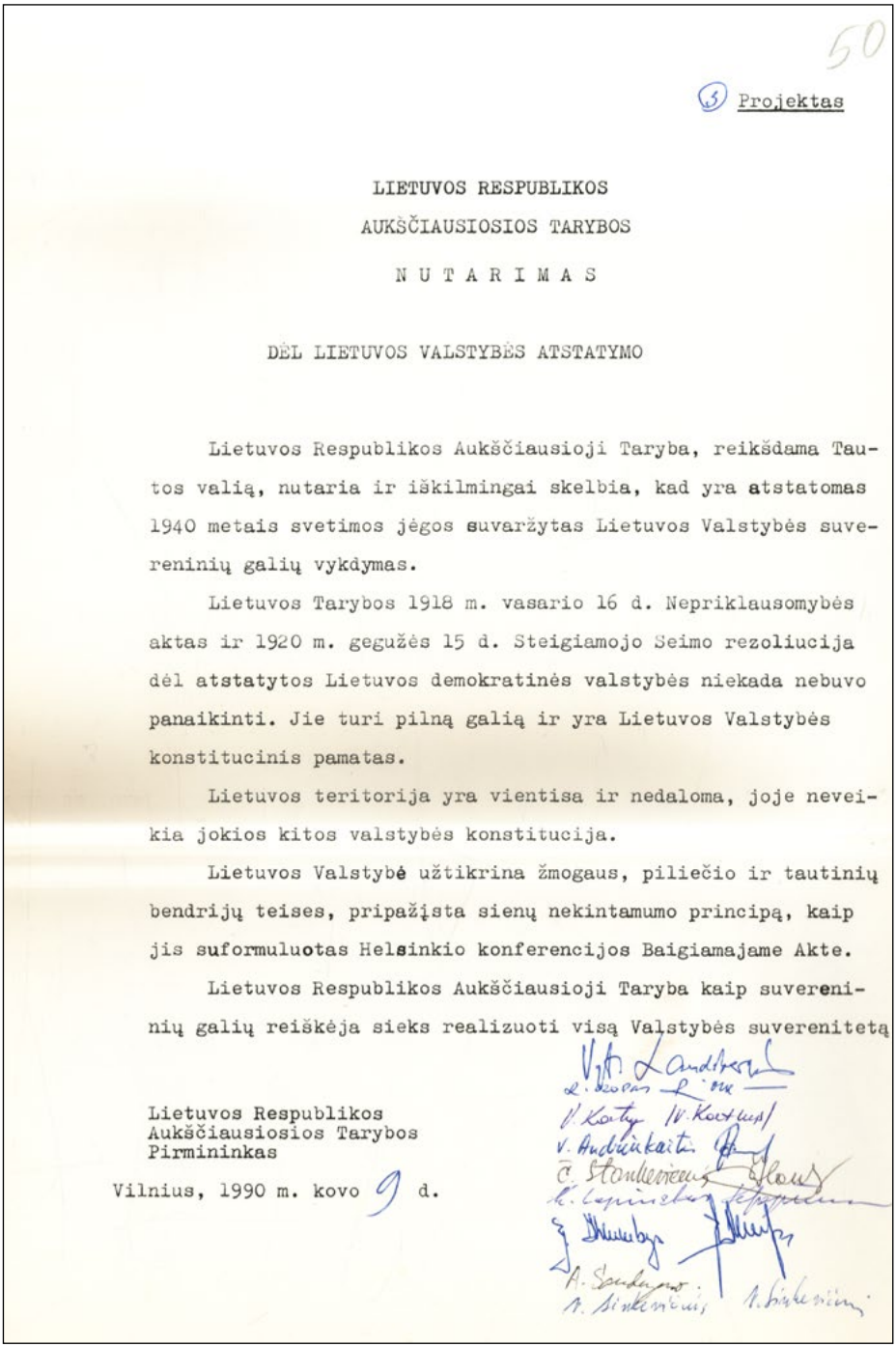
Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo 9 d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 48

50

(3) Projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

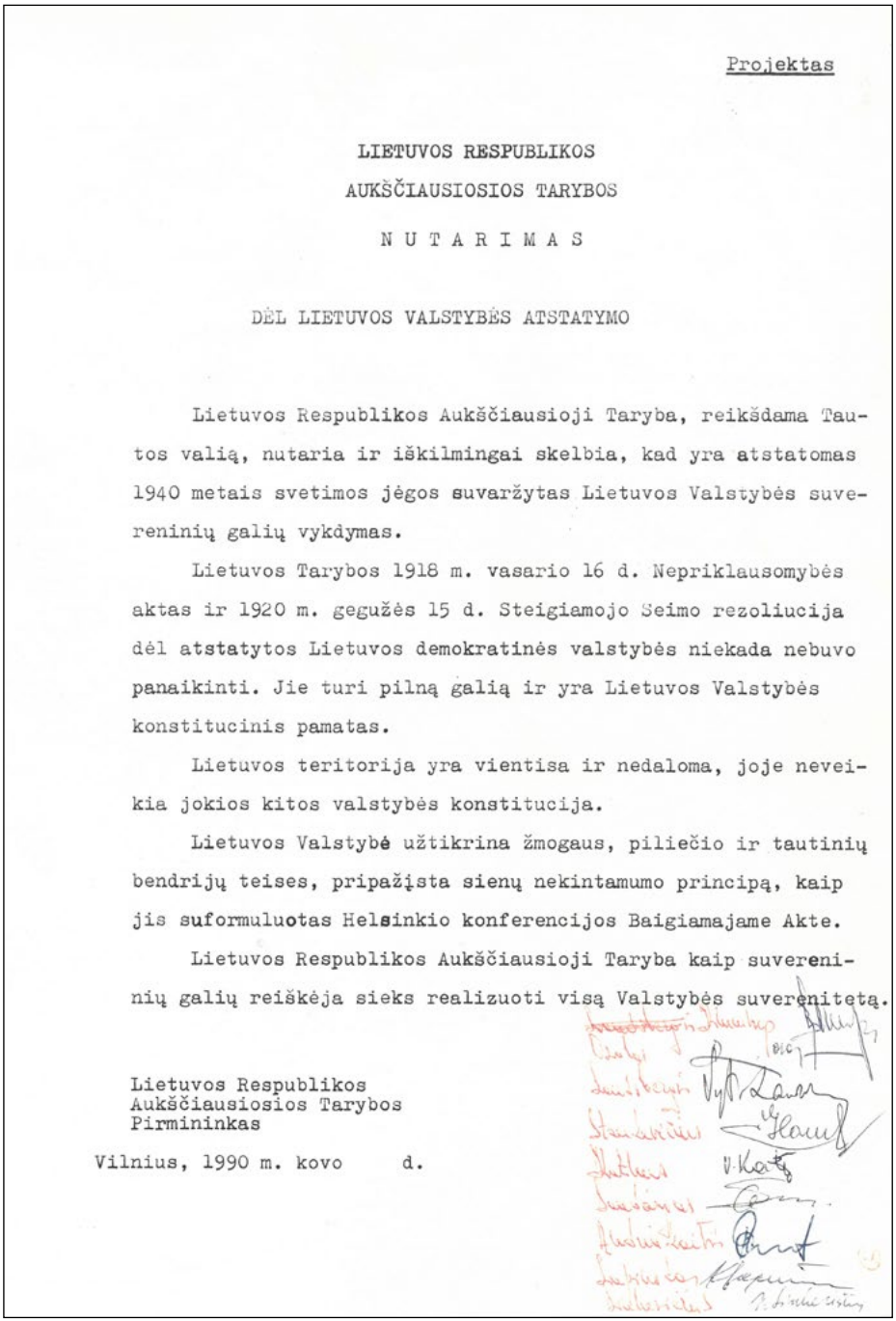
Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo 9 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 50

Projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projekto 1990 m. kovo 9 d. variantas. Projekto rengėjų pavardes įrašė deputatas Egidijus Klumbys sakydamas, kad tai prisiminimai apie „Komisijos darbą“. E. Klumbio asmeninis archyvas

64
50

Projektas (3)

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

(Estijos LF) V. Tarmako pastaba

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

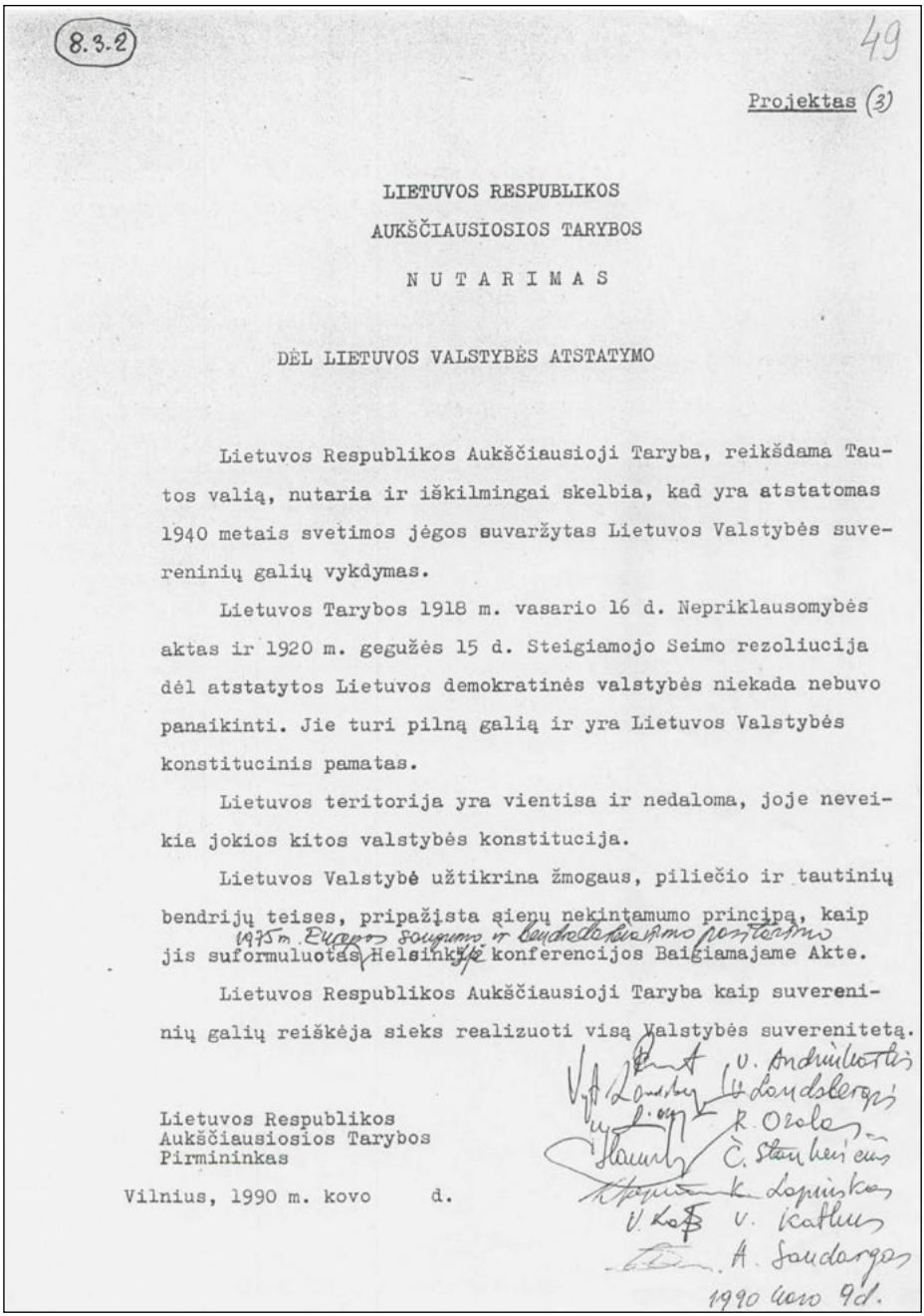
Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Estijos Liaudies fronto vieno iš lyderių Marto Tarmako 1990 m. kovo 9 d. pasiūlyta redakcinė pataisa, patikslinanti Helsinkio konferencijos pavadinimą.
Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 50

8.3.2

49

Projektas (3)

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas 1975 m. Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Pasitarimo Helsinkyje konferencijos Baigiamajame Akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

V. Andriukaitis
V. Landsbergis
R. Ozolas
Č. Stanelienė
K. Lapinskas
V. Katkus
A. Saudargas
1990 kovo 9 d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 49

Pastaba. Nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektų rengimo komisijos 1990 m. kovo 9 d. parengtas galutinis projekto variantas.

Projektas (3)

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

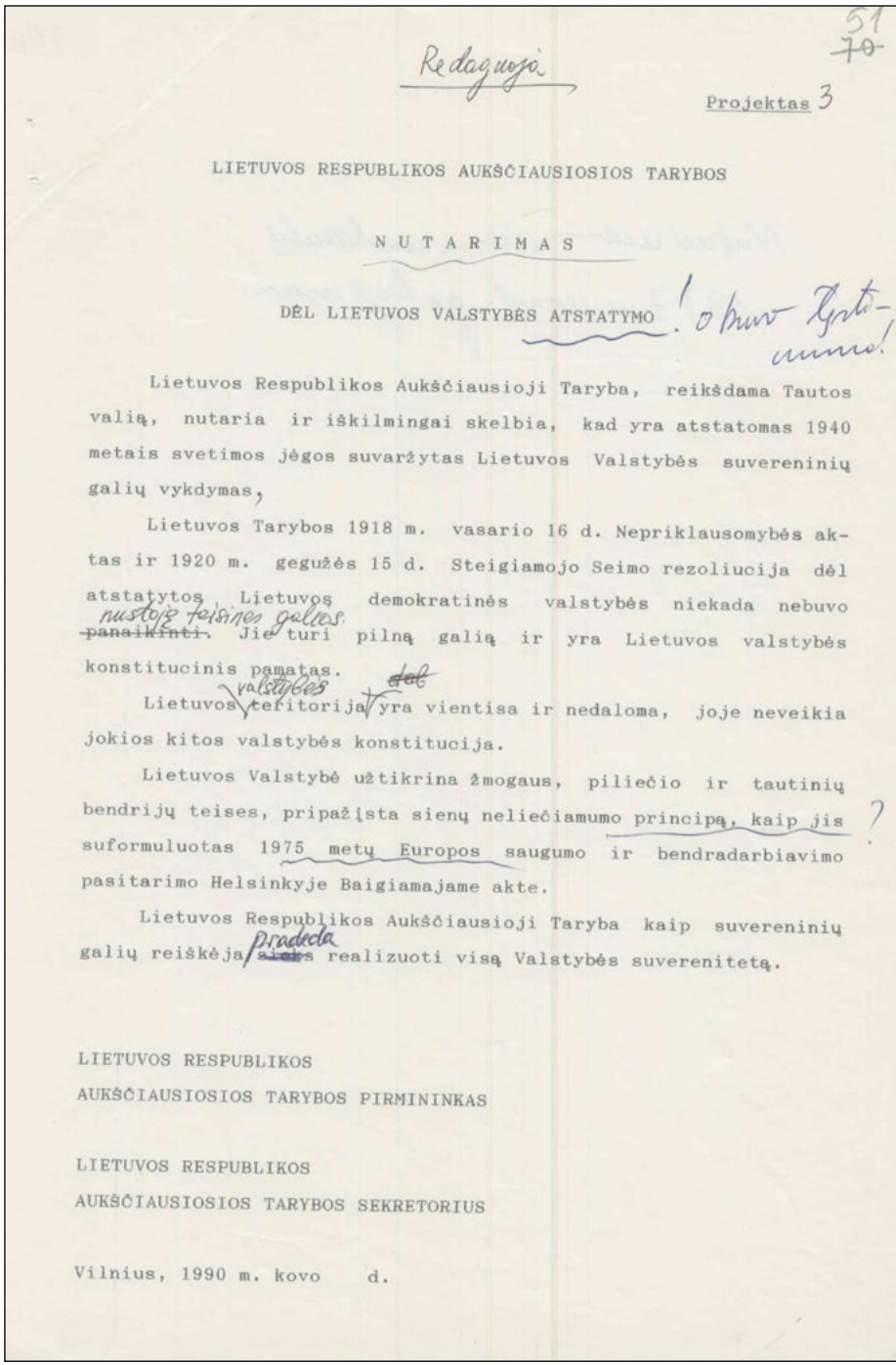
Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų neliečiamumo principą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdžiui.
Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

51
~~70~~

Redaguoja

Projektas 3

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

N U T A R I M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO ! o buvo Įgyvendinimo!

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas,

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo ~~panaikinti~~ nustoję teisinės galios. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos ~~teritorija~~ valstybės ~~yra~~ dalis vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų neliečiamumo principą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte. ?

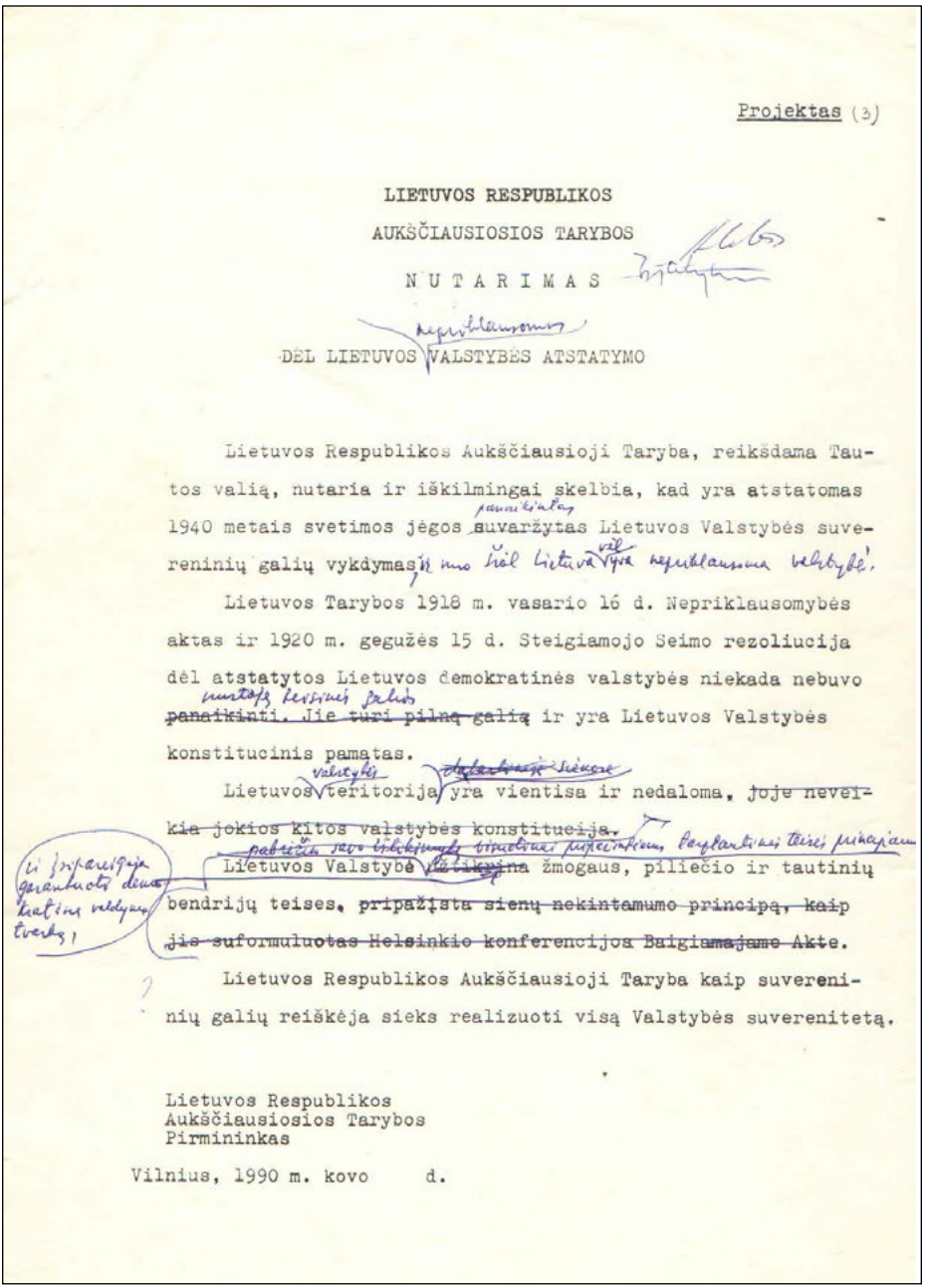
Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja ~~siekia~~ pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 51

Projektas (3)

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
N U T A R I M A S
DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos ~~suvaržytas~~ Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymasis.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo ~~panaikinti. Jie turi pilną galią~~ ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, ~~joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.~~

Lietuvos Valstybė ~~užtikrina~~ žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, ~~pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte.~~

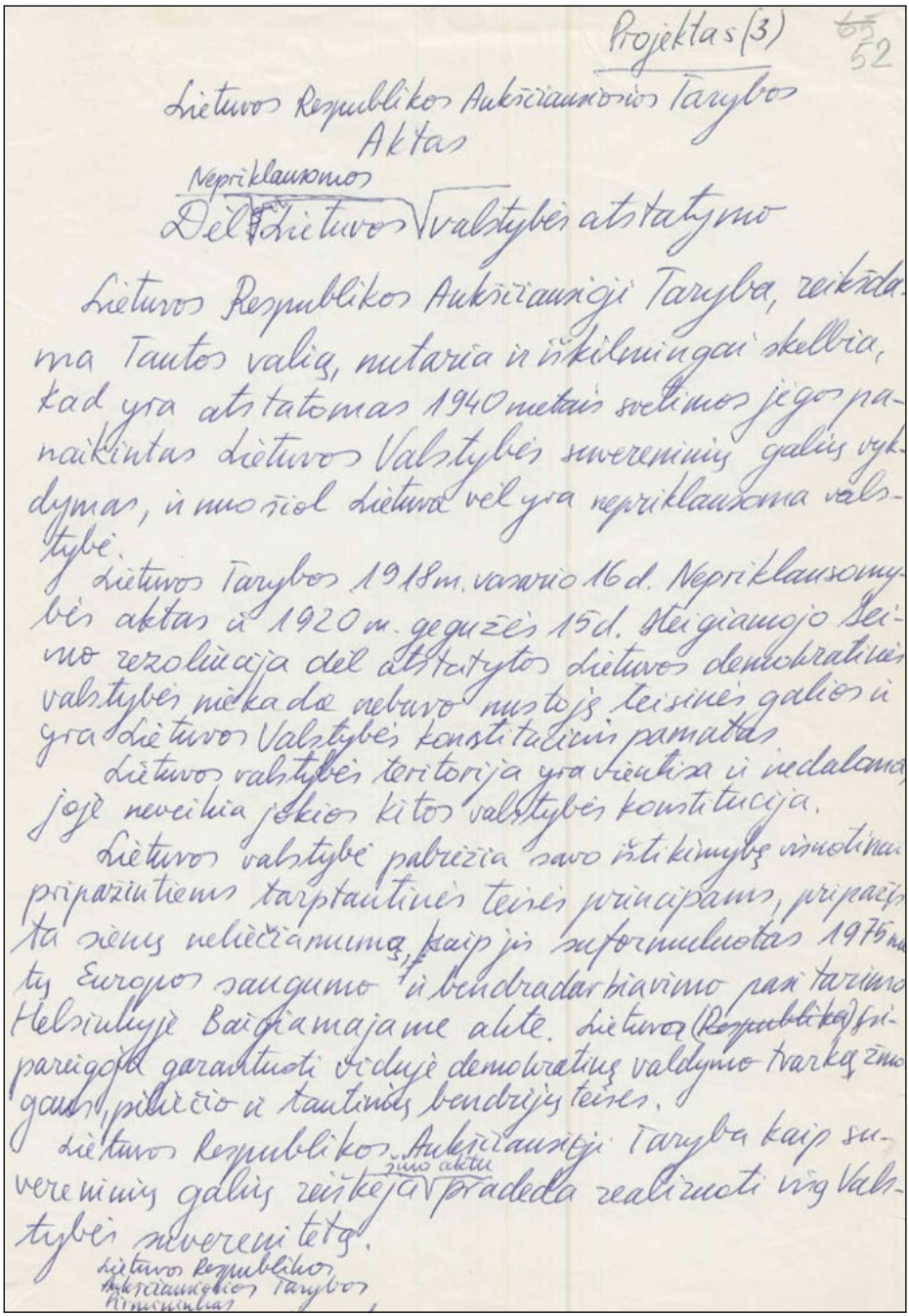
Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Prano Kūrio ir Gintaro Puko redakcinės pataisos projektui, parengtos 1990 m. kovo 10 d. vėlai vakare. G. Puko asmeninis archyvas

Pastaba. P. Kūrio ir G. Puko dalyvavimo rengiant redakcines pataisas projektui aplinkybės aprašytos knygos p. 42–43, 51–53.

Projektas (3)

52

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos

Aktas

Nepriklausomos

Dėl Lietuvos valstybės atstatymo

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalanti; joje negalioja jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte. Lietuva (Respublika) įsipareigoja garantuoti joje demokratinę valdymo tvarką, žmogaus, piliečio ir tautinės bendrijos teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suverenių galių reiškėja pradeda realizuoti visą Valstybei suverenią teisę.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje sudarytos redakcinės komisijos parengtas projekto tekstas, užrašytas redakcinės komisijos nario Vytenio Povilo Andriukaičio. Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 52

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte. Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

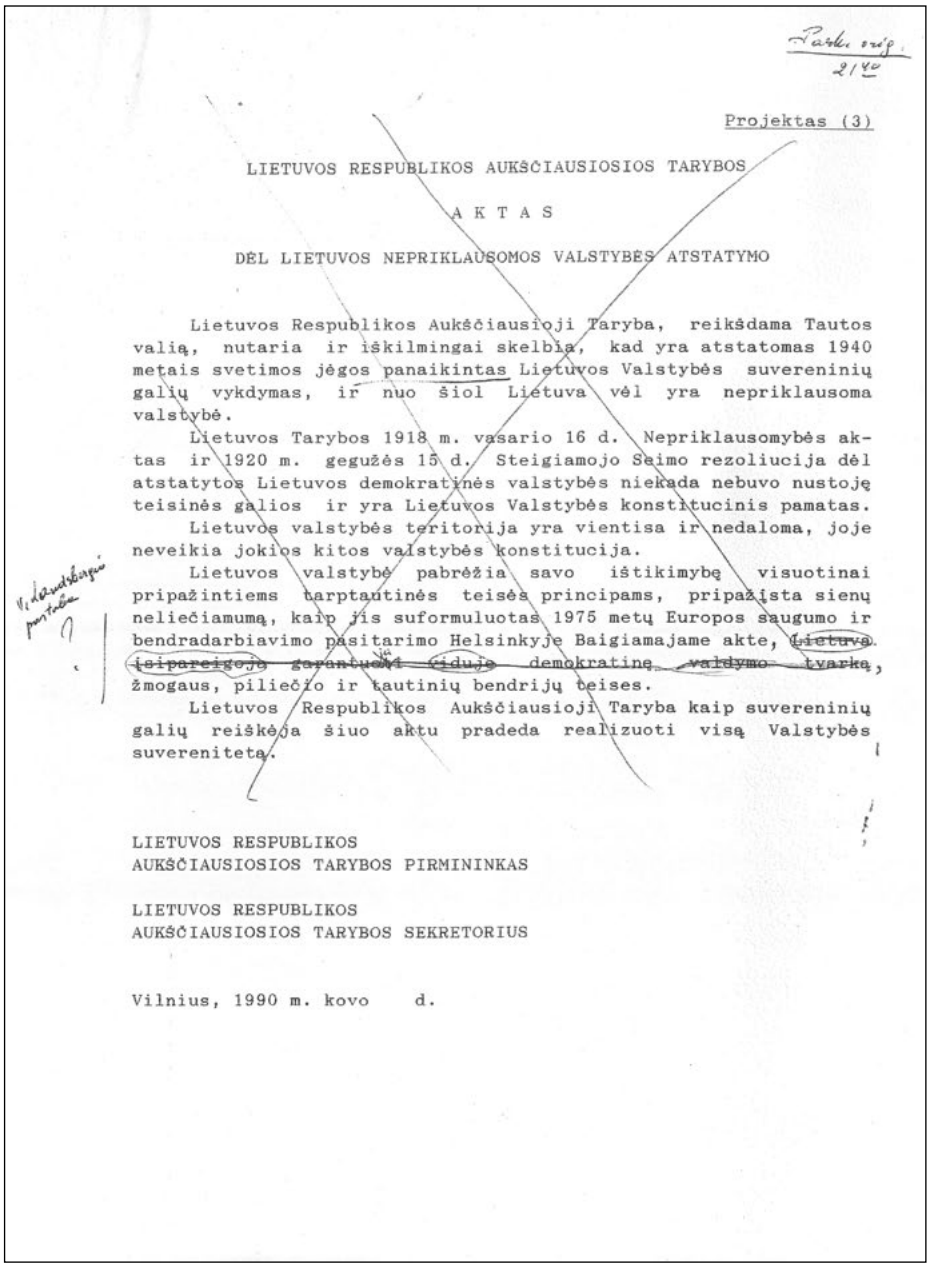
Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS V.LANDSBERGIS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS L.SABUTIS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje sudarytos redakcinės komisijos parengtas projektas su komisijos narių parašais. Virgilijaus Čepaičio asmeninis archyvas

Projektas (3)

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, ~~Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką~~, žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suvereniteta.

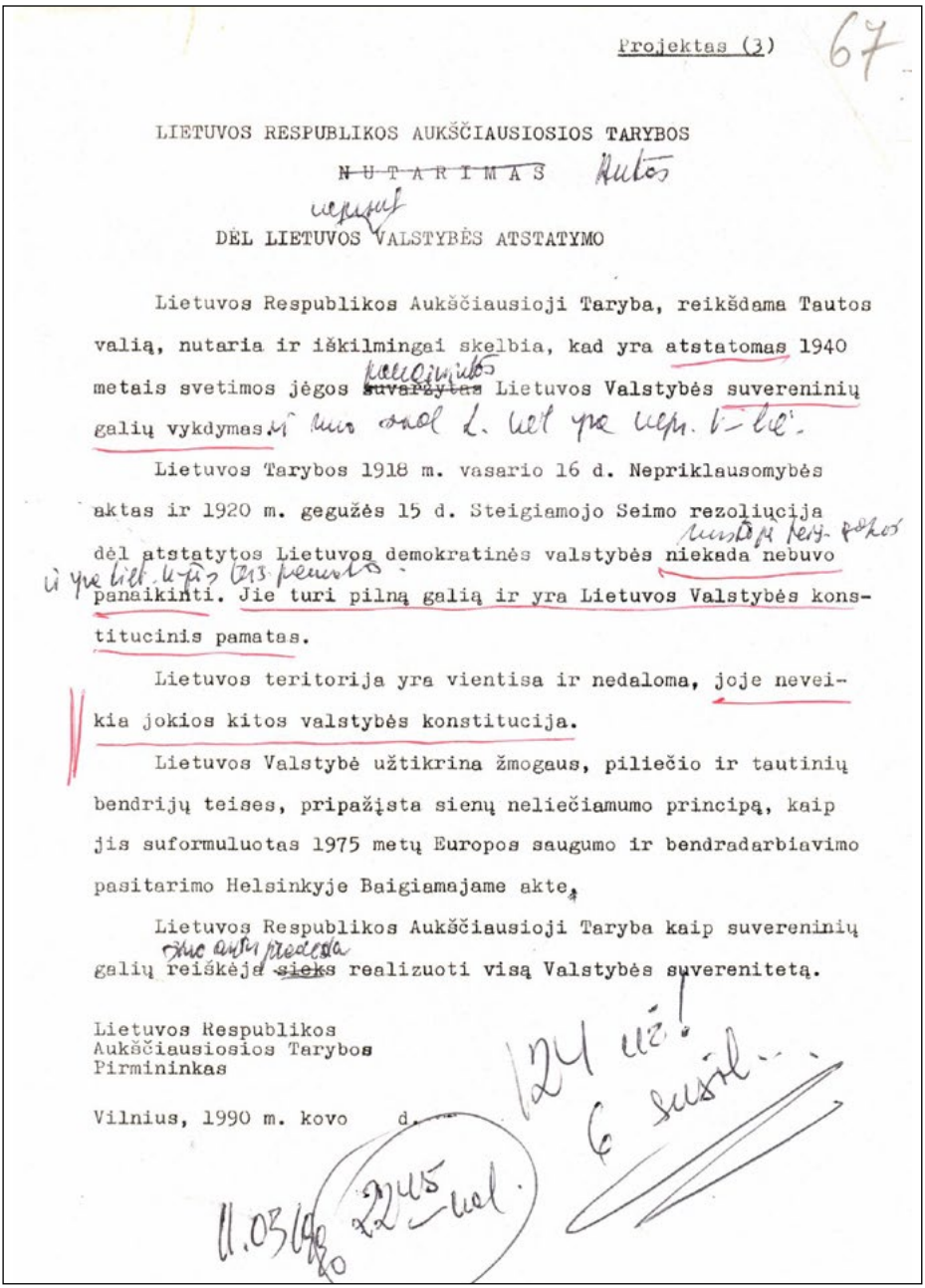
LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

Pastaba. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje sudarytos redakcinės komisijos projektas, kuris buvo išspausdintas komisijai baigus darbą. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m kovo 11 d. posėdžiui projektas buvo pateiktas iš jo išbraukus žodžius „<...> Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką <...>“

Projektas (3) 67

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

~~N U T A R I M A S~~ Aktas

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos ~~suvaržytas~~ panaikintos Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų neliečiamumo principą, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja ~~siekis~~ realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

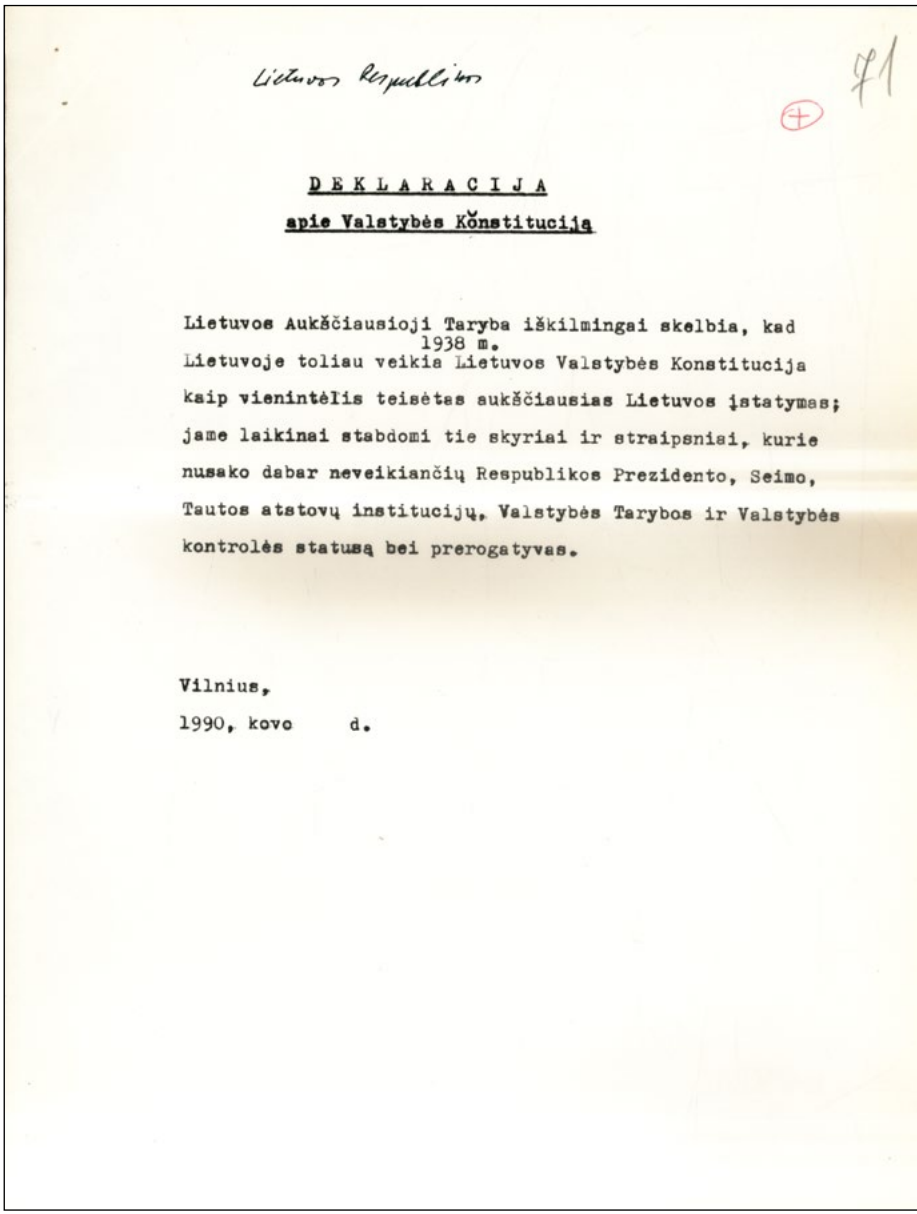
Vilnius, 1990 m. kovo d.

Akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ projektas su Kazimiero Motiekos įrašais, padarytais Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje, priimant šį Aktą. Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 32, ap. 1, b. 93, l. 67

Pastaba. Laikas nurodytas netiksliai, balsavimo rezultatai buvo paskelbti 22 val. 44 min.

7 PRIEDAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMO „DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO“ PROJEKTAI

Lietuvos Respublikos

71

DEKLARACIJA

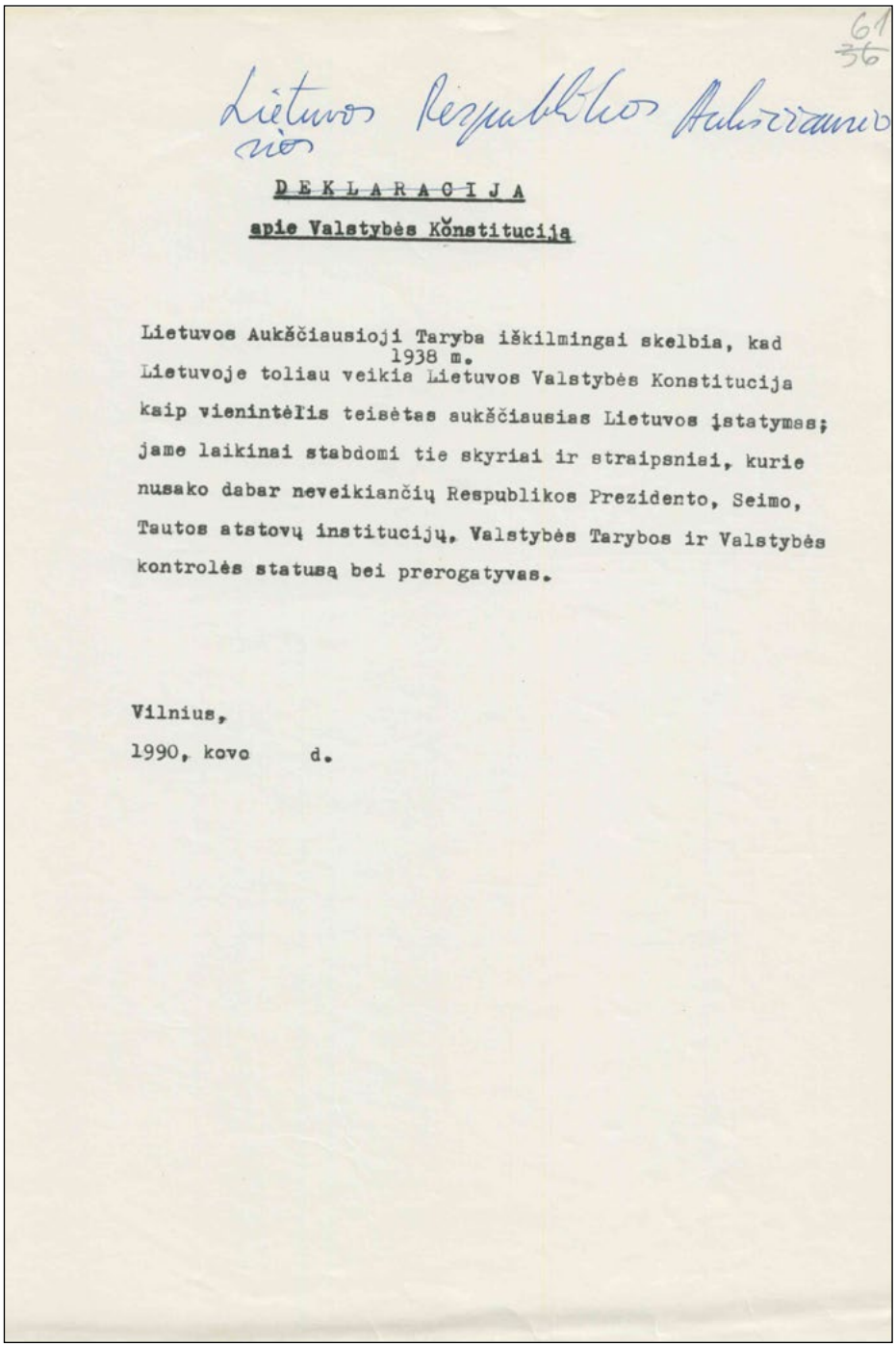
apie Valstybės Konstituciją

Lietuvos Aukščiausioji Taryba iškilmingai skelbia, kad 1938 m. Lietuvoje toliau veikia Lietuvos Valstybės Konstitucija kaip vienintėlis teisėtas aukščiausias Lietuvos įstatymas; jame laikinai stabdomi tie skyriai ir straipsniai, kurie nusako dabar neveikiančių Respublikos Prezidento, Seimo, Tautos atstovų institucijų, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą bei prerogatyvas.

Vilnius,

1990, kovo d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 71

61
36

Lietuvos Respublikos Aukščiausio

DEKLARACIJA

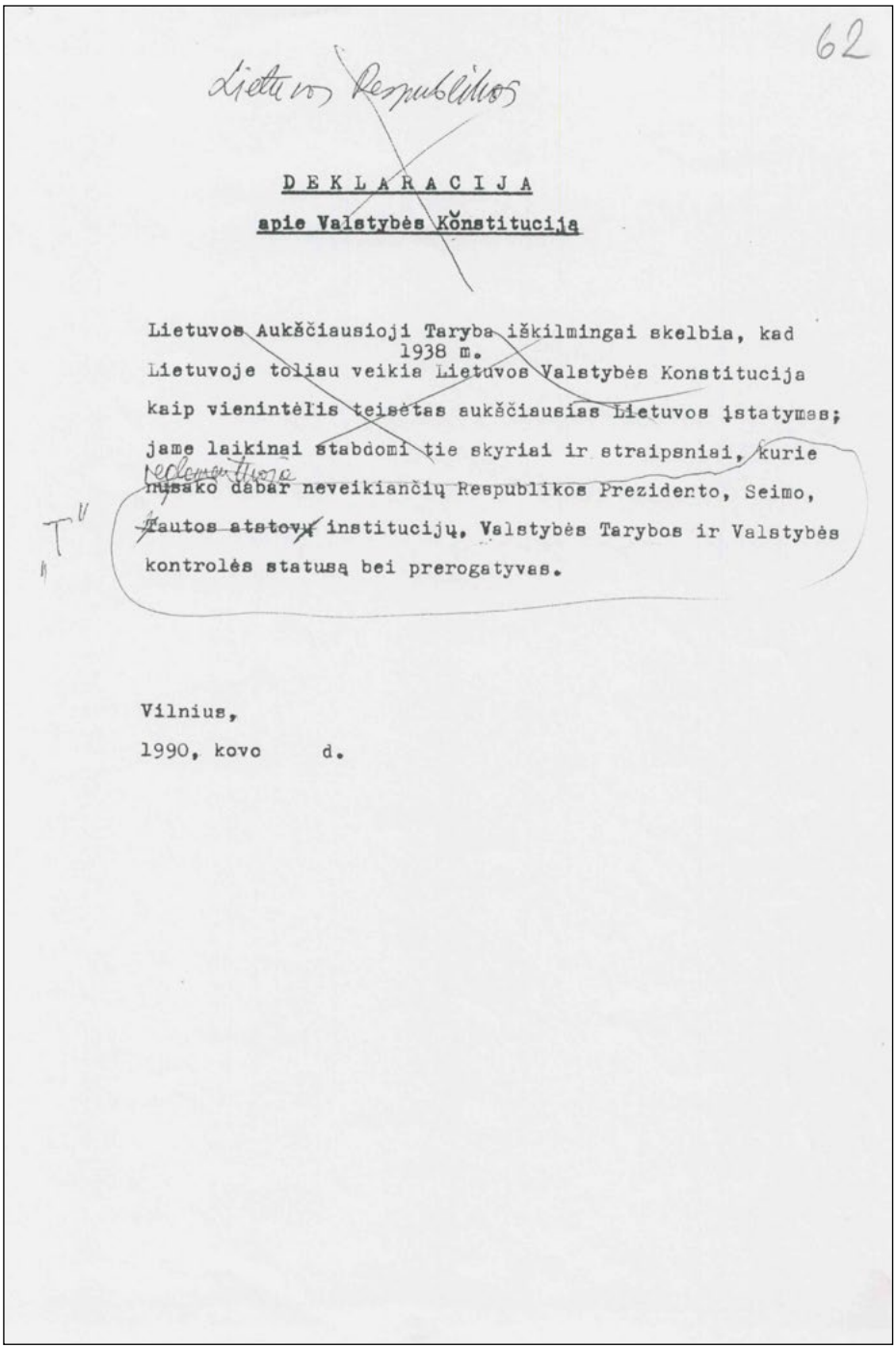
apie Valstybės Konstitucijos

Lietuvos Aukščiausioji Taryba iškilmingai skelbia, kad 1938 m. Lietuvoje toliau veikia Lietuvos Valstybės Konstitucija kaip vienintėlis teisėtas aukščiausias Lietuvos įstatymas; jame laikinai stabdomi tie skyriai ir straipsniai, kurie nusako dabar neveikiančių Respublikos Prezidento, Seimo, Tautos atstovų institucijų, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą bei prerogatyvas.

Vilnius,

1990, kovo d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 61

62

Lietuvos Respublikos

D E K L A R A C I J A

apie Valstybės Konstitucija

Lietuvos Aukščiausioji Taryba iškilmingai skelbia, kad 1938 m. Lietuvoje toliau veikia Lietuvos Valstybės Konstitucija kaip vienintėlis teisėtas aukščiausias Lietuvos įstatymas; jame laikinai stabdomi tie skyriai ir straipsniai, kurie nusako dabar neveikiančių Respublikos Prezidento, Seimo, ~~Tautos atstovų~~ institucijų, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą bei prerogatyvas.

Vilnius,

1990, kovo d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 62

Projektas

S.V. projektas
suredaguotas 1990.03.9.
priimtas šio
susirinkimo punkto
pabaigoje.

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS
KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos - TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, 1940 metais TSRS įvykdžius prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę agresiją ir ją aneksavus, (svetimai valstybei diktuojant tautos suverenines valios neišreiškusio Liaudies seimo veiklą,)

atskiras punktas

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a:

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Pareikšti, kad Lietuvos TSR teritorijoje nutraukiamas 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų galiojimas.

3. Atstatyti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojo atstatymas niekam nesukelio pareigos vykdyti fiziniams ir juridiniams asmenims turtines ir finansines prievoles, išplaukiančias iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

V. Sinkevičiaus projektas 1990.03.9. / pateiktas Ist. darb. grupei, priimtas

Projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos - TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, (tuometinės TSRS Sovietų TSR.) 1940 m ~~neteis TSRS~~ įvykdžius (agresiją) prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę agresiją ir ją sneksavus, ~~svetimai valstybei diktuojant tautos suverenines valios neišreiškusio~~ (Liaudies seimo veiklą),

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a:

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Pareikšti, kad Lietuvos TSR teritorijoje nutraukiamas 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų galiojimas.

3. Atstatyti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimą, ~~tai~~ sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojo atstatymas niekam nesukelia pareigos vykdyti fiziniams ir juridiniams asmenims turtines ir finansines prievoles, išplaukiančias iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

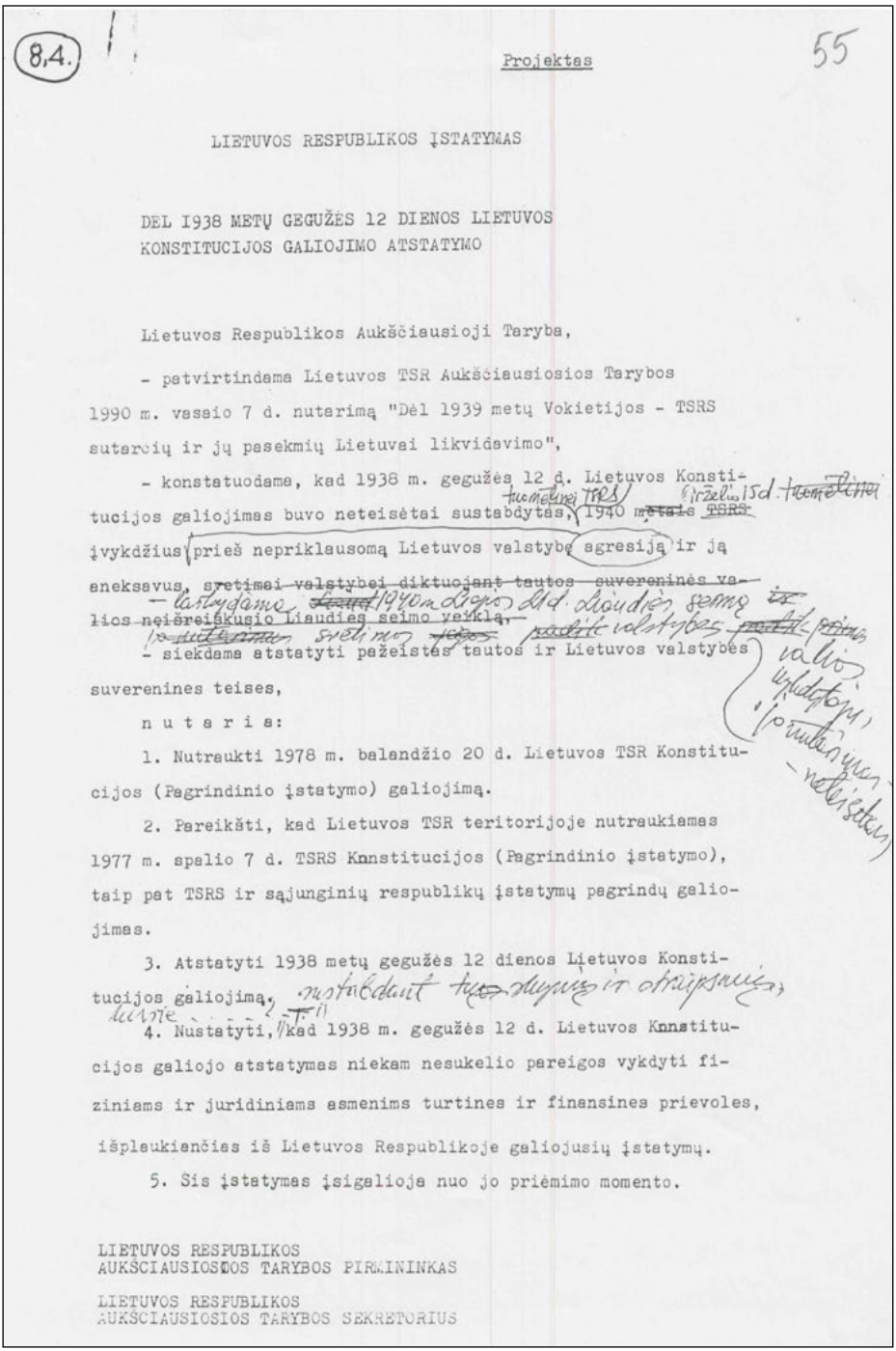
Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statuses, galiojimą

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

8.4.

Projektas

55

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos - TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, 1940 metais TSRS įvykdžius prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę agresiją ir ją aneksavus, svetimai valstybei diktuojant tautos suverenines valias neišreiškusio Liaudies seimo veikla,

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a:

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Pareikšti, kad Lietuvos TSR teritorijoje nutraukiamas 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų galiojimas.

3. Atstatyti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

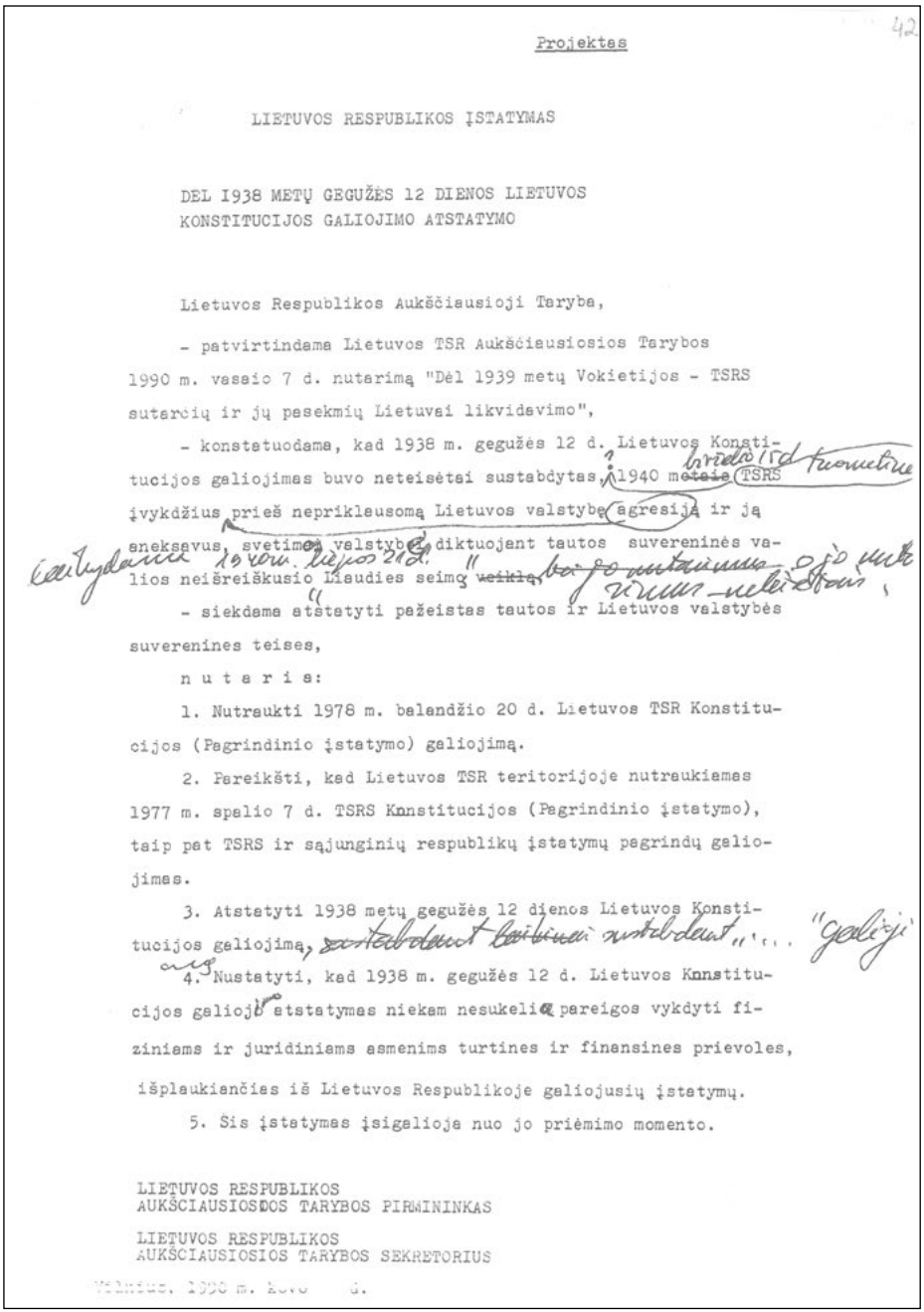
4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojo atstatymas niekam nesukelio pareigos vykdyti finiams ir juridiniams asmenims turtines ir finansines prievoles, išplaukiančias iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 55

42

Projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

– patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos - TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

– konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, ~~1940 metais~~ TSRS įvykdžius prieš neprikleusomą Lietuvos valstybę agresiją ir ją sąmoksavus, svetimoms valstybėms diktuojant tautos suverenines valios neišreiškusio Liaudies seimo ~~veikla~~,

– siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a:

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Pareikšti, kad Lietuvos TSR teritorijoje nutraukiamas 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų galiojimas.

3. Atstatyti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimą, ~~sustabdant laikinai sustabdant~~.

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas niekam nesukelia pareigos vykdyti fiziniems ir juridiniams asmenims turtines ir finansines prievoles, išplaukiančias iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 42

Pastaba. Teksto pataisos rašalu įrašytos ne Česlovo Vytauto Stankevičiaus ranka.

~~55~~ 57

Projektas 4

LIETUVOS RESPUBLIKOS

Į S T A T Y M A S

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos - TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, ~~tuometinei TSRS~~ TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,

- laikydama 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus - neteisėtais,

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

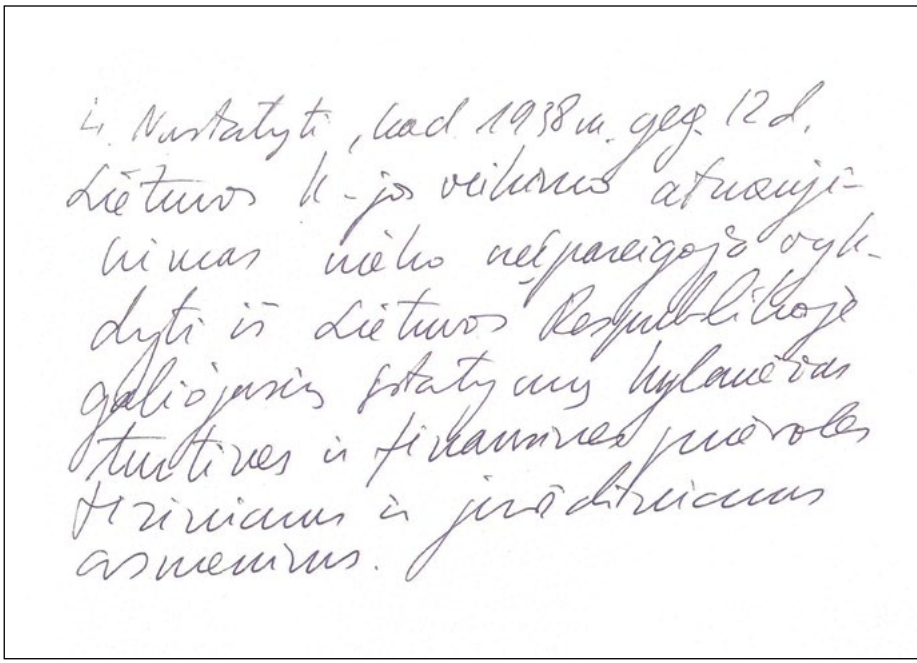
n u t a r i a:

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Pareikšti, ~~kad~~ Lietuvos ~~TSR~~ teritorijoje ~~nutraukiamas~~ Nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindu ~~galiojimas~~. Galiojimą

3. Atstatyti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos ~~galiojimą~~ galiojimą Lietuvos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 57

4. Nustatyti, kad 1938 m. geg. 12 d.
Lietuvos k-jos veiksmus atnaujinimas niekuo neįpareigoja organizuoti iš Lietuvos Respublikos galiojančių statymų bylomis tvarkomas fizinius ir juridinius asmenis.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 57

Pastaba. Prieš tai esančiame puslapyje pateikto projekto tęsinys (papildomai įrašytas šis 4 straipsnis).

58

Projektas (4)

LIETUVOS RESPUBLIKOS

Į S T A T Y M A S

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS ~~GALIOJIMO~~ ~~VEIKIMO~~ ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos - TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, ~~tuometinės~~ TSRS 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus, Sąjungai

- laikydama 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus - neteisėtais,

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a:

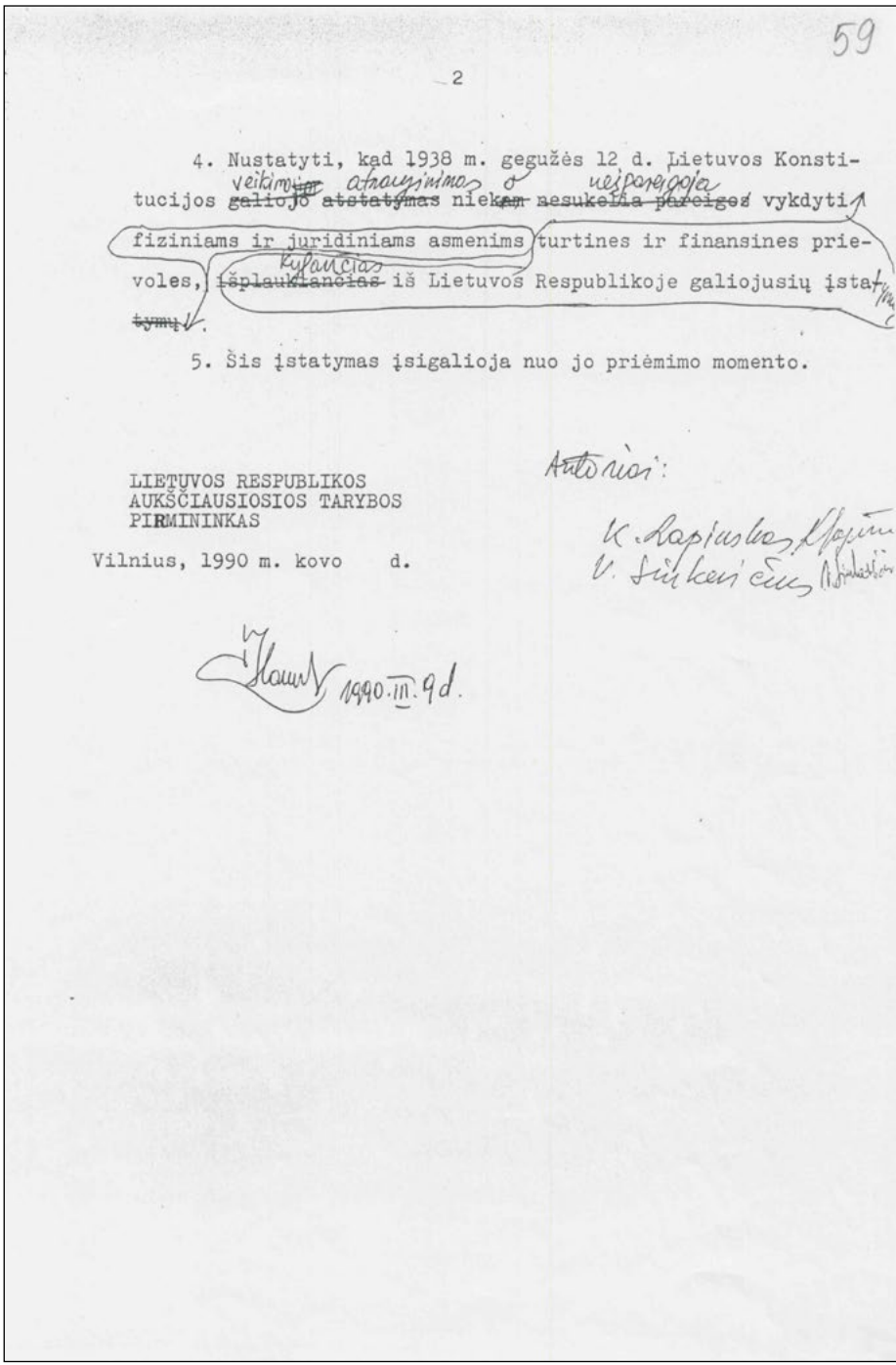
1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. ~~Pareikšti, kad~~ Lietuvos ~~TSR~~ teritorijoje nutraukiamas Respublikos 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindu galiojimas. taikymas

Atnaujinti visoje Respublikos

3. ~~Atstatyti~~ 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos ~~galiojimą~~ veikimą Lietuvos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės ~~kontrolės~~ statusą, ~~galiojimą~~. ~~veikimą~~

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 58

59

2

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos ~~galiojo atstatymas~~ veikimo atnaujinimo ~~niekam~~ ~~nesukelia pareigos~~ neprasideda vykdyti fiziniams ir juridiniams asmenims turtines ir finansines prievoles, ~~išplaukiančias~~ kylančias iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų.

5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Autoriai:
K. Lapinskas, K. Lapinskas
V. Sinkevičius, V. Sinkevičius

1990.III.9d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 59

Projektas (4)

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos-TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,

- laikydama 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus - neteisėtais,

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a :

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat "TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų" taikymą Lietuvos Respublikos teritorijoje.

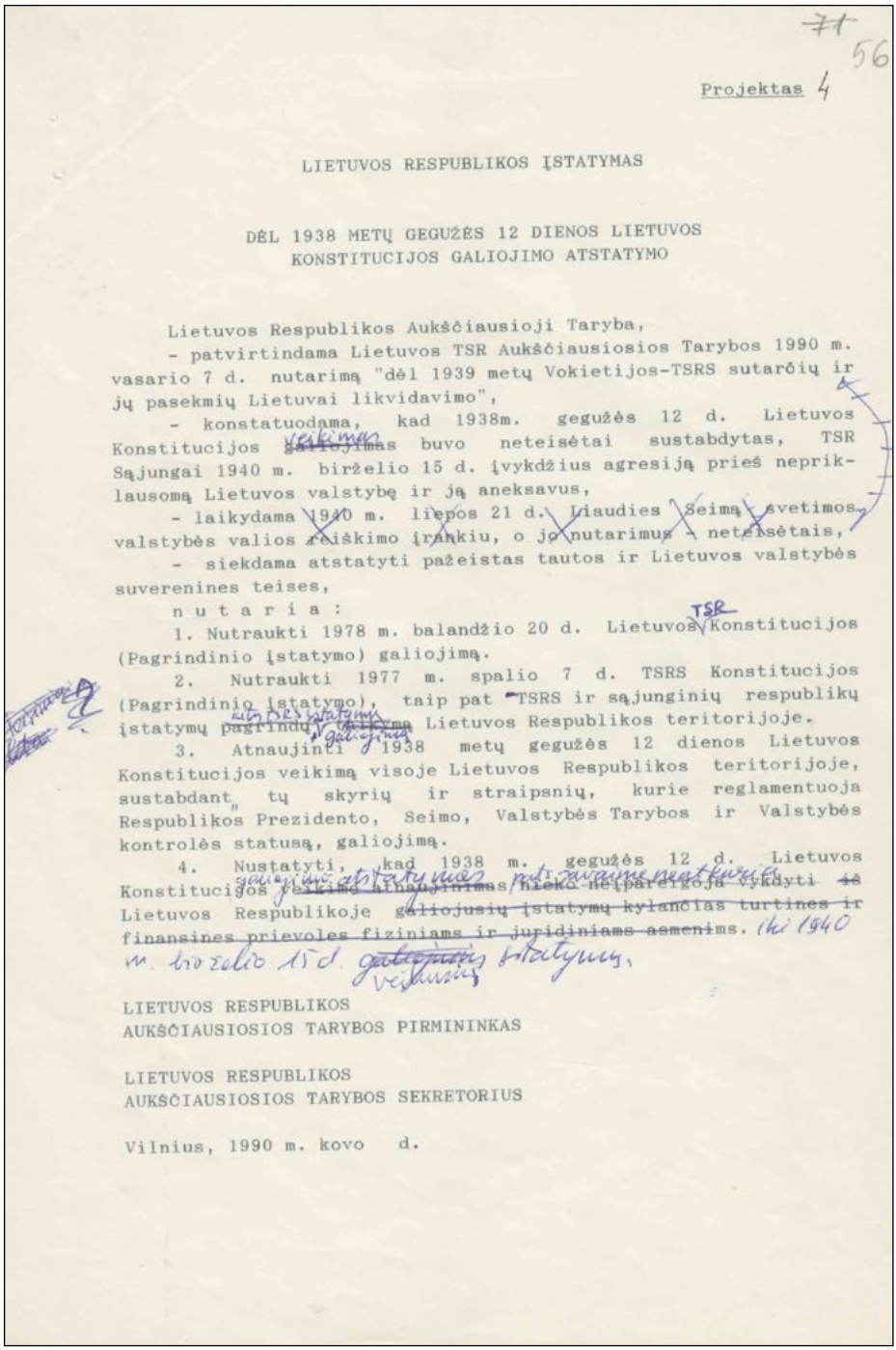
3. Atnaujinti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą.

4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimo atnaujinimas nieko neįpareigoja vykdyti iš Lietuvos Respublikoje galiojusių įstatymų kylančias turtines ir finansines prievoles fiziniams ir juridiniams asmenims.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projektas, kuris buvo pateiktas 1990 m. kovo 10 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui.
Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

71
56

Projektas 4

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS
KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

- patvirtindama Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "dėl 1939 metų Vokietijos-TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",

- konstatuodama, kad 1938m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos ~~galiojimas~~ veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš neprikl ausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,

- laikydama 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimą svetimos valstybės valios reiškimo įrankiu, o jo nutarimus - neteisėtais,

- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a :

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.

2. Nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindu ~~galiojimą~~ veikimą Lietuvos Respublikos teritorijoje.

3. Atnaujinti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą.

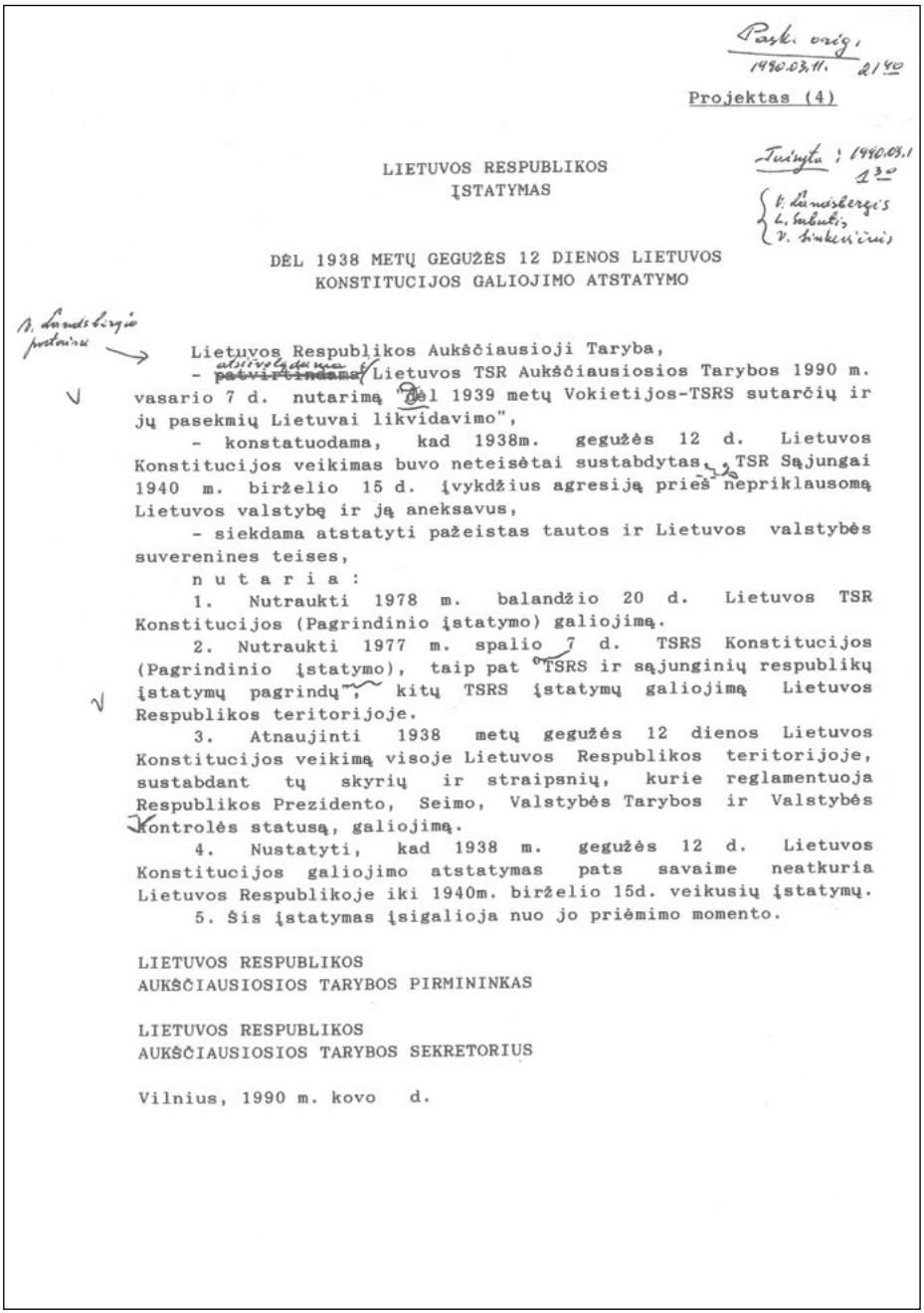
4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos ~~galiojimo~~ veikimo atnaujinimas ~~nieko neįpareigoja vykdyti~~ ~~iš~~ Lietuvos Respublikoje ~~galiojusių~~ įstatymų kylančias turtines ir ~~finansines prievoles fiziniams ir juridiniams asmenims~~. iki 1940 m. birželio 15 d. galiojusių įstatymų.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Vytenio Povilo Andriukaičio fondas, f. 58, ap. 1, b. 292, l. 56

Projektas (4)

LIETUVOS RESPUBLIKOS
ĮSTATYMAS

DĖL 1938 METŲ GEGUŽĖS 12 DIENOS LIETUVOS
KONSTITUCIJOS GALIOJIMO ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,
- ~~patvirtindama~~ atsižvelgdama į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą "Dėl 1939 metų Vokietijos-TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo",
- konstatuodama, kad 1938m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus,
- siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenines teises,

n u t a r i a :

1. Nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą.
2. Nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje.
3. Atnaujinti 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą.
4. Nustatyti, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940m. birželio 15d. veikusių įstatymų.
5. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

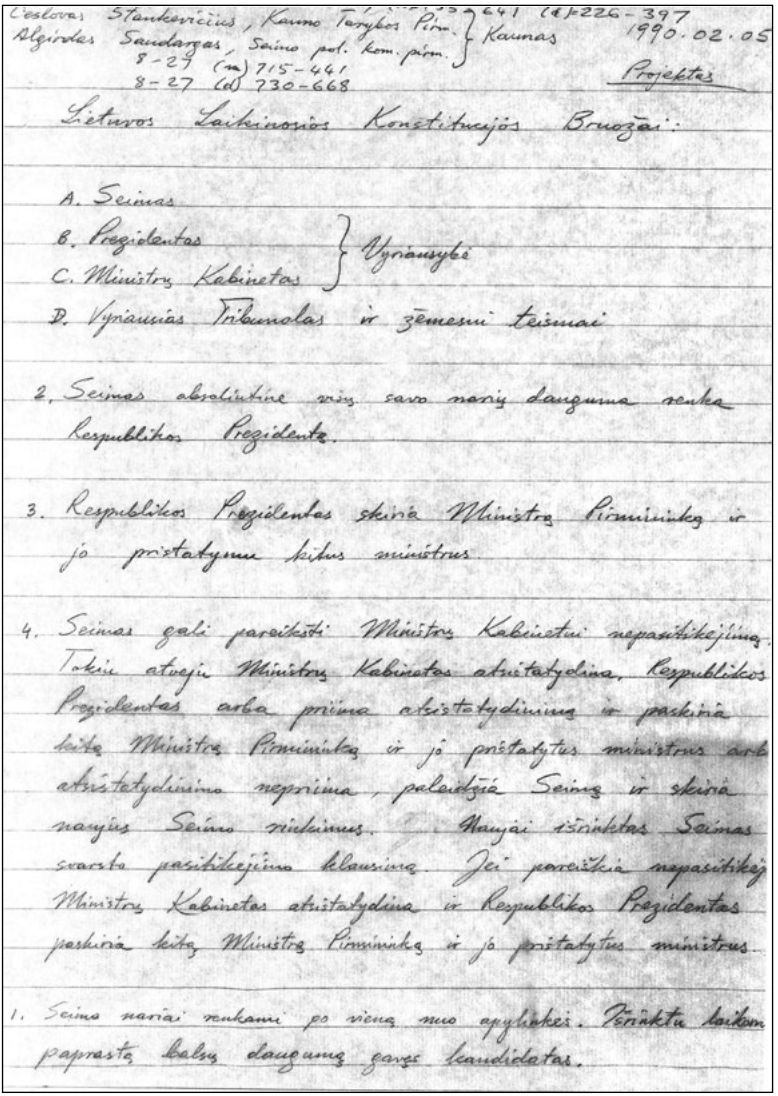
Vilnius, 1990 m. kovo d.

1990 m. kovo 11 d. priimto įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ pataisa, kurią padarė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis prieš jį pasirašydamas. Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

8 PRIEDAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMO „DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO“ PROJEKTAI

Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininko pavaduotojo Algimanto Petro Gurecko pasiūlymai

Česlovas Stankevičius, Kauno Tarybos Pirm. } 641 (8+226-397
Algirdas Saudargas, Seimo pal. kom. pirm. } Kaunas 1990.02.05
8-29 (n) 715-441
8-27 (d) 730-668

Projektas

Lietuvos Laikinosios Konstitucijos Broţai:

A. Seimas
B. Prezidentas
C. Ministrų Kabinetas } Vykdomoji
D. Vyriausias Tribunolas ir žemesni teismai

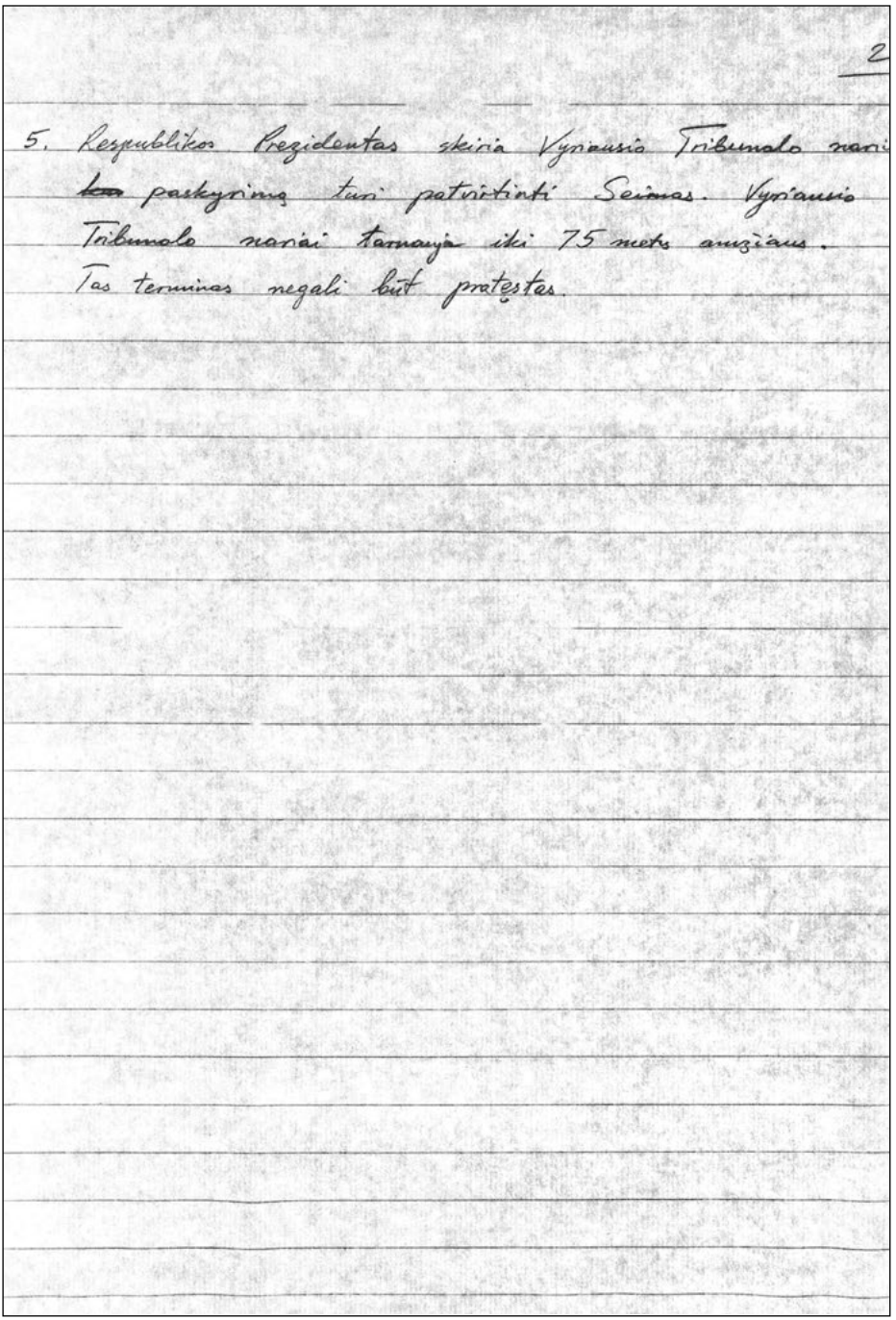
2. Seimas absoliutine visų savo narių dauguma renka Respublikos Prezidentą.

3. Respublikos Prezidentas skiria Ministrų Pirmininką ir jo pristatytus kitus ministrus.

4. Seimas gali pareikšti Ministrų Kabinetui nepasitikėjimą. Tokiu atveju Ministrų Kabinetas atsistatydina. Respublikos Prezidentas arba priima atsistatydinimą ir paskiria kitą Ministrų Pirmininką ir jo pristatytus ministrus arba atsistatydinimo nepriima, paleidţia Seimą ir skiria naujus Seimo rinkimus. Naujai išrinktas Seimas svarsto pasitikėjimo klausimą. Jei pareiškia nepasitikėjimą Ministrų Kabinetas atsistatydina ir Respublikos Prezidentas paskiria kitą Ministrų Pirmininką ir jo pristatytus ministrus.

1. Seimo nariai renkami po vieną nuo apylinkės. Išrinktu laikomas paprastą balsų daugumą gavęs kandidatas.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, p. 5

2

5. Respublikos Prezidentas skiria Vyriausio Tribunolo narį ~~ka~~ paskyrimą turi patvirtinti Seimas. Vyriausio Tribunolo nariai tarnauja iki 75 metų amžiaus. Tas terminas negali būt pratęstas.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, p. 6

72

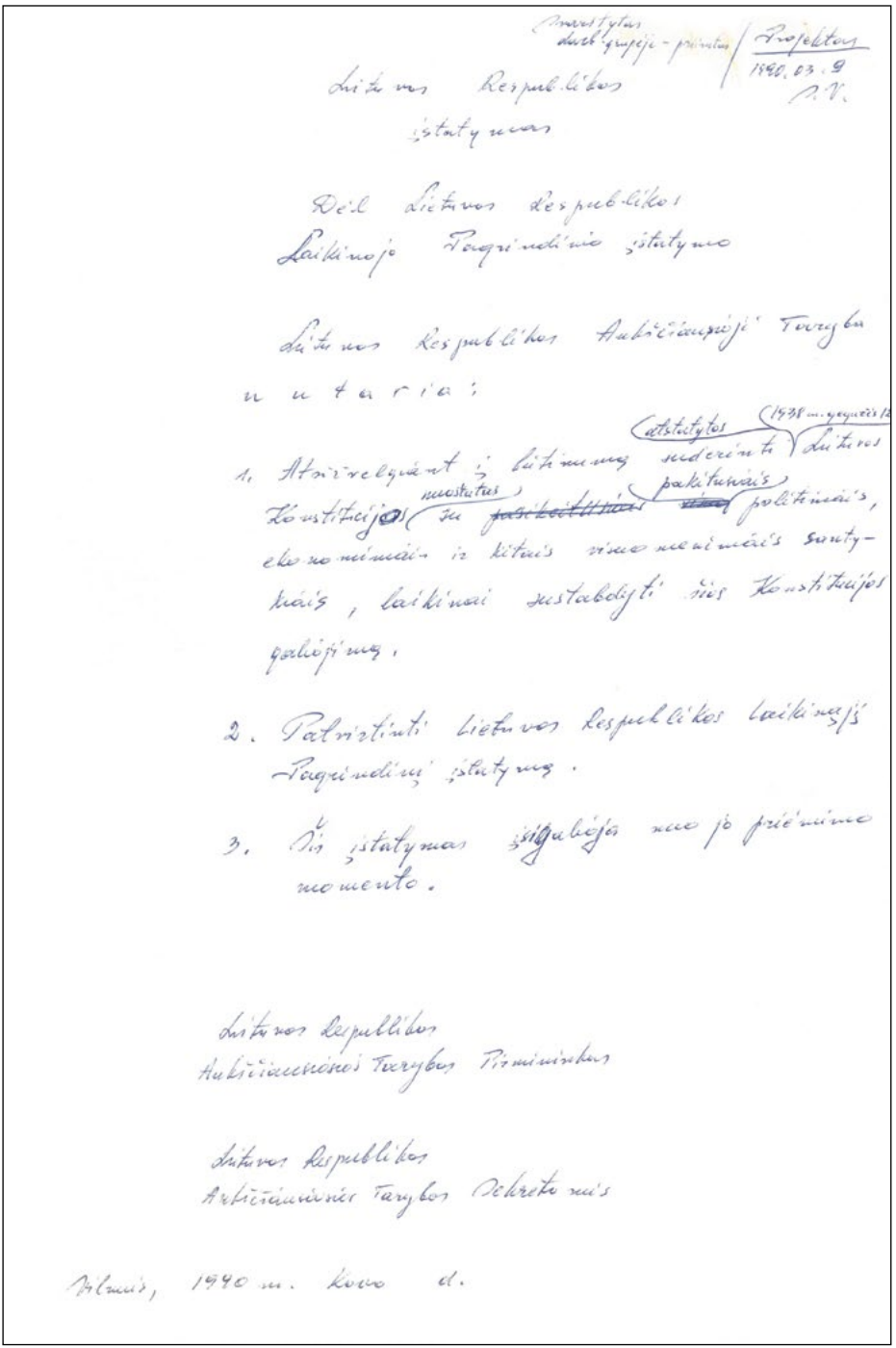
I S T A T Y M A S

dėl teisinių Valstybės gyvenimo pagrindų

Kadangi 1938 m. Lietuvos Konstituciją būtina pritaikyti prie pakitusių dabarties gyvenimo sąlygų, jos veikimas Lietuvos teritorijoje laikinai stabdomas. Pereinamajam laikotarpiui įvedamas Lietuvos Respublikos Laikinas pagrindinis įstatymas. /Jo tekstas pridedamas/.
Lietuvoje toliau veikia įstatymai, kurių turinys neprieštarauja Laikinam pagrindiniam įstatymui.

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 72

Projektas
1940.03.9
A.V.

Lietuvos Respublikos
įstatymas

Dėl Lietuvos Respublikos
Laikinojo Pagrindinio įstatymo

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba
n u t a r i a :

1. Atsižvelgiant į liaudies (atstatytos 1938 m. gegužės 12 d.) Lietuvos
Konstitucijos (su nuostatus) pakeitimais ir papildymais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, laikinai sustabdyti šios Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos laikinąjį Pagrindinį įstatymą.

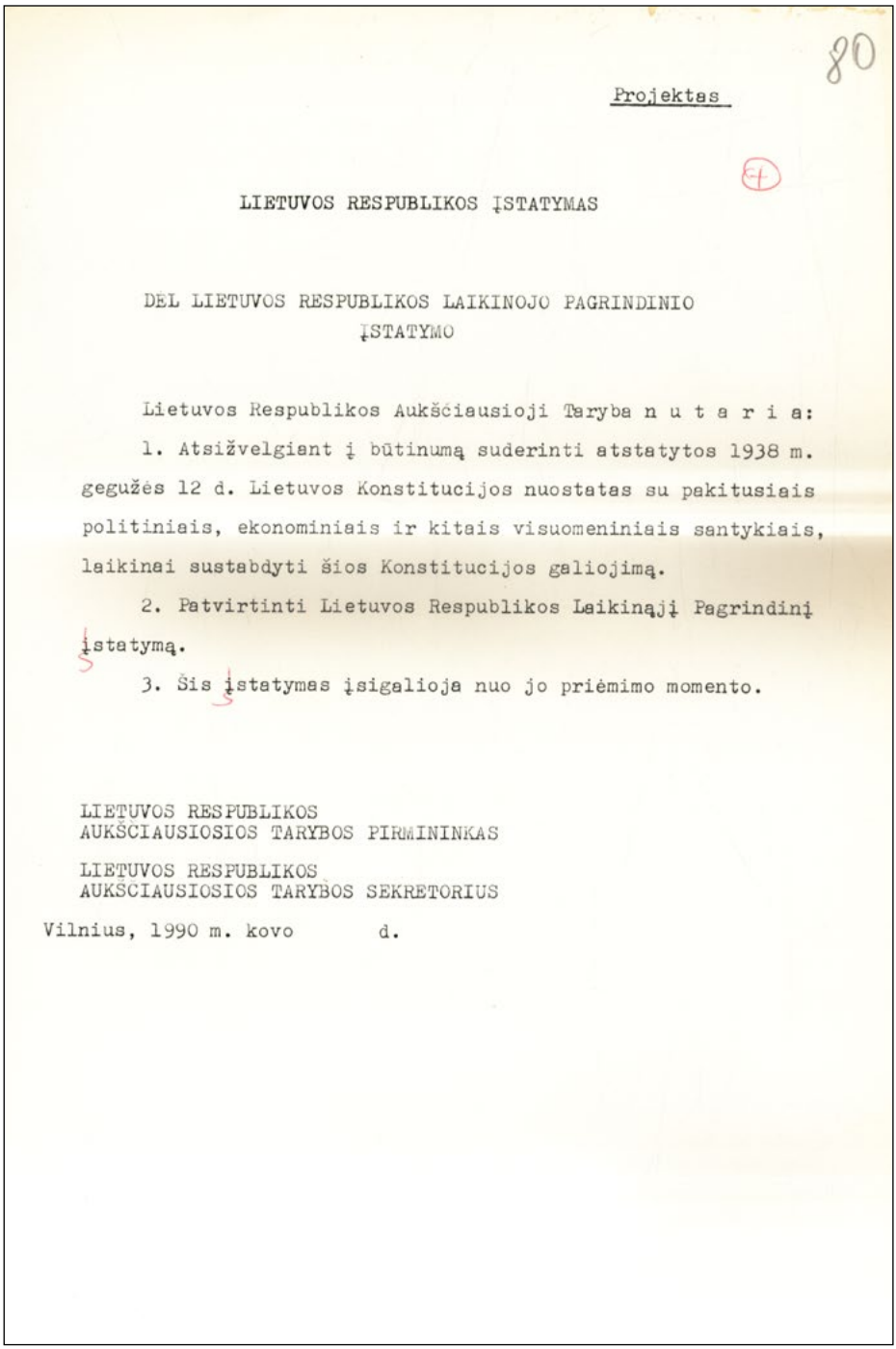
3. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos Sekretorius

Vilnius, 1940 m. kovo d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

80

Projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Atsižvelgiant į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, laikinai sustabdyti šios Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį įstatymą.

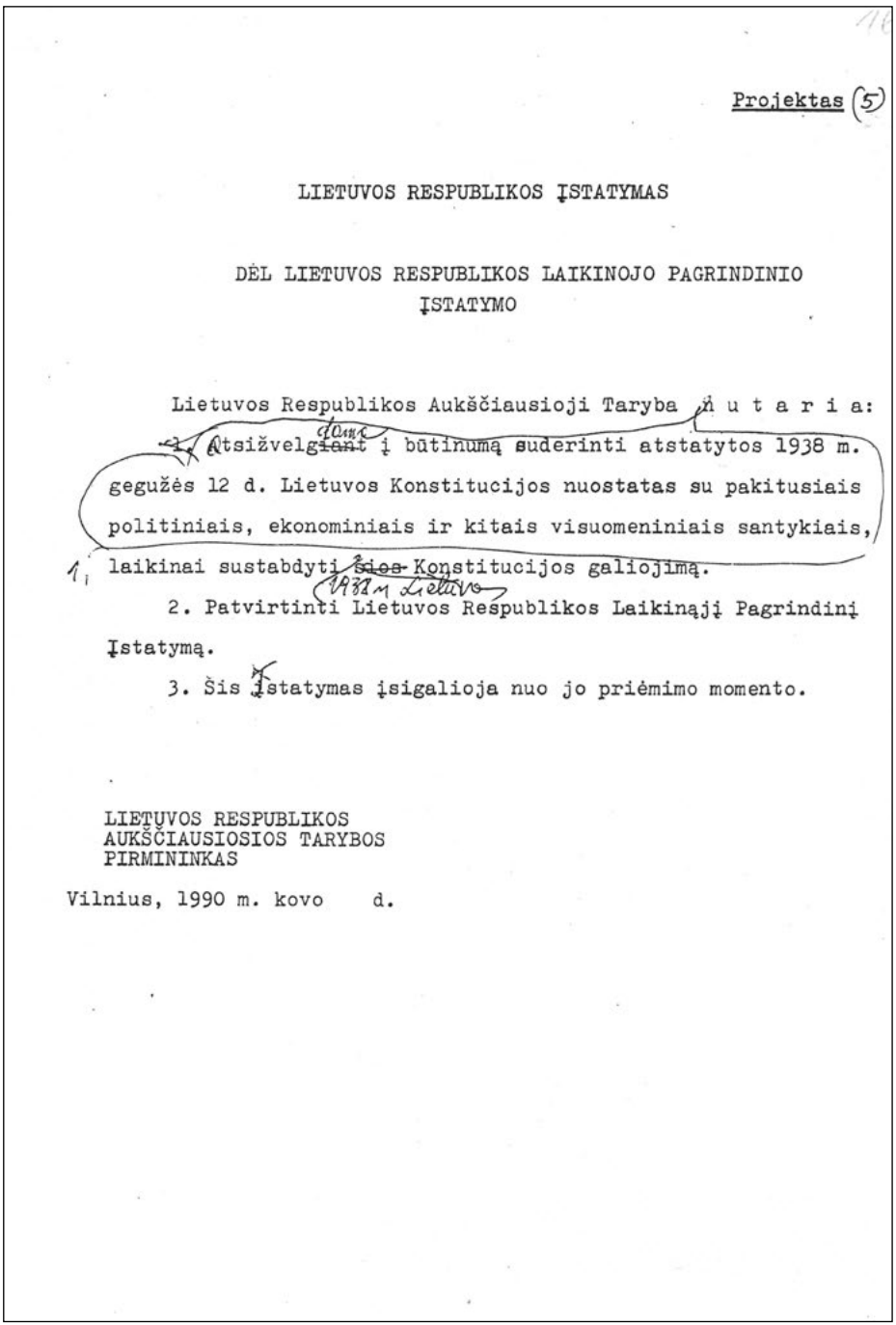
3. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas, f. 1801, ap. 1, b. 176, p. 80

Projektas (5)

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Atsižvelgiant į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, laikinai sustabdyti šios Konstitucijos galiojimą.

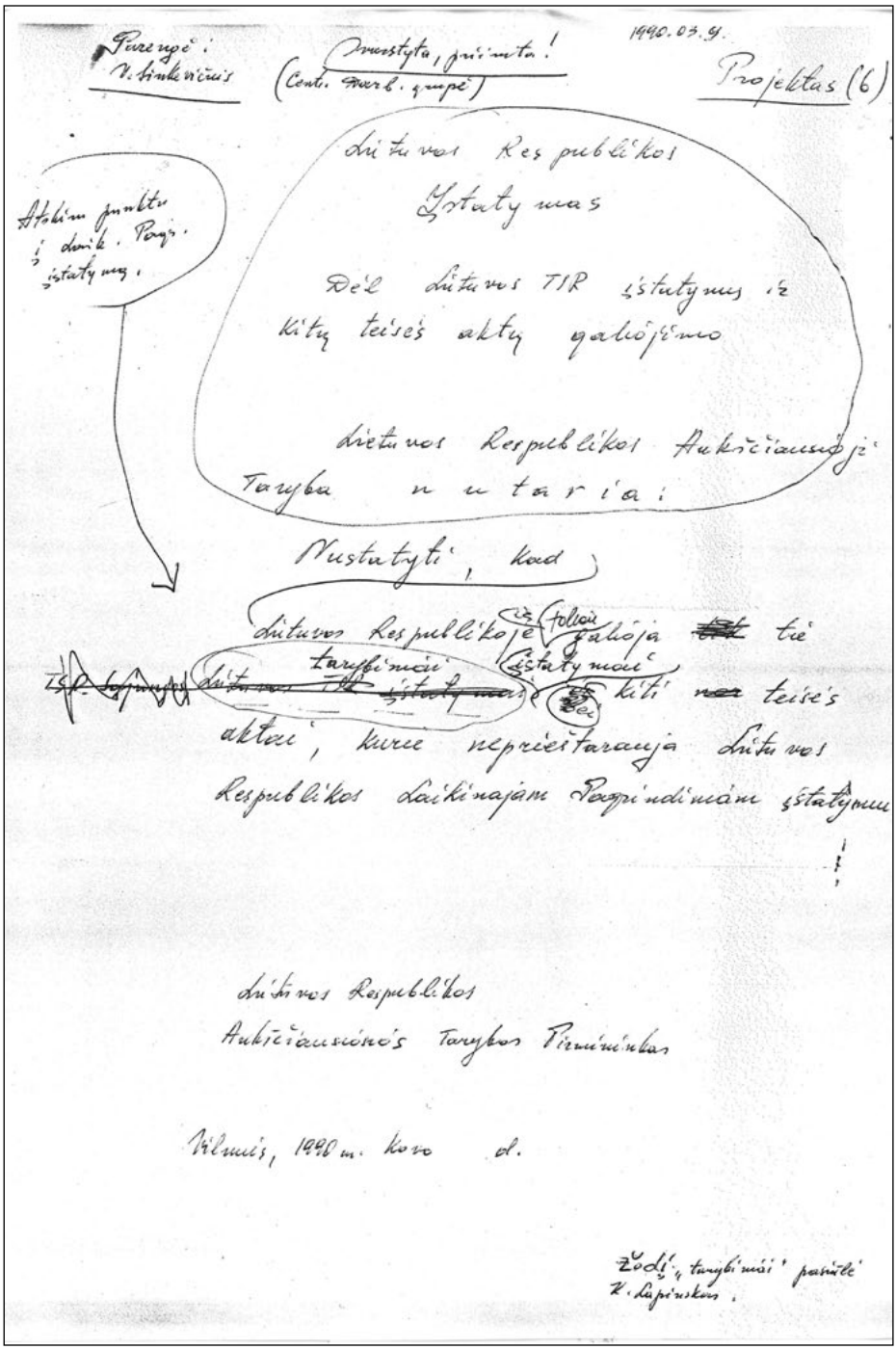
2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

3. Šis Įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 154, l. 16

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

72

Projektas 5

LIETUVOS RESPUBLIKOS

Į S T A T Y M A S

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO
PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, n u t a r i a:

1. Sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. ir vėliau ir Rezidiumui ir

3. Nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie tarybiniai įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

4. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

5 Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui kartu su šiuo sesijoje sudaryta Laikinojo Pagrindinio Įstatymo redakcine grupe kaupti ir sisteminti ~~šio~~ sesijos eigoje pateikiamus deputatų pasiūlymus ir ~~patikslinti~~ jų turinį pateikti Įstatymo projektą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmeninis fondas, ap. 1, b. 4, l. 43

Projektas (5)

LIETUVOS RESPUBLIKOS

Į S T A T Y M A S

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKINOJO
PAGRINDINIO ĮSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, n u t a r i a :

1. Sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą.

2. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

3. Nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie tarybiniai įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

4. Šis įstatymas įsigalioja nuo jo priėmimo momento.

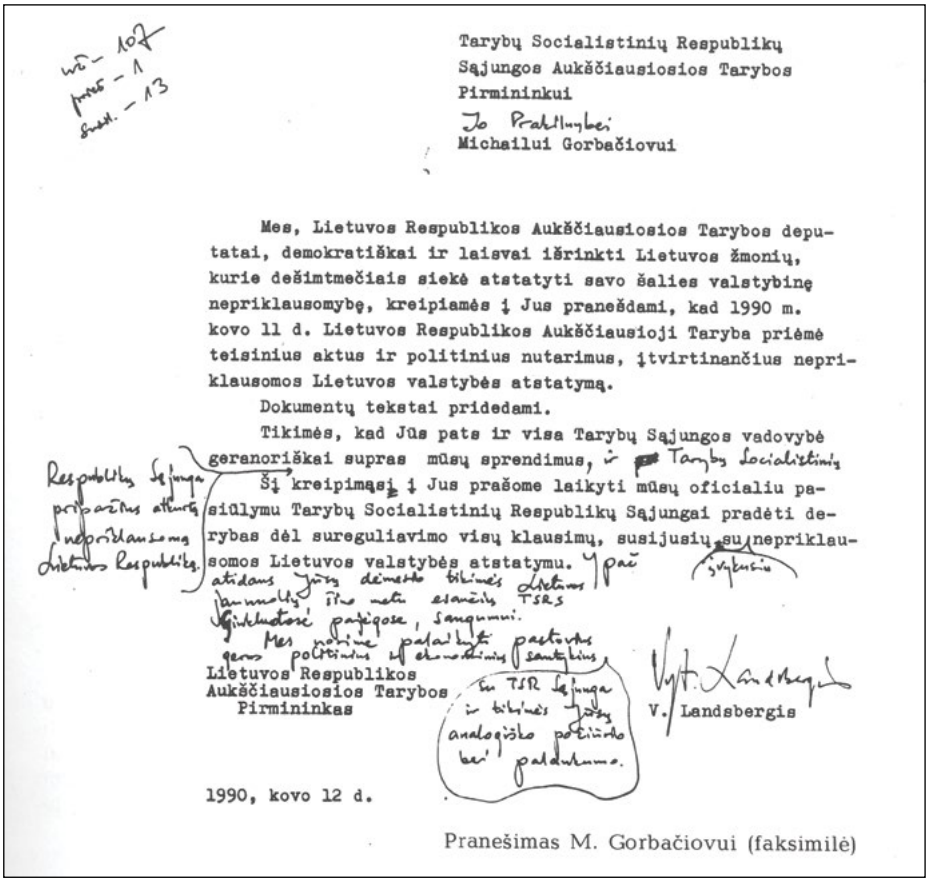
Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo d.

Projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdžiui.
Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

9 PRIEDAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS DEPUTATŲ 1990 M. KOVO 12 D. KREIPIMASIS Į SSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKĄ MICHAILĄ GORBAČIOVĄ

Tarybų Socialistinių Respublikų
Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkui
Jo Prakilnybei
Michailui Gorbačiovui

Mes, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, demokratiškai ir laisvai išrinkti Lietuvos žmonių, kurie dešimtmečiais siekė atstatyti savo šalies valstybinę nepriklausomybę, kreipiamės į Jus pranešdami, kad 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė teisinius aktus ir politinius nutarimus, įtvirtinančius nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą.

Dokumentų tekstai pridedami.

Tikimės, kad Jūs pats ir visa Tarybų Sąjungos vadovybė geranoriškai supras mūsų sprendimus, ir Tarybų Socialistinių

Šį kreipimąsi į Jus prašome laikyti mūsų oficialiu pasiūlymu Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai pradėti derybas dėl sureguliavimo visų klausimų, susijusių su nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymu.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

V. Landsbergis

1990, kovo 12 d.

Pranešimas M. Gorbačiovui (faksimilė)

Vytauto Landsbergio redaguotas kreipimosi į Michailą Gorbačiovą tekstas
(LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla.* Vilnius: Spindulys, 1992, p. 25)

TARYBŲ SOCIALISTINIŲ RESPUBLIKŲ SĄJUNGOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKUI

JO PRAKILNYBEI
Michailui GORBAČIOVUI

Mes, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, demokratiškai ir laisvai išrinkti Lietuvos žmonių, kurie dešimtmečiais siekė atstatyti savo šalies valstybinę nepriklausomybę, kreipiamės į Jus pranešdami, kad 1990 metų kovo 11 dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė teisinius aktus ir politinius nutarimus, įtvirtinančius nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą.

Dokumentų tekstai pridedami.

Tikimės, kad Jūs pats ir visa Tarybų Sąjungos vadovybė supratingai ir geranoriškai traktuos mūsų sprendimus, ir Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga pripažins atstatytą nepriklausomą Lietuvos Respubliką.

Šį kreipimąsi į Jus prašome laikyti mūsų oficialiu pasiūlymu Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai pradėti derybas dėl sureguliavimo visų klausimų, susijusių su įvykusiu nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymu. Ypač atidaus Jūsų dėmesio tikimės dėl Lietuvos jaunuolių, šiuo metu esančių TSRS ginkluotosiose pajėgose, saugumo.

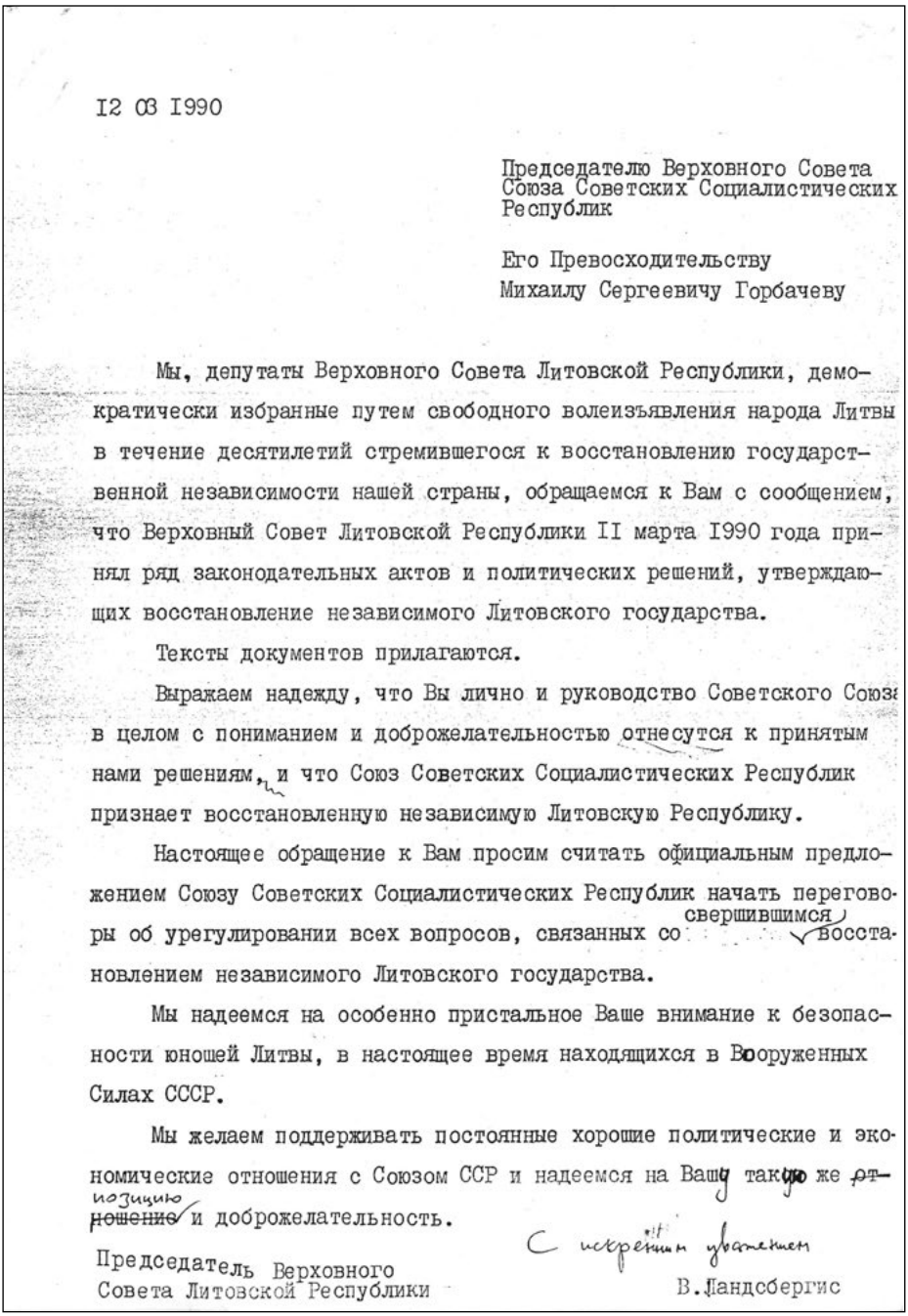
Mes norime palaikyti pastovius gerus politinius ir ekonominius santykius su TSR Sąjunga ir tikimės Jūsų analogiškos pozicijos ir palankumo.

Su didžia pagarba

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS V.LANDSBERGIS

Vilnius, 1990 m. kovo 12 d.

Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

12 03 1990

Председателю Верховного Совета
Союза Советских Социалистических
Республик

Его Превосходительству
Михаилу Сергеевичу Горбачеву

Мы, депутаты Верховного Совета Литовской Республики, демократически избранные путем свободного волеизъявления народа Литвы в течение десятилетий стремившегося к восстановлению государственной независимости нашей страны, обращаемся к Вам с сообщением, что Верховный Совет Литовской Республики 11 марта 1990 года принял ряд законодательных актов и политических решений, утверждающих восстановление независимого Литовского государства.

Тексты документов прилагаются.

Выражаем надежду, что Вы лично и руководство Советского Союза в целом с пониманием и доброжелательностью отнесутся к принятым нами решениям, и что Союз Советских Социалистических Республик признает восстановленную независимую Литовскую Республику.

Настоящее обращение к Вам просим считать официальным предложением Союзу Советских Социалистических Республик начать переговоры об урегулировании всех вопросов, связанных со свершившимся восстановлением независимого Литовского государства.

Мы надеемся на особенно пристальное Ваше внимание к безопасности юношей Литвы, в настоящее время находящихся в Вооруженных Силах СССР.

Мы желаем поддерживать постоянные хорошие политические и экономические отношения с Союзом ССР и надеемся на Вашу такую же ~~позицию~~ ~~решение~~ и доброжелательность.

С искренним уважением

Председатель Верховного
Совета Литовской Республики

В. Ландсбергис

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų 1990 m. kovo 12 d. kreipimosi į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Michailą Gorbačiovą vertimas į rusų kalbą. Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

12 03 1990

Председателю Верховного Совета
Союза Советских Социалистических Республик

Его Превосходительству
Михаилу Сергеевичу Горбачеву

Мы, депутаты Верховного Совета Литовской Республики, демократически избранные путем свободного волеизъявления народа Литвы, в течение десятилетилетий стремившегося к восстановлению государственной независимости нашей страны, обращаемся к Вам с сообщением, что Верховный Совет Литовкой Республики 11 марта 1990 года принял ряд законодательных актов и политических решений, утверждающих восстановление независимого Литовского государства.

Тексты документов прилагаются.

Выражаем надежду, что Вы лично и руководство Советского Союза в целом с пониманием и доброжелательностью отнесутся к принятым нами решениям и что Союз Советских Социалистических Республик признает восстановленную независимую Литовскую Республику.

Настоящее обращение к Вам просим считать официальным предложением Союзу Советских Социалистических Республик начать переговоры об урегулировании всех вопросов, связанных со свершившимся восстановлением независимого Литовского государства.

Мы надеемся на особенно пристальное Ваше внимание к безопасности юношей Литвы, в настоящее время находящихся в Вооруженных Силах СССР.

Мы желаем поддерживать постоянные хорошие политические и экономические отношения с Союзом ССР и надеемся на Вашу такую же позицию и доброжелательность.

С искренним уважением

Председатель Верховного Совета
Литовской Республики

В.Ландсбергис

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų 1990 m. kovo 12 d. kreipimosi į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Michailą Gorbačiovą vertimas į rusų kalbą. Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

10 PRIEDAS

STASIO LOZORAIČIO PASTABOS IR PATARIMAI RENGIANT NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO DOKUMENTŲ PROJEKTUS[1]

„Rinkimai ir nepriklausomybė

Lietuvos pasiuntinybė
Vašingtonas, D. C.

<...>

Ką tik įvykę rinkimai Lietuvoje yra labai svarbus mūsų tautos politinio ryžto rodiklis. Lietuvos žmonių dauguma išreiškė jų troškimą gyventi savo pačių visai nepriklausomoje valstybėje, valdomoje demokratiškų institucijų, taikiuose tykiuose su visais kaimynais.

Aukščiausioji Taryba yra darinys tos sistemos, į kurią mes buvome įjungti prievarta. Tad naujai išrinktieji deputatai turės spręsti sunkų uždavinį: jie turės reorganizuoti mūsų kraštą, perimti efektyvų jo valdymą ir suvienyti politines jėgas, kurios galėtų pradėti derybas su Maskva dėl visų Ribbentropo-Molotovo pakto pasekmių pašalinimo.

Mes taikiai žengiame į nepriklausomybę. Pasaulis stebi įvykių eigą Lietuvoje su didžiu susidomėjimu ir stiprėjančia parama. Vis dėlto mes galime tikėtis tarptautinio pripažinimo tik tuomet, kada mūsų krašto reikalai bus visapusiškai mūsų rankose. Tarptautinė bendruomenė nėra pasirengusi pripažinti neaiškios esybės, kuri neįstengia išreikšti savo politinės valios.

Po kelių dienų, kuomet galutiniai rinkimų rezultatai bus žinomi, absoliučiai kiekvienas turės jungtis į mūsų nepriklausomybės atstatymą. Mums suteikta nepaprasta istorinė proga – mes privalome ja pasinaudoti pačiu geriausiuoju būdu.

S. Lozoraičio archyve yra išlikęs angliškas šio pareiškimo tekstas, persiųstas trims JAV Valstybės departamento pareigūnams, nurodomiems kitame puslapy.

1990 m. kovo 2 d.

Maloniam dėmesiui:

p. James Swihart, direktorius, Rytų Europos ir Jugoslavijos reikalų skyrius,

p. James Hooper, direktoriaus pavaduotojas, Rytų Europos ir Jugoslavijos reikalų skyrius,

p. John Zerolis, Baltijos reikalų pareigūnas.

Vietos laiku 14.00 val.

[1] Ištraukos iš LANDSBERGIS, V. Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų. Vilnius: Vaga, 2002, p. 90–99.

V. LANDSBERGIS – S. LOZORAIČIUI

Ponui S. Lozoraičiui

Viename dokumente gali būti tokia formulė: Lietuviai primestų svetimų valstybės tvarkymo struktūrų panaudojimas nereiškia, jog pripažįstamas jas primetusios valstybės suverenitetas Lietuvai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos teisėtumas.

Jūsų nuomonė?

Vytautas Landsbergis

Teletaipo pranešimas. 1990 m. kovo 5 d.,
Pirmadienis 14.30 val.

S. LOZORAITIS – V. LANDSBERGIUI

<...>

Pasinaudoju bičiulių aparatais ir atsakau, kad numatyta formulė man atrodo gera. Ji patvirtina aiškius dalykus, tačiau yra naudinga.

Reiktų numatyti taipgi prisidėjimą prie Helsinkio Baigiamojo Akto principų, prie Vienos diplomatinės Konvencijos ir pažymėti, jog bus respektuojamos visos tarptautinės sutartys sudarytos iki 1940. VI. 15.

Be to, pažymėtina, kad pagal Helsinkio susitarimus bus respektuojamos sienos, taipgi priimamos mūsų krašto sienos; naudinga yra priminti, kad mūsų mažumos turės atitinkamas teises. Pasitariau su šeima, kuri man davė gerų patarimų. Ji, kaip visada, yra atsargiai palanki.

Pusbrolis Motiejus

Teletaipo pranešimas. 1990 m. kovo 5 d., pirmadienis, 17.08 val.

<...>

LAT [Lietuvos Aukščiausioji Taryba] iškilmingai skelbia, jog 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas buvo ir tebėra tuo aktu atkurtos Lietuvos Valstybės pagrindas. Taip šiandien atstatomas lietuvių tautos suverenių galių vykdymas ir Lietuvos valstybės – nepriklausomos demokratinės respublikos teisinis buvimas laisvųjų pasaulio šalių šeimoje. LAT sieks realizuoti visą Valstybės suverenitetą, kuris buvo prievarta sustabdytas 1940 metais.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija. Lietuvos valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos baigiamajame akte.

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Šiame 1990 m. kovo 6 dienos Deklaracijos projekte data kovo 11-oji įrašyta avansu. Juodraštis V. Landsbergio užrašų knygelėje. – Žr. faksimiles kn. Laisves byla, V., 1992, p. 12–13.

S. Lozoraitis. Pro-memoria

Liečia įvairių aktų projektus, gautus iš Vilniaus 1990 03 08

Labai trumpas laikas neleidžia įsigilinti į paruoštų dokumentų turinį ir iš jo išplaukiančias pasekmes. Vienaip ar kitaip, juos paskelbus, įvyks stiprus lūžis, revoliucinis aktas. Kitaip ir negali būti. Yra labai svarbu išeiti iš okupanto primestų struktūrų ir galimai greičiau jas pakeisti naujomis. Labai gerai, kad bus pasirūpinta bent trumpam atgaivinti 1938 m. Konstituciją ir tuo būdu pabrėžti, kad nėra kuriama nauja valstybė, o pašalinamos kliūtys vykdyti lietuvių tautos vardu, visoje valstybės teritorijoje, pilną suverenitetą – nepriklausomai nuo kitų valstybių tvarkyti savos valstybės reikalus.

Paruošti aktų projektai turėtų būti priimti su tam tikra logika. Man atrodo, kad sušauktoji „LTSR Aukščiausioji Taryba“ priėmusi projektą Nr. 1, turėtų tuojau pat pasidaryti Lietuvos Aukščiausioji Taryba. Tuo tikslu prie Deklaracijos (projektas Nr. 1) turėtų būti pridėtas sakinys: ...ir reikšti tautos suvereninę galią. Tuo tikslu susirinkę tautos atstovai pareiškia, kad vadinamoji „LTSR Aukščiausioji Taryba“ nuo 1990 m. kovo mėn. d. val. vadinsis Lietuvos Aukščiausioji Taryba.

Pasidariusi Lietuvos Aukščiausioji Taryba, ji galės padaryti Nutarimą dėl Lietuvos Valstybės Atstatymo. (projektas Nr. 3).

Šiame projekte siūlyčiau sekančius pakeitimus:

a) „...svetimos jėgos **suvaržytas** Lietuvos...“ Vietoje žodžio suvaržytas rašyti sutrukdytas.

b) paskutiniame skyriuje padaryti šitokį pakeitimą: ...TARYBA KAIP SUVERENINIŲ GALIŲ REIŠKĖJA SIEKS ĮGYVENDINTI PILNĄ SUVERENITETO GALIŲ VYKDYMĄ.

Priėmus Nutarimo projektą Nr. 3, reiktų eiti prie projekto Nr. 4 (Lietuvos Respublikos Įstatymas dėl 1938 m. Konstitucijos). Jame aš siūlyčiau išbraukti skyrių, kuriuo patvirtinamas „LTSR AT“ nutarimas dėl 1939 m. sutarčių, tokiu būdu išvengiama bet kokio pripažinimo „LTSR AT“ aktams ir nutraukiamas bet koks ryšys su sovietine institucija.

Toliau būtų einama prie įstatymo, liečiančio Lietuvos Respublikos pagrindinį įstatymą.

Ir pagaliau galima būtų priimti įstatymą dėl valstybės herbo, pavadinimo ir t. t., jei tas nėra jau išspręsta Lietuvos Respublikos Laikinajame Pagrindiniame įstatyme. Būtų tikslingiau šiuos klausimus įrašyti į Pagrindinį Įstatymą.

Atrodo, jog į pirmąjį Aukščiausiosios Tarybos posėdį turi atvykti Liaudies deputatai iš Maskvos. Jie tąja proga pareikštų esą Lietuvos delegatai deryboms su Maskva. Man atrodo, kad čia turėtų jau pasireikšti tautos suverenumą vykdanti Aukščiausioji Taryba. Jos uždavinys būtų suteikti Liaudies deputatams

atitinkamus įgaliojimus, juose išreiškiant reikiamus rezervus dėl jų dalyvavimo Sovietų Sąjungos institucijos darbuose. Nereikia užmiršti, kad praeityje buvo bandoma šitokį dalyvavimą interpretuoti kaip norą prisidėti prie Sovietų Sąjungos.

P. S. Projekte Nr. 4 (įstatymas dėl 1938 m. Konstitucijos...) p. 3 kalbama apie Respublikos Prezidento, Seimo ir t. t. funkcijas reglamentuojančių skyrių bei straipsnių galiojimo sustabdymą. Būtų gerai ryšium su tuo išvardinti atitinkamus 1938 m. Konstitucijos straipsnius, kad išvengus net ir mažiausio nesusipratimo.

Motiejus

1990 03 08

Vilniuje gauta 1990 m. kovo 10 d. po 7 val. vakaro.

S. Lozoraitis. Pro-memoria (V. Landsbergiui)

Man atrodo, kad šios, naujosios Aukščiausiosios Tarybos, sesijos tikslai yra du: galimai radikaliau atsiskirti nuo sovietų valdžios bei teisės struktūrų ir paskelbti, kad yra atstatomas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas.

Reikia tad atsikratyti LTSR konstitucijos, kurios pritaikymas naujoms sąlygoms būtų labai sudėtingas ir ilgas procesas. Jokia valstybė nėra kelių dienų bėgyje paruošusi ir priėmusi naują konstituciją. Todėl ir mums nebus lengva išdiskutuoti naują pagrindinio įstatymo projektą ir jį priimti. Ypač, kad konstitucija liečia absoliučiai visus gyvenimo aspektus. O po 50 metų sovietinės okupacijos, dėl lengvai suprantamų priežasčių, prie iki okupacijos veikusių įstatymų neįmanoma grįžti.

Reikia todėl šioje sesijoje greit priimti Laikiną Pagrindinį Įstatymą ir eventualiai nustatyti jo galiojimo ribą. Tokiu būdu visi žinos, kad kalbamas provizorinis įstatymas bus, sakykim, po pusės metų diskutuojamas, taisomas, perrašomas.

Palanki tarptautinė padėtis reikalauja, kad mes ja pasinaudotum ir paskelbtum Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymo atstatymą. Šitokiu būdu mes labai sustiprinsim mūsų valstybės nepriklausomybės bylą ir gausim jai reikiamos paramos.

Kai dėl Liaudies deputatų vykimo į Maskvą, tai, manau, jog šitokia kelionė nebūtų nei reikalinga, nei naudinga. Ypač, kai mano pusbroliai man dažnai pažymi, kad mūsų sostinė nėra Maskva. Reikėtų sudaryti delegaciją, kuri nuvyktų, jei tai atrodytų naudinga, į Maskvą ir praneštų Kremliaus vadovams, kad Lietuvos AT yra padariusi tam tikrus nutarimus ir kad ji tikisi galimai greičiau pradėti derybas su Maskva dėl Molotovo–Ribbentropo pakto pasekmių likvidavimo. Tam tikslui sudarytina kompetentingų asmenų grupė, kuri galėtų paruošti medžiagą deryboms ir studijuoti sovietų patiektus reikalavimus. Vienoks ar kitoks tolimesnis dalyvavimas Sovietų Sąjungos institucijose man atrodo nebenaudingas.

Motiejus

1990 03 11

P. S. Prie aukščiau išdėstytų minčių galima būtų pridėti ir šią: ypatingais atvejais, kada yra žinoma, jog parlamentas turi priimti didelės svarbos dokumentą, jau iš anksto tam pasiruošiama. Tokiu būdu išvengiant per ilgų diskusijų, kurios sumažina posėdžio iškilmingumą. Todėl ir šiuo atveju atstovai turėtų būt paprašyti atkreipti savo dėmesį į sesijos svarbą.

Deklaracija dėl suverenių galių vykdymo atstatymo turėtų būti padaryta su pačiu didžiausiu iškilmingumu.

Pro-memoria S. Lozoraitis paprastai siųsdavo Lietuvos Diplomatinės tarnybos pareigūnams. Išliko kaip laiškas V. Landsbergiui (ranka „Motiejaus“ slapyvardžiu pasirašytas egzempliorius), tačiau buvo skirtas ir platesniam politikų ratui.“

11 PRIEDAS

JACKO MATLOCKO, 1989–1991 M. JAV AMBASADORIAUS SOVIETŲ SĄJUNGOJE, UŽRAŠŲ FRAGMENTAI[1]

„Lietuva sumaišo kortas

<...> Netrukus po rinkimų gavome prašymą susitikti su Sąjūdžio vadovais kovo 7-ąją, tą dieną, kai jie ketino būti Maskvoje <...>

<...> Grupei vadovavo Vytautas Landsbergis, Sąjūdžio pirmininkas, kuris, kaip atrodė, Lietuvai paskelbus nepriklausomybę bus išrinktas šalies vadovu. Joje buvo keletas veidų, jau matytų rezidencijoje, – Romualdas Ozolas, Vaidotas Antanaitis ir Egidijus Bičkauskas.

Pasisveikinęs paaiškinau, kad susirgau gripu, dėl to su jais galėsiu pabūti tik trumpai, tačiau mielai kviečiu susitikimą pratęsti su ambasados darbuotojais po to, kai aš juos paliksiu. Po Ševardnadzės pageidavimo galėjau apsimesti sergąs, bet man to neprireikė: galvoje ūžė, į raustančius skruostus plūdo karštis, o balsas ėmė trūkinėti.

Perspėjęs, kad man teks netrukus jų atsiprašyti ir išeiti, pasakiau taikydamas KGB pasiklausymo įrenginiams, taip pat ir savo svečiams, jog visiems mums reikia būti itin atsargiems, kad šis susitikimas ir kiti į jį panašūs nebūtų neteisingai suprasti. Mes, amerikiečiai, neteiksime jiems patarimų, kokius svarbius sprendimus priimti ar kaip elgtis, ir niekas, ką mes kalbame, neturi būti suprasta kaip patarimai. Abiem mūsų šalims svarbu, kad neatrodytų, jog jie elgiasi Amerikos paliepimu. Pridūriau, jog politiniai įvykiai Tarybų Sąjungoje rutuliojasi labai sparčiais tempais, tad visi dalyviai turi elgtis itin atsargiai. Po to paklausiau, kas guli jiems ant širdies.

Landsbergis paaiškino, jog jie atėjo mus painformuoti, kad savaitgalį šaukiama Lietuvos Aukščiausioji Taryba ir ji tikriausiai paskelbs nepriklausomybę. Jie turėjo du klausimus: pirma, kaip į nepriklausomybės paskelbimą reaguotų Jungtinės Valstijos, ir antra, ar tarp Jungtinių Valstijų ir Tarybų Sąjungos yra koks nors susitarimas nacionaliniu klausimu.

Atsakiau taip pat, kaip buvau informavęs kelis praėjusią vasarą apsilankiusios grupės narius: nepriklausomybės paskelbimas automatiškai Jungtinių Valstijų nebūtų pripažintas. Paprastai Jungtinės Valstijos pripažįsta kokią nors vyriausybę tik tais atvejais, kai ji faktiškai kontroliuoja savo teritoriją. Vien tik nepriklausomybės deklaracija tokios kontrolės jai nesuteiktų, todėl jiems nereikia tikėtis pripažinimo.

[1] Ištrauka iš *Lietuva pasaulio galingųjų akiratyje 1988–1991*. Vilnius: Algimantas, 2005, p. 229–234.

O dėl antro klausimo patikinau, kad nacionaliniais klausimais JAV neturi visiškai jokio „susitarimo“ su TSRS. Paaiškinau, jog mes esame svarstę šias problemas, tačiau tik tokia prasme, kad vieni kitiems aiškindavome savo politiką. Mes nuolatos kartodavome TSRS valdžios institucijoms, jog atsisakome pripažinti Baltijos valstybes Tarybų Sąjungos dalimi, ir toji politika nepasikeitė.

Landsbergis pasakė, jog Lietuva didžiąją dalį naftos gauna iš Tarybų Sąjungos, todėl taptų pažeidžiama, jeigu jos tiekimas būtų nutrauktas. Ar Jungtinės Valstijos pagelbėtų Lietuvai, jeigu Maskva sustabdytų naftos tiekimą? Atsakiau, kad neįžvelgiu, kaip Jungtinės Valstijos galėtų padėti, nes Maskva kontroliuoja Lietuvos uostus ir oro erdvę.

Vienas iš svečių vėl iškėlė pripažinimo temą: kodėl Jungtinės Valstijos nebūtų nusiteikusios pripažinti laisvuose rinkimuose išrinktos vyriausybės tos šalies, kurią jie vis dar laiko juridiškai nepriklausoma. Aš vėl paaiškinau, jog kokios nors vyriausybės pripažinimas reiškia ir tai, kad ji kontroliuoja tą teritoriją, į kurią pretenduoja. Be to, pridūriau, lietuviams galėtų būti pavojinga, jeigu Jungtinės Valstijos nedelsdamos pripažintų nepriklausomybę. Argi mūsų pripažinimas neduotų progos tvirtos linijos šalininkams numalšinti juos jėga? Vos prieš keletą savaičių tarybinė kariuomenė iš valdžios pašalino Azerbaidžano nacionalinį frontą. Nors Azerbaidžane aplinkybės gerokai skyrėsi nuo Lietuvos, TSRS vyriausybė pademonstravo, kad, jeigu nuspręs, ji savo kontrolę respublikoje gali grąžinti jėga. Jeigu Lietuvoje būtų panaudota karinė jėga, už tai užmokėti tektų ne amerikiečiams.

Po pauzės vienas iš svečių – pamiršau, kuris – su manimi sutiko. Būtų geriausia, jeigu Jungtinės Valstijos atidėtų pripažinimą, nes tarybiniai kariškiai laikytų tai provokacija, o tai juos paskatintų imtis veiksmų. Landsbergis jam neprieštaravo.

Prieš atsisveikindamas paklausiau, kodėl nepriklausomybę paskelbti jie skuba kaip tik tą savaitgalį. Landsbergis atsakė, jog laiko veiksnys yra lemiamas, nes jie nori tai atlikti prieš Gorbačiovui įgyjant prezidentinio valdymo galias. Jie buvo įsitikinę, jog Gorbačiovas siekia šių papildomų galių, kad nuslopintų jų nepriklausomybės judėjimą.

Pasakiau negalįs kalbėti už Gorbačiovą, tačiau jie turėtų žinoti, kad oficialūs Tarybų Sąjungos asmenys mums išsakydavo kitokią versiją. Jie tvirtindavo, kad Gorbačiovas pasiryžęs nenaudoti jėgos, tačiau nepriklausomybės paskelbimą prieš tai, kai suvažiavimas pritars prezidentinei sistemai, jis laikytų provokaciniu veiksmu, kuris galėtų baigtis savivale. Aš pridūriau, jog mes negalime laiduoti už šį paaiškinimą, tačiau mums nebuvo žinomi jokie kiti faktai, kurie tam prieštarautų.

– Mes paprasčiausiai juo nepasitikime, – atrėmė Landsbergis. – Jis nori valdžios, kad galėtų mus sugniuždyti!

– Ar jūs norite pasakyti, jog jis dabar neturi galių, kad panaudotų jėgą prieš jus, jeigu taip nuspręstų? – pasiteiravau aš. Tyla.

– Nemanau, kad prezidentinės galios kaip nors palengvintų jam jėgos panaudojimą prieš jus, – pasakiau. Baigiau pasikartodamas, jog nemėginu ką nors patarti, tačiau jiems derėtų žinoti, kad aš situaciją suvokiu ne taip pat kaip jie.

Maždaug penkiolika minučių pasikalbėjęs su grupės nariais ir pajutęs, kad jaučiuosi vis blogiau, aš atsiprašiau ir, pasiūlęs jiems diskusiją pratęsti su mano kolegomis, nuėjau į savo kabinetą antrame aukšte. Prieš išgerdamas gydytojo atsiųstus vaistus, prabėgomis peržiūrėjau rytinius dienos įvykių pranešimus ir nusiunčiau juos į ambasadą, kad perduotų į Vašingtoną. <...>“

12 PRIEDAS

SĄJŪDŽIO DEPUTATŲ 1990 M. KOVO 9 D. PASITARIMAS DĖL NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO[1]

„Sąjūdžio deputatai aptaria valstybės atkūrimo tvarką

Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimas 1990 m. kovo 9 d.

Išaiškėjus, kad Sąjūdžio remti kandidatai sudarys naujojo parlamento daugumą, kuri gali garantuoti taikų nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, beveik be perstojo tartasi dėl bendros nuomonės apie valstybės atkūrimo tvarką. Čia skelbiama dalis kovo 9 dienos pasitarimo, kuriame pristatyti svarbiausių dokumentų projektai ir aptarta Lietuvos politinė situacija.

Pasitarimo stenograma nėra pilna. Kaip liudija rašomąja mašinėle iššifruotas tekstas, mažiau svarbios pokalbių vietos praleistos stenogramą trumpinant, dokumentų projektų išvis necituojant, tačiau šifruotojams labai rūpėjo kai kurių deputatų nuomonės, „ištraukiamos" netgi iš triukšmo, elgesio niuansai, kurie komentuojami akivaizdžiai pačių skubiai rengiamos stenogramos autorių. Ypatingai įdomūs yra pasisakymų pabraukimai, kurie čia spausdinamame tekste pateikiami kursyvu. Kas yra jų autorius? Bet kuriuo atveju šis paskubomis rengtas tekstas (pokalbis vyksta 9 dienos vėlų vakarą, o 10 dienos vakare jau pirmas valstybės atkūrimo veiksmas!) rodo, kad valdžios klausimas buvo svarbiausias dienotvarkės klausimas.

Veda *A. A. ABIŠALA*.

Pirmininkauja *A. SAKALAS*.

A. A. ABIŠALA: Nemūsiška televizija nori nufilmuoti. Gal mes galime taip nutarti, kad jie nufilmuotų bendrą vaizdą ir nešdintųsi. Mandagiai.

Dienotvarkei siūlomi pagrindiniai sesijos dokumentai, klubo įstatai, jums išdalintas rinkimo (AT pirmininko) įstatymo galutinis variantas, reglamento straipsnio pakeitimas dėl vardinio balsavimo. Čobotas turi trumpą pranešimą ir jiems reikia išeiti 18 valandą.

Stankevičius prašo, kad būtų leista dalyvauti Gintarui Pūkui, Kauno Sąjūdžio tarybos nariui, teisininkui, Kauno advokatų kolegija.

M. ČOBOTAS: Ponios ir ponai! Aš visą gyvenimą gerai miegojau. Kai tapau deputatu – negaliu užmigti. Mūsų platforma, mūsų politika, pažiūros jums žinomos, mes jų neslepiam, mes už laisvą Lietuvą, kad lietuviai su lenkais gerai sugyventų ir siektų vieno tikslo. Aš norėčiau sužinoti, ką galvoja ekonomistai. Ar mes nepateksim į ekonominę bedugnę? Kuras, metalas, jeigu mums viską nupjaus, ar mes neatsirasime bedugnėje? Mes negalim iš jūsų, ekonomistų, reikalauti, kad jūs užtikrintumėte, bet tai labai, labai sunki stambi problema. Kokie

[1] *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2012, Nr. 1 (1), p. 39–54.

keliai? Gal yra kokie nors rezerviniai /.../, kažką lėčiau padaryti, kažką aptarti, išreikalauti iš Sąjungos.

Ypatingai po Brazausko pasisakymo, dėl tų mūsų miestų – Druskininkų, Klaipėdos. Jeigu mes uosto neturėsime?

L. N. RASIMAVIČIUS: Niurnbergo proceso dokumentuose yra šešios eilutės, kurios sako, kad Klaipėdos atplėšimas nuo Lietuvos buvo nusikaltimas.

A. A. ABIŠALA: Pasiryžimo yra daugiau negu baimės, ir jeigu gerbiamas Čobotas šiandien lankosi lenkų sąjungos susirinkime, tai turėtų pacituoti vakarykštį Seimo kreipimąsi į Lietuvos žmones. Pas mus svečiuose yra gerbiamas Česlovas Juršėnas. Aš tikiuosi, jis pasakys, kad remia Sąjūdžio programą ir dėl to lankosi mūsų klube.

Č. V. STANKEVIČIUS: Noriu išsamiai informuoti, ką darbo grupė per šias dienas padarė ir gali pateikti kaip dokumentų projektus. Buvo daug diskusijų, studijų, perdirbimų.

Kai kas dar nepabaigta, šiandien dar reikės dirbti. Jūs darbo grupę sudarėte nepriklausomybės atkūrimo reikalu: Landsbergis, Saudargas, Andriukaitis, Lapinskas, Ozolas, Motieka, Katkus, Sinkevičius, padėjo Sabutis. 5 dokumentai, penktasis su priedu. (Skaito dokumentus).

Pirmojo dokumento tikslas apibrėžti mūsų pačių statusą, o taip pat mūsų santykį su ta struktūra, į kurią mes esam išrinkti ir kuri pati yra neteisėta.

(Č. V. Stankevičius toliau skaito dokumentus be komentarų. Baigia įstatymo projektu dėl laikinojo pagrindinio įstatymo).

Šitos Konstitucijos bent pirminio projekto šiandien jums negalime dar pateikti, nes jis yra labai prastame stovyje. Aš tiktai norėčiau pasakyti, kaip jisai daromas yra, ir supažindinti su pagrindiniais jo, na su jo turiniu ir kūrimo būdu.

Kaip pastebėjote iš prieš tai perskaitytų dokumentų, yra atkuriama Lietuvos Respublikos Konstitucija, tačiau jos nuostatos negali būti taikomos. Iš kitos pusės – daugelis dabar galiojančių įstatymų yra grindžiami Lietuvos TSR konstitucinėmis normomis. Ir trečia aplinkybė – tai laikas, kuris šitiems konstituciniams pakeitimams parengti yra labai trumpas, vertė mus pasirinkti tokį metodą, kurį aš prašyčiau suprasti ir pateisinti.

Geriausias variantas, mūsų nuomone, būt buvęs, jei šiam momente mes turėtume parengtą Laikinąją Lietuvos Konstituciją. Tačiau to projekto nėra, be to, kaip mes įsivaizdavome, šis projektas irgi šiuo metu negalėtų būti įvestas dėl nurodytų priežasčių. Todėl kaip metodą mes pasirinkome montažą ir būtinus pakeitimus tokio Konstitucinio įstatymo. Jį net nesiūlome vadinti Konstitucija...

A. SAKALAS: Vakarų Vokietijos televizija prašo 10 minučių.

K. ANTANAVIČIUS: O Lietuvos televizija jeigu prašys?

A. A. ABIŠALA: Prašom kalbėti, tik kiek galima, reiškia...

Č. V. STANKEVIČIUS: Vien dėl laiko stokos ir pasirinkto metodo, vien todėl, kad greičiau jūs gautumėte pirminį projektą, kuris toli gražu nebus artimas

tam, kurį gal galima priimti, todėl stengdamiesi dirbti maža grupe, tai yra pats racionaliausias laiko atžvilgiu darbas ir atsiprašydami teisininkų, kad nepasinaudojome jų pasiūlymais dalyvauti šitame darbe, būtent dėl šių priežasčių, mes dar mėginsime šitą darbą tiesiog padaryti pagal savo kompetenciją, kuri yra nepakankama.

Aš tik dabar pasakysiu štai ką.

Mes iš LTSR konstitucijos paimam tuos straipsnius, kurie būtinai turi pasilikti: tai yra visas rinkimų skyrius, visas deputatų skyrius, savivaldybių iš dalies skyrius, piliečių teisių kai kurie pakeitimai. Naudotasi tiek dabartiniu konstitucijos tekstu, tiek Sąjūdžio projektais, tiek darbinės grupės pernai darytais kai kurių straipsnių parengtais projektais. Įdedame kai kuriuos naujus straipsnius, kurie dabartinėje situacijoje nesikerta su LTSR konstitucijos normomis iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Labiau iš 1922 nei iš 1938-ųjų, nors čia kai kurie straipsniais yra identiški. Grynai išmetam skyrių, kuris reglamentuoja Vyriausybės veiklą, šitas skyrius visiškai netenka prasmės. Tam skyriui pagrindinės konstitucinės normos bus surašytos, liečiančios vyriausybės organizavimo ir darbo pagrindinius principus, ir baigsis nuoroda į jūsų rengiamą Vyriausybės įstatymą. Ekonomistai, finansų specialistai, biudžeto specialistai mums žadėjo parengti konstitucijos dalies, liečiančios biudžetą, straipsnius... Turėjom tiek kliūčių, kompiuterių nesuderinamumo. Pasiryžę dirbti. Prašom leisti dirbti šioje situacijoje, kaip pradėjome. Supažindinti su turiniu galėtume rytoj.

IŠ SALĖS: Aš norėčiau paprašyti, kad kokius naujus straipsnius pakomentuoti.

Č. V. STANKEVIČIUS: Gerai. Pasistengsiu, jeigu jūs pageidaujate, tačiau esu tiesiog blogai pasiruošęs. Sakysim, pirmas straipsnis: „Lietuvos Respublika yra suvereni valstybė, išreiškianti Lietuvos tautos bendrą valią bei interesus“. Ekonominė sistema – toks skyrius, kaip buvo.

K. D. PRUNSKIENĖ: Paskutinį kartą patikslintas, vasario 7 dieną.

Č. V. STANKEVIČIUS: Taip, su tais patikslinimais. Mes ėmėm iš brošiūros.

K. D. PRUNSKIENĖ: Reikia dar porą straipsnių papildyti.

Č. V. STANKEVIČIUS: Ten daug ko reikia... Štai dabar pagrindinės... sakysim šiuo metu mes dar patys šito teksto net tarp savęs nediskutavę. Taip yra tik sumontavę. Štai jūsų nuomonei galėčiau pasiūlyti pamąstyti: ar gali būti nuostata – Lietuvos pilietis negali būti kartu ir kitos šalies pilietis, kaip LR buvo nustatyta. Siūlau pamąstyti, mes net dar nediskutavome tarp savęs. Gali šitas būti išbrauktas tuojau pat, gali būti paliktas. Jau dabar šitame ruošinyje yra įtraukta kitokia formuluotė straipsnių apie motinystę ir šeimą. Kuri buvo Lietuvos Respublikos konstitucijoj. Tokia lietuviška dvasia – „motinystė ir šeima yra ypatingoje valstybės globoje...“. Pagrindinės teisės ir laisvės. Čia yra pakeitimai kai kurie, bet jie yra neesminiai... Yra straipsnis dėl informacijos laisvės. „Valstybės teritorija ir kalba“. Toks skyrelis liko iš gana didelio skyriaus, liko dabar tik pora straipsnių. Rinkimų sistema visa be pakeitimų. Herbas, sostinė – yra pakeista. Visas Vyriausybės skyrius. Na, iš

esmės pabaigiant, keliais sakiniais galėčiau pasakyti: jinai yra artima Lietuvos TSR konstitucijai, išbraukus visas prievoles Tarybų Sąjungai, pakeitus Respublikos pavadinimą, išbraukus sakinius, kurie skatina ten socialistinį lenktyniavimą, išdirbio augimą, komunizmo statybos prievoles ir kita. Daugiau nenoriu jūsų trukdyti, nes tai yra tik ruošinys, nesvarstytas mūsų grupėje.

Noriu dar pasakyti, kokia problema yra idėjos lygyje. Tai ar nereikėtų šiek tiek peržiūrėti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo statusą, nustatant jį artimesnį kolektyvinio prezidento institucijai? Siek tiek pakeisti jo statusą, kad tai būtų artimesnis, kaip ir Sąjūdžio programoje tokia principinė nuostata buvo išdėstyta.

(P. Vaitiekūno paprašytas, Č. V. Stankevičius perskaito pirmą straipsnį, kuris yra „Lietuvos Respublika yra suvereni Valstybė...“ – be „demokratinė“).

IŠ SALĖS: Kovo 5 dieną „Amerikos balsas“ komentavo straipsnį ir pasiūlymus dėl 1938 metų Konstitucijos. Ar jūs nesinaudojate šiuo straipsniu?

Č. V. STANKEVIČIUS: Nesinaudojame. Gal jūs galite mums...

TAS PATS: Reiktų Sakadolskio paprašyti.

E. BIČKAUSKAS: (pirmo klausimo negirdėti). Mane domina konkrečiai scenarijus. Ar kas nors žino, kada planuojama šituos dokumentus priimti? Eilės tvarką supratau, noriu sužinoti tiesiog – datinę tvarką.

A. A. ABIŠALA: (priekaištauja E. Bičkauskui dėl kalbos).

(Salėje juokas, šurmulys).

Č. V. STANKEVIČIUS: Aš negaliu atsakyti į antrąjį klausimą tiksliai, nes dienotvarkės sudarymo klausimas yra pačių deputatų kompetencijoje. Apie dienotvarkės projektą tikriausiai bus pasakyta atskirai. Aš tik galėčiau pasakyti: po Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko išrinkimo, tie dokumentai gali būti priimti. Mes juos pateikiame kaip vieną paketą, jis taip nuosekliai turėtų būti priimamas be kokių nors pertraukų.

Dėl Pagrindinio įstatymo svarstymo. Čia iš esmės visiškai mažai įvedama naujų normų, tik tos, kurios būtinos. Šis įstatymas net nepretenduoja į naujos Konstitucijos statusą. Jūs turbūt įsivaizduojat: kaip suderinti dvi Konstitucijas, kurios visai skiriasi turiniu, stilistika, struktūra. Tiesiog neįmanoma per tą laiką, kurį mes šiandien turime.

Mes įsivaizduojame, kad šis įstatymas galios tiek, kiek jis galės galioti. Galbūt dieną, galbūt dvi, tris. Jis turės būti taisomas, keičiamas. Ruošiamas arba kitas Laikinasis įstatymas, už šitą tobulesnis, arba bus paruošta Laikinoji Konstitucija. Kaip Respublikos Aukščiausioji Taryba nuspręs ir kaip jinai šitą darbą konstitucinį dirbs.

Č. JURŠĖNAS: Norėjau pasitikslinti, ar teisingai išgirdau. Trečiajame dokumente kalbama apie Helsinkio konferencijos baigiamąjį aktą ir sienų nekintamumą? (Č. V. Stankevičius skaito). Jeigu taip, tai leiskite man porą žodžių pasakyti.

(Duos po klausimą).

K. ANTANAVIČIUS: Ar Laikinasis pagrindinis įstatymas bus priimamas pirmą dieną pagal jūsų scenarijų? Jeigu taip, tai kada jis bus išdalytas?

Č. V. STANKEVIČIUS: Visi šitie dokumentai galės būti išdalyti tik rytoj, atvykus į sesiją. Taip begalima techniškai padaryti. Dėl Konstitucijos yra truputį kebliau. Kuo greičiau išdalysim, tuo bus prastesnis variantas. Ir kada jis turi būti priimamas? Čia problema ta, kad šitą Konstitucijos projektą galima svarstyti trumpiau arba ilgiau. Jeigu mes ilgiau svarstysime, ilgiau galios: 1938 m. Konstitucija, kuri sukelia galiojančių įstatymų (neatitikimą) tai Konstitucijai. Siektina, kad įstatymas būtų svarstomas kuo trumpiau, priimamas, po to tobulinamas ir keičiamas.

V. R. GUDAITIS: Ar nesiruošiama šio paketo papildyti dokumentais dėl Lietuvos Respublikos tarptautinio pripažinimo, santykių su /.../.

Č. V. STANKEVIČIUS: Turi būti parengti 4 kreipimaisi. Į lietuvių tautą, į pasaulio valstybes... Čia ponas Landsbergis ateis ir jis jau turi to kreipimosi juodraštį. Į Lietuvos tautines bendrijas, į SNO dekolonizacijos komitetą ir galbūt kiti. Į TSRS – dėl gerų santykių.

IŠ SALĖS: (negirdėti).

Č. V. STANKEVIČIUS: Aha, supratau klausimą. Rašoma „Lietuvos tautos". Šią sąvoką ES mes suprantame vienareikšmiškai kaip valstybės tautos, apimančios visų tautybių Lietuvos žmones.

Z. JUKNEVIČIUS: Atsakydamas Vagnoriui minėjot, kad dar bus vienas dokumentas dėl įstatymų galiojimo. Ar jūsų grupė jį ruoš, ar jūs manote, kad jį turėtų ruošti gerbiamo Vaišvilos teisėtvarkos, KA grupė?

Č. V. STANKEVIČIUS: Mūsų grupė tai tikrai negali to padaryti.

A. A. ABIŠALA: Pradėkime diskusiją.

Č. JURŠĖNAS: (siūlo Helsinkio konferencijos oficialų pavadinimą į Deklaraciją).

Ir ne sienų nekeičiamumo, o neliečiamumo principas.

A. SAKALAS: Tai – istoriniai dokumentai ir būtų gerai, jei juos parecenzuotų kiti teisininkai. Ryt iš ryto galėtume tas recenzijas visi aptarti. Patobulinti dokumentus. Tai ypač liečia Konstituciją.

E. BIČKAUSKAS: Prašome informuoti apie numatomą scenarijų.

K. ANTANAVIČIUS: Kaip mes suderinsime su likusiais deputatais? Aš niekur negirdžiu. Mes esam dauguma, bet yra ir nedauguma. Man atrodo, būtų negražu pradėti karštą diskusiją pačioje sesijoje. Rytoj turime susitikti su visais deputatais.

A. A. ABIŠALA: Be abejonės. Kada?

V. ČEPAITIS: Kadangi pirmoji dalis sesijos rytoj turėtų vykti gana trumpai, po to padaryti neoficialų susitikimą.

S. PEČELIŪNAS: (siūlo pasikonsultuoti su ponu Lozoraičiu, ne tik su kitais deputatais). Gal jis čia ras kokių spragų?

A. A. ABIŠALA: Nereikia agituoti, visi pritaria jūsų mintims. Pasakykit motyvą ir būdą.

Susitikti su kitais deputatais, galima pranešti per TV.

(Rita Dapkutė, SIA direktorė, sako, kad būtinai šiandien reikia išleisti komunikatą. Deputatai nepritaria).

R. DAPKUTĖ: Tokį komunikatą, ką Sąjūdis siūlo AT pirmininku. Čia klausia kasdien, o Sąjūdis svyruoja...

IŠ SALĖS: Informaciją reikia duoti, nes paskleistos žinios, kad mes masonų principu dirbame. To toleruoti nereikia.

Č. JURŠĖNAS: Bendrą informaciją reikia duoti, bet neminėti šitų dviejų aštriausių. Bus informacija ir nebus informacijos. (Juršėnui siūloma paruošti komunikatą).

V. POVILIONIS: Kadangi mes nesvarstome personalijų, tai čia yra ir mūsų nelaimė – mes nepristatome Lietuvos žmonėms galimybės pasvarstyti taip pat. Reikia tokį komunikatą drąsiai skelbti.

K. D. PRUNSKIENĖS (replika): Tai nereiškia, kad mes jos (nuomonės) neturime.

A. A. ABIŠALA: Kaip tik ruošiausi pasakyti tai, ką mes jau buvome kalbėję ir dar kartą, atrodo, yra derinta toj grupėj, kuri ruošia darbotvarkę ir aplamai – Aukščiausiosios Tarybos veiklos pobūdį. Noriu paklausti jūsų: ar verta išdėstyti eigą, o po to grįžti prie dokumentų?

Aš labai prašyčiau tylos, nes yra tvanku, o kai dar ir triukšminga, tai labai sunku dirbti. Gal galima duris atidaryti?

(Scenarijus). Situacija yra gana paprasta, bet yra šioks toks keblumėlis. Prašau pagalvoti, ar mes pradedame sesiją 21 val. 10 d., ar mes susirenkame ir nepradedam sesijos?

Tarkim, kad mes ją pradedame, išklausome Bulavo pranešimą apie rinkimus, išsirenkam balsų skaičiavimo grupę – jos sudėtis buvo pasiūlyta ir visi jai pritarė; išsirenkame sekretoriatą ir mandatų komisiją – taip pat buvo jums pristatyti mūsų grupės siūlymai, paliekant vietos kitų grupių atstovams.

Patvirtinus mandatų komisiją, pirmą dieną darbas gali būtų baigtas ir prasidėti neoficialūs pasitarimai, jei tai reikalinga. Pagrindinis pranešimas kovo 11 d. 9 val. yra mandatų komisijos patvirtinimas, pirmininko rinkimo reglamentas. Po to turi prasidėti pirmininko rinkimai. Jeigu iš anksto nesitarsime, gali būti kokie trys ar keturi turai ir užimti visą dieną. Po to reikia pataisyti reglamento 15 straipsnį dėl vardinio balsavimo. Po to galimi du būdai veikti: arba išrenkamas Prezidiumas, arba pradedame svarstyti dokumentus. Tai ir turime aptarti.

L. SABUTIS: Šiandien dirbusi darbinė grupė mano, kad pradėjus darbą 21 al. buvęs Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas netenka savo galios ir kompetencijos. Tada AT reiktų neišsiskirstyti, kol bus sukurtas vadovaujantis organas – Prezidiumas arba dalinis prezidiumas – pirmininkas, pavaduotojai, sekretorius, kurie galėtų pagal Konstituciją pasirašyti teisinius aktus.

Norėčiau gauti pritarimą, nes grupė įvairiai svarstė – kaip pradėti AT pirmąją dalį. Buvome susirinkę su rinkiminės komisijos vadovais. Jūs žinot Bulavo padėtį, kai jis vienas atsiduria prieš auditoriją ir t. t. Reikėtų, kad šalia jo

būtų ir Rinkevičius. Bulavas žada taip pradėti, bet iki tol ar reikia pradėti diskusiją – transliuoti ar netransliuoti per radiją ir TV? Daug yra ir iš kitur, gal čia reiktų darbo prasme išspręsti, paskutiniame prezidiumo posėdyje buvo nuspręsta.

S. PEČELIŪNAS: Manęs neįtikina tas argumentas, kad Rusijoje laimės demokratinės jėgos. Tai buvo dekabristų laikais, bet Rusija nuo galo iki galo, kaip sakoma.

K. ANTANAVIČIUS: Aš sutinku su jumis, bet nebus tos vieningos totalitarinės jėgos.

K. LAPINSKAS: Ne tuo klausimu norėjau kalbėti. Vargu, ar mes turim kitą išeitį. Po to, kai vasario 7 d. buvo priimtas LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, kuriuo buvo pripažinti neteisėtais, mes pastatyti į tokią padėtį, kad rinktis nėra ko – reikia žengti. Juk kai kas jau pripažino, kad mes nesam TSRS sudėtyje, tai mes turime juridiškai iki galo tai įtvirtinti iš tiesų, kad mes buvom okupuoti, aneksuoti. Mes tą paskelbiam ir tvarkomės. Tvarkomės todėl, kad dėl šito ekonominio chaoso, esu įsitikinęs, mes negalime, esant tokiai dvilypei padėčiai, savarankiškai tvarkytis. Nes noromis nenoromis per petį vis žiūrime o ką tenais galvoja?

Dėl Konstitucijos. Ten yra vienas labai subtilus ir svarbus institutas, kurį, jums pritarus, mes realizuosime. Jei ne – tai negaišim, nes mes ją per naktį turime padaryti tokią, kad visi galėtų skaityti, jau būtų daugmaž variantas skaitymui.

Tą naują Konstituciją mes rengiame ne naują, kaip buvo pasakyta, o remiantis galiojančia LTSR Konstitucija. Ir visuomenei buvo paskelbta Konstitucija, parengta darbo grupės ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, dalyvaujant Sąjūdžio žmonėms ir Sąjūdžio Seime svarstyta. Visuomenei žinomas tas naujos Konstitucijos variantas. Ir kartu tos pataisos, kurios buvo padarytos dabar galiojančioje LTSR Konstitucijoje, bus įneštos ir priedo kai kas iš buvusių Lietuvos Respublikos Konstitucijų – kai kurios nuostatos inkorporuotos, kad nesikirstų pagrindiniai teiginiai.

Mus domina štai kas. Atsidūrėme tokioje situacijoje, kada opozicija labai aktyviai „musiruoja“ šitą prezidento institutą. Kelia, kiršina visą Lietuvos liaudį, kad referendumą reikia organizuoti, kad reikia rinkti prezidentą. Tikslas suprantamas, labai aiškus, kadangi gerbiamo Algirdo akcijos aukštos ir rinkimų keliu jis turi šansų būti išrinktas prezidentu. Jeigu prezidentą rinks Seimas, jis vargu ar tokį pasisekimą turės.

Kad būtų nuimta tokia aštri problema, kuri yra labai pučiama ir erzinami žmonės Lietuvoje, mes galvojame štai ką pasiūlyti: realizuojant Sąjūdžio rinkimų platformos idėją, kad pereinamuoju laikotarpiu Lietuvai reikalingas kolegialinis prezidentas. Mes turime tokią mintį štai šitoje Laikinojoje Konstitucijoje sukurti laikinojo kolektyvinio prezidento institutą. Galime pavadinti, tarkime, valstybės taryba, kuri renkama iš 5 žmonių, tame tarpe – 4 Sąjūdžio, 1 – opozicijos. Proporcijos – kitas dalykas. Šita valstybės taryba veiktų kaip kolegialus prezidentas, atliktų valstybės vadovo funkcijas ir priimami sprendimai, o po to tos tarybos vardu pirmininkas, kurį galima vadinti kaip ir prezidentu – jisai jau juos

realizuotų praktiškai. Šitą pirmininką arba prezidentą siūlome rotacijos keliu keisti kas metai. Pagal Jugoslavijos arba Šveicarijos modelį.

Jo įgaliojimus apriboti iki tos valstybės tarybos atstovavimo, kad vienasmeniškai jis negalėtų priimti mums nepalankių sprendimų.

Tą tarybą galėtų rinkti speciali tautos atstovų kolegija, kuri susidėtų pagal daugelyje valstybių naudojamą štai tokį modelį. Parlamentas, iš vietinių tarybų pagal nustatytą atstovavimo normą surenkama, tarkime, po du, po tris iš rajonų tarybų rinkikus ta, vadinkime, atstovų taryba...

Ar pritariam, ar ne?

V. ŽIEMELIS: Čia keičiama valdymo forma. Jokiais būdais negalima.

K. LAPINSKAS: Bet mes jau turim panašų organą – Prezidiumą. Bet pereinant prie valstybės tarybos, mes atsipalaiduotume nuo parlamento. Įstatymų leidžiamoji valdžia liktų, o čia atskirtumėme kaip vykdomosios valdžios atskirą šaką.

IŠ SALĖS: Jūsų pasiūlymas yra galbūt dėl to, kad nenustumti Brazausko iš politinės arenos, nesukelti kokio disonanso mūsų tautoje?

K. LAPINSKAS: Galbūt netiesiogiai.

TAS PATS: Galbūt padarykime taip. Brazausko partija yra pralaimėjusi partija ir galėtumėme vieną iš pavaduotojų postų atiduoti Brazauskui, o Sąjūdžio atstovą išrinkti pirmininku.

K. LAPINSKAS: Matot, dabartinė Konstitucija, kiek ji liečia Aukščiausiąją Tarybą, kaip įstatymų leidžiamąjį organą ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, tos funkcijos šių dviejų organų nėra atribotos. Čia yra taisytini dalykai ir jeigu mes vadovaujamės valdžių atidalijimo principu, kuris civilizuotam pasaulyje yra valstybingumo pamatas, tai mums reikėtų labiau atriboti įstatymus leidžiantįjį organą nuo valstybės vadovo, kurį norėtume daryti šiuo momentu kolegialiu.

G. VAGNORIUS: Ar tai toks neatidėliotinas klausimas, kad mes jį turime šturmuoti ir priimi?

K. LAPINSKAS: Priimsime mes ne dabar, bet yra laiko stoka ir ar turim gaišti laiką? (Replikos: „Negaiškit“).

...

R. OZOLO replika: „Taryba – gerai“.

K. LAPINSKAS: Čia ne dėl Brazausko, bet dėl to, kad žmonėse iškelta prezidento idėja... Šiuo atveju Konstituciją mums vis tiek reikia keisti. Mes tiktai patikslintume Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo funkcijas. Kaip kolektyvinį prezidentą, jį atribotume nuo parlamento. Skirtume tas dvi valdžias. Dabar yra painiava.

V. JARMOLENKA: Mes galime kitoje sesijoje primininką pakeisti. Kai jūs įvedate vienerių metų terminą – viskas.

K. LAPINSKAS: Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas jau būtų kaip parlamento spikeris. O šita valstybės taryba su savo pirmininku – kolektyvinis prezidentas.

Z. VAIŠVILA: Aš labai atsiprašau. Jeigu mes pasiduosim tai dirbtinai psichozei, sukurtai dėl prezidento, tai tada, mieli žmonės, man gaila žiūrėti į mus.

Yra vienas labai svarbus dalykas... Na, tai akivaizdu – norom nenorom pasiduoti šitai bandai... Svarbiausias dalykas – ir gerbiamas Antanavičius pastebėjo ir kiti – nekeisti Konstitucijos. Tik tiek, kiek ji mums mirtinai trukdo. Mes neturim ir teisės, kaip Antanavičius sakė, ir mes chaoso negalim sukelti. Turim palikti dabartinius įstatymus ir po to juos perdirbant laipsniškai ruošti naują Konstituciją. Šitą laikinąja galima palikti tik tą valdžios struktūrą, kuri yra. Sąjūdžio programoje buvo ne kolegialus prezidentas, o kolegialus organas. Staiga čia iš po nakties atsiranda prezidentas...

A. SAUDARGAS: Buvo į dvi kryptis nukrypstama. Gerbiamojo Antanavičiaus buvo ekonominis požiūris ir gerbiamojo Lapinsko juridinis požiūris. O politinio mes visiškai nesvarstom. O ruošiamės daryti būtent politinį aktą.

Mes dabar svarstom – skelbti ar neskelbti. Jeigu ji tam rinkta, tai tas klausimas nesvarstytinas. Klausimas labai teisingas – yra laiko. Jeigu jūs sakote laikas du mėnesiai – kaip pateisinti? Šita Aukščiausioji Taryba jau išrinkta dirbti kaip Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Visas problemas reikia spręsti nuo šito nulio pradedant. Kaip pateisinti, kad kažkokiu tarpiniu būdu mes dar dirbame du mėnesius? Šitą reikia išspręsti. Galbūt galima. Visas pasaulis dabar sėdi sau ir laukia. Paskelbs jie ar ne? Čia prisiriša Bičkausko problema. Savaitės laiko, Maskvoje vykstančio suvažiavimo aspektu mes privalėtume tai skaičiuoti. Nėra čia ko svarstyti. Visokias padėtis, ir ypatingą, jie ir vakar galėjo įvesti. Mes neturim tam įtakos. Mes turim įtakos tam paketui, kuris sukels emocinį bumą visame pasaulyje. Ir kuris atsilieps Maskvos suvažiavime, emociniu būdu... Tas gali turėti įtakos sprendimams. Čia galima būtų tiksliai skaičiuoti, turint Maskvos scenarijų... Tik korespondentai labiau pavargs belaukdami. Yra paprastas politinis dalykas – visi laukia, reikia padaryti.

(Salėje juokas).

K. D. PRUNSKIENĖ: Neišvengiamumą reikia suprasti.

A. SAUDARGAS: Šitie 5 dokumentai politine prasme neturi jokio tarpo. Tai vienas politinis aktas. Tie yra neskaidomi, tarpo daryti negalima. Galima galbūt neskelbti nei vieno arba kurį nors vieną, bet labai sunku paaiškinti tą tarpą.

Dėl Konstitucijos. Kad Konstitucija skelbiama staigiai ir nesvarstyta – netiesa, nesusipratimas, nes ta grupė nepateikė mums pasižiūrėti, bet Konstitucijos esminiai dalykai išsvarstyti metus laiko. Variantai buvo paskelbti prieš metus. Formuluotės yra tos pačios. Bus ne nauja Konstitucija priimama, o redakcija tam tikra. Ir susirinkusi sesija galėtų atlaidžiau pasižiūrėti, kad tą redakciją greičiau ar lėčiau priimti. Laikinasis pagrindinis įstatymas užfiksuoja tą tašką, kad mūsų situacija būtent šitoje vietoje ir kulminuoja. Kad mes savo viduje pasikeičiame iš esmės, nes pradedam dirbti pagal naują pagrindinį įstatymą. Tai ir čia mes tik galim pradėti ruošti ekonomines reformas, ne reformas, bet ypatingos padėties... Nes tada kyla klausimas, kodėl tas nebuvo daroma visą rudenį. Jei mes suvesime į personalijas – ne (ne) tie dirbo, o ne ta politinė situacija, tai aš pilnai sutinku.

Ir pagrindinis dalykas – dėl valstybės tarnybos. Šiek tiek kitu požiūriu. Man nauja ta pati idėja. Galbūt tai glaudesnis prezidiumas būtų, ne koksai prezidentas kolektyvinis. O kad mes atsakinėjam į šitą prezidento ažiotažą, tai yra naudinga, mes neturim emociškai žiūrėti – lyg mes nekreipiam į tai dėmesio. Protinga alternatyvą pateikti.

Tam tikras politinis kolektyvas, ne iš pirmininkų emisijų sudarytas, simboliškai vadinamas kolektyviniu prezidentu, galėtų būti priešpastatomas. Ne vienas žmogus, bet kažkoks stipresnis kolektyvas. Bet pirmininkas turėtų būti ne spikeris, o pirmininkas.

Z. VAIŠVILA: Ar iš Aukščiausiosios Tarybos ta taryba, ar iš pašalės?

A. SAUDARGAS: Tiktai Aukščiausiosios Tarybos.

(Balsuojama dėl Lapinsko pasiūlymo – nepavyksta).

Z. VAIŠVILA: Ar šitas darbas yra mūsų grupėje kuriančioji Aukščiausioji Taryba... (?)

A. A. ABIŠALA: Aš suprantu, kad tai mūsų grupė, tik mes truputį iš... (?)

V. LANDSBERGIS: Man labai nepatinka ir kelia abejonių, kada klausimai yra izoliuojami. Štai dabar balsuokim, o po to žiūrėsim, kas iš to išeis kitų dalykų atžvilgiu. Šiuo atveju buvo keliamas klausimas dėl Laikinojo pagrindinio įstatymo. Jau paaiškinta, kad tai nėra naujas ir slapta paruoštas, žmonėms nežinomas. Tik reikia tai paaiškinti. Tai yra tai, kas buvo svarstyta ir atidėta, dabar modifikuota Lietuvos Respublikos sąlygomis... Ir laikas yra ypatingas, kuriame pakibti ore yra negerai ir ne dėl to, kad kokie korespondentai laukia. Laukia pati situacija... Ir visi galimi kontaktai su pasaulio valstybėmis ir Rytuose – Vakaruose yra tokios neapibrėžtumo būklės trukdomi.

Klausia Švedija: kaip jūs dėl Karlskronos – Klaipėdos kelto – galima pradėti derybas ar ne? Yra privati firma, kuri nori lėktuvų linija skraidyti į Vilnių ar dar kur nors – su kuo kalbėti? Tokių pavyzdžių būtų daug. Tą situaciją reikia bent teisiškai apibrėžti, reikia eiti į jos apibrėžimą.

Ir štai, kadangi mums tą Konstituciją reikia priimti greitai, taip pat, kaip čia buvo minėta, aš manau, kad nebūtų neteisinga svarstyti tuos du klausimus iš karto. 1938 m. Konstitucijos tokį trumpalaikį formalų sugrąžinimą ir iš karto – kokia bus ta tikroji Konstitucija, pagal kurią gyvensim. Tą išaiškinti ir išvengti tų savaites trunkančių debatų. Tada galima sutarti, kad priimam 1938-tų ir tą pačią dieną, tame pačiame posėdyje laikinąją. Todėl joje neturėtų būti labai naujų tokių skyrių ir naujų institucijų, kurios net mums patiems kelia abejonių. Ten tokia valstybės taryba padarys diskusijų vienai ar dviem dienom. Aš suprantu, kad tai politinė alternatyva tam sukeltam ažiotažui dėl prezidentūros. Bet mes turim rimtai... Jeigu rimtai žiūrėti į tą tarybą, kuri turi apriboti to būsimo prezidento valdžią, tai tą numatyta padaryti aktais iš karto, sureguliuojant tą per didelę valdžią, kurią jam duoda dabartinė Konstitucija. Ir tą čia pat darant – ne apie prezidentą eina kalba, o apie pirmininką, kad jis nebūtų pastatomas į tokias

padėtis, kur nuo jo daug priklauso ir ant jo užguls visa atsakomybė. O atsakomybė turi būti kolektyvinė. Ir pagrindiniai valstybės klausimai turi būti sprendžiami tik parlamente. Todėl man kelia abejonių valstybės tarybos įvedimas į Laikinojo pagrindinio įstatymo projektą vien dėl to, kad tai padarys ilgą istoriją.

O kol yra LTSR Konstitucija, nors mes jos pavadinimą pakeisime tuo pirmuoju aktu, ten yra per daug tokių dalykų, kurie mums trukdys gyventi, kad ir savaitę svarstant. Siūlyčiau palikt šį klausimą gerbiamam Lapinskui ne šiai nakčiai, o gal vėliau. Gal po kokio mėnesio galima tai padaryt kaip eilinę Konstitucijos pataisą.

(Lapinskas atsisako nuo jo pasiūlymo balsavimo).

IŠ SALĖS: Ar nebūtų geriau įvesti pataisas į 1938 metų Konstituciją?

V. LANDSBERGIS: Praktiškai mes negalėtume greitai jos priimti. Mes turėtume daug aiškinti, kodėl ta smetoniška Konstitucija, ką, ar tai nėra Smetonos laikų sugrąžinimas. Mūsų tautoje prasidėtų tiek visokių svarstymų... Tada mes turėtume kitokius, sudėtingesnius argumentus vartoti. O dabar mes turim diskutuotą, skelbtą, tik dar pakoreguotą variantą. Jis lengviau paaiškinamas, kodėl mes greit jį galim priimti.

Aš dar turiu minčių dėl šių dokumentų, kuriuos Saudargas sakė, kad reikia priimti vieną po kito. Tai gal ne visai taip, bet aš manau, kad man dar duos žodį.

J. JURGELIS: Kai kurie deputatai energingai ir kuris laikas dalyvauja tam politiniam gyvenime. Informacijos ir patyrimo turi daugiau. Mums staiga įgriuvus į šitą saliukę daug kas buvo nesuvokiama. Mes labai energingai svarstėm klubo reikalus. O dabar tie klubo reikalai kažkur rišasi. Bet nuojauta buvo, kad pagrindiniai reikalai eina toliau ir mes jų bijom paliesti.

Dabar aš išgirdau per TV – užgriūna šitas sekmadienis. Aš sakau, kad fatališka todėl, kad aš nesigaudau pasekmėse. Ir balsuos klubas vienaip ar kitaip – negaliu nesuvokdamas sąmoningai į kur mes einam. Aš tik šiandien dabar pamatau, kad iškyla klausimai, motyvai ir jie yra neišdiskutuoti. Laiko klausimas. Laikas, matuojamas valandomis ir mėnesiais. Mums reikšmės neturi. Mums svarbu pasekmės.

Kaip sureaguos pasaulis? O pasaulis sureaguos, ar bus blogai, ar gerai. Šitas daroma ne dėl pasaulio... Kaip deputatas ir kaip žmogus aš negaliu balsuoti sekmadienį ar pirmadienį, jei aš nesuvoksiu šitos situacijos. Jei aš neišgirsiu gerbiamosios Prunskienės, teisininkų įtikinamų argumentų.

Netikėčiau, kad mes jam labai pasunkintume padėtį šituo savo sprendimu, nes tai jam bus dar vienas argumentas, kad valdžia TSRS turi būti tvirta.

Jeigu mes pradedame atidėlioti tuos klausimus, daryti tarpus, tai vis tiek mes nepradedam galų gale tvarkyti Lietuvos, ne viskas remiasi į šitą trečiąjį aktą. Nemanyčiau, kad mes būsim teisingai suprasti, jei mes ilgai tempsime tai, ką turim padaryti.

Z. VAIŠVILA. Aš norėčiau, kad visi atsimintumėte mūsų tą nedidelę patirtį – metus tos veiklos Maskvoje, nors aš ne Aukščiausiosios Tarybos narys, bet suvažiavimuose puikiai mačiau, kaip vyksta visi scenarijai. Ir noriu pasakyti, kad vis tiek viskas susiveda į politiką, kuri kažkur grindžiama. Tiktai po tam

tikro akto dabar pajudėjo reikalai. Kuris iš jūsų bent tikėjosi, kad pavyks priversti Maskvą padaryti tai, ką padarė gruodžio mėnesį? Dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Ir kaip tai buvo daroma. Aš galėčiau ilgai ir su smulkmenomis pasakoti... Kaip tiktai drastiški išsišokimai, kurie iš šalies atrodydavo nelogiškai ir negražiai, judindavo reikalus... Aš nenoriu kartoti argumentų, ką reiškia šita nežinia ir kybojimas. Galų gale, kas po vasario 7 dienos akto, mes, švelniai tariant, ne tik kad nesuprasti būsim, bet nėra argumentų paaiškinti.

Dabar sako: galim pradėti žaisti. Dalis žmonių ten, dalis čia – ir laviruojam. Niekam neturi būti abejonių dėl to, kad mūsų aktas turi būti pirmiau, negu prezidento įstatymo priėmimas. Mes taip ir žaisim visi susėdę: iš ten skambina, o ir ryšys gali nutrūkti, jeigu jau taip reikia, telefono – ir nesužinosit. Kodėl aš tą sakau? Todėl, kad – supraskit – labai svarbu yra visa mūsų politika, o tiksliau, veikimo taktika būdavo grindžiama ir nepripažinimo politika, ir visais kitais tarptautiniais aspektais. Tuo mes ir grindžiam visas deklaracijas – visus aktus. Ir tuo mes skiriamės, galų gale, nuo visos Sąjungos.

Dėl to mes instinktyviai, sakyčiau, sukilom prie šitą suvažiavimą, šaukdami šitą sesiją tam, kad apibrėžtume save iki galo teisiškai. Kad jeigu bus prievartos aktas, tai jis bus visiškai kitoks. Tarp kitko, aš nenoriu garsiai sakyti kai kurių informacijos šaltinių: galit manim netikėti, bet kol kas nėra jokių tam tikrų nurodymų dėl kažkokių desantų, nėra kažkokių ypatingų... Kai dalyvavau Maskvoje, (ten) jau visi šneka apie derybas. Sakai – po 2 mėnesių armija bus pasiruošusi visam šitam kontekste Varšuvos sutarties, tai mes jau tada pavėluosim, jei tada įvykdysim šitą aktą... Atleisk, Mečy, jeigu situacija pasikeičia, kad jos (derybos) prasideda, tu puikiai supranti, kad mes pavėlavę į visą šitą vežimą... Man labai nepatinka tos lenktynės pasakytos: žiūrėsim, dalis čia bus, dalis ten – nežinia kokiam statuse, galės, kas norės, panaudoti ir Tichonovičių, ir Brodavskį ar kitą iš mūsiškių, kad pasakytų: štai – ten dalyvavo, balsavo už prezidentą...

Šitas žaidimas pavojingas, nes mūsų nesupras ir čia, Lietuvoje. Nuo pat Sąjūdžio pradžios buvo viskas grindžiama tuo, kad paprastai ir aiškiai, be jokių slėpimų, užkulisių sakoma. Kokioje padėtyje mes atsiduriam prieš mūsų žmones, pradėję tokius dalykus žaisti? Tai gimdys nepasitikėjimą visais tais mūsų žingsniais, kaip Kazimiera sakė. Kad tikrai mes – naujas parlamentas – esam tikra valdžia, kuri kažką tai gali daryti...

Prezidentas – smulkmena – aš jums pasakysiu, mėginama įteikti, kad tas žmogus, kuris dabar eina į valdžią yra iškart blogas (Lietuvoje). O psichologinis klimatas tam yra palankus, ir tas mūsų strykčiojimas dar kartą labai liūdnai mus nuritins.

Na ir sakau – visą šitą apsvarsčius neforsuoti, bet ir nestabdyti. Niekas iš mūsų šiandien nepasakys valandos, kada tai įvyks ir dienos... Dirbam nuosekliai, aktas po akto. Tuo labiau, mieli žmonės, po pirmo akto, kur „tarybų“ išmesta ir „socialistinė“, Maskvoje gausi tiek pat pipirų, kiek ir su kitu aktu.

K. ANTANAVIČIUS: Pats sakei, kad mūsų aktas turi būti paskelbtas prieš prezidento rinkimą. Aš prašiau paaiškinti, kodėl?

Z. VAIŠVILA: Tai jau bus prievartos aktas, atsiprašau... Iš pradžių – įgaliojimai prezidentui yra duodami paskelbti be mūsų leidimo valdžios ypatingą padėtį. O dabartiniai TSRS įstatymai – turi atsiklausti mūsų valdžios. Po viso šito visai kitaip atrodo ir tarptautiniame kontekste.

E. BIČKAUSKAS: Aš nežinau, ar tu skaitei tą įstatymą, bet nėra ten tokios nuostatos, kad reikia paklausti. Toks buvo faktas – Azerbaidžanas.

Z. VAIŠVILA: Gerbiamas Egidijau, tai yra projektas, o ne įstatymas.

V. POVILIONIS: Nežiūrint viso ponios Prunskienės žavesio, ji vyriškiausiai mąsto. Iš mūsų. Noriu pasakyti, kad turime ėriuko kompleksą. Esam kalti, kad esam silpni. Nes visi dabar galvojame, kaip bus elgiamasi su mūsų tais įkaitais, kurie paliekami TSRS. Negalvojame, kad kaltas tas teroristas, tas šantažistas, kuris juos paėmė. Mes turim taip šaukti, kad jis pastatytų prie kiekvieno mūsų kareivio sargybą ir gyvą sveiką mums grąžintų.

Lygiai tas pats yra su blokada. Tai jis kaltas prieš pasaulį ir jis nenorės prarasti savo populiarumo. Manau, kad reikia elgtis ryžtingai ir greitai ir nesukt galvos dėl to, kas bus. Atsiprašinėti bandito ir teroristo pasaulyje nepriimta. Laimi tie, kurie elgiasi ryžtingai. Man atrodo, tie patys žmonės, kurie siūlė atidėti trims mėnesiams, jie ir pasakė, kas bus. Mums gresia įsivelti į Rusijos problemas. Po dviejų mėnesių jos bus dar gilesnės. Po to, kai Gorbačiovas pažadėjo padalinti dar ir Lietuvą, šiek tiek gabaliukais, man atrodo, nelieka iliuzijų apie jo demokratizmą ir meilę mums. O tas KGB metodas, kai yra vienas blogas tardytojas, kitas – geras, apie tai gali gerbiamas Bičkauskas papasakoti. Tai mums taikoma su Gorbačiovu – geru ir protingu, o su Ligačiovu – negeru ir negudriu... Rusijos istorijoje nėra buvę tokio demokratinio laikotarpio ir turėti iliuziją, kad po dviejų mėnesių tos demokratinės jėgos nebus nuspaustos, o bus viršuje – nėra tokios garantijos...

Mes negalvojome apie tai, kad vieną gražią dieną galime būti visi internuoti. Internavimas po deklaracijos, kada išsakyta, ko mes norime, mes neprarandame savo įgaliojimų. O jei lauksim ir pusė pasirašys, kad jie manė visai kitaip, negu ši kompanija šnekėjo, tai aš jums siūlyčiau pagalvoti apie tokį variantą.

M. LAURINKUS: Aš manyčiau, kad mums reikia išgyvendinti vieną tokį dalyką. Jei kyla abejonė, kad tai yra arba bailumas, aviškumas ir panašiai – visai ne taip. Kada nedrįsti, negalėsi niekad išeiti su jokia abejone.

A. SAKALAS: Norėčiau nuo to pradėti, ką sakė gerbiamasis Laurinkus. Jei mes abejojame, tai turime teisę mąstyti ir išsklaidyti mūsų abejones. Labai nenorėčiau, kad mūsų abejonės pavirstų neryžtingumu, kad visi matytų – mes abejojame, o esame neryžtingi, nežinome, ko norime.

Mūsų Aukščiausioji Taryba turi priimti pamatuotus, apsvarstytus sprendimus. Priimti kada reikia, ne specialiai tempti laiką. Specialaus laiko tempimo neturėtų būti.

Iš to, ką pasakė gerbiami deputatai, aš susidariau įspūdį, kad yra trys tokie punktai.

Ką pasakys Maskva? Ekonominiai sunkumai. Trečia – liaudies deputatų statuso pasikeitimas. Ekonominiai sunkumai po gerbiamos Prunskienės išraiškingos kalbos mums jau pasidarė aiškūs, o aš pridurčiau, kad ekonominiai sunkumai ir dabar yra, blokada ir dabar prasidėjo ir blokada tik gilės, ar mes skelbsime, ar neskelbsime. Mes pasakėm savo paskutinį žodį vasario 7 dieną, kada pasakėme, kad esame neįstoję. Ekonominiai sunkumai išnyktų, jei mes paskelbtumėme deklaraciją, kad mes įstojame į TSRS. Neturėkime iliuzijų dėl ekonominių sunkumų...

Liaudies deputatų statusas. Man irgi atrodo nereikšmingas dalykas. Jiems galima suteikti mūsų parlamento įgaliojimus vesti derybas su TSRS vyriausybe...

Ką pasakys Maskva? Ar jūs laukiate, kad Maskva pasakys – išeikite iš TSRS? Maskva sakė ir sakys, kad jums geriau TSRS, atsinaujinusioje federacijoje ir panašiai.

Reziumuodamas sakau, kad mums reikia priimti tuos dokumentus, kurie yra paruošti, nenoriu sakyti, kad juos reikia priimti vienu ypu, jų nediskutuojant. Specialiai daryti pertraukas, netgi sesijos pertraukas, šito aš nerekomenduočiau. Manau, kad mūsų nesupras ne tik pasaulis, mūsų pačių žmonės nesupras.“

13 PRIEDAS

SĄJŪDŽIO DEPUTATŲ PASITARIMAS DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO, VYKĘS NAKTĮ IŠ 1990 M. KOVO 10 D. Į KOVO 11 D.[1]

„Naktis prieš Kovo 11-ąją

Paskutinį, trečią kartą kovo 10-ąją Sąjūdžio deputatai susirinko 23 valandą, pasibaigus AT posėdžiui. Atėjome gal būt ne visi apsisprendę, ar iš tikrųjų reikia rytojaus dieną skelbti valstybės atkūrimą.

Tą vakarą dar kartą buvo aptartas rytojaus dienos posėdžių scenarijus. Gana ilgai svarstėme, ką, jei AT pirmininku bus V. Landsbergis, rinksime jo pavaduotojais. V. Landsbergis pasiūlė K. Motieką, R. Ozolą, B. Kuzmicką, kurį nors Kauno atstovą – Č. Stankevičių ar A. Saudargą. Jis taip pat pasiūlė suteikti TSRS liaudies deputatams Lietuvos AT delegatų statusą, primindamas, kad prieš kelias dienas telefonu S. Lozoraitis patarė, kad jie atstovautų Lietuvą Maskvoje.

K. Prunskienė pritarė šiam pasiūlymui, nes, jos nuomone, liaudies deputatams nuvykus į Maskvą būtų lengviau pradėti derybas. Be to, jie turėtų suvažiavime tribūną, galėtų pranešti visiems, su kokia misija atvyko. Žinoma, reiktų važiuoti tiems liaudies deputatams, kurie išrinkti ir į Lietuvos AT. E. Zingeris pasiūlė derybas su TSRS pradėti kokioje nors neutralioje šalyje.

Vėl įsiplieskė diskusijos dėl trečiojo dokumento, „Deklaracijos dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ paskelbimo laiko. Deputatai ėmė abejoti, ar tikslinga tai daryti kovo 11-ąją. V. Katkus pasakė, kad per liekančią po AT pirmininko rinkimų valandą jos priimti nepavyks. A. Saudargas pasiūlė priimti trečią-ketvirtą-penktą dokumentus po savaitės, visus juos gerai apsvarsčius. A. Abišalas pridūrė, kad galima priimti trečiąjį dokumentą, prirašant, kad jis įsigalios, tik priėmus penktąjį – Laikinąją Konstituciją. V. Landsbergis pasiūlė paaiškinti žmonėms, kodėl negalime priimti visų dokumentų paeiliui.

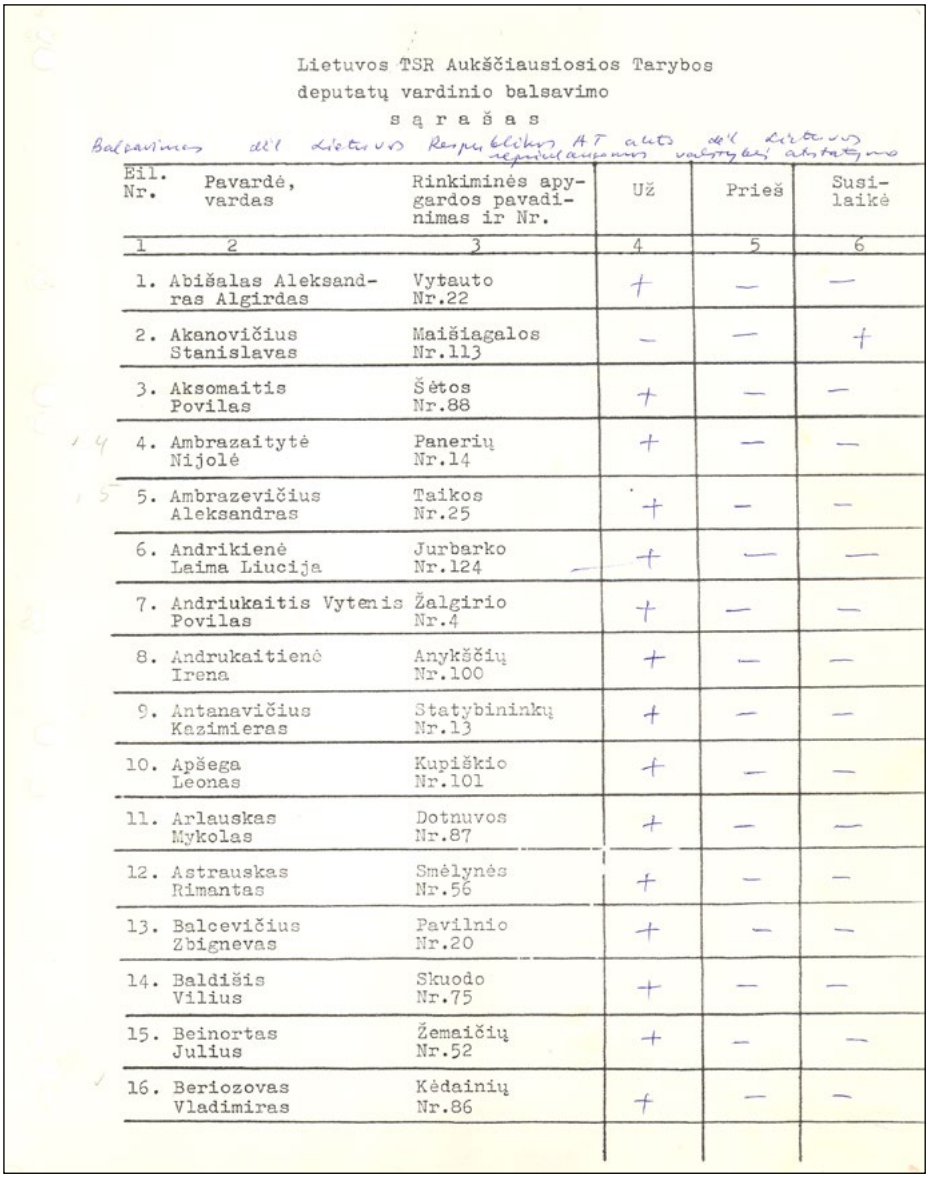
Su tokiu nelauktu posūkiu sutiko toli gražu ne visi deputatai. Man įsiminė emocinga K. Sajos kalba, kurioje jis pasakė: „Mūsų neryžtingumas panašus į bailumą. Mes elgiamės kaip Lietuvos vadovai 1940-aisiais! Visiems reikia išsivolioti dilgėlėse!“ Pasirodė, kad griūva viskas, dėl ko buvo susitarta, ir kad tik neatidėliotinas balsavimas dėl valstybės atkūrimo gali išgelbėti mus nuo M. Gorbačiovo prezidentinio valdymo ir išstojimo iš TSRS pagal ruošiamą priimti įstatymą dėl išstojimo mechanizmo. O tai reiškė, kad jokio išstojimo gali ir nebūti. Tačiau klubo dauguma balsavo už tai, kad paskutinieji trys paketo dokumentai būtų priimti vėliau.

[1] Ištrauka iš ČEPAITIS, V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą*. Vilnius: Tvermė, 2007, p. 428–429.

Taip būtume ir išsiskirstę. Bet tuo metu V. Landsbergį pakvietė prie telefono. Į mūsų diskusiją neakivaizdiniu būdu įsijungė S. Lozoraitis. Jo argumentai, kuriuos grįžęs perpasakojo būsimasis AT pirmininkas, buvo tokie svarūs, kad buvo nutarta klube balsuoti dar kartą. Apie pusę dviejų nakties Sąjūdžio deputatų klube buvo nubalsuotą Deklaraciją „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ paskelbti tą pačią, jau prasidėjusią kovo 11-ąją.“

14 PRIEDAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS DEPUTATŲ 1990 M. KOVO 11 D. BALSAVIMO DĖL AKTO „DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO“ SUVESTINĖ LENTELĖ

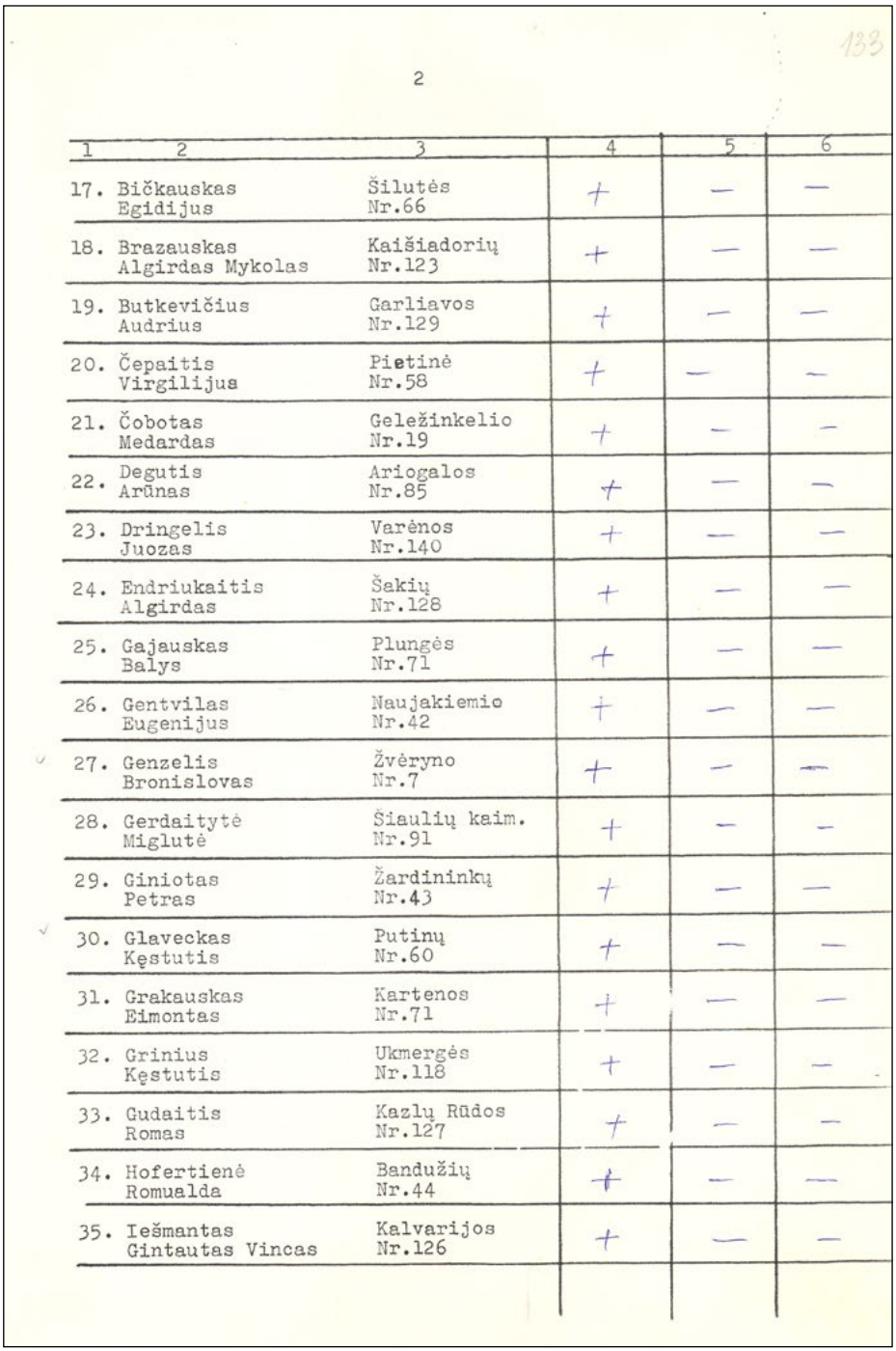

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų vardinio balsavimo
s ą r a š a s

Balsavimas dėl Lietuvos Respublikos AT akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Rinkiminės apygardos pavadinimas ir Nr.	Už	Prieš	Susilaikė
1	2	3	4	5	6
1.	Abišalas Aleksandras Algirdas	Vytauto Nr.22	+	–	–
2.	Akanovičius Stanislavas	Maišiagalos Nr.113	–	–	+
3.	Aksomaitis Povilas	Šėtos Nr.88	+	–	–
4.	Ambrazaitytė Nijolė	Panerių Nr.14	+	–	–
5.	Ambrazevičius Aleksandras	Taikos Nr.25	+	–	–
6.	Andrikienė Laima Liucija	Jurbarko Nr.124	+	–	–
7.	Andriukaitis Vytenis Povilas	Žalgirio Nr.4	+	–	–
8.	Andrukaitienė Irena	Anykščių Nr.100	+	–	–
9.	Antanavičius Kazimieras	Statybininkų Nr.13	+	–	–
10.	Apšega Leonas	Kupiškio Nr.101	+	–	–
11.	Arlauskas Mykolas	Dotnuvos Nr.87	+	–	–
12.	Astrauskas Rimantas	Smėlynės Nr.56	+	–	–
13.	Balcevičius Zbignevas	Pavilnio Nr.20	+	–	–
14.	Baldišis Vilius	Skuodo Nr.75	+	–	–
15.	Beinortas Julius	Žemaičių Nr.52	+	–	–
16.	Beriozovas Vladimiras	Kėdainių Nr.86	+	–	–

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 132

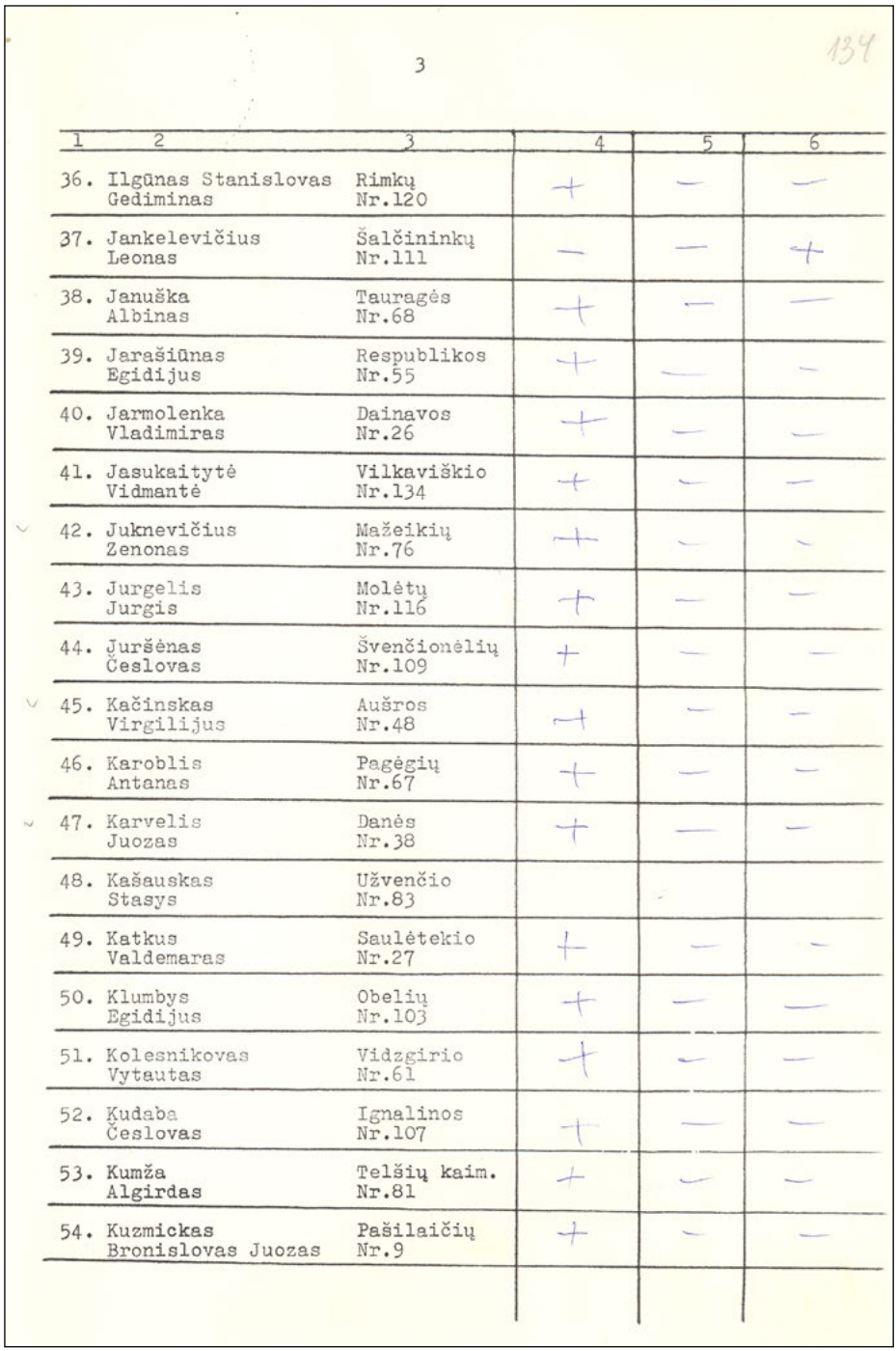

133

2

1	2	3	4	5	6
17.	Bičkauskas Egidijus	Šilutės Nr.66	+	—	—
18.	Brazauskas Algirdas Mykolas	Kaišiadorių Nr.123	+	—	—
19.	Butkevičius Audrius	Garliavos Nr.129	+	—	—
20.	Čepaitis Virgilijus	Pietinė Nr.58	+	—	—
21.	Čobotas Medardas	Geležinkelio Nr.19	+	—	—
22.	Degutis Arūnas	Ariogalos Nr.85	+	—	—
23.	Dringelis Juozas	Varėnos Nr.140	+	—	—
24.	Endriukaitis Algirdas	Šakių Nr.128	+	—	—
25.	Gajauskas Balys	Plungės Nr.71	+	—	—
26.	Gentvilas Eugenijus	Naujakiemio Nr.42	+	—	—
27.	Genzelis Bronislovas	Žvėryno Nr.7	+	—	—
28.	Gerdaitytė Miglutė	Šiaulių kaim. Nr.91	+	—	—
29.	Giniotas Petras	Žardininkų Nr.43	+	—	—
30.	Glaveckas Kęstutis	Putinų Nr.60	+	—	—
31.	Grakauskas Eimontas	Kartenos Nr.71	+	—	—
32.	Grinius Kęstutis	Ukmergės Nr.118	+	—	—
33.	Gudaitis Romas	Kazlų Rūdos Nr.127	+	—	—
34.	Hofertienė Romualda	Bandužių Nr.44	+	—	—
35.	Iešmantas Gintautas Vincas	Kalvarijos Nr.126	+	—	—

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 133

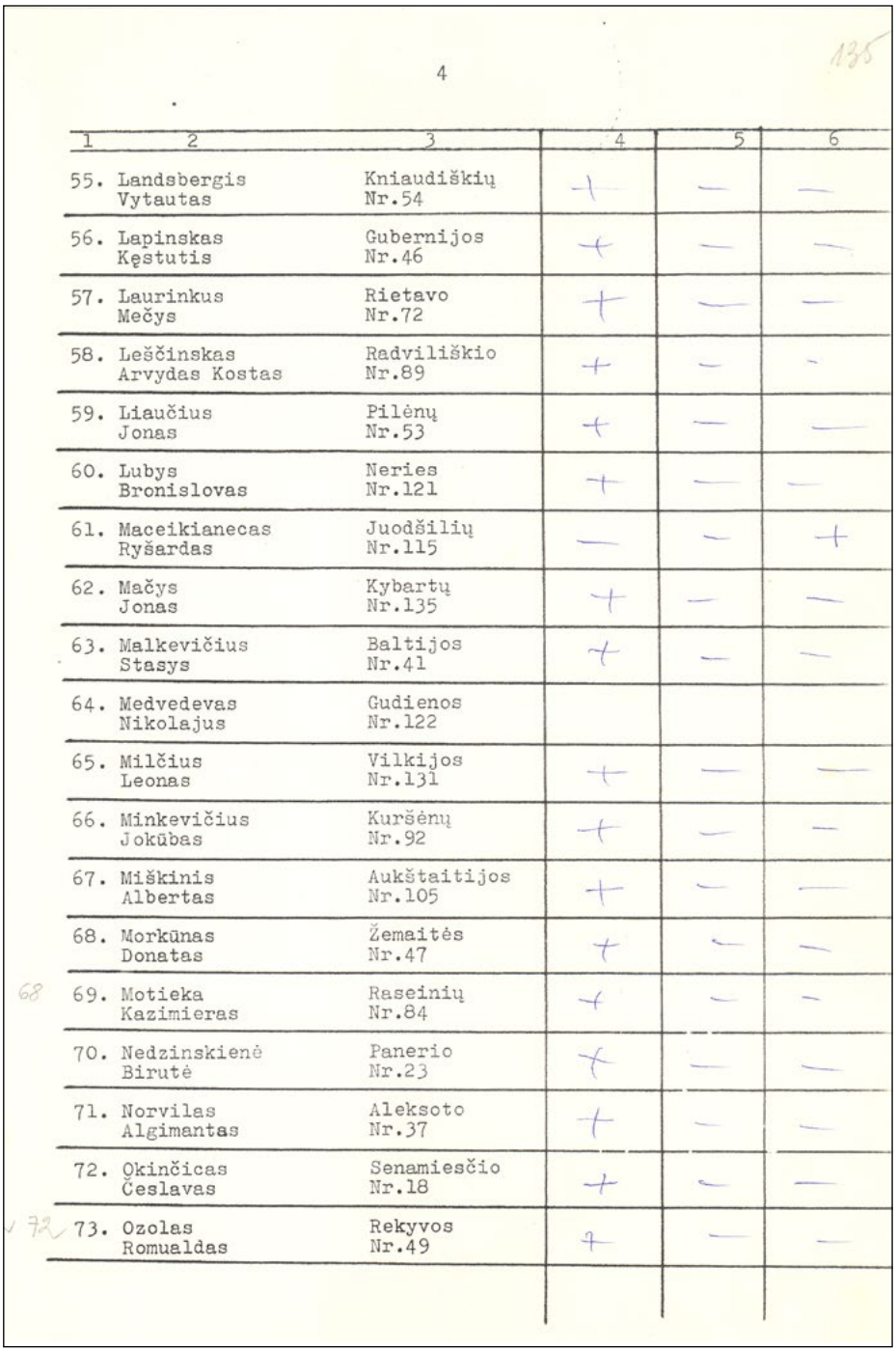

3

134

1	2	3	4	5	6
36.	Ilgūnas Stanislovas Gediminas	Rimkų Nr.120	+	–	–
37.	Jankelevičius Leonas	Šalčininkų Nr.111	–	–	+
38.	Januška Albinas	Tauragės Nr.68	+	–	–
39.	Jarašiūnas Egidijus	Respublikos Nr.55	+	–	–
40.	Jarmolenka Vladimiras	Dainavos Nr.26	+	–	–
41.	Jasukaitytė Vidmantė	Vilkaviškio Nr.134	+	–	–
42.	Juknevičius Zenonas	Mažeikių Nr.76	+	–	–
43.	Jurgelis Jurgis	Molėtų Nr.116	+	–	–
44.	Juršėnas Česlovas	Švenčionėlių Nr.109	+	–	–
45.	Kačinskas Virgilijus	Aušros Nr.48	+	–	–
46.	Karoblis Antanas	Pagėgių Nr.67	+	–	–
47.	Karvelis Juozas	Danės Nr.38	+	–	–
48.	Kašauskas Stasys	Užvenčio Nr.83			
49.	Katkus Valdemaras	Saulėtekio Nr.27	+	–	–
50.	Klumbys Egidijus	Obelių Nr.103	+	–	–
51.	Kolesnikovas Vytautas	Vidzgirio Nr.61	+	–	–
52.	Kudaba Česlovas	Ignalinos Nr.107	+	–	–
53.	Kumža Algirdas	Telšių kaim. Nr.81	+	–	–
54.	Kuzmickas Bronislovas Juozas	Pašilaičių Nr.9	+	–	–

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 134

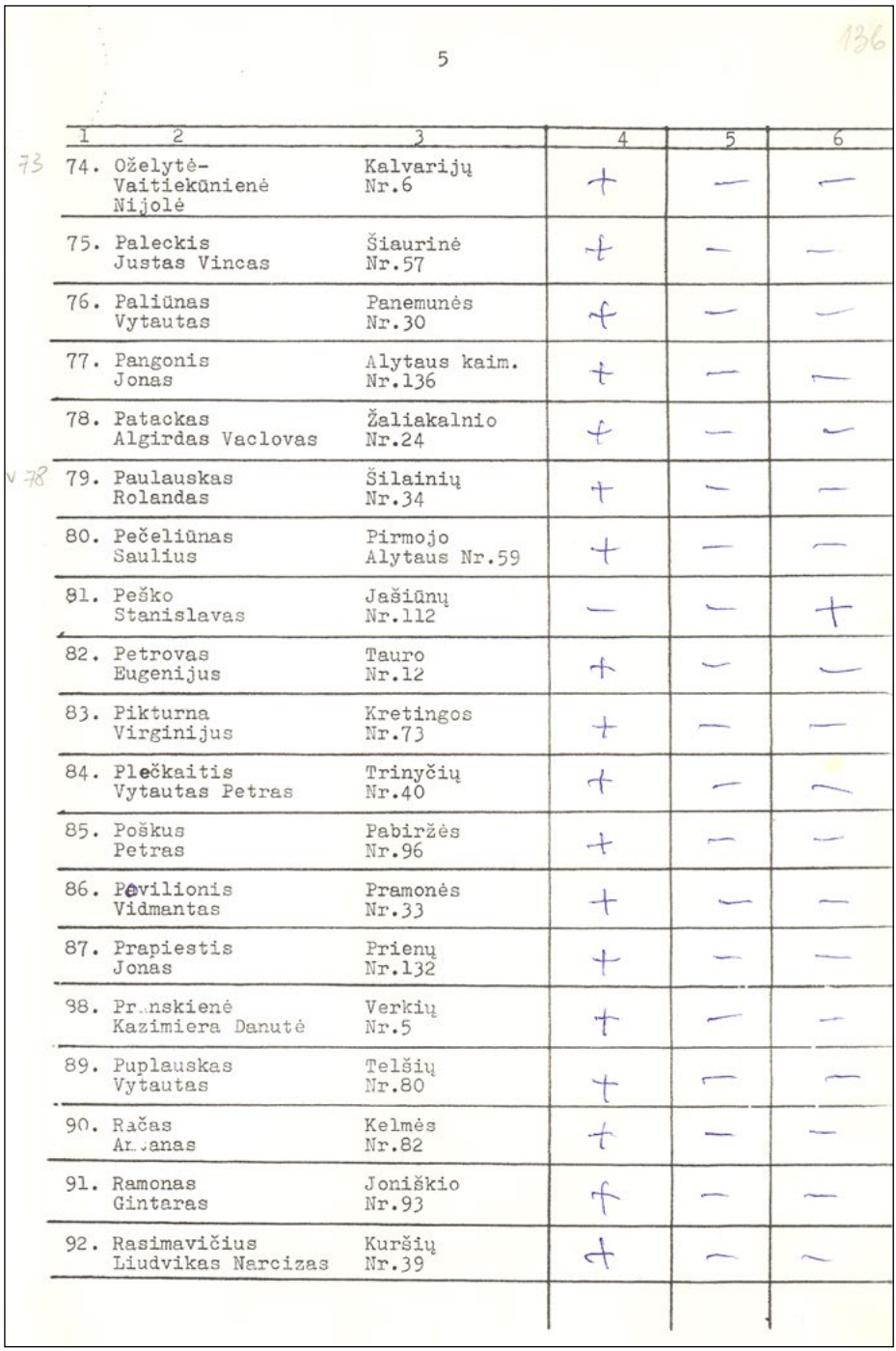

4

135

1	2	3	4	5	6
55.	Landsbergis Vytautas	Kniaudiškių Nr.54	+	—	—
56.	Lapinskas Kęstutis	Gubernijos Nr.46	+	—	—
57.	Laurinkus Mečys	Rietavo Nr.72	+	—	—
58.	Leščinskas Arvydas Kostas	Radviliškio Nr.89	+	—	-
59.	Liaučius Jonas	Pilėnų Nr.53	+	—	—
60.	Lubys Bronislovas	Neries Nr.121	+	—	—
61.	Maceikianecas Ryšardas	Juodšilių Nr.115	—	—	+
62.	Mačys Jonas	Kybartų Nr.135	+	—	—
63.	Malkevičius Stasys	Baltijos Nr.41	+	—	—
64.	Medvedevas Nikolajus	Gudienos Nr.122			
65.	Milčius Leonas	Vilkijos Nr.131	+	—	—
66.	Minkevičius Jokūbas	Kuršėnų Nr.92	+	—	—
67.	Miškinis Albertas	Aukštaitijos Nr.105	+	—	—
68.	Morkūnas Donatas	Žemaitės Nr.47	+	—	—
68 69.	Motieka Kazimieras	Raseinių Nr.84	+	—	—
70.	Nedzinskienė Birutė	Panerio Nr.23	+	—	—
71.	Norvilas Algimantas	Aleksoto Nr.37	+	—	—
72.	Okinčicas Česlavas	Senamiesčio Nr.18	+	—	—
72 73.	Ozolas Romualdas	Rekyvos Nr.49	+	—	—

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 135

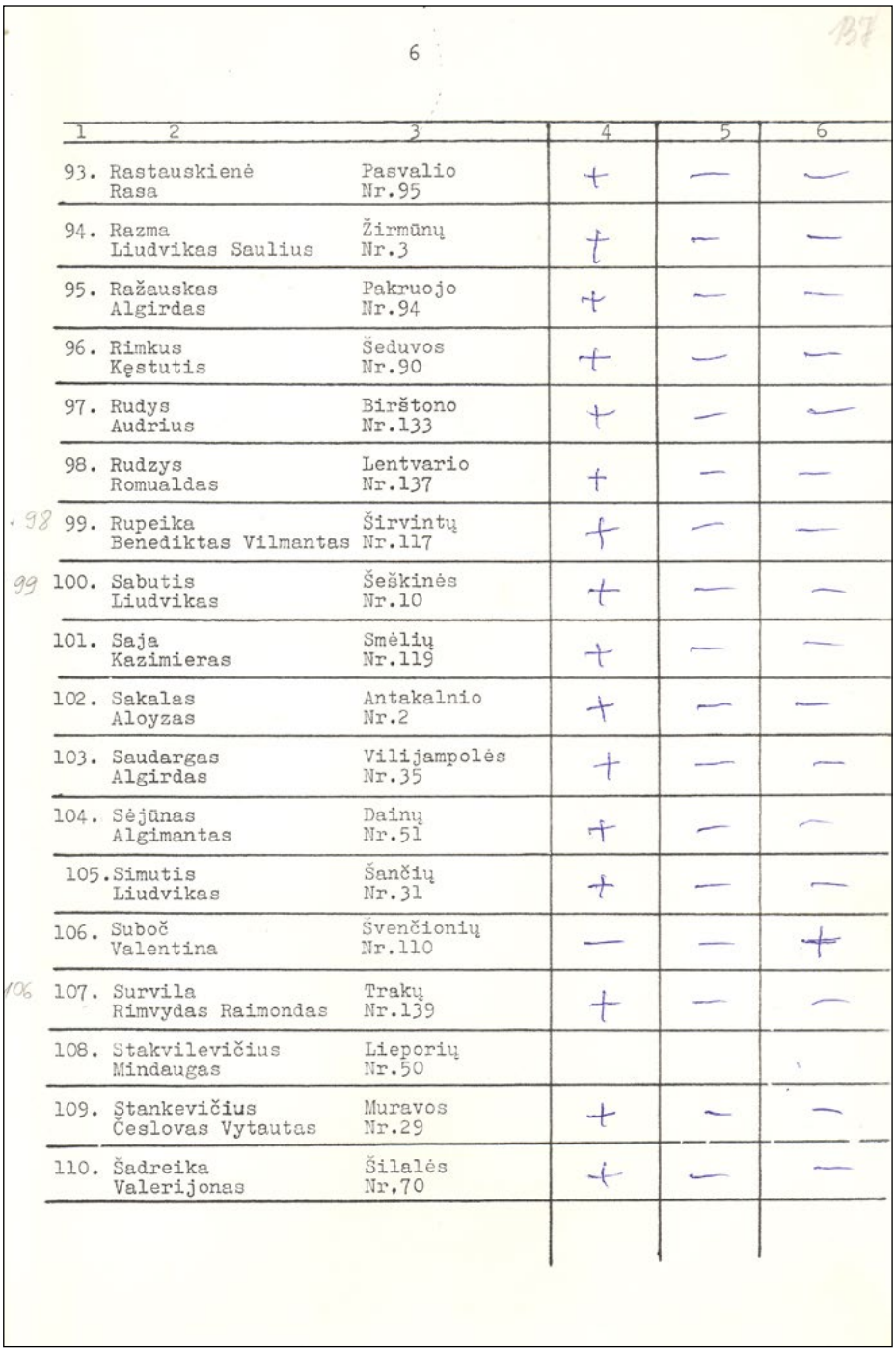

5

136

1	2	3	4	5	6
73	74. Oželytė-Vaitiekūnienė Nijolė	Kalvarijų Nr.6	+	–	–
	75. Paleckis Justas Vincas	Šiaurinė Nr.57	+	–	–
	76. Paliūnas Vytautas	Panemunės Nr.30	+	–	–
	77. Pangonis Jonas	Alytaus kaim. Nr.136	+	–	–
	78. Patackas Algirdas Vaclovas	Žaliakalnio Nr.24	+	–	–
v 78	79. Paulauskas Rolandas	Šilainių Nr.34	+	–	–
	80. Pečeliūnas Saulius	Pirmojo Alytaus Nr.59	+	–	–
	81. Peško Stanislavas	Jašiūnų Nr.112	–	–	+
	82. Petrovas Eugenijus	Tauro Nr.12	+	–	–
	83. Pikturna Virginijus	Kretingos Nr.73	+	–	–
	84. Plečkaitis Vytautas Petras	Trinyčių Nr.40	+	–	–
	85. Poškus Petras	Pabiržės Nr.96	+	–	–
	86. Pavilionis Vidmantas	Pramonės Nr.33	+	–	–
	87. Prapiestis Jonas	Prienų Nr.132	+	–	–
	88. Pr..nskienė Kazimiera Danutė	Verkių Nr.5	+	–	–
	89. Puplauskas Vytautas	Telšių Nr.80	+	–	–
	90. Račas Ar..anas	Kelmės Nr.82	+	–	–
	91. Ramonas Gintaras	Joniškio Nr.93	+	–	–
	92. Rasimavičius Liudvikas Narcizas	Kuršių Nr.39	+	–	–

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 136

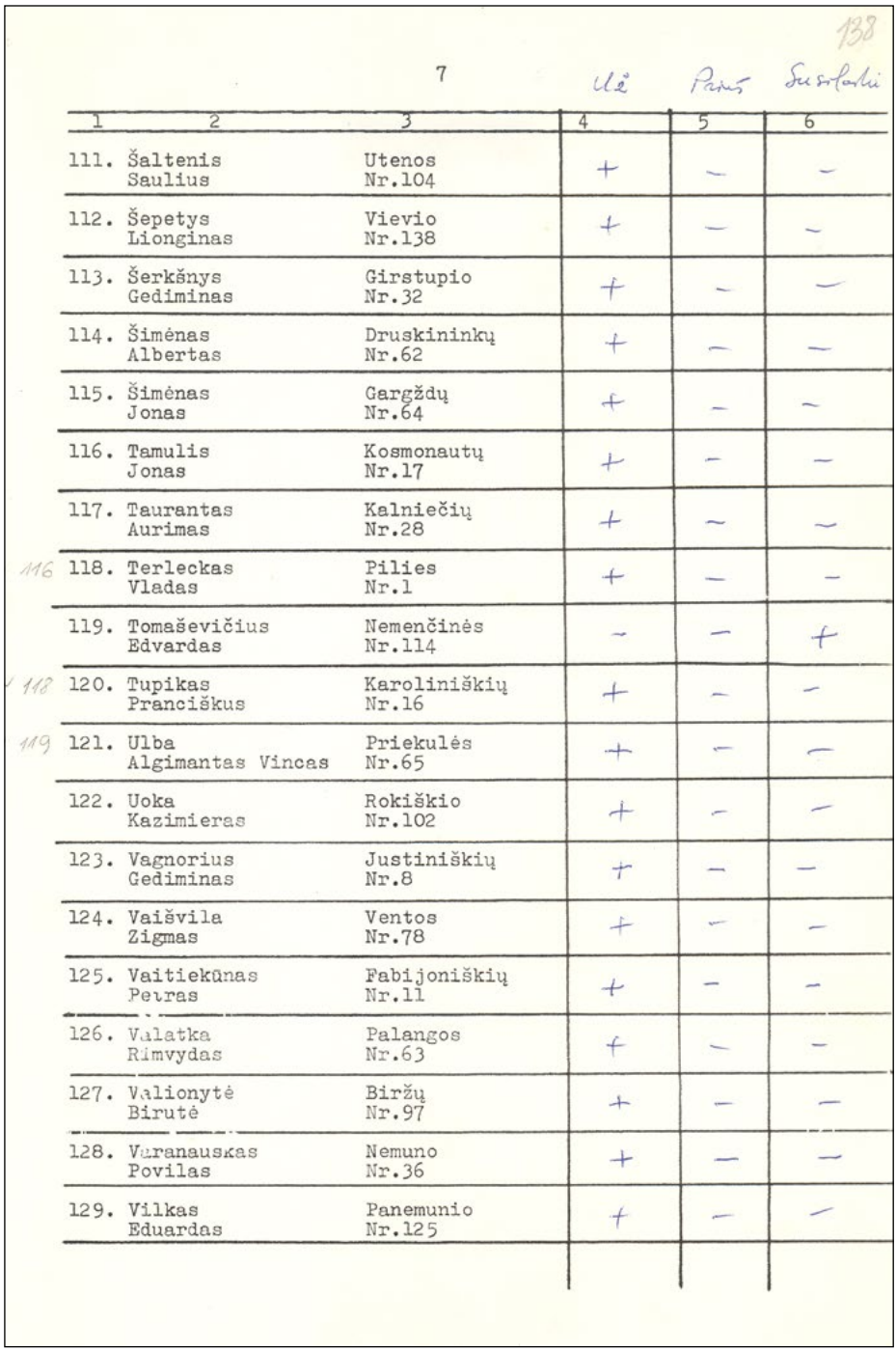

6

137

1	2	3	4	5	6
93.	Rastauskienė Rasa	Pasvalio Nr.95	+	—	—
94.	Razma Liudvikas Saulius	Žirmūnų Nr.3	+	—	—
95.	Ražauskas Algirdas	Pakruojo Nr.94	+	—	—
96.	Rimkus Kęstutis	Šeduvos Nr.90	+	—	—
97.	Rudys Audrius	Birštono Nr.133	+	—	—
98.	Rudzys Romualdas	Lentvario Nr.137	+	—	—
98 99.	Rupeika Benediktas Vilmantas	Širvintų Nr.117	+	—	—
99 100.	Sabutis Liudvikas	Šeškinės Nr.10	+	—	—
101.	Saja Kazimieras	Smėlių Nr.119	+	—	—
102.	Sakalas Aloyzas	Antakalnio Nr.2	+	—	—
103.	Saudargas Algirdas	Vilijampolės Nr.35	+	—	—
104.	Sėjūnas Algimantas	Dainų Nr.51	+	—	—
105.	Simutis Liudvikas	Šančių Nr.31	+	—	—
106.	Suboč Valentina	Švenčionių Nr.110	—	—	+
106 107.	Survila Rimvydas Raimondas	Trakų Nr.139	+	—	—
108.	Stakvilevičius Mindaugas	Lieporių Nr.50			
109.	Stankevičius Česlovas Vytautas	Muravos Nr.29	+	—	—
110.	Šadreika Valerijonas	Šilalės Nr.70	+	—	—

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 137

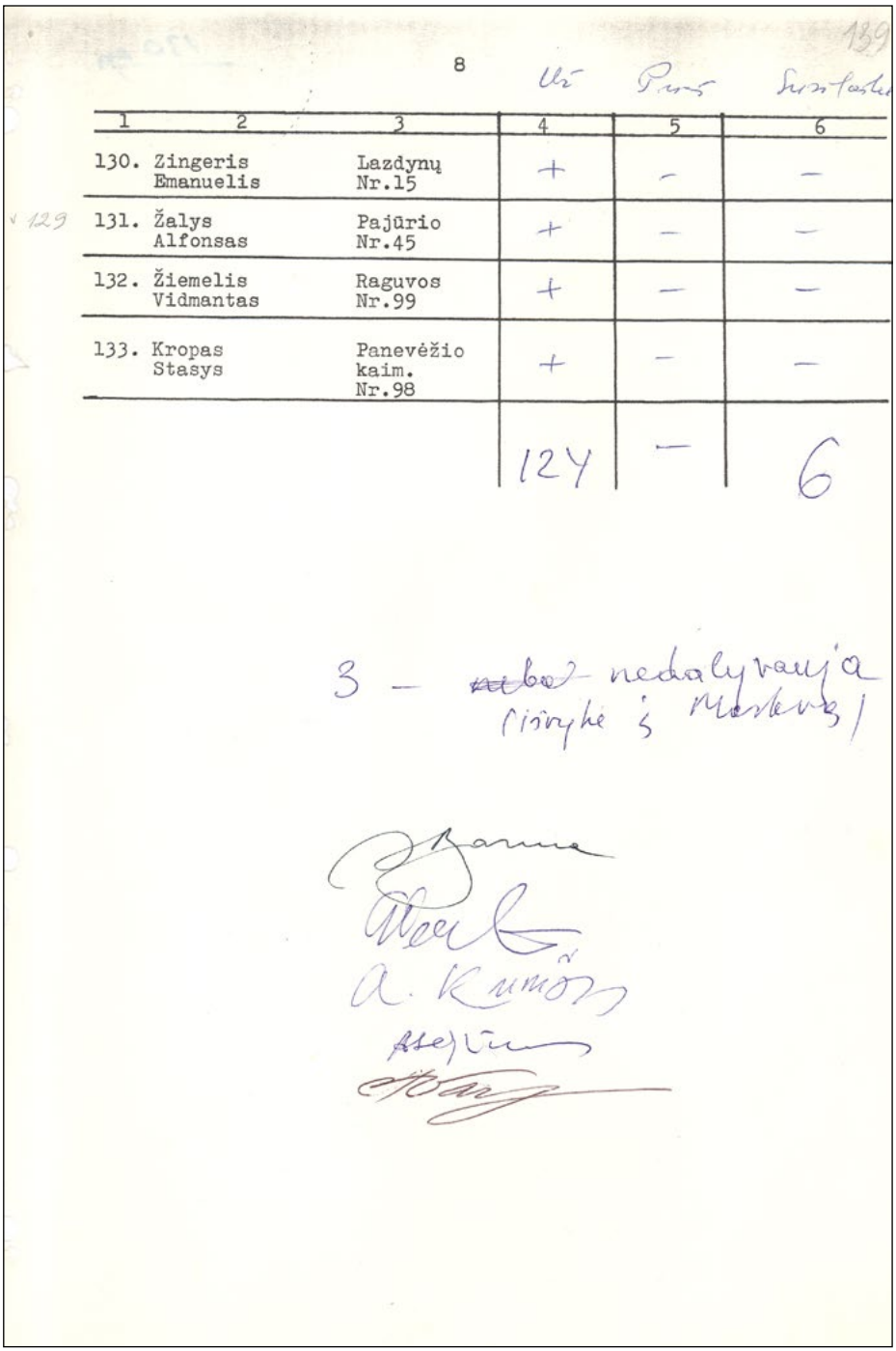

138

7

1	2	3	4	5	6
111.	Šaltenis Saulius	Utenos Nr.104	+	–	–
112.	Šepetys Lionginas	Vievio Nr.138	+	–	–
113.	Šerkšnys Gediminas	Girstupio Nr.32	+	–	–
114.	Šimėnas Albertas	Druskininkų Nr.62	+	–	–
115.	Šimėnas Jonas	Gargždų Nr.64	+	–	–
116.	Tamulis Jonas	Kosmonautų Nr.17	+	–	–
117.	Taurantas Aurimas	Kalniečių Nr.28	+	–	–
116 118.	Terleckas Vladas	Pilies Nr.1	+	–	–
119.	Tomaševičius Edvardas	Nemenčinės Nr.114	–	–	+
118 120.	Tupikas Pranciškus	Karoliniškių Nr.16	+	–	–
119 121.	Ulba Algimantas Vincas	Priekulės Nr.65	+	–	–
122.	Uoka Kazimieras	Rokiškio Nr.102	+	–	–
123.	Vagnorius Gediminas	Justiniškių Nr.8	+	–	–
124.	Vaišvila Zigmas	Ventos Nr.78	+	–	–
125.	Vaitiekūnas Petras	Fabijoniškių Nr.11	+	–	–
126.	Valatka Rimvydas	Palangos Nr.63	+	–	–
127.	Valionytė Birutė	Biržų Nr.97	+	–	–
128.	Varanauskas Povilas	Nemuno Nr.36	+	–	–
129.	Vilkas Eduardas	Panemunio Nr.125	+	–	–

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 138

8

1	2	3	4	5	6
130.	Zingeris Emanuelis	Lazdynų Nr.15	+	–	–
131.	Žalys Alfonsas	Pajūrio Nr.45	+	–	–
132.	Žiemelis Vidmantas	Raguvos Nr.99	+	–	–
133.	Kropas Stasys	Panevėžio kaim. Nr.98	+	–	–
			124	–	6

3 – ~~arba~~ nedalyvauja (išvyko į Maskvą)

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 139

15 PRIEDAS

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS AKTO SIGNATARŲ 2010 M. KOVO 12 D. POKALBIS APIE NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMĄ[1]

„Nežinoma Kovo 11-osios Akto pusė

Alvydas MEDALINSKAS

Apie Kovo 11-osios Aktą daug kalbama, nemažai yra parašyta. Ir vis dėlto praėjus dvidešimčiai metų dar likę daug nežinomų Lietuvos žmonėms svarbių epizodų.

Prieš dvidešimt metų, kovo 10-osios vakare Aukščiausiosios Tarybos rūmuose, tuometėje Prezidiumo, o dabar Konstitucijos salėje sąjūdininkai apsisprendė nepriklausomybę skelbti kovo 11 dieną, nors prieš tai linko šį žingsnį žengti vėliau. Kas paskatino apsispręsti? Kokios aplinkybės lėmė svarbiausias Kovo 11-osios Akto ir Laikinosios Konstitucijos formuluotes?

Apie tai prie „Lietuvos žinių" apskritojo stalo redakcijos biure Nepriklausomybės aikštėje susirinko pakalbėti Nepriklausomybės atkūrimo akto signatarai: Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos - Atkuriamojo Seimo pirmininkas Vytautas LANDSBERGIS, tuomečiai jo pavaduotojai Kazimieras MOTIEKA ir Bronislovas KUZMICKAS, pirmosios nepriklausomos Lietuvos VYRIAUSYBĖS vicepremjeras Romualdas OZOLAS. Pokalbį vedė politikos apžvalgininkas Alvydas MEDALINSKAS.

Kovo 10-osios vakaras: jeigu ne lemtingas skambutis...

A. Medalinskas. Kodėl kovo 10-osios vakare sąjūdininkai dar karštai diskutavo: skelbti nepriklausomybės atstatymą kovo 11-ąją ar dar palaukti? Juk tada jau buvo aišku, kad kovo 11 dieną tikrai įvyks pirmasis išrinktos Aukščiausiosios Tarybos posėdis, kurios daugumą sudarė Sąjūdžio deleguoti žmonės, o kovo 12-ąją Maskvoje rengiamas SSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame Michailas Gorbačiovas bus išrinktas prezidentu ir gali gauti ypatingas teises griežtai kalbėtis su laisvės siekiančiais kraštais?

R. Ozolas. Mano užrašuose iš to posėdžio minimas ne kartą išsakytas pasiūlymas apie konstitucinę asamblėją. Žinote, kas turėta galvoje? Siūlyta po šešių mėnesių nuo Aukščiausiosios Tarybos išrinkimo sušaukti konstitucinę asamblėją, Atstatomąjį Seimą. Spėju, kad vėliau ta idėja buvo realizuota pačią Aukščiausiąją Tarybą pervadinus Atkuriamuoju Seimu.

[1] *Lietuvos žinios*, 2010-03-12.

A. Medalinskas. Ir apie tą šešių mėnesių terminą kalbėjo ne vienas sąjūdininkas. Lieka neaišku, ar šie siūlymai reiškė, kad ir pats Nepriklausomybės atstatymas turėjo palaukti šešis mėnesius, ar vis dėlto suvokta, jog Nepriklausomybė turi būti paskelbta kovo 11-ąją, bet visi kiti parengiamieji darbai turi būti padaryti per šešis mėnesius, kai bus sušauktas Atkuriamasis Seimas.

V. Landsbergis. Daug ką darėme netradiciniais būdais. Tik gerokai vėliau ir man paaiškėjo visokie aplinkos nepasitenkinimai ir nesusigaudymai. Jeigu kas nors ir manė, pradedant Maskva ir baigiant Vakarų sostinėmis, kad mes čia įgauname svorio, savo tautos pasitikėjimą, paskui pradedame derybas, kad gautume leidimą skelbti nepriklausomybę, tai būtume turėję gauti ne tik Vakarų valstybių ir tarptautinių organizacijų pritarimą, bet ir Kremliaus leidimą. Toks kelias būtų nepriklausomybės atkūrimo kapas. Net nekilo mintis, kad reikia susitarti prieš skelbiant Nepriklausomybę. O kiti, visų pirma Maskvoje, ant mūsų pyko, kad mes „susirinkome ir nubalsavome". Kaltino vienašaliu sprendimu, kuris negalįs būti teisėtas. Bet mūsų linija buvo nuosekli: nesame teisinė Sovietų Sąjungos dalis, todėl darome savo suverenų sprendimą ir norime tik gerų santykių su didžiuoju kaimynu, Rusija, bet nesiruošiame prašyti leidimo. Matot, jeigu tik paprašytume jų leidimo, būtų baigta. Mes įsirašytume į Sovietų Sąjungą.

A. Medalinskas. O tas šešių mėnesių terminas?

V. Landsbergis. Gali būti, radosi tam tikrų sugestijų, kurias būtų inspiravę ir gudrūs kairiosios komunistinės pusės užmetimai, kad jeigu renkame LTSR Aukščiausiąją Tarybą, tai ji negali spręsti klausimų ne LTSR rėmuose. To akto reikėjo dėl deputatų įgaliojimų. Aš parašiau projektą. Šiuo aktu pasakėme, kad dar vadinamės LTSR, bet turiniu jau nebesame LTSR. Žmonės mus rinko ne tam, kad tęstume LTSR, o kad atstatytume nepriklausomybę. Buvo nelengvas uždavinys išeiti iš tos keblokos padėties, jei tektų vėliau ginčyti teisės kalba. Jei sakytų, kad mes apgavome žmones. Žmonės rinko neva LTSR deputatus, o jie staiga paskelbė nepriklausomybę! Bet mes neapgavome žmonių, nes visada sakėme, ką ruošiamės daryti.

A. Medalinskas. Bet įtakingi sąjūdininkai labai rimtai tada abejojo.

V. Landsbergis. Dabar ir aš prisiminiau: buvo kažkokių svarstymų, kad turime paketą įstatyminių aktų, kurie visi reikalingi, bet nesame tikri, ar juos visus sugebėsime per pirmąją dieną priimti. Tada manyta, kad jeigu pasiseka, tai viską, įskaitant ir nepriklausomybės skelbimą, atliekame per vieną dieną, nors buvo ir kitokių pamąstymų: gal padarome tuos tris ar keturis pirmuosius žingsnius, o pagrindinį žingsnį – nepriklausomybės skelbimą – žengiame po to, kai pamatome visų reakciją, ir priimame kitą dieną ar po poros dienų. Taip svarstyta ir paskutinį vakarą.

A. Medalinskas. Paskui netikėtai jus pakvietė prie telefono.. Skambino iš Vašingtono ambasadorius Stasys Lozoraitis. Jūs išėjote pasikalbėti, o sąjūdininkai nuščiuvę laukė salėje, spėdami, ką pasakys jums S. Lozoraitis ir koks bus

galutinis jūsų sprendimas: skelbti ar neskelbti nepriklausomybę kovo 11-ąją? Ir tada jūs tik pravėręs duris pasakėte tuos žodžius, po kurių viskas tapo aišku: Nepriklausomybė kovo 11-ąją bus skelbiama.

V. Landsbergis. S.Lozoraitis tiesiog padrąsino: skelbkite nepriklausomybę iš karto.

A. Medalinskas. Tą mes visi, to posėdžio dalyviai, prisimename. Ir jūsų žodžius po pokalbio su S. Lozoraičiu, lemtingus Lietuvos istorijai: „Amerika jau pasirengusi." Tačiau kodėl S. Lozoraitis jums paskambino tą lemtingą akimirką, ar žinote?

K. Motieka. Mačiau, kad prasideda tragedija ir kur ši kovo 10-osios vakare įvykusi diskusija krypsta. Todėl nuėjau pas savo padėjėją ir paprašiau, kad ji greitai sujungtų su ambasadoriumi S. Lozoraičiu. Po dešimties minučių įvyko tas labai svarbus pokalbis su V. Landsbergiu.

V. Landsbergis. Taip, toks momentas. Maskva labai blogai dirbo, net to pokalbio neužblokavo.

K. Motieka. Man atrodo, kad mes jau turėjome savo ryšį per Norvegiją ir ant parlamento stogo jau antena stovėjo. O gal Maskvai buvo labai įdomu, ką Landsbergis kalbės.

A. Medalinskas. Bet kodėl prireikė S. Lozoraičio įsikišimo?

V. Landsbergis. Niekada neužbėgu už akių ir neprimetu savo nuomonės. Tegu pakalba visi, kurie daro sprendimą, susikrato bendra nuomonė, o paskui gali būti pasiūlyta ir išvada. Tai vis tiek yra bendras sprendimas, o ne vieno lyderio primestas.

R. Ozolas. Galų gale palaikymą būsimiems žingsniams parlamente reikėjo irgi užsitikrinti. Subendravardiklinti žmonių nuomonę.

K. Motieka. Suprantu, kad reikėjo priimti ir keletą įstatymų pačioje pradžioje. Tai akivaizdu iš priimtų dokumentų eilės tvarkos, bet pirmas ir prioritetinis turėjo būti sprendimas dėl valstybės nepriklausomybės atstatymo. Žinoma, prieš tai reikėjo atlikti parengiamuosius veiksmus, kad juridiškai procesas vyktų teisinga linkme.

A. Medalinskas. Juridiškai labai svarbus buvo ir tarptautinių stebėtojų dalyvavimas per rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą, kuri turėjo skelbti nepriklausomybę. Ar daugeliui jų pavyko prasiveržti pro Maskvos pastatytus užkardus?

V. Landsbergis. JAV kongresmenai atvyko tik rinkimų naktį, nes juos užblokavo Berlyne, neleido jiems būti nepriklausomais stebėtojais. Vis tiek mes parašėme, kad jie dalyvavo. Nors pagrindiniai stebėtojai buvo Kanados parlamento nariai, kurie važinėjo po Lietuvą ir stebėjo mūsų rinkimus.

A. Medalinskas. Ar galime šiandien pripažinti, kad jeigu ne šitas skambutis, dar nežinia, kas būtų nuspręsta tą kovo 10-osios vakarą?

K. Motieka. Buvau pradėjęs bijoti, kad visa tai, ką mes Sąjūdyje padarėme, įgijome žmonių pasitikėjimą, dabar viską galime išduoti šiame kovo 10-osios

posėdyje. Tada buvau įsitikinęs ir dabar manau, jog ėjimo į laisvę tempo sumažinimas būtų pralaimėjimas. Todėl ir paskambinau S. Lozoraičiui.

Kovo 11-oji: V. Landsbergis ar A. Brazauskas?

A. Medalinskas. Šiek tiek praskleidėme lemtingo kovo 10-osios vakaro sąjūdininkų susitikimo uždangą. O kaip viskas vyko jau kovo 11-ąją Aukščiausiosios Tarybos salėje. Ar nebuvo jokių netikėtumų? Juk kovo 11-osios posėdis prasidėjo tik vakare.

V. Landsbergis. Pirmasis iš teisės aktų tą dieną buvo priimtas 18 val. 40 min. Pirmiau reikėjo suformuoti išrinkto parlamento struktūras ir vadovybę. Pagrindinis uždavinys, kurį svarstėme kovo 10-ąją ir anksčiau, buvo Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimai. Kaip mes į juos einame? Ar su vienu kandidatu, ar bandydami parodyti turį keletą, o paskui likdami antrajame rate prie vieno? Kita vertus, buvo aišku, kad komunistai eis su vienu kandidatu. Tik paskui man paaiškėjo, kad jie tikėjosi per slaptą balsavimą išrinkti Algirdą Brazauską, be to, ir su dalimi mūsų balsų. Jie tikėjosi, kad sąjūdininkai, priklausantys Komunistų partijai, gali balsuoti už savo partinį lyderį. Paskelbus balsavimo rezultatus, nustebino liūdnas LKP CK sekretoriaus Vladimiro Beriozovo veidas. Jie tikėjosi kito rezultato.

R. Ozolas. O mes tuo metu labai žiūrėjome, kad teisė būtų išlaikyta tarptautinės teisės, mūsų vidinės tvarkos, parlamento virsmo ir visų procesų požiūriu. Dėl to buvo daug ginčų. Sėdėjome mažame kambarėlyje ir vos į atlapus vienas kitam nekibome, kokiu būdu turi būti suformuluota, kokiu eiliškumu turi būti išdėstyta, kad niekas nebūtų pažeista ir kad kita šalis negalėtų prisikabinti, kad mūsų veiksmai yra neteisėti.

V. Landsbergis. Per pirmą posėdžio dalį reikėjo nuspręsti, iki kada pirmininkauja Juozas Bulavas, kuris, kaip vyriausias amžiumi, pradėjo kovo 11-osios posėdį, o kada turi atsirasti parlamento pirmininkas, kuris toliau pirmininkaus. Dėl pirmininko daug kalbėta ir vyko debatai. A.Brazauskas buvo pas mane atėjęs iš anksto, avansu.

A. Medalinskas. Apie ką norėjo pakalbėti A.Brazauskas?

V. Landsbergis. Jis norėjo būti ministru pirmininku. Jie net buvo užsukę tam tikrą parašų rinkimo kampaniją, kai rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą laimėjo ne A.Brazausko šalininkai. Tada jiems pasakiau, kad mes irgi galime pradėti rinkti parašus. Jie norėjo mus spausti, kad būtų paklausta žmonių Lietuvoje, kiek jų nori matyti pirmininku A. Brazauską. Jie kūrė prielaidas skilimui nuo pat pradžių. A. Brazauskas siūlė kompromisą: mane išrenka, o aš jį pakviečiu būti ministru pirmininku. Bet aš pasakiau, kad to negali būti, nes mes jau nusprendėme į premjeres siūlyti Kazimirą Prunskienę. Jį siūlysiu savo pavaduotoju,

kad įvyktų konsolidacija. A. Brazauskas pasakė to nepriimsiąs. Bet aš vis tiek pasiūliau.

A. Kuzmickas. Nesuprantu, ko jie tikėjosi. Balsavimas už Aukščiausiosios Tarybos pirmininką laimėtas didele persvara.

V. Landsbergis. Daugiau kaip dviem trečdaliais.

B. Kuzmickas. Bet tos įvairios nuomonės, renkant pirmininką, simpatijos ir antipatijos. Augo netikrumas ir dėl pagrindinio balsavimo. Dėl nepriklausomybės. Juk galėjo ir nepakakti balsų.

V. Landsbergis. Tai nėra mano nuopelnas, bet jeigu per pirmininko rinkimus būtų pakrypę kitaip, galėjo būti visiškai kitaip ir per balsavimą dėl nepriklausomybės. Jau kitą dieną po kovo 11-osios A. Brazauskas, prieš išskrisdamas į Maskvą, taip ir pasakė amerikiečių žurnalistui Bilui Kelleriui. Tiesa, iki šiol niekas nebandė išsiaiškinti, ko kitą dieną jis skrido į Maskvą.

A. Medalinskas. O ką tada A.Brazauskas pasakė amerikiečių žurnalistui?

V. Landsbergis. Pasakė, kad vakar buvo padarytas blogas sprendimas, kuris sukels labai daug problemų.

A. Medalinskas. Bet jie patys už tą vadinamąjį blogą sprendimą balsavo.

V. Landsbergis. Ir B. Kelleris tą patį pažymėjo, o A. Brazauskas sąžiningai atsakė: „Mes neturėjome kito kelio.“ Grįžtant atgal, pirmininkas galėjo turėti įtakos sprendžiant ar prilaikyti, ar visus aktus priimti, ar gal dar pasikonsultuoti su M. Gorbačiovu. Galėjo būti sustabdyta visa mūsų aktų priėmimo procedūra. Todėl pirmininko rinkimai buvo labai svarbūs. Tai ne šiaip klausimas, kuris iš dviejų konkurentų laimės.

A. Kuzmickas. Tai buvo labai reikšmingas slenkstis.

V. Landsbergis. Vienas iš Sąjūdžio deputatų vėliau atėjo pas mane ir pasakė, kad iš pradžių buvo nutaręs balsuoti už A. Brazauską, bet išklausęs A. Brazausko ir mano kalbų pakeitė savo nuomonę. Nesakysiu to žmogaus pavardės, bet man tai buvo įdomu. Vadinasi, buvo net sąjūdininkų, ketinusių balsuoti už A. Brazauską.

K. Motieka. Man atrodo, kad kova vyko nuo tada, kai sovietinės Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo posėdyje vasario 8-ąją netikėtai buvo pasiūlyta A. Brazauską paskirti Nepriklausomybės atstatymo komisijos pirmininku. Kategoriškai prieštaravau. Ir raštą parašiau, kurį įteikiau prezidiumui. Ar tas raštas padėjo, ar tai, kad mes jo paskyrimui aršiai priešinomės, bet A. Brazauskas nebuvo paskirtas Nepriklausomybės atstatymo komisijos pirmininku.

R. Ozolas. Nuspręsta įkurti komisiją su penkiais pirmininkais, kurių vienas buvo A. Brazauskas. Bet į ją turėjo įtraukti ir tris sąjūdininkus: mudu su K. Motieka ir poetą Justiną Marcinkevičių. Turiu tuos dokumentus.

K. Motieka. Bet jeigu A. Brazauskas būtų buvęs tik vienas tos komisijos pirmininkas, gal ir nepriklausomybės nematytume. Būtų tas „stepas po stepo“. Tai būtų mus pražudę.

R. Ozolas. Ten buvo siūlymas: nepriklausomybę įgyvendinti tik po referendumo.

A. Medalinskas. O tada jau suveiktų tas išėjimas iš Sovietų Sąjungos mechanizmas?

V. Landsbergis. Buvo sudaryta Politinė koordinacinė taryba, kur Sąjūdis, Komunistų partija, Laisvės lyga koordinavo savo veiksmus. Galbūt ir atsikurianti Socialdemokratų partija ten įėjo, kitos naujos organizacijos. Visi gavo vietų toje taryboje. Tai buvo Sąjūdžio iniciatyva, ir LKP sutriko. Jie suprato, kad paleido iš rankų iniciatyvą. O mums reikėjo palaikyti iniciatyvą ir kontrolę, kad nebūtų separatinių veiksmų. Komunistai iki kovo 11-osios kontroliavo Aukščiausiąją Tarybą ir galėjo paskelbti nepriklausomybės surogatą. Buvo tokių perspėjimų ir būgštavimų. Pavyzdžiui, kad per Vasario 16-osios minėjimą ims ir paskelbs nepriklausomybę taip, kaip jie supranta. Ir sujauks viską. Čia pat rinkimai, kur nepriklausomybė buvo mūsų pagrindinis šūkis. O jie pavogs tai iš mūsų. Mes raginome juos nedaryti tokio negražaus veiksmo, ir jie paklausė. Koordinacinėje taryboje jie turėjo mažumą vietų, ir Sąjūdis bei kitos artimos organizacijos lėmė šios tarybos sprendimus. Todėl ir nepriklausomybė buvo paskelbta tokia, kaip suprato Sąjūdis. Po rinkimų, kai jau turėjom tikrą, teisėtai išrinktą Aukščiausiąją Tarybą. Kovo 11 dieną.

Kovo 11-oji: Valstybės tęstinumo įgyvendinimas

A. Medalinskas. Koks yra Kovo 11-osios ryšys su Vasario 16-ąja? Ir koks ryšys su 1938 metų Konstitucija? Kodėl nuspręsta valstybės tęstinumą išreikšti per 1938 metų Konstituciją, kuri, kaip žinome, buvo paskutinė nepriklausomos Lietuvos Konstitucija, bet vis dėlto gana nedemokratiška?

V. Landsbergis. Reikėjo gerokai pasukti galvą. Jeigu einame ne valstybės skelbimo, o atkūrimo, t. y. valstybės tęstinumo keliu, vadinasi, ta valstybė jau turėjo savo Konstituciją ir įstatymus. Tiesą sakant, vėliau mes per mažai panaudojome tarpukario Lietuvos įstatymų. Bet pagrindinis dalykas buvo Konstitucija. Mūsų valstybė, gyvavusi iki 1940 metų, turėjo savo Konstituciją, nors ir su didžiulėmis prezidento galiomis. Paskelbdami, kad grįžtame prie 1938 metų Konstitucijos galiojimo, žinojome, kad mus puls, neva esame „smetonininkai“ ir kuriame smetoninę Lietuvą. Taip sovietai ir sakė: „atkūrė fašistinę valstybę“, nors mes tą Konstituciją sugrąžinome ir įteisinome tik pusvalandžiui. Atsimenu, buvo tam tikro nepasitikėjimo iš kairiosios pusės – ne tik iš komunistų, bet į kairę linkstančių inteligentų. Jie klausė, ar tikrai mes po to iš karto 1938 metų Konstituciją sustabdysime. Daviau garbės žodį. Netrūko būgštaujančiųjų, kad mes nedarysime to, ką žadame. Jie bijojo, bet mes džentelmeniškai susitarėme ir su abejojančiaisiais, ir su kairiaisiais, kad tai darome tik valstybės tęstinumui įtvirtinti, o veikiančią, gyvenimui reikalingą Konstituciją priiminėsime tuoj po to.

R. Ozolas. Ar teisybė, kad Baltarusijos lyderis Stanislavas Šuškevičius, kai išgirdo jūsų pasiūlymą susitikti prie sienos, skambindamas klausė, prie kurios sienos susitinkate: 1920 metų ar prie dabartinės?

V. Landsbergis. Ne, tokio klausimo nebuvo. Be to, jie niekada nekėlė 1920 metų sienų klausimo. Aš kartą pabandžiau derybose dėl pagrindinės mūsų santykių deklaracijos netiesiogiai paliesti šitą erdvę, kurioje neturėtų būti sovietų kariuomenės. Dėl Lietuvos saugumo. Tegu būna Baltarusijos kariuomenė, bet ne Sovietų Sąjungos. Tai tarp jų buvo žmogus, kuris pajuto, kad to geriau neminėti. Jie nebuvo aršūs, bet vis dėlto tai jautri vieta. Ir mes nekėlėme klausimų net dėl teritorijų, kurios buvo priskirtos Lietuvai sovietiniais laikais.

A. Medalinskas. Sienų neliečiamumo klausimas apibrėžtas jau pačiame Kovo 11-osios Akte.

V. Landsbergis. Taip. Kalbama apie esamas sienas, kaip jas traktuoja Helsinkio baigiamasis aktas ir jos neturi būti keičiamos. Akte parašyta, kad jos negali būti keičiamos jėga, nors susitarimu gali. Mes nenorime kitų teritorijų, bet ir savo neatiduosime.

A. Medalinskas. Vasario 16-osios Akte, visų pirma dėl Jono Basanavičiaus nuopelno, stipriai akcentuotas Vilnius, kaip istorinė Lietuvos sostinė, o Kovo 11-osios Akte to jau nebėra.

V. Landsbergis. Tai yra laikinojoje Konstitucijoje, Laikinajame pagrindiniame įstatyme. 12-as jo straipsnis skelbė: „Lietuvos Respublikos sostinė yra Vilniaus miestas, ilgaamžė, istorinė Lietuvos sostinė." Nors du kartus pasakyta sostinė, bet sviestas košės negadina. Pasakyta, kad ne tik dabar čia sostinė. Tai Vasario 16-osios Akto įtaka, kur teigiama: „su sostine Vilniuje". Svarbu, kad įrašas apie Vasario 16-ąją atsirado beveik paskutiniu momentu. Tai Česlovas Stankevičius pastebėjo.

A. Medalinskas. Gaila, kad jis nedalyvauja mūsų pokalbyje, nors jis, kiek žinau, daug padarė, kaip B. Kuzmickas sakė, teisingai „apžaidžiant" Kovo 11-osios Akto procedūrą ir visą procesą.

V. Landsbergis. Jis pastebėjo ir dar vieną labai reikšmingą dalyką. Mes suvokėme, kad suverenitetas priklauso tautai ir jis negalėjo būti atimtas. Todėl mes ir neatstatinėjome suvereniteto. Šį niuansą nuspręsta savotiškai suformuluoti: „svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymas." Ne suverenitetas panaikintas, bet jo galių mes negalėjome vykdyti. Yra *force majeure* – atėjo neįveikiama galia, ir ji neleidžia tautai per savo atstovus vykdyti suvereniteto savo žemėje. Tad toliau pasakyta, kad Aukščiausioji Taryba „pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą". Pradeda šiandien, šiuo Aktu. O ne „sieks". Tas šabloniškasis Rytų kultūros žodis niekuo neįpareigoja. Mes sieksime, bet gali ir nepavykti, kas nors gali neleisti. Negalėjome sakyti, kad ir įgyvendiname, nes to dar nėra. Ir sienos dar ne mūsų, ir teritorija taip pat.

A. Medalinskas. Kaip mes patys žiūrime į tas dvi datas mūsų valstybės gyvenime: vasario 16-ąją ir kovo 11-ąją?

R. Ozolas. Vasario 16-oji yra motina, o Kovo 11-oji – vaikas.

Kuris Kovo 11-osios Aktas yra tas vienintelis?

A. Medalinskas. Kuris Kovo 11-osios Aktas yra tas tikrasis ir vienintelis? Viešame gyvenime dažniausiai pateikiamas Aktas su visų signatarų parašais, bet ir jų, kiek suprantu, yra skirtingų variantų. Daug rečiau matome, kaip dokumentą, kitą Nepriklausomybės Aktą: su dviem parašais: Aukščiausiosios Tarybos pirmininko V. Landsbergio ir Aukščiausiosios Tarybos sekretoriaus Liudviko Sabučio.

V. Landsbergis. Pagrindinis yra tas Aktas, kuris pasirašytas dviejų parašų, antspauduotas ir paleistas į pasaulį.

Aktas su visų signatarų parašais irgi gimė kovo 11-ąją. Bet jo yra daug variantų. Po to, kai iš karto po balsavimo buvo pasirašytas – su dviem parašais – pagrindinis Nepriklausomybės Aktas ir išsiųstas iš karto į Ameriką, atsirado Virgilijaus Čepaičio pasiūlymas: imame ir visi pasirašome aktą. Ši idėja visiems patiko. Reikėjo padaryti didelį popieriaus lapą, kad tilptų visų parašai. Tai užtruko, bet, kai jį padarė, jau ne visi buvo salėje. Kai kurie pasirašė kitą dieną. Taigi buvo nufotografuotas aktas su visų parašais pirmą dieną, o po to dar kartą, kai visi galutinai pasirašė, išskyrus susilaikiusiuosius ir tuos Aukščiausios Tarybos deputatus, kurie buvo išvykę į Maskvą kaip SSRS liaudies deputatai. Šie nepasirašė akto, bet vėliau buvo pripažinti signatarais su visomis privilegijomis.

A. Medalinskas. Kaip dabar galima susigaudyti visoje toje painiavoje su tais Kovo 11-osios Aktais?

V. Landsbergis. Yra keletas variantų, ir aš juos visus sudėjau į vieną leidinuką. Bet tai dar ne viskas. Atsirado dar vienas aktas, kai mes laukėme sovietų puolimo sausio dienomis. Kad nebūtų viskas sunaikinta, mes vėl pasirašėme Nepriklausomybės Aktą, kelis egzempliorius, ir jis buvo išvežtas į Kanadą ir dar kažkur. Su dviem parašais ir jau su Valstybės antspaudu – Vyčiu. Nes kovo 11-ąją mes Vyčio dar neturėjome ir užantspaudavome raštinės antspaudu. Buvo tuomet pasiūlymas antspauduoti senuoju LTSR Aukščiausiosios Tarybos herbu, bet tai buvo visiškai nepriimtina. Todėl antspaudavome raštinės antspaudu. 1991 metais buvo išvežti keli egzemplioriai, vėl mano ir L. Sabučio iš naujo pasirašyti, bet jau uždėtas Vyčio antspaudas, kad jei mūsų neliks, kur nors pasaulyje jis būtų kaip argumentas ginant Lietuvos teises nuo naujos agresijos.

A. Medalinskas. O man kažkas sakė, jog tais metais, kai A. Brazauskas buvo valstybės vadovu, tas Kovo 11-osios Aktas su visų signatarų parašais buvo dar kartą, kaip čia pasakius, buvo iš naujo sumaketuotas?

V. Landsbergis. Taip, jie šitą aktą su daugeliu parašų perdirbo kompiuteriu. Perstumdė parašus. Padarė iš jo suvenyrą, o apačioje A.Brazauskas vėl pasirašė.

K. Motieka. Dabar šis aktas nebėra platinamas.

A. Medalinskas. Bet A. Brazauskas Kovo 11-osios Aktą ir taip buvo kaip signataras pasirašęs. Tai ką, savo parašą maketuodamas iškirpo, o paskui apačioje pasirašė?

V. Landsbergis. Ne, papildomai pasirašė. Dideliu parašu. Yra toks leidinys, išleistas su visų čia minėtų aktų faksimilėmis. Yra ten ir pavardės tų signatarų, kurios atsirado kitą dieną. Tų, kurie pabalsavo ir išėjo, nesudalyvavę didžiajame pasirašyme.

A. Medalinskas. Sakykite, kuris dabar yra laikomas tuo pagrindiniu, svarbiausiuoju Kovo 11-osios Aktu?

R. Ozolas. Originalas yra su kanceliarijos antspaudu.

V. Landsbergis. Su Aukščiausios Tarybos kanceliarijos antspaudu. Be to sovietinio blyno.

A. Medalinskas. Atsimenu kai kurių laikraščių rėksmingas antraštes prieš dešimt ar penkiolika metų – „Landsbergis pavogė Nepriklausomybės Aktą“. Kas čia per istorija?

K. Motieka. Per tragiškus 1991 metų sausio įvykius su V. Landsbergiu susitarėme Aktą su visu signatarų parašais paslėpti pas kardinolą Vincentą Sladkevičių Kaune. Rusai aplinkui, todėl vengėme iš Vilniaus skambinti kardinolui. Vežėme dviese su Mečiu Laurinkumi. Aktą paslėpėme po mano automobilio degalų baku. Apie 4 val. ryto atvažiavome į Kauną ir iš telefono automato paskambinome kardinolui V. Sladkevičiui. Atsiliepęs žmogus pasakė, kad kardinolas labai serga ir todėl negali mūsų priimti. Teko visaip „sukant uodegą“ siekti, kad kardinolas mus priimtų. Kai pasakėme savo pavardes ir kad atvažiavome nuo V. Landsbergio, telefono ragelį paėmė pats kardinolas ir pasakė, kad jis tikrai labai serga. „Klausykite, – sakau, – čia toks klausimas, kuris svarbesnis už visas ligas. Tiktai po to jis leido jį aplankyti. Atėję paaiškinome atvykimo tikslą. Jis sutiko paslėpti Aktą, o atsisveikinant mudu su M. Laurinkumi palaimino.

V. Landsbergis. O paskui prieš 1992 metų rinkimus į Seimą tyčia buvo paskleista žinia, neva V. Landsbergis pavogė Nepriklausomybės Aktą, nors šis Aktas visą laiką gulėjo pas kardinolą V. Sladkevičių. Per pučus ir kitokius neramumus. Kai A. Brazauskas tapo valstybės vadovu, jis manęs paklausė, kaip ten yra su tuo Aktu. Pasakiau. Jie nuvyko ir paėmė jį iš kardinolo V. Sladkevičiaus. Štai tokia ta istorija.“

PADĖKA

Knygos autoriai dėkoja Monikai Rutkauskienei už šios knygos rankraščio kalbos sutvarkymą ir dizainerei Neringai Sviščiauskaitei, dėl kurių rūpesčio ir nuoširdžios pagalbos ši knyga buvo parengta spaudai ir pasiekė skaitytoją. Padėkos žodžius taip pat skiriame Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Archyvo skyriaus vedėjai Vidai Kišūnienei ir Lietuvos valstybės naujojo archyvo direktorei Danutei Kontrimavičienei, padėjusioms surinkti archyvuose saugomų Nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus.

Egidijus Jarašiūnas, Valdemaras Katkus, Vytautas Landsbergis,
Vytautas Sinkevičius, Česlovas Vytautas Stankevičius,
Arūnas Streikus, Dainius Žalimas

KOVO 11-OJI:
LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMAS
(įžvalgos, projektai, dokumentai)

Monografija

Kalbos redaktorė Monika Rutkauskienė
Maketuotoja ir viršelio dailininkė Neringa Sviščiauskaitė

Tiražas 200 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G., 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

Monografijoje atskleidžiama, kaip buvo rengiamas 1990 m. kovo 11 d. aktas, kiti su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu susiję dokumentai, parodoma, kaip keitėsi jų projektai. Kovo 11-osios aktas nagrinėjamas ir tarptautinės teisės požiūriu. Tyrinėjamas 1990 m. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas (Laikinoji Konstitucija), atskleidžiamos atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės tarptautinio pripažinimo peripetijos. Monografijoje taip pat pasakojama apie aplinkybes, lėmusias, kad Lietuvos nepriklausomybė buvo atkurta būtent 1990 m. kovo 11-ąją, o ne kurią nors kitą dieną. Knygos prieduose pateikiami Kovo 11-osios akto ir kitų su nepriklausomybės atkūrimu susijusių dokumentų projektai, saugomi Lietuvos archyvuose.

Knyga skirta istorikams, teisininkams, politologams, taip pat visiems besidomintiems, kaip 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Lietuvos valstybės nepriklausomybė.